

Halmágyi Miklós

MI ÉS ŐK

Azonosság és idegenség
az első évezred fordulóján

Mi és ők

Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján

Halmágyi Miklós

MI ÉS ŐK
AZONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG
AZ ELSŐ ÉVEZRED
FORDULÓJÁN

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2014

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv:
Majzik Andrea

A borítón Merseburgi Thietmar Chronicájának egyik oldala
<http://www.mgh-bibliothek.de/etc/thietmagn/thietmar071b.jpg>
Monumenta Germaniae Historica, Digitale Edition der Chronik
des Thietmar von Merseburg
<http://www.mgh.de/datenbanken/thietmar/>

ISBN 978-615-5372-25-4 (print)

ISBN 978-615-5372-26-1 (pdf)

© Halmágyi Miklós, 2014

© Belvedere Meridionale, 2014

Szüleimnek

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. BEVEZETÉS.....	13
1. 1 AZ EZREDFORDULÓ VARÁZSA.....	13
1. 2 MI AZ AZ ÖNAZONOSSÁG?.....	14
1. 3. MI AZ IDEGENFELFOGÁS?.....	21
1. 4 SAJÁT SZEMPONTOK.....	26
2. AZ EZREDFORDULÓ VÁLASZTOTT SZERZŐINEK FELFOGÁSA.....	29
2. 1. MERSEBURGI THIETMAR FELFOGÁSA.....	29
2. 1. 1. Merseburgi Thietmar alakja és Krónikája.....	29
2. 1. 2. Családtörténet, püspökség, önéletírás.....	31
2. 1. 3. Népek Thietmar Krónikájában.....	37
2. 1. 3. 1. Német Birodalom.....	37
2. 1. 3. 1. 1. Szászok.....	37
2. 1. 3. 1. 2. Svábok és bajorok.....	40
2. 1. 3. 1. 3. Teutonok, Germania.....	41
2. 1. 3. 1. 4. Patria.....	42
2. 1. 3. 1. 5. Dél.....	44
2. 1. 3. 1. 5. 1. Itália.....	44
2. 1. 3. 1. 5. 2. Szaracénok.....	44
2. 1. 3. 1. 5. 3. Görögök.....	45
2. 1. 3. 6. Nyugat, angolok.....	46
2. 1. 3. 7. Észak, dánok.....	47
2. 1. 3. 8. Kelet.....	48
2. 1. 3. 8. 1. Elbai szlávok.....	48
2. 1. 3. 8. 2. Csehország.....	49
2. 1. 3. 8. 3. Lengyelek.....	49
2. 1. 3. 8. 4. Kijevi Rusz.....	50
2. 1. 3. 8. 5. Poroszok, besenyők.....	51
2. 1. 3. 8. 6. Magyarok.....	51
2. 1. 3. 9. Zsidók.....	52
2. 1. 4 Összegzés.....	52
2. 2. QUERFURTI BRÚNÓ FELFOGÁSA SAJÁT NÉPÉRŐL ÉS EURÓPA MÁS NÉPEIRŐL.....	53
2. 2. 1. Élete és munkássága.....	54

2. 2. 2. Népek Brúnó szemléletében.	63
2. 2. 2. 1 Németország.	63
2. 2. 2. 2. Csehország	67
2. 2. 2. 3. Itália, Róma.	71
2. 2. 2. 4. Görögök.	73
2. 2. 2.5. Nyugat	75
2. 2. 2. 6. Magyarok	76
2. 2. 2. 7. Lengyelország	79
2. 2. 2. 8. Poroszok, liuticsok	83
2. 2. 2. 9. Szaracénok	87
2. 2. 2. 10. Besenyők.	88
2. 2. 2. 11. Ruszok.	88
2. 2. 2. 12. Svédok.	88
2. 2. 2. 13. Zsidók	89
2. 2. 3. Általános fejtegetések.	89
2. 3. RADULFUS GLABER FELFOGÁSA EURÓPA NÉPEIRŐL	94
2. 3. 1. Élete, krónikája.	95
2. 3. 2. Glaber földrajzi világmépeinek néhány fogalma	98
2. 3. 3. Égtájak Glaber felfogásában.	100
2. 3. 4. Népek, égtájak	101
2. 3. 4. 1 Franciaország	101
2. 3. 4. 1. 1. Burgund Hercegség	102
2. 3. 4. 1. 2. Anjou	103
2. 3. 4. 1. 3. Normandia	103
2. 3. 4. 1. 4. Bretonok.	104
2. 3. 4. 1. 5. Neustria	105
2. 3. 4. 1. 6. Aquitánok	106
2. 3. 4. 1. 7. Gascogne	106
2. 3. 4. 2. Burgund Királyság.	107
2. 3. 4. 3. Kelet vagy nyugat?	108
2. 3. 4. 3. 1. Brit szigetek	109
2. 3. 4. 4. Kelet és dél	110
2. 3. 4. 4. 1. Hispánia	114
2. 3. 4. 4. 2. Itália.	114
2. 3. 4. 4. 3. Görögök	117
2. 3. 4. 5. Észak és kelet	118
2. 3. 4. 5. 1. Germánia	119

2. 3. 4. 5. 2. Csehek	123
2. 3. 4. 5. 3 Magyarok	124
2. 3. 4. 6. Zsidók	127
2. 3. 5. Összefoglalás	130
2. 4. CHABANNES-I ADÉMAR VILÁGKÉPE	131
2. 4. 1. Élete, munkássága	131
2. 4. 2. Monostorok	133
2. 4. 3. Népek, országok	134
2. 4. 3. 1. Francia Királyság, Aquitániai Hercegség	134
2. 4. 3. 2. Normannok	136
2. 4. 3. 3. Saracénok	139
2. 4. 3. 4. Zsidók	141
2. 4. 3. 5. Kelet- és Közép-Európa.	143
3. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS LEHETŐSÉGEI	146
3. 1. TALÁLKOZÁS AZ IDEGENNEL HÁBORÚS KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT	146
3.1.1 Félelmet tükröző könyörgések	146
3.1.2 Csatakiáltások, harc előtti könyörgés	151
3.1.3. Hadi hírek, torzuló emlékezet	154
3.1.4. Harc és a béke.	160
3.1.5. Normannok és „skraeling”-ek	163
3.2. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS VALLÁSI OLDALA	166
3.2.1. A „barbár” támadó megszelídülése	166
3.2.2. Kapcsolattartás, nyelvtudás, egymás megértése	176
3.2.3. Mi bírta rá pogányokat a megtérésre?	180
3.2.4. „Kettős hitű” fejedelmek	186
3.2.5. Pogánylázadások	192
3.2.6. Keresztény szerző a pogány vallásról	196
3.2.7. A saját nép pogány múltja keresztény szerző tollából	200
3.2.8. A böjti fegyelem és a közösségtudat	203
3.2.9. Imaközösségek	205
3.2.10. Végítéletvárás és idegenfelfogás	207
3.2.11. A földi élet mint idegen világ	212
3.3. AZ IDEGEN ÉS A HAZAI HÖLGYEK	214
3.4. IDEGENEK A KIRÁLYI HATALOM SZOLGÁLATÁBAN	229
3.4.1. Vendéglátás mint erény	229
3.4.2. Jövevény tartóztatása hasznos: Intelmek	231
3.4.3. Mit értünk a „regnum” szó alatt?	231

3.4.4. Hiteles-e a szöveg?	233
3.4.5. A Magyarországra érkezett jövevények eloszlása és mennyisége . . .	234
3.4.6. Mit érthettek régen a „regnum” szó alatt?	234
3.4.7. A jövevények mennyiségéről	238
3.4.8. Az Intelmek a külföldi szakirodalomban	239
3.4.9. Kik a „korábbi királyok”?	240
3.4.10. Jövevények uralkodók szolgálatában	245
3.4.10.1. Egyházi jövevények	246
3.4.10.1.1. Egyházi jövevények Magyarországon	246
3.4.10.1.2. Egyházi jövevények Csehországban	247
3.4.10.1.3. Egyházi jövevények lengyel földön	248
3.4.10.2. Világi jövevények	249
3.4.10.2.1. Testőrök	250
3.4.10.2.2. Befolyásos jövevények	251
3.5. VILÁGIAK NYELVTUDÁSA	257
3.6. „NEVEDEN SZÓLÍTALAK”	267
3.7. IRODALMI HAGYOMÁNYOK, TOPOSZOK	279
4. ÖSSZEGZÉS	287
4.1. ROKONI ÉS LELKI KÖTETLÉKEK	288
4.2. VALLÁSI ÖNAZONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG	290
4.3. NÉPEK ÉS ORSZÁGOK	292
4.4. TALÁLKOZÁS AZ IDEGENNEL HARCOK SORÁN	296
4.5. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS VALLÁSI OLDALA	298
4.6. HAZAI ÉS IDEGEN HÖLGYEK	300
4.7. IDEGENEK AZ URALKODÓ SZOLGÁLATÁBAN	300
4.8. NYELVTUDÁS	301
4.9. NÉVADÁS, NÉVVÁLTOZTATÁS	301
4.10. TOPOSZOK	302
5. IRODALOMJEGYZÉK	305
5.1 RÖVIDÍTÉSEK	305
5.2 FORRÁSOK	307
5.3 KÖNYVEK, TANULMÁNYOK	317

ELŐSZÓ

A jelen könyv fejlesztett változata annak a PhD-értekezésnek, amit 2013 novemberében védtem meg a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Az értekezés elkészítését az MTA-SYLFF valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a bécsi Collegium Hungaricum is támogatta. Disszertációm megvédésekor és a továbbfejlesztés időszakában a Nemzeti Kiválóság Program, Jedlik Ányos Doktorjelölti Ösztöndíj (TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001) kedvezményezettje voltam.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Koszta Lászlónak, aki már szakdolgozatom témájának kiválasztásában is segített, és azóta is folyamatosan támogatta munkámat. Köszönetet mondok a Szegedi Egyetem Történeti Intézete munkatársainak, a Szegedi Egyetem doktori iskolájának, és medievisztikai programjának, különösen Makk Ferenc professzornak, akinek vezetése alatt a medievisztika programot elvégeztem. Köszönet illeti Galamb Györgyöt, Veszprémy Lászlót, Klaniczay Gábort, akik észrevételeikkel és továbbvezető irodalmak ajánlásával segítettek az értekezésem továbbfejlesztését. Hálás vagyok Martin Wihoda professzornak, akivel brnói kutatómunkám során témámról konzultáltam. Köszönet Szabados Györgynek a dolgozat egyes részeihez tett javaslatairét. Köszönet illeti Tóth Sándor Lászlót és Révész Évát, akik a dolgozatomat elolvasták, elírásaimat javígtatták. Papp Róbertnek az irodalomjegyzék hibáinak javításáért tartozom köszönettel. Köszönettel gondolok mindenkire, aki a teljes dolgozatot, vagy egyes részeit elolvasta, érdeklődésével biztatott, irodalmak küldésével, javítási javaslatokkal segítette a munkámat. A dolgozat hibáiért, hiányosságaiért természetesen engem terhel a felelősség. Köszönettel tartozom szüleimnek, akiknek segítségével könyvem megjelenetéséig eljutottam.

Köszönet illeti a Belvedere Meridionale munkatársait, elsősorban Jancsák Csabát és Kiss Gábor Ferencet, akik lehetőséget adtak könyvem megjelenetésére. Végezetül köszönetet mondok az Olvasónak is, aki érdeklődik a téma iránt, és velem tart a következő szellemi kalandra.

Szeged – Békéscsaba, 2014. november

Halmágyi Miklós

1. BEVEZETÉS

1. 1 AZ EZREDFORDULÓ VARÁZSA

„Midőn a szeplőtelen Szűz üdvösséget hozó szülése után letelt az ezredik esztendő, és a számok sorában elérkezett a negyedik, az ötödik hét elején, februárban, amit a tisztulás havának neveznek, ragyogó reggel virradt a világra...”¹

A fenti sorokat Merseburg püspöke, Thietmar mondta tollba a 11. század elején, amikor krónikáját diktálta. Annak örült, hogy királya II. Henrik újjáalapította a merseburgi püspökséget, amit a korábbi császárok egyike megszüntetett. Thietmar sorai reményt, lelkesedést tükröznek. Együtt van bennük a reggel frissessége, a püspökség újraindulása fölötti öröm és az új évezred kezdete. A mai, 21. századi olvasót is lelkesedéssel töltheti el az ezredforduló korának felidézése. Miben rejlik ennek az időszaknak a vonzereje?

Napjaink emberét elbűvölheti a varázslatos kerek szám, az 1000. Felkeltheti figyelmünket az a tény, hogy mi is egy új évezred hajnalán élünk. Ha számba vesszük az első ezredforduló eseményeit, több olyan történést találunk, mely emlékezetessé teheti számunkra azt az időszakot. A magyarság számára ilyen Szent István koronázása, bár ennek pontos dátuma vitatható. Lengyelország felé tekintve elmondható, hogy III. Ottó császár és Vitéz Boleszláv fejedelem az 1000-ben alapított érsekséget Adalbert vértanú sírja fölött, Gnieznóban. Izland az 1000. évben vette fel a kereszténységet, és ekkoriban szelte a tengert Leif Erikson hajója Grönlandtól nyugat felé, hogy partra szálljon Vinlandon, vagyis Amerikában.

A nagy horderejű konkrét eseményeken túl folyamatokra is rámutathatunk, melyek figyelemre méltóvá teszik ezt a korszakot.² A 10. század közepétől

¹ THIETMAR VI.1. „Post salutiferum intemeratae virginis partum consummata millenarii linea numeri et in quarto cardinalis ordinis loco ac in eiusdem quintae inicio ebdomadae, in Februariio mense, qui purgatorius dicitur, clarum mane illuxit seculo,....” Thietmar Persiustól idézi a clarum mane illuxit seculo fordulatot. Persius III. 1. Lásd TRILLMICH 243. 7. jegyzet. Munkám során felhasználtam Thietmar krónikájának Trillmich által készített fordítását, a latin idézetek fordítását is ennek figyelembe vételével közlöm. Ehhez az idézethez felhasználtam a DUBY művében olvasható változatot. DUBY 1998. 12–13. Thietmar 1012-től 1018-ig, halála évéig dolgozott a krónikán. Krónikáját diktálta, majd a szöveget maga is átnézte, kijavította. Az eredeti kéziraton Thietmarral együtt 9 kézírás különíthető el. Ezeket Holtzmann kiadása is elkülöníti. HOLTZMANN XXVIII–XXIX.; XXXIV–XXXV.

² Sághy Marianne kulturális, társadalmi folyamatokat vizsgálva teszi fel a kérdést: volt-e változás az ezredik év környékén, és ha igen, mi a lényege? SÁGHY 2008. 12. 20.

elmaradtak a keresztény Európát sújtó szaracén, magyar, skandináv támadások. Új területekkel bővült a keresztény világ. Hittérítők keltek útra, hogy Kelet- és Észak-Európa népeit „Krisztus hitére vezessék”. Ahogy Peter Brown is rámutatott: az a térség, melyben a keresztény vallás és a pogány hitvilág érintkezésbe léphettek egymással, elhúzódott Kelet-Európától a Skandináv térségen keresztül egészen Grönlandig és Vinlandig.³A megtért népek körében keleten és északon keresztény államok szerveződtek.⁴Az ezredforduló korát szemlélve – mely reménykeltőnek mondható – felmerül a kérdés: hogyan látták egymást ekkor a különféle európai népek fiai? Meddig terjedt a látókörük? Mit tartottak magukénak, és mit éreztek maguktól idegennek? A korabeli szerzők műveiben milyen formában jelentkezett a másokkal való közösségvállalás és a másoktól való idegenkedés? Ezekre a kérdésekre keresek választ a korszak fontosabb forrásainak vizsgálatán keresztül. Előbb azonban lássunk két alapszót: mit értünk önazonosságon és idegenfelfogáson?

1.2 MI AZ AZ ÖNazonosság?

Az önazonosság szó arról tanúskodik, hogy az egyén azonosnak tekinti magát *valamivel*. Erre utal a szó latin megfelelője is, az *identitas* (*idem* = ugyanaz). Ha belegondolunk az önazonosság szó értelmébe, akár ellentmondásosnak is érezhetjük, hiszen magától értetődőnek tűnik, hogy azonosak vagyunk saját magunkkal, és képtelenségnek vehető, hogy az ember azonos valamivel, ami nem önmaga.⁵ Mi tehát az, ami *ugyanaz*, mint mi? Mivel azonosítjuk magunkat?

Az önazonosságnak és idegenségnek egyaránt van személyes és közösségi oldala. A személyes oldal abban áll, hogy az ember saját magát vizsgálva azt érezheti, hogy *önmaga*. Megvan benne a lelki béke. Ennek értékét leginkább akkor érezhetjük, ha hiányzik. Rónay György Olajfák éjszakája c. versében Júdás így marcangolja magát: „*Nem én vagyok, nem én!*”⁶ Örkény István novellahőse így fejezi be levelét: „*kijelentem, hogy ezen okmány aláírása hamis, aláírója csaló, akivel nem vagyok azonos.*”⁷ Ezzel a kínzó hiányérzettel állítható szembe Szent Ágoston gondolata, amit az Istenről ír: „... *mert magadnak teremtettél minket, és nyugtalan a mi szívünk,*

³ BROWN 1999. 291.; a keresztény hit terjedéséről püspökségek szerveződéséről lásd BARTLETT 1993. 5–18.

⁴ SÁGHY 2004. 244.

⁵ Idézi POHL 2004. 23. (WITTGENSTEIN 1989. 62. 5.5303. gondolat; WITTGENSTEIN 2004. 75.)

⁶ Rónay György Olajfák éjszakája. In: Rónay György: Odysseus énekei. Válogatott versek 1931–1978. Válogatta: Parancs János. 256–259.

⁷ Örkény István: Nyilatkozat. In: ÖRKÉNY 1977. 238.

*amíg meg nem nyugszik Benned.*⁸ A Biblia szerint az igazi haza nem evilági. Pál apostol levelében áll: a mi hazánk a mennyben van.⁹ A keresztény vallás szerint tehát az egyén akkor azonos önmagával, ha teljesíti az Isten akaratát, az Istentől neki rendelt küldetést. Középkori keresztény szerzők műveinek szövegében találunk ezzel egybehangzó gondolatokat.

Az önazonosság közösségi oldala, amikor egy csoporton belül érezzük otthon magunkat. Közösséget vállalunk a többiekkel, azonosítjuk magunkat az adott csoporttal. A személyes és közösségi önazonosság persze összetartoznak, hiszen az egyén lelki békéjéhez hozzátartozik a közösséghez tartozás. Ahogy John Donne, angol költő írta: „*Senki sem sziget.*” Az egyes ember személyiségét is meghatározza, hogy milyen közösséghez tartozik. Emberi csoportok egyénekből állnak, a csoporttudat az egyének közötti kapcsolattartás révén jöhet létre.¹⁰

Figyelembe kell vennünk, hogy folyamatosan változunk. Változik az egyén, átalakulnak az emberi közösségek. Jogos lehet a kérdés: mi az, ami alapján magunkénak érzünk egy régi életállapotot? Mennyiben vagyunk azonosak azzal, akik valaha voltunk? Vizsgált korszakunk némely szerzője olyan néphez tartozott, amely a közeli múltban vált kereszténnyé. Az ő esetükben jogos a kérdés: a keresztény szerző mennyiben azonosítja magát népe pogány múltjával? Arra is rámutathatunk, hogy az emberi közösség magától értetődően több személyből áll. Amikor tehát az egyén azt a szót használja, hogy „mi”, olyan létezővel azonosítja magát, mely nem csak önmaga.

Az ember képes saját személyisége vizsgálatára.¹¹ Helytálló tehát a kérdés, hogy a vizsgálódó azonosnak érzi-e magát azzal, amit vizsgál. Személyiségünkre hatással van, amit magunk körül tapasztalunk, a közösség, melynek részét képezzük. Vagyis a körülöttünk levő világ is részét képezheti személyiségünk alakulásának. Ebben a könyvben elsősorban a közösségi önazonosságról lesz szó, de helyenként kitérek majd egy-egy szerző személyiségére is.¹²

Az ember többféle közösséghez is tartozhat.¹³ Ennek megfelelően beszélhetünk vallási, nemzeti, politikai, nemi stb. azonosságtudatról. Az egyes közösségek, csoportok egymással ellenérdekelték is lehetnek. Ebben az esetben izgalmas kérdés:

⁸ „... quia fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.” Szent ÁGOSTON Vallomásai, I. könyv, 1. fejt. 2. (Ford. Balogh); 2. (Ford. Vass)

⁹ Filippiekhez írt levél 3,20.

¹⁰ Az identitás személyes és közösségi oldaláról lásd ASSMANN 129–132. Assmann rámutat arra a kettősségre, hogy a “csoport Mi-azonossága elsőbbséget élvez az egyén én-azonosságával szemben”, ugyanakkor Mi-azonosság nem létezik „Mi-t alkotó és hordozó egyéneken kívül.” Lásd BITSKEY 192.; Az individuum és a társadalom szerepéről lásd GUREVICS 2003. 101.

¹¹ ASSMANN 129. „Az identitás a tudat ügye, vagyis az önmagunkról kialakult tudattalan kép tudatosulása.”

¹² A középkori individuumról figyelemre méltó Aron Gurevics könyve, bár az ő művéből jórészt kiesik az általam vizsgált korszak, az ezredforduló ideje. GUREVICS 2003.

¹³ ASSMANN 138.

melyik kötelék az erősebb? A 10–11. századi források vizsgálata során is felvetődik ez a kérdés. Erről még szólok saját módszerem tárgyalásánál.

Az újabb kutatásban rámutatnak arra, hogy identitásról akkor beszélünk, ha az válságba kerül.¹⁴ Bizonyos korszakokban fellazul a korábban megszokott rend, közösségek bomlanak fel, újak szerveződnek, változhat az egyének és közösségek önazonossága. Walter Pohl kora középkori adatokkal mutat rá arra, hogy a Római Birodalom területén megtelepedő és államokat alapító „barbárok” jelenléte milyen ellentmondásokhoz vezetett.¹⁵ A Brit sziget lakói számára hasonló töréspontot jelenthetett a normann hódítás 1066-ban.¹⁶ Az ezredforduló korában a közép- és észak-európai keresztény államok szerveződése hozott változást nemcsak az ott élők számára, de szomszédaik életében is: a Német Birodalom addig a keresztény világ szélén levő hatalomnak számított, a keresztény államok megszerveződésével azonban központi helyzetbe került.¹⁷

A magunkhoz és másokhoz való hozzáállásban bekövetkező változások a történetírók műveiben is tükröződtek. A német történetírók műveiben megfigyelhető a magyarok megítélésének változása. A normann hódítás után, a 12. századi Brit szigeten Malmesbury-i Vilmos azon volt, hogy ne csak a normann uralom jogszerűségét, hanem az angolszász múlt folytonosságát is kidomborítsa, angol-normann történelmet alkotva.¹⁸

Walter Pohl arra is rámutat, hogy az identitás kialakulása le nem záruló folyamat.¹⁹ Megjegyzendő, hogy a folyamatjellegre való rámutatás a régebbi irodalmakból sem hiányzott: Németh Gyula ezt a címet adta 1930-ban megjelent könyvének: *A honfoglaló magyarság kialakulása*.²⁰ Eszerint egy nép, jelen esetben a magyarság nem olyan valami, mely mindig is létezett, hanem olyan létező, mely az idők során kialakult. Így ami egy bizonyos korban még idegen, később sajátá válhat. Hasonló folyamatra mutat rá Szűcs Jenő európai viszonylatban: a Római Birodalmat sújtó germán népcsoportok a Birodalom romjain alkottak államot, megalapozva a keresztény Nyugat-Európát. A 9–10. században már nekik kellett szembe nézniük az „új barbárokkal”: a magyarokkal, skandinávokkal, szlávokkal. Miután a 9–11. században „pacifikálták” őket, az új jövevények is részeivé váltak a keresztény Európának.²¹

¹⁴ FOERSTER 2008. 9.

¹⁵ POHL 2004. 30–31. A gót királynő, Amalasuinha számára pl. fejtörést jelentett, hogy fiát latin vagy gót szokások szerint neveltesse-e.

¹⁶ KERSKEN 182.; FOERSTER 9–10., 16.

¹⁷ FOERSTER 16.

¹⁸ KERSKEN 182.

¹⁹ POHL 2004 23. 25.

²⁰ NÉMETH 1930. (1991). Erre Fried István egyik előadása hívta fel a figyelmem.

²¹ SZÜCS 1983. 14–15.; SZÜCS 1997a. 21–23.

Az önazonosság vizsgálatának különféle megközelítési módjai léteznek. Lásunk ezek közül néhányat a teljesség igénye nélkül!

Régebbi irodalmak nem annyira az identitásról, inkább törzsek, népek, nemzetek születéséről, etnogenezisről szóltak.²² Fontos módszertani kérdés a fogalmak tisztázása. Milyen kifejezéseket használtak a korabeli források közösségük megnevezésére? Szűcs Jenő a barbár etnikai tudatról írt művében tárgyalja a *populus*, *gens* és *natio* szavak értelmét. A *populus Romanum* a rómaiaknál a polgárjoggal rendelkezők közösségét jelentette. A keresztény szóhasználatban a kereszténységet fogta össze a *populus Christiani* kifejezés. A *gens* és *natio* szavak a nemzessel, születéssel kapcsolatosak (*geno*, *nascor*), tehát a közös származás tudatára vonatkoznak.²³ A *natio* a római felfogásban „származási” köteléket jelentett, a *gens* „a társadalmi-politikai, szakrális szférában is szerepet játszott,” „politikailag szervezett” népet jelentett a rómaiak szemében. A barbárok körében ugyancsak a közös eredettudat és a közös politikai szervezet adta a közösségtudatot.²⁴ A 7–10. század folyamán változott a szemléltet: háttérbe szorult az etnikai származás, és a területi hovatartozás határozta meg az összetartozás-tudatot. Akik tehát Aquitánia hercegének joghatósága alatt álltak, azok *natione Aquitani*-nak számítottak.²⁵

Szűcs Jenő taglalja a magyar nyelv *nép* és *nemzet* szavainak jelentését is. A *nép* szavunk eredetileg embersokaságot jelenthetett, a *nemzet* pedig a *nemzés* eredményét.²⁶ Mai gondolkodásunkban a *nép* szó jelentheti az alsóbb réteget, alattvalókat, szegényeket. A *nemzet* szó eredeti, nemzessel kapcsolatos értelme mára már kevésbé él. Annyi azonban elmondható, hogy a *nemzet* szó a mai magyar nyelvben erősebb és öntudatosabb összetartozást fejez ki, mint a *nép*.

Kora-középkori genszek szerveződéséről megemlítendő Reinhard Wenskus műve, a *Stammesbildung und Verfassung*. Wenskus rámutat arra, hogy a közös vérségi eredet legfeljebb kisebb csoportok esetében lehetséges, a törzs közös eredetének tudata azonban fontos lehet a közösség tagjai számára. Idegenek szertartásos úton, pl. örökbefogadással léphetnek a többiek közé. Így létre hoznak egy

²² POHL 2004. 24.

²³ Szűcs 1997a. 45., 142–148. A *populus* Pohl szerint politikai jogosultságot hordoz, legkésőbb a Karoling korban pedig keresztény tartalma van. Lásd POHL 1988 15.

²⁴ Szűcs 45. 50–51.

²⁵ Szűcs 1997a. 93. Az azonos natiohoz való tartozás tudatában benne van az adott térséghez (territóriumhoz) és az ottani uralomhoz való tartozás gondolata. PLASSMANN 17–18.

A képet bonyolítja, hogy a *natio* szót a 13. századtól az egyetemi életben is használták. A párizsi egyetemen francia, normann, picardiai, angol natiokat különböztettek meg, a magyar diákokat pedig az angol *natio*-hoz sorolták. Szögi László: A párizsi egyetem és Magyarország. *Vigilia*, 2000/2. 96–104. 99.

²⁶ Szűcs Jenő áttekinti a *nemzet* szónak régi magyar szövegekben levő előfordulásait, az adatt szöveg latin megfelelőjével egybevetve. Szűcs 1997a. 141–148. 267–274.

lelkileg megalapozott közösséget. Wenskus a törzsek szerveződésének különböző tényezőit vázolja.²⁷

Mi az az összekötő erő, mely egy embercsoportot néppé kovácsol? Róna-Tas András megkülönbözteti a népalakító és a népalkotó tényezőket. Népalakító tényező lehet véleménye szerint a közös származás tudata, a közös terület, politikai kötelék és a vallás. Népalkotó tényező ezzel szemben a közös jelrendszer (szemiotikai rendszer, pl. nyelv, kultúra), a mi-tudat és a tartós önelnevezés.²⁸ Rá lehet azonban mutatni arra is, mennyire képlékeny az egyazon néphez való tartozás meghatározása. Többek közt erről olvashatunk Bálint Csanád művében.²⁹ Közös jelrendszere, neve és mi-tudata olyan közösségnek is lehet, melyet nem tekintünk népnek, pl. római fogathajtó versenyeken a kék és zöldek pártja, vagy napjainkban a politikai pártok. A közös terület fontossága pedig bizonyos meghatározásokban az egy nemzethez való tartozás ismérveként szerepel. Róna-Tas András három népalkotó tényezője közül az önelnevezés ragadható meg a legkönnyebben. Az önazonosság szempontjából legfontosabb szempont, a mi-tudat azonban nehezebben ismerhető fel, és az erőssége is nehezen mérhető.

Miként válik egy embercsoport nemzetté? Deér József megkülönbözteti a népé válást és a nemzetté válást. Véleménye szerint a magyar nép az uralkodócsalád alattvalóit jelentette, és ebben az értelemben a 9. században jött létre. A nemzet ellenben Deér szerint az egymás közötti összetartozás-tudat által egybekapcsolt közösség. Meglátása szerint ez a kötelék a 13. században született meg.³⁰

Szücs Jenő több írásában is foglalkozik a nemzeti tudattal és annak középkori előzményeivel. Gondolatmenete a „gentilizmusról”, vagyis a barbár etnikai tudatról hasonlít a fentebb említett népalakító és népalkotó tényezőkhöz. A barbár etnikai tudat részét képezte a közös eredet tudata, a közös hagyományok, szokások, nyelv, a közös hitvilág és a politikai keret. Szücs a korai középkori germánok és a steppei népek történetét figyelembe véve vizsgálja a „gentilizmus” kérdését, és a magyarság „barbár etnikai tudatának” kialakulását. A magyarok esetében szerintem már 6–9. század között kialakult ez a tudat.

²⁷ WENSKUS 1961. 15–16. Lásd még POHL 1988. 14–15. Walter Pohl lovasnépek esetében mutat rá arra, hogy gyorsan összeállnak, majd szétesnek. Germánok hordhattak hun viseletet, bizánciak és szlávok feltűnhettek avar fegyverzetben, 8. századi bajor szerzetesek pedig avar neveket viselhettek. POHL 1988. 11. Egyes népek közt tehát más népek jellegzetességeit figyelhetjük meg, a különféle népcsoportok hatottak egymásra.

²⁸ RÓNA-TAS 1997a. 24–26.

²⁹ BÁLINT 2006. 285.

³⁰ DEÉR József: A magyar nemzeti öntudat kialakulása, *Magyarságudomány* 2 (1936) 1–34. Lásd Kristó 1997. 19–24.

Szűcs Jenő a nemzetet modern – 18–19. századi – jelenségként tartja számon.³¹ A középkori jelenség leírására Szűcs amerikai és orosz minták alapján új kifejezést talál: *nemzetiség*. Eszerint a közösséget a közös nyelv és a közös történelmi hagyományok tarják össze.³² Ez az összetartozási forma váltaná fel a „barbár” etnikai tudatot.³³ Szűcs rámutat arra, hogy az ezredforduló idején Európában nem léteztek „«nemzeti» keretek”, ehelyett „politikai és nyelvi keretek” létéről beszél.³⁴

Kristó Gyula *A magyar nemzet megszületése* című 1997-ben megjelent művében tagalja a következő kérdést: mikortól beszélhetünk nemzetekről? Anthony D. Smith *A nacionalizmus* c. műve alapján vázolja a kérdést. Az egyik álláspont szerint a nemzet „állandó létező”, mindig is volt. Ez a perennalista szemlélet. A másik végtel szerint a nemzet a modern kor – 18–19. század – terméke. Ezt nevezhetjük modernista nézőpontnak. A fentiekén túl rámutathatunk a nacionalizmus „szimbolikus” magyarázatára: eszerint a mai értelemben vett nemzet ugyan modern fejlemény, de a művészek, politikusok régi elemeket, – mondákat, hősöket, jelképeket – használtak fel, amikor egy közösség számára nemzettudatot adtak.³⁵

Kristó Gyula fenti könyvében visszatérni látszik Deér József álláspontja: a magyar nemzettudat szerinte a 13. században már létezhetett. Európai összefüggésben az irodalmak vizsgálata alapján úgy látja: főleg francia példákra épít az az elgondolás, mely szerint a 12(–13.) században született meg a nemzet, és annak elemei. Általánosítani azonban ez alapján nem lehet. Az egyes országok esetében külön tanulmányozandó, hol, mikor jött létre a nemzet. Kristó Gyula szerint a nemzettudat kialakulásánál szerepet kap az idegenellenesség, a saját közösség dicső múltjának tudata, a közös politikai szervezet és a terület, melyhez a hazaszeretet érzése kapcsolódik.³⁶

³¹ Szűcs 1974. 23. Szűcs 1997b. 296–297. „... a modern nemzet lényege abban áll, hogy az újkori polgári átalakulás hatására és igényeinek megfelelően a nemzetiség a társadalmi és politikai szféra alapvető strukturális elemévé vált, a «nemzetiség» a «társadalom» és a «politikum» sajátos fűzőóra léptek, amely független a korábbi koroktól.” Szűcs 1974. 227. Kritikával együtt lásd KRISTÓ 1997. 65.

³² Szűcs 1974. 195.; Szűcs 1997b. 298.

³³ „Nyugat-Európa történetében van egy hosszú, átmeneti időszak, mintegy a 8–13. század közt, amikor a «gentilis» csoporttudat már nem, a «nemzeti» tudattal még nem lehet számolni; Európa sok száz kis «tartományi nemzetiségre» (nationalitás provincial) tagolódik, amelyek egyébként gyakran irrelválansak a társadalmi és politikai lojalitás személyt személyhez kapcsoló viszonylataival.” Szűcs 1997b 310.

Szűcs bevezette a nemzetiség szó használatát a feudalizmus korára, helyenként azonban „kényszerű” „kompromisszumként” a „nemzeti” kifejezéssel él a középkorra vonatkoztatva. Erre az el-
lentmondásra rámutat KRISTÓ 1997. 68. Szűcs gondolatainak ismertetését és kritikáját lásd KRISTÓ 1997. 28–69.

³⁴ Szűcs 1997 a. 12.

³⁵ KRISTÓ 1997. 13–16. SMITH 1995. 12–19.

³⁶ KRISTÓ 1997. 122. 263.

A nép és nemzet fogalmának tisztázása, kialakulásuk nyomon követése nagyobb korszakokat átfogó kérdések. Ha egy emberi közösség azonosságtudatát vizsgáljuk, a fentieknél kisebb részletre összpontosító kérdést is kutathatunk: ilyen az eredetmondák vizsgálata. Ezek kutatása szorosan összefügg a középkori ember önazonosság-tudatának megértésével. Milyen előzményeket felhasználva fejlődik egy eredettörténet? Mennyiben használ hiteles elemeket és mennyiben a képzelet szüleménye? A történetíró lejegyzője-e a mondának, vagy maga is alakít rajta saját világgképének vagy politikai követelményeknek megfelelően, ezzel befolyásolva olvasói, hallgatói azonosságtudatát? Alheydis Plassman *Origo gentis* c. könyvében arra keres választ, hogyan alkotnak eredettudatot népeik számára a 6–12. századi európai történetírók. Plassman megállapítása szerint eredettörténetek akkor születtek, amikor valamilyen változás következett be a társadalomban, és az új rendet kellett hitelesíteni.³⁷ Könyvében találunk példát a bibliai hőstől való eredeztetésre, a dicső néptől, pl. trójaiaktól, szkítáktól való származtatásra. Plassmann műve a magyar kultúrtörténet számára is figyelemre méltó, hisz a hazai krónikáshagyományban is találkozunk a fent említett eredeztetési megoldásokkal. A hun hagyomány kialakulásának kérdése régi témája a hazai kutatásnak.³⁸ A bibliai eredeztetésről Krausz Sámuel, Györffy György, a Trója-mondáról és Sicambriáról Eckhardt Sándor írt alapos tanulmányt.³⁹

Az önazonosság kutatásával összefügg a nevek vizsgálata. Ide tartozhat az egyes ember és egy nép neve is. Elválasztható egymástól az önelnevezés és a mások által használt név. Izgalmas helyzet, amikor a vizsgált személy vagy nép megváltoztatja a nevét. Az ugyanazon nép jelölésére használt különböző nevek magyarázhatók azzal, hogy különböző népekkel hozzák összefüggésbe az adott népet, de azzal is, hogy különböző népek játszottak szerepet egy adott nép kialakulásának folyamatában.⁴⁰ Az ezredforduló korabeli forrásokban is jelentősége van

³⁷ PLASSMANN 2006.

³⁸ Az utóbbi több mint száz évben kutatóink nagyjából ugyanazokat a forrásokat vizsgálva különböző irányokba tolták a pozitív vagy negatív választ, az utóbbi időben sor került árnyaltabb válaszlehetőségekre is. Hóman Bálint és a nyomában haladó Dümmerth Dezső szerint volt a magyarságnak ősi hun-tudata, Györffy György, Horváth János, Kristó Gyula szerint pedig nem volt. Kulcsár Péter a magyarság részét képező alánok esetében mutat rá arra, hogy lehetett hun-tudatuk. Kristó Gyula későbbi írásaiban amellet tört lándzsát, hogy a székelemeknek lehetett Attila-tudatuk, a magyarság esetében azonban fenntartotta, hogy nekik nem volt hun hagyományuk. Róna-Tas András elképzelhetőnek tartja, hogy a honfoglaló magyaroknak volt Attila-tudatuk, ám bizonyítani nem tudja. Lásd HÓMAN 2003.; HORVÁTH 1963. 446–476.; KRISTÓ 1983. 313–329.; KULCSÁR 1987–1988. 523–545.; RÓNA-TAS 1997. 326–329.

³⁹ KRAUSZ 1898; GYÖRFFY 1993; ECKHARDT 1927. 156–201.; Lásd még CSERNUS 1999. 144–146.

⁴⁰ A magyar nép neveiről Hóman Bálint készítette klasszikusnak számító tanulmányt. Újabban Róna-Tas András áttekintése figyelemre méltó, de több ide kapcsolódó munkát találunk a Honfoglalás és nyelvészet c. tanulmánykötetben.

személyek és népek neveinek. Ebben a korban tűnik fel például Lengyelország neve, a Polonia, és megkeresztelkedő fejedelmek esetében is rámutathatunk arra, hogy új nevet nyernek a keresztségben.

Hangsúlyozandó, hogy az egyén nemcsak néphez vagy politikai egységhez sorolhatja magát. Az önazonosságban fontos szerep jut olyan kisebb, nem feltétlenül helyhez köthető közösségnek, mint a nemzetség. Figyelmet érdemel a lelki kötelékek jelentősége: védőszent tisztelete, halottakért való imádság, imaközösséghez tartozás – valamint az apátsághoz, püspökséghez és a valláshoz való tartozás szerepe is. A kisebb közösségek és a személyes lelki béke, az Isten-kapcsolat a nagy egységek széthullása, a „Minden Egész eltörött” állapota idején különösen fontossá válhatnak. Minderre akkor világíthatunk rá, ha konkrét személyek azonosságtudatát vizsgáljuk.

Szemponthoz lehet tehát, hogy egy adott szerző mivel vállalt közösséget, kikkel, mivel érezte magát azonosnak. Volker Scior *Das Eigene und das Fremde* (A saját és az idegen) című művében 11–12. századi észak-német szerzők műveit vizsgálja: Brémai Ádám, Bosau Helmold, Lübecki Arnold munkáit. Előbb arra mutat rá, hogy a vizsgált szerzők mit tekinthettek sajátjuknak egyházi és világi téren (egyházi szempontból azt a püspökséget, világi téren azt a hercegséget, amelynek területén éltek), majd arra tér rá, mi volt a számukra idegen.⁴¹

A sajátnak és idegennek tekinthető tényezők fokozatossága nyilvánul meg Juraj Šedivý szlovák kutató művében is, amelyet Widukind, Thietmar és Wipo szemléletéről írt. A Scior és Šedivý munkáiban tárgyalt kérdések összefüggnek az idegenfelfogással, ezért a következő gondolati egységben még visszatérek rájuk. Összekapcsolódik az idegen és a saját Thomas Foerster gondolatmenetében is. Ő abból indul ki, hogy a másikkal való összehasonlítás mennyiben játszott szerepet a kollektív önazonosság kiépítésében.⁴²

1.3. MI AZ IDEGENFELFOGÁS?

Ahhoz, hogy tisztában legyünk vele, kik vagyunk *mi*, tudnunk kell azt is, kik a *mások*.⁴³ Ahogy az önazonosságnak, úgy az idegenségnek is létezik személyes és közösségi oldala, miként arra fentebb már rámutattunk. A személyes vonatkozás esetében az egyén nem érzi magát azonosnak saját magával, hiányzik a lelki békéje, „meghasonlik” önmagával. Az idegenség közösségi oldala, amikor egy másik embercsoportot érzünk magunktól távolinak, idegennek. Az önazonosság esetében is rámutattam arra, hogy az ember több közösséghez tartozhat, különböző

⁴¹ SCIOR 2002.

⁴² FOERSTER 2008. 16.

⁴³ RADEK 2008. 26.

mértékben. Az idegenséget is különböző csoportokkal szemben eltérő mértékben érezhetjük: az idegenségnek tehát fokozatai vannak.

Érdeemes tisztázni, milyen kifejezéseket használnak középkori források az idegenekre. Az emberek gondolkodásmódjáról sokat elárul, ha ismerjük az általuk használt szavak eredetét. Az idegen-téma kutatója, Christian Lübke egyebek mellett az *extraneus*, *adventus*, *peregrinus*, *hostis*, *alienus* kifejezéseket említi középkori forrásokból. A *hostis* az ókori latinban eleinte idegent jelentett, abban az értelemben is, hogy vendég. A Kr. e. 5-2. században kezdett ellenséget is jelenteni. A latin *extraneus* származéka a francia *étrange* és az angol *strange*, ami „különös”-et is jelent.⁴⁴ A német *fremd* a germán *from* származéka, mely valamitől távolít jelentett. A mai németben az *Elend* szó szerencsétlenséget, nyomort jelent. Eredetileg azonban az *elende* azt jelentette: külföldi.⁴⁵

A magyar nyelvben az *idegen* szó 1295-ben bukkan fel először forrásban: „Stephanus, filius Idegen...” a Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára ismeretlen eredetűként tartja számon.⁴⁶ Vallási szempontból idegenekre, pogányokra használatos a *paganus* és *gentis* szavak, ezekkel a vallási idegenségről szóló fejezetben foglalkozom részletesebben.

Az idegenről való felfogás kutatása is többféleképpen közelíthető meg. A teljesség igénye nélkül lássunk néhány munkamódszert, mely a 10–11. századot is érinti.

Vizsgálható, hogy egy *népcsoportot* milyennek láttak mások. Ezt a módszert alkalmazza Horst Zettel a normann támadásokról írt könyvében.⁴⁷ W. Southern az iszlámról való nézeteket mutatta be,⁴⁸ Maximilian G. Kellner a magyarokról való kép alakulását kíséri végig a nyugati források tükrében. Rámutat arra, hogy a 9. század végén, 10. század első felében zajló magyar hadjáratok, „kalandozások” során tömör, évkönyvszerű feljegyzések adnak hírt a magyarokról. A részletesebb elbeszélések – Liudprand, Widukind – a 10. század második felében készültek. Miután a magyarok keresztény hitre tértek, a szentekről szóló történetek szerepeltetik a magyar támadókat, minél sötétebb színekkel ábrázolva őket. Ezáltal mintegy háttérrel adnak a szent történetéhez.⁴⁹

Radek Tünde a középkori német nyelvű források magyarságképét elemezte az eredethagyománytól a török korig. Meghatározott szempontok szerint taglalja a német szerzők magyarságképét, ilyen az eredet, hadsereg, étkezési szokások, jogi szokások, nyelv, magyar uralkodók ábrázolása. A magyarság megítélésének vizsgálata során ellentétpárokra hívja fel a figyelmet: az erkölcsös–erkölcstelen

⁴⁴ LÜBKE 2001. 8–10

⁴⁵ LÜBKE 2001. 8–9.

⁴⁶ Idegen: TESZ. 186–187.

⁴⁷ ZETTEL 1977.

⁴⁸ SOUTHERN 1978.

⁴⁹ KELLNER 1997.

ellentétpár a török korig érvényes a magyarság jellemzésében, a nyugat–kelet és a keresztény–pogány ellentétpárok esetében azonban a török kor idején már a magyarság javára billen a mérleg.⁵⁰

Körmenyi Tamás a magyarokról való nyugati felfogás változását vizsgálta, a 10–13. századi források alapján. A kalandozó hadjáratokat bemutató szövegek vérvívó szörnyekként ábrázolták eleinket, becsmérlő jelzőket aggattak rájuk. A keresztény hitre térés után a nyugati magyarsággép is javult, bár később is előfordultak még a magyarokat visszataszítónak tekintő leírások (pl. Freisingi Ottó). A nyugati források főképp azokkal a magyar eseményekkel foglalkoztak, melyek külpolitikai szempontból voltak fontosak (pl. III. Henrik magyarországi harcai). Körmenyi Tamás vizsgálja a magyarságra használt korábbi toposzok eltűnésének okait – erre a toposzokról szóló fejezetben még visszatérek.⁵¹

Csáki Judit szintén a magyarságról valló külföldi szerzők véleményét elemzi, de szűkíti a vizsgált munkák körét a francia forrásokra. Francia források közt tartja számon a szentföldi szerzők szövegeit is, hiszen ők is a korszak francia kultúrájának részét képezték. Megállapításai szerint a vizsgált szövegek a magyarság keresztény hitre térése és a külföldi kapcsolatok révén, valamint a telepések Magyarországra érkezése kapcsán foglalkoznak hazánkkal. Részletesen elemzi azokat a műveket, melyek az első keresztes hadjárat seregeinek magyarországi átvonulásáról szólnak.⁵²

Csukovits Enikő akadémiai doktori értekezésében a középkori nyugat-európai szerzők Magyarországról és a magyarságról való elképzeléseit vizsgálta. Egyebek mellett ismerteti Magyarország elhelyezését korabeli térképeken, egyes magyar uralkodókról és a magyarokról alkotott elképzeléseket valamint középkori nyugat-európai könyvtárak magyarokra vonatkozó anyagát. Az értekezés súlypontja a késő középkorra, 14–15. századra esik, tehát túlmutat az általam tárgyalt korszakon, szemlélteti azonban, hogy különböző korabeli nézőpontok, témák felidezéséből miként bontakozik ki a magyarságról alkotott hajdani elképzelés.⁵³

További szempont lehet, hogy egy *térségről* miként gondolkodtak egy adott korszakon belül. Ezt a megoldást választotta Franz-Josef Schröder. Ő azt vizsgálta, hogy két német szerző, Widukind és Merseburgi Thietmar miként mutatta be Kelet-Európa népeit és uralkodóit. Schröder az uralkodókon kívül uralkodó-felelőségek bemutatására is kitér.

David Fraesdorff szintén egy térségről való felfogást vizsgált: ő a „barbár” északról írt könyvében. Rávilágít arra, hogy a 9–12. századi szerzők északfelfogása inkább a mai fogalmaink szerinti északkeletnek felel meg. Azt a területet,

⁵⁰ RADEK 2008.; RADEK 2009. 47–78.

⁵¹ KÖRMENDI 2009. 30–46.

⁵² CSÁKI 2011. 147–208., 167–171.

⁵³ CSUKOVITS 2013; Témához lásd még CSUKOVITS 2009.

amit ők északnak neveztek, vallási, kulturális minősítés alapján tekintették együvé tartozó térségnek. Bemutatja azt a folyamatot, ahogyan a térség lakosainak keresztény hitre térésével a vallási idegenség kulturális idegenséggé alakult át. Fraesdorff könyve a korszakban alkotó fontosabb szerzők felfogásának elemzése szerint tagolódik nagyobb fejezetekre.⁵⁴ Művének tanulsága, hogy az emberi gondolkodás képes értékminősítés alapján egymástól elválasztani és összevonni térségeket. Gondolati szinten tehát megalkotunk egy területegységet, melynek neve értékminősítést hordoz.

A térségekkel kapcsolatos gondolkodást vizsgálva figyelmet érdemel Szűcs Jenő munkássága az európai régiókról.⁵⁵ Könyvében azonban mai szemmel elemzi az európai térségek eloszlását. Ha összevetjük Fraesdorff művének tanulságával, tapasztalhatjuk, hogy Magyarországot nem sorolták együvé pl. Lengyelországgal, amely már északnak számított. A magyar szakirodalomban a Kelet-Európával foglalkozó Sashalmi Endre mutatott rá arra, hogy Lengyelországot és Oroszországot sokáig az északhoz sorolták a skandináv térséggel együtt. A 18. századtól már másképpen különültek el a térségek a gondolkodó emberek tudatában: a felvilágosodás korának gondolkodói Európát nem északra és délre, hanem keletre és nyugatra osztották.⁵⁶

Egy térség megítélésének vizsgálatával szemben elemezhető egy adott *térség szerzőinek* szemlélete is. Ezt teszi Volker Scior a már említett *Das Eigene und das Fremde* (A saját és az idegen) című művében. Ahogy az önazonosságról szóló gondolatmenetben utaltam már rá, Brémai Ádám, Bosau Helmold, Lübecki Arnold munkáit elemzi. Scior előbb azt vizsgálja, hogy a vizsgált szerzők mit tekinthettek sajátjuknak egyházi és világi téren, majd arra tér rá, mi volt a számukra idegen, meddig terjedt a látókörük, mely népeket ismertek. Elemzéséből kiderül, hogy az észak-német szerzők műveiben fokozatai vannak az idegenségnek: bizonyos térség még közel áll az adott szerzőhöz, egy távolabbi már idegenebb a számára.⁵⁷

Az idegenség fokozatosságára szemléletesen mutat rá a már említett Juraj Šedivý. A két véglet, a *mieink* és az *övék* között több árnyalatot is megjelenít. Aprólékosan kidolgozott rendszerben, NOSTRI; –Nostri; – Nostri /Ei; – Ei/Nostri; – Ei; – Ei skálán szemlélteti, hogy az általa vizsgált szerzők – Widukind, Thietmar és Wipo – mennyire tartottak egy népcsoportot sajátjuknak, és mennyire volt az számukra idegen.⁵⁸

Andreas Mohr arra keres választ, hogy egy térségben, a Karolingok birodalmán belül hogyan vélekedtek a számukra idegenekről. Könyvét nem egyes szerzők elemzése szerint tagolja fejezetekre. Ehelyett az idegennel való kapcsolat

⁵⁴ FRAESDORFF. 2005.

⁵⁵ SZÜCS 1983.

⁵⁶ SASHALMI 2003. 32–37.

⁵⁷ SCIOR 2002.

⁵⁸ ŠEDIVÝ 3–4.

kialakításának lehetőségeit vizsgálja: kereskedelem, hittérítés, háború, diplomácia. Áttekinti továbbá az idegen népek társadalmi berendezkedését, majd a frank birodalomba való beilleszkedésüket.⁵⁹

A magyarországi nem magyar népek történetéről 2003-ban Kristó Gyula írt átfogó könyvet. A szakirodalmi áttekintésben vázolja azt a vitát, mely a 20. század elején Szekfű Gyula és Mályusz Elemér között a középkori magyar uralkodók jövevényekkel kapcsolatos politikájáról folyt. Mályusz szerint királyaink a 11–12. században asszimilálni igyekeztek a Magyarországra települő idegen népeket, és apró csoportokban széttelepítették őket. Szekfű Gyula szerint azonban királyaink nem törekedtek a jövevények elmagyarosítására. A külföldről érkezettek azért települtek egymástól távol eső helyekre, mert nem egyszerre érkeztek az országba. Szekfű szerint a kor embere legfeljebb a maga faluközösségével igyekezett együtt lenni, a vele egy nyelvet beszélő ismeretlennel kevésbé érezte magát együvé tartozónak. A vita nyilván célozza az idegenekről való gondolkodást. Kristó könyve azonban elsősorban a nem magyar népek történetét mutatja, nem pedig a róluk való véleményeket.

A középkori magyar idegenellenesség kialakulásáról Kristó Gyula is értekezett. Rámutat arra, hogy a 11. század elején befogadó jellegű volt a magyar királyság. Ez fejeződik ki az Intelmek sokat idézett 6. fejezetében. A 11. század második felében Szent László és Könyves Kálmán törvényeiben a más vallástól való távolságtartás érhető tetten. A 13. század elején egyrészt a külföldi egyetemeken szerzett tapasztalat, másrészt a magyarországi politikai helyzet – Gertrúdnak és kíséretének ténykedése, zsidók és izmaeliták mások érdekeit sértő szerepe, majd a kunok bejövetele – folytán bontakozhatott ki az egyes népcsoportokkal szembeni idegenellenesség.⁶⁰

Az utóbbi időben Berend Nóra vizsgálta, hogy a Magyar Királyságban a 11–13. század során milyen helyet foglaltak el a nem-keresztény csoportok: zsidók, muzulmánok és kunok. Jogi, gazdasági, társadalmi és vallási szempontok alapján vizsgálta a kérdést. A Magyar Királyságot határmenti területként értelmezi. Rámutat arra, hogy a fenti nem-keresztény csoportok nem hódítás során kerültek a Magyar Királyság területére, hanem önként érkeztek ide. A Magyar Királyságot a vizsgált időszakban nem tartja sem üldözőnek sem toleránsnak. Üldözés és tolerancia helyett a kirekesztés és az integráció kifejezéseket tartja használandónak. Megállapítása szerint a többség bizonyos tekintetben – pl. vallásilag – befogadott egyes csoportokat, más tekintetben – pl. gazdaságilag – kirekesztett. „Csak kivételes körülmények közt létezett világosan körülhatárolt «mi» és «ők»...”. A zsidók, muszlimok és kunok esetében megmaradásra, változásra és asszimilációra is találunk példákat.⁶¹

⁵⁹ MOHR 2005.

⁶⁰ KRISTÓ 1990. 425–443.; KRISTÓ 1997. 179–214.

⁶¹ BEREND 2012. 8. 297–301. 301.

1.4 SAJÁT SZEMPONTOK

Különböző megközelítési lehetőségek vázolása után lássuk saját szempontjaimat. A kérdés, amire választ keresek: Mit érzett sajátjának és mit tartott magától idegennek az ezredforduló embere? Ebben a formában túl általános a kérdés, hiszen különféle élethelyzetben levő embereknek más-más lehetett a felfogása. Megtehetjük azonban, hogy vizsgálat alá vesszük eltérő körülmények közt élő szerzők műveit, és eltöprengünk a szemléletükben megmutatkozó hasonlóságok és különbségek fölött.

Olyan szerzőket vizsgálok, akik egy mozgásban levő, terjeszkedő Európának régebbi, „hagyományosabb” részéből származtak: a Francia Királyság és a Német Birodalom területéről. Van köztük krónikaíró egyházmegyés püspök – a szász Merseburgi Thietmar –, aki társadalmi állásánál, kapcsolatainál fogva széles látókört tett magáévá, sokat tudott a korabeli világról. Elemzem egy hittérítő püspök, Querfurti Brúnó írásait, aki személyes tapasztalatból ismerhette meg az idegeneket. Ők ketten németek, pontosabban szászok. Vizsgálom továbbá francia kolostorban élő szerzetesek munkáit is, a burgund Radulfus Glaberét és az aquitániai Chabannes-i Adémárét. Nekik ugyancsak módjukban állt ismereteket szerezni a világ eseményeiről, de másféle azonosságtudattal bírtak, mint a fent említett két német szerző. Az olvasó így képet kaphat azokról a különféle önazonosság-formákról, melyeket a korabeli értelmiségiek magukéinak érezhettek.

Fentebb már rámutattam arra, hogy egy személy egyszerre többféle közösségnek is tagja lehet. Ilyenkor felmerül a kérdés: kihez hűségesebb inkább az egyén? A királyhoz vagy a kolostorhoz? Az uralkodó politikájához vagy a saját vallásához? Thietmar püspökként a keresztény vallás képviselője volt, ugyanakkor a Birodalom nagyura is. Jogos tehát a kérdés, ütközik-e szemléletében a vallás és a politika? Querfurti Brúnót német földön szentelték püspökké, de hittérítőként több uralkodóval is kapcsolatba került. Nála más jelleggel merülhet föl a fenti kérdés. Radulfus Glaber szemléletében a monostorhoz és a királyhoz való tartozás ütközésére figyelhetünk föl. Áttekintésem során igyekszem rámutatni a különböző azonosságfajtákra, és ezek ütközésére is.

Az elemzett művekből kitűnik, hogy a politikailag széttagolt Európa a vallást és kultúrát tekintve mennyiben volt egységes a korabeli gondolkodók tudatában: a szász, a burgund és az aquitániai értelmiségiek hogyan látták magukat, egymást és a közép-kelet-európai térséget? Az említett szerzők műveivel Magyarországon jobbra csak a magyar vonatkozásokkal kapcsolatban foglalkoztak. A jelen vizsgálódások során megtudhatjuk, hogyan illeszkedtek be a magyarok a vizsgált szerzők világképébe. Ez az áttekintés módot ad arra, hogy az olvasó megismerje a vizsgált szerzők műveinek egészét, megismerje a korabeli szerzők idegenséggel kapcsolatos világképét, és azt az európai közeget, amelyben Géza és Szent István államszervezése végbement.

Ahogy már fentebb utaltam rá: ha tudni akarjuk, kik vagyunk „mi”, melyek a saját jellegzetességeink, tudnunk kell azt is, kik a „mások”. Mi az, ami bennünket a többiektől különbözővé tesz, ami egyikünknek, másikunknak jellegzetességet ad? Az egyes szerzők felfogását vizsgálva ezért először azt elemzem, mit tekintett az adott szerző sajátjának, majd arra térek rá, meddig terjedt a szemhatára, mely népeket ismert, és hogyan vélekedett róluk. Áttekintésemben nagy hangsúlyt kap, hogy egy-egy népcsoportról miként vélekedtek a korabeli szerzők, igyekszem azonban a közösségtudat más formáira is rámutatni: vérségi és lelki kötelékekre, vallási kapocsra, kolostorhoz, püspökséghez való ragaszkodásra.

Könyvem első részét szerzők szerint tagoltam. Ebben Volker Scior által is használt módszert követtem. Elképzelhető módszer volna az is, hogy nem szerzőnként, hanem az egyes népekről írt nézetek szerint tagoljuk a könyvet. Az általam alkalmazott módszert követve azonban az olvasó lehetőséget kap arra, hogy egységben lássa egy-egy korabeli szerző világképét. A könyv végén, az összegző fejezetben összehasonlítva is tárgyalom az egyes szerzők viszonyulását a vérségi és lelki kötelékhez, sajátához és idegenhez.

A vizsgált szerzők számát nyilván lehetne még növelni. Az idegenről való gondolkodás témakörében figyelemre méltóak pl. Cremonai Liduprand művei a 10. századból. A cremonai püspök idegenfelfogásáról Michael Rentschler írt figyelemre méltó értekezést.⁶² Mivel Rentschler munkája magyarul is hozzáférhető, kevésbé indokolt Liudprand felfogására az én könyvemben is kitérni. Liudprand még az ezredforduló előtt, 972-ben meghalt, könyvemben pedig az ezredfordulót átélt szerzők állnak a figyelmem középpontjában. A behatóbban vizsgált szerzők felfogását helyenként, a jegyzetapparátusban összekapcsolom Liudprand véleményével is. Widukind, corvey-i szerzetes munkájára ugyancsak összehasonlításokban térek ki. Az ő felfogását önazonosságról és idegenségről Juraj Šedivý is elemezte, de Franz-Josef Schröder is vizsgálta a kelet-európai népekről való gondolkodását.

Az egyes szerzők elemzése után az élet néhány olyan színterét vizsgálom, melyben a korabeli ember az idegenséggel találkozhatott. Vizsgálom, hogy a háború során miként találkozhatott a sajátjal és az idegennel a korabeli ember. Ehhez kapcsolódik többek közt a csatakiáltás szerepe, amely egy közösséget összetart és elválaszt a másiktól. Ezután vizsgálom a különböző vallások találkozásának lehetőségeit, a hazai és az idegen hölgyekről való vélekedést, a fejedelem által alkalmazott jövevények szerepét, az idegen nyelvek ismeretét, főképpen a világiak nyelvtudását. Foglalkozom a névváltoztatás jelenségével és azzal is, hogy az idegenről való vélekedésben milyen szerepet játszottak a közhelyek, a toposzok. Az élet bizonyos színtereinek vizsgálata Anreas Mohr könyvének felépítésére

⁶² RENTSCHLER 2005. A görögökről és uralkodóikról 203–212. Liudprand más népekről való véleményét is összefoglalja: 211.

emlékeztet. Az általam tárgyalt fejezetek azonban talán közelebb állnak a korabeli lelkület érzékeltetéséhez Mohr szempontjainál.

Az általam alaposabban vizsgált szerzők többsége a számára nem túl távoli múlt eseményeiről és saját jelenéről írt. Eredetmondák így legtöbbször alkotásában nem szerepelnek. Chabannes-i Adémar jelenti a kivételt, aki a *Liber Historiae Francorum* anyagát átmásolva a frank nép eredetéről, távolabbi múltjáról is írt, saját fogalmazásában azonban a közelmúltra és a jelenre összpontosít. Eredetmondák vizsgálatával ezért nem foglalkoztam könyvemben. Az utolsó fejezetben azonban idegenekkel kapcsolatos közhelyeket, toposzokat vizsgállok. Könyvemnek ezen utolsó gondolati egysége közel áll a mondafordulatok tárgyalásához (pl. vaskapual elzárt népek, északról való felfogás). Egyes szerzők felfogásának tárgyalásakor is alkalmanként felhívom rá a figyelmet, hogy milyen párhuzamai vannak egy-egy toposzszerű fordulatnak.

Az idegenség és azonosság vizsgálatának a fentiekén kívül még számos érdekes és fontos szempontja lehet. Vizsgálhatók pl. a jogi különbségek, az egyes régiók liturgikus hagyománya közötti eltérések. A zarándoklatok, követjárások kérdése is összefügg az idegenfelfogás témakörével. Ezekre nem, vagy csak érintőlegesen térek ki. Bízom benne, hogy az általam alaposabban taglalt témák vizsgálata közelebb visz annak megismeréséhez, hogyan gondolkodtak az ezredforduló korában élt emberek magukról és másokról.

2. AZ EZREDFORDULÓ VÁLASZTOTT SZERZŐINEK FELFOGÁSA

2. 1. MERSEBURGI THIETMAR FELFOGÁSA

2. 1. 1. Merseburgi Thietmar alakja és Krónikája

„... mert, ha ebben a világban kevés jót tettem is, legalább mindig megemlékezem azokról, akik meghaltak.”⁶³

A történetíró munkája során felidéződnek az elmúlt dolgok, a régen élt emberek tettei. A múlandóság fölötti töprengés felébresztheti a vágyat az örök dolgok iránt. Thietmar, Merseburg püspöke jótettként tekint a halottakért való imádságra és reményt jelent számára a szent életű emberekre való emlékezés. Krónikája nagyrészt a közelmúlt eseményeit és személyeit idézi fel, dédszülei koránál nemigen száll távolabbra az időben. Olyan emberekre gondol vissza, akiket ha személyesen nem is ismert, de családi történetekből hallhatott felőlük. A családi és lelki kapcsolatokon kívül azonban az önazonosság más megnyilvánulásait is megtalálhatjuk Thietmar művében. Ír közeli és távoli népekről, akiket rokonszenvvel vagy visszatevészt keltve ábrázol. Krónikájából kibontakozhat, hogy mivel vállal közösséget a krónikás és mit érez magától idegennek. Először azonban lássuk, mi indította őt krónikája megírására.

Ha a könyvet fölnyitjuk, először egy hexameteres ajánlást olvashatunk.⁶⁴ Előbb testvéréhez, Siegfriedhez, majd leendő püspökutódjához szól. Itt adja meg krónikája célját. A merseburgi püspökség történetét akarja bemutatni. A püspökség története szorosan összefonódik a szász királyok történetével, így a krónika

⁶³ THIETMAR IV. 75

⁶⁴ A krónika eredeti példányát Drezdában őrzik. HOLTZMANN. XXXIII. Ez a példány hiányosan maradt ránk, a hexameteres bevezető nem maradt fenn benne. Fennmaradt a krónikának egy 12. századi átdolgozása is, amit Corvey-ben készítettek. Ez most Brüsszelben található. A brüsszeli változatban fennmaradt a bevezető szöveg. Itt olvasható, hogy Thietmar a szász királyokról és Merseburgról akar írni. A első fejezetben azt jelöli meg célként, hogy Merseburgot kiemelje a feledés homályából. Elképzelhető, hogy a corvey-i másoló változtatott az eredeti bevezető szövegen, és beszúrta oda a szász királyokról szóló sorokat. A krónika többi könyvének bevezetői az eredeti szövegben is fennmaradtak. A corvey-i másoló főképp ezeken a szövegeken változtatott, a krónika többi részét általában pontosan másolta. LIPPELT 139–140.

a püspökség története mellett a szász királyok történetét is bemutatja. A fejezetek (könyvek) is a királyok uralkodása szerint különülnek el. A krónika nyolc könyvből áll. Az első könyv I. Henrikről szól (919–936). Ő vette körül fallal Merseburg városát. A második könyv Henrik fiáról, I. Ottóról szól (936–973). Ő alapította a merseburgi püspökséget 968-ban. A harmadik könyvben I. Ottó fiáról, II. Ottóról olvashatunk (973–983). Ő volt az, aki 981-ben feloszlatta a püspökséget. A negyedik könyv II. Ottó fiáról, III. Ottóról emlékezik meg (983–1002). Az utolsó négy könyv II. Henriket mutatja be. Ő volt III. Ottó másod-unokatestvére, egyben a szász dinasztia utolsó sarja. 1004-ben ő alapította újra a püspökséget.⁶⁵ A krónika mindegyik könyve hexameteres bevezetővel indul.

Thietmar tehát a püspökség és a szász királyok történetét írja le. Látóköre helyenként kiszélesedik, és a birodalmon túli népekre, eseményekre is kitekint. Máshol azonban összeszűkül a látóköre, és családtörténetet, önéletrajzot vegyít a krónikába.⁶⁶ A közösségtudat és önazonosság szempontjából is fontos ezekre a részekre odafigyelnünk, hisz kitűnik belőle, milyen sokat jelentettek Thietmar számára a vér szerinti és a lelki kötelékek.

A krónikás családtörténete összefonódik a birodalom történetével, saját élete pedig a püspökségével. Thietmar főrangú szülőktől származott. Rokonai, ismerősei az uralkodók közelében mozogtak, ott voltak a csatákban, hadjáratokban. A krónikás így nem mulasztja el, hogy az uralkodók kapcsán adózzon a rokonok emlékének is. A krónika egyes részei már-már halottaskönyvre emlékeztetnek.⁶⁷ Thietmar följegyzí meghalt kanonoktársai, püspöktársai nevét, és ír róluk néhány méltató sort. Az egész krónikában fontos szerep jut az emlékezetnek. Ennek lehetett világias célja: a krónikás azért emlékezett meg a régi tettekről, emberekről, hogy fönmaradjon a hírük. Lényegesebb azonban az emlékezés vallási szerepe: Thietmar azért jegyzi fel a régiek nevét, hogy az utódok imádkozhassanak a meghalt bűnösökért, követhessék a szent elődök példáját, és kérhessék a közbenjárásukat. „... mert, ha ebben a világban kevés jót tettem is, legalább mindig megemlékezem azokról, akik meghaltak.”⁶⁸ Thietmar a visszaemlékezéssel kapcsolatot biztosít élők és holtak, jelen és múlt között. Ez a közösségtudat szempontjából is szem előtt tartandó, hisz a holtakra való emlékezés erős lelki köteleket jelent. Az önéletrajzi részeknek is vallásos szerepük van:

⁶⁵ LIPPELT 139.; BAGGE 98–100.

⁶⁶ Gurevics is megemlíti, hogy a 10–11. században tűnnek föl először Nyugat-Európában „«önéletrajzi» próbálkozások”, bár a 12–13. században válnak gyakoribbá. GUREVICS 2003. 123.

⁶⁷ Lásd THIETMAR IV. 60–75.

⁶⁸ THIETMAR IV. 75. „... quia, etsi in hoc seculo parum boni operatus sum, tamen defunctorum semper memor sum.” MISCH 511. Thietmar emléket akar állítani a megholtaknak. LIPPELT 129–130. Thietmar megemlékezései nem a földi dicsőséget szolgálják, hanem a lelki üdvöt. Lippelt figyelmeztet rá, milyen szerepet kapnak a krónikában a nők a megholtakra való emlékezésben. ALTHOFF 229. Althoff Lippeltnek ad igazat.

írásba foglalt gyónás ez, ahol a szerző önmarcangoló módon megvallja bűneit, és az olvasó imádságát kéri.

2. 1. 2. Családtörténet, püspökség, önéletírás

Thietmar önazonosságának egyik megnyilvánulása a családjával való közösségvállalás. A dédszülőkig vezet vissza származását. Két dédapjáról emlékezik meg, mindkettőt Lotharnak hívták. I. Henrik oldalán harcoltak a pogány szlávok ellen a lenzeni csatában, 929 szeptemberében. Mindketten ott lelték halálukat.⁶⁹ Thietmar családja tehát már régi időktől fogva szemben állt a pogány szlávokkal.

A családi prépostságnak Walbeckben ugyancsak fontos szerepe volt Thietmar önazonosságában. A krónikás egyik nagyapja,⁷⁰ Lothar alapította. Lothar a szászországi Walbeck grófja volt, és 941-ben részt vett egy I. Ottó elleni összeesküvésben. Az összeesküvést leleplezték, a résztvevőket kivégezték. Thietmar nagyapját is halálra ítélték, de hatalmas pártfogója, Babenberg Berthold megmentette őt. Lothar, hogy bűnét levezelje, prépostságot alapított Walbeckben, az Aller folyó mellett.⁷¹ Később még találkozunk a prépostságnak a családban betöltött jelentőségével.

Thietmar apja, Siegfried 972-ben nőtlen fiatalemberként részt vett egy lengyelelles hadjáratban, Hodo örgróf oldalán. Mieszko lengyel fejedelem testvére azonban Zehdennél legyőzte a német lovagokat. A lengyelekkel szembeni ellentét is régen megvolt tehát a családban.⁷²

A 983-as esztendő fontos év a birodalom és a család történetében egyaránt. A német és lengyel területek között pogány szláv törzsek éltek, és 983-ig német uralom alatt álltak. Ebben az évben föllázdak, fölperzselték a brandenburgi és havelbergi püspökséget, végigsöpörtek a szász területeken. A szász urak csak a Tanger folyónál tudták őket megállítani. A tangeri csatában ismét ott találjuk Thietmar apját, Siegfriedet.⁷³

Siegfriednek és Kunigundának hat közös gyermeke született. Henrik, Frigyes, Thietmar, Siegfried, Brúnó és Oda. A legidősebb fiú, Henrik örökölte apja grófságát, a másodszülött Frigyes Magdeburg vágrófja lett. A fiatalabb fiúk egyházi pályára léptek. Thietmar merseburgi püspök lett, öccse, Siegfried pedig Münster

⁶⁹ THIETMAR I. 10.

⁷⁰ Nagyszülei nevét mind feljegyezte Thietmar. Lothar és Matild voltak az apai nagyszülők, Henrik és Judit pedig az anyja szülei. A fent említett dédapák közül az egyik Lothar nagyapának, a másik Henriknek volt az apja, a nagyanyák más apáktól származtak. Apai nagyszülők: Lothar: THIETMAR II. 21. Matild: IV. 17. Anyai nagyszülők: Henrik: III. 6. Judit: II. 42. HOLTZMANN VII–VIII

⁷¹ THIETMAR II. 21. VI. 43.

⁷² THIETMAR II. 29.; HOLTZMANN: XIV.

⁷³ THIETMAR III. 19.; HOLTZMANN: XIV.

püspöke. Utóbbit azért is fontos megemlíteni, mert Thietmar neki küldte el a krónikáját. A legkisebb fiú, Brúnó Verden püspöke lett.⁷⁴ Thietmar feljegyezte fiverei nevét, lánytestvéréről, Odáról azonban hallgatott. Egy másik forrás, az Évkönyvíró Saxo említi meg Odát, mint Walbecki Siegfried lányát.⁷⁵ Meg kell még említeni Willigis nevét is, aki törvénytelen fia volt Siegfried grófnak. Willigis 1009-ben prépost lett a családi kolostorban, Walbeckben.⁷⁶

Thietmar unokafiverei közül megemlítendő Querfurti Brúnó, a mozgalmas életű hittérítő, akivel külön fejezetben foglalkozom majd. Másik unokafivére, Schweinfurti Henrik a II. Henrik ellen indított felkelésével tette magát ismertté. Thietmar róluk is megemlékezik krónikájában. Werner nevű unokatestvérének esete sajátos példája a családi összetartásnak. A nagyhatalmú thüringiai úr, Meissen-i Ekkehard lányát, Liudgardot Wernernek ígérték feleségül. Miután azonban Ekkehard nagy befolyásra tett szert III. Ottó udvarában, nem akarta a lányát Wernerhez adni. Liudgardot Quedlinburgban őrizték, I. Ottó lányának, Matildnak gondjaira bízva. Werner elhatározta, hogy Thietmar fivéreinek, Frigyesnek és Henriknek segítségével megszökteti a lányt. A vállalkozás sikerrel járt, Liudgardot akarata ellenére sikerült Walbeckbe juttatniuk. Werner azonban utóbb arra kényszerült, hogy visszaadja a lányt Matildnak.⁷⁷ Meissen-i Ekkehard halála után Liudgard végül is visszakerülhetett a vőlegényéhez. Thietmar megjegyzi, hogy igazságtalanul szakították el őket egymástól.⁷⁸

A családtörténet, a rokonság bemutatásából látszik, hogy a krónikás püspök számára sokat jelentett a nemzetséghez való tartozás. Közösséget vállalt élő és megholt rokonaival, vállalta bűnüket és erényeiket. Világi szempontú önazonosságának fontos eleme lehetett a nemzetséghez való tartozás érzése.⁷⁹

Thietmar személyes öntudatát érzékelteti, hogy saját magáról is sokat ír. Amit életéről tudunk, nagyrészt az ő krónikájából tudható. Feljegyezte születése napját is, 975. július 25-én született, valószínűleg Walbeckben.⁸⁰ Hilliward halberstadti püspök keresztelte és bérálta.⁸¹ Thietmar saját kinézetéről, megjelenéséről is ír. Az alázat figyelemre méltó formája, hogy visszataszító képet fest saját személyéről.

⁷⁴ HOTZMANN XV.; TRILLMICH: XII.

⁷⁵ ANNALISTA SAXO, 1049 (MGH SS. 6. 688.). Idézi: HOLTZMANN: XIV.

⁷⁶ THJETMAR VI.47.; HOLTZMANN: XIV–XV.

⁷⁷ THJETMAR IV. 39–42.; LIPPELT 53–54.

⁷⁸ THJETMAR VI. 86.

⁷⁹ A családszemlélet szempontjából figyelmet érdemel, hogy a familia szót Thietmar többször is említi ugyan, de inkább egy úrnak alárendelt személyek közösségét, háznépet ért rajta, mintsem vérségi kötelék által összefűzött embereket. IV. 56. „illisque subdita omnis familia gaudet” THJETMAR VI. 54. 73.; VII. 67.; III. 16. VI. 102., V. 37. A családról lásd még WENSKUS 1961. 9.

⁸⁰ THJETMAR III. 6.; HOLTZMANN: XVI.

⁸¹ THJETMAR IV.18.; HOLTZMANN: XVI.

Megtudhatjuk, hogy még gyermekkorában eltörött az orrcsontja, később még egy seb is elcsúfította az arcát.⁸² Első nevelője nagyanyjának testvére, Emnilda volt, Quedlinburgban. Emnilda szélütést kapott, és megbénult, és 991-ben halt meg. Siegfried 987-ben hozta el fiát Quedlinburgból. Megpróbálta a Magdeburg melletti Berge monostorába adni, az ottani mester, Rikdag keze alá, de már nem volt számára javadalom. Ekkor Siegfried a magdeburgi káptalani iskolába adta fiát, ahol Vörös Ekkehard tanította.⁸³ Thietmar itt diáktársa volt Querfurti Brúnónak, a későbbi hittérítőnek. Hogy az ifjak milyen műveltséget szereztek az iskolában, arról műveik tanúskodnak. Thietmar krónikája nemcsak a bibliai idézetekben bővelkedik, hanem Vergiliustól, Horatiustól és más antik szerzőktől is sokat idéz. Helyenként használ görög szavakat is. Tanulmánya során tehát jó alapokat szerezhetett.⁸⁴

994-ben tragikus esemény rázta meg a családot. Kunigunda fivérei harcba keveredtek a viking martalóccokkal, akik a környékükön raboltak. A csata szerencsétlenül alakult. Odo-Lothart megölték a kalózok, Henriket és Siegfriedet fogságba ejtették. A történet folytatása újabb példa a családi kötelékek fontosságára. Kunigundának váltságdíjat kellett fizetnie, hogy fivéreit kiszabadítsa. A kalózok ezenfelül túszoikat is követeltek. Henriknek volt egy Siegfried nevű fia, akit túszul ott hagyhatott maga helyett. A másik testvérnek, Siegfriednek azonban nem volt fia. Ezért üzent nővérének, Kunigundának, hogy küldje el valamelyik fiát túsznak. Kunigunda először a bergei iskolamesterhez, Rigdaghhoz fordult, hogy küldje el Siegfriedet, de Rikdag erre nem volt hajlandó. Ezután Vörös Ekkehardnak üzent, hogy küldje el Thietmart, és Ekkehard beleegyezett. Thietmar tehát világi ruhát öltött, és útra kelt, hogy nagybátyját felváltsa a fogságban. A nagybácsi, Siegfried időközben leitatta az örököt, megszökött, és sikerült eljutnia harsefeldi várába. A feldühödött kalózok ezután kegyetlenül megcsonkították túszaikat, majd bedobták őket a vízbe. Köztük volt Thietmar unokafivére, az ifjabb Siegfried is.⁸⁵ Amikor Thietmar Harsefeldbe ért, találkozhatott nagybátyjával, majd visszatért Magdeburgba.⁸⁶ A történet példázza, hogy a fiatalabb rokonnak már-már önfeláldozó kötelezettsége volt az idősebbel szemben. Thietmar idegenfelfogásával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a skandinávokkal szemben negatív élmények befolyásolták őt fiatal korában.

⁸² THIETMAR IV. 75.

⁸³ THIETMAR IV.16., IV.24., IV 66. Berge monostora, ahogy a név is elárulja, egy hegyen állt. A szerzetesek Magdeburgból költöztek ide. Magdeburgban I. Ottó és felesége, Edit alapítottak monostort 937-ben Szent Móric tiszteletére. Amikor Ottó 968-ban érsekséget hozott létre Magdeburgban, a kolostor épülete az érsekségé lett. A szerzetesek átköltöztek a város melletti hegyre, és Keresztelő János tiszteletére alapítottak ott monostort. Ezt a helyet nevezték Bergének. PATZOLD 150–151.

⁸⁴ HOLTZMANN XVII., XXXI.; LIPPELT 71–87.

⁸⁵ Brémai Ádám szerint a kalózok a partra dobták az áldozatokat. Köztük volt néhány előkelő, aki még sokáig élt. BRÉMAI ÁDÁM II. 29.

⁸⁶ THIETMAR IV. 23–25.; HOLTZMANN XVI–XVII.

997-ben meghalt Kunigunda. Thietmar nagybátyjával és a walbecki préposttal való megegyezés után elfoglalhatta Walbeckben a préposti széket.⁸⁷ Thietmar prépostként is tagja maradt a magdeburgi káptalannak, és részt vett annak életében.⁸⁸

A családi kötelék fontosságát példázza a következő elbeszélés. Thietmar leírja, hogy miután fivérének meghalt a felesége, földi maradványait a walbecki kolostorban helyezték nyugalomra. Mivel nem volt elég hely, Thietmar kivételte Willigisnek, az első prépostnak testét a sírjából, hogy fivére feleségét a helyére temethessék. Thietmart ezért a tettéért is furdalta a lelkiismeret. Súlyos betegségbe esett, majd miután felgyógyult, Kölnbe zárandokolt, hogy bűnét levezekelve.⁸⁹

Tagino, magdeburgi érsek 1004 decemberében szentelte pappá Thietmart II. Henrik király jelenlétében.⁹⁰ 1009-ben, amikor a merseburgi püspöki szék megüresedett, Tagino közbenjárására Thietmar kaphatta meg a püspöki méltóságot. Thietmar azonosságtudatában fontos szerepet töltött be a merseburgi egyházmegyében. Krónikájában hangsúlyt fektet a merseburgi egyházmegye történetére.

A merseburgi püspökséget I. Ottó alapította. Ottó az augsburgi csata válságos órájában fogadalmat tett, hogy ha győz a magyarokon, akkor püspökséget alapít Merseburgban a nap szentje, Szent Lőrinc tiszteletére.⁹¹ Az alapítás azonban késett, mert ehhez a halberstadti püspökség területéből kellett volna területet kiszakítani, és ezt Bernhard, halberstadti püspök nem engedte. Bernhard 968-ban meghalt, így elhárult az akadály az alapítás útjából. Ottót ekkorra már nemcsak fogadalmat sarkallta az új egyházmegye létrehozására, hanem egyházpolitikai célok is vezették. Új, keleti egyházmegyék kiindulópontul szolgálhattak az Elba vidéki pogány szlávok térítésében. Ezért 968-ban Magdeburgban érsekséget alapított, ennek alárendelték a már meglévő brandenburgi és havelbergi püspökséget, és három új püspökséget: a merseburgit, a zeizit és a meissenit.⁹²

Magdeburg első érseke, Adalbert 981-ben halt meg. Ekkor Giseller, Merseburg püspöke emelkedett az érseki székbe. A merseburgi püspökséget pedig felosztották a magdeburgi érsekség, valamint a zeizi és a meisseini püspökség között. Thietmar Giseller nagyravágyását okolta a püspökség felszámolásáért, a döntésnek azonban gazdasági okai is lehettek. A kis egyházmegye önmagában nem volt életképes, ráadásul a lengyel határtól is elvágta a meissenit püspökség.⁹³ Egy egyházmegye felszá-

⁸⁷ THIETMAR VI. 44.; HOLTZMANN XVII–XVIII. A volt prépostnak máshol biztosított helyet Thietmar, hogy a walbecki széket elfoglalhassa. Bántotta őt ez az ügy: krónikájában azzal vádolta magát, hogy simóniával szerezte meg a prépostságot.

⁸⁸ HOLTZMANN XVIII.

⁸⁹ THIETMAR VI. 45.; HOLTZMANN XVIII.

⁹⁰ THIETMAR VI. 46.; HOLTZMANN XIX.

⁹¹ THIETMAR II. 10.

⁹² PÄTZOLD 148–150.; BAGGE 98

⁹³ THIETMAR III. 16.; LIPPELT 90.; BAGGE 99–100.

molása azonban komoly bűnnek számított. Úgy tekintették, hogy ezzel azt a szentet károsítják meg, akinek a védelme alatt a püspökség állt. A feloszlást követő évben, 982-ben II. Ottó súlyos vereséget szenvedett Dél-Itáliában az araboktól, 983-ban pedig a szláv pogánylázadás söpört végig Szászország keleti területén. A kortársak ezeket a csapásokat Szent Lőrinc bosszújának tarthatták püspöksége feloszlása miatt.⁹⁴ Querfurti Brúnónak Adalbertről írt életrajzából ez erősebben kibontakozik, de kiolvasható Thietmar művéből is. Søren Bagge norvég történész hívja föl a figyelmet a következőkre: amikor Thietmar a Lech-mezei csatát elbeszéli, úgy mutatja be I. Ottó magyarok elleni harcát, hogy a királynak emberi számítás szerint veszítenie kellene, mégis győz. Ottó abban a csatában tesz fogadalmat a merseburgi püspökség alapítására. A püspökség feloszlatójának, II. Ottónak a szaracénok elleni csatáját azonban úgy mutatja be Thietmar, hogy minden jel a császár győzelmét ígéri, mégis veszít. II. Ottó Thietmar művében addig sikeres, amíg a merseburgi püspökséget föl nem oszlatja, utána következnek a kudarcok.⁹⁵ Mindez példázza, hogy Thietmar gondolkodásában fontos szerepe volt a püspökségnek, és ez a krónika szerkesztésében is befolyásolhatta.

983-ban meghalt II. Ottó. Utóda, III. Ottó idejében már történtek kísérletek a püspökség visszaállítására, de Giselher életében nem sikerült azt keresztülvinni. A püspökséget végül II. Henrik állította helyre 1004-ben, miután Giselher meghalt. Henrik káplánját, Wigbertet tette meg püspökké. Wigbert ekkor már több éve betegeskedett, (állítólag megmérgezték). Mikor 1009-ben meghalt, Tagino közbenjárására a király Thietmart nevezte ki a helyére. A walbecki prépostságot féltestvérének, Willigisnek adta át.⁹⁶

Amikor Henrik újraalapította a püspökséget, nem adott vissza minden területet, amit valaha az egyházmegye birtokolt. Thietmar küzdelmet folytatott az elveszett javak visszaszerzésére, és utódjának is lelkére kötötte ezt a feladatot.

A vallási jellegű önazonosságot tárgyalva térjünk ki röviden a szerző pápasághoz való viszonyára is. Német püspököket jóval gyakrabban említ krónikájában, pápákra csak ritkán tér ki. Annarosa Schneider szerint a pápaság nem is játszott fontos szerepet Thietmar gondolkodásában. Pius Engelbert sem tagadja, hogy a krónikás kevés helyen és mellékesen említi meg a pápákat. Ezt a hozzáállást a korabeli viszonyoknak megfelelőnek tartja. Rámutat azonban a pápákra vonatkozó rövid kitételek súlyára. Amikor I. Ottó száműzte V. Benedek pápát Hamburgba, Thietmar kijelenti: a pápa fölött csak Isten ítélkezhet.⁹⁷ A császári hatalmat tehát nem emeli a pápa fölé. II. Szilveszter tudásáról, találmányairól megemlékezik, reimsi érsekségét viszont úgy jellemzi, hogy jogtalanul került az egyháztartomány élére, pápaságáról pedig

⁹⁴ LIPPELT 158–159.; BAGGE 104–106.

⁹⁵ Bagge 104–106.; LIPPELT 158–159.

⁹⁶ THIETMAR VI. 37., 39–42.; HOLTZMANN: XIX–XX.; BAGGE 101–107.

⁹⁷ THIETMAR II. 28.; ENGELBERT 2002. 89–122.

azt írja, hogy a „császár kegyéből” – *gratia imperatoris* – lett pápa. Választást tehát nem említ vele kapcsolatban. XVIII. (Phasan) Jánost az teszi emlékezetessé, hogy az ő idejében újítták fel a merseburgi püspökséget.⁹⁸

Thietmar halálának éve 1018 volt. December elsején halt meg, ahogy ezt a Quedlinburgi Évkönyvben olvashatjuk.⁹⁹

Thietmar előkelő családból származott. Merseburgi püspökként maga is nagyúr volt. Önmagát mégis így mutatja be: „Ismerd meg, olvasó a nagyurat! Látni fogod, hogy kis embere vagyok, akinek elcsúfult a bal arca és oldala, mert kifakadt rajta egy sipoly, ami folyton megdagad. Gyermekkoromban eltört orrom nevetségessé tett. De mindezekért nem panaszkodnék, ha a belsőmben ragyogna valami. De semmirekellő vagyok, felettébb hirtelen haragú, és nem hajlok a jóra. Irigy vagyok, gúnyolódó, bár magam is nevetséges vagyok. Senkit sem kímélek, pedig ez volna a kötelességem. Falánk vagyok és képmutató, fősvény és ócsárló, és, hogy a méltán felsorolt gyalázatokat bezárjam, rosszabb vagyok, mint amilyennek gondolnának vagy hinnének.”¹⁰⁰

Thietmar nem sokat utazott. Nem kísérte el a királyt sem Itáliába, sem Burgundiába. Részt vett a lengyelelles hadjáratokban, de hamar otthagya a sereget. Követésbe nem küldte őt az uralkodó, hittérítő útra sem vállalkozott. Beszámol azonban kölni zarándokútjáról. A birodalom nyugati részét tehát tapasztalatból ismerte, feltehetően családi kapcsolatai is voltak itt.¹⁰¹ A keresztény világ más részeiről szintén szerezhetett híreket, hiszen merseburgi püspökként fontos helyen élt, a király is gyakran megfordult nála. Thietmar fontos emberekkel találkozott, akik megjárták Itáliát, Kijevet vagy éppen Angliát. Tőlük megtudhatta, mi történik Merseburgtól távol.

A továbbiakban azt kívánom bemutatni, meddig terjedt Thietmar látóköre, és hogyan látta azokat a népeket, melyeket bemutatott. Hogy mit tartunk magunktól idegennek, függ attól, hogy mit érzünk a magunkénak. Ezért a népek áttekintését célszerű Thietmar hazájával kezdeni. Látni fogjuk, hogy különböző közösségeket különböző mértékben tekint sajátjának.¹⁰² Miután megismertük Thietmar hazáját, számba vesszük majd azokat a népeket, melyek a számára távoliak, idegenek voltak.¹⁰³

⁹⁸ ENGELBERT 2002. 89–122.; THIETMAR VI. 100. Több más pápát is említ.

⁹⁹ Quedlinburgi Évkönyv, 1018. év; HOLTZMANN XXVII.

¹⁰⁰ THIETMAR: IV.75. „Agnosce lector, procerem, et videbis in me parvum homuntionem, maxilla deformem leva et latere eodem, quia hinc olim erupit semper turgescens fistula. Nasus in puericia fractus ridiculum de me facit. Idque totum nil questus essem, si interius aliquid splendescerem. Nunc sum miser, nimis iracundus et ad meliora inflexibilis, invidus, subsannans alios ipse deridendus, nulli pro debito parcens, glutto et simulator, avarus ac detractor et, ut haec convicia merito illata concludam, peior sum, quam possit dici vel ullatenus estimari.”

¹⁰¹ HOLTZMANN: VII. 7. jegyzet, IX. 5. jegyzet

¹⁰² Ebben Volker SCIOR módszerét követem.

¹⁰³ A krónikában előforduló népeket égtájak szerint csoportosítom. A csoportosítás nem mindig felel meg a korabeli szemléletnek. A 9–12. században az északkeleti szlávokat is az Északhoz sorolták, Angliát azonban nem sorolták az Északhoz. Lásd erről David FRAESDORFF művét.

2. 1. 3. Népek Thietmar Krónikájában

Thietmar szász nemes volt és keresztény püspök. Többféle közösséget, szervezetet is a magáénak érezhetett, persze különböző mértékben. Egyházi téren otthon érezhette magát a merseburgi püspökségben, a magdeburgi kanonoki testületben és a birodalmi püspökök között. Krónikájában megemlékezik kanonok- és püspöktársairól, a lelki köteléket tehát legalább olyan fontosnak tarthatta, mint a vérrokonságot. A birodalmi egyház keretein túl otthon érezhette magát az egyetemes keresztény Egyházban. Világi téren hazája volt Merseburg városa, a Szász Hercegség és a Német Birodalom. Krónikájából az olvasható ki, hogy leginkább Merseburghoz és Szászországhoz kötődött, a birodalomhoz csak ezek után.¹⁰⁴ A birodalom más törzseivel szemben többször ellentétet árul el, máshol azonban velük is közösséget vállal.

A Német Királyság ebben az időben törzsi hercegségekből állt. Az ország északi részét foglalta el a Szász Hercegség. Ettől délre feküdt Bajorország és a Frank Hercegség. Frankóniától délre terült el a Svábföld. Északnyugaton húzódott Alsó-Lotaringia, ettől délre Felső-Lotaringia. A birodalmat a király személye tartotta össze.¹⁰⁵

Világi téren Szászország és a Német Birodalom volt Thietmar hazája. Szász krónikásként elsősorban Szászországot dicséri.

2. 1. 3. 1. Német Birodalom

2. 1. 3. 1. 1. Szászok

Úgy tűnik, Thietmar szégyelli a szászok pogány múltját. Östörténetükről nem ír, ellentétben Widukinddal, a korábbi szász történetíróval.¹⁰⁶ A szászok pogány múltjáról szinte teljesen hallgat. Nagy Károlyt, a szászok megtérítőjét mindig tisztelettel említi. Nem ír arról, hogy Károly a pogány szászok tömegeit gyilkoltatta le. Amikor I. Ottó császárt dicséri, Nagy Károlyéhoz hasonlítja nagyságát.¹⁰⁷ Egy helyen mégis szembeállítja a szászokat és a frank császárt. Leír egy csatát, melyben a szászok megfutamították a frankokat és Nagy Károlyt. A menekülők útját elzárta a Majna, és a frankok nem találtak gázlót a folyón. Isten irgalma azonban megmentette őket. Megpillantottak egy szarvastehenet, amint éppen átúszik a folyón. A szarvas nyomában haladva át tudtak kelni a Majnán. Ezért hívják ezt a helyet frankok gázlójának, vagyis Frankfurtnak. Nagy Károly, miután biztonságban

¹⁰⁴ Volker SCIOR hasonlóképpen ítéli meg Brémai Ádám hovartartozását. SCIOR 38–88.

¹⁰⁵ HOLTZMANN 1955. 16. (térkép); WEINFURTER 60. (térkép), 59.

¹⁰⁶ WIDUKIND, Első fejezetek. Lásd KARPf 1986. 551–552.

¹⁰⁷ THIETMAR II. 1., II. 45., IV. 47., IV. 68., VII. 13., VII. 75., VIII. 30.

partot ért, így szól: „Szívesebben veszem ha az emberek szidalmaznak, és azt mondják, hogy megfutottam, mintha elestem volna. Mert, amíg élek, remélhetem, hogy a rajtam esett súlyos sérelmet megtorolhatom.”¹⁰⁸

Thietmar azt írja, megbízható férfiaktól hallotta, amit elmesél.¹⁰⁹ Bizonyára egy szóban élő mondát örökített itt meg. Az anekdota leírásánál azonosítja magát a szászokkal. Azt írja, Nagy Károly idejében „háború tört ki az övéi és a mi őseink között, amely harcban a mieink legyőzték a frankokat.”¹¹⁰ Megvolt tehát benne a hazafias büszkeség. A történetben azonban az isteni igazságszolgáltatás mégis a frankokat, vagyis a keresztényeket segíti. Az anekdota leírása után rögtön Károly szászországi püspökségalapításairól beszél.

Nagy Károly és a szászok harcairól többet nem ír Thietmar. Amikor azonban I. Henrik feleségének, Mathildnak származásáról szól, feljegyezi, hogy Mathild Widukind királytól származott.¹¹¹ Más nem ír Widukindról. Nem beszél a harcairól, nem mondja el sem azt, hogy pogány volt, sem azt, hogy végül megkeresztelkedett. Figyelemre méltó azonban, hogy a nagy szász ellenálló emléke élt még az ezredforduló után is, és, hogy Thietmar nem hercegnek, hanem királynak címezte őt.

Noha a szászok pogány múltjáról Thietmar csaknem teljesen hallgat, az egyik anekdotájában föl villan a pogány múlt emléke. Leírja, hogy I. Ottó ellen föllázadt a féltestvére, Tangmar (Tammo). Miután legyőzték, az eresburgi Szt. Péter-templomba menekült, és oda bezárkózott. Az egyik vitéz azonban a szentély ablakán át lándzsával leszúrta a lázadó herceget. Thietmar megjegyzi, hogy a templom azon a helyen épült, ahol a régiek az Irmensul tisztelték. Nem írja le közelebbről, hogy mi volt ez az Irmensul. Több más régebbi forrásból tudni lehet, hogy ez volt a szászok szent helye. Közelebbről az enger törzs tisztelte. A szó jelentése Irmen oszlopa. Irmen a germán hit istensége volt, személynevek, pl. Irmingard ma is őrzik az emlékét. Irmensul oszlop vagy fatörzs lehetett. Egy ligetben állt, és arany-ezüst ajándékokat vittek neki. Nagy Károly 772-ben leromboltatta.¹¹²

Thietmar Irmensul tisztelőit nem nevezi elődeinek, vagy mieinknek, ahogyan az előző anekdotában Nagy Károly legyőzőit nevezte. Csak annyit mond, Tammót a Szt. Péter templomban ölték meg, „*ahol a régiek Irmensul tisztelték*”¹¹³ Thietmar tehát nem vállal közösséget a pogány ősökkel.

¹⁰⁸ THIETMAR VII. 75. „Karius mihi est, ut populi extrobrantes dicant, me hinc fugisse, quam hic cecidisse; quia, dum vivo, iniuriae pondus inlatae vindicaturum, me spero.”

¹⁰⁹ THIETMAR VII. 75. „a credibilis viri audivi”

¹¹⁰ THIETMAR VII. 75. „bellum fit inter suos et predecessores nostros, in quo certamine Franci a nostris devicti”

¹¹¹ THIETMAR I. 9. ’rex Widukind’

¹¹² KARPF 1990. 663.; „Carolus... ad Ermensul usque pervenit, et ipsum fanum destruxit...”Annales regni Francorum, 772. év. In Quellensammlung I.; Irmingard névhez: FEKETE 143.

¹¹³ THIETMAR II.2 „ubi prius ab antiquis Irmensul colebatur”

Tammó történetét Widukind szász történetíró művéből vette át Thietmar. Widukind azonban abban a fejezetben nem említi Irmensult.¹¹⁴ Thietmar valószínűleg szóbeli hagyományt használt fel, amikor az ősi szentélyről írt. Az ő idejében is élhetett még tehát az Irmensul emléke.¹¹⁵

A pogányságnak azonban nemcsak az emléke élt Thietmar idejében. Egyes helyeken gyakorolták is a pogány szokásokat. Thietmar egy helyen leírja: egy házat gonosz lelkek zaklattak, és csak azután csitultak el, hogy egy pap szenteltvízzel megtisztította a házat. A krónikás megjegyzi, hogy azon a vidéken nem ritkaság az ilyesmi. Hiszen a nép ott ritkán jár templomba, és nem törődik pásztorai látogatásával. Saját házi isteneiket imádják, bíznak a segítségükben, és áldoznak nekik. Thietmar lejegyez egy pogány szertartást is, amit valakitől hallott. Egy bot végére kezet erősítenek, ami vasgyűrűt tart. A falu pásztorai ezzel a bottal házról házra járnak. Amikor a pásztor a bottal belép a házba, így köszön: Ébredj, Hennil, ébredj! Mivel a parasztok így nevezik istenüket a maguk nyelvén. Ezután nagy lakomát csapnak.¹¹⁶

Hennilt a germán főistennel, Wodannal azonosítják.¹¹⁷ A pogányság tehát még Thietmar idejében is elevenen élt a szászok között, kétszáz évvel azután, hogy a kereszténység elterjedt azon a vidéken.¹¹⁸

Thietmar szeretettel beszél hazájáról, Merseburgról és Szászországról. Amikor az első könyv végén imára szólít fel I. Henrik üdvéért, Merseburgról azt írja, hogy mint ciprus magasodik a tartomány más városai fölé.¹¹⁹ a hatodik könyvben II. Henrikről azt írja, hogy Szászországot „gyakran nevezte paradicsomi virágoskertnek, annak egész biztonságával és gazdagságával.”¹²⁰

Figyelemre méltó, hogy Thietmar nem említi meg a szász törzsek nevét.¹²¹ Beszél azonban a grófságokról, és a Szászországhoz tartozó Thüringiáról.

Thietmar elsősorban egyházi ember, de nemes is. Együttérez a nemességgel, még olyan emberrel is, akivel szemben ellentétes érzéseket is táplálhatott volna. Ilyen

¹¹⁴ Widukind Hirmin oszlopát az I. könyv 11. fejezetben említi, a lázadó Thankmar történetét a II. könyv 12. fejezetében.

¹¹⁵ Az Irmisulról Ful dai Rudof is ír Translatio Sancti Alexandri című művében (3. cap.), ám ő nem említi, hogy a fa helyén templom épült volna. FULDAI RUDOLF 675–676. Thietmaron kívül más forrásokban – pl. Annales Laurissenses Minores, Einhardi Annales, Poeta Saxo, MGH Tom I. Ed. Pertz, G. H, Hannover 1826, 117. 151, 228. stb. – sem találok, hogy a fa helyén templom épült volna. Lásd még LÖWE 1941/1942. 3.

¹¹⁶ THIETMAR VII. 69. Lásd PADBERG 1998. 129–130.

¹¹⁷ SIEBS, Zeitschrift für deutsche Philologie 24. (1892) 148. Idézi: TRILLMICH 431.

¹¹⁸ PADBERG 2000. 419–420.

¹¹⁹ THIETMAR I. 28 „more cipressus pre ceteris comprovincialibus exaltata”

¹²⁰ THIETMAR VI. 10. „securitatis ac tocius ubertatis quasi florigeram paradisi aulam”. PADBERG 2000. 419.

¹²¹ Osztfálok, engerek, vesztfálok.

volt Meisseni Ekkehard, Meissen örgrófja és Thüningia irányítója.¹²² Thietmar családjának meggyült vele a baja, hiszen Ekkehard nem adta hozzá a lányát Thietmar unokafivéréhez, Wernerhez. Werner megszőktette a lányt, de később vissza kellett adnia, és csak az apa halála után vehette őt feleségül. 1002-ben Ekkehard vetélytársa volt II. Henriknek a trónért folyó harcban. II. Henrik jótevője volt Thietmarnak, így a krónikás megtehetette volna, hogy sötét képet fest jótevője ellenfeléről. Amikor azonban Ekkehardot 1002 áprilisában ellenségei megölték, Thietmar tisztelettel emlékezik meg róla. Hosszú méltatást ír a thüningiai nagyúrról, és így nevezi őt: „a királyság éke, az ország menedéke, kísérete reménysége, ellenségeinek réme.”¹²³

Magától értetődik, hogy tisztelettel említi ősei nevét, de az ő alakjukat is összekapcsolja a hazáéval. Apját a *hon védelmezőjének*, *defensor patriae*nek nevezi.¹²⁴ Két dédapját, akik a szlávok elleni harcban estek el, a *haza ékének és vigaszának* címzi.¹²⁵ A „*decus et solamen*” fordulat Vergilius Aeneiséből való.¹²⁶ Thietmar a világi hősoket tiszteli meg így. Az egyháziaknak a haza oszlopa cím jár ki.¹²⁷

Vannak olyan szászok is, akiket rossz színben tüntet fel a krónikás. Ilyen Thietmar nagybátyja, Lothar, aki csak drága áron engedte át neki a családi prépostságot. Ilyen Giseler, akít a merseburgi püspökség megszüntetéséért vádolt Thietmar. És ilyenek még Meisseni Ekkehard fiai, akikkel területek birtoklásáért viszálykodott. Többségükben azonban Thietmar jó képet fest a szász urakról.

Thietmar tehát világi tekintetben elsősorban Merseburgot és Szászországot érezhette hazájának. A pogány múlttól szinte teljesen hallgat, vagy azért, mert keresztényként szégyellte azt, vagy, mert keveset tudott róla. Hazája fiait többnyire tisztelettel említi. Látni fogjuk, hogy Thietmarnál a többi nép megítélésében is fontos szerepe van annak, hogy azok milyen viszonyban voltak Szászországgal.

2.1.3.1.2. Svábok és bajorok

Megjelenik nála a bajorokkal és a svábokkal szembeni ellentét. Amikor a III. Ottó halála utáni trónküzdelmeket leírja, elbeszéli, hogy Hermann sváb herceg emberei felgyújtottak egy templomot Sraassburgban. Itt a svábokat átkozottaknak nevezi a krónikás.¹²⁸ Egy másik helyen arról ír, hogy II. Henrik feleségének, Kunigundának koronázása után a bajorok fosztogatni kezdtek. „*Mivel odahaza mindig kevéssel kell*

¹²² Thüningia nem volt önálló hercegség, Meisseni Ekkehard azonban Thüningia hercegeként szerepelt 1002-ben, a királyválasztás idején. Lásd WEINFURTER 37. Vö. THIEMAR V.6.

¹²³ THIEMAR V. 7. *decus regni, solatium patriae, spes comissis, terror inimicis.*

¹²⁴ THIEMAR IV. 17.

¹²⁵ THIEMAR I. 10. „*decus et solamen patriae*”

¹²⁶ TRILLMICH 15. 37. jegyzet szerint: Aeneis X. 858. sor.

¹²⁷ LIPPELT 124.; THIEMAR I. 6., VIII. 26.

¹²⁸ THIEMAR V. 12. „*execrata Alemannorum*”

*beérniük, ezért idegenben szinte telhetetlenek.*¹²⁹ Ha azonban a németek más, idegen népekkel kerülnek összeütközésbe, Thietmar közösséget vállal a bajorokkal és a svábokkal is. Amikor a magyarok megtámadták Bajorországot, Regensburg püspöke, Mihály szembeszállt velük. Az ütközetben a bajorok maradtak alul, és Mihály püspöknek a magyarok levágták a fülét a csatában. A szász krónikás a történet elbeszélése során *mieinknek* nevezi a bajorokat.¹³⁰ Hasonló helyzetet találunk annál a résznél, melyben II. Ottó itáliai hadjáratát írja le a szaracénok ellen. Ottó 982 júliusában ütközött meg a szaracénokkal a dél-itáliai Colonna-hegyfoknál. A szaracénok azonban csapdába csalták a németeket, és megsemmisítették Ottó seregét. A hadjáratban a szászokon kívül svábok és bajorok is részt vettek. Thietmar a németeket egységesen *mieinknek* mondja, és elsiratja az elesett hősokeket.¹³¹

2. 1. 3. 1. 3. Teutonok, Germania

Használja a *teuton* kifejezést.¹³² Amikor leírja az ifjú Madarász Henrik hadjáratát a szlávok ellen, így beszél az egyik szláv törzsről: „*Teutonul (németül) daleminceknak mondjuk, a szlávok azonban glomancoknak hívják őket.*”¹³³ a cseh herceg lányáról, Dobraváról elmondja, hogy neve teutonul Bona. Itt bizonyára elírás történhetett. Dobrava valóban azt jelenti, hogy bona, vagyis jó, csak hogy nem németül, hanem latinul.¹³⁴ Egy szászországi település nevét szintén két nyelven adja meg. A szláv elnevezés *Malacin*, a teuton megfelelő *Egisvilla*.¹³⁵ Magyarul Jégfalunak fordíthatnánk. A fenti példákban mindig a német nyelv az, amit teutonnak nevez. Egy példát találhatunk arra, amikor az embereket, a népet nevezi teutonnak Thietmar szövege. A Lombardia elleni hadjárat leírásánál találkozhatunk azzal, hogy *teutonnak* nevezi a németeket a helyiekkal szemben. Ez a szövegrész azonban a 12. századi átdolgozás szövegahagyományában maradt fenn, a Drezdában őrzött eredeti szövegből ez a rész hiányzik.¹³⁶ Ez egyes elemzőkben kétségeket ébreszt, hogy vajon az eredeti

¹²⁹ THIETMAR V. 19.

¹³⁰ THIETMAR II. 27. „*nostris victi ab hostibus*”; Lásd részletesebben a fegyveres idegennel való találkozásról szóló fejezetet.

¹³¹ THIETMAR III. 20. Szó esik a krónikában Ausztriáról, a karintiaiakról, Frankföldről, a frízkekről és Lotaringjáról is.

¹³² A szó eredetéről, első említéseiről lásd THOMAS 1988. 295–331.

¹³³ THIETMAR I. 3. „*Teutonice Doleminci vocamus, Sclavi autem Glomanci appellant.*”

¹³⁴ THIETMAR IV. 55

¹³⁵ THIETMAR VI. 42. „*Sclavonice Malacin dictam, Teutonice autem Egisvillam.*”

¹³⁶ THIETMAR V. 25., 26. „*Audiens autem Teutonicos in Tridenti planicie concedisse ...*”; „*ad preliandum mane contra Theutonicos mentem corroborare et arma preparare monet.*” (HOLTSMANN kiadásában 251.)

szöveg népcsoportra is alkalmazta-e a teuton elnevezést. Az azonos nyelv tudatosodása azonban önmagában is figyelemre méltó.¹³⁷

Földrajzi értelemben a német birodalom összefoglaló elnevezése a latinos *Germania*. Amikor az avarok (magyarok) támadásáról ír, a megtámadott földet *Germaniának* nevezi.¹³⁸ Amikor II. Ottó és Theophanu eljegyzéséről van szó, megjegyzi, hogy a házasságba Itália és *Germania* hercegei is beleegyeztek.¹³⁹

Amikor a német területet Itáliából szemléli, *Transalpinának*, *Alpokon túl*nak nevezi.¹⁴⁰ Amikor német szemszögből ír, a *Cisalпина*, vagyis az *Alpokon innen* kifejezést használja.¹⁴¹

Mint államalakulatot, Németországot többnyire *regnum*nak, vagyis királyságnak nevezi. Előfordul nála a *Római Birodalom* megnevezés is.¹⁴² Ebbe Itáliát is beleérti, sőt, egy helyen kizárólag az Alpokon túli (itáliai) területet nevezi Római Birodalomnak.¹⁴³

Lorenz Ulrich és Knut Görich arra mutatnak rá, hogy Thietmárnál még nem alakult ki az egységes németsegről való felfogás. A *Germania* földrajzi nevet antik értelemben használja, a *Theuton* kifejezést pedig a nyelv megjelölésére. *Theuton* birodalomról csak Thietmar krónikájának 12. századi, a corvey-i átdolgozásban olvashatunk. A krónika egy helyén szerepel a *Theuton* népnévként, amikor Arduin, észak-itáliai uralkodó emlegeti II. Henrik embereit; de ez is csak a corvey-i átdolgozásban van meg. Mindez amellest szolgálhat érvként, hogy Thietmárnál nem volt meg az egységes német tudat.¹⁴⁴ A *teuton* kifejezésről valóban elmondhatjuk, hogy nem a német népre vonatkozik, inkább a nyelvre. Az a tény azonban, hogy Thietmar a birodalmon kívüli népekkel szemben közösséget vállal a nem szász német népekkel szemben, arra mutat, hogy Thietmárnál jelen van egyfajta német egységtudat.

2. 1. 3. 1. 4. *Patria*

Figyelemre méltó a *patria*, a haza kifejezés használata is. Šedivý, szlovák kutató nyomán rámutathatunk arra, hogy Thietmárnál szűkebb és tágabb értelemben egyaránt előfordul ez a fogalom. Amikor I. Ottó az augsburgi csatából, tehát sváb területről visszatérően viszontlátja Szászországot, Thietmar Szászországot nevezi

¹³⁷ ŠEDIVÝ 1995. 47.

¹³⁸ THIETMAR II. 7.

¹³⁹ THIETMAR II. 15.

¹⁴⁰ THIETMAR IV. 47.

¹⁴¹ THIETMAR V. 20.

¹⁴² THIETMAR III. 20., III. 23., IV. 47., IV. 49.

¹⁴³ THIETMAR IV. 47. „*Cunctis apud Transalpinos bene dispositis Romanum visitabat inperium*”

¹⁴⁴ ULRICH 1988.; GÖRICH 1993.

patriának, vagyis hazának. Itt szűkebb értelemben fordul elő a *patria* szó.¹⁴⁵ Amikor II. Henrik Itáliából tér vissza az Alpoktól északra levő térségbe, siet, hogy a hazát viszontlássa, Alemannia, vagyis Svábföld határára jut. Ebben az összefüggésben, Itáliával szemben már hazának számít Svábföld, hisz német területet jelent.¹⁴⁶

Ugyancsak Šedivý hívja fel a figyelmet egy további kifejezésre, mely ugyancsak a birodalmon belüli összetartozástudatot tükrözi Thietmar művében: ez a *concives*. Antikizáló kifejezés, eredetileg *polgártársat* jelent, a középkori krónikában előforduló szó azonban aligha fordítható ekként. Amikor Thietmar Tammo felkeléséről ír, a viszály *concives consociosque*, „polgártársak és társak” között tört ki. Más helyen Vitéz Boleszlávról írja, hogy a Csehországot is hatalmában tartó lengyel uralkodó a bajorok ellen és „minden más” „polgártársa” ellen támadt. Šedivý után elmondhatjuk, hogy a *concives* kifejezés összetartozástudatot fejez ki. Hogy a Csehországot uraló lengyel Boleszláv Thietmar szövegében a bajorok *concivese-e*, abba beleérezhetjük a német hatalmi igényt Csehország felé.¹⁴⁷ Thietmar *concives*-nek nevezi az itáliai páduaiakat is, akik ellen 1004-ben a II. Henrik seregében küzdő frankok, svábok és lotaringiaiak harcoltak. Šedivý szerint itt is összetartozástudatot, netán hatalmi igényt tükröz a *concives* kifejezés.¹⁴⁸ a szöveg azonban a páduaiakat nem a németek *concives*-einek nevezi, hanem egyszerűen csak *concives*-nek. Ebben az esetben tehát helyénvalóbbnak érzem azt az értelmezést, mely Trillmich fordításából következik. Ő a *Bürger* – polgárok – szóval adja vissza a latin kifejezést. A páduaiak tehát mindössze egymással alkotnak közösséget, nem a német király Alpokon túlról jövő kíséretével.

Figyelemre méltónak érzem a *conprovinciales* kifejezést. Ez a szó az azonos tartományon belüliek közötti összetartozástudatot fejezi ki. Thietmar megemlíti, hogy Püchen közelében I. Henrik megmenekült az avaroktól (magyaroktól), ezért a városbelieket nagyobb dicsőséggel tüntette ki, mint amit ők maguk vagy tartománybeli társaik (*conprovinciales*) addig birtokoltak.¹⁴⁹ A *concives* és *conprovinciales* szavak olyan összetartozástudatot tükröznek, melynél nem a közös uralkodó fogja össze az embereket, hanem a szűkebb közösséghez tartozás.

Milyen viszony fűzte tehát Thietmart a szűkebb és tágabb hazájához? Láthattuk, hogy a püspök elsősorban városához, Merseburghoz és Szászországhoz ragaszkodott. A birodalom más népeit – svábokat, bajorokat – többször rossz

¹⁴⁵ THIEGMAR II. 11. „*Interim rex, Saxoniam revisens laetus patriam, ...*”; ŠEDIVÝ 1995. 48.-tól.

¹⁴⁶ THIEGMAR VI. 9. „*Dehinc patriam revisere festinans, Alemanniae fines...*”; ŠEDIVÝ 1995. 48.

¹⁴⁷ THIEGMAR II. 2. „*Discordia concives consociosque oritur...*”; THIEGMAR VI. 2. Bolizlavus „*... magnam vim Bawariis omnibusque concivibus suis intulit.*” ŠEDIVÝ 1995. 48–49.

¹⁴⁸ THIEGMAR VI. 8.; ŠEDIVÝ 1995. 48–49.

¹⁴⁹ THIEGMAR I. 15. „*...urbanus maiorem gloria, quam hactenus haberent vel conprovinciales hodie teneant, et ad haec muneribus dignis honorant.*”

színben tüntette fel. Az idegenekkel, főképp pogányokkal szemben azonban közösséget vállal velük. Német összetartozástudat tehát bizonyos formában jelen van Thietmar krónikájában. A germán törzsek lakhelyét latinosan *Germaniának* nevezi, a népet és a nyelvet pedig *teuton*nak. Ezeket a kifejezéseket is akkor használja, ha idegenekkel állítja szembe a hazaiakat.

2. 1. 3. 5. Dél

2. 1. 3. 5. 1. Itália

Itáliáról ellenszenves dolgokat jegyez fel a krónikás. A római bírákat megvesztegethetőeknek tartja. A rómaiakról és a lombardokról megjegyzi, hogy náluk becsapják a vendéget, és mindenért fizetni kell. Az itáliai éghajlatról megjegyzi, hogy *nem nekünk való* (ti. a németeknek).¹⁵⁰ Olvashatunk róla, hogy a német harcosok közül sokan meghaltak Itáliában I. Ottó seregéből (bizonyára járványos betegségben). Amikor a krónikás ahhoz a részhez ér, hogy II. Henrik serege hazatér az Alpokon keresztül, a krónikás örömmel üdvözli a német vidéket. Rómáról persze jót is tud mondani Thietmar. Megjegyzi, hogy különböző okokból minden város feje, és leír több római zarándokut is. A kortárs burgund történetírónál, Rodulfus Glabernél is hasonló gondolatok olvashatók. Ő gyávának minősíti az itáliaiakat, a páviaiakat gögösnek, a rómaiakat telhetetlennek és elbizakodottnak tartja.¹⁵¹ A korabeli itáliaiaknak tehát rossz híruk lehetett.

2. 1. 3. 5. 2. Szaracénok

Thietmar szaracén néven említi az arabokat. A németeknek leginkább Dél-Itáliában volt módjuk rá, hogy találkozzanak velük. Már említettem a colonnai csatát, melyben a szaracénok 982-ben legyőzték a német sereget. Az arab támadók Szicíliából érkeztek, Abu al-Qasim emír vezette őket.¹⁵² A krónikás tárgyilagosan, távolságtartóan mutatja be őket. Nem ír a szaracénok vallásáról, nem mondja róluk, hogy pogányok. A szaracén vezérről sem ír.¹⁵³ Másképp jár el azonban azon a helyen, melyben Luna megtámadását bemutatja (1016). Ekkor visszataszító képet rajzol a támadókról, akik meggyalázzák a nőket. Krisztus ellenségeinek nevezi a támadókat. Benedek pápa összehívja az *egyház védelmezőit*, akik legyőzik a szaracénokat. A krónikás anekdotaszerűen dolgozza fel a szaracén támadás történetét. Leírja, hogy a szaracén vezérnek sikerült elmenekülnie, és egy zsák gesztenyét küldött

¹⁵⁰ THIETMAR VII. 2.

¹⁵¹ THIETMAR III. 13., VII.2., II. 35., VII. 71., I. 15., II. 19., IV. 9.; GLABER I. 17., IV. 1–2., 4.

¹⁵² HOLTZMANN 1955b. 279.

¹⁵³ THIETMAR III. 20.

a pápának azzal az üzenettel, hogy jövőre ennyi harcossal fog visszatérni. A pápa ugyanazt a zsákot kölessel töltve küldte vissza, azt üzenve, hogy ugyanannyi pán-célossal fog ellenállni. Ebben a második történetben sem esik szó a szaracénok vallásáról, a krónikás annyit mond róluk, hogy Krisztus ellenségei. A szaracén vezér nevét nem ismerjük meg, de az elbeszélésben önálló egyéniséget kap. Thietmar királynak, *rexnek* címezi őt.¹⁵⁴ Érdemes hozzátennünk: a muszlim vezér, akiről Thietmar ezen ponton írt, Mudjáhid, Denia és a Baleár szigetek emírije. Amikor 1015-1016-ban a genovaiak és a pisaiak VIII. Benedek pápa támogatásával elűzték a muszlimokat Szardínia szigetéről, muszlim források szerint valóban fogságba ejtették Mudjáhid feleségét. Az asszony és a fia megkeresztelkedtek. Mudjáhid felesége 1070/1075 körül halt meg. Pisában temették el, amint erről a dóm felirata tájékoztat.¹⁵⁵

2. 1. 3. 5. 3. Görögök

A görögökkel is elsősorban Itálián keresztül találkozhattak a németek. Thietmar a krónika bizonyos pontjain tárgyilagos vagy éppen rokonszenves képet fest a görögökről. Elismeréssel szól II. Ottó görög feleségéről, Theophanuról, de megjegyzi, hogy a görögöknél az ilyesmi ritka.¹⁵⁶ Jó színben tűnik fel nála Vlagyimir rusz fejedelem görög felesége is, akit Thietmar Helenének nevez. Őröla azt is megjegyzi, hogy III. Ottóval volt eljegyezve, de gonosz módon nem adták hozzá.¹⁵⁷ A krónikás azonban rámutat a konstantinápolyi udvar cselszövéseire is.¹⁵⁸ Elmesél egy fordulatos történetet is, melyben központi szerepet kapnak a görögök. Amikor II. Ottó a colonnai csatából menekült, egy görög hajó (szalandria) vette fel őt a fedélzetére. Amikor a németek kezén levő Rossano kikötőjének közelébe értek, Ottó a vízbe vetette magát, és a partra úszott. A görögök a német fegyveresektől megijedve elmenekültek. Thietmar megjegyzi, hogy a görögök, akik csellel minden

¹⁵⁴ THIETMAR III. 20.; HETTINGER 195.

¹⁵⁵ HETTINGER 192. 199–200. Mudjáhid neve a dzsihádból eredhet, eredetileg ragadványnévként viselhette az emír, „szent harcos” jelentéssel, később önállósulhatott a neve. HETTINGER 198. A későbbi keresztény hagyomány Mudjáhid megkeresztelkedéséről is ír. A 14. század második felében alkotó pisai szerző, Ranieri Sardo szerint Mudjáhid (Muzetto) a pisaiak fogságába esett, akik a pápa elé vitték őt. A pápa megekresztelte őt, és Mudjáhid Kartagó királya lett. A genovai hagyomány a genovaiaknak tulajdonította Mudjáhid elfogását. Amikor 1164-ban Paviában azt tervezték, hogy Barbarossa Firigyes színe előtt Arboreai Barisone nevű iudexet Szardínia királyává koronázzák, a genovaiak tiltakoztak: azt állították, hogy ők foglalták el Szardíniát, ők ejtették fogságba Mudjáhidot („regem nomine Musaitum”), ők vitték a rangos foglyot a császár elé. A pisaiak persze hazugsággal vádolták a genovaiakat, szerintük Szardínia Pisához tartozott. Erről egy Caffaro nevű szerző számolt be. HETTINGER 195–196. 198–199.

¹⁵⁶ THIETMAR VII. 45.

¹⁵⁷ THIETMAR IV. 10.

¹⁵⁸ THIETMAR II. 15.

népet le tudnak győzni, ezúttal maguk váltak csel áldozatává. A történet tehát nem példázza a görögök csalafintaságát, de a krónikás utal rá, hogy máskor az rájuk jellemző.¹⁵⁹

2. 1. 3. 6. Nyugat, angolok

Lássuk Thietmar felfogását a nyugatiakról. A nyugat nála nem pusztán földrajzi fogalom, hanem értékminősítés is. Amikor Lotaringiáról ír, megjegyzi: Nyugaton nemcsak a nap hanyatlik le, hanem az igazságosság, az engedelmesség és a kölcsönös szeretet is. Az emberek (egyházi) engedély nélkül kötnek házasságot, és azzal sem törődnek, ha a püspök kiátkozza őket. A krónikás nem kételkedik közeli pusztulásukban. A komor szavak után imára szólít fel a bűnösökért. Lehetséges, hogy a nyugatiak leírása mögött eretnek mozgalom nyomait tapinthatjuk ki.¹⁶⁰ A francia királyt, Róbertet (996–1031) békésnek és mindenki által tiszteletre méltónak nevezzi a krónikás. Tehát a nyugatiak közt is akad olyan ember, akit Thietmar tisztelettel említ. A Róbert király házasságaival kapcsolatos egyházi bonyodalmakról nem ír.¹⁶¹ Érdeemes megemlíteni, hogy a korszak másik nagy történetírójánál, Glabernél előnyösebb nyugatfelfogást találhatunk, erről majd részletesebben szólok a Glaber felfogását ismertető fejezetben.

Thietmar megemlékezik ír-skót hittérítőkről¹⁶² és egy zarándokról, is, akik német területen jártak. Thietmar elbeszélése szerint Colomanus zarándok volt. A „*bajor és morva határon*” elfogták őt a helybeliek. Kémnek tartották, és kínvallatással arra kényszerítették, hogy ezt beismerje. Hiába bizonygatta ártatlanságát, felakasztották egy elszáradt fára. Amikor később megválták a testét, vér folyt belőle. Haja és körme továbbra is nőtt. Az elszáradt fa pedig kivirágzott, „*ezáltal igazolva Krisztus vértanúját.*” Ahogy Henrik örgróf erről tudomást szerzett, átvitette a testet Melkbe, és ott helyeztette nyugalomra.¹⁶³

Az eseményről a Melki Évkönyv is beszámol. A 12. században pedig a melki apát összeállította Kálmán legendáját. Az évkönyv szerint Kálmán 1012-ben szentvedett vértanúságot, és testét 1013-ban temették el Stockerauban, majd 1014-ben Megingaud eichstätti püspök jelenlétében szállították át a testet Melkbe. A legenda szerint Kálmán testét halála után három évvel vitték át Melkbe. A *translatio*

¹⁵⁹ THIETMAR III. 21–23. A krónikás szerint Ottó kész volt megajándékozni a görögöket, ők azonban elmenekültek

¹⁶⁰ THIETMAR IV. 14.; GLABER, II. 22.; HOLTZMAN 1955b. 439. Lotharingia ekkor a Német Királyság része.

¹⁶¹ THIETMAR 46. II. (Jámbor) Róbert házasságairól lásd DUBY 1981. 95–107.; POPPE 1993. 559.

¹⁶² THIETMAR ír Kilian és társai vértanúhaláláról I. 4., Szent Kolombánt is említi: VIII. 30.

¹⁶³ THIETMAR VII. 76.; a középkori határok többnyire sávszerűek, nem vonalszerűek lásd BEREND 2012. 17.

eszerint 1014-re vagy 1015-re tehető.¹⁶⁴ Thietmar 1017 körül írta krónikájának ezt a részét. Kálmán híre tehát viszonylag gyorsan elterjedt messze vidéken is.¹⁶⁵

Az angolokról jó véleménnyel van a krónikás. Nevüket angyali szépségű külsejükkel is összefüggésbe hozza (*ab angelica facie, id est pulchra*). A jó vélemény azzal is magyarázható, hogy az angolok a pápa adófizetői voltak, és azzal is, hogy az angolszászok rokonai voltak a kontinensen lakó szászoknak, bár erről a rokonságról Thietmar nem ír. Ellenszenvesnek mutatja be a dánokat, akik Angliát elfoglalták, és tisztátalan kutyáknak mondja őket.¹⁶⁶ Thietmar részletesen adja elő az angolok és dánok közti harc történetét. Megemlíti Londont és a Temze folyót, és feljegyzi az angol királyfiak, Athelstan és Edmund nevét.¹⁶⁷ Érdemes megjegyezni, hogy Vasbordájú Edmund fiai később Magyarországra is eljutottak, de ez már Thietmar halála után történhetett.¹⁶⁸

2. 1 3. 7. Észak, dánok

Thietmar általában ellenszenvesnek mutatja be az északi vidék népeit. Leírja szent helyüket, ahol embert is áldoztak. Északon hideg van, szkíták laknak ott, akik magukkal viszik a házukat és lótejet isznak. Thietmar elbeszéli, hogyan

¹⁶⁴ MGH SS. IX (1851) 497–499. Idézi: NIEDERKORN–BRUCK 14–16.

¹⁶⁵ Magyar szempontból megjegyzendő, hogy Könyves Kálmán királyunk valószínűleg a melki Colomanról kapta a nevét. Koszta László rámutat arra, hogy Salamon, magyar király az 1060-as évek elején Melkben időzött, és bizonyára kapcsolatban került Coloman tiszteletével. Unokafivére, Géza idősebbik fiát Kálmánnak nevezte el. Ebben Koszta László szerint szerepet játszhatott Gézának Salamonhoz fűződő viszonya. KOSZTA 2012. 282–283. 76. jegyzet. Két 15. századi magyarországi misekönyv is megemlíti Szent Kálmánt Szent István, Imre és László, tehát magyar szentek között. Kerny Terézia cikke alapján arra figyelhetünk föl, hogy Rogerius a szent királyok közé sorolja Könyves Kálmánt, és egy dalmáciai forrás – Ceka apátnő – legszentebbnek nevezi Kálmán királyt. Kerny Teréz szerint eredetileg Könyves Kálmánt tisztelhatték szentként, később kezdtek öhelyette Kálmán zárandokra emlékezni. KERNY 2001. 9–32.; Az utóbbi időben Kertész Balázs is értekezett a magyarországi Coloman-ereklyékről, rámutatva három késő középkori forrásra, melyik szerint Szekesfehérváron volt Kálmán fej-ereklyéje. Péter király idejében Szekesfehérvárra hozták Coloman földi maradványait. Az ereklyék egy részét hamarosan hazaszállították, egy részük azonban Fehérváron maradt. Mindez alapját képezhette Szent Kálmán magyarországi tiszteletének. KERTÉSZ 2011. 452–465.

¹⁶⁶ THIETMAR VII. 36. „*immundis canibus*” (abl.) Az angolok nevének másik magyarázata, amit Thietmar ad, hogy ennek a földnek a sarkában élnek (*in angulo istius terrae*). Ez WIDUKINDnál is megvan: I. 8.

¹⁶⁷ THIETMAR: VII.40. Lunduna, Timisi, Ethelstanus, Ethmundus

¹⁶⁸ A téma szakirodalmát lásd LASZLOVSZKY 2008 a. 41–62.; LASZLOVSZKY 2008 b. 63–90.; Edmund fia, Edvárd herceg lányának, Skóciai Szent Margitnak származásáról a korábbi irodalmak közül lásd:

FEST 2000.; HERZOG 1939. 1–42.; VAJAY 1994. 115–128.; KNIP 2000.; Catherine Keene: Saint Margaret, Queen of the Scots: Her Life and Memory. PhD Dissertation. Central European University, Budapest, 2011. Hivatkozva: LASZLOVSZKY 2008 b.

küzdöttek rokonai az északi harcosok ellen. Megtudhatjuk, hogy rokonait egyszer elfogták az északi kalózok. Egyikük kalandos módon megmenekült, a többi foglyot azonban megcsónkították a kalózok. Thietmar megemlíti egy Göttrik nevű északi királyt, aki a verdeni apátságban tanult. Előljárója halála után azonban visszatért hazájába. A krónikás hitehagyónak mondja őt, és imádságra szólít fel az ő és követői megtéréseért.¹⁶⁹ Az északi népek Thietmar számára pogányok, barbárok, hitehagyók. Gyakran állítja őket szembe a keresztényekkel: saját népével, a szászokkal, illetve az angolokkal. Észak-felfogásához tartozik, hogy szkitákat helyez erre az égtájra. Erre még visszatérek a toposzokról szóló fejezetben.¹⁷⁰

2. 1. 3. 8. Kelet

2. 3. 8. 1. *Elbai szlávok*

Thietmar fontos forrása az elbai szlávok történetének. Elsősorban a liutics törzsszövetségről ír. Borzongva számol be pogány szokásaikról, de fontosnak tartja, hogy az olvasó ezt megismerje. Elbeszéli a szláv pogányházadás történetét, amely 983-ban söpört végig Szászország keleti részén.¹⁷¹ Amikor II. Henrik német király és Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem közt háború tört ki, Henrik szövetséget kötött a pogány liuticsokkal. A kor híres hittérítője, Querfurti Brúnó tiltakozott ez ellen. Thietmar krónikája egyik helyén elismeréssel szól arról, hogy Henrik szövetségeseivé tette az egykori ellenségeket. Később azonban sajnálatát fejezte ki, amiért az egykori szolgák szabadabbá váltak, és borzongva ír a pogány harcosokról, akik a német sereggel vonulnak.¹⁷² A borzongás ellenére mégis figyelemre méltó, hogy Thietmar ír a liuticsok pogány szentélyéről, szól a vallásukról, társadalmi berendezkedésükről. Megtudhatjuk, hogy nincs náluk király, a gyűlés dönt a fontos kérdésekben.¹⁷³ Azáltal, hogy nincs néven nevezhető vezetőjük, a liuticsok arctalanok maradnak. Az arctalanság növeli a félelmetességüket.

Leírja, hogyan támadták meg a liuticsok 1018-ban egy másik szláv népnek, az obodritoknak keresztény uralkodóját. Az elbeszélésből kitűnik, hogy voltak

¹⁶⁹ THIETMAR VII. 38.

¹⁷⁰ THIETMAR, I. 17., VII. 37., 38. Fraesdorff szerint a 9–12. századi észak-német szerzők pogánynak, barbárnak mutatják be az Északot. A Brit szigeteket azonban nem tekintették Északnak. FRAESDORFF 2005. 101–102.; Liudprand kegyetlen, féktelen népként mutatja be a dánokat, és röviden ír 881–882-es pusztításukról, amikor Aachent is elérték. Antapodosis III. 48.; RENTSCHLER 211.

¹⁷¹ THIETMAR, VI. 2 5 ; III. 17., 19.

¹⁷² THIETMAR V. 31., VI. 25.; SCHNEIDER 1962. 53.; BAGGE 135–136.

¹⁷³ BAGGE 137.

olyanok, akik ezt az utolsó ítélet előjelének tekintették.¹⁷⁴ A fogoly szlávok sorsát is szóba hozza a krónikás. Amikor a merseburgi püspökség felosztásáról ír, a püspökség szétszakítását azokhoz a szlávokhoz hasonlítja, akiket elszakítanak egymástól, hogy eladják őket.¹⁷⁵ Volt olyan szláv fogoly is, akinek kedvezőben alakult a sorsa: Thietmar feljegyzi, hogy Vilmos mainzi érsek anyja előkelő szláv hadifogoly (*captiva*) volt, apja pedig I. Ottó király. Widukind is ír az érsek származásáról. Ő is megjegyzi, hogy Vilmos anyja előkelő származású volt, de nem fogolynak, hanem jövevénynek (*peregrina*) nevezi a nőt.¹⁷⁶ A krónikát olvasva tapasztalhatjuk, hogy Thietmar tudott szlávul. Gyakran említ szláv személyes földrajzi neveket. Ezeket többnyire le is fordítja latinra, esetleg németre. Helyenként azonban pontatlanul fordít, így valószínű, hogy szláv tudása nem volt elég alapos.¹⁷⁷

2. 3. 8. 2. Csehország

Csehországot többnyire fejedelmei kapcsán említi a krónikás. Megjegyzi, hogy Szvatopluk idején még „*a mi uraink*” voltak. A csehek sorsát úgy tárja elénk, mint egy példabeszédet: akik egykor hatalmasok voltak, azok gögösségük miatt megaláztattak.¹⁷⁸ Úgy mutatja be Csehországot, mint belviszályoktól terhes, ijesztő tartományt. Vannak azonban olyan csehek, akiket tisztelettel említ: Szent Vencel, a csehek keresztény fejedelme, Dobrava, a lengyel Mieszko felesége és megtérítője, valamint Szent Adalbert püspök.¹⁷⁹

2. 3. 8. 3. Lengyelek

A lengyeleket többnyire rossz színben tünteti fel a krónikás. Leírja zord szokásaikat, és helyesli ezeket: hisz a lengyeleket úgy kell kormányozni, mint a marhaszordát vagy mint a csökönyös szamarat.¹⁸⁰ Thietmar az egyik legfontosabb forrása az úgynevezett gnieznói jelenetnek. Elbeszéli, hogyan kereste fel az 1000. évben

¹⁷⁴ THIEPMAR VIII. 6. Trillmich 24. jegyzete. Lásd bővebben a vallási idegenség fejezet végétélelvárásról szóló alfejezetét.

¹⁷⁵ THIEPMAR III. 16. „*Tunc omnia nostram prius aecclesiam respicientia divisa sunt miserabiliter; Sclavonicae ritu familiae, que accusata venundando dispergitur*”

¹⁷⁶ THIEPMAR II. 35; WIDUKIND III. 74.

¹⁷⁷ LIPPELT 1973. 86–87.

¹⁷⁸ THIEPMAR VI. 99. Martin Wihoda szóbeli közlése szerint közvetett adatok vannak arra, hogy a szorbok adókötelesek voltak a morva Mojmirida uralkodóknak. Ennek hagyománya juthatott el a 11. század elején alkotó szász Thietmarhoz, és felhasználta, hogy példázatszerűen ábrázolhassa a csehek történetét: egykor nagyok voltak, de bűneik miatt megaláztattak.

¹⁷⁹ THIEPMAR II. 2.; IV. 55.

¹⁸⁰ THIEPMAR VIII. 2.; BAGGE 137.

III. Ottó halott barátjának, Adalbertnek a sírját, és hogyan alapított ott érsekséget. Nem említi, hogy Ottó politikai előjogot adott volna Boleszlávnak.¹⁸¹ Amikor azonban odáig jut az elbeszélésében, hogy Boleszláv 1003-ban megtámadja a német területeket, Thietmar megfeddi a császárt, amiért az adófizetőt (*tributarius*) úrrá, *dominus*-szá tette.¹⁸² Nem hallgatja el azonban azt sem, hogy Vitéz Boleszláv váltotta ki Adalbert vértanúnak, és később Querfurti Brúnónak a testét a poroszoktól, igaz, nem is dicséri meg érte.¹⁸³

Van egy hely a krónikában, melyben Thietmar kifejezetten a lengyelek pártjára áll. Feljegyezi, hogy II. Henrik cseh és liutics szövetségeseivel ostromolt egy várat. A várbeliek keresztet állítottak fel a pogányokkal szemben, és remélték, hogy segítségével győzhetnek. A krónikás megjegyzi: „*Sohasem hallottam még másokról, akik nagyobb kitartással és bölcsebb körültekintéssel próbálták volna védeni magukat.*” Végül vissza is verték a király seregét. Thietmar a keresztény lengyeleket mutatja rokonszenvesebbnek a pogány liuticsokkal szemben.¹⁸⁴ A vallás tehát fontosabb összekötő és elválasztó erő Thietmar számára, mint a politika.

Figyelemre méltó, hogy a lengyelek akár német ember szövetségéiként is föl-tűnhetnek. Schweinfurti Henrik ugyanis együttműködött a lengyel Boleszlávval, de II. Henrik király ellen.¹⁸⁵

2. 3. 8. 4. Kijevi Rusz

A Kijevi Rusz többnyire Boleszláv hadjáratai kapcsán kerül szóba. Thietmar álmélgodva ír a távoli város hatalmas méreteiről. Megjegyezi, hogy dánok lakják. Itt nyilván varégookról van szó. Vlagyimir nevét szlávból fordítja, de nem lehet tudni, hogy a ruszokat szlávoknak vagy skandinávoknak tekintette-e. Vlagyimirt kéjsóvár embernek mutatja be a krónikás. Beszámol a görög császárlánnyal kötött házasságáról, aki keresztény hitre térítette Vlagyimirt. Ettől azonban a krónikásnak nem lett róla jobb a véleménye. Az ellenszenves beállítás részben abból adódhat, hogy Vlagyimir börtönbe vettette Reinbern hittérítőt, aki meghalt a fogságban. Az ellenszenv másik oka az lehetett, hogy a rusz fejedelem bíborbanszületett feleséget

¹⁸¹ THIETMAR IV. 45.

¹⁸² THIETMAR V.10.

¹⁸³ THIETMAR IV. 28., IV. 45., VI. 94–95.

¹⁸⁴ THIETMAR VII. 59–60., 63. „*Numquam audivi aliquos, qui meliori patientia ac prudentiori consilio se umquam defendere niterentur.*” Nemzi (Nimptsch) váráról van szó. Thietmar megjegyzi, azért viseli ezt a nevet, mert a mieink, tehát a németek építették. THIETMAR VII. 59. Niemiec lengyelül németet jelent. TRILLMICH 421. 215. jegyzet.

¹⁸⁵ BAGGE 137. Thietmar nem tesz olyan éles különbséget a királynak a belső és küldő ellenségek elleni harcai közt, mint Widukind. BAGGE 137

kapott magának, akit a német uralkodócsalád hiába kért. A krónikás azonban azt sem hallgatja el, hogy Vlagyimir alamizsnát osztott a szegényeknek.¹⁸⁶

2. 3. 8. 5. Poroszok, besenyők

A poroszokról és a besenyőkről alig esik szó a krónikában. A poroszokat Adalbert és Querfurti Brúnó hittérítő útja kapcsán említi. Adalbert 997-ben, Brunó 1009-ben halt vértanúhalált a poroszok között. A besenyőket a lengyel-rusz háborúk kapcsán hozza szóba a krónikás. A poroszok és besenyők a merseburgi püspök látókörének szélén helyezkedtek el.¹⁸⁷

2. 3. 8. 6. Magyarok

A magyarokat viszonylag kevésszer említi Thietmar, ám ezek magyar szempontból értékes megállapítások. Thietmar megemlékezik a kalandozó hadjáratokról, ezekben a részekben többnyire avaroknak nevezi a magyarokat. A kalandozókat Isten ostorainak tekinti, akik a bűnösöket sújtják.¹⁸⁸ A későbbiekben III. Ottó és II. Henrik kapcsán említi a magyarokat. Megemlíti Vajk megkoronázását.¹⁸⁹ Tisztelettel ír a pannóniai királyáról, aki Szent Istvánnal azonosítható. Megdicséri az uralkodó nagylelkűségét, amiért legyőzött nagybátyjának, Procuinak váltságdíj nélkül adta vissza a feleségét. Ha figyelembe vesszük, hogy más népek gyermekeit hogyan ítéli meg a szász krónikás, meg kell becsülnünk a magyar királyról szóló elismerő szavakat.¹⁹⁰ Az uralkodóhoz méltó és méltatlan tulajdonságok egyébként több helyen megjelennek a krónikában. Ilyen, a királyhoz méltó tulajdonság

¹⁸⁶ THIETMAR IV. 28., VI. 95., VI. 91., VIII. 32.

¹⁸⁷ THIETMAR IV. 28., VI. 95., VI. 91., VIII. 32.

¹⁸⁸ THIETMAR II. 7. Šedivý szerint a magyaroktól való elhatárolódás Thietmarnál nem olyan éles, ahogyan az a korábban élt Widukind művében tapasztalhatja az olvasó. Widukindnál a magyarok Isten és az emberek ellenségeiként tűnnek fel, Thietmarnál azonban Isten eszközei a bűnös nép megbüntetésére. Amikor Thietmar a krónikáját írta, a magyarok már megtértek, folyamatban volt a keresztény államszervezés. A császár hatalmát ennek megfelelően nem a magyarok elleni harc legitimálta. A Lech-mezei győzelem nem a király szerencséjét bizonyítja, hanem az Isten hatalmát. ŠEDIVÝ 51–52., 57., 59.

¹⁸⁹ THIETMAR IV. 59.; VÁCZY 1985. 4., 628–642.; GERICS–LADÁNYI 1995. 37–42.; GERICS–LADÁNYI 2002. 213–224.

¹⁹⁰ THIETMAR VIII. 4. Ugyanazon a szavakkal dicséri meg a királyt, amelyekkel a lengyel várvédőket: „*Numquam audivi aliquem, qui tantum parceret victis; et ab hoc in civitate superius memorata, sicut in caeteri, sedulum Deus eidem concessit victoriam.*” GYÖRFFY 2000.³ 124–125.; KRISTÓ 2001a. 50–54. Lásd még KRISTÓ 1998. 4–11.; A norvég Bagge is rámutat arra, hogy Thietmarnál a cseh és lengyel fejedelmek többnyire ellenszenveseke, Szt. Istvánt azonban igen kedvezően mutatta be. BAGGE 135.

a kegyesség, amellyel a magyar király is ékeskedik.¹⁹¹ A magyar király szüleiről már sötétebb képet fest a krónikás. Feljegyzi a szülők nevét is: az apát Deuvixnek, az anyát Beleknegininek nevezi.¹⁹² A bulgárokról mindössze egy ízben emlékezik meg, amikor a 973-as quedinburgi követjárásról beszámol.¹⁹³

2. 1. 3. 9. Zsidók

Több szó esik a zsidókról. A krónika egyik legizgalmasabb része, amikor Thietmar elbeszéli, hogyan menekült meg II. Ottót a szaracénoktól a colonnai vereség után. Egy Calonimus nevű zsidó mentette meg az életét, aki kölcsönadta neki a lovát. Arról már nem szól a krónikás, hogy Calonimusszal mi történt. Egy változat szerint ő is megmenekült, és Mainzban rabbi lett belőle. Egy másik változat szerint megölték a szaracénok.¹⁹⁴ Thietmar említést tesz az emberkereskedelemtől, ami rosszabb fényt vet a zsidókra. Amikor Walthard magdeburgi érsek temetéséről beszámol, megemlíti, hogy az érseket az árvák és a zsidók is siratták, akiknek atyjuk volt. A zsidókat itt úgy tünteti föl, mint akik gyámolításra szorulnak. Elmondhatjuk, hogy összességében jóindulattal szemléli őket a krónikás.¹⁹⁵

2. 1. 4 Összegzés

Thietmar krónikája elején azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a merseburgi püspökség történetét megírja. A könyvben ennél jóval több olvasható. A krónikás megeleveníti benne a szász királyok életét, sőt, a birodalom határain túlra is kitekint. Helyenként összeszűkül a látóköre, és családtörténetet, önéletrajzot tár elénk. Máshol azonban kitágul a szemhatára, és képet ad az általa ismert világ szinte összes népéről. Szeretettel ír hazájáról, Szászországról. Más német népcsoportok – svábok, bajorok – előnytelen színben tűnnek fel művében, ám külső ellenséggel szemben velük is közösséget vállal a krónikás.

¹⁹¹ SCHNEIDER 1962. 53.; GYÖRFFY 125.

¹⁹² THIETMAR VIII. 4. Deuvix-ről lásd a „kettős hitű” fejedelmek című alfejezetet, Belekneginiről a nőalakokról fejezetet.

¹⁹³ THIETMAR II. 32.

¹⁹⁴ THIETMAR III. 21.; HOLTZMANN 1955. 282–283. Az arab forrás szerint Kalonimust megölték. Mesullam ben Kalonimus, Mainz híres tudósa fia, vagy rokona lehetett a colonnai hősnak. EICKHOFF 1997.² 187–188.

¹⁹⁵ THIETMAR VI. 51., VI. 73. A temetés leírásánál a zsidókkal kapcsolatban is azt az úri leereszkedést találjuk, mellyel Thietmar általában a szegényekről ír. SCHNEIDER 1962. 69.; Thietmarnak a zsidókkal szembeni jóindulata azért is figyelemre méltó, mert azokban az évtizedekben több európai városban zsidóüldözés folyt. Rouenban 1007-ben, Mainzban 1012-ben, Rómában 1020-ban. FRIED 1989. 469–470. Az orléans-iról lásd GLABER III. 24.

Vallási szempontból fontos számára a merseburgi püspökség. Az egyes népek megítélésénél szerepet játszik nála az adott nép vallási, erkölcsi szintje és a szokásokkal, a Német Birodalommal való viszonya. Rokonszenvvel ír a pápa adófizetőinek számító angolokról, sőtét képet fest az ellenük harcoló dánokról, a pogány liuticsokról. A lengyelek negatív beállítását magyarázzák a zord szokásaik, és talán az is, hogy Boleszláv lengyel fejedelem II. Henrik német király ellen viselt háborút. Amikor II. Henrik és Vitéz Boleszláv háborújáról ír, szót ejt Hernik pogány liutics szövetségeseiről, akik egy lengyel várat ostromolnak. Ennél az esetben a keresztény lengyel védők oldalán látszik állni az elbeszélő, tehát a vallási hovatarozás fontosabb számára, mint a politikai érdek. A magyarokról a szláv népekhez képest keveset ír, de a magyar történetírás szempontjából ezek becses források. Thietmar több keleti népről ír, mint Widukind, a 10. században alkotó szász szerző. Thietmarnál birodalom keleti szomszédjai nem kiirtandó ellenségek. Akár szövetségesek is lehetnek, de nemcsak a német királlyal szövetkezhetnek, hanem egy német nagyúrral is a király ellen, amint Schweinfurti Henrik együttműködött a lengyel Boleszlávval II. Henrik király ellen.¹⁹⁶

Thietmar krónikája széles látókörrel tanúskodik. A korabeli gondolkodás megértéséhez azonban meg kell ismernünk mások szemléletét is. A soron következő szerző ugyancsak szász, akárcsak Thietmar. Ő is püspöki méltóságot viselt, de nem egy székhelyhez kötött egyházmegyét irányított, hanem a pogány népek térítése volt a feladata. Ő Thietmar unokafivére, Querfurti Brúnó.

2. 2. QUERFURTI BRÚNÓ FELFOGÁSA SAJÁT NÉPÉRŐL ÉS EURÓPA MÁS NÉPEIRŐL

„Úgy nyissa meg neked Isten a Paradicsomot, ahogy te megnyitottad nekem az utat a besenyők országába!”¹⁹⁷

A fenti szavakat egy német hittérítő intézte a ruszok fejedelméhez, amikor a besenyők földje és a rusz terület közötti határvonalon álltak. A fejedelem még egyszer megpróbálta visszatartani a fiatal misszionáriust a besenyők közé tervezett veszélyes vállalkozástól, a szenvedélyes hithirdető azonban nem hátrált meg. A fejedelemnek tovább kellett őt engednie. A hittérítőt Brúnónak hívták. Hosszú utat tett meg, amíg

¹⁹⁶ BAGGE 137. Thietmarnál nem tesz olyan éles különbséget a királynak a belső és küldő ellenségek elleni harcái közt, mint Widukind. BAGGE 137

¹⁹⁷ Brúnó levele, *Diplomata Hungariae*, 45. „*Aperiat tibi Deus paradisum, sicut nobis aperuisti viam ad paganos!*” VOIGT 106. Munkám során felhasználtam Brúnó műveinek Voigt által készített német fordítását, a latin idézetek fordítását ennek figyelembe vételével közlöm.

a szászországi Querfurtból eljutott a besenyők földjére, és nem ez volt élete utolsó vállalkozása. A lelki élet különböző változatait járta végig. Volt pap, szerzetes, remete, végül térítő érsekként tevékenykedett. Nem egy kolostorban, falak között élte le az életét: hittérítőként számos országot bejárt. Ezen felül írói tevékenységet is folytatott. Műveiből kirajzolódhat előttünk, mely népeket ismert, milyen véleménnyel volt róluk, mit tartott sajátjának és mit érzett magától idegennek.

2. 2. 1. Élete és munkássága

Brúnó születésének évét nem őrizték meg a források. 974, 973, 976 vagy 978 egyaránt szóba kerül, mint születésének éve.¹⁹⁸ Apját szintén Brúnónak, anyját Idának hívták.¹⁹⁹ Nagy emberek származtak ebből a családból: Brúnó fivérének, Gebhardnak volt az unokája Supplinburgi Lothar, aki a császári méltóságig emelkedett (1125-től király, 1133-tól császár 1137-ig, haláláig).²⁰⁰

Brúnót édesanyja a magdeburgi székesegyházi iskolába küldte tanulni, Geddo filozófus vezetése alá.²⁰¹ Brúnó itt diáktársa volt unokafivérének, Thietmarnak, a későbbi merseburgi püspöknek, akit az előző fejezetben megismertünk. A Magdeburgi évkönyv és a Magdeburgi érsekek története szerint tagja lett a magdeburgi káptalannak.²⁰² 997-ben III. Ottó császár szolgálataiba fogadta a tehetséges fiatal, Brúnó az uralkodó udvari papja lett.²⁰³ Johannes Fried szerint ebben az évben Querfurti Brúnó készíthette azt a költeményt, mellyel Ottó császárnak dedikálta egy római hadtudományi író munkájának másolatát. Más kutatók azonban más szerzőnek tulajdonítják ezt az ajánló verset.²⁰⁴ Ugyanennek az évnek, 997-nek fontos eseménye,

¹⁹⁸ VOIGT 1907. 17. További szakirodalom Brúnóról: FRITZE 1981. 233–236.; F. LOTTER: Brun von Querfurt. In: Lexikon des Mittelalters II. München–Zürich 1983. 755–756.; WENSKUS 1956.; KAHL 1973. 177–274.; A. MIEYSZTOWICZ: Szkice o świętym Brunie-Bonifacym. Sacrum Poloniae Millenium V. Roma 1958. 445–501. idézi FRITZE 1981.

¹⁹⁹ „...Ida venerebili matre sua...; Huius pater erat Brun,...”. THIETMAR VI. 94.; Vita sancti Brunonis 1926. 1360.

²⁰⁰ VOIGT 17–18. Annalista Saxo az 1009. évnél ír Brúnó/Bonifác családjáról (Sanctus Bruno, qui et Bonifatius). Fivérének, Gebhardnak lánya Ida, ő szülte Gebhardot, Lothár császár apját.

²⁰¹ THIETMAR VI. 94. „Hic ab Ida venerebili matre sua unice dilectus magisterio Geddonis philosophi traditur”

²⁰² VOIGT 12. Annalista Saxo is Szent Móric kanonokjának nevezi Brúnót, tehát magdeburgi kanonoknak.

²⁰³ THIETMAR VI. 94. „A tercio desideratur Ottone et suscipitur, quem non longe post deserens solitariam quesivit” Vita Romualdi cap. 27.

²⁰⁴ GÖRICH 1993. 18. (Görich Johannes Friedre hivatkozva írja ezt.); J. Fried: Brunos Dedikationsgedicht, Deutsches Archiv 43 (1987) 574–583. Idézi MILADINOV 2012A, Preface 192. 1. jegyzet. Brúnó, kölni érsek és Reimsi Gerbert neve is szerepel lehetséges szerzők között. MILADINOV 2012A, Preface 192. 1. jegyzet.

hogya a poroszok között vértanúhalált halt Adalbert püspök. Halálának híre mély hatást tett Ottó császárra, és bizonyára Brúnóra is.²⁰⁵ Egy évvel később, 998-ban Ottó kíséretében Itáliába érkezett Brúnó. Rómában belépett a Szent Bonifác és Elek monostorba, melyben Adalbert is élt egy ideig.²⁰⁶ Ez a rendház Róma egyik dombján, az Aventinuson állt. 977-ben alapította Szergiosz, Damaszkusz püspöke, akit elűztek székhelyéről. Az alapító görög jelleget adott a monostornak, de később a bencés regulát követték.²⁰⁷ Ezzel együtt görög szerzetesek is szívesen látott vendégek voltak itt. Brúnó legkésőbb itt vehette fel szerzetesi névként Bonifác vértanú nevét.²⁰⁸

Az Aventinus hegyen eltöltött idő után Brúnó csatlakozott Szent Romuald remete-csoportjához, akik Ravenna közelében, Pereum szigetén éltek. Megismerkedhetett Beneventói Benedekkel és János remetékkel.²⁰⁹

1001 februárjában, Rómában lázadás tört ki III. Ottó uralma ellen. A császár elhagyta Rómát, és Ravennába utazott.²¹⁰ 1001. április 4-én zsinatot tartottak a Ravenna melletti Classéban, a Szent Apollinaris monostorban. A zsinatról szóló beszámoló a résztvevők között megemlíti Romuald és János remetét, valamint Bonifác remetét is. Bonifác alatt itt bizonyára Querfurti Brúnót érthetjük.²¹¹ Ezen a zsinaton a pomposai Szűz Mária monostor és a Szent Vitalis monostort a ravennai érseki templom fennhatósága alá helyezték.²¹² Ez a zsinat egyébként magyar szempontból is fontos: valószínű, hogy itt hoztak döntést az esztergomi érsekség alapításáról.²¹³ III. Ottót megviselhette az ellene kirobbant lázadás. Tanúk előtt

²⁰⁵ VOIGT 34.

²⁰⁶ Vita Romualdi cap. 27. Wolfgang H. FRITZE 1981. 233. Szent Bonifácot Tarsusban végezték ki Diocletianus és Maximianus császárok alatt, majd Rómában temették el. Lásd: JACOBUS DE VORAGINE: Szent Bonifác vértanú, 116–117. Szent Elek Honorius és Arcadius idején halt meg, 398-ban. JACOBUS DE VORAGINE: Szent Elek, 148–150.

²⁰⁷ ENGELBERT 1996. 27–32.

²⁰⁸ A 11. század második felében készült munka, – Petrus Damiani Romualdról készített műve – végig Bonifác néven emlegeti Querfurti Brúnót. Damiani szerint Szent Bonifác templomában hősrünk így sóhajtott fel: engem is Bonifácnak hívnak, miért ne kellene nekem is Krisztus vértanújának lennem? (Vita Romualdi 27. cap. 850. „Et ego Bonifatius vocor; cur ergo etiam ipse Christi martir esse non debeo?”) a késői Brúnó-életrajz kifejezetten Brúnó másik nevének mondja a Bonifác nevet. (Vita Sancti Brunonis 2. cap. 1361. Bruno, cui adaucto nomine vocabulum est Bonifatius).

²⁰⁹ Brúnó az öt remetéről szóló műve eleje táján is említi egy Jánost. Ő a megbuktatott velencei doge, Orseolo Péter társa volt, amikor az a Pireneusokba, Cuxa monostorába vonult vissza. Ez a János különbözhet attól, akivel Brúnó Romuals közösségében találkozott. Vita quinque fratrum 1–2. cap.; MILADINOV 202/203. 3. jegyzet; VOIGT 378–380.; Vita Romualdi 5. cap. 26. cap; MGH SS: IV. 848.; Iohannis chronicon Venetum MGH SS VII. 26.; MILADINOV 202–203. 3. jegyzet.

²¹⁰ Vita quinque fratrum 2. cap. 718. 14. jegyzet; VOIGT. 383.; MILADINOV 208/209.

²¹¹ 1001. ápr. 4. Ravennae. „Bonifacio eremita” DHA 21.

²¹² VOIGT 62.

²¹³ KRISTÓ 2001. 89. Györffy György szerint a zsinat utáni húsvétkor, április 13-án állíthatták ki az aláírással ellátott alapítólevelet. Györffy György: István király és műve. Budapest 1983.²(1977.) 161.

fogadalmat tett, hogy három év múlva, miután az uralma idején elkövetett hibákat helyrehozta, leteszi a koronáját, és alkalmasabb embernek adja át az uralmat. Elképzelhető, hogy a császár fogadalmának éppen Brúnó volt az egyik tanúja.²¹⁴ Ottó nem sokkal később sereggel vonult Róma ellen, ám 1002. január 23-án meghalt Paternóban.²¹⁵

Brúnó két társa, Benedek és János előre mentek a szláv területekre, hogy a hit-térítést előkészítsék. Brúnó feladata az volt, hogy a pápától megszerezze a térítés megkezdéséhez szükséges engedélyt, majd csatlakozzék társaihoz. Búcsúzáskor Benedek lelkére kötötte Brúnónak, hogy pápai engedély nélkül ne fogjon a térítésbe, és tanuljon meg szlávul.²¹⁶

Brúnó Rómában II. Szilveszter pápától megkaphatta a szükséges engedélyt, valószínűleg érseki palliumot is kapott. A jelvény elnyerése után azonban szükség volt Brúnó ünnepélyes püspökké szentelésre is. A pápa valószínűleg arra utasíthatta Brúnót, hogy forduljon a német uralkodóhoz: nála érje el, hogy püspökké szenteljék, és feladják rá a palliumot. III. Ottó császár ekkor már nem élt, így Brúnónak II. Henrik, német királyhoz kellett fordulnia.²¹⁷ Regensburgba utazott, szavai szerint tengeren és szárazföldön.²¹⁸ Umbria egyik kikötőjéből az Adriai tengeren át hajózhatott egy északbabi kikötőbe, talán Velencébe. Innen szárazföldön folytathatta tovább az útját Regensburgig.²¹⁹ a bajor városból valószínűleg Lengyelországba kívánt eljutni, hogy János és Benedek testvérekhez csatlakozzék, és a pápai engedély birtokában megkezdjék a pogányok térítését. Időközben azonban háború tört ki Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem és II. Henrik német király között, így Brúnó változtatott útitervén. Különböző értelmezések lehetségesek arról, hogy merre fordult, az egyik magyarázat szerint 1003-ban Magyarországra érkezett.²²⁰ Benedeket és Jánost többé nem láthatta viszont. Őket 1003-ban rablók gyilkolták meg három lengyel társukkal együtt.

Brúnó saját beszámolója szerint hajóval indult a „keleti részek” felé, hogy a fekete magyarokat térítse. Arról lehet szó, hogy Regensburgból a Dunán hajózva jött Magyarországra. Megjegyzi, hogy ügyetlen munkával és beteg (gyenge?)

²¹⁴ VOIGT 63.; BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 2. cap. 719.; MILADINOV 208/209–210/211; VOIGT 383–384.

²¹⁵ VOIGT 69.

²¹⁶ BRÚNÓ, BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 2–5. cap. 720–722.; VOIGT 68., 386–390.; KÜRBIŠ 2000. 317–321., 319.; MILADINOV 212/213–224/225.

²¹⁷ FRITZE 1981. 234. Lásd alább. VOIGT 73–74.

²¹⁸ BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 10. cap. 726. „Romam veni, ubi ab ore apostolici papae euangelizandi licentiam impetravi. Et post multos labores de grandi via maris et terrae Reinesbuch veni, quae antiquo nomine vocabatur Radix-bona.” VOIGT 401.; MILADINOV 242/243.

²¹⁹ VOIGT 75–76.

²²⁰ Voigt szerint (VOIGT 100.). Mieysztoicz tagadja ennek az első magyarországi útnak a megtörténtét. A. MIEYSZTOICZ: *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym. Sacrum Poloniae Millenium V.* Roma 1958. 445–501. 469ff. Idézi FRITZE 1981. 234.

vállal kezdte hozzájuk vinni az Evangéliumot.²²¹ Szent István király nagyobbik legendája beszámol egy bizonyos Bonifácról, akit Aszkrik tanítványának nevez. A legenda szerint őt rendelték Aszkrik helyébe apátnak. Bonifácot Magyarország „alsó részeibe” küldte ígét hirdetni a király, és ott kard sebesítette meg a nyakán. A legenda szerint „...bár élt még egy darabig, nem vesztette el a vértanúságot.”²²² Tudjuk, hogy Querfurti Brúnónak Bonifác volt a szerzetesi neve. Ha figyelembe vesszük saját beszámolóját, miszerint beteg vállal térített, valószínűsíthetjük, hogy a magyar legendában is Brúnó igehirdető vállalkozásáról olvashatunk. A legenda később a Vashegy melletti monostor alapítójának nevezi Aszkrikot. A Vashegynél (Zengő) alakult meg a pécsváradi apátság. Szent István legendája szerint Aszkrik utóda Bonifác volt az apáti tisztségben. A pécsváradi monostort azonban később alapíthatták, mint amikor Brúnó Magyarországon tartózkodott. A legenda mindenesetre megőrizhette Brúnó-Bonifác dél-dunántúli működésének emlékét.²²³

Brúnó utazásainak története forrásdarabokból állítható össze, mint egy mozaik. Az egyik magyarázat szerint kétszer is eljutott Magyarországra, egy másik elmélet szerint csak egyszer. Amennyiben két ízben is Magyarországra vezetett az útja, a két út eseményeit nem könnyű egymástól elválasztani.²²⁴ Brúnó magyarországi térítése mindenesetre nem járt nagy eredménnyel.²²⁵

²²¹ BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 10. cap. 726. „Nigris Ungris, quo tunc versus in partes orientis navim conscendi, sinistro opere et infirmo humero euangelium portare cepi” VOIGT 78., 401.; MILADINOV 244/245; Regensburgi Arnold szintén a Dunán hajózva jutott el Regensburgból Esztergomba. Voigt szerint a Ajtony népét kell a fekete magyarokon érteni. VOIGT 102.

²²² Szent István király nagyobbik legendája. 7. cap. Ford. Kisdi Klára. In: ÁKÍF 279. Az 1515-ből való Halberstadti breviárium szerint Brúnó két évet töltött Magyarországon, templomokat alapított, erősítette az egyházszerkezetet. Amikor egy részint keresztény, részint pogány városban szónokolt, az ottani előkelők bottal agyon akarták verni, de Brúnó csodálatos módon megmenekült. Támadói ezután megtértek. A breviárium szerint a város neve Prago volt. Voigt szerint kizárható, hogy a cseh Prágával keverték volna össze, szerinte itt Brassórol lehet szó. VOIGT 100. 277. 417. jegyzet. Breviario Halberstadensi a. 1515. Újból kiadta A. KOLBERG, in *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* VIII. 1. (1884) 106–108. Idézi H. KAUFFMANN, a *Vita sancti Brunonis* kiadásában.

²²³ Thoroczkay Szent István király nagyobbik legendájához írt jegyzetek. ÁKÍF 279. 977. jegyzet, 280. 979. jegyzet; KRISTÓ 1985. 11–17. A pécsváradi apátságot hamis alapítólevele szerint 1015-ben alapították, a Pozsonyi Évkönyv szerint 1037-ben. KRISTÓ 1985. 15. Aszkrik (Anasztáz) kilétéről tisztségeiről szóló forrásokat és elméleteket lásd THOROCZKAY 2009. 9–32.

²²⁴ VOIGT 277. 416. jegyzet.

²²⁵ Hősünk Magyarországon 1004 körül találkozhatott II. Henrik király fivérével, akit szintén Brúnónak hívtak. Ahogy a Thietmarról szóló fejezetben már említettem, ez a Brúnó részt vett abban a felkelésben, mely 1003-ban indult Henrik ellen. Miután a felkelést leverték, Brúnó, Henrik testvére előbb a lengyel Boleszlávhoz menekült (THIETMAR V. 32., V. 38) majd Magyarországra jött (THIETMAR VI. 2.; VOIGT 85.) testvéréhez, Gizellához és sógorához, Szent István királyhoz. Itt mód nyílt arra, hogy a két Brúnó találkozzék egymással. Henrik király 1004 tavaszán, útban Itália felé megbocsátott testvérének, később kinevezte Augsburg püspökévé (THIETMAR VI. 3.) El-

Brúnót 1004-ben már Szászországban találjuk. Thietmar beszámolója szerint Szászországba, Merseburg városába ment, és a pápa engedélyével kérte II. Henrik királytól a püspöki méltóságot. A király parancsára Magdeburg érseke, Tagino püspökké szentelte Brúnót. A palliumot is megkapta Tagino kezéből, amit Brúnó magával hozott.²²⁶ Abból a megfogalmazásból, hogy Brúnó palliumot hozott magával, arra következtethetünk, hogy Szilveszter pápától már 1002-ben megkapta az érseki jelvényt, és ezt most adták át neki.²²⁷

A halberstadti püspökök története szerint Brúnó németországi tartózkodása során még visszatért szülőhelyére, Querfurtba.²²⁸ Itt megalapította a vártemplomot.²²⁹ Brúnó Querfurtban írhatta meg Adalbertről szóló életrajzának első, hosszabb változatát. Magyarországi útja során Brúnó találkozhatott Adalbert személyes ismerőseivel: Radlával és Aszkrikkal. Őtőlük is nyerhetett olyan ismereteket, melyeket az életrajzban felhasználhatott.²³⁰

Szászországból – Voigt elmélete szerint – hősünk újra felkerekedett, és ismét Magyarországra utazott. Ez a magyarországi tartózkodás 1004 vége vagy 1005 tavasza és 1008 eleje között történhetett.²³¹ Egy másik vélemény szerint azonban

képzeltető, hogy a két Brúnó 1004 tavaszán együtt érkezett vissza Németországba, és Querfurti Brúnó is közbenjárt Henriknél, hogy bocsásson meg fivérének (VOIGT 85.) Querfurti Brúnó 1008 körül írt levelében, beszámol arról, hogy Magyarországon találkozott Brúnó püspökkel, Henrik király testvérével. Querfurti Brúnó később is járt Magyarországon, valószínűleg ekkor találkozott újra a király testvérével, aki ekkor már püspök volt.

²²⁶ THIETMAR VI. 94. „regnante tunc secundo Dei gratia Heinrico, ad Mersburg veniens benedictionem cum licentia domni papae episcopalem ab eo peccati et eius iussione ab archiepiscopo Taginone consecrationem et, quod ipse detulit hunc, pallium ibidem suscepit.”;

A merseburgi püspökséget II. Henrik 1004-ben alapította újra. A püspökséget 1004. februárjában káplánjának, Wigbertnek adta („Convocansque ad se omnes regni primates dedit episcopatum sanctae Merseburgensis aeclesiae cuidam capellano suimet nomine Wigberto cum archiantistis baculo Taginonis,…” THIETMAR VI. 1.). Wigbertet Thietmar szerint itallal megmérgezték, nem kevesebb, mint 10 évig szenvedett tőle (VI. 37.). 1009. márciusában halt meg (TRILLMICH 285. 133. jegyzet.)

²²⁷ A szentelésre valószínűleg augusztus 21-én került sor. Egy merseburgi feljegyzésben ugyanis ez áll az augusztus 21-i dátum mellett: Brúnó, püspök és vértanú. A dátum aligha vonatkozhat Brúnó halálának idejére, hisz erről Merseburgban mást tudtak. Valószínűleg a püspökké szentelése volt aug. 21-én. VOIGT 85.

²²⁸ Gesta episcoporum Halberstadensium. MGH SS 23. 89–90. (2009.03.14. 21:35) Meglehet, anyja ekkor már nem élt. Brúnó talán ekkor javasolta apjának, hogy legyen szerzetes. VOIGT 86.

²²⁹ A quedinburgi vártemplom alapításának története számol be erről, Brúnó szenvedéstörténetére hivatkozva. A halberstadti püspökök története szerzetesközösség alapításáról, ill. megnöveléséről szól. „Tandem de patrimonio suo facto et ditato satis decenter monachorum collegio…” Gesta episcoporum Halberstadensium 90. VOIGT 88.

²³⁰ VOIGT 82., 96–97. Azután kezdhette el, hogy 1004 augusztusában felszentelték, és azután fejezhette be, hogy II. Henrik hazatért csehországi hadjárataról (1004. november). VOIGT 96.

²³¹ VOIGT 99. Voigt szerint ekkor már eljutott Brúnóhoz a lengyelországi remetetestvérek halálának híre, ezért ideiglenesen ejtette a lengyelországi utazás tervét.

Brúnónak Németországból előbb Lengyelországba vezetett az útja, 1005–1006-ban itt időzött, és csak ezután jött Magyarországra.²³² a hittérítő 1008-ban, vagy 1009-ben, II. Henrikhez írt levelében beszámol arról, hogy Magyarországon beszélt Henrik király testvérével, Brúnóval. Henrik testvérét püspökként emlegeti.²³³ a hittérítő tőle tudta meg, hogy a király aggódik érte: attól tart, el akarja magát veszejteni.²³⁴ a találkozás akkor mehetett végbe, amikor Henrik testvére már birtokolta az augsburgi püspökséget. Az augsburgi püspökség pedig 1006. Aug. 14-én üresedett meg.²³⁵ Eszerint Querfurti Brúnó második magyarországi tartózkodása során találkozhatott a király testvérével, és erről a találkozásról írt a levelében. Elképzelhető, hogy Henrik testvére, az augsburgi püspök követként járt ekkor Magyarországon, és így találkozhatott a hittérítő Brúnóval.²³⁶ a hittérítőben valószínűleg itt érlelődött meg a gondolat, hogy elmegy a besenyők közé.²³⁷ Újabb térítő útjáról abban a levélben számol be, amit II. Henrik német királyhoz írt. Magyarországon eltöltött idejét itt hiábavalónak mondja. Azzal a szándékkal hagyja el hazánkat, hogy a besenyők közé menjen téríteni. A levél tanúság amellett, hogy besenyő-térítő útja előtt Magyarországon tartózkodott.²³⁸

Magyarországot elhagyva nem közvetlenül besenyők földjére vezetett az útja, hanem előbb útba ejtette a Kijevi Rusz Birodalmat, Vlagyimir fejedelem udvarát. Nem nevezi néven a rusz fejedelmet, csupán *senior Ruzorum*, ruszok fejedelmeként emlegeti, azonban minden bizonnyal Nagy Vlagyimirról van itt szó. Brúnónak az volt a szándéka, hogy a besenyők közé megy hirdetni az Evangéliumot. Vlagyimir próbálta őt visszatartani a veszélyes vállalkozástól. Végül is elindultak a határ felé. Két napig tartott az út, amíg elérték a megerősített határt. A fejedelem és kísérete az egyik, Brúnó és csapata egy másik dombon foglaltak helyet. Közben ezt énekelték: Péter, szeretsz engem? Legeltesd juhaimat!²³⁹ Szent Péter tisztelete végigvonul Brúnó levelén.²⁴⁰ Mint térítő érsek, a pápa megbízottjaként tevékenykedik, nem pedig

²³² MIEYSZTOWICZ 447ff. Idézi FRITZE 1981. 234. Lásd még KÜRBIS 318. Álláspontja szerint 1006-ban, első lengyelországi látogatása lakalmával írta meg a *Vita Quinque Fratrum Eremitarum* c. művét.

²³³ Brúnó levele, 44–45 „Frater vester optime carus episcopus Bruno”

²³⁴ Brúnó levele, 45.

²³⁵ VOIGT 103.

²³⁶ VOIGT 100–101., 104. Az augsburgi püspöknek talán az volt a feladata, hogy a magyar királyt a német uralkodó szövetségébe vonja a lengyel Vitéz Boleszlávval szemben. Az augsburgi Brúnó 1007 őszén, Boleszláv sikerei után jöhetett Magyarországra.

²³⁷ Alexander von HILFERDING 183. *Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*. GALAMB 180–185., 182.

²³⁸ Brúnó levele, 45. „...quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.”

²³⁹ Brúnó levele, 45. „Petre, amas me? Pasce oves meas!”

²⁴⁰ KOSZTA 2007. 64. A besenyők közti térítést hozza fel példaként arra, „mennyire szorosan kapcsolódott Querfurti Brúnó térítése Szent Péterhez.”

világi uralkodók szolgálatában. A rusz fejedelem itt újfent kérte Brúnót, hogy ne lépje át a határt, és ne vesse oda fiatal életét. Ok nélkül kellene megízlelnie a *halál keserűségét*. Brúnó azonban szenvedélyesen így szól: „Úgy nyissa meg neked az Isten a Paradicsomot, ahogy te megnyitottad nekünk az utat a pogányok felé!”²⁴¹ Vlagyimir végül is átengedte Brúnót és kíséreit a határon. Brúnó beszámolója szerint a határon való átlépés harmadik napján érték őket először besenyő támadások. Ezek szerint két napon keresztül lakatlan területen vonultak. Eszerint a besenyő szállásokat is egyfajta senki földje, gyeplőve vette körül. A harmadik napon reggel, délben és délután megtámadták a hittérítők csapatát, és meg akarták őket ölni. Brúnó nem részletezi, hogyan, de csodálatos módon megmenekültek.²⁴² Végül eljutottak egy besenyő szállásra. Ott megostorozták őket, és kivont kardokkal rémisztgették a hittérítő csapatot. Végül a vezetők elé járulhattak, akik engedélyezték térítő munkájukat. Brúnó saját beszámolója szerint harminc besenyőt tudott megtéríteni. Ezen felül elérte, hogy a besenyők békét kössenek a rusz fejedelemmel. A rusz uralkodó fiát adta a besenyőknek kezesül, akit egy felszentelt püspökkel küldtek a besenyők közé. Brúnó ezután Lengyelországba távozott.²⁴³ Szerzetestársait, Benedeket és Jánost ekkor már nem találta életben. 1003-ban rablók gyilkolták meg őket három lengyel társukkal együtt.

Brúnó Lengyelországból írta meg azt a levelét II. Henrik királynak, amelyben a magyarok közt végzett térítő kísérletéről és a besenyők közt végzett munkáról is beszámolt. Levelében bírálja a német királyt, amiért az a pogány *liuticsokkal* szövetkezik a keresztény lengyel uralkodó, Boleszláv ellen. Brúnó a pogányokkal való szövetkezés helyett azt javasolja Henriknek, hogy Boleszlávval kellene összefognia, hogy a *liuticsokat* keresztény hitre kényszerítsék. Lengyelországi tartózkodása során írta meg Brúnó az Öt remetetestvér életéről szóló művét is, melyben emléket állít a meggyilkolt Benedeknek, Jánosnak és három lengyel társuknak: Máténak és Izsáknak, akik vértestvérek voltak, és Krisztiánnak, a szakácsuknak. Újabb vélemény szerint ez az életrajz már 1006-ban elkészült. 1008 táján készülhetett Adalbertről írt életrajzának második, rövidebb változata.²⁴⁴ Ebben a változatban már több magyar vonatkozású részt is találunk.

Brúnó Lengyelországban is újabb hittérítői vállalkozásokat tervezett. Térítő püspököt küldött Svédországba,²⁴⁵ maga pedig 18 kísérőjével együtt a poroszok földjére indult. Ez a vállalkozás bizonyult utolsó térítő útjának. A balti

²⁴¹ Brúnó levele, 45. „Aperiat tibi Deus paradisum, sicut nobis aperuisti viam ad paganos!” VOIGT 106.

²⁴² Brúnó levele, 45. „sic dixit Deus et dux noster Petrus – mirabili signo inleasi exivimus.”; Gyepüről (indago) és gyeplőléről (ultra indagines) magyarországi összefüggésben lásd BEREND 2012. 23.

²⁴³ GALAMB 183–185; VOIGT 108–109.; Brúnó levele, 45–46.

²⁴⁴ VOIGT 115–116.

²⁴⁵ Brúnó levele 48.

népeknél vértanúságot szenvedett, a Quedlinburgi Évkönyv szerint 1009. március 9-én.²⁴⁶

Brúnó életének áttekintése után érdemes megemlíteni néhány fontosabb tudnivalót azokról a műveiről, melyek alapján szerzőjük felfogását, világképét megismerhetjük! Adalbertről írt életrajzainak megértéséhez egy korábbi Adalbert-életrajzot is meg kell ismernünk.

Brúnó, a német hittérítő példaképének tekinthette Prága vértanú püspökét. Élete is hasonlít Adalbert életéhez. Egy német kutató szerint, ha a cseh püspök életrajzának bizonyos részein kicserélnénk a neveket, akár Brúnó életéként is olvashatnánk.²⁴⁷ Brúnó az Adalbertről szóló életírás elkészítéséhez felhasználta egy korábbi Adalbert-életrajzot. Érdemes erről a korai életrajzról is néhány szót ejtenünk, hiszen Brúnó forrásául szolgált. Az első Adalbert-életrajz – *Vita prior* – készítője nem nevezi meg saját magát. G. H. Pertz (1795–1876) német kutató véleménye szerint Canaparius János, itáliai szerzetes lehetett a szerző. Az életrajz írója ugyan nem árulja el kilétét, részletesen leírja azonban egy Canaparius János nevű szerzetes látomását. Canaparius a római Szent Elek és Bonifác monostorban volt szerzetes. Később ennek a rendháznak az apátja lett, 1004. október 12-én halt meg. Amikor Adalbert ebben a monostorban tartózkodott, személyesen is megismerkedhettek egymással, és Canaparius magától Adalberttől szerezhetett be adatokat az életrajz megírásához. Ebből következettek arra, hogy Canaparius János lehetett az első Adalbert-életrajz szerzője. Szövegvariánsai három csoportra oszthatók (*A*; *B*; *C*.) Az *a* császári változat, ami III. Ottó megrendelésére készülhetett. Kiadója, Jadwiga Karwasińska szerint ez az *a* változat állhat a legközelebb az eredetihez, melynek Iohannes Canaparius lehetett a szerzője. A *B* változat készülhetett a római Szent Elek és Bonifác monostorban, a *C* pedig Montecassinóban. Karwasińska feltételez egy *Ös-B* változatot, ami alapján az *a* és a *B* variáns készülhetett, a *B*-ből vezethető le a *C* változat.²⁴⁸ Az utóbbi időben Johannes Fried más elméletet fogalmazott meg a *Vita Prior* szerzőségéről. Gondolatmenetében fontos szerepe van

²⁴⁶ Utolsó útjának körülményeiről lásd BARONAS 2008. Baronas tanulmányából kiderül, hogy a forrásokban más-más szerepel vértanúságának színhelyeként: Thietmarnál a porosz és a Ruszhoz tartozó terület határa, a Quedlinburgi Évkönyvben a Rusz és a litván terület határa, Wibert szerint pedig porosz területen ölték meg. Petrus Damiani műve alapján azt mondhatnánk, hogy a Rusz területén, hiszen szerepel benne a „rex russorum”, aki elé a Bonifácnak nevezett hittérítő járul. Baronas a források alapján tárgyalja Brúnó halálának lehetséges helyszínét. A Petrus Damiani említette „rex russorum” szerinte sem nem a kijevei fejedelem, sem nem valamelyik balti uralkodó. Nem kizárt, hogy a skandináv térségből származó fejedelemről van szó. Baronas vizsgálja azt is, miként juthattak el a Brúnó haláláról való ismeretek Petrus Damianihoz és Chabannes-i Adémarhoz, és miért szorulhatott háttérbe Brúnó emléke nemcsak a Rusz területén, hanem Lengyelországban is. A Quedlinburgi évkönyvben szereplő adat Brúnó haláláról Litvánia első írásos említése.

²⁴⁷ HÜFFLER 1891.

²⁴⁸ Adalbert halálának történetéről Adalbert testvérétől, Gaudentiustól értesülhetett „Canaparius”. *Vita prior* (*Vita antiquior*) 29. cap. A látomás szerint két kendő ereszkedik le az égből. Az egyik

annak, hogy előkerült a Vita Prior újabb kézírata, mely 1200 körül készülhetett, Aachenhez köthető, és az *a* csoportba sorolható. Fried az *a* és *B* variánst összevetve amellet érvel, hogy az *a* kevésbé szerzetesi szemléletű és ez lehetett a régebbi. Fried tanulmányában amellet érvel, hogy azokat a Rómával kapcsolatos ismereteket, amelyek az első Adalbert-életrajzban olvashatók, nem csak római szerzetesek tudhatták. Rómában gyakran időző előkelők, így III. Ottó környezetének tagjai is megszerezhették ezeket az ismereteket. Maga III. Ottó jó kapcsolatban volt a Szent Elek és Bonifác monostorral, ismerte Adalbertet és fivérét, Gaudentiust. Ami Canaparius János látomását illeti, arról Querfurti Brúnó is beszámol Adalbertről írt életrajzában, de nem említi, hogy az első életírás Canaparius műve lett volna. Fried szerint tehát nem Canaparius írta a korai Adalbert-életrajzot. Szerinte Notger, Liège (Lüttich) püspöke lehetett a szerző. Notger többször járt Rómában, útítársa volt Adalbertnek, amikor a cseh püspök Rómából Mainz felé utazott. Notger ismerte Adalbert életének fontosabb szereplőit, megfelelően tájékozott lehetett ahhoz, hogy az életrajzot elkészítse.²⁴⁹ Fried szerint ennek az első életrajznak egy változata szolgálhatott forrásul Querfurti Brúnó számára.²⁵⁰

Fried elméletét Notger szerzőségéről Christian Gašpar komoly kritikában részécsítette. Gašpar felhívja rá a figyelmünk, hogy előkerült a Vita Prior olyan variánsa, mely 1060-1070 körül készülhetett a római Szent Cecíliai monostorban, és a *B* csoportba tartozik. A Vita Prior kézíratai közül tehát a *B* variánsból került elő a legrégibb. Gašpar hangsúlyozza, hogy a kéziratok földrajzi elterjedéséből és régiségéből még nem lehet megállapítani, melyik képviseli az eredetihez legközelebb álló

Adalbertet viszi fel az égbe, a másik kilétéről hallgat az elbeszélő (rajta kívül csak nagyon kevesen tudják). A látomást Brúnó is elbeszéli. BRÚNÓ, Vita Adalberti 27. cap.

Querfurti Brúnó Adalbertről készített életrajzainak kiadását lásd: Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga KARWASIŃSKA. Warszawa: Państwowe Wyd. Naukowe, 1970. Ez a kiadás külön közli a Brúnó által írt első és második Adalbert-életrajzot. A Brúnó féle szöveg 1. változatának 12. századi átírata az ochsenhauseni kolostorban került elő, ma a Bibliothek Metternichiana, Schloss Kynzvarat tulajdona. A querfurti vár múzeumában kiállították Brúnó műveinek kézíratait. Lásd: Der Heilige Brun von Querfurt. Friedensstifter und Missionar in Europa. Die Ausstellung – Exponante. www.heiliger-brun.de/index.php?id=155031000522 (2010.03.06. 21:39) Kézirati hagyományokat lásd még WENSKUS 1956. 13–14.

Brúnóval kapcsolatban bőséges irodalmakat lásd Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters. 2007. www.repfont.badw.de/Bpdf (2009.10.31. 13:59) 65–70.

FRIED 2002. 235–279.; GAŠPAR 79–94.

²⁴⁹ FRIED 2002. 235–279.; a Vita Prior Aachenhez köthető kéziratát Jürgen Hoffmann találta meg. Fried 2002. 240. Az a változat legrégebbi szerkesztése (I) szinte kizárólag Lüttich és Aachen térségében terjedt el. Ez a szerkesztés hozza romlatlan formában a szláv neveket. FRIED 2002. 245., 254.

²⁵⁰ Fried szerint a császári szerkesztés egyik változata (A II) szolgálhatott Brúnónak forrásul, nem pedig egy itáliai szerkesztés. Karwasińska szerint az a és B változatot használhatta (hivatkozva FRIED 260. 99. jegyzet.) FRIED 2002. 259–260.

változatot. Gašpar szerint a Vita Prior szerzőjének jártassága Nagy Szent Gergely és Cassianus műveiben valamint Szent Benedek Regulájában arra utalnak, hogy a szerző szerzetesi műveltségű volt. Adalbert az életrajz szerint szerzetes akart lenni, elhagyta a prágai püspökségét. A szövegben negatív szereplőként vannak bemutatva a püspökök. Ráadásul az életrajz részletesen mutatja be Adalbert itáliai életét a római Szent Elek és Bonifác monostorban eltöltött idejét. Gašpar arra is rámutat, hogy a Vita Priorban aránylag kevés a rímes rész, és ez egybevág a 10. század végének itáliai stílusával, míg Liège egyházmegyéje Anne Marie Turcan-Verkerk megállapítása szerint a „rímes próza bölcsője.” A Vita prior tehát a fenti érvelés szerint bizonyára Rómában keletkezhetett, és Gašpar szerint Canaparius János lehetett a szerzője.²⁵¹

Milyen sajátosságok jellemzik az első Adalbert-életrajz szerzője valamint Querfurti Brúnó felfogását? Ezek akkor formálódhatnak ki előttünk, ha műveiket összehasonlítjuk egymással. Az első Adalbert-életrajz valóban Adalbert életének megírását tartja szem előtt. Brúnó azonban időnként elkalandozik, és részletesen ír saját korának eseményeiről, II. Ottó és III. Ottó tetteiről. Az első Adalbert-életrajzon érződik, hogy kevésbé járatos a kelet-európai kérdésekben, mint, Brúnó. A querfurti szerzetes művén ezenfelül érződik, hogy német ember írta.

Brúnó következő nagy műve az Öt remetetestvérről szóló életrajz. Ezt a szöveget a 19. században fedezte fel Reinhard Kade a szülei házában.²⁵²

Fennmaradt továbbá Brúnótól egy levél, amit II. Henrik királyhoz írt. A kézirat most Kasselben található, Hamburgban is őrzik egy másolatát. Ezen szövegekből bontakozhat ki előttünk Brúnó felfogása arról, hogy mit tartott sajátjának, és mit érzett magától idegennek.²⁵³

2. 2. 2. Népek Brúnó szemléletében

2. 2. 2. 1 Németország

Brúnó hazája a Német Birodalom, azon belül a Szász Hercegség. Adalbertről szóló írásaiban megemlékezik tágabb és szűkebb hazájáról egyaránt: Adalbert, az ifjú Vojtech is Szászországban, Magdeburgban tanult, ott, ahol később Brúnó is

²⁵¹ GAŠPAR 79–94. 88–93.

²⁵² Ma a Staatsbibliothek Berlin tulajdona. Der Heilige Brun von Querfurt. Friedensstifter und Missionar in Europa. Die Ausstellung – Exponante. www.heiliger-brun.de/index.php?id=155031000522

²⁵³ Wilhelm von GIESEBRECHT: Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Zweiter Band. Braunschweig 1875. 687. Pertz egy 11. századi kasseli Donatus-kéziratban találta. Ennek a szövegnek a másolata a Hamburger Stadtbibliothek tulajdona. Ezt Hilferding adta ki 1856-ban, Moszkvában, a Zeitschrift Russkaja besedau I.b (1–34.) oldalain.

végezte tanulmányait. Figyelemre méltó, hogy a szász Brúnó az érseki központot nem szász városnak mondja, hanem teutonnak, vagyis németnek.²⁵⁴ Brúnó tehát olyan fogalmat használ, mely a különböző német törzseket, tartományokat egységben láttatja.

A szász szerzetes az ingenuus, vagyis nemes kifejezéssel ékesíti az érseki központ nevét. Ezek a gondolatok Adalbert korábbi életírójánál nem szerepelnek. A várost a korai Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt görög néven nevezik, Parthenopolis. A korai életrajz szerzője az, aki latinul is megmagyarázza a szó értelmét, „Uirginum ciuitas”,²⁵⁵ vagyis szüzek városa. Ez a német Magdeburg, (leányvár) megfelelője. Mindketten megemlékeznek róla, hogy a város I. Ottó idején élte dicső korát. A korai életrajz azt is megjegyzi, hogy ma félig romokban heverő ház; a szász szerzetes azonban művének ezen a helyén ezt a megjelölést nem említi meg. Brúnó, aki maga is Magdeburgban tanult, szeretetteljes szavakkal egészíti ki a korai életrajz híradását: I. Ottó az Elba folyó szép partján szép házat emelt Szent Móric számára.²⁵⁶ a korai Adalbert-életrajz szent városnak (sacrae urbi) nevezi Magdeburgot. Prágát és Ravennát ez a forrás ugyancsak szent városként említi.²⁵⁷ Úgy tűnik, az első életrajz szerzője ezt a kifejezést használja a püspöki, érseki székhelyek megnevezésére.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Vojtechet Magdeburg érseke, Adalbert bémálta meg, és a saját nevét adta neki. Így lett Vojtechből Adalbert. Ezt Merseburgi Thietmar krónikája is megerősíti.²⁵⁸ Brúnó mindössze püspökként említi Magdeburg érsekét, Adalbertet (episcopus). Közli, hogy Adalbert immár másodsorra kente fel Vojtechet. Amikor ugyanis az ifjú hazatért Csehországba, édesanyja visszaemlékezett rá, hogy Adalbert már egyszer megkente a fiát a szent olajjal. A német Adalbert, amikor a poroszokhoz ment téríteni, áthaladt az ő földjükön, és akkor első ízben kente meg olajjal Vojtechet.²⁵⁹ Brúnó a poroszok püspökeként említi Adalbertet, Vojtech bémálóját, noha a német főpap a ruszok megtérítésére vállalkozott.

A korai életrajzban és Brúnónál egyaránt szerepel, hogy az ifjú Vojtech-Adalbert Magdeburg jeles tudósánál, Othrichnál tanult. Brúnó szerint Othrich tiszta emlékét a mai napig őrzik Szászországban.²⁶⁰ Brúnó egy érdekes nyelvi jelenséget is elbeszél

²⁵⁴ BRÚNÓ, Vita Adalberti, 4. fejr. hosszabb szerk. 5., rövidebb szerk. 46. „ad ingenuam Parthenopolim, Theutonum novam metropolim”. VOIGT 1907. 336.; WERNER 1970. 297.

²⁵⁵ Vita prior 3. cap. „sacrae urbi, quae latine Uirginum civitas, grece Parhenopolis uocatur”

²⁵⁶ BRÚNÓ Vita Adalberti 4. cap. rövidebb szerk. 46. „Ottonum imperator augustus in magnum archipresulatum erexit et, ut hodie cernere est, in pulcro littore Albis fluminis sancto Mauricio pulcherrimum domum prope construxit.” Voigt 336.

²⁵⁷ Vita prior 6. cap. „sacrae civitatis Prage”; Vita prior 21. cap. „iuxta sacram urbem Rauennam”

²⁵⁸ THIETMAR IV. 28.

²⁵⁹ BRÚNÓ, Vita Adalberti 4. cap. hosszabb szerkesztés 5., rövidebb szerk. 46–47.; VOIGT 336.

²⁶⁰ BRÚNÓ, Vita Adalberti 5. cap. hosszabb szerk. 6., rövidebb szerk. 47. „cuius memoriale clarum usque nunc intra Saxoniam habetur” VOIGT 337.

az iskolával kapcsolatban. Otrich iskolájában a tanulók latinul beszéltek, nem mertek „barbár nyelven” megszólalni a tanár előtt. Adalbert egy alkalommal játékkal töltötte el a napot, és amikor olvasni kellett volna a leckét, nem tudott egy szót sem. Erre Othrich verni kezdte Adalbertet, mire a gyerek arra kérte a tanárt: „Hagyj, el fogom olvasni.” És az elbeszélés szerint jól el is olvasta a szöveget. Brúnó hallomás alapján írja le, hogy amikor Othrich Adalbertet megverte, a gyerek három nyelven kért kegyelmet: előbb latinul, majd hol szászul, hol szlávul.²⁶¹ Ha tehát nem is volt szabad anyanyelven megszólalni az iskolában, Adalbert ismerte ezt a három nyelvet. Brúnó nyilván Magdeburgban élő iskolai hagyományt jegyzett le, a korai életrajzban ez az eset nem szerepel. A korai életrajz szerzője olyan történetet beszél el a szentről, mely Adalbertnek a már gyermekkorban megmutatózó jámborságát szemlélteti. Eszerint Adalbert nem játszott együtt a többi gyerekkel, hanem szabad idejében a vértanúk ereklyéihez sietett, és ott imádkozott.²⁶²

Adalbert, miután tanulmányait befejezte, visszatért Prágába. Miután Thietmar, Prága első püspöke meghalt, 982. február 19-én Adalbertet választották püspökké. A választott püspök ezután Veronába ment, ahol Willigis, Mainz érseke püspökké szentelte, II. Ottó császártól pedig megkapta a püspöki pásztorbotot. Erre 983. június 3-án került sor. Brúnó szerint I. Ottó kora volt az aranykor (aurea tempora), fia II. Ottó elvesztette az összegyűjtött földkerekséget.²⁶³ A földkerekség említése a Római Birodalmat idézi, Brúnó felfogásában tehát a német uralkodók nemcsak a német területek urai, hanem egy egyetemes birodalomé. A korai Adalbert-életrajz megemlíti, hogy Ottó a szaracénokkal vívott háborúja után érkezett Veronába. 982. július közepén került sor arra a csatára Dél-Itáliában, melyben II. Ottó seregét a Colonna hegyfoknál tönkrevették az arabok. Ottó, miután kalandos módon megmenekült ellenségei kezéből, Veronába ment, hogy új sereget gyűjtsön.²⁶⁴ A korai Adalbert-életrajz szépíti a szaracénokkal vívott csata kimenetelét: Ottó az ő elmondása szerint győztesként és legyőzötként (uictor et uictus) érkezett Veronába, hogy sereget gyűjtsön, és bosszút álljon azért a veszteségért, ami győzelmével együtt járt.²⁶⁵ A Brúnó-féle Adalbert életrajz nem

²⁶¹ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 5. cap. hosszabb szerk. 6., rövidebb szerk 48. „Auditoribus enim usus erat lacialiter fari, nec ausus est quisquam coram magistro lingua barbara loqui.” A három nyelvet ezután a hosszabbik változat sorolja fel: „Unde admotis uerentibus uirgis primum: Mi domine, garrit. Iam cum increscit dolor qui legem non habet, eodem uerbo nunc Saxo, nunc Sclaus misericordiam clamat.” VOIGT 337. Adalbert egyébként tanulóháttal együtt tanul, akit a szöveg papa (cap. 3) és paedagogus (cap. 5.) kifejezésekkel jelöl. Lásd még GÖRICH 21.

²⁶² *Vita prior* 4. cap. „... ad sancorum martyrum domicilia confugit.” Ez utóbbi történet hasonló ahhoz, amit Merseburgi Thietmar a gyermek Querfurti Brúnóról elbeszél.

²⁶³ BRÚNÓ, *Vita Adalberti*, 9. cap. hosszabb 8., rövidebb 49. „collectum orbem amisit”; „sensit dormientem aurigam orbis” VOIGT 339.

²⁶⁴ A csata elbeszélését, és a császár kalandos megmenekülés történetét lásd THIETMAR III. 20., 21.

²⁶⁵ *Vita prior* 8. cap.

szépíti ennyire a vereséget. Felsorolja azokat a háborúkat, amelyeket Ottó viselt, a liuticsok, a lengyelek, a frank király és a szaracénok elleni háborúit. Ezeket vesztes háborúkként tünteti föl. A lengyel Mieszko elleni csatában megaláztatott a németek dölyfössége (humiliata Theutonum magnanimitas). A csatát Hodó örgróf vesztette el, Brúnó azonban ezt a vereséget is általában a németek kudarcaként fogja föl. Megemlékezik a szaracénokkal szemben elesett hősről, a haza bíbor virágának, a szőke Germánia ékének nevezi az elesetteket.²⁶⁶ Amikor II. Ottó kudarcairól szól, megjegyzi, hogy az ő ideje alatt a németek szokásuk ellenére jártak szerencsétlenül E megfogalmazás egyrészt mentegeti a kudarcokat, másrészt Ottóra hárítja a felelősséget, ezen kívül azt sugallja, hogy a németekre általában a győzelem a jellemző.²⁶⁷

Brúnó szeretettel ír hazájáról, Németországról. Ez a remetetestvérekről írt életrajzban is kifejeződik. III. Ottónak bűnéül rója föl, hogy nem akarta látni szülőföldjét, a szeretetreméltó Germániát.²⁶⁸ A Germania földrajzi név használatával egységesen láttatja a különböző német törzsek területét. Figyelemre méltó, hogy a Germania nevet olyankor használja, amikor az Alpoktól délre eső térséggel vagy néppel állítja szembe a német területet: szaracénokkal, valamint Rómával.²⁶⁹

A nyelv összekötő szerepe is megjelenik Brúnónál. A remetetestvérekről szóló írásában a Romuald-féle Ravenna melletti remeteközösség két tagjáról elárulja, hogy Ottó nyelvét beszélték.²⁷⁰ A közös nyelv tehát összetarthatta a németeket Itália földjén. Brúnó tisztelettel említi a német uralkodókat, de nem fukarkodik a bírálatokban sem. II. Ottó feloszlatta a merseburgi püspökséget, keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen küzdene; III. Ottó elhagyta Németországot; II. Henrik pedig a keresztény lengyel fejedelem ellen folytat háborút, és pogányokkal köt szövetséget ellene. A német törzsek közül a szász hittérítő egyedül a szászokat nevezi meg. A remetetestvérek életrajzában, amikor a sírjuk felett történt csodákról beszél, megemlékezik a „szászok királyának” hadjáratáról, amit arra a földre vezetett. Itt II. Henriknek Vitéz Boleszláv elleni háborújáról van szó. Henriket ezen a helyen nem nevezi tehát néven Brúnó. Érthető, hogy királynak mondja, hisz Henrik akkor még nem volt császár. Viszont nem német királyként említi, nem is Germánia uralkodójaként, hanem csak szász királyként. Merseburgi Thietmar, akinél igen hangsúlyos a szász öntudat, szintén a szász királyok közé sorolja Henriket, Thietmar azonban az Ottókat is szász királyoknak tartja. Brúnó úgy tűnik, az Ottóknak egyetemesebb

²⁶⁶ BRÚNÓ, Vita Adalberti 10. cap. hosszabb szerk. 9. „Stratus ferro cecidit flos patrię purpureus decor flauae Germanię” VOIGT 340.

²⁶⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti 10. cap. hosszabb szerk. 10. „Extra Theutonum consuetudinem pugnantibus eis secutum est omne infortunium.” VOIGT 341.

²⁶⁸ BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 7. cap. 772. „Peccatum regis hoc fuit. Terram suae nativitatis delectabilem Germaniam iam nec videre voluit” VOIGT 393.; MILADINOV 226/227.

²⁶⁹ GÖRICH 23.

²⁷⁰ BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 3. cap 720.; „suae linguae” VOIGT 387.; MILADINOV 216/217.

hatalmat tulajdonít. Görich német történész ugyancsak megállapítja, hogy Brúnó politikai gondolkodásának nem áll középpontjában a szász öntudat.²⁷¹

2. 2. 2. 2. Csehország

Csehországot elsősorban az Adalbertről szóló életrajzban mutatja be Brúnó. Forrása, a korai Adalbert-életrajz Szklavóniának nevezi Adalbert szülőföldjét, és Germánia részének tekinti.²⁷² Brúnó már pontosabb ismereteket árul el. Adalbertet így említi: „*purpureus flos Bohemicis terris*”,²⁷³ vagyis Bohémia földjének bíbor virága. Ő tehát tudja Adalbert szülőföldjének nevét. Később a prágai püspököt is „*Boemiae provinciae episcopus*” (Bohémia tartományának püspöke) nevezi. Ez is mutatja, hogy Brúnó nagyobb tájékozottságot árul el kelet-európai viszonyokban, mint a korai életrajz szerzője. A korai Adalbert-életrajz hitetleneknek nevezi a szlávokat. Brúnó, amikor Adalbert szüleiről szól, ennél árnyaltabban fogalmaz. Az apát jóra való embernek mutatja be, aki ugyan segítette a szegényeket, azonban ritkán imádkozott, és elhanyagolta a szemérmességet. Brúnó ezekkel a szavakkal is érzékelteti azt a félig pogány állapotot, ami ebben az időben Csehországot jellemezte. Amikor Adalbert anyjáról ekként ír „*Mater ex claro genere Sclavorum*”,²⁷⁴ anyja a szlávok fényes nemzetségéből való. Őt már imádságos, szemérmes aszszonyként mutatja be a szerző. Brúnó nemesi szemléletére lehet jellemző, hogy fontosnak tartja kiemelni Adalbert előkelő származását, még II. Henrik királlyal való rokonságára is felhívja a figyelmet.²⁷⁵

Az első Adalbert-életrajz írója feljegyezi, hogy a keresztelésnél a Vojtech nevet kapja a gyermek.²⁷⁶ Ez a forrás közli ugyan a szláv személynevet, de nem fordítja azt latinra. Brúnó azonban már megadja a latin fordítást: Vojtech neve szerinte azt jelenti latinul: „*consolatio exercitus*”,²⁷⁷ azaz a sereg vigasztalása. Brúnó más

²⁷¹ GÖRICH 22.

²⁷² Vita prior 1. cap. „Est locus in partibus Germanie, diues opibus, praepotens armis ferocibusque uiris, qem incolae Sclauoniam cognomine dicunt. Huius maxima pars infidelitas errore praeuenta...”.

²⁷³ BRÚNÓ, Vita Adalberti 1. cap. hosszabb szerk. 3., rövidebb szerk. 45.; VOIGT 333.

²⁷⁴ BRÚNÓ, Vita Adalberti 1. fej. rövidebb (45.) és hosszabb szerkesztés (3.); VOIGT 334.

²⁷⁵ BRÚNÓ, Vita Adalberti 1. cap. hosszabb szerk. 3., rövidebb szerk. 45.; VOIGT 334.

²⁷⁶ Vita prior 2. cap. „in sacri baptismatis lauacro datum est nomen Woietech.” A keresztelés, névadás, védőszentválasztás története szempontjából érdekes, hogy a gyermeket a keresztelőn nem egy korábban élt szent néven szólítják, hanem „pogány” néven. A korabeli nevezetes emberek közül a magyar Szent István király, illetve apja azok, akiket a keresztelő során egy korábban élt szentről, István első vértanúról neveztek el. A kor más ismert személyiségei közt sok olyat találunk (pl. Konrád, Henrik, Ottó, Mieszko, Vojtech, stb.), akik nem korábban élt szentek nevét viselték. A keresztnevekhez lásd BANGHA 1932. 57.

²⁷⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti 1. cap. hosszabb szerk. 3., rövidebb szerk. 45.; VOIGT 334.

helyeken is elárulja szláv nyelvtudását. Az öt remetetestvérről írt művében megírja, hogy a rendtársa, a térítőútra induló Benedek testvér hogyan intette őt a szláv nyelv tanulására.²⁷⁸ Ez mindenesetre azt mutatja, hogy Brúnó a hazájában, Szászországban, az elbai szláv népek közelében még nem tanult meg szlávul, legalábbis nem a megfelelő szinten.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Adalbert Magdeburgban végzett tanulmányai után visszatért Prágába. Prágában 973-ban alapított püspökséget II. Boleszláv cseh fejedelem. A püspökség a mainzi érsek fennhatósága alatt állt. A térség korábban a regensburgi püspökséghez tartozott. Valószínű, hogy az önálló cseh püspökség alapításával a veszélyes bajor–cseh szövetséget kívánták gyengíteni. A püspökség életre hívásához bizonyára a quedlinbugi találkozáson adott beleegyezést I. Ottó császár, hiszen ezen a gyűlésen Boleszláv is megjelent. Prága első püspöke egy Thietmar nevű szász úr volt. (Természetesen nem azonos Merseburg hasonló nevű püspökével.)²⁷⁹ Az életrajz szerint a püspök félelemmel telve halt meg. Ez mély hatással lehetett Adalbertre, aki addig zabolátlan életet élt. Thietmar halála után Adalbertet választották meg utódjául, 982. február 19-én. Brúnó a püspöki feladatot területhez kapcsolja: Adalbertet a föld, a térség püspökévé emelik („levatur terrae episcopus”). Jó tulajdonságai mellett azt is megemlíti a szöveg, hogy Adalbert „hazai”, annak a földnek a szülötte (indigenus). Ennek abból a szempontból lehet jelentősége, hogy Prága első püspöke szász volt.²⁸⁰

Az első Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt leírják a csehek bűneit, amelyek Adalbertet Prágában megbotránkoztatták. Az első Adalbert-életrajz háromféle bűnt említ meg: a többnejűséget, a klerikusok házasságát, valamint azt, hogy a keresztények foglyait és rabszolgáit zsidó kereskedő vette meg. Itt bizonyára keresztény szolgákról van szó.²⁸¹ Az első Adalbert-életrajz még egy látomást is elbeszél. Adalbertnek megjelenik Jézus, és közli vele, hogy ismét eladták őt a zsidóknak.²⁸² Krisztus itt azonosítja magát híveivel, hasonlóan Szent Pál jelenéséhez, amit a damaszkuszi úton látott. A Brúnó-féle életrajzban is szó esik arról, hogy keresztényeket adnak el zsidóknak, de a látomást nem említi. Őnála nemcsak zsidók, hanem hitszegők is szerepelnek mint vevők: „perfidii et Iudaeis”. A korai életrajz és Brúnó egyaránt azt emelik ki, hogy Adalbert bűnös nép között, bűnös környezetben él. Emlékezhetünk rá: Merseburgi Thietmar krónikájában is esett szó

²⁷⁸ Vita quinque fratrum 5. cap. 722. „Inter hec admonet, ut linguam Sclavonicam discerem;” VOIGT 391.;MILADINOV 222/223.

²⁷⁹ PRAŽÁK 2000. 195.

²⁸⁰ BRÚNÓ 8. cap. hoszabb szerk. 7., rövidebb szerk. 48.; VOIGT 338.

²⁸¹ Vita prior 12. cap. „Prima et uelut principalis causa propter plures uxores unius uiri; secunda propter detestanda coniugia clericorum; tertia propter captiuos et mancipia christianorum, quos mercator Idaeus infelici auro emerat emptosque tot episcopus redimere non potuit” a cölibátusról lásd pl. ERDŐ Péter: Cölibátus. Magyar Katolikus Lexikon. Budapest (év nélkül) 291–294.

²⁸² Vita prior 12. cap. „et ecce iterum uendor Iudaeis”

róla, hogy a zsidók foglalkoztak rabszolga-kereskedelemmel.²⁸³ Hogy az eladott emberek hová kerültek, arról sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem írnak. A szláv rabszolgák közül sokakat Hispániában adtak el az ottani muszlimoknak.

Brúnó a csehek vétkei között megemlíti egy olyan bűnt is, mely a korai Adalbert-életrajzban nem szerepelt: az ünnepnapokat kevert vallásossággal ünnepele-
ték.²⁸⁴ A fiatal cseh kereszténységben ezek szerint előfordult, hogy a keresztény-
ség más vallással, nyilván a kereszténység előtti pogány hiedelmekkel keveredett. A hittérítő Brúnó maga is tapasztalhatta ezt a jelenséget, leginkább Magyarorszá-
gon, ezért térhetett ki rá Adalbertről szóló írásában is.

Római tartózkodása után Adalbertnek vissza kellett térnie Prágába. Itt újabb szomorú esemény történt. Egy előkelő asszonyt megvádoltak, hogy egy klerikus-
sal házasságtörést követett el. A rokonság behatolt a templomba, hogy megöljék az
asszonyt. Adalbert hasztalan próbálta megvédeni őt, az egyik fegyveres fejét vette
az asszonynak.²⁸⁵ Az elbeszélésből kiválik, mennyire nagy ereje volt a csehek közt
az ősi szokásoknak, hiszen kegyetlenül büntették a házasságtörést. A történetben
kegyetlennek és szentségtörőnek tűnnek fel az asszony gyilkosai, akik templom-
ban ölnek. Alább látni fogjuk, hogy egy történelmi elmélet szerint talán Adalbert
fivéreinek sorsára is kihatással volt ez az eset.

A cseh uralkodó embereire sötét árnyékot vet Adalbert nemzetségének,
a Slavnikok legyilkolásának története. Erről a csapásról mindkét életrajzíró meg-
emlékezik. 995-ben, II. Boleszláv fejedelem uralkodásának végén ölték meg
a Slavnik család tagjait, Adalbert testvéreit. Várukat, Libicét Szent Vencel ünne-
pének vigíliáján kezdték ostromolni. A harc másnap, Vencel ünnepén (szeptember
28.) is folytatódott. A várbeliek kérték, hadd ünnepelhessék meg ezt a napot. Az
ostromlók azonban gúnyosan azt felelték: Ha a tiétek, Vencel, a miénk Boleszláv!
Brúnó ezt a gyilkosságot Szent Vencel megöléséhez hasonlítja. Párhuzamot von
Vencel gyilkosa – I. Boleszláv – és II. Boleszláv között.²⁸⁶ Adalbert öt testvére
közül négyen lelték ott halálukat. Az ötödik testvér, Sobieszlav akkor éppen III.
Ottó szolgálatában hadakozott a pogányok ellen, szövetségben Boleszláv lengyel
fejedelemmel.²⁸⁷

A Slavnikok meggyilkolására Pražák cseh történész szerint nem a súlyo-
san beteg uralkodó adott parancsot, a véres leszámolást kíséretének tagjai

²⁸³ THIETMAR VI. 54. Másik helyen egy törvényre utal, mely megtiltja, hogy keresztényt pogánynak adjanak el. VI. 2.

²⁸⁴ BRÚNÓ 11. cap. hosszabb szerk. 12. „dies festos confusa religione obseruant” VOIGT 1907. 344.

²⁸⁵ Vita prior 19. cap.; BRÚNÓ 16. cap. hosszabb szerk. 18–19., rövidebb szerk. 55–56.; VOIGT 351.

²⁸⁶ BRÚNÓ, Vita Adalberti 21. cap. hosszabb szerk. 26–28., rövidebb szerk. 59–60.; VOIGT 359–361.

²⁸⁷ ENGELBERT 2002. 31. A legidősebb fiú akkor halt meg, amikor Brúnó az életrajzot írta, 1004-ben. BRÚNÓ, Vita Adalberti 22. hosszabb szerk. 28. „Hec tunc scilicet fuerunt, sed quando digna indigni scribimus, nunc est mortuus gladio frater maximus.” VOIGT 361.

kezdeményezhették.²⁸⁸ Egy újabb elmélet szerint Adalbert fivéreinek legyilkolása összefüggésben van Adalbertnek azzal a kísérletével, amikor megpróbálta megmenteni a házasságtörő asszonyt. Akik a nő életére törtek, a közbeavatkozó Adalbertet és testvéreit is megfenyegették. Adalbert testvéreinek megölése után a Vršovci (Wrschowitzer) család szerezte meg a Slavnikok birtokait. Az újabb elmélet szerint tehát a Vršovci család tagjai végeztek a Slavnikokkal. II. Boleszláv fejedelem az események ideje alatt súlyos betegen feküdt, nem volt képes megvédelmezni a Slavnikokat, ahogy ez, mint uralkodónak, feladata lett volna. A Vršovci Slavnikoktól elvett birtokait a későbbi cseh fejedelmek sem vették vissza.²⁸⁹

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt Adalbert franciaországi zarándoklata után írják le, hogy a püspök értesül fiverei haláláról. Mivel a libicei mészárlás 995-ben történt, a püspök pedig 996-ban látogatta meg a francia zarándokhelyeket, könnyen lehet, hogy Adalberthez még zarándokútja előtt eljutott a hír fiverei meggyilkolásáról. Az életrajzokban azonban nagyobb hatást kelt, ha az eseményről Adalbert Lengyelországban szerez tudomást, és ez befolyásolja őt döntésében, hogy a pogányok közé menjen téríteni.²⁹⁰

Brúnó az öt remetetestvérről írt művében is megemlíti Prágát. Elbeszéli, hogy miután megszerezte a pápai engedélyt a hittérítéshez, Regensburgba utazott. Innen Lengyelország felé vezetett volna az útja, hogy csatlakozzék társaihoz, Benedekhez és Jánoshoz, akik Itáliából már előre mentek Lengyelországba, és várták Brúnót, hogy meghozza a térítéshez szükséges engedélyt. Prágát ekkor a lengyel Vitéz Boleszláv tartotta megszállva. Brúnó a német–lengyel háború miatt nem juthatott át lengyel uralom alatt álló területre. Benedek erre maga próbált eljutni Brúnóhoz. Brúnó elbeszélése szerint Benedek sikeresen el is érkezett Prágába. A szövegnek ezen a helyén Brúnó múlt időben ír a cseh főváros dicsőségéről: Prágát egykor nemes városnak nevezi.²⁹¹ Tisztelettel szól a csehek vértanú fejedelméről, Vencelről, és a föld királyának (*rex eius terrae*) címzi őt. Felrója a csehek bűneként, hogy Adalbert püspököt a város elhagyására kényszeríthették, és felrója Adalbert fivéreinek meggyilkolását. Azt a földet vétkes Csehországnak (sontem Boemiam) nevezi. Brúnó szemléletére jellemző, hogy az ezt követő csehországi eseményekben isteni büntetést lát: a csehek egymás ellen fordulnak, országukat polgárháború sújtja. Miközben Brúnó Regensburgban, Benedek Prágában időzött, csak kis távolság választotta el őket egymástól. A Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem,

²⁸⁸ PRAŽÁK 2000. 200.

²⁸⁹ TREŠTÍK 2007. 13–19. Köszönet M. Wihoda professzornak, aki az elméletet közölte velem, és a cikkekre figyelmem fölhívta.

²⁹⁰ ENGELBERT 1996. 31. 36. 59. jegyzet.

²⁹¹ Vita quinque fratrum, 11. cap. 727. „quondam nobilem Pragam” VOIGT 404.; MILADINOV 248/249–254/255.

Vitéz Boleszláv nem engedte meg Benedeknek, hogy folytassa útját a német területek felé, így Benedeknek vissza kellett fordulnia.²⁹²

Adalbert és Szent Vencel természetesen tiszteletre méltó alakok Brúnó művében, ugyanígy előnyös színben tűnnek fel Adalbert rokonai. A cseheket, a prágaiakat azonban bűnös, barbár népekként ábrázolja mind a korai életrajz szerzője, mind Brúnó. A cseh Boleslavot és embereit különösen rossz színben tünteti fel a szász életrajzíró.

2. 2. 2. 3. Itália, Róma

Brúnó maga is járt Itáliában, saját élménye is benne lehet tehát abban, amit erről a vidékről, az itteni emberekről ír. Adalbert-ről írt művében először akkor kerül szóba Itália, amikor Adalbert, immár megválasztott püspökként Prágából Veronába utazik, hogy Ottó császártól megkapja a püspöki kinevezést. Itáliát aranylombozatúnak nevezi (*auricoram Italiam*).²⁹³ Veronáról is költői szavakkal emlékezik: a város a birodalom bejáratánál emeli fel szép fejét.²⁹⁴ Amikor a kiábrándult Adalbert otthagya a prágai püspökségét, útnak indult, hogy az Úr sírjához zárando-koljon. Az első Adalbert-életrajz beszámol arról, hogy Adalbert Monte Cassino hegyén, a bencés apátságban időzött. Amikor azonban azt várták tőle, hogy mint püspök, szentelje fel a helyi templomokat, továbbállt.²⁹⁵ Brúnónál nem szerepel, hogy templomok felszentelését kérték volna tőle. Brúnó szerint a montecassinói apát és a szerzetesek arra intik Adalbertet, hogy ne vándoroljon haszontalanul, hanem maradjon helyben. Adalbert ezután fordul a tiszteletre méltó Nilus remetéhez. Nilus tanácsára határozza el, hogy belép a római Szent Elek és Bonifác monostorba.²⁹⁶

Adalbert tehát Rómába indult. A korai életrajz szerzője és Brúnó egyaránt dicséző szavakkal emlékeznek meg Rómáról. Az első Adalbert-életrajz arról is beszámol, hogy Rómába érve Adalbert kérdezősködik, hogy melyik monostornak áll az élén Leó apát. A nép pedig elvezeti őt a Szent Elek és Bonifác monostorhoz.²⁹⁷ Az első Adalbert-életrajz beszámolója tehát jó benyomást kelthet az olvasóban

²⁹² BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 11. cap. 727–728.; VOIGT 403–406.; MILADINOV 248/249 –254/255.

²⁹³ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 9. cap. hosszabb szerk. 7. (rövidebb szerk. 49.); VOIGT 339.

²⁹⁴ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 9. cap. „in fauce regni pulcre leuat caput.” hosszabb szerk. 7–8., rövidebb szerk. 49.; VOIGT 339.

²⁹⁵ *Vita prior* 14., 15. cap. A császári változatban és a római változatban is szerepel Adalbert mérges kifakadása, melyet a kérés kivált belőle: „Embernek gondolsz vagy számárnak?” a montecassinói változatból ez a kifakadás kimarad. Lásd FRIED 446. Brúnónál sem szerepel a kifakadás, hiszen itt az sincs meg, hogy templomok felszentelését kérnék tőle. BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 13. cap. rövidebb szerk. 53., hosszabb szerk. 15–16.; VOIGT 347–348.

²⁹⁶ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 13. cap. rövidebb szerk. 53., hosszabb szerk. 15–16.; VOIGT 347–348.

²⁹⁷ *Vita prior* 16. cap.

a római népről, hiszen udvariasan elkalauzolták az idegent. Ez a mozzanat egyébként érv lehet azon nézet mellett, hogy az első Aladbert-életrajzot római ember fogalmazhatta. A Brúnó-féle életrajzban a segítőkész rómaiakról való jelenet nem olvasható. Megemlítendő, hogy Brúnó rokonának, a szintén szász Merseburgi Thietmarnak a krónikája korántsem mutatja vendégszeretőnek a rómaiakat.²⁹⁸

Itáliával kapcsolatban Brúnó megjegyzi, hogy sokan megbetegszenek és meghalnak ott Ottó emberei közül. Annak, hogy a Pereum mocsaraiból hittérítő útra indulnak, egyik oka szintén az ottani egészségtelen levegő volt. A németek számára veszélyes éghajlatról Thietmar is megemlékezik.²⁹⁹ Ottó álmát, az egykori Római Birodalom újraélesztését rosszállással szemléli Brúnó. Az antik Rómát megvető szavakkal illeti. Ottó a „megvénült Róma halott dicsőségét” próbálja hiábavaló munkával felújítani.³⁰⁰ Merseburgi Thietmar szintén idegenkedve szemléli a római birodalom felújításának kísérletét.³⁰¹ a remetetestvérekről írt művében Brúnó Romulus városának nevezi Rómát, ami a testvérgyilkosságra utalhat. Elismeri az itteni vidék szépségét, de ezt házasságtörő szépségnek minősíti, hiszen elcsábította hazájából Ottó császárt.³⁰² a római népet hátrányos színben tünteti fel. A rómaiak hízelgéssel várják Ottó érkezését. Brúnó hálátlannak (ingrati) nevezi a rómaiakat, akik rosszal fizetnek Ottónak, pedig ő jót akart nekik. Elítéli az Ottó-ellenes lázadásukat.³⁰³ Mindez Róma akkori népére vonatkozatható. Más helyen Brúnó tisztelettel ír Róma városáról. Mártírok anyjának, apostolok urának, arany Rómának nevezi. Helyteleníti, hogy Ottó a város ellen vonul, és így Szent Péter ellen vétkezik. A tisztelet azonban inkább a vallási központnak szól. Politikai szempontból nem tulajdonít fontosságot Rómának. Míg az első Adalbert-életrajz a világ fejének címzi Rómát (caput mundi), addig Brúnó hasonló elnevezést nem Rómára használja, hanem III. Ottó császárra.³⁰⁴ Görich után ellentmondást fedezhetünk fel Róma értékelésében. Brúnó menti

²⁹⁸ THIETMAR VII. 2. „Multae sunt, pro dolor! in Romania atque in Longobardia insidiae. Cunctis huc advenientibus exigua patet caritas; omne, quod ibi hospites exigunt, venale est, ec hoc cum dolo, multique toxico hic pereunt adhibio.”

²⁹⁹ THIETMAR VII. 2. II. Henrikről, miután átkelt az Alpokon a német oldalra, így ír: „nostrae regionis addidit serenitas, quia aeris huius et habitatorum qualitates nostris non concordant partibus.”

³⁰⁰ BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 7. 722. „inveteratae Romae mortuum decorem renovare supervacuo labore insistit.” VOIGT 393.; MILADINOV 228/229.

³⁰¹ THIETMAR IV. 47.

³⁰² BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 7. cap. 722. „verum Romulea tellus, suorum karorum pasta, adultera pulchritudine adhuc melius placet.” VOIGT 393.; MILADINOV 228/229.

³⁰³ WENSKUS 1956. 116. BRÚNÓ, Vita quinque fratrum. 2. cap. 718. „falso gaudio, sed magno tripudio” VOIGT 382.; MILADINOV 206/207.; BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 3. 7. cap. 720., 723.; VOIGT 387., 394.; MILADINOV 216/217. 228/229.

³⁰⁴ BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 3. 11. cap. 720. 727. o.; MILADINOV 216/217. 248/249. Vita prior 16. cap.; BRÚNÓ, Vita Adalberti 18. cap. „optatum diu caput Latinę terrę ostendit” Hosszabb szerk. 23., rövidebb szerk. 23.; VOIGT 355.; WENSKUS 1956. 107–108.; GÖRICH 29.

a római felkelést, mint Róma vallási szerepének jogos védelmét. Ezzel szembe igazságtalannak tartja a rómaiakat, superbia-ra, gögre vezeti vissza az Ottó elleni felkelést, és kétségtelenül elítéli azt. Rómában egyfelől Szent Péter városát látja, amit nem szabad világi uralkodónak alávetni, másfelől azt is elismeri, hogy Róma engedelmességgel tartozik a császárnak.³⁰⁵ Ottót nem nevezi római császárnak. Amikor császárrá választását leírja, kihagyja belőle a római akklamációt, amit viszont az első Adalbert-életrajz leír.³⁰⁶ a pápaválasztásnál az első Adalbert-életrajz szerint a római előkelők és a király választják a pápát, Brúnó azonban csak a király szerepét említi.³⁰⁷

Adalbert római tartózkodása során elismerően szól a latin tudósokról, a görögökhöz hasonló harcosoknak nevezve őket.³⁰⁸ Az itáliaiak körül előnyös színben tűnik föl Leó, III. Ottó káplánja, Vercelli későbbi püspöke: ő az, aki megmagyarázza Adalbert álmát, mely közelgő vértanúságát előjelzi. Brúnó Szentlélektől megérintett idegennek nevezi az álom megfejtőjét.³⁰⁹

2.2.2.4. Görögök

Névtelen és nevesített görögök egyaránt szerepelnek Brúnó műveiben. Adalbert-ről írt életrajzaiban egy görög hajó menti meg II. Ottó császár életét, amikor a császár elvesztette a szaracénok elleni csatát, és a tengerbe vetette magát.³¹⁰ Az életrajz tekintélyes görög hősnője Theophanu, II. Ottó felesége. A szász író a császárnét okolja a szaracénoktól elszenvedett vereségért: a csatavesztés után Ottó szégyelli magát, amiért asszonyra hallgatott.³¹¹ Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt tisztelettel szólnak Theophanu császárnéről, aki II. Ottó özvegye, III. Ottó anyja.³¹² Brúnó azt is megjegyzi, hogy a császárné férje bűnéért vezekel. Ez a bűn a Szent Lőrinc tiszteletére szentelt merseburgi püspökség feloszlata volt. Brúnó azt is megemlíti, hogy II. Henrik újból életre hívta a püspökséget.

³⁰⁵ GÖRICH 40.

³⁰⁶ WENSKUS 1956. 117.

³⁰⁷ WENSKUS 1956. 124.

³⁰⁸ BRÚNÓ, Vita Adalberti 17. rövidebb szerk. 56., hosszabb szerk. 19–20. „Greci, inquam, optimi ueniunt, Latini similes militarunt” VOIGT 352.

³⁰⁹ BRÚNÓ, Vita Adalberti 20. rövidebb szerk. 58., hosszabb szerk. 25–26. „Ibi nocte sopora parum molli lecto requiescens, uite sue desiderabilem terminum aspexit, quamuis ipse non nosset quid sibi somnium uellet, donec tactus Spiritu alienigena hoc reuelauit.” Később néven is nevezi: „Leo, palatii episcopus”. 999-től 1026-ig Vercelli püspöke. Lásd S. Adalberti Vita altera, 26. 122. jegyzet.; VOIGT 358.

³¹⁰ BRÚNÓ, Vita Adalberti 10. cap.; VOIGT 341.

³¹¹ WENSKUS 1956. 127. 240. jegyzet; BRÚNÓ, Vita Adalberti B 2. c. 23. „tandem pudet quia mulierem audivit, tandem sero penitet, quia infantilia consilia secutus, sententias maiorem proiecit.”

³¹² Vita prior 14. cap.

Amikor tehát az életrajzot írta, az újraalapítás már végbement. Amikor Adalbert első prágai csalódása után Jeruzsálembé akar zárandokolni, és átutazik Rómán, Theophanu kéri őt, hogy imádkozzék férjéért.³¹³ Az a felfogás, miszerint a nőnek vezekelnie kell a férjéért, Merseburgi Thietmárnál is megjelenik.³¹⁴

Az Adalbert életrajz másik fontos görög szereplője Szent Nílus remete, Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt megemlíti, hogy Adalbert találkozott vele. Az első Adalbert-életrajzban Nílus azt mondja magáról: ruháján és szakállán is látszik, hogy nem helybéli, hanem görög.³¹⁵ Ez az állítás példázza, hogy a görögök egyházi személyeknek más öltözkük és szakállviseletük volt, mint az itáliaiaknak.³¹⁶ Nílus Brúnó szövegében is görögnek vallja magát, ám viseletéről ott nem esik szó. A görög bölcs azt javasolja a latin kultúrájú Adalbertnek, menjen inkább a latin szerzetesek közösségébe. Az embernek eszerint saját házanépének közösségét kell keresnie, az ő szokásukat kell gyakorolnia. Eszünkbe juthatnak itt Szent István Intelmei: „Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik.”³¹⁷ Nílus tanácsára Adalbert visszatér Rómába, hogy felkeresse azt a monostort, melyet Nílus barátja, Leó apát vezet.³¹⁸ A Szent Elek és Bonifác monostorba görög szerzetesek is bejáratosak voltak. Adalbert római tartózkodása kapcsán is szó esik a monostorba látogató derék görögökről.³¹⁹

A görög nyelv az öt remetéről szóló írásban is megjelenik. Amikor a remeték halálának idejéről van szó, a napot egyrészt Szent Márton halálának, másrészt Szent Mennas halálának napjaként határozza meg a szerző. Mennasról annyit mond, hogy görögül hallatlanul csodásan beszélt.³²⁰

³¹³ BRÚNÓ, Vita Adalberti, 12. cap.; VOIGT 347.

³¹⁴ THIETMAR I. 21. Ír Mathildnak, I. Henrik özvegyének jótetteiről, ennek kapcsán más özvegyekről is szól. II. 40. Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye, könnyekkel és alamizsnával igyekszik férje bűneiért engesztelni.

³¹⁵ Vita prior 15. cap. „Et enim ut iste habitus et barbę pili testantur, non indigena sed homo Graecus sum”

³¹⁶ A keleti klerikusok hosszú szakállt hordtak, a kereszténység előtti közel-keleti hagyományt követve. A nyugati szerzetesek és papok azonban a római szokást követték, és szakálltalanok voltak. HUNDSBICHLER: 1980. 1490–1491.

³¹⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti 13. cap., rövidebb szerk 15. o.; „Ast, inquit, homo ego sum Grecus; melius conueniunt cum quibus hęc agas monachi Latini.” (Hosszabb szerk 53. „melius conueniunt tibi...”) VOIGT 348.; Intelmek, ford.: Kurcz Ágnes, 54.

³¹⁸ Vita prior 15. cap.

³¹⁹ BRÚNÓ, Vita Adalberti 17. cap. hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56. „Greci, inquam, optimi ueiunt” VOIGT 352.

³²⁰ Vita quinque fratrum 31. cap. 737.; VOIGT 431–432.; MILADINOV 304/305.

2.2.2.5. Nyugat

Amikor Brúnó Adalbertről szóló művében megemlékezik II. Ottó császár kudarcairól, szól a *Karoling frankok* (*Karolinis Franciscis*) elleni harcáról is. Elítéli a keresztények elleni háborút, és vereséggént írja le Ottó hadjáratát.³²¹ Ezt a háborút egyébként Lothar frank királlyal (954–986) szemben vívta a német császár, 978-ban. Brúnó vereséggént állítja be a hadjáratot, Merseburgi Thietmar szerint azonban Ottó győztesen tért vissza Párizs alól.³²²

Querfurti Brúnó művében Adalbert nyugati zarándokútja kapcsán is előkerül a francia térség. Megtudhatjuk, hogy minután Prágában botrányos módon megölték egy asszonyt, Adalbert ismét elhagyta püspöki székhelyét, és Rómába távozott. Annyit sikerült elérnie, hogy ha nem fogadják őt vissza övéi Prágában, térítőpüspökként működhet a pogányok között. Rómából Adalbert az Alpokon túlra zarándokolt, és szentek ereklyéit kereste fel. Meglátogatta Szent Márton földi maradványait Tours-ban, Szent Dénes ereklyéit Párizsban, Szent Benedekét Floriacumban (Fleury).³²³ Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem említik meg, hogy ezek a városok Franciaországban vannak. Előadásukból mégis kitűnik, hogy ez a térség igen gazdag volt híres szentek földi maradványaiban. Merseburgi Thietmar is feljegyezte krónikájában, hogy a nyugati rész szentek ereklyéiben bővelkedik.³²⁴ Figyelemre méltó, hogy a leírás szerint Adalbert nem ejtette útba a cluny-i monostort. Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem emlékeznek meg Clunyról. Meglehet, hogy az ő lelkiségüktől idegen volt a cluny-i szellemiség.³²⁵

³²¹ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 10. cap. hosszabb szerk. 9.; VOIGT 340.

³²² THIETMAR III. 8

³²³ *Vita prior* 25. cap. A *Vita prior* császári változata megemlíti, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugszik, és a mi hitvallónknak nevezi Benedeket: „Nec preteriit Floriacum, qui beatissimum corpus confessoris nostri et patris Benedicti suo collocare meruit;” (A. *Redactio imperialis vel Ottoniana*. KARWASINSKA 37.) Az aventinusi változat nyíltan nem mondja ki, hogy Benedek teste Fleury-ben nyugszik: „Viserat enim hoc tempore Turoniam et Floriacum, et post uenerabilissimi senis Martini semperque iuuenis Benedicti, duorum patrum, dulces confabulationes regreditur ad imperiale domicilium.” (B. *Redactio Aventiniensis altera*. KARWASINSKA 63.) A monte cassino-i változatban csak arról van szó, hogy meglátogatta Tours-t és Fleury-t. Szent Benedekről itt egyáltalán nincsen szó. „Viserat etiam hoc tempore Turiniam et Floriacum, et post tam uenerabilium duorum locorum usitationem regreditur ad imperiale domicilium.” (C. *Redactio Cassinensis*. KARWASINSKA 81.) Lásd FRIED 252. Rómában és Montecassinóban vitatták a Fleury-ben levő Benedek-ereklyék valódiságát. Így érthető, hogy ezek a változatok nem szólnak róla, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugszik. Az Alpoktól északra azonban nem kételkedtek abban, hogy Fleury-ben valóban Benedek ereklyéi nyugszanak. Noger, Lüttich későbbi püspöke eredetileg St. Gallen-i szerzetes volt. Fried ezen érveket is felhasználja annak igazolására, hogy a *Vita prior* változatai közül a császári szerkesztés (A) készülhetett először. Lásd FRIED 2002. 252. Hogy Párizsba is elmegy, ahol Szent Dénes nyugszik, az a Brúnó-féle életrajzban szerepel. BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 19. cap.

³²⁴ THIETMAR IV. 14.

³²⁵ ENGELBERT 1996. 33.

2.2.2.6. Magyarok

Miután Brúnó elbeszéli Adalbert visszatérését Rómából Prágába, és előadja a megvádolt asszony megölésének történetét, Adalberttel kapcsolatban egy magyar vonatkozású ismeretet is megoszt olvasóival. „Azt sem szabad elhallgatni, hogy olykor követeit küldte, olykor pedig saját maga ment a közelben elhelyezkedő magyarokhoz, s miután kissé eltávolította őket a bűntől, a kereszténység árnyékát nyomta rájuk.”³²⁶ Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy Prága püspöke nem ért el látványos hittérítói eredményeket a magyarok között. Pontosan azt sem tudjuk meg a híradásból, mikor járt Magyarországon Adalbert. Brúnó leírása alapján Adalbert a prágai kiábrándító eset után újra Rómába utazott.³²⁷ Elképzelhető, hogy Adalbert püspöki küldetésének kezdetétől (983) a prágai püspökség végleges elhagyásáig (994) folyamatosak voltak a fent említett magyarországi látogatások.³²⁸

Brúnó Adalbert életrajzának rövidebb változatában további magyar vonatkozású részt is közöl. Miután a prágaiak elutasítják püspöküket, Adalbert térítő útra készül a pogányok közé. Üzenetet küld a magyar fejedelem udvarában tartózkodó tanítójához, Radlához, hogy siessen hozzá. Radla azonban nem csatlakozott Adalbert hittérítő vállalkozásához.³²⁹ Ebben a részben Brúnó *senior magnus*-nak (nagyúrnak) nevezi a magyar fejedelmet. Művében más hatalmasságokat is a senior címen említ. Az országot elmondása szerint igazából nem a fejedelem, hanem felesége kormányozza, ő térítette keresztény hitre az országot. Brúnó szerint azonban a barbárságnál is rosszabb kezd lenni ez a bányadt kereszténység. Itt ismét azzal a jelenséggel találkozunk, melyet a csehországi viszonyok jellemzésénél is láttunk. A fiatal kereszténység pogány elemekkel keveredik, a buzgó térítő pedig helyteleníti ezt.³³⁰ Figyelemre méltó, hogy Brúnó nem említi meg sem a magyar fejedelemnek, sem a feleségének a nevét. Más közel kortárs nyugati történetíróknál, így a burgundiai Radulfus Glabernél, az aquitániai Chabannes-i Adémarnál szerepel a magyar uralkodó neve.³³¹ Merseburgi Thietmar nemcsak a fejedelemnek, de

³²⁶ BRÚNÓ, Vita Adalberti 16. cap. hosszabb szerk. 19.; ÁKÍF 81.

³²⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti 17. cap. hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56.

³²⁸ THOROCZKAY 1999a 81. 227. jegyzet.

³²⁹ BRÚNÓ, Vita Adalberti 23. cap. rövidebb szerk. 61.

³³⁰ BRÚNÓ, Vita Adalbert, rövidebb szerkesztés 23. cap. (61.) Persze az is elképzelhető, hogy amikor Saroltnak, az erdélyi gyula lányának befolyása érvényesült, bizánci elemekkel keveredett Magyarországon a nyugati kereszténység, és ez váltotta ki Brúnó nemtetszését. Ebben a korban azonban békésen megfér egymás mellett a keleti és a nyugati kereszténység. A római Szent Elek és Bonifác bencés monostorba görög rítusú szerzetesek is bejáratosak voltak, márpedig abban a rendházban Adalbert és maga Brúnó is megfordult. Theophanu császárné szintén görög volt. Így valószínűbb, hogy Sarolt befolyása idején inkább pogány elemekkel keveredett a magyarországi kereszténység.

³³¹ ADÉMAR: a magyar király Guoz, a keresztységben nyeri az István nevet. ÁKÍF 167. 520. jegyzet.

a fejedelem feleségének nevét is tudja. Márpedig semmi adat nincs rá, hogy ők jártak volna Magyarországon. Brúnó járt hazánkban, valami miatt mégsem jegyzi fel az uralkodópár nevét. Ahogy a fejedelemasszony határozottságát, erejét leírja, az egybevág azzal, ahogy Thietmar jellemzi Deuvix (Géza) feleségét, Belekneginit. Thietmar krónikája és Szent István legendái azonban a fejedelmet is erőskezű uralkodónak ábrázolják. Elképzelhető, hogy a fejedelem egészsége ekkorra már megrendült, és határozott felesége irányította helyette az országot.³³² Abban, ahogy a fejedelemasszony uralma alatti kereszténységet jellemzi, Wenskus német kutató Brúnónak a női uralommal szembeni elutasítását érzi.³³³ A magyarországi kereszténység bágyadt volta megintcsak emlékeztet arra, ahogy Thietmar Deuvix vallássosságát leírja.

Brúnó két helyen is megemlékezik a fekete magyarokról. Egy ízben a remetetestvérekről szóló művében, másodszor a Henrik királyhoz írt levelében. Az előbbi helyen elárulja, hogy hajóval utazik hozzájuk az ország keleti részére. A német szakirodalomban találkozunk azzal a nézettel, hogy a fekete magyarok a székelyekkel azonosak. A jóval később kialakult Székelyföldre, vagy Erdélybe azonban aligha juthatott volna el Brúnó hajóval. Valószínűbb az az elmélet, miszerint a fekete magyarok az ország déli részén laktak. Ide Brúnó valóban eljuthatott Regensburgból a Dunán lefelé hajózva. Szent István nagyobbik legendája szintén arról ad hírt, hogy Bonifác az ország alsó részeiben térített, amikor megsebesült, és Asztrik atyának volt az utóda a Vas hegyi apátságban, tehát Pécsváradon. Brúnó a remeték életrajzában és a királyhoz írt levélben is elpanaszolja, hogy nem ért el sikert a magyarok közti igehirdetése. A Henrikhez írt levelének végén azonban a következőkről számol be: „Hallottam a fekete magyarokról is, akikhez Szent Péter első követsége ment – mely sohasem jár hiába –, hogy megtérve keresztényé lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.”³³⁴ A térítés erőszakkal történt, és Brúnó ellenzi ezt. Amikor Brúnó a levelét megírta, 1008–1009-re, a térítésnek már végbe kellett mennie. Chabannes-i Adémar francia szerzetes arról számol be, hogy Szent István háborúban meghódítja Fekete Magyarországot, és „kiérdemelte részint erővel, részint pedig félelem és szeretet révén azt a földet az igazság hitére téríteni.”³³⁵ Ezt a népcsoportot tehát részben erőszakkal térítették keresztény hitre, 1008–1009 körül. A fekete magyarok megtérítése minden bizonnyal összekapcsolódik a pécsi püspökség alapításával. Az alapító okirat szerint a püspökség

³³² KRISTÓ 2001. 29., 35–37.

³³³ WENSKUS 1956. 127. 240. jegyzet.

³³⁴ Brúnó levele, 46. „Aduvi etiam de Nigris Ungris, ad quos que nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri – quod Deus indulgeat – cum peccata magno aliquos cęarent;...” Ford. Thoroczkay Gábor, ÁKÍF 91.

³³⁵ ADÉMAR, ÁKÍF 168–169.

létrehozásánál Azo, pápai legátus is jelen volt. Amikor Brúnó Szent Péter küldöttségéről ír, mely a fekete magyarok közé ment, minden bizonnyal Azo tevékenységét értheti alatta. A pécsi püspökség alapítólevelét 1009. Augusztus 23-án állították ki. Az alapítás előkészületei, a térség megtérítése nyilván korábban ment végbe.³³⁶

Magyar szempontból különös, hogy Brúnó egyáltalán nem említi meg Szent István királyt. Ez annál is meglepőbb, hisz más közép-európai uralkodókat név szerint is megnevez, de legalább is megemlíti a címüket. Név szerint említette a cseh Vencelt és a cseh Boleszláv fejedelmeket. Vencelnek még a megtisztelő *király* címet is megadta. A lengyel Boleszlávt bevallása szerint jobban szerette, mint az életét. A rusz Vlagyimirnak, ha nem is jegyezte föl a nevét, de *senior Ruzorum*ként (ruszok ura) őt is megemlíttette, és rokonszenves képet festett róla. Géza fejedelmet, ha nem is név szerint, de mint seniort, őt is megemlíttette, feleségéről úgyszintén írt. Ehhez képest István királynak nemhogy a nevét nem jegyezte föl, de a címét sem említi, a magyar király alakjának nyoma sincs Brúnó műveiben. Amikor a fekete magyarok térítéséről ír, akkor is csak Szent Péter küldöttségét említi, a magyar királyról hallgat. Ha Magyarországra érkezett egy térítőpüspök, aki magától a pápától kapott felhatalmazást, lehetséges, hogy ne fogadta volna a magyar király? Vajon nézeteltérés lehetett Szent István és a hit-térítő Szent Brúnó között? A kérdésekre adatok híján csak feltételezésekkel lehet felelni.

A remetéről szóló életrajzban további magyar vonatkozást is találunk. Brúnó megemlékezik benne egy lengyelországi magyar szerzetesről is. Amikor a remeték sírja fölött történt csodákról beszél, megemlít egy novíciust, aki magyar földről érkezett.³³⁷ Az illető fényességet látott a templom fölött és hozsannaéket hallott. Az elbeszélés azt bizonyítja, hogy Magyarországról is érkezett szerzetes a lengyelek földjére, noha ekkor még Magyarországon is fiatal volt a kereszténység.

³³⁶ KRISTÓ 1985. Kristó a kabarokkal azonosítja a fekete magyarokat, és elfogadja, hogy valóban sötétebb bőrszínük lehetett. Tóth Sándor László szerint „a fekete-fehér kettősség a nyugati és keleti részre osztást jelenthette” a fekete magyarok a Dunától keletre, a Kárpát-medence keleti felében laktak. Szerinte a fehér magyar törzsek voltak az előkelőbbek, ők lakhattak nyugatabbra, egyikük lehetett a fejedelmi törzs. Hogy a fekete magyarok sötét bőrűek lettek volna, Tóth Sándor nem tartja valószínűnek, hisz ezt a Magyarországtól távol élő Adémar jegyzi föl, Brúnó, aki járt a fekete magyarok között, bőrszínükről mit sem ír. A 14. századi *Descriptio Europae Orientalis* is fekete bőrszínűnek tudja a magyarokat. TÓTH 1997. 81–94., 87–88. Lásd még TÓTH 1983. 3–9.; TÓTH 1987. 23–29. Koszta László Kristó Gyula elméletére építve úgy véli, a pécsi püspökség védőszentjéül azért választották éppen Szent Pétert, mert Querfurti Brúnó korábban azon a területen Szent Péter nevében hirdette az Evangéliumot. KOSZTA 2007. 62–63.

³³⁷ Vita quinque fratrum 29. cap. 736. „Ungorum de terra veniens quidam novicius”. VOIGT 430.; MILADINOV 300/3001.; PRAŽAK 1980. 393–408; KOSZTA 2008. 42–55.

2.2.2.7. Lengyelország

Lengyelország főképp a lengyel uralkodók és a lengyelországi remeték kapcsán kap helyet Brúnó írásaiban. Amikor az Adalbertről szóló életrajzban felsorolja, milyen csapások érték a Német Birodalmat a merseburgi püspökség feloszlása miatt, megemlíti Mieszko fejedelem hadi sikerét a németek felett. Leírása szerint a lengyel uralkodó csellel győzte le Hodót, a német örgrófot (*arte uicit*). Ez a győzelem egyébként 972-ben történt, Mieszko fivére mért vereséget a német hadakra.³³⁸ Mieszkót dux-nak, hercegnek címzi Brúnó.³³⁹

A lengyelek leginkább Boleszláv fejedelem révén szerepelnek Brúnó műveiben. Az Adalbertről írt életrajzban Boleszláv segíti Adalbert térítő útját. Még harcosokat is ad mellé, akik azonban már nem lépnek vele a poroszok földjére. A remete-testvérekről szóló írásában szintén helyet kap Boleszláv. Amikor Benedek remete elhatározza, hogy megkeresi Brúnót, a Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem nem engedi őt tovább. Boleszláv útiköltséget is ad Benedeknek, később ez a kincs okozza a remeték vesztét. Leginkább a II. Henrikhez írt levélből fejeződik ki az a szeretet, amit Brúnó Boleszláv iránt érzett: „úgy szeretem őt, mint a saját lelkemet, és jobban, mint az életemet.”³⁴⁰ Az Adalbertről írt életrajz első változatában Brúnó *dux*-nak, hercegnek címzi Boleszlávot. A második változatban a *dux* szó mellett megjelenik egy olyan cím is, mely a lengyel uralkodó függetlenségére utal: amikor Adalbert a poroszok előtt beszél, és megemlíti Boleszlávot, Brúnó a „*princeps christianissimus dominus*” szavakat adja Adalbert szájába. Brúnó ezzel a megfogalmazással azt a benyomást kelti, hogy a poroszok közti térítés a német uralkodótól függetlenül történik. A II. Henrikhez írt levélben Boleszlávra és Henrikre egyaránt használja a *senior* megjelölést. Ezzel mintegy azt érezteti, hogy egyenrangú uralkodókról van szó, Henrik köthet szövetséget a lengyel fejedelemmel.³⁴¹

Adalbert életrajzaiból a lengyelországi hittérítésbe is bepillantást nyerhetünk. Az első életrajz (*Vita prior*) szerint, amikor Adalbert útra kel a poroszok földé felé, Boleszláv fejedelem hajót, valamint harminc harcost ad Adalbert mellé, hogy békében utazhasson. Adalbert Gdanskban – tehát még lengyel földön – sokakat megkeresztel, és misét mutat be.³⁴² Brúnó egy keveset változtat a *Vita*

³³⁸ Az Odera partján levő Cedynia (Zehden) mellett volt a csata, 972-ben, Keresztelő Szent János napján. Mieszko fivére, Czibor (Cidebur) győzte le Hodo-t, a Keleti Örgrófság örgrófját és Walbecki Siegfriedet. Az akkor még nőtlen Siegfied lesz később Merseburgi Thietmar apja. SROKA 2000. 173–189., 177.; THIETMAR II. 29.

³³⁹ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 10. cap. hosszabb szerk. 8. o. „*dux eorum Misico*” VOIGT 340.

³⁴⁰ Brúnó levele 47. „*Certe diligo eum ut animam meam, et plus quam vitam meam*”; VOIGT 440.

³⁴¹ FRIED 1989a. 77., 78. *Mi senior* – ez II. Henrikre vonatkozik, „*seniorem Boleszlawm*” – ez Boleszlávra. Brúnó levele, 46–47.

³⁴² *Vita prior* (Canaparius) 27. cap. „*Dux vero, cognita voluntate eius, dat ei navem, et ipsam pro pace itineris terdeno milite armat. Ipse vero adiit primo urbem Gyddanyzc, quam ducis latissima regna*

prior fenti elbeszélésén. Brúnó szerint Adalbert Gniezno vidékén mutat be misét, ott keresztel meg sokakat, és ezután kap harcosokat a fejedelemtől.³⁴³ Mindkét életrajzváltozat beszámol arról, hogy Adalbert a poroszok földjére hajózik, ám a partraszállás után otthagyja őt a katonai kíséret. A poroszok közti vállalkozást megelőző lengyelországi keresztelés figyelemreméltó. Levonhatjuk belőle azt a következtetést, hogy évtizedekkel Mieszko megkeresztelkedése (966) után sokan még keresztetlenség voltak Boleszláv birodalmának távolabbi részén. A források ellentmondanak egymásnak abban, hogy Adalbert Gdnaskban – az északi kikötővárosban –, vagy délebbre, Gnieznóban keresztelt-e. Egy értelmezés szerint északra vezető útja során előbb Gnieznóba jutott el, majd a Visztulán fölfelé hajózva érkezett Gdanskba.³⁴⁴ Valószínűbb, hogy az ország távolabbi részén történt a nagyszámú nép keresztelése.

További kérdés: vajon erőszakos ráhatásra járultak-e hozzá a keresztelendők? Eszünkbe juthat Szent Gellért nagyobbik legendája, mely szerint az ispánok kísérték a tömeget, hogy megkeresztelkedjenek. Utalhatunk az Orosz Őskronikára, mely szerint Vlagyimir a Dnyeperben kereszteltette meg Kijev népét. A korai Adalbert életrajz (Vita prior) szerint a püspök még a keresztelés előtt kap kíséretet Boleszlávtól biztonsága érdekében, de csak harminc embert. Kérdés, harminc emberrel mennyiben lehet sikeresen erőszakos térítést folytatni. A Brúnó-féle változat már nem beszél a fegyveres kísérők számáról, és a keresztelés utánra teszi, hogy Boleszláv katonákat ad Adalbert mellé. Amennyiben Adalbert el volt rá szánva, hogy fegyvertelenül megy a pogányok közé, vajon beleegyezett volna-e az erőszakos térítésbe a lengyelek földjén? A korai életírás szerint Boleszláv a békés utazás biztosítására adott katonákat Adalbert mellé, tehát nem azért, hogy a pogányokat alávéssék, és erővel térítsék keresztény hitre, hanem, hogy a hittérítőknek védelmet nyújtsanak. A fejedelem számára mindenesetre a püspök útja jó lehetőséget nyújthatott arra, hogy fegyveresei átvonuljanak a püspök kíséretében az északi területeken, hiszen így a térség krisztianizálása által megerősíthette saját hatalmát birodalmának távolabbi részén. Hogy a hajóúton Adalbert mellett vannak a harcosok, arra utalhat, hogy a tengeri rablók

dirimentem confinia tangunt. Ibi, divina misericordia adventum eius prosperante, baptizabantur hominum multae catervae. Ibi, missarum sollempnia celebrans Patri immolat Christum, cui non post multos illos dies se ipsum pro hostia fuerat oblaturus.”

³⁴³ BRÚNÓ: Adalbeti Vita, 24. cap. hosszabb szerk. 29–30. „Est in parte regni ciuitas magna Gnezne, ubi sacro corpori placuit quiescere,Ibique ergo, quia in uia sua erat, cuius longo tempore silencium exercuit, missam celebrat, sacras hostias oblaturus, uiua mox hostia et ipse Christo futurus. Baptizat populum grande nimis; ide nullas moras nectit, nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumat, dux sollicitus multo milite armauerat.” A rövidebb szerkesztés lényegében ugyanezt hozza: 62. o.

³⁴⁴ HÜFFLER (ford): Das Leben des Bischoffs Adalberts von Prag. 4. jegyzet. Hüffler szerint a telet Gnieznóban töltötte, majd 997 tavaszán utazott a Visztulán Gdańskba.

miatt nem lehetett veszélytelen a hajózás.³⁴⁵ Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjén elhagyja Adalbertet a katonai kíséret.

Brúnó remetetestvérekről szóló műve ugyancsak bepillantást enged a korabeli lengyelországi viszonyok közé. Az itáliai remetékhez, Benedekhez és Jánoshoz helybéliek, tehát lengyelek is csatlakoztak: Izsák és Máté, akik vérszerinti testvérek voltak. Bibliai neveket viselnek, ez már a hittérítés hatását mutatja. Kérdés, vajon a keresztségben kapták-e ezeket a neveket, vagy pedig szerzetesként vették-e fel őket. Rajtuk kívül Christinus nevű szakács és más szolgák is a közösséghez tartoztak. Christinus neve szintén a keresztény névadást tükrözi.

A lengyelek nyelvét az öt remetetestvérről szóló életrajz ismeretlennek nevezi. A lengyelországi remetelakban hiába várják Brúnó érkezését a pápai engedélyre. Benedek panaszából megtudjuk, hogy ekkorra már értik a szláv nyelvet és elég jól beszélnek is.³⁴⁶ A remeték tehát tudatosan készülnek térítő feladatukra, és tanulják a helyiek nyelvét. A szöveg megfogalmazása utal a nyelvtanulás fáradtságos voltára: túlcorduló izzadsággal (*superfluo sudore*) tanulják az idegen nyelvet. Benedek elhatározta, hogy útra kel megkeresni Brúnót, aki nem tudott eljutni hozzájuk. Fejét kopaszra borotválják, és világi ruhát ölt magára. Mindezt azért teszi, hogy a sajátos szerzetesi viselet ne keltsen megütközést a pogányokban.³⁴⁷ a remete tehát külső megjelenésében is igyekezett tekintettel lenni az idegen környezetre. A háborús viszonyok miatt azonban a lengyel fejedelem, Boleszláv lebeszélte Benedeket az út folytatásáról. Miután visszatért a remetelakba, újabb testvér kelt útra, hogy megtalálja Brúnót. Talán ez a testvér lehetett Barnabás. A megjelölt napra, november 11-ére azonban ő sem jött haza. Szent Márton napja előtti éjjel rablók támadták meg a remetéket azért a kincsért, amit Boleszláv fejedelem Benedeknek adott útiköltségül, és megölték őket.³⁴⁸

A levélben kifejeződik Brúnónak az a meggyőződése, hogy Lengyelország szentek által védett föld, így Henrik német királynak nem szabad Boleszláv ellen harcolnia. Lengyelországot védi Szent Péter, akinek Boleszláv hűbérese, valamint Szent Adalbert. Rajtuk kívül ott van még védelmezőül az öt remete vértanú.³⁴⁹ Figyelemreméltó ez az állítás, hogy Boleszláv Szent Péter hűbérese. Már

³⁴⁵ Lásd BRÉMAI ÁDÁM IV. 18.

³⁴⁶ BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 10. cap. 727. „, Sclavonicam linguam intelligere et satis bene loqui paratum habebat;” VOIGT 403.; MILADINOV 246/247.

³⁴⁷ BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 10. cap. 13. cap. 727. „...decrevit sibi tondere totum caput, vestem sumere virilem, qualem seculares gerunt, ut paganorum oculos aspectu mulceret, ne, dum novitat vestium primo cursu exhorrerent...” VOIGT 403.; MILADINOV 246/247–248/249. 258/259.

³⁴⁸ BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 11. cap. 12. cap. 13. cap. 729–734.; VOIGT 407–420.; MILADINOV 250/251. 254/255. 256/257–280/281.

³⁴⁹ Brúnó levele, *Diplomata* 47.; VOIGT 440.

Mieszko fejedelemről elmondható, hogy Szent Péternek ajánlotta az országát.³⁵⁰ Boleszlávról Merseburgi Thietmar krónikájából tudjuk meg, hogy a pápa adó-fizetője. Thietmar azonban negatív összefüggésben említi ezt: Boleszláv nem fizeti meg a pápának járó adót, arra hivatkozva, hogy a német király csalárdul akadályozza őt ebben.³⁵¹ Látható, hogy Thietmar ellenszenvvel szól a lengyel uralkodóról, Querfurti Brúnó azonban szeretettel.³⁵² Brúnó meggyőződése szerint Szent Péteren és Adalberten kívül a remete vértanúk segítségére is számíthat Lengyelország. Közbenjárásuk hathatóságát a róluk szóló életrajzban is kidom- borítja a querfurti szerzetes: amikor a szász király – II. Henrik – seregével ahhoz a faluhoz ért, amelyek közelében a remeték temploma állt, a templom fölött egy órán keresztül fénykör ragyogott. Henrik az 1005-ben vezetett hadjárata so- rán közelíthette meg azt a helyet. Thietmar beszámolója szerint Henrik érintette Meseritz (*Mezeritzi*) kolostorát, és intézkedéseket tett, hogy harcosai ne legyenek a szerzetesek ártalmára. Thietmar szerint Henrik serege Poznań előtt akadt el, ezután kötött békét egymással a német király és Boleszláv.³⁵³

³⁵⁰ Erre forrás a „Dagome iudex” felajánlása. A szöveg „egy 12. századi kivonat másolataiban ma- radt meg; a kivonatot a pápai kancellária könyveiből készítették.” Az eredeti a 10. század vé- gén készülhetett. Eszerint „Dagome iudex” és „Ote senatrix” fiaikkal, Mieszkoval és Lamperttel Szent Péternek ajánlják a gneseni államalakulat magját, melynek neve „civitas Schinesghe”. Dagome iudex I. Mieszko-val azonosítható. SROKA 2000. 173. 179.; STRZELCZYK 2000. 446–457., 449. A kéziratról kép STRZELCZYK 2000. 452., 453. 303–304. kép. Reges aus der Collectio cano- num des Kardinals Deusdedit von 1086/87. Citta del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 3833, fol. 87r. fol 87v. – Kat. 19.01.01. Strzelczyk nem tartja valószínűnek, hogy csá- szárellenes szándék állt volna a felajánlás mögött. Elemzése szerint Vitéz Boleszláv apjától, Mieszkótól a dél-lengyelországi területet kapta volna Krakko központtal, Mieszko és Lampert pedig a gneznói térséget, a „civitas Schinesghe”-t. I. Mieszko ez utóbbi térséget azért ajánlhatta fel a pápának, hogy Boleszláv ne hogy rátámadjon testvérei területére. Mieszko halála után Boleszláv valóban elűzte féltestvéreit, és megszerezte az ő területüket is, azonban apja nyomdokait követve vállalta a pápával szembeni kötelezettségeket. STRZELCZYK 2000. 449.

³⁵¹ THIETMAR VI. 92. „Insuper antea domno papae questus est per epistolae portitorem, ut non liceret sibi propter latentes res insidias, promissum principii apostolorum Petro persolvere census.”

³⁵² A 11. század második felében alkotó Petrus Damiani szerint a lengyel uralkodó a remetetestvére- ket akarja a pápához küldeni, hogy koronát szerezzenek a számára, ők azonban elutísítják a világi megbízatást. A német császár – hallván Boleszláv szándékáról – öszteti az utakat. Emberei elfog- ják a remeték küldöttét, aki azonban angyal segítségével kiszabadul. Damiani híradása részben egybevág azzal, amit Thietmar és Brúnó is leírtak, bár az utóbbiak nem írnak koronakérésről. Ennek alapján elmondható, hogy Boleszláv tetemes pénzüsszeget bízott egy követre, hogy azt pápai udvarba vigye. Elképzelhető, hogy ezzel a diplomáciai lépéssel akarta magát a pápasághoz közelebb hozni, a német királytól pedig függetlenebbé tenni. Lásd VOIGT 417–418. 4. jegyzet és 423–424. 11. jegyzet. PETRUS DAMIANI, Vita S. Romualdi, 28. 29. cap. 852–853.

³⁵³ BRÚNÓ, Vita quinque fratrum 15., 16. cap. 734.; VOIGT 421. 4. jegyzet; MILADINOV 282/283.; THIETMAR VI. 27.

2. 2. 2. 8. Poroszok, liuticsok

Brúnó, amikor az Adalbertről írt életrajzában leírja Adalbert veronai útját, megemlékezik a 983. évi liutics felkelésről is. Megfogalmazása szerint a liuticsok levették magukról a *kereszténység igáját*. Ezzel a Bibliából vett fordulattal utal rá, hogy már elindult köztük a keresztény hit terjesztése, de visszatértek a pogánysághoz. Vallásukról nem ad olyan részletes leírást, mint Merseburg püspöke, Thietmar. A pogány vallás isteneit Brúnó Jeremiás prófétától vett kifejezéssel idegen isteneknek (*deos alienos*) nevezi.³⁵⁴ Elbeszélése szerint sok keresztényt megöltek, akik nem tudtak elmenekülni. A pogány felkelés részleteibe Brúnó nem megy bele annyira, mint Thietmar krónikája. Brúnó soraiból azonban Thietmar leírásánál jobban kitűnik az a meggyőződés, hogy a felkelést II. Ottó bűne okozta: hiszen Ottó volt az, aki feloszlatta a merseburgi püspökséget.

A liuticsok Brúnó II. Henrikhez írt levelében is felbukkannak. Brúnó helyteleníti, hogy II. Henrik velük köt szövetséget a keresztény Vitéz Boleszlávval szemben. Arra buzdít, hogy kényszerítsék megtérésre ezt a pogány népet. Megnevezi a liutics vallás istenének a nevét: *Zuarasiz*. A szakirodalom Svantewit, Swarozyc változatokban hozza a nevét. Brúnó soraiból kitűnik, hogy a liuticsok emberáldozatot is végeztek.³⁵⁵

Miután a prágaiak elutasították Adalbertet, az első Adalbert-életrajz elbeszélése szerint a püspök azon gondolkodott, hogy a poroszokhoz vagy a liuticsokhoz menjen-e téríteni. A szöveg szerint a liuticsok prédálják a keresztényeket, a poroszok istene pedig a has és a fősvényiség.³⁵⁶ Ez a megfogalmazás a liuticsokat tünteti fel úgy, mint a keresztények ellenségeit. Erre az ítéletre a 983-as pogánylázadás adhatott alapot. A poroszokat Szent Pál leveléből vett fordulattal jellemzi. Ez is ellenszenves beállítás ugyan, de nem tükröz ellenségességet a kereszténységgel szemben. Adalbert végül is úgy dönt, hogy a poroszok térítésére indul, hogy bálványait ledöntse. A poroszok már fentebb is szóba kerültek a Brúnó által írt Adalbert életrajzban: a szerző Vojtech bérmálójáról jegyzi meg, hogy amikor a poroszok püspöke lett, Vojtech apjának országán haladt keresztül. Brúnó azonban té-

³⁵⁴ BRÚNÓ, Vita Adalberti 10. cap. hosszabb szerk. 8. o. „Ea tempestate effrena gens Luttizi pagani iugum christianitatis deponunt et, quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo cucurrerunt;” rövidebb szerk. 49. „Ea tempestate effrena gens Lutici pagani iugum christianitatis depontunt et cum quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo currunt”. Figyelmet érdemelnek azok a kifejezések, melyekkel keresztény szerzők a pogány vallások isteneit jelölik. Brúnó bibliai fordulatot használ (Jeremiás 76.); Thietmar képzelte isteneknek nevezi azokat, akiket Deuvix (Géza fejedelem) tisztelt. Máshol ördögöknek mondják a pogány hitvilág alakjait.

³⁵⁵ Brúnó levele, 47.; VOIGT 442. Fennmaradt olyan háromfejű szláv bálványszobor, mely szintén Swantewit-et ábrázolhatta. (Wollin). Merseburgi Thietmar részletesen leírja a liuticsok szentélyét, fő bálványukat Zuarasici néven nevezi. THIETMAR VI. 23.

³⁵⁶ Vita prior 27. cap. „Liuticenses, quos christianorum preda miserorumque hominum dampna pascunt, an Pruzzorum fines adiret, quorum deus uenter est et auaricia iuncta cum morte”

ved, hiszen a német Adalbert, Vojtech bérnálója nem a poroszok, hanem a ruszok térítésére indult.³⁵⁷ Brúnó megfogalmazása szerint a német főpap nem egy város, hanem egy *gens* püspöke lett. A térítöpüspökök feladatkörét volt szokás így meghatározni.

Prágai Adalbert tehát a poroszok térítésére indult. Amíg Lengyelországon keresztül utazik, Boleszláv fegyveresei kísérik. Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjéről visszafordul a katonai kíséret, a poroszok térítésében ők tehát nem vesznek részt. Brúnó a II. Henrikhez írt levelében szól arról, hogy Boleszláv hajlandó volna támogatni a poroszok térítését, a Henrikkel való háború azonban megakadályozza ezt. Elképzelhető, hogy ebben az esetben az erőszakos térítésnek közvetett formájáról lehetett szó: a fegyveresek leverik a hittérítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszik, hogy a térítők békésen működhessenek.³⁵⁸

Egy darabon hajóval utaztak. Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt előadják, hogy miután partra szálltak, a hajó visszafordult. A Vita prior kiemeli, hogy a fegyveresek is visszatértek, Adalbert pedig köszönetet mondott a hajósoknak és vezetőjüknek.³⁵⁹ Brúnó megfogalmazása szerint a hajósok az éj leple alatt fordultak vissza. Ezt a kifejezést használja: *fugam capiunt*, vagyis elmenekültek.³⁶⁰ Hajósokról, ír, de nyilván a fegyveresek is visszatértek a tengerészekkel együtt. Kérdés, vajon miért fordultak vissza a harcosok, és mi lehetett Boleszláv fejedelem utasítása, aki a hittérítők mellé adta a fegyvereseket. Gondolhatnánk, hogy Boleszláv csak a lengyelországi területeken való utazás biztosítására adta Adalbert mellé a katonákat, esetleg Lengyelország távolabbi részein akarta előmozdítani a hittérítést azzal, hogy fegyveres kíséretet adott Adalbert mellé. Ez esetben azonban mért szálltak hajóra a katonák a hittérítőkkal együtt, és miért nem fordultak vissza már a kikötőben? Ahogy fentebb megjegyeztem, elképzelhető, hogy a tengeri rablók miatt volt szükség a hajón is a biztosításra. Elképzelhető, hogy Adalbert küldte vissza a harcosokat, mert fegyvertelenül akart a pogányok közé menni. Brúnó szövege azonban menekülésről beszél, *fugam capiunt*. Adalbert mindenestre fegyveres kíséret nélkül maradt a poroszok földjén. Két társa maradt mellette.

³⁵⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti, 4. cap. rövidebb szerk. 47., hosszabb szerk. 5. „Pruzis episcopus gentium positus”

³⁵⁸ Brúnó levele. 47. VOIGT 442.; KAHL 1973. 177–274., 194–220., 187., 199., 198.

³⁵⁹ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „... et reversa est navis cum armato custode. Ipse autem pro praestitis beneficiis gratiam vectoribus et vectorum domino agens, remansi ibi cum geminis fratribus;” HÜFFLER, 28. cap.

³⁶⁰ BRÚNÓ, Vita Adalberti 24. cap. rövidebb szerk. 62. „...nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumant, dux sollicitus multo milite armauerant.Festinantes uero naute sanctum onus deponunt, et nocturno auxilio remeantes, securam fugam capiunt.Ergo miles Dei cum duobus sociis intraerat paruum locum...” Lásd még rövidebb szerk. 30–31.; VOIGT 364. Gaudentiust, Adalbert féltestvérét a 28. cap. említi: „...Gaudentius, ex partie patris caro et frater suus...”

Egyikük Adalbert apai féltestvére, Gaudentius volt. A másik társ nevét a Vita prior Benedictusnak nevezi, Brúnó az ő nevét nem jegyezte fel. Egy későbbi életrajz, Adalbert szenvedéstörténete szerint a püspök egyik társát Radimnak, a másikat Bugussának hívták. Ez a forrás tehát az illetők szláv nevét őrizte meg.³⁶¹

Hamarosan eljutott a pogányokhoz az idegenek érkezésének híre. Brúnó szövege érezteti, hogy egymástól idegen kultúrák találkozásának lehetünk tanúi: Adalbert és társai ismeretlen viseletűek és sohasem halott kultúrát képviselnek. A rövidebb Adalbert-életrajz azt is hozzáteszi: „másik világból” valók.³⁶² a viselet említése szintén érdekes lehet Brúnó más szövegrészeivel egybevetve. Eszerint Adalbert és társai nem ügyeltek arra, hogy a helyiek szokásai szerint öltözködjének, megjelenésük idegen módon hatott a poroszok számára.

Nemsokára megjelennek a helybeliek. Brúnó a nyelvükről is szól, szembeállítva a „barbár fogcsikorgatásukat” a „zsoltárok édes szavával”, amit a püspök énekelni készült.³⁶³ Brúnó már ezen a helyen ellenszenvesnek mutatja a poroszokat: egyikük bottal megüti Adalbertet, aki áldja Istent, amiért szenvedhetett. Majd a vásár helyére viszik őket. Ott körülveszik a jövevényeket, „a kutyafejűek” „a mennyei férfit”, és faggatják őket. Adalbert ezután rövid beszédet intéz hozzájuk.³⁶⁴ a jelenet emlékeztet arra, ahogyan Brúnó később a besenyőkkel való saját találkozását leírja. Az első Adalbert-életrajzban és Brúnó művében egyaránt szerepel, hogy a poroszok már a térítés kezdetén elutasítják Adalbertet. Az első Adalbert-életrajz szövegében közlik vele, hogy ennek az országnak megvan a törvénye. Ti, aki idegen törvényből valók vagytok, vagy elmentek innen, vagy lefejezünk titeket. Brúnónál azon panaszkodnak a poroszok, hogy ha a hittérítők náluk maradnak, csapások sújtják majd a földjüket.³⁶⁵ Mindkét szövegből kitűnik, hogy a poroszok komolyan ragaszkodtak saját hitükhöz.

Adalbert a kezdeti kudarc után javasolja társainak, hogy öltsenek világi ruhát, növezzék meg hajukat és szakállukat, éljenek a kezük munkájából az apostolokhoz hasonlóan, éljenek leendő híveik körében, és így legyenek rájuk hatással. Adalbert arra is gondol, hogy a liuticsok közé megy téríteni, akiknek nyelvét

³⁶¹ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „remansi ibi cum geminis fratribus; quorum alter presbiter Benedictus, alter dilectus et a puero sibi comes frater Gaudentius erat.” Das Leiden des Heiligen Adalbert. Übersetzt von W. Wattenbach. 2. cap. In: Quellensammlung III.

³⁶² BRÚNÓ, Vita Adalberti, hosszabb szerk. 24. cap. 31. „fama uolans paganorum auribus adduxit habere se hospites ignoto habitu et inaudito cultu.,” Rövidebb szerk. 62. „...hospites ex alio orbe ignoto habitu et inaudito cultu.” VOIGT 426.

³⁶³ BRÚNÓ, Vita Adalberti 25. cap. hosszabb szerk. 31., rövidebb szerk. 62. „barbarum nescio quid frendunt” Szent Jeromos kifejezésével ílt a szerző (Patrologia Latina 23.) Idézi Redactio longior 32. 140. jegyzet. Lásd VOIGT 364–365.

³⁶⁴ BRÚNÓ, Vita Adalberti 25. cap. „ueniunt mercatum, ubi confluerant unda populorum; circumstant subito celicolam uirum longo agmine capita canum.” VOIGT 365.

³⁶⁵ BRÚNÓ, Vita Adalberti 25. cap.; VOIGT 364–366.

ismeri, és akik őt még nem látták. Itt tehát megjelenik az a gondolat, hogy a szláv nyelvek, Adalbert nyelve (a cseh) és a liuticsok nyelve hasonlítanak egymásra.³⁶⁶

Adalbert és társai visszaindultak a tengerpart felé.³⁶⁷ Útjuk során lefeküdtek aludni a fűvön. Arra ébredtek, hogy rájuk támadtak a pogányok. Azok megkötözték a hittérítőket, és lándzsával leszúrták Adalbertet. A vértanú fejét és testét őrizték, hogy Boleszlávtól váltságdíjat kaphassanak érte. Hogy Gaudentius és a harmadik társuk hogyan szabadult meg, arról nem szól az életírás. Az első Adalbert-életrajz szerint egy Sicco nevű ember volt az, aki lándzsával átdöfte Adalbert szívét. Mivel ő volt a bálványimádók papja, neki kellett először sebet ejteni Adalberten. Brúnó szintén Sicco-nak nevezi a támadók vezérét. Előadása szerint a lengyelek ölték meg az illető bátyját.³⁶⁸ Ez arra utal, hogy került már sor hadi eseményre a lengyelek és a poroszok között. Sicco neve az első porosz szó, amit ismerünk. A 16. századból van adat *signot* szóra, ekként jelölték a pogány porosz papot. Ez a szó *signotta* változatban kapcsolatba hozható *siccó*val. Egyesek szerint az Adalbert-életrajzokban szereplő Sicco valóban tulajdonnév. Más vélemény szerint azonban Sicco neve köznévi eredetű, és járó, lépkedő a jelentése. Eszerint a faluról falura vándorló papot jelentette volna. Mások is elfogadják, hogy a Sicco papi tisztséget jelent, de a „tudó” jelentésű szóból magyarázzák.³⁶⁹

Adalbert vértanúságáról olvasva kialakulhat bennünk egy kép a poroszok vadságáról. Ennek kapcsán érdemes utalni egy későbbi forrásra, Brémai Ádám művére. A 11. század második felében alkotó hamburgi pap szerint a poroszok pogányságuk ellenére emberséges, segítőkész emberek: megmentik azokat, amik a tengeren bajba jutnak, vagy akiket kalózok támadnak meg. Ádám szerint sok jót lehetne elmondani róluk, ha nem utasítanák el a kereszténységet. Ő sem tagadja, hogy a poroszok üldözik a keresztény térítőket, és tud Adalbert vértanúságáról is. Híradása szerint a poroszok távol tartják a keresztényeket szent helyeiktől, forrásaitól, nehogy a keresztények beszennyezzék azokat. Brémai Ádám gondolatait a 12. századi Bosau Helmold is átveszi.³⁷⁰ Adalbert halálának történetét Radulfus

³⁶⁶ BRÚNÓ, Vita Adalberti 26. cap.; VOIGT 366–367.

³⁶⁷ BRÚNÓ, Vita Adalberti 29. cap. Gaudentius álmodt: ő nem ihat az oltáron levő kehelyből, egyedül Adalbert. Az elbeszélés emlékeztet Szent Gellért legendájában olvasható részre, Gellért látomásáról. Eszerint Krisztus megáldoztatta Gellértet és társait, csak Beneta püspöktől vonta meg a szentséget. Másnap mind vértanúk lettek, kivéve Benetát. Szent Gellért püspök nagy legendája, 84.

³⁶⁸ BRÚNÓ, Vita Adalberti, 30–33. cap.; VOIGT 370–376.; Vita prior 30. cap.

³⁶⁹ BOJTÁR 1997. 118. 161. jegyzet.

³⁷⁰ „homines humanissimi” BRÉMAI ÁDÁM IV. 18.; HELMOLD I. 1.; Brémai Ádám és a nyomdokaiban járó Helmold ezen kívül feljegyzik, hogy a poroszok kevésre becsülik az aranyat, az ezüstöt és a szörmét, aminek bővében vannak. Olyan jellemzők ezek, melyeket toposzszerűen szokás volt leírni az északi, vagy északnak tartott népekről, akiket, mint távoli barbárokat, idealizáltan ábrázoltak. Lásd FRAESDORFF 287., 351.

Glaber, a 11. század első felében alkotó burgundi szerzetes is elbeszéli. Krónikájából tudjuk, hogy Adalbert utasítására kivágtak egy fát, amit a nép vallásos tiszteletben részesített. Adalbert azon a helyen állított fel oltárt, és mutatott be szentmisét. Közben rátámadtak a pogányok. Glaber leírása szerint, mire befejeződött a mise, a püspök kilehelte lelkét.³⁷¹ A poroszok a burgund krónikás elbeszélésében úgy tűnnek fel, mint akik hitük védelmében gyilkolják meg a fegyvertelen hittérítőket. Brémai Ádám szövege is azt a benyomást erősíti, hogy a poroszok amúgy derék emberek, de saját hitüket féltékenyen védik

2. 2. 2. 9. Szaracénok

A szaracénok Brúnó művei közül az Adalbertről írt életrajzban tűnnek fel, mint II. Ottó német seregének legyőzői. A távoli szaracénok ellenszenves megítélése tükröződik abban, hogy Brúnó meztelennek nevezi őket. Későbbi német évkönyvek szintén használják ezt a fordulatot Lisszabon keresztény ostromának elbeszélése kapcsán. Lisszabon bevételénél elképzelhető, hogy itt a város fegyvertelen lakosságáról van szó.³⁷² Brúnó szövegében azonban inkább a könnyűfegyverzetű arabokra utalhat a *nudis Sarracenis* megjelölés. A páncélos német lovasokkal szemben csaknem mezteleneknek tűnhettek a könnyűlovas muszlimok.³⁷³ Brúnó a *paganus* kifejezést használja a szaracénokra, és szembe állítja őket a kereszténységgel. Noha Ottó a pogányok ellen harcolt, Brúnó mégsem helyesli ezt a háborút, mert nem a kereszténység

³⁷¹ GLABER I. 10.

³⁷² Köszönet Igaz Leventének a témában nyújtott konzultációért.

BRÚNÓ, Vita Adalberti 10. cap. hosszabb szerk. 9. „cum nudis Sarracenis” VOIGT 340.; MGH Scriptores (in Folio) 17.; Annales Colonienses Maximi A. 1148. 762. „Unde factum est ut Algaida, princeps eorum, hoc pacto cum christianis conveniret, ut exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem Hyspaniae totam civitatem cum nudis Sarracenis et tota terra obtineret”. UA. 763.; Annales Magdeurgenses A. 1417–1150., 1147. Unde factum est, ut Aichada princeps eorum hoc pacto nobiscum conveniret, ut noster exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem civitatem cum nudis Sarracenis et totam terram obtineret.” MGH Sriptores 16. 190.

³⁷³ Riccardus beszámolója Julianus barát útjáról szintén említ hasonló fordulatot: az alánokról írja, hogy vasárnap mindenki biztonságosan kimehet „sive nudus, sive armatus...”. Itt a nudus egyértelműen fegyvertelent jelent, hisz a fegyveres jelentésű armatus-szal van szembeállítva. Riccardus 1938. 537.

Egy 1310-es oklevélben említett tatár betörés kapcsán szintén mezteleneknek nevezi a támadókat. „olim quinto anno post processum seu transitum scilicet nudorum” kiadása: NAGY Imre – NAGY Gyula: Anjoukori okmánytár I–VII. Budapest 1920. (Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak VII. 146. Román fordítása: Documente privind istoria Romînei. /Comitetul de redactie: Ionaşcu, Ion et alii/ Veacul XIV. C. Transilvania. I. (1301–1320) Bucureşti 1953. 171. („în al cincilea an după năvala sau trecerea anume a celor goi”); vö: Anjou-kori oklevéltár II. 1306–1310. Szerk: Kristó Gyula. Budapest-Szeged 1992. 861. sz. regeszta; JAKÓ Zsigmond /szerk/: Erdélyi okmánytár II. Budapest 2004. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 40.) II. 161. sz. regeszta, ill. 548. A fenti hivatkozásokat lásd: Szöcs 2010. 34–35., 47. 121. jegyzet.

növelése volt a célja, hanem a területszerzés.³⁷⁴ Brúnó nem árul el semmilyen ismeretet a muszlim vallásról, a szaracénok arctalan, idegen ellenségként tűnnek föl nála.

2.2.2.10. Besenyők

A besenyőkről II. Henrikhez írt levelében tesz említést Brúnó, amikor térítő vállalkozásáról beszámol. Az összes pogányok közül a legkegyetlenebbeknek nevezi őket.³⁷⁵ Brúnó értékrendjének tehát az alján helyezkednek el a besenyők, és ez növeli a köztük elért eredmény nagyságát. A határ átlépése utáni harmadik napon háromszor is megtámadják Brúnó csapatát, csodás jel hatására azonban megmenekülnek. Brúnó nem fejt ki részletesebben, mi is volt ez a jel. Szentekről szóló elbeszélésekben gyakori fordulat, hogy fegyveres támadók tiszteletet mutatnak a számukra idegen vallást képviselő szent iránt. Brúnó esete is ezen a példák számát gyarapítja.³⁷⁶

Miután a besenyők táborába érnek ott megostorozzák, majd rémítgetik őket. A leírás emlékeztet arra, ahogyan Brúnó Adalbertnek a poroszok közé való érkezését leírja. Besenyő fejedelmet nem nevez meg Brúnó, sem néven, sem pedig a rangján. Megemlíti azonban az előkelőket, a föld nagyjait (*maiores terrae*), akik engedélyt adnak Brúnónak és társainak a hittérítéshez. A *populus* szóval jelöli a besenyők népét. Elmondása szerint három részüknél (törzsüknél) jártak, a negyediktől csak követeket fogadtak.³⁷⁷

2. 2. 2.11. Ruszok

A ruszok fejedelmük által vannak képviselve Brúnó levelében. A querfurti hittérítő Senior Ruzorum-ként említi az uralkodót, akit Nagy Vlagyimirral azonosíthatunk. A fejedelemről barátságos képet fest Brúnó, hisz segítségére volt, és aggódott miatta. A rusz népet azonban nem jellemzi a német hittérítő.³⁷⁸

2. 2. 2. 12. Svéddek

Brúnó a svédekről is ejt szót a levelében. Egy szerzetessel, Róberttel együtt püspököt küldött a tengeren túlra (*ultra mare*), hogy Svédországban (*Suigis*) hirdessék az evangéliumot. A püspöknek sikerült megkeresztelnie az uralkodót (*seniorem*

³⁷⁴ BRÚNÓ, VITA Adalberti 10. cap. (hosszabb változatban) „Quod si augende christianitatis gratia non terre causa cecidissent tanti boni...”

³⁷⁵ Brúnó levele 45., 46. „Ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.” „pessimo et crudelissimo populo, qui sunt super terram, omnium paganorum”; VOIGT 436–443., 437.

³⁷⁶ FÓTI 1910. 52–64.; MORAVCSIK 1928. 108–109.

³⁷⁷ Brúnó levele, 46. „tres partes circuivimus, quartam non tetigimus, de qua meliorum nuntii ad nos venerunt” VOIGT 438.

³⁷⁸ Brúnó levele, 45.; VOIGT 437., 438., 439.

Suigiorum), akinek keresztény volt a felesége. Számos más forrás is megerősíti, hogy egy uralkodó megtérését gyakran előmozdította, hogy keresztény volt a felesége. A svédországi új keresztényeknek azonban életükre törtek, így menekülniük kellett. Sorsukról követeik útján kíván értesülni Brúnó. A svédországi hittérítő vállalkozás mutatja, mennyire messzire elért a német hittérítő figyelme. A svéd király valószínűleg Olaf Eriksson (980–1022) lehetett. Brémai Ádám is megemlékezik róla, hogy Olaf Gotland nyugati részén, Skara-ban (*civitas Scarane*) püspökséget alapított, míg Uppsalában továbbra is pogány szentély működött.³⁷⁹

2. 2. 2.13. Zsidók

Saját korának zsidóságáról Adalbert életrajzában ír Brúnó. A csehek bűneiként emlékezik meg róla, hogy keresztény foglyokat adnak el zsidóknak. A szöveg a keresztények bűnét ítéli el, de a zsidó kereskedőkre is rossz fényt vet az állítása. Ebben a szövegrészben a *Iudeus* kifejezés megfelelő alakját használja. Brúnónál az Izrael, izraelita szavakat is megjelennek, de lelki értelemben. A remetékről szóló életrajzban szent izraelitának nevezi Adalbert vértanút. Krisztus szavait idézi ezzel a Szent János szerinti Evangéliumból. Jézus Nátánaélról mondja a többi apostolnak: „Látjátok, ez egy igaz izraelita. Nincs benne kétszínűség”. Merseburgi Thietmar és az első Adalbert-életrajz is használják az igaz izraelita fordulatot, dicséretképpen; az első Adalbert-életrajz éppen Adalbertre. Brúnó azonban a bibliai kifejezést *szent izraelitára* módosítja.³⁸⁰

Thietmar krónikájának emlékezetes része, amikor Calanimus nevű zsidó önfeláldozása megmenti Ottó császár életét a Colonna hegyfoknál vívott csatában. Brúnó szintén megemlíti a csatát, megvallja a császár vereségét. Azt is elbeszéli, ahogy a menekülő császár lovastól a tenger hullámai közé veti magát, és egy görög hajó veszi fel a fedélzetére. Nem szól azonban arról, hogy Calanimus átadta a lovat Ottó császárnak, hogy az megmenekülhessen.³⁸¹

2. 2. 3. Általános fejtegetések

Brúnó több helyen a használja a *senior* kifejezést. Többnyire a Német Birodalomtól független uralkodókat tiszteli meg a *senior* címmel: ilyen a magyar és a rusz

³⁷⁹ Brúnó levele. 48.; VOIGT 121., 122., 443.; PADBERG 1998. 123–124.; BRÉMAI ÁDÁM II. 56. lásd Brémai Ádám német fordításából a vonatkozó fejezet 2. jegyzetét.

³⁸⁰ BRÚNÓ: *Vita quinque*: „sanctus Israelita” 13. cap. 731.; MILADINOV 268/269.; *Vita prior* 26. cap. „uerus Israhelita”; Thietmar Wonlef remetét jellemzi „verus Israhelita” szavakkal. THIETMAR VI. 90.; Prágai Kozma a Lengyelországban megölt öt remetére, és társukra, Barnabásra használja a „veri Israelite” fordulatot, dicséretben, erényeik felsorolásával együtt. PRÁGAI KOZMA I. 38.

³⁸¹ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 10. cap.; VOIGT 341. Vö. THIETMAR III. 21.

fejedelem. A remetetestvérekről szóló művében és a II. Henrikhez írt levélben Boleszlávot is *seniorként* említi.³⁸² Ebben a levélben Henriket is *seniornak* nevezi. Ezzel mintegy egyenrangú felekként tünteti fel a két uralkodót. Szent Pétert, akit hűbéruraként tekint, többnyire ugyancsak *seniornak* nevezi, egyszer pedig *duxnak*.

Brúnó szemléletének jellemzője, hogy amikor államalakulatot jellemez, a területiális kifejezésmódot használja. Az előkelők egy térség előkelői (*maiores terrae*), herceg a föld hercege (*dux terrae*), püspök a terület püspöke (*episcopi terrae*). A fejedelmi címeket korábban a népre, a gens-re vonatkoztatták. Püspöki címnek egy térséghez való kapcsolására többnyire olyan esetben van adat, mikor térítőpüspökségről van szó.

A lengyel területet ismeretlen nyelvű földnek (*ignotae linguae terram*) mondja Brúnó. Abban tehát, hogy egy terület idegen, lényeges szerepet játszik, hogy idegen az ottani nyelv. A latin területeket *Latine terrae* –nek nevezi, tehát egy nyelvről nevezi el. Róma Romulus földje (*Romulea tellus*), Magyarország *terra Ungarorum*.³⁸³ Németország *Theutonum tellus*.³⁸⁴ A területiális kifejezésmód inkább a későbbi korokra lesz majd jellemző, Brúnónál azonban már a 11. század elején jelen van ez a szemlélet.³⁸⁵

Reinhard Wenskus szerint Brúnónak össznémet tudata lehetett. Vele szemben Görich amellett érvel, hogy Brúnó a *Theutonum tellus* kifejezést az északi és déli birodalomrész szembeállításakor használja. Görich szerint a querfurti hittérítőtől idegen az a szellemisség, hogy a nyelvi egység a politikai egységet is meghatározza. A birodalom egységét az uralkodó személye biztosítja, nem pedig a teutonok politikai egysége. Görich nézetét azzal támasztja alá, hogy Brúnó Henriket szász királynak nevezi, nem pedig teutonnak. Meglátásom szerint Brúnó a németül beszélő népeket egységben láthatta, hisz Magdeburgot is teuton – tehát német – nagyvárosnak nevezte. Uralkodó neve mellé csak egy ízben tette oda azt a jelzőt, hogy szász. Görich arra is figyelmeztet, hogy a Theuton szó használata visszavezethető Brúnó itáliai tartózkodására, hisz a német népnév ott bukkan fel először.³⁸⁶ Utazásai során különböző népeket, különböző nyelvcsaládokat ismerhetett meg. Élményei megérlelhatték benne azt az véleményt, hogy az egyes német törzsek között nincs olyan nagy különbség, lényegében összetartoznak.³⁸⁷

Ha azt vizsgáljuk, mit érez Brúnó a sajátjának, meg kell említeni a pápával való közösségvállalást. Figyelemre méltó, mennyire fontosnak tartják a hittérítők, hogy a pápa engedélyével kezdjék meg az Evangélium hirdetését. A pereumi

³⁸² BRÚNÓ, *Vita quinque fratri* 6. cap. MILADINOV 224/225.

³⁸³ WENSKUS 1956. 110.

³⁸⁴ WENSKUS 1956. 115–116.

³⁸⁵ WENSKUS 1956. 110–111.

³⁸⁶ GÖRICH 24–25.

³⁸⁷ GÖRICH 25.

remeteségben Benedek ezt külön a lelkére köti Brúnónak. Benedek és János testvér hosszú időt töltenek Lengyelországban, megtanulják a szláv nyelvet is, de nem kezdik el a hittérítést, mert még nem érkezett meg hozzájuk a pápa engedélye. Benedek, majd egy másik remete fáradságos utat is vállalnak magukra, hogy megszerezzék a pápai engedélyt. A pápa tiszteletét talán az is erősíthette Benedekben, hogy a Sorakte hegyen volt remete, ahol korábban Szilveszter, a későbbi pápa is menedéket talált.³⁸⁸ A pápai hatalom ilyen fokú tisztelete nem volt általános ebben a korban. Merseburgi Thietmar krónikájában inkább a császár hatalmát hangsúlyozza. A pápához való kapcsolódást felyezheti ki, hogy Brúnó II. Henrikhez írt levelében Szent Pétert tekintette hűbérurának (*senior*). Nem valamely földi uralkodót nevez meg tehát, bár látható felettese nyilván a pápa volt.³⁸⁹

Egyházi téren fontos Brúnó számára a merseburgi püspökség. II. Ottó feloszlatta a Szent Lőrinc számára szentelt püspökséget, Brúnó több helyen is kifejezi ezzel szembeni rosszallását. II. Ottó hadi sikertelenségeit, főképp a szaracénoktól elszenvedett vereséget büntetésnek tudja be, amely a püspökség feloszlatásáért sújtja a császárt. Az Adalbertről szóló életrajzban leírja egy ember látomását: a trónon ülő Ottó császár előtt megjelenik Szent Lőrinc, és elveszi tőle a zsámolyát. Amikor az ifjú császár kifogásolja ezt, Lőrinc kilátásba helyezi, hogy a trónját is elveszi tőle, ha nem teszi jóvá az ellene elkövetett bűnét.³⁹⁰

Figyelmet érdemel Brúnó levelében a „mieink” szófordulat. Előbb a besenyők közt végzett missziójáról beszámolva tudatja, hogy a „mieink közül” „püspökké szenteltünk” valakit,³⁹¹ akit a rusz fejedelem fiával együtt a besenyőkhöz küldtek. Elképzelhető, hogy Brúnó egyik társát szentelte püspökké, és őt küldték a besenyőkhöz. Az is elképzelhető azonban, hogy egy rusz papot emeltek a püspöki méltóságba. Ebben az esetben a megfogalmazás arra utalna, hogy az egyházszakadás előtti szerző a keresztény ruszokkal is közösséget vállal. Figyelemre méltó a többes szám: *consecravimus*, szenteltünk. A levélben több helyen egyes számban ír magáról a szerző, a besenyők közti térítés során használja a többes szám első személyt, nyilván azért, mert társait is odaérti. A püspökké szentelést legalább három püspök végzi. Kérdés, hogy Brúnó társai között volt-e még két püspök, vagy a ruszok közt szolgáló püspöktársakkal együtt szentelte fel Brúnó a besenyők püspökét.³⁹²

³⁸⁸ VOIGT 61.

³⁸⁹ VOIGT 61.

³⁹⁰ BRÚNÓ, Vita Adalberti. 12. cap. hosszabb szerk. 13–14., rövidebb szerk. 52.; VOIGT 345–346. A pápa szerepének fontossága, és a püspökséghez való ragaszkodás kiemelődik Thangmar művében is, melyet Bernwardról, Hildesheim püspökéről írt. Hildesheim püspöke és Mainz érseke (Willigis) azon viszálykodtak, kinek a fennhatósága alá tartozik a gandersheimi apácakolostor. Az ügyet a pápa elé terjesztették.

³⁹¹ Brúnó levele, 46. „consecravimusque nos episcopum de nostris” VOIGT 439.

³⁹² Lásd RICHTER 1981. 326–327.

A fekete magyarok kapcsán így ír Brúnó: „a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.” Ebben az esetben kevésbé valószínű, hogy Brúnó az útitársai közül hagyott volna némelyeket Magyarországon, és ők vakították volna meg a megtérni nem akarókat. Valószínűbb, hogy a keresztény magyar állam képviselőit nevezi „mieink”-nek. Ezzel a megfogalmazással a szerző közösséget vállal nemcsak szűk környezetével, hanem külföldi hittestvérei-vel is.

Brúnó eszménye az, hogy a keresztény országok ne háborúzzanak egymással. Amikor szóba hozza II. Ottó császár hadjáratát a Francia Királyság ellen, rosszállja, hogy a német uralkodó keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen vonult volna. Néhány sorral följebb a liutics lázadásáról írt Brúnó, a pogányok elleni háborún tehát nyilván a liuticsok elleni fellépést érti, akik keresztényeket gyilkoltak meg, és üztek el.³⁹³

Brúnó nemcsak írt a hittérítő Adalbertről, maga is járt a pogányok között hirdetni az Evangéliumot. A hittérítésről való gyakorlati gondolatai kihüvelyezhetők műveiből. Ide tartozik a külső kinézet, a ruha és a hajviselet kérdése, ami fontos szerepet kap a térítés során. Adalbert és társai, mikor a poroszok közé mennek, egyházi viseletet hordanak, szokatlan külsejükkel ellenérzést keltenek a poroszokban magukkal szemben. Adalbert a kezdeti sikertelenség után határozza el, hogy a kinézetükben hasonlítaniuk kell azokhoz, akikhez szólni kívántak. Társainak azt javasolja, hogy növezzék meg hajukat és szakállukat és cseréljék le klerikusi ruhájukat.³⁹⁴ Az öt remetetestvérről szóló műben Benedek és János szintén világi ruhát öltenek, ám ők leborotválják a fejüket. Az ő hajviseletük tehát különbözik attól, ahogy Adalbert akar kinézni.³⁹⁵ Ez talán annak tudható be, hogy azon a vidéken, az ottani népek között ez a viselet volt a szokásos. Damjáni Péternél ellenben azt olvashattuk, hogy Brúnó szegényesen, mezítláb áll a rusz fejedelem elé, aki koldusnak nézi őt. Ezután veszi fel a hittérítő a püspöki díszét. Wibert szövegében szintén püspöki ruhában találkozunk Brúnóval. Ez olyan szemléletet tükröz, miszerint a hittérítő tekintélyes megjelenésével gyakorol hatást a pogány uralkodóra.³⁹⁶

Szintén fontos kérdés a nyelv szerepe. Adalbert a poroszok közti térítő vállalkozás sikertelen kezdete után a liuticsokhoz akar menni, mert az ő nyelvüket beszéli. Brúnó már a ravennai remeteközösségben tanulhatott szlávul. Vlagyimir fejedelemmel és a lengyel Boleszlávval így szót tudott érteni. Hogy a magyarokkal, a besenyőkkel, és utolsó térítőútján a balti népekkel milyen nyelven beszélt, azt

³⁹³ BRÚNÓ, *Vita Adalberti* 10. cap. hosszabb szerk. 8–10.; VOIGT 340.

³⁹⁴ BRÚNÓ: *Vita Adalberti* 26. cap. rövidebb szerk 64. „uestimenta mutemus clericalia, pendentibus capillis, surgere sinamus, tonse barbe truncas comas prodire permittamus” (hosszabb szerk. 33. „uestimenta mutemus, cesariem pendentibus capillis crescere sinamus, tonsę et barbę comas prodire non prohibeamus”) VOIGT 367.

³⁹⁵ WOOD 2001. 239.

³⁹⁶ WOOD 2001. 239.

a forrás alapján nem lehet eldönteni. Olvashattuk, hogy első magyarországi útjára azért kerített sort, mert Regensburgból nem tudott tovább utazni Lengyelország felé. Magyarul eszerint nem tanult, mielőtt hazánkba jött volna. Vajon boldogult-e Magyarországon a szláv nyelvtudásával? Tolmács útján térített? Erről Brúnó hallgat. Egy feltételezés szerint Magyarországon tanulhatta meg a besenyők nyelvét. Amikor a besenyők közti útjáról beszámol, nem említi az idegen nyelv kérdését. Vajon tudott besenyőül? Vagy szlávul beszélt velük? Esetleg kapott Vlagyimirtól tolmácsokat? A forrás nem ad ezekre a kérdésekre feleletet.

Fontos kérdés, hogy Brúnó a békés vagy az erőszakos térítést pártolta-e. Láthattuk, hogy véteknek tekintette a fekete magyarok megvakítását. Ez amellettszól, hogy Brúnó ellenezte az erőszakos térítést. Saját példája is ezt igazolja: ő maga fegyvertelenül ment téríteni a magyarok, a besenyők és a poroszok közé is. A magyarok közt megsebesült, a besenyők bántalmazták, a balti törzsek földjén pedig életét áldozta hitéért. Ezek után felmerülhet bennünk a kérdés: ha Brúnó a békés térítés híve volt, a II. Henrikhez írt levelében miért szorgalmazza mégis azt, hogy a liuticsokat erővel kényszerítsék a keresztény hitre? A válasz az lehet, hogy a magyarok, besenyők, poroszok ekkor még pogányok voltak. Az Elbán túli szlávok között azonban I. Henrik és I. Ottó idején már elkezdődött a keresztény hit terjesztése. Sokakat megkereszteltek, sőt püspökségeket is alapítottak azon a földön (Brandenburgot és Havelberget, 948-ban.) Mindezt azonban elsöpörte 983-ban az elbai szlávok nagy felkelése. A liuticsok tehát hitehagyóknak számítottak, és erőszakkal léptek fel a kereszténységgel szemben. Úgy tűnik, Brúnó felfogása szerint velük szemben lehet erőszakot alkalmazni. Azokat a területeket, amelyek egykor keresztény kézen voltak, akkor is a kereszténységhez tartozónak tekintették, ha már elfoglalták a pogányok, vagy hitehagyókká váltak az ottani lakosok. Ilyen visszaszerzendő területnek számított az Elbán túli szlávok földje, és később a Szentföld.³⁹⁷ A poroszok térítésével kapcsolatban szintén felmerült az erőszakos eszköz lehetősége: Brúnónak a II. Henrikhez írt leveléből kiderül, hogy Boleszláv hajlandó lett volna szerepet vállalni a poroszok térítésében, ám a II. Henrikkel való háborúja ezt nem tette lehetővé. Ahogy erre fentebb is utaltam, az erőszakos térítésnek „közvetett” változatáról lehet itt szó: a keresztény világi hatalom leveri a térítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszi a keresztény hittérítők működését. A poroszokkal szemben ennek szükségességét indokolhatta, hogy Adalbertet megölték a poroszok.³⁹⁸

A II. Henriket bíráló levél azt mutatja, hogy Brúnó számára fonotsabb a vallás, mint a politikai érdek. Ebben a tekintetben Brúnó gondolkodása hasonlít Merseburgi Thietmaréhoz. Brúnó azonban Thietmarnál élesebben ítéli el a liuticsokkal

³⁹⁷ KAHL 177–274., 189–220.

³⁹⁸ KAHL 187., 199.

való szövetséget. A hittérítő püspök bizonyára nagyobb lelki szabadságot érezhetett a magáénak, mint Thietmar, a Birodalom nagyura.

Brúnó elsősorban kelet-európai tekintetben tájékozott. Nem csupán hallomás után ad hírt a magyarokról, lengyelekről, ruszokról és besenyőkről, hanem maga is járt közöttük. Itáliáról szintén személyes élmény alapján tudott írni. A nyugati térség kevesebb hangsúlyt kap művében. Figyelemre méltók azok a gondolatok, melyeket gyakorló hittérítőként a térítés módjáról leírt. Ami azonosságvállalását illeti, láthattuk, hogy vallási téren fontos számára a merseburgi püspökség és a magdeburgi érsekség, és a pápához való ragaszkodás. Szerető szavakkal emlékezik Németországról, használja a teuton kifejezést, mellyel egységben látatja a németül beszélők földjét, a Német Birodalmat. A nem keresztényekkel kapcsolatban helyenként kemény kifejezéseket használ. Láthattuk azonban, hogy saját maga fegyvertelenül ment téríteni, és végül életét is áldozta a hitéért.

A két százsz püspök, Thietmar és Brúnó szemléletének taglalása után tekintsünk nyugatabbra. Ismerkedjünk meg két szerzetes felfogásával, akik a Francia Királyság területén éltek!

2. 3. RADULFUS GLABER FELFOGÁSA EURÓPA NÉPEIRŐL

„...éjjélkor hirtelen észrevette, hogy az a hegy, amelyre megszállni tértek, viszi őket a keleti égtáj felé.”³⁹⁹

Radulfus Glaber históriája kedveli a meghökkentő, hatásos elbeszéléseket: égen megjelenő sárkány, cet hátán utazó szerzetesek elevenednek meg krónikája lapjain. Glaber két fontos művet hagyott ránk: az egyik a *Históriák* címet viseli, ebben az ezredik év körüli eseményeknek akart emléket állítani, tehát a számára közel-múltnak számító időszakról írt. Másik műve egykori előljárójának, Vilmos dijoni apátnak az életrajza.⁴⁰⁰ A szerző neve Radulfus Glaber, annyit jelent, mint Kopasz Rudolf. A *Históriáknak* azzal a szándékkal fogott neki, hogy nemcsak egy ország történetét írja meg, hanem világkrónikát alkot az emberek okulására. Ennek ellenére elsősorban a francia területek történéseire összpontosít, de Európa távolabbi

³⁹⁹ „...per noctis conticinium ageret, repente intellexit quoniam illud promuntorium, ad quod scilicet hospituari deuerterant, ad orientalem illos eueheret plagam.” GLABER II. 2. (Munkám során felhasználtam Glaber művének France által készített fordítását, az idézetek fordítását ennek figyelembe vételével közlöm.)

⁴⁰⁰ GLABER *Historiarvm Libri Quinqve*. Rodulfus Glaber, *The five books of the histories*. Ed. J. France–N. Bulst. Oxford 1989. Ugyanebben a kötetben Rodulf Glabri *Vita Domini Willelmi Abbatis*. Rodulfus Glaber, *The life of St William*. Ed. Neithard Bulst. Életéről, műveiről lásd a fenti kiadás bevezetőjét (Introduction) és a jegyzeteket. (Lásd FRANCE 1989a.)

pontjai is megjelennek írásában. A krónikában döbbenetes látomásokról, szörnyű éhínségekről is olvashatunk. Mindez érzékelteti azt a feszültséget, mely magában a szerzőben, és bizonyára a kor más emberében is munkálkodhatott.⁴⁰¹

2. 3. 1. Élete, krónikája

Glaber életéről annyit tudunk, amennyit saját magáról műveiben elárul. Nem volt vezető egyházi méltóság, csupán egyszerű szerzetes. Nem árulja el, kik voltak a szülei, családja történetéről sem beszél. Arról is hallgat, hogy melyik tartomány szülötte. Krónikájából kiderül, hogy burgundiai monostorokban fordult meg élete során, így valószínű, hogy burgundiai lehetett. Megvallja, hogy szülei bűnben nemzették őt. Ez alapján elképzelhető, hogy házasságon kívüli kapcsolatból született, de lehetséges, hogy az eredendő bűnre gondol.⁴⁰² Tizenkét éves korában adta őt kolostorba a nagybátyja, aki szintén szerzetes volt.⁴⁰³ Glaber nem árulja el sem bácsikája nevét, sem azt, hogy melyik monostorba került. Valószínűleg az auxerre-i Szent Germanus (Saint Germain l’Auxerrois) rendházról van szó. 1003-ban minden bizonnyal Axerre-ben tartózkodott, mert igen élethűen írja le, hogyan ostromolta meg II. Róbert francia király 1003-ban, a burgundiai háború idején az auxerre-i a monostort.⁴⁰⁴ Életét azonban nem egyetlen apátság falai közt élte le: összeférhetetlen természete miatt el kellett hagynia eredeti monostorát, és élete során több rendházban is megfordult. Saját bevallása szerint jelenléte teher volt a többiek számára, távolléte pedig megkönnyebbülés.⁴⁰⁵ Amikor első monostorából elűzték, Glaber szerint a szerzetesek tudatában voltak annak, hogy irodalmi képességei révén találni fog magának új monostort, ahol befogadják.⁴⁰⁶ Így is történt. Megfordult a Saint-Léger-de Champceaux-ban, itt egy ördögi látomást is megtapasztalt. Eljutott a dijoni St Benigne rendházba. Itt Volpiano-i Vilmos vezetése alatt élt. Azonban összeveszett előljárójával, és olyan monostorba

⁴⁰¹ Vö. Introduction LXIV.

⁴⁰² GLABER V. 3. „in peccatis parentum meorum genitum fuisse”. Introduction XXXiii. Glaber krónikájának olasz kritikai kiadása is létezik, olasz fordítással: Rodolfo il Glabro, Cronache dell’anno mille (Storie). G. Cavallo–G. Orlandi. 1989. ENGELBERT 1995. 473–475., 473. 1. jegyzet; Marianus Scottus (1028–1082) írországi szerzetes krónikájában is hasonló megjegyzés olvasható: „Ego miser in peccatis fui in hoc anno natus.” Én nyomorult abban az évben bűnökben születtem. MGH Scriptorum V. 556. (Cróinín: Marianus Scot(t)us. Lexikon des Mittelalters VI./2. 285.)

⁴⁰³ GLABER V. 3.

⁴⁰⁴ Introduction XXIV–XXV. Az ostromról lásd alább.

⁴⁰⁵ GLABER V. 3. „mei presentia grauedo erat, leuamen absentia”

⁴⁰⁶ GLABER V. 3.

távozott, mely nem állt Vilmos vezetése alatt.⁴⁰⁷ Így elkerült a cluny-i apátságba (1030–1033/1034/1035). Innen a St-Bèze monostorba távozott (1034–35), majd visszatért kiindulási helyére, az auxerre-i Szent Germanus rendházba. Krónikájában beszámol arról, hogy a Szűz Mária monostorában (Moutiers-Sainte-Marie) harmadszor is megjelent neki az ördög. A démon azokat a szerzeteseket riogatta, akik hajnalban nem mentek el matutinumot imádkozni, hanem a dormitoriumban, az alvóteremben maradtak. Ez a rendház, a Moutiers-Sainte-Marie az auxerre-i apátságnak volt alárendelve. Ez alapján úgy tűnik, Glaber Auxerre-ből tett egy rövid látogatást a Moutiers-Sainte-Marie -ba is.⁴⁰⁸ Halála 1046–1047 körülre tehető.

Krónikáját valószínűleg a dijoni St-Bénigne apátságban kezdte el írni. Itt született meg a mű első két könyve és a harmadik könyv eleje. Glaber már Cluny-ben tartózkodott, amikor egy látomásban megjelent neki korábbi előjárója, Vopiano-i Vilmos. A látomás hatására Glaber nekifogott, hogy megírja Vilmos apát életét, és megszakította az ezredforduló körüli események elbeszélését, amelynek „nagy részét” már megírta.⁴⁰⁹ Ez a megjegyzés igazolja, hogy Vilmos életrajzának megkezdése idején a História jórészt már elkészítette Glaber. A História Cluny apátjának, Odilonnak ajánlja. Cluny kapcsolatot tartott az általa megreformált monostorokkal, Hispániából pedig menekült szerzetesek is érkeztek ide. Az apát, Odilo Európa több uralkodójával levelezésben állt.⁴¹⁰ Ebben a környezetben Glaber is könnyen szerezhetett értesüléseket arról, mi történik a nagyvilágban.

Glaber nem vállal közösséget semmilyen püspökséggel, várossal, országgal vagy néppel. Nem találunk nála olyan szenvedélyes szeretetet kifejező mondatokat, mint amilyeneket Thietmar krónikájában olvashattunk Szászországról vagy Németföldről. Minden bizonnyal burgundi volt, hisz burgundiai monostorokban járt élete során. Mégsem vállal közösséget sem Burgundiával, sem tágabb hazájával, a Francia Királysággal, gyakran említi azonban a francia királyt, II. Róbertet. Pártját fogja annak, aki a király oldalán áll, szembehelyezkedik azzal, aki a király ellensége.⁴¹¹ Glaber, a szerzetes egyrészt a szerzetesi hivatás iránt fejezi ki ragaszkodását, másrészt azok iránt a monostorok iránt, amelyekben megfordult. Glabernak eszménye volt, hogy aki egyszer szerzetes lesz, az többé nem hagyhatja el a rendet, és ragaszkodnia kell a monostorához. Elbeszél egy esetet, miszerint I. Ottó rossz szerzeteseket el akar kergetni a Szent Pál monostorból. Szent Pál azonban megjelenik neki álmában és megtiltatja neki, hogy elkeresse őket, hisz

⁴⁰⁷ GLABER, Vita Willelmi Xiii

⁴⁰⁸ XXXi. GLABER V. 5.; XXXiii

⁴⁰⁹ GLABER, Vita Willelmi Xiii

⁴¹⁰ JOTSALDUS, Vita Odilonis. I. 6., 156. Az apát kapcsolatban állt Róberttel, a francia királlyal, Adelhaiddal, Ottó anyjával. Levelezett a magyar Szent István királlyal és a spanyol Sancóval.

⁴¹¹ Anjou grófját, a királypárti Fulko Nerrát pártfogolja Glaber, a királlyal szemben fellépő Blois grófjait nem. FRANCE 1989b. 101–112; FRANCE 1992. 45.

minden ember aszerint a rend szerint ítéltetik meg, amelyben Istennek szentelte magát, és minden bűnös megjavulhat.⁴¹²

Glaber sajátjának érzi az auxerre-i monostort. Így ír vele kapcsolatban: „ugyanazon helyen szolgálók és testvéreink megkértek, újítsam meg az oltárok feliratait, melyeket egykor a skolasztikusok készítettek, de az idő múlásával, mint majdnem minden, már nem voltak olvashatók.”⁴¹³ Ez a kijelentés egyrészt azt példázza, hogy az auxerre-iek megbecsülték Glaber irodalmi képességeit, de az is kiderül belőle, hogy Glaber közösséget vállal az auxerre-i testvérekkel, övéinek vallja őket. A templomban egyébként huszonnégy oltár volt, hexameteres feliratokkal. Glaber azt is megvallja, hogy később jött egy szerzetes közéjük, aki ellene fordította az apátot más testvérekkel együtt. A dolog odáig fajult, hogy a Glaber által készített feliratokat kitörölték.⁴¹⁴ Az illető szerzetes, aki Glabert befektetette, minden bizonnyal Clunyból érkezett, Glaber korábbi állomáshelyéről, ezért tudott róla rosszszat mondani. A „hozzánk jött” fordulat szintén példa az auxerre-i monostorral való közösségvállalásra. Glaber egy történetet is elmesél, mely az apátság dicsőségét öregbíti. Leírja, hogyan ostromolta meg II. (Jámbor) Róbert francia király az auxerre-i St. Germanus monostort. Az elbeszélés szerint köd borította be az épületet, úgy, hogy az ostromlók nem látták, merre hajítsák dárdáikat, a védők ellenben nagy pusztítást végeztek a soraikban. A monostor így megmenekült.⁴¹⁵

A cluny-i tartózkodás után könnyen lehet, hogy Glaber kényelmetlenül érezte magát a kis auxerre-i monostorban. Krónikáját is valószínűleg azért ajánlja Odilo apátnak, hogy visszavegyék őt a cluny-i rendházba. Erre azonban már nem került sor, Glabert minden bizonnyal Auxerre-ben érte a halál. Glaber számára meghatározó élményt jelentett a cluny-i tartózkodás. Cluny szellemiségének hatását mutatja krónikájában az a rész, amelyben a négyességről elmélkedik. Összefüggésbe hozza a négy evangéliumot, a négy sarkalatos erényt és a négy elemet. Pl. Máté evangéliumában elhangzik: „Boldogok az igazak, mert övék lesz a föld”. Ez alapján összekapcsolható Máté evangéliuma, az igazság erénye, az elemek közül pedig a föld.⁴¹⁶

Glaber történeteket is leír, melyek Cluny dicsőségét öregbítik. Ilyen a marseille-i utazó és az afrikai remete története és Mayolus apát fogságának esete.

⁴¹² GLABER I. 14.

⁴¹³ GLABER V. 8. „quodam rogatus a conseruis et fratribus nostris eiusdem loci ut altariorum titulos, qui a scolasticis compositi olim fuerant, sed uetustate, ut pene cuncta, facestente minime comparebant, reformarem.”

⁴¹⁴ GLABER V. 8.; XXX–XXXI.

⁴¹⁵ GLABER II. 15–16. A történetnek az a fordulata, hogy a jókat egy csodálatos természeti esemény, köd segíti a harcban, megjelenik a krónika egy magyar vonatkozású részében is.

⁴¹⁶ GLABER I. 2.; FRANCE 1975. 283–294. A Szt. Hugó idején átépített III. Cluny-i monostor kórusának oszlopfői is mutatják a négyesség szellemiségét: a figurák megjelenítik a 8 (kétszer 4) zenei hangot, a Paradicsom 4 folyóját, valószínűleg a 4 sarkalatos erényt is. Romanesque sculpture. The revival of Monumental Stone Sculpture in the Eleventh and Twelfth Centuries. M. F. HEARN. 1985. 109., 112.

Ezekkel a történetekkel alább részletesebben foglalkozunk. Meg kell azonban említeni, hogy Glaber nem mindenben értett egyet a cluny-i szellemiséggel. A cluny-i reformmozgalomnak fontos eleme volt, hogy a megújított monostorok kerüljenek Cluny vezetése alá. Glaber ezzel szemben fontosnak tartotta, hogy az egyes monostorok legyenek függetlenek. A cluny-i reformmozgalom másik lényeges eleme volt, hogy Cluny közvetlenül a pápa fennhatósága alatt állt, a megreformált, Cluny-nek alárendelt monostorok pedig függetlenek voltak a helyi püspöktől. Glaber a krónikájában több helyen bírálja a hivatalban levő pápát a megvesztegethetőség miatt, egy ízben pedig egy érseknek ad igazat a pápával szemben. Ebben a történetben Anjou grófjáról, Fulkórol mesél a krónikás, akinek sok vér tapadt a kezéhez. Ezért vezeklésképpen elzarándokolt Jeruzsálembe, majd monostort alapított a loches-i vár közelében, hogy ott a szerzetesek lelke üdvéért imádkozzanak. Tours érseke, Hugó azonban megtagadta a loches-i monostor fölszentelését, mivel Fulkó területet és szolgálát sajátította el az érsekségtől. Fulkó a pápához fordult, aki egy bíborost küldött, hogy szentelje föl a monostort. Glaber az érsek pártjára áll, és kijelenti, egy püspök sem avatkozhat be egy másik püspök egyházmegyéjének ügyeibe. A felszentelés napján beomlott a templom.⁴¹⁷ Ebben az elbeszélésben megjelenik egyrészt a pápa bírálata, másrészt a püspök jogainak védelme. Mindez azt mutatja, hogy Glaber a cluny-i eszméket nem fogadta el maradéktalanul.

2. 3. 2. Glaber földrajzi világképének néhány fogalma

Glaber földrajzi fogalomhasználatában felfigyelhetünk a tengeren innen (*citramarinus*) és tengeren túl (*transmarinus*) kifejezésekre. Lássuk, milyen összefüggésben említi ezeket a fordulatokat. Említettem már, hogy Glaber világkrónikát akart írni. Históriaja elején két nagy történetíró elődre hivatkozik, Beda Venerabilisre és Paulus Diaconusra. Itt fogalmazza meg, hogy Beda csak Britannia, Paulus pedig csak Itália történetét írta meg, pedig sok minden történt a *római világban éppúgy, mint a tengeren túli vagy a barbár tartományokban*.⁴¹⁸ A tengeren túli területeket tehát megkülönbözteti attól, amit *római világnak* nevez. Amikor a Brit szigeteken, illetve a Galliában dúló háborúkról írni kezd, ezekkel a szavakkal vezeti be: *háború tört ki a világ nyugati részén, tudniillik a galliaiak területén és az Óceán tengerentúli szigetein*. Az angolok, britek és skótok földjét sorolja ide.⁴¹⁹ Glaber azonban nemcsak a nyugati tengeren túli területet nevezi tengeren-

⁴¹⁷ GLABER V. 5., 6.; FRANCE 1989a. LXi.; FRANCE 1988. 497–508.

⁴¹⁸ GLABER I. 1. „tam in orbe Romano quam in transmarinis seu barbaris provinciis”

⁴¹⁹ GLABER II. 3. „... exorsus est bellicus tumultus in uniuersa occidentali orbis plaga, videlicet tam in regionibus Galliarum quam in transmarinis Oceani insulis, videlicet Anglorum atque Brittonum necnon et Scottorum.” Más szerző művében is olvasható, hogy tengerentúlinak nevezi a Brit

túlnak. Használja ezt a kifejezést keleti területekre is. A „görögök királyságát”, amin nyilván a Bizánci Birodalmat érti, szintén tengerentúli földként fogja fel. IV. Mihály császárról jegyzi meg, hogy az ördög a tengerentúlon neki adta a görögök királyságát.⁴²⁰ a Bizánci Birodalomnak persze voltak a Boszporuszon innen levő területei is, kérdés, ezeket Glaber vajon hová sorolta. A *tengeren túl* mindenesetre nem olyan fogalom nála, amely egy bizonyos térséget jelöl (mint például a mai felfogásban Amerikát). A Brit szigeteket és a bizánci területet egyaránt *tengerentúli*ként értelmezte a krónikás. Ezzel szemben használja a *tengeren innen* fordulatot. Henrik német király és Róbert francia király meggyőződése szerint a „legkeresztényibb és legnagyobb királyok a mi tengeren inneni világunkban”.⁴²¹ Ezzel a térséggel közösséget vállal a krónikás, hisz a *mi világunknak* nevezi.⁴²² Figyelemre méltó, hogy Franciaországgal, vagy a Franciaország valamely tartományával ilyen formában nem vállal közösséget Glaber. A magáénak vall azonban egy olyan tágabb térséget, melybe a Francia és a Német Királyság egyaránt beletartozott.

Glaber földrajzi világmésképeinek másik fontos fogalma a *római világ* (*orbis Romanus*). A krónikásban él az egykori római birodalom egységének tudata. Idézem már a krónika bevezető gondolataiban szereplő mondatot: számos esemény történt „a római világban éppúgy, mint a tengeren túli vagy a barbár tartományokban”.⁴²³ Itt Glaber különválasztja a római világot a tengeren túli és barbár területektől. Amikor beszámol arról a szörnyű éhínségről, mely öt évig tartott és kannibalizmushoz is vezetett, megint csak így fogalmaz, hogy az egész *római világban* terjedt el az éhínség.⁴²⁴ Elbeszéli egy marseilles-i utazó esetét, akinek egy remete (anakoréta) értésére adja: Cluny a *római világ* minden monostorát felülmúlja azon lelkek számában, melyeket a démonok hatalmából megmentettek.⁴²⁵ a krónika másik helyén szerencsétlenségekről készül írni, melyek a *római világot* sújtották. Itáliát érintő szaracén, Galliát érintő normann, illetve magyar támadásról

szigetet. IV. Lajos Karoling király angliai száműzetéséből került Franciaország trónjára, őt is Tengerentúli Lajosként (Transmarinus) emlegették.

⁴²⁰ GLABER VI. 5. „Nonne etiam in transmarinis partibus regnum Grecorum post Basilium Michaheli mihi oboedienti tradidi?”

⁴²¹ GLABER I. 1. „Isti igitur duo in nostro citramarino orbe tunc christianissimi atque premaximi habebantur”

⁴²² FRANCE 1989a. 4. 2. jegyzet szerint Glaber Nyugat-Európát, a mediterrán térség nyugati végét érti a citramarino orbe kifejezés alatt. Mindenképpen olyan térségről van itt szó, melybe egyaránt beletartozott a francia és a német király uralma alatt álló terület. Lásd még FRANCE 1988b. 109–110.

⁴²³ GLABER I. 1.; FRANCE 1988b. 109–110.

⁴²⁴ GLABER II. 17. „...facta est famas preualida quinquennio in uniuerso Romano orbe...” A IV. 10–13-ban részletesebben ír egy későbbi éhínségről.

⁴²⁵ GLABER V. 13. „...pre cunctis Romani orbis illud ualere precipue in liberatione animarum a demonica dominatione”.

beszél.⁴²⁶ Ezeket a térségeket is a római világhoz sorolta tehát. Mielőtt ezekre a barbár támadásokra rátérne, felidézi az egész világ birodalmának (*totius orbis imperium*) szétesését. A Róma alá tartozó térséget *Latin világnak* nevezi, Konstantinápoly pedig megfogalmazása szerint a görögök és más keleti tengerentúli népek feje lett. Később mindkét birodalom még tovább osztódott, és idegen (*extraneus*) irányítás alá került. Glaber az ezt követő sorokban elítéli a zsarnoki kormányzást, és a jámborságot valamint az örökösödési rendet támogatja.⁴²⁷ Nem vállal közösséget azokkal az idegenekkel, akik a hajdani birodalom területén új államokat alapítottak, pedig a frankok királyságában él, akik egykor idegenként költöztek a birodalomba. Továbbra is él benne az egykori egységes világ eszménye, és sajnálkozik afölött, hogy a zsarnokság és a háborúk miatt a birodalom szétesett.

Glaber a kor szemléletének megfelelően az uralkodókat nem országokhoz, hanem népekhez köti, a Szászok királya, a rómaiak császára, a frankok királya, a magyarok fejedelme stb. Az uralkodói hatalomnak és az alája tartozó területnek az összekapcsolása a későbbi történetírás jellemzője.

2. 3. 3. Égtájak Glaber felfogásában

A krónika emlékezetes része az, melyben az égtájak fölött elmélkedik a krónikaíró szerzetes. Leírja, ahogy II. Henrik 1014-ben Rómába érkezik, hogy ott császárrá koronázza őt VIII. Benedek pápa (1012–1024). A pápa megajándékozza a német uralkodót egy aranyalmával, aminek kereszt volt a tetején,⁴²⁸ vagyis az országalmával. Miután Glaber az ajándékozást elbeszéli – talán a kereszt és a gömb kapcsán – elgondolkodik azon, miért van a kereszténység inkább elterjedve északon és délen, mint keleten és nyugaton. Azt a magyarázatot adja, hogy Krisztus, amikor a kereszten függött, nyugat felé nézett, és észak (*septentrio*) felé volt kinyújtva a jobb keze. Ezeken a tájakon tehát jobban elterjedt Krisztus hite. Kelet a háta mögött volt, dél felé pedig a bal keze mutatott. Ezeken a tájakon tehát kevésbé terjedt el a kereszténység.⁴²⁹ Ez a felfogása azért lehet meglepő, mert a korabeli szemléletben a kelet számított szent égtájnak, hiszen ott van Jeruzsálem. A templomokat is kelet felé tájolták. Nyugat ellenben az ördög birodalmának számított. Észak számos korabeli forrásban a pogányságot, barbárságot jelképezi. Glaber felosztása

⁴²⁶ GLABER I. 16-ban vezeti be a szerencsétlenségeket, I. 17-ben szaracén, I. 18–20-ban normann, I. 22-ben magyar támadásról ír.

⁴²⁷ GLABER I. 16. „Constat igitur ab anterioribus illud principale totius orbis imperium fuisse diuisum, scilicet út quemadmodum uniuersale latininitatis Roma genere deberet principatum, in Constantinopolis tam Grecorum speciale caput in transmarinis orientis partibus quam ceterorum.”

⁴²⁸ GLABER I. 23

⁴²⁹ GLABER I. 24.

ezzel szemben éppen nyugatot és északot dicsőíti meg.⁴³⁰ Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy ezen a helyen Glaber egy semleges tartalmú kifejezést használ az észak jelölésére (*septentrio*), más helyen ő is a baljóslatú *aquilo* szóval jelöli az északot.⁴³¹

Nem Glaber az egyetlen, aki összefüggésbe hozza az égtájakat Krisztus testével. Hasonló összefüggést figyelhetünk meg egy 13. századi észak-német térképen, az ebstorfi világtérképen. Ez az észak-német műalkotás Krisztus fejét, kezeit és lábait is rávetíti a világra. A kép közepén van Jeruzsálem. A térkép tetején ábrázolják a keleti égtájat, ahogy ez a római és a középkori térképek többségénél szokásban volt – innen a kelet felé tájékozódik, vagyis *orientálódik* kifejezés. A keleti oldalt jelzi Krisztus feje. Az északi oldalon van a jobb keze, délen a bal. Nyugati oldalon helyezkedik el a lába.⁴³² Ez a felosztás a négy égtáj közül a keletet tiszteli meg leginkább. Glaber is hasonlóképpen hangolja össze Krisztus tagjait a világtájakkal, de más értelmet ad ennek a képnek. Nála éppen kelet és dél tűnik fel előnytelen színben, nyugat és dél pedig megdicsőül.

2. 3. 4. Népek, égtájak

2. 3. 4. 1 Franciaország

A Francia Királyság lényeges változásokon ment át Glaber korában. 987-ben V. Lajos halálával véget ért a Karolingok uralma. Capet Hugó került Franciaország trónjára, vele elkezdődött a Capeting család több mint 300 éves folyamatos uralkodása. Sem az utolsó Karolingok, sem az első Capeting királyok nem tudtak olyan erős hatalmat kiépíteni, mint a Német Királyságban a szász dinasztia, a Liudolfing család tagjai. Franciaországot ezidőtájt a széttagozottság jellemezte. A 10. század közepén a Francia Királyság keretein belül 214 grófságot és öt hercegséget különböztethetünk meg. A hercegségek a következők: Normandia, Bretagne, a Burgund Hercegség, Aquitánia és Gascogne. A grófságok közül ki kell emelni Flandriát, az Anjou és Maine Grófságokat, valamint a Blois-i Grófságot és Champagne-t.⁴³³

⁴³⁰ Lásd FRAESDORFF 2005. 104–129.

⁴³¹ Lásd még, alább az Észak fejezetet.

⁴³² FRAESDORFF 2005. 120.; Az ebstorfi T-O térképről és magyar vonatkozásáról lásd CSUKOVITS 2013 138–142. 277. Az 1943-ban megsemmisült, másolatban fönmaradt térkép kritikai kiadása: Die Ebstorfer Weltkarte. Kommentierte Neuausgabe in zwei Bänden. Herausgegeben von Hartmut Kugler unter Mitarbeit von Sonja Glauch und Antje Willing. Digitale Bildbearbeitung Thomas Zapf. Bd. 1: Atlas. Bd. 2: Untersuchungen und Kommentar. Akademie Verlag, Berlin, 2007. Hivatkozva CSUKOVITS 2013. 138. 510. jegyzet; Jeruzsálemről mint középpontról lásd BEREND 2012. 61.; KÜHNEL 418.

⁴³³ CSERNUS 2000. 101–122.

Franciaország tartományait gazdasági és társadalmi különbségeken túl nyelvi, etnikai és kulturális különbségek választották el egymástól. A 10. században vált külön a langue d'oïl és a langue d'oc. Az előbbit északon, az utóbbit délen beszélték. Ezenkívül délen jobban élt még a római eredetű kultúra és a római jog, míg északon inkább a szokásjog uralkodott. A két térség közti kulturális különbségre jó példa Glaber krónikájának az a része, melyben az aquitániai származású királyné kíséretéről ír.

Franciaországot Galliaként említi a burgund szerzetes, és leírja határait. Északon a Rif-hegyek (*Rifeis montibus*) határolják, délen Hispánia. Balra az óceán, jobbra az Alpok jelentik Gallia határait.⁴³⁴ A Rif-hegyek az antik mítoszokból ismert hegy neve, mely messze északon húzódik. Ahogy a földrajzi ismeretek bővültek, a hegyet is egyre északabbra képzeltek. Glaber művében talán a Vogézek, a Jura vagy az Ardennek feleltethető meg a Rif-heggyekkel.⁴³⁵ Hogy Glaber éppen a fenti határokat sorolja fel, érzékelteti, hogy a korabeli ember gondolkodásában meglevő *észak* inkább a mai fogalmaink szerinti *északkeletnek* feleltethető meg.⁴³⁶ a továbbiakban tekintsük át, hogyan jelennek Franciaország különböző területei a burgundiai szerzetes nézőpontjából.

2. 3. 4. 1. 1. Burgund Hercegség

A burgundok, ez a germán törzs még az 5. században telepedett le Galliában. A 6. században győzték le királyságukat a Meroving frank hódítók. A burgundok romanizálódtak, évszázadok múltán csak a térség neve emlékeztetett az egykori germán törzsré. Korszakunkban a Burgund Hercegség területe a Francia Királyság része, a Burgund Királyság azonban önálló államalakulat. Glabernak Burgund Királyságról való gondolatait későbbi fejezetben elemzem, de már itt érdemes felhívni rá a figyelmet, hogy azt a térséget Austrasianak néven emlegeti a krónikás, és a hercegséget nevezi Burgundiának. Egyházi szempontból a Burgund hercegség különösen fontos, hiszen területén helyezkedett el a cluny-i apátság.

Glaber minden valószínűség szerint burgundiai volt, hiszen burgundiai monostorokban fordult meg, és sokat ír azokról az eseményekről, melyek a Burgund Hercegségben történtek. A történetíró szerzetes azonban krónikájában sehol sem vallja magát burgundnak. A Burgund Hercegséget (Burgundia) nemcsak

⁴³⁴ GLABER, *Historiae* II. 4.

⁴³⁵ Rif-hegyek (Rhipaia orē). Úgy képzeltek, hogy esőben gazdag szelek fújnak ott. Volt olyan vélemény is, hogy onnan fúj a Boreas szél. Nevét is a szélfűvásból vezetik le: rhiptein jelentése dob, hajít. Der Neue Pauly 10. 992–993.; France feltételezése szerint Glaber burgundi nézőpontból írhatott, így a Rif-hegyek nála a Vogézekkel/Fekete-erdővel vagy a Jura hegységgel lehet azonos. FRANCE 1989a, 57. 4. jegyz. Az Ardennekkal való megfeleltethetőség lehetőségére Galamb György hívta föl a figyelmem.

⁴³⁶ Lásd FRAESDORFF 82–113

területegységként (territóriumként) szerepelteti, hanem lakóit, az ott élő embereket is megemlíti. Nagy Hugó fiát, I. Hugó, Capeting király fivérét, Henriket Burgundia hercegének nevezi (Burgundie dux), nem pedig a burgundiaiak hercegének.⁴³⁷ Megemlékezik egy Lethbaldus nevű burgundiai zarándokról, aki Jeruzsálembé zarándokolt, és ott halt meg a Szentföldön.⁴³⁸ Glaber nem burgundnak mondja őt, hanem Burgundiából valónak. Máshol azonban burgundokról is szól a krónikás. Amikor I. Hugó még életében királlyá koronáztatja a fiát, Róbertet, a frank és burgund előkelők összehívása után teszi ezt meg.⁴³⁹ A burgundokat tehát a frankokkal együtt említi a történetíró. Ezzel is kiemeli különbségüket, és a burgundok jelentőségét.

2. 3. 4. 1. 2. Anjou

Amikor Glaber a térség vezetőjéről ír, *comes Andegauanorum*-ként, andegavánok grófként említi. Tehát nem egy terület, hanem egy embercsoport vezetőjét látja benne. Fulkó, Anjou grófja többször is megjelenik a krónikában. Olvashatunk Conannal, a breton fejedelemmel vívott csatájáról, melyben a vitézség győzedelmeskedik a cselvetés fölött. Glaber feljegyzi, hogy Fulko háromszor is járt Jeruzsálemben. Fulko fia, Gozfredus Blois Odo fiaival viselt hadat. A viszály oka az volt, hogy a király Tours városát elvette Odo fiaitól, és Gozfredusnak adta. Gozfredus ostrom alá vette a várost, majd csatát vállalt Odo fiaival, akik felmentő sereget hoztak az ostromlott város megsegítésére. Gozfredus Szent Mártonhoz imádkozott a harc előtt. Glaber elbeszélése szerint a csata csodás módon ment végbe: Odo fiai nem voltak képesek küzdeni. Sokan megszaladtak seregükből, mások fogságba estek. Glaber megemlíti, hogy Godofredus győzelme vérontás nélkül született.⁴⁴⁰ A krónika más pontján is tapasztalhatjuk, hogy a burgundi szerzetes rosszalja a keresztények közti viszálykodást. Ez a békeszeretet jelenhet meg a csodás győzelemről írt soraiban is.

2. 3. 4. 1. 3. Normandia

A normannokról az Északról szóló fejezetben is megemlékezem, de Franciaország népei közt is meg kell őket említeni. Glaber olyan népként mutatja be őket, akik először ellenségei a kereszténységnek, majd maguk is keresztény hitre térnek. Megemlíti a Hasting által vezetett rablótámadásaikat. Ezeket a támadásokat a *galliai és itáliai királyok és császárok összeomlása, és hatalmuk újbóli*

⁴³⁷ GLABER II. 1.

⁴³⁸ GLABER IV. 18.

⁴³⁹ GLABER II. 1.

⁴⁴⁰ GLABER V. 19.

megeősödése közé teszi.⁴⁴¹ A történetíró tehát érzi, hogy az erős központi hatalom hiánya lehetővé teszi a kívülről jövő harcias népek számára, hogy sikeresen támadják Európa központi részeit. Glaber tud róla, hogy Burgundia hercege, Richárd legyőzte a normannokat. Itt arról az ütközetről van szó, melyet Richárd herceg 911-ben, Chartres-nál nyert meg a betolakodókkal szemben. Glaber nem ír Rollóról és az ő legendaszerű megtéréséről, ahogy ezt a normannok gesztairója, az ezredfordulón élt St-Quentini Dudo teszi. Legenda nélkül, tényként közli a normannok keresztény hitre térését. Feljegyzi, hogy a frankok és burgundiaiak házasságra léptek a normannokkal és egy király uralma alatt egyesültek. Ezután nem a népet, hanem hercegeit jellemzi, és eszményi keresztény uralkodóként mutatja be őket. A hercegek mindenkit felülmúlnak a vitézségben, békeszeretők és bőkezűek. Alattvalóik úgy élnek, mint egy család. A normann hercegek békeszeretete tehát Glabernél is megjelenik. A normannok gestairójánál, Dudónál is fontos szerepet kap a hercegeknek ez a tulajdonsága.⁴⁴² Richárd támogatja a szegényeket és a zarándokokat. Még a Sínai-félsziget monostorából is jönnek Rouen-ba szerzetesek, akiknek Richárd ajándékokat ad. Segíti azokat is, akik Jeruzsálembé zarándokolnak, és ajándékot küld a Szent Sírhoz.⁴⁴³ Jogos párhuzamot vonni a Glaber krónikájában a normannokról és magyarokról rajzolt kép között. A magyarokhoz hasonlóan a normannok is előbb ellenséges népként tűnnek fel, akik kihasználják a nyugaton uralkodó zavaros viszonyokat. Megtérésük után azonban hasznára válnak a kereszténységnek. Richárd herceg és Szent István egyaránt ékeskednek azzal az érdemmel, hogy segítik a zarándokokat.⁴⁴⁴

2. 3. 4. 1. 4. Bretonok

A bretonok rossz színben tűnnek fel Glaber krónikájában. A térség Fulkónak, Anjou hercegének Conannal, a breton fejedelemmel való háborúja kapcsán kerül szóba. Bretagne-t Galliához sorolja a krónikás, Gallia szarvának (Cornu Gallię) nevezi. Ugyanakkor az ő szemében Gallia leghitványabb része Bretagne. Lakói gorombák, civilizálatlanok, haragosak és ostobán fecsegők. Glaber szerint jómódjukat egyedül a kincstártól való távolságuknak és a tej bőségének köszönhetik.⁴⁴⁵ Fejedelmüknek nevezi Conant, ő valójában Rennes grófja volt. Őróla is rossz képet rajzol a krónikás: Conan ugyanis pökhen-

⁴⁴¹ GLABER I. 20. „per interualla defunctorum regum imperatorum tam in Italia quam in Galliis priusquam restaurarentur sepius contigerunt.”

⁴⁴² PLASSMANN 2006. 255–256., 368.

⁴⁴³ GLABER I. 21.

⁴⁴⁴ GLABER I. 21. 22; III. 2, GYÖRKÖS 2002. 120–125.

⁴⁴⁵ GLABER II. 4; Pierre Abélard (1079–1142) hasonlóan vélekedik a bretonokról. Barbár földnek nevezi Bretagne-t, ahol a szerzetesek „gyalázatos” és „zabolátlan” életűek, a nép pedig „durva és műveletlen”. ABAELARDUS 1985. 32.

di módon saját magát koronázza meg. Ez az adat példázza, hogy egy uralkodó nemcsak a császártól vagy pápától kérhetett koronát: előfordult, hogy függetlensége érzékeltetése végett saját magát koronázta meg. Glaber az önjelölt Conant zsarnoknak, tyrannusnak nevezi.⁴⁴⁶ Hogy ki méltó a királyi címre, arról nem beszél. A császári címről azonban kimondja, hogy csak az méltó rá, akit a pápa választ ki erre a tisztségre.⁴⁴⁷ Glaber egy fordulatot is leír, amelyben Conan bretonjai vermet ásnak Fulkó harcosainak. A csatában menekülést színlelnek, és az ellenség nagy részét belecsalják a verembe. Fulkó azonban tovább harcolt, és legyőzte Conant.⁴⁴⁸ Az ütközetre 992-ben került sor, helye Conquereuil. Conan valójában elesett a csatában.⁴⁴⁹

2. 3. 4. 1. 5. Neustria

Neustria eredetileg a Meroving királyság egyik részbirodalma volt. I. Chlodvig (511), majd I. Childebert (561) halála után ugyanis részekre osztották a királyságot. Előbb négy, majd három nagy egység alakult ki: Neustria, Austrasia és Burgundia. Neustria volt a nyugati részbirodalom neve.⁴⁵⁰ Glaber a fentitől eltérő Neustria-fogalmat használ. Neustria népe (*Neustrie gens*) nála a Francia Királyság északi részének lakóit jelöli.⁴⁵¹ A korszak fontos jelensége, az Isten békéje (*treuga Dei*)⁴⁵² mozgalom kapcsán tűnik elő ez a térség, ez a nép a krónikában. Glaber döbbenetesen írja le azt az éhínséget, mely 1030 körül sújtotta Európát. Sok eső esett, ami tönkretette a termést. A súlyos évek elmúlásával azonban ismét kitisztult az ég. Ezután az emberek nagygyűléseket tartottak a mezőkön, ahová ereklyéket is vittek. Ünnepeles keretek között leszögezték, hogy szerda estétől hétfő reggelig nem lehet megtámadni senkit. Aki megsérti a békét, az halállal bünhődött, vagy kiközösítéssel és száműzetéssel sújtották.⁴⁵³ Glaber szerint csaknem egész Galliában betartották ezt a rendet, Neustria népe azonban megszegte: polgárháború tört ugyanis ki Henrik király

⁴⁴⁶ GLABER II. 4.; a lengyel Boleszlávról a német évkönyv (*Annales Quedlinburgensis*) jegyezte fel, hogy saját magát koronázta meg 1025-ben.

⁴⁴⁷ GLABER I. 23.

⁴⁴⁸ GLABER II. 4.

⁴⁴⁹ FRANCE 1989a. 59. 3. jegyzet; DEVAILLY 1986. 110–111.

⁴⁵⁰ SCHNEIDMÜLLER 1992. 1110–1111.

⁴⁵¹ GLABER V. 16. 238. 2. jegyzet.

⁴⁵² GYÖRKÖS 2000. 62–75. A Pax Dei mozgalom még a 10. században indult. Ez a fegyvertelen embereket, egyháziakat, zarándokokat védte. A *treuga Dei* mozgalom későbbi, ez szerda estétől hétfőig mindenkinek védelmet biztosított. Megjegyzendő, hogy a rendelet megszegői ellen „békeharcoltat” indítottak. Ezek a későbbi keresztes hadjáratok előzményei közé sorolható. Lásd K. ERDMANN 1935.

⁴⁵³ GLABER V. 15.

és Blois Odo fiai között. Ezt követően járvány sújtotta azt a vidéket.⁴⁵⁴ Ebben a részben is kifejeződik, hogy Glaber fontosnak tartja a keresztények közti békét, és ellenzi a polgárháborút.

2. 3. 4. 1. 6. Aquitánok

A krónikás a Francia Királyság egy másik népéről is kifejezett ellenérzéssel ír. Jámbor Róbert és Konstancia házassága kapcsán felháborodással szól Konstancia aquitán kíséretéről: a krónikás szavai szerint az aquitánok illetlenül vannak öltözve, „*pojácák módjára borotvált szakállúak*” („*histrionum more barbisi rasi*”). Ezekből a sorokból kiérződik az északi és a déli tartományok szokásainak, erkölcsiségének különbözősége. Glaber, a szigorú erkölcsű burgund szerzetes megbotránkozással ír a délies divatról. Megjegyzendő, hogy az aquitánok divatját a királyi udvarban is sokan átvették. A krónikás Vulpianói Vilmost idézve írja, hogy a *Sátán bélyegét* viselik magukon. Ez a fordulat, hogy a gonoszok meg vannak jelölve a Sátán jelével, Szent János jelenéseiből, az Apokalipsziszből való. Glaber krónikáját áthatja a közeli világvége tudata. A rossz erkölcsök elítélésénél is apokaliptikus fordulatot használ.⁴⁵⁵

2. 3. 4. 1. 7. Gascogne

Gascogne névadói, a waszkonok a baszkok rokonai voltak. A 6. században vándoroltak az Ebró felső folyásától a Pireneusokon túlra. Területüket 602-ben említi először Ps-Fredegár Wasconia néven. A 8. században a muszlim hódítók és a Karolingok között őrlődött Galliának ez a része. A Karolingoknak csak nehezen sikerült birodalmuk szerkezetébe illeszteni a térséget. A waszkonok és a Karolingok harcai lehetővé tették a normannok számára, hogy ezen a földön prédáljanak. Korszánkban Vilmos Sancho (977–999) volt Gascogne hercege, aki a Taller-i csatában legyőzte a normannokat.⁴⁵⁶

Gascogne neve Fleury-i Abbo kapcsán kerül szóba a Glaber krónikájában. Abbo a korabeli szerzetesreform jeles alakja volt. Oblátusként került a Fleury, más néven Saint-Benoît-sur-Loire monostorba. Itt egészen az apáti tisztségig vitte. Egyik írásában három osztályba sorolja az embereket: vannak laikusok, klerikusok és szerzetesek. A szerzetesek számítanak a legmagasabb osztályba. Glaber elbeszéli, hogy a tekintélyes apát a déli *waszkonok* tartományába ment, hogy a szerzetesi

⁴⁵⁴ GLABER V. 16. Lásd még GYÖRKÖS 2000. 200., 62–75.

⁴⁵⁵ GLABER III. 40.; Jelenések 13,16.

⁴⁵⁶ CURSENTE 1988. 1126–1129.

életformát terjessze.⁴⁵⁷ Fentebb említettem, hogy Abbo a Saint-Benoît-sur-Loire monostor élén állt. Ezt a rendházat Odo Cluny apát reformálta meg, de független monostorként működött. Nekik volt alárendelve a Gascogne-i La Réole monostor, ahová Abbo vizitáció céljából utazott.⁴⁵⁸ Glaber elbeszélése szerint ott tisztelettel fogadták. A monostor udvarán azonban veszekedő tömeg verődött össze. Abbo közléjük ment, hogy lecsendesítse őket, de egy feldühödött ember lándzsával leszúrta őt.⁴⁵⁹ Ez 1031. november 13-án történt.⁴⁶⁰

Glaber az elbeszélte történetben nem ad általános jellemzést Gascogne-ról. Mond róluk jót is, hiszen elbeszélése szerint Abbót tisztelettel fogadják ott a szerzetesek. Abbo meggyilkolása azonban mégis negatív benyomást kelt arról a vidékről. A történet a korabeli közösség-tudatok egyik megnyilvánulási formáját is példázza: ez a közös reformmozgalomba tartozó monostorok hálózata. Az a monostor, mely más rendházakat megreformált, ellenőröket küld az általa megújított házakba. Az egy hálózatba tartozó szerzetesek együvé tartozónak érezhették egymást.

A krónika egy másik pontján is érezhető Gascogne emléke. Glaber a szaracénok ellen harcoló navarrai herceget Vilmosnak nevezi, akinek mellékneve Sancho (Sanctus). A szaracénok ellen harcoló szóban forgó uralkodó Nagy Sancho (1000–1035) lehetett, Vilmos Sancho Gascogne hercege volt. Kettejük alakja mosódhatott össze Glaber tudatában.⁴⁶¹

2. 3. 4. 2. Burgund Királyság

Korszakunkban a Burgund Királyság független államalakulat. A verduni szerződés (843) során a későbbi Burgund Királyság területe a középső birodalomhoz került, a későbbi hercegség területe pedig a nyugati birodalomnak jutott.

Figyelemre méltó, hogy a Burgund Királyságot Austrasia néven említi. Austrasia a Meroving királyság idején a birodalom keleti részének neve volt, a Rajna-Maas-Mosel vidékén feküdt. Először Tours-i Gergely említette ezt a nevet a 6. század második felében.⁴⁶² Glaber a Burgund Királyságot nevezi Austrasiának.

⁴⁵⁷ GLABER III. 11. „...gratia propagande religionis monastice in prouintiam transiret meridianorum Wasconum.”

⁴⁵⁸ FRANCE 1989a. 112–113. 2. jegyzet.

⁴⁵⁹ GLABER III. 11.

⁴⁶⁰ FRANCE 1989a. 112–113. 2. jegyzet.

⁴⁶¹ GLABER II. 18. 82. 2. jegyzet. Erről a háborúról lásd a Kelet és dél, ill. A Hispánia fejezetben.

⁴⁶² ZOTZ 1979. 1258–1259.

2. 3. 4. 3. Kelet vagy nyugat?

Glaber ritka tüneményként beszéli el, hogy Berneval közelében feltűnt egy cet, és északról nyugat felé úszott. Ennek igazolásaképpen elmond egy még meghökkenőbb esetet. Eszerint egy Brendan nevű remete társaival együtt partra szállt egy szigeten. A szigetről nem sokkal később kiderült, hogy nem sziget, hanem egy óriási cet. Az állat, hátán a remetékkel elkezdett úszni kelet felé. Messze keleten egy szép szigeten értek partot, ahol szent életű remetéket találtak.⁴⁶³ Az elbeszélés a Szent Brendánról szóló történetek egyik változata. A keleti égtáj előnyös színt kap, hiszen a keleti sziget szép fekvésű, és szent életű emberek lakják. Glaber ugyan nem említi, de a Szent Brendan történetekben a szerzetesek azért kelnek útra, hogy megtalálják a boldogok szigetét. Az óriási cethal, amit szigetnek vélnek, más legendaváltozatban is előfordul. Ott azonban nem a teljes utat töltik az ő hátán.⁴⁶⁴ Brendan legendájának ez utóbbi változata alapján a szerzetesek nyugat felé utazhattak. Az a szerzetes, aki Brendannak a szép szigetről beszél, és kedvet ébreszt benne az utazás iránt, nyugatra helyezi a szigetet.⁴⁶⁵ Brendan legendájának vége felé azonban mégis arról olvashatunk, hogy kelet felé hajóznak. A Brendan-legenda magyar kiadója, Majorossy Judit megjegyzi, hogy Sevillai Izidor a Paradicsom helyét keletre teszi. Ennek emléke játszhatott bele abba, hogy a Brendan-legendában útjuk vége felé keletre fordulnak a szerzetesek, hogy a gyönyörű szigetre eljussanak.⁴⁶⁶ Glaber elbeszélésében a tengeri szörny végig kelet felé viszi a szerzeteseket, holott, ha azt feltételezzük, hogy a Brit szigetek tájáról indulnak, az volna az életszerű, ha nyugatra hajóznának. Az elbeszélés elején említett cet is északról nyugat felé úszik.

Figyelemre méltó az az elképzelés, hogy a boldogok, az üdvözültek valahol nyugaton lank egy szigeten. Már az ókori szövegekben is találunk erre példát. Hésziódosz is az Óceán egy szigetére helyezi azt a helyet, ahol a hősök, a hősök élnek.⁴⁶⁷ A lenyugvó, meghaló nap maga után hozhatja azt a képzettársítást,

⁴⁶³ GLABER II. 2. „...ad orientalem illos eueheret plagam.” „... semper tamen semet conspiciebant ad solis ortum tendere.”; Glaber művében szerepet kapó természeti jelenségekről lásd VADAS 2010.

⁴⁶⁴ Navigatio.

⁴⁶⁵ Barrind atya beszél Brendannak saját utazásáról. Fiával, Mernoccal nyugat felé hajóznak a Szenteknek ígért Föld irányába. Navigatio, 1. cap. 24–28.

⁴⁶⁶ Navigatio 28. cap. 80. 3. jegyzet. Izidor: Etymologies XIV. 3,2. Majorossy Judit ebben a jegyzetben megjegyzi: „Vannak későbbi Navigatio kéziratok, amelyekben ezen a helyen már a nyugati irány szerepel.”

⁴⁶⁷ „Ott laknak, s lelkükhöz nem fér gond s szomorúság, / Mély örvényű Ókeanosz boldog szigetében” HÉSIÓDOSZ 1955. 170–171. sor 46–47.

Görögül μακάρων νησοί, latinul insulae fortunatae, azaz boldogok szigete volt e szigetcsoport neve. A korai görög költészet eszkatologikus várakozásokkal helyezte a messi nyugatra. Előbb Itáliával, majd Madeirával, Porto Santo-val, majd a Kanári-szigetekkel azonosították. Eckart OLSHAUSEN: Makaron Nesoi, In Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Stuttgart–Weimar. 7.

hogy a halottak országa valahol nyugaton kereshető. A halottak országa magával hozhatja azt a gondolatot, hogy az a boldogok lakhelye, mely különbözik a zord alvilági birodalomtól. Az élők országát víz választja el a holtakétól. Ez lehet a halál jelképe. Glabernél cethal viszi át a szerzeteseket a távoli, boldog szigetre. Más mondákban is találkozhatunk azzal a fordulattal, hogy egy állat – gyakran nőstény-szarvas – átvezet egy népcsoportot a vízen, a túloldalon pedig egy szép, biztonságos helyen érnek partot. Ez az állat jelképezheti azt a lényt, mely az elhunyt lelkét a túlvilágra vezeti (mint a görögöknél Hermész), illetve kapcsolatot tart az emberi lélek és a túlvilág között (mint a keresztény hitben az angyal).⁴⁶⁸

2. 3. 4. 3. 1. Brit szigetek

A cet megjelenését jelnek tekintette Glaber, mely a nyugati világban dúló háborúkat jelzett előre. Itt mutatja be az Óceán tengerentúli szigetein, az angolok, britek, skótok lakta területeken lezajlott háborút.⁴⁶⁹ A Brit sziget népei közt nem említi a krónikás a szászokat. A krónika bevezető soraiból kiderül, hogy Glaber ismerte Beda Venerabilis munkáját, az Angol nép egyháztörténetét. Beda az *angol* szót használja összefoglaló névként az angolokra, szászokra és jütökre.⁴⁷⁰ Meglehet, az egyháztörténet hatásának tudható be, hogy Glaber angolokról ír, szászokról pedig nem. Érdekes a britek említése. Glaber a bretonokat is ezzel a szóval jelöli. Alább ír a bretonok és Anjou Fulko herceg háborújáról. Az angolok és skótok mellett említett briteken azonban valószínű, hogy a Brit sziget lakóit érti.⁴⁷¹

Glaber tudja, hogy Ethelred király (*Adalradus*) Richard normann herceg nőtestvérének volt a férje. Ethelred Glaber szerint Dániában halt meg. Halála után Knut, akit a krónikás a keleti angolok királyának nevez, megtámadta Aethelred egykori országát, majd feleségül vette a normann herceg nőtestvérét, Ethelred özvegyét. A normann kapcsolatok említése valószínűsíti, hogy a burgund történetíró Normandiából szerezhetett ismereteket a Brit szigeten történekről. A dánok még Villásszakállú Sven királyuk alatt kezdték el Anglia elfoglalását. Anglia királya, Tanácstalan Ethelred 1013-ban feleségét és fiait sógorához, Richárd normann herceghez küldte. Sven azonban 1014-ben meghalt, így Ethelred visszatérhetett az angol trónra. Sven halála után fia, Knut, folytatta Anglia megszállását. 1016-ban Ethelred is meghalt. Halála után fia, Edmund egy ideig még ellenállt Knutnak, de hamarosan őt is utólérte a halál. Knut így Anglia királya lett. Ethelred fiai, Alfred

kötet 725.; Trencsényi-Waldapfel Imre: Az aranykor-mítosz és a boldogok szigetei. In: HÉSIODOS: Munkák és napok. 113–136.

⁴⁶⁸ Lásd BERZE NAGY 1927. 65–80., 145–164.

⁴⁶⁹ GLABER II. 3.

⁴⁷⁰ PLASSMANN 67–71., 113.

⁴⁷¹ FRANCE 1989a. 54. 1. jegyzet.

és Edward közben Normandiában időztek. Knut, hogy megelőzze a néhai Ethelred sógorának, Richard normann hercegnek beavatkozását, feleségül vette Ethelred özvegyét, Emmát.⁴⁷²

Glaber beszámol Knut király Skócia ellenes háborújáról is. Krónikája szerint Malcolm, skót király volt az ellenfele. Richárd, normann herceg és nőtestvére közbenjárására és *Isten szerelméért* azonban Knut békét kötött Malcolmmal. Glaber még azt is tudni véli, hogy Malcolm fiát Knut emelte ki a keresztvízből. Az Angolszász krónika az 1031. évnél valóban megemlíti, hogy a skót király megadta magát Knutnak. II. Malcolm Mackkenneth (1005–1034) királyról van szó. Malcolm 1016 és 1018 között, tehát Knut angliai uralmának kezdetén győzelmeket aratott Northumbriában. Valószínű, hogy Knut ezek után meg akarta szilárdítani hatalmát Anglia északi részén. Érdekes az a megjegyzés, hogy Malcolm fiát Knut emelte volna ki a keresztvízből. Malcolmnak nem volt olyan fia, aki követte volna őt a trónon. Halála után lányának fia, I. Duncan (1034–1040) lett az örököse.⁴⁷³ Elképzelhető persze, hogy Malcolmnak volt fia, aki nem élte őt túl, és Knut ennek a fiúnak lehetett a keresztapja. Ami a normann herceg közbenjárását illeti, valószínű, hogy ezt Glaber azért említi, mert hangsúlyoznia akarta a normann befolyás szerepét. Knut 1027-ben elment Rómába, és jelen volt Konrád német király császárrá koronázásán. Glaber 1028-ban járt Rómában, elképzelhető, hogy ott hallhatott olyan híreket, amelyek Knut kíséretétől származtak. A burgund krónikás viszonylag keveset ír Európának erről az észak-nyugati részéről, de idáig is kiterjedt látóköre.

2. 3. 4. 4. Kelet és dél

Ha Glaber keletről való felfogását elemezzük, látni fogjuk, pozitív és negatív elemek egyaránt találhatóak benne. Keleten van a szent város, Jeruzsálem. Ide törek-szenek a zarándokok. A zarándoklatok bemutatása azonban nem egyértelműen pozitív Glabernél. Vannak, akik szerinte csak azért kelnek útra, hogy aztán eldicsekedhessenek vele: jártak Jeruzsálemben. Azt sem mulasztja el megjegyezni a krónikás, hogy egyes vélemények szerint a keleti zarándoklatok az Antikrisztus eljövételét jelzik előre. Hiszen az Antikrisztusnak keleten kell eljőnie. Akik tehát Jeruzsálembe tartanak, abba az irányba mennek, ahol az Antikrisztusnak el kell jőnie.⁴⁷⁴ A 10. század közepének szerzője, Adso, Montier-en-Der szerzete-se is megírta nagyhatású értekezésében, hogy az Antikrisztus Babilonban fog

⁴⁷² FRANCE 1989a. 54–55. 2. jegyzet.

⁴⁷³ Marianus Scottus: Moelcoluim rex Scotiae obiit 7. Kal. Decemb. Donchad, filius filiae eius, sibi successit annis 5, mensibus 9. MGH S. V. 556. 56–57. jegyzet. Duncan királyt Shakespeare Macbeth-jéből is ismerhetjük.

⁴⁷⁴ GLABER IV. 21.

megszületni, majd Jeruzsálembe megy.⁴⁷⁵ Nem tudhatjuk biztosan, vajon Glaber olvasta-e Adso értekezését, de máshonnan is tudomást szerezhettek hasonló véleményekről. Glabernél tehát a zarándoklatok bemutatása összekapcsolódik a közeli világvége tudatának gondolatával.

Fent már olvashattuk Glaber példázatában, hogy keleten és délen kevésbé van elterjedve a kereszténység. Jeruzsálemet is beárnyékolja a szaracénok jelenléte. Leírja a húsvéti ünnepet, melynek során botrányt okoz egy örült szaracén – később társai ölik meg őt.⁴⁷⁶ Elbeszéli azt is, hogy Babilon hercege – vagyis a kairói uralkodó, Al-Hākim – leromboltatja a jeruzsálemi Szent Sír templomot.⁴⁷⁷ Az eset 1009-ben történt. A kairói uralkodót a jeruzsálemi papok kegyes csalása bosszanthatta fel. A papok ugyanis egy szerkezettel úgy tudták előidézni a húsvéti lángot, mintha az magától lobbant volna lánggra. Miután erre fény derült, Al-Hākim leromboltatta a templomot. Mivel a korabeli hagyomány szerint az Antikrisztusnak Babilonból kell származnia, a babiloni hercegnek tartott Al-Hākim cselekedete világvégefélelmeket idézhetett elő nyugaton. Európában, Orleans közelében az a hír terjedt el, hogy a zsidók bujtatták fel a szaracénokat a jeruzsálemi templom lerombolására, így Orleans környékén üldözni kezdték a zsidókat.⁴⁷⁸

Szót kell ejtenünk Glaber Afrika-felfogásáról is. Afrika többször is a szaracénokkal kapcsolatban kerül szóba. A burgund krónikás megemlékezik arról, hogy Algalif, a szaracénok királya Hispániából megtámadja Itáliát. A szaracénok a portyázás után Afrikába térnek vissza. Ebben a névben, *Algalif*, talán a muszlim uralkodó címe, a al-halīfa, kalifa kereshető.⁴⁷⁹ Más helyen egy Almanzur nevű királyról számol be, akinek a vezetésével a szaracénok Afrikából kiindulva elfoglalják majdnem egész Hispániát, és Gallia határáig jutnak. Navarra hercege, Vilmos azonban, akit Sanctusnak (Sancho) is neveztek, legyőzte a szaracénokat, és azok visszahúzódtak Afrikába. Az Almanzur név mögött Ibn Abi Amir rejtezik, a cordobai kalifa első minisztere. A keresztényekkel szemben elért sikerei révén kapta az al-Mansūr nevet, ami azt jelenti, Győztes. Legnagyobb győzelme a híres keresztény zarándokhely, Santiago de Compostella elfoglalása volt. Miután meghalt, a keresztények sikeresen visszaszorították a muszlimokat,⁴⁸⁰ a félszigetről azonban nem sikerült Afrikába szorítani őket. Hogy Glaber művében Algalif Hispániából támad, Almanzor pedig Afrikából, mutatja a hispániai és az észak-

⁴⁷⁵ ADSO: Liber de ortu et tempore Antichristi. Migne Patrologia Latina. CI. Glaber művéről és végétételefélelmekről lásd VADAS 2007. 31–49.

⁴⁷⁶ GLABER IV. 19.

⁴⁷⁷ GLABER III. 24.

⁴⁷⁸ Lásd a jelen fejezet zsidókról szóló részét. Chabannes-i Adémar is ír a Szent Sír templomának lerombolásáról III. 47.

⁴⁷⁹ GLABER I. 17.

⁴⁸⁰ GLABER I. 17; II. 82; FRANCE 1989a. 33. 3. jegyzet, 82. 2. jegyzet.

afrikai muszlimok közti kapcsolatot. Sancho esetében itt inkább Gascon hercegéről, Vilmos-Sanchoról lehet szó, aki a 11. század elején részt vett a hispániai harcokban. Glaber őt keverhette össze Vilmoossal, Navarra hercegével, akit Nagy Sanchonak is neveztek.⁴⁸¹

Hogy Glaber mit tekintett Afrikának, azt érdekes módon példázza a következő történet. Elbeszéli a Vezúv kitörését, majd hozzáteszi, ilyesmi csak Afrikában van. Nem kizárt tehát, hogy Afrika az ő szemében a déli, meleg területeket jelenthette.⁴⁸²

A következő jelenet szintén Afrikában játszódik. Glaber itt egy Marseilles-ből való utazóról beszél, aki „Afrikában” egy remetével találkozik. A remete szavai szerint Cluny fölötté áll a római világ többi monostorának, hiszen számos lelket megmentenek ott az ördög karmai közül. Olyan gyakran mutatják be ott a szentmisét, hogy szinte minden nap megszabadítanak egy lelket a démonok hatalmából.⁴⁸³ Odilo apát életrajzírója, Jotsaldus szintén elbeszél egy hasonló történetet. Nála egy aquitániai zarándok a történet hőse, aki egy szigeten remetével találkozik. A remete közli vele, hogy azon a szigeten lángok törnek elő, a lángokban pedig emberek lelkei szenvednek, és démonok kínozzák őket. A clunyek imádságai azonban kiszabadíthatják ezeket a lelkeket. A Jotsaldus történetében szereplő zarándok Clunyben elmondja a történetet Odilo apátnak. Az apát ezek után elrendeli, hogy a Minden-szentek utáni nap legyen a halottakért való imádkozás napja.⁴⁸⁴ Glaber és Jotsaldus elbeszélése részletekben ugyan különböznek, de mindkettő kifejezi, mennyire fontos volt Clunyben a halottakért való imádkozás.⁴⁸⁵ Glaber és Jotsaldus a cluny-i apátság dicsőségét is kifejezik. Mindkét történet remetéje távoli vidékeken lakik, Glabernél Afrikában, Jotsaldusnál egy Földközi-tengeri szigeten, de még ott is tud a burgundiai monostorról, és a clunyiek imádságát tartja a leghatásosabbnak.

Glaber elbeszélésében érdekes a marseilles-i utazó alakja is. A krónikás szerint azok közé tartozik, akik azért utaznak, hogy lássanak, és tudásukat bővítsék, és soha sincsenek megelégedve. Ő tehát se nem zarándok, se nem kereskedő, mai

⁴⁸¹ FRANCE 1989a. 82. 2. jegyzet.; Hettinger is felhívja rá a figyelmet, hogy a a 14. századi pisai krónikás, Ranieri Sardo és más pisai krónikások is afrikaiaknak tekintették Denia és a Baleár szigetek urát, Mudjáhidot. Hispánia és Afriak tehát több régi szerző tudatában is özszemosódott. HETTINGER 197.

⁴⁸² GLABER II. 13.

⁴⁸³ GLABER V.13.

⁴⁸⁴ JOTSALD von Saint-Claude: Vita des Abtes Odilo von Cluny. Herausgegeben von Johannes Stab. Hannover 1999. MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi LXVIII. 218–220. II. 15.; Német fordítást lásd EBERL 29

⁴⁸⁵ A két történet példázza, hogy a 10–11. században milyen formában élt a tisztítóhelyben való hit. Más források olyan hitről tanúskodnak, mely szerint a megholtak lelke hal vagy madár formájában él tovább. Ezekben a történetekben is hangot kap, hogy mise mondásával meg lehet szabadítani ezeket a szenvedő lelkeket. Glabernél nincs arról szó, milyen módon szenvednek a lelkek. Jotsaldusnál tisztítóházban való hittel találkozunk. A feltörő tűz gondolata lehet az, ami miatt a szenvedés helyét a déli égtájon helyezi el a szerző. DINZELBACHER 1981. 101–105.

szóval azt mondhatnánk, turista. Glaber szavaiból úgy tűnik, az ilyen fajta ember nem volt egyedi, hiszen a krónikás azt mondja róla, „*azok közé tartozik...*”. Akadtak tehát olyan emberek, akik tudásuk bővítése és a látnivalók kedvéért keltek útra, és az utazást megengedhették maguknak.

Glaber elbeszél egy csatát a keresztények és a szaracénok között, amit állítása szerint Afrikában vívtak. A szaracénokat „*populum perfidia*”, *álnok nép* nevezettel illeti.⁴⁸⁶ Az ütközet minden bizonnyal Hispániában zajlott, ezért a *Hispania* fejezetben tárgyalom.

A szaracénokról fentebb bemutatott két történet pusztító ellenségként ábrázolja a muszlimokat. A két elbeszélésből megtudhattuk a vezérek nevét, azt is, hogy honnan jöttek, közelebbi ismeretekkel azonban nem gazdagodhattunk. Glaber leír egy olyan esetet is, melyben kedvezőbb képet fest a muszlimokról. A szaracénok ez alkalommal is „Afrikából” érkeztek. Az Alpok hegyei közt támaszpontot foglaltak el, és foglyul ejtették a cluny-i apátot. Az elbeszéléssel részletesebben foglalkozom a más vallású idegennel való találkozást taglaló fejezetben. Itt legyen elég annyi, hogy a szaracénok többsége tiszteletet nyilvánít a fogságba esett apáttal szemben, sőt felfedeznek valamit a keresztény apát hitében, ami saját hitüknek is része: megbecsülik ugyanis Maiolus Bibliáját. Glaber ezt azzal magyarázza, hogy a próféták jövendölései, melyek Krisztusban teljesedtek be, a szaracénok értelmezése szerint Mohamedre vonatkoznak.⁴⁸⁷ Glabernek ezek a sorai azért értékesek, mert ő az első a Hispániától és Itáliától északabbra eső keresztény szerzők közül 1100 előtt, aki megemlíti Mohamed nevét. Ugyanakkor ez az első adat Cluny és az iszlám kapcsolatára, ami a 12. században Petrus Venerabilisszal teljesedik ki: az ő ösztönzésére fordították latin nyelvre a Koránt.⁴⁸⁸ Glaber leírja, hogy Hispániából érkeztek menekült szerzetesek Clunybe. Ők hozhattak magukkal ismereteket az iszlámról.⁴⁸⁹ a burgund szerzetes elbeszélése azért is érdekes, hiszen ez a történet is gyarapítja azon esetek sorát, melyekben a támadók tisztelettel fordulnak a számukra idegen vallás szent embere felé.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ GLABER IV. 22.

⁴⁸⁷ GLABER I. 9.;

⁴⁸⁸ W. SOUTHERN: *Western Views of the Islam Middle Ages* Cambridge 1962. 25. Idézi FRANCE 1989a. 21. 2. jegyzet; BULST 1993. 1985–1987.; Le GOFF 2000. 38–39.

Megjegyzendő, hogy Szent Gellért nagyobbik legendája szintén említi Mohamed nevét, bár a legendaszöveg jelenlegi változata a 14. századból származik. SRH II. 481.

⁴⁸⁹ FRANCE 1989a. 22. 1. jegyzet.

⁴⁹⁰ Ebbe a sorba illik bele Heliódoros története a Bibliában (Makkabeusok könyve), Nagy Sándor találkozása a jeruzsálemi főpappal, Attila találkozása Nagy Szent Leó pápával. Lásd FÓTI 1910. 52–64. Ide tartozik Toursi Gergely és Paulus Diaconus elbeszélése Hospitiusról, aki a longobárdok kezéből menekült meg csodálatosan. Thietmárnál is találunk hasonló történetet (VII. 42–43.), de megemlíthetjük Konstantinnak (Cirill) és Metódnak a magyarokkal való találkozása is, és több más bizánci történet. Lásd MORAVCSIK 1928. 108–109.

Az apátért utóbb megérkezett a váltságdíj, és kiszabadult. Provence grófja (Arles-i) Vilmos nem sokkal később körülvette a szaracénok tengerparti támaszpontját, Le Garde Freinet-t (Fraxinetumot), és elfoglalta szaracénok fészket. Glaber szerint a szaracénok közül egy sem tért vissza a hazájába.⁴⁹¹

2. 3. 4. 1. Hispánia

A déli keresztény területek közül Hispániáról is tud a burgund krónikás. Fentebb már szóltam al-Mansūr előrenyomulásáról, akit Glaber szerint Vilmos, Navarra hercege szorított vissza.⁴⁹² Hispánia lakóit ezek alapján vitéz embereknek tűnnek föl a krónikában. A hispániai terület kapcsolatban állt Cluny-vel. Erről tanúskodik egy csata leírása Glaber krónikájában. A szaracénok, a *populus perfidiae* betöréséről van itt szó, amit az előző fejezetben is érintettem. Glaber szerint a szemben álló felek kölcsönös vérengzés után egyeztetnek egymással, hogy csatázni fognak – hasonlóan egyébként, amint azt az Anjou Fulkó és a bretonok harcánál is leírja a krónikás. Glaber a szaracénok betörése kapcsán nem nevezi meg, hogy a megtámadott keresztények mely ország fiai, de keresztényeknek mondja őket. Közösséget vállal velük, mieinknek *nostris* nevezi őket. Rávilágít a szaracénok egy érdekes szokására: a csatában arany és ezüst ékszerekkel díszítik magukat. A keresztények a csata előtt Szűz Máriához és Szent Péterhez imádkoznak, s fogadalmat tesznek, hogy győzelem esetén a cluny-i monostornak adományozzák a zsákmányt. A Szent Péterhez való imádkozás említése azért is fontos, mert ő volt az apátság védőszentje. A keresztények, miután legyőzik a szaracénokat, beváltják, amit fogadtak, és elküldik a zsákmányt Cluny-be.⁴⁹³ Mindez kedvessé tette Hispániát a krónikás szemében. Glaber azt sem hallgatja el, hogy Hispániában eretnek tanok is felütötték a fejüket. A krónikás ezt nem egyedül az ottaniak bűnéül rója fel, hisz a szardíniaiak rontották meg őket. A hispániai igazhitűek azonban ki tudták gyomlálni ezt az eretnekséget.⁴⁹⁴

2. 3. 4. 2. Itália

Itáliát személyes tapasztalatból is volt alkalma megismerni Glabernek, hisz előljárójával, Volpianói Vilmossal maga is járt ott.⁴⁹⁵ Mestere elbeszéléséből is szerezhettek ismereteket erről a vidékről, hisz Vilmos Itáliából származott, és szerzeteseket is hozott onnan magával Dijon-ba.

⁴⁹¹ GLABER I. 9. „ne unus quidem rediret in patriam”. Vilmos mellett fivére, Rothbald, valamint Turini Arduin gróf vezették az ostromló sereget. COULET 150–151.

⁴⁹² GLABER II. 18.

⁴⁹³ GLABER IV. 22.; FRANCE 1989a. 206. 1. jegyzet.

⁴⁹⁴ GLABER II. 23.

⁴⁹⁵ GLABER IV. 7.

Az itáliaiakat kevésbé mutatja bátraknak, mint a hispániaiakat. Fentebb már említettem azt a csatát, amit Algalif szaracén vezér nyert meg az itáliai hercegekkel szemben. Glaber gúnyval említi az itáliai sereg megfutamodását: elmenekülnek, „*ahogy ez a modern itáliaiak gyakori szokása*”.⁴⁹⁶ A kifejezés érezteti, hogy valaha – vélhetően a rómaiak korában – más volt rájuk jellemző, saját kora Itáliájának bátorságát azonban nem dicséri a krónikás.

Egyes konkrét területek lakóiról sincs jobb véleménnyel. Ilyenek a longobárdok. Amikor II. Henriket császárrá avatja Benedek pápa, Glaber szerint a longobárdok „*szokott csalásukkal*” Arduint választották királyukká. Henrik, miután legyőzte az ellenállókat, és bevonult Páviába, arra kényszerítette a longobárdokat, hogy palotát építsenek neki Páviában.⁴⁹⁷ A lombardok valóban fellázadtak Henrik ellen, és Ardunit választották saját uralkodójukká, ez azonban még azelőtt történt, hogy Henriket császárrá koronázták volna.

Nem Henrik volt az egyetlen, akivel szemben a páviaiak ellenálltak. Amikor II. Konrád itáliai útjáról szól, a krónikás elbeszéli, hogy a „*gőgös páviaiak*” lerombolták a városukban levő királyi palotát.⁴⁹⁸ Konrádot egyébként különösen rossz színben tünteti fel a krónikában, az ő ellene lázadó páviaiakat mégis ellenszenvesnek ábrázolja Glaber. Korábban II. Henrik ellen is fellázadtak, aki pedig tiszteletre méltó uralkodó volt Glaber szemében.

Más helyen a rómaiak telhetetlenségéről emlékezik meg. Leírja, hogy a görögök a konstantinápolyi egyházat olyan egyetemesnek akarják elfogadtatni a maguk területén, „*mint amilyen Róma az egész világon*”. A görög követek ajándékokat hoznak magukkal Rómába, hogy szándékukat keresztülvigyék. Ennek kapcsán jegyzi meg, hogy Rómában különösen otthon van a telhetetlenség.⁴⁹⁹

Egy későbbi részben elbizakodottnak minősíti a rómaiakat.⁵⁰⁰ Ezt XIX. János pápa megválasztása kapcsán írja. A pápa eredeti neve Romanus volt. Glaber szerint a rómaiak hetykeségéből fakad az a szokás, hogy megváltoztatják nevüket, ha pápává választják őket. Az új névvel takargatják a bűneiket. Ez a megjegyzés nyilván rossz fényt vet a pápaságra. A krónika más részén Glaber tisztelettel említi VIII. Benedeket, helyesnek tartja a döntést, hogy a császárt a pápának kell kiválasztania. Voltak azonban olyan kortárs pápák, akikről a burgund szerzetes nem tudott jó véleménnyel lenni.

A rómaiak említése kapcsán figyelemre méltó a következő körülmény. Amikor Glaber arról ír, hogy Benedek pápa a rómaiak császárává koronázza Henriket,

⁴⁹⁶ GLABER I. 17. „*sępius mos est istis modernis Italicis*”

⁴⁹⁷ GLABER III. 1. „*Longobardorum gens consueta fraude*”

⁴⁹⁸ GLABER IV. 1. „*Papienses, ceterorum superbissimi*”

⁴⁹⁹ GLABER IV. 2.

⁵⁰⁰ GLABER IV. 4. „*insolentia Romanorum*”

a rómaiakat *populus*ként említi.⁵⁰¹ Máshol egyszerűen a *Romani* kifejezést használja. Az antik forrásokból átvett *populus Romanorum* kifejezés tehát nem egyszerűen a város népére vonatkozik, hanem mindazokra, akik felett a császár uralkodik, tehát a latin világ népére. A szaracénokat és a longobárdokat *gens*nek nevezi a krónikás.

A korabeli eretnek mozgalmakkal kapcsolatban is szóba kerül Itália. Megemlíti egy Vilgardus nevű ravennai embert, aki nagy jártasságra tett szert a grammatika terén. Megjegyzi, hogy az itáliaiak szokását követte, akik minden más tudományt elhanyagolnak a grammatika kedvéért. Éjszaka Vilgardusnak megjelent az ördög Vergilius, Horatius és Juvenalis képében. Ördögi dolgokra tanították a hiszékeny tudóst, aki az „ő csábításukra a szent hit ellen kezdett prédikálni, azt állítva, hogy mindenben a költőknek kell hinni.” Végül Ravenna püspöke eretneként elítélte Vilgardust. Glaber szerint abban az időben Itáliában sokan estek áldozatául az eretnekségnek, és vagy kard vagy tűz által veszttek el. Itt említi meg, hogy Szardíniából Hispániába is átszivárgott az eretnekség.⁵⁰² Később, amikor az orléans-i eretnekekről ír, megjegyzi, hogy a tévtanokat egy nő hozta be Itáliából.⁵⁰³ Ez az állítás nem vet jó fényt a női nemre, de az itáliaiakat is hátrányosan érinti.

Fentebb már volt szó a lombardokról, akik gőgös lázadókként jelentek meg Glabernél. Az egyik lombard várost, Montefortét annak kapcsán említi meg, hogy eretnekség kerítette hatalmába. Püspökök és világi előkelők megostromolták az erősséget, és elégették az elfogott eretnekeket.⁵⁰⁴

Az itáliaiakról tehát sok rosszat írt a krónikás. Ez a hozzáállás összefügghet azal, amit Franciaország déli részével szemben tanúsít. A burgund szerzetes távolságtartással, megvetéssel szól azokról a területekről, amelyek a rómaiak örökségét, a világiasabb szellemiséget jobban őrizték. Jót is tud azonban mondani Itáliáról, hiszen mestere, Volpianói Vilmos maga is itáliai volt.⁵⁰⁵ Glaber több helyen összekapcsolja Itáliát és Galliát, és együtt említi a két földrajzi egységet. Ezzel is érzékelteti a két térség közti kapcsolatokat.

⁵⁰¹ GLABER IV. 1.

⁵⁰² GLABER II. 23. Merseburgi Thietmarnál is olvashatunk e Brúnóról, Köln érsekeről. Egy Poppo nevű klerikus látomása szerint Krisztus a filozófia hiábavaló alkalmazásával (inane philosophiae execucionem) vádolta Brúnót, de Szent Pál megmentette az érseket. THIETMAR II. 16. Ezek az adatok érdekes példái annak, hogyan álltak hozzá a korabeli egyházi személyek az antik irodalomhoz. Thietmar is, Glaber is idéznek antik szerzőktől. Azt azonban helytelenítik, ha valaki túlságosan átadja magát nekik, annyira, hogy az már a keresztény hit rovására megy.

⁵⁰³ GLABER III. 8.

⁵⁰⁴ GLABER IV. 5.

⁵⁰⁵ GLABER III. 16; Vita Willelmi.

2. 3. 4. 3. Görögök

A görögök országát, a Bizánci Birodalmat tengerentúli országnak tekinti Glaber. Számon tartja a Római Birodalom emlékét. Ahogy erről már Glaber fogalomhasználatánál írtam, megemlékezik róla, hogy amikor a Római Birodalom kettészakadt, Konstantinápoly lett a feje a görögöknek és más tengerentúli népeknek.⁵⁰⁶ A krónikás ezeket a Konstantinápoly fennhatósága alatt álló területeket itt még nem illeti semmilyen államformával.

Egy másik történetben a burgund krónikás sötét képet fest az egyik bizánci uralkodóról. Amikor leírja a montefortei eretnekvár ostromát, elbeszéli, hogy az igazhitű seregben volt egy beteg lovag. Az eretnekek közül egy előkelő hölgy meglátogatta a lovagot. Amikor a sátorba lépett, úgy tűnt a lovagnak, mintha fekete alakok kísérenék a hölgyet. A nő távozása után a fekete alakok vezére beszélni kezdett a lovaghoz. Gyógyulást ígért neki, és értésére adta, hogy az ő segítségével lett Konrádból császár. Azt is elárulja, hogy a „tengeren túl” (*transmarinis partibus*) ő adta a „görögök királyságát” Mihálynak. A lovag nem engedett a csábításnak, hanem a kereszt jelével elkergette az ördögöt. Glaber itt elmesél egy korabeli hiedelmet. Eszerint Mihály, Basileios testőre megmérgezte urát, és azután elfoglalta a trónját.⁵⁰⁷ Glaber tévesen tudja az eseményeket. II. Basileios (976–1025) császárt testvére, VIII. Konstantin (1025–1028) követte. Konstantin lánya, Zsóé előbb III. Rómanos felesége lesz, majd miután Rómanos meghal a fürdőkádjában, akkor jegyzi el magát a fiatal Mihálllyal, aki IV. Mihály néven emelkedett a császári trónra (1034–1041).⁵⁰⁸ Hogy a korabeli nyugaton is rossz szemmel nézték a bizánci udvarban folyó cselszövényeket, jól mutatja, hogy Glaber szerint Mihály az ördög segítségével szerezhette meg a koronát. Glaber előbb *regnum Grecorum*-ról, görögök királyságáról beszél, később nevezi *imperium*-nak, birodalomnak ezt az államot.

Elismeréssel szól a görögök tudományáról és a görög szerzetesek templomi feyeléméről. Megemlékezik egy auxerre-i szerzetesről, aki köpködni szokott imádkozás közben. Az illetőt egy jelenés figyelmeztette erre a hibájára. Attól kezdve nem köpködtek a templomban, kivéve a kihelyezett csészébe. A görögökről azonban feljegyzi Glaber, hogy rendesen viselkedtek a templomban.⁵⁰⁹ Valószínűleg zarándoktól szerezhette be ezt az ismeretet.

⁵⁰⁶ GLABER I. 16. „Constantinopolis tam Grecorum speciale caput in transmarinis orientis partibus quam ceterorum”

⁵⁰⁷ GLABER IV. 5.; FRANCE 1988b. 109–110.

⁵⁰⁸ OSTROGORSKY 2001. 287–299.

⁵⁰⁹ GLABER I. 2. V. 7.; VADAS 2007. 36.

2. 3. 4. 5. Észak és kelet

Glaber észak-felfogásának tárgyalásánál érdemes figyelembe venni, milyen kifejezéseket használtak a görög és latin szerzők az „észak” jelölésére, és milyen tartalmuk volt ezeknek a szavaknak.

A görög és latin szerzők egyaránt két fogalompárt használtak az észak jelölésére. Az egyik fogalompárba csillagászati kifejezések tartoznak. Ilyen a görög *αρκτος* (arktosz), magyarul medve. A szó a Medve csillagképre utal, amit a magyar népnyelv Göncölszekernek nevez. Latin megfelelője a *septentrio*, illetve *septentrio* (*septem triones*), ami hét cséplő ökröt jelent. Ez a kifejezés szintén a Göncölszekerre vonatkozik. A másik fogalomcsoportba tartozó szavak az északi, pontosabban északkeleti szélre vonatkoznak. Ilyen a görög *βορραας* (boreasz) és a latin *aquilo*. A csillagászati északot jelölő kifejezések a forrásokban semleges tartalmúak, az „északi szél” jelentésű kifejezések azonban sötét hangulatúak, hiszen az északi szél hideget, vihart hoz. A Bibliában többnyire negatív jelentésben tűnik fel az észak. Ezekben a helyeken Szent Jeromos fordítása, ma Vulgata az *aquilo* kifejezést használja. Így érthető, hogy a középkori ember számára az *aquilo* negatív kifejezésnek számított.⁵¹⁰

Fentebb utaltam rá, hogy Glabernál tetten érhető a pozitív észak-felfogás. Amikor arról ír, hogy a kereszténység jobban el van terjedve északon és nyugaton, mint keleten és délen, a pozitívabb *septentrio* kifejezéssel él.⁵¹¹ Amikor azonban a „hagyományos” felfogásnak megfelelően, sötétebb színekkel ecseteli az északiakat, az *aquilo* kifejezést alkalmazza.

Így tesz Glaber abban a fejezetben is, melyben a normannok támadásairól ír. Megmagyarázza a normannok nevét. Azért hívják őket így, mert elhagyták északot, hogy a nyugati területet megtámadják. Le is fordítja a normannok nevét, a *Nort* szót *aquilo*-val, a *Mint* alakot pedig *populus*-szal adja vissza.⁵¹² Amikor tehát baljós összefüggésben kerül elő az észak, az *aquilo* szót használja rá a burgund krónikás. Glaber megemlékezik egy Astingus nevű emberről, aki egy Troyes környéki faluból, paraszti sorból származott, majd a normannokhoz pártolt és a vezérük lett. Normann hordák élén saját hazáját pusztította. Erről a vezérről a normannok első krónikása, Saint-Quentini Dudo is beszámol (Hasting). A normann krónikában azonban Hasting eredetileg is normann. Glaber felfogását vizsgálva mindenestre érdemes megállapítani, hogy nemcsak idegen támadókról emlékezik meg, hanem árulóról is, aki az ellenséghez pártol.⁵¹³ Később leírja Richardnak,

⁵¹⁰ FRAESDORFF 38–43.

⁵¹¹ GLABER I. 24.

⁵¹² GLABER I. 18.

⁵¹³ GLABER I. 19.; PLASSMANN 248–255. Dudo ellenszenvesnek ábrázolja Hastingot. Ellenpontját képezi a normannok másik vezérének, Rollónak, aki keresztény hitre tér.

Burgundia hercegének győzelmét a normannok fölött, majd megemlíti a normannok keresztény hitre térítését.⁵¹⁴

Az északiak megítélésével kapcsolatban figyelemre méltó, amit Germániáról ír. Germánia nála a Rajnától nem keletre, hanem északra helyezkedik el. Itt is az *aquilo* (észak, vagy inkább északkelet) szót használja a krónikás. A korabeli ember fejében úgy tűnik, más szellemi térkép volt, mint a mostaniéban. Amit ma inkább keletinek mondanánk, azt ők inkább északinak, északkeletinek ítélték.

2. 3. 4. 5. 1. Germánia

Glaber vad, barbár népekkel népesíti be Germániát. Ez a térség nála nemcsak germán népek hazája, hiszen a térség lakói közé számítja a szláv liuticsokat is. Az a Germánia-felfogás köszön itt vissza, amely már Paulus Diaconus művében is megtalálható: Germánia Paulusnál is számos nép otthona. Egyes területeinek szerinte külön nevük is van, összefoglaló néven mégis Germaniának nevezik a térséget. Úgy tűnik, a longobárd történetíró Germánia-fogalma a későbbi észak-fogalom elődjének tekinthető. Az elnevezés értékminősítést hordoz: a térség barbár népek otthona.⁵¹⁵ Glaber ismerte Paulus Diaconus művét, krónikája előszavában hivatkozik is a burgund történetíróra. Lehet, hogy tőle vette át Germánia-fogalmát.

Glaber szerint Germánia lakói közül legvadabbak a „második Retia” lakói, a liuticsok. A burgund krónikás azért nevezheti Raetiának ezt az északi vidéket, mert ott volt a szláv redárok hazája.⁵¹⁶ A liuticsok nevét is igyekszik megmagyarázni Glaber, akárcsak a normannokét. A normannok nevét a germán nyelvből meg tudta fejteni a burgund krónikás, szlávul azonban nem tudott. A liutics szót a latinból értelmezte. Eszerint ez a nép a lutum, sár szóból kapta volna a nevét, mert mocsárban laknak. A liutics szláv törzsszövetség volt, nevük jelentése *vad*. Névválasztásukban bizonyára a kereszténységgel, illetve a német birodalommal szembeni állásfoglalásukat akarták kifejezni. Láthatjuk, hogy a burgund szerző a távoli szláv népről nem sokat tudott, szellemi szójátékkal igyekezett pótolni ismereteinek hiányát.⁵¹⁷

A liuticsok Glaber szerint az Úr szenvedésének milleniumakor támadtak Szászországra és Bajorországra. A burgund szerzetes művében szerepet kap Krisztus születésének ezredik éve, de még fontosabb a szenvedés ezredik évfordulója. Ehhez kapcsolódnak a közeli világvégével összefüggő hiedelmek. A végítélet előtt az istenellenes hatalmak támadást intéznek Isten népe ellen. Thietmar krónikájában már tapasztalhattuk, hogy voltak olyanok, akik a liuticsok 1018-as támadását és az

⁵¹⁴ GLABER I. 20. 21.

⁵¹⁵ PAULUS DIACONUS 75., 76.; FRAESDORFF 56.

⁵¹⁶ GLABER IV. 23. 208–209. 1. jegyzet.

⁵¹⁷ GLABER IV. 23.

obodritok hitehagyását már a közeli végítélet jeleként értelmezték. Talán Glabert is hasonló gondolatok vezették, amikor a liuticsok támadását 1033-as évre tette.

A pogányok elleni harcot II Konrád császár vezeti, ő az, aki győzelmet arat fölöttük. Konrádot a krónika más pontjain ördögtől valónak mutatja be Glaber, ezen a helyen azonban nem mond róla rosszat. Konrád itt a keresztény császár, aki győzelemre vezeti népét a pogányokkal szemben.⁵¹⁸

Attól a Germánia-fogalomtól, melybe különböző barbár népek tartoznak bele, meg kell különböztetnünk a Német-római Birodalom fogalmát. Glaber a német császárt rómaiak császárának (Imperator Romanorum) nevezi. Itt is tetten érhető a szerzetes-krónikás nemzetek fölötti eszménye.

A német területekkel kapcsolatban Glaber elsősorban Szászországot ismeri. Az Ottókat szász királyokként tartja számon. Néhányszor megemlíti Bajorországot, de a thüringiaiakat, nem látszik ismerni. A svábokról (alemannokról) a krónikában nem ír, másik művében, Vilmos apát életrajzában azonban megemlíti ezt a népet is. Itt arról van szó, hogy Vilmos nagyapja sváb vitéz volt. Honfitársainak bosszújától tartva vándorolt Itáliába.⁵¹⁹ Hogy mit követett el, és pontosan miért kellett menekülnie, azt nem részletezi az életrajz. A nagyapa vitéz volta, a többiek bosszújától való félelem említése harcias benyomást kelt a svábokról Glaber írásában.⁵²⁰ Nem említi a Német Birodalmon belüli frankokat sem. A frankok nála a nyugati királyság, tehát Franciaország lakói.

A németeket nem mutatja ellenszenvesnek a francia krónikás. A német uralkodók közül II. Konrád az, akit kifejezetten sötét színekkel ecsetel (a pogány liuticsok elleni harc kivétel). Fentebb már ismertettem, miként írja le Glaber a montefortei eretnekvár ostrománál az igazhitű beteg lovag látomását. A loagnak úgy tűnt, mint a fekete alakok kísérik a látogatására érkező hölgyet. A nő távozása után a fekete alakok vezére beszélni kezdett a vitézhez. Gyógyulást ígért neki, és értékre adta, hogy az ő segítségével lett Konrádból császár. A lovag a kereszt jelével elkergette a kísértő ördögöt.⁵²¹ Ebben a történetben tehát úgy jelenik meg Konrád, mint akit az ördög pártfogol. Egy későbbi jelenetben, Konrád fia, III. Henrik szót emel a simónia ellen. Henrik itt kinyilatkoztatja, hogy apja maga is gyakorolta ezt a szokást, ezért aggódik a lelkéért.⁵²² Glaber úgy szerkeszti meg a jelenetet, hogy abban maga a fiú ítéli el az apját. A burgund krónikás tehát sötét képet fest Konrád császárról, de meg kell jegyezni, hogy Konrád személyét ítéli el, nem pedig a német népet. Más német uralkodókat rokonszenvvel említ Glaber. Ilyen I. Ottó,

⁵¹⁸ GLABER IV. 23.

⁵¹⁹ GLABER, Vita Willelmi I. „militari industria clarus, gente Sueuus fuit”

⁵²⁰ A svábok Thietmárnál is harciasnak vannak ábrázolva.

⁵²¹ GLABER IV. 5. Felfigyelhetünk rá, hogy a démonok éppen egy nő kíséretében jutnak be a lovaghoz. Ez egy újabb adat arra, milyen negatív összefüggésben szerepelteti Glaber a nőket.

⁵²² GLABER V. 25.

II. Henrik és III. Henrik. Miután V. Lajos francia királlyal kihalt a Karolingok családja, Glaber kijelenti, hogy a rómaiak birodalma a szász királyokra szállt át.⁵²³ I. Ottót olyan dicsőnek tartja, mint elődeit, elismeri róla, hogy bőségesen támogatta az egyházat, és bőven osztott alamizsnát.⁵²⁴ Vilmos apát életrajzában a császárok legnagyobbikának nevezi Ottót, és elmond egy történetet, miszerint a császár volt Vilmos keresztapja.⁵²⁵ Glaber nem titkolja azonban a francia és német uralkodók közti ellentéteket sem. Párizs grófját, Róbertet, Nagy Hugó apját szerinte a szászok ölik meg.⁵²⁶ Glaber utal I. Ottó és Lothar francia király viszályára, és beszámol II. Ottó és Lothar harcairól is. Ezen a ponton nem helyteleníti a háborút, amit Lothar Lotharingia visszaszerzéséért folytat.⁵²⁷ A krónika másik pontján azonban már kifejezésre juttatja ellenzését a frank és szász király közti viszálytal szemben. Ebben a történetben a keresztények közti háború miatt Isten büntetéseként következik be, hogy Galliát megtámadja a magyarok fejedelme. Ezek után békét köt egymással a frank és a szász uralkodó. Miután a keresztény királyok között megszületik a béke, a magyarok is megtérnek.⁵²⁸ A két említett király IV. (Tengerentúli) Lajos és I. Ottó. 938 és 942 között viszálykodtak egymással, lehetőséget adva ezzel a magyaroknak a támadásra.⁵²⁹ A leírt történet mutatja, hogy Glaber nem tekint ellenségként a németekre, számára az jelenti az eszményt, ha a keresztény uralkodók egymással békében élnek.

II. Henrikről tisztelettel szól a burgund krónikás. A francia királlyal, II. (Jám-bor) Róberttel együtt úgy emlékezik meg róla, mint legkeresztényibb királyról. Mindketten békét tartanak az idegenekkel. Henriket is a szászok királyaként tartja számon a krónikás. Abban az értelemben igazat lehet adni neki, hogy Henrik valóban tagja volt a szász királyok családjának, a Liudolfinger dinasztiának. Henrik azonban a bajor hercegség éléről került a Német Királyság élére. Erről Glaber nem látszik tudni.⁵³⁰ Megemlékezik róla, hogy Henrik nem küldte el feleségét, miután megbizonyosodott arról, hogy nem lehetnek tőle gyerekei. Ami a gyerekeié lett volna, azt az egyháznak adta, és püspökséget alapított Bambergben. Glaber Bambergét Szászországba helyezi, noha a település a Frank Hercegség területén volt. A krónikás le is fordítja a város nevét: *Bauonis mons*, vagyis Bavo hegye,

⁵²³ GLABER I. 8.

⁵²⁴ GLABER, I. 8.

⁵²⁵ GLABER, Vita I. „imperatorum maximus”

⁵²⁶ GLABER, I. 6.

⁵²⁷ GLABER, I. 7.; France szerint úgy tűnik, hogy Glaber elfogadja ennek a 978-ban vívott háborúnak a jogosságát. FRANCE 1988b. 111. Láthatjuk azonban, hogy a frank–német viszályt nem helyesli minden esetben.

⁵²⁸ GLABER, Historiae I. 22.

⁵²⁹ FRANCE 1989a. 38. 2. jegyzet.

⁵³⁰ Merseburgi Thietmar is szász királyként tarja számon II. Henriket.

mivel teutonul „*a Berch hegyet jelent*”.⁵³¹ Glaber ezen a helyen német nyelvtudást is elárul. A teuton szót tehát a nyelv megjelölésére használja a krónikás, a német nép összefoglaló jelölésére nem.

A frank III. Henriket is Szászország királyának tekinti a krónikás.⁵³² Láthatjuk tehát, hogy Glaber számára elsősorban Szászország jelentette a Német Királyságot.

Szászországon kívül Bajorországot is megemlíti Glaber. Leír egy betegséget, ami rejtett tűzként tombolt az emberek belsejében. A bajba jutottak leginkább Toursi Mártonhoz, a bajorországi Ulrikhoz és Majolushoz könyörögtek.⁵³³ a bajorországi Szent Ulrik híre tehát a burgund krónikás füléig is eljutott. Bajorországról másik helyen is szót ejt Glaber. Amikor a liuticsok támadását bemutatja, Szászország mellett Bajorországot is megemlíti.⁵³⁴

Egy lotharingiai térségből származó egyházi személy is feltűnik Glabernél, a Vilmos apátról szóló életrajzában. Ő Herbert, kölni kanonok, aki Toul püspöke lett.⁵³⁵ Vele kapcsolatban egy nyelvi adat is megemlíthető. Glaber Vilmos apátról jegyzi meg, hogy neveket értelmezett, etimologizált. Amikor Hermann, Toul püspöke bottal vert egy szerzetest, Hermann nevét, *erman* „barbár nyelven” így értelmezte: „*homo errans*”, ’tévedő/tévelygő ember’.⁵³⁶ Itt germán nyelvből való értelmezésről lehet szó.

Az Alpok közt élő népről is van véleménye Glabernak. A krónikás itt egy erekyehamisítóról ír, aki Galliából menekült az Alpok közé. Ott hamisítványával becsapja a hegyi lakókat. Glaber oktalannak nevezi az ottani népeket.⁵³⁷ a történet arról is árulkodik, hogy akadt, aki visszaélt azzal a felfokozott erekyetisztelettel, amely ezt a kort jellemezte.

A poroszok Szent Adalbert kapcsán kerülnek szóba a krónikában. Glaber elbeszéléséből kitűnik, hogy a csehországi hittérítő kivágatta azt a fát, ami előtt a poroszok áldozni szoktak, és azon a helyen mutatott be misét. A poroszok ezek után ölték meg a hittérítő püspököt.⁵³⁸ Adalbert korai életrajza és a Querfurti Brúnó-féle életrajzok nem tudnak a szentély megsemmisítéséről. Kérdés, mennyiben hiteles ez történet, hiszen a szent fa kivágása elterjedt fordulata a hittérítésről szóló elbeszéléseknek. A frank évkönyvekben arról olvashatunk, hogyan vágatta ki Nagy

⁵³¹ GLABER III. 1. „*theutonica berch apellitur*”

⁵³² GLABER V. 17.

⁵³³ GLABER II. 14.

⁵³⁴ GLABER IV. 23.

⁵³⁵ Kölni kanonok voltát lásd 284–285. 4. jegyzet.

⁵³⁶ GLABER, Vita Willelmi XI „*Nam lingua barbara, erman, in nostra, homo errans dicitur.*”

⁵³⁷ GLABER IV. 6. „*brute gens*”

⁵³⁸ GLABER I. 10.

Károly a szászok számára szent Irminsult.⁵³⁹ Arra is van példa, hogy a hittérítő megkíméli a pusztulásra szánt fát. A 12. századi Bambergi Ottó életrajzában szerepel, hogy a pogány szlávok földjén a nép tisztelettel övezett egy hatalmas tölgyet, melynek tövében forrás fakadt. Ottó püspök ki akarta vágatni a fát, az emberek azonban kérelték őt, hogy ne bántsa kedves tölgyüket: a jövőben nem imádják majd, csak az árnyékát élvezik. Ottó erre megkímélte a tölgyfát.⁵⁴⁰ Az Adalbertről szóló történetre visszatérve nem zárható ki teljesen, hogy Glaber olyasmiről értesülhetett, amiről Adalbert többi életrajzírója nem tudott. Elképzelhető azonban az is, hogy egy szokásos fordulatot épített be művébe, és ezt hozta összefüggésbe a püspök meggyilkolásával.

A Glaber által elbeszélte történet rávilágít arra, hogy a pogány poroszokat saját hitük védelme készteti Adalbert meggyilkolására. Itt érdemes utalni egy későbbi forrásra, Brémai Ádám művére. A 11. század második felében alkotó hamburgi pap szerint a poroszok pogányságuk ellenére emberséges, segítőkész emberek (*homines humanissimi*): megmentik azokat, amik a tengeren bajba jutnak, vagy akiket kalózok támadnak meg. Ádám szerint sok jót lehetne elmondani róluk, ha nem utasítanak el a kereszténységet. Ő sem tagadja, hogy a poroszok üldözik a keresztény térítőket, és tud Adalbert vértanúságáról is. Híradása szerint a poroszok távol tartják a keresztényeket szent helyeiktől, forrásaiktól, nehogy a keresztények beszenyezzék azokat. Ádám gondolatait a 12. századi Bosau Helmold is átveszi.⁵⁴¹ Brémai Ádámnak és a nyomdokaiban járó Helmoldnak ezek a feljegyzései is megerősítik annak hitelét, amit Glabernál olvashatunk: a poroszok féltékenyen védtek a maguk vallásának szent helyét.

2.3.4.5.2. Csehek

A csehekről keveset tud a burgund krónikás. Szent Adalbert kapcsán említi meg ezt a „tartományt”, amit szerinte „szláv nyelven” úgy neveznek, hogy „Bethem” (tárgyesetben idézi ezt az alakot).⁵⁴² A szó mögött nyilván *Bohemiát* kell értenünk. *Boemia* a kelta *Boier* szóra vezethető vissza. A szláv megnevezés, a Čechy a 10. századtól adatolható.⁵⁴³ Glaber a fentiek alapján tisztában volt azzal, hogy a csehek szlávok. Adalbertről tudja, hogy a prágai Szent Vítus egyház püspöke volt, de elhagyta hazáját, hogy a poroszokat térítse. A burgund krónikás számára távoli ország tehát az európai hírű szent révén válik ismertté.

⁵³⁹ *Annales regni francorum*, 772. év. In: Quellensammlung I. Lásd még jelen munka Thietmarral foglalkozó fejezetének vonatkozó részét.

⁵⁴⁰ HERBORD II. 32.

⁵⁴¹ Lásd a Qurefurti Brúnóról szóló fejezet 173. jegyzete.

⁵⁴² GLABER I. 10. „provincia, que lingua Sclauorum uocatur Bethem”

⁵⁴³ GRAUS 1981. 335., 336.

2.3.4.5.3 Magyarok

A magyarokról is esik szó Glaber krónikájában. A burgund szerzetes egyrészt a kalandozó hadjáratok kapcsán hozza szóba eleinket. Mindössze egy hadjáratról ad hírt, és erkölcsi tanulságot szűr le a történetből. Fentebb már említettem a frank és a szász király ellentétéről írott sorait. A keresztények közötti viszályt isteni büntetésként követi a magyarok támadása. A magyarokat egy fejedelem – *Hungarorum princeps* – vezetése alá sorolja Glaber. A francia és szász uralkodó békekötése után azonban a magyarok királyukkal együtt katolikus hitre térnek.⁵⁴⁴ Ahogyan a francia területet ellen támadó fejedelmet nem nevezte néven Glaber, úgy a megtérő királyt is névtelenségben hagyja ebben a fejezetben.

A harmadik könyv elején azonban már névvel említi a keresztény hitre térő királyt: Istvánnak nevezi őt.⁵⁴⁵ Elképzelhető, hogy itt Szent István apjáról, Gézáról lehet szó. Hiszen megtérésről inkább Géza esetében lehet beszélni, Szent Istvánt már minden bizonnyal kereszténynek nevelték. Hogy Géza a keresztségben az István nevet kapta, arra egy másik francia (aquitán) krónikás, Chabannes-i Ademar művéből lehet következtetni.⁵⁴⁶

Glaber a megtérő magyar uralkodót királynak, *rex*nek címzi, míg azt a magyar uralkodót, aki a francia területeket dúlta, csupán *princeps*nek titulálta. Ez a fogalomhasználat is érzékelteti, hogy Glaber megkülönbözteti a pogány és keresztény magyarságot. A megkeresztelt magyar uralkodónak a burgund krónikás helyet ad a keresztény királyok között.

Figyelemre méltó, hogy Glaber azután tereli a szót Istvánra, és a magyarokra, miután előzőleg II. Henrik császárról írt. Ez is mutatja, hogy a „magyar ügy” a burgund krónikás számára a német uralkodókkal függött össze, a németekkel kapcsolatban érkezhettek hozzá a magyarokról szóló hírek.

Glaber tud róla, hogy István felesége Henrik császár testvére volt. Megfogalmazása szerint Henrik feleségül adta hozzá a testvérét. Ez ebben a formában nem állja meg a helyét, hisz Gizella még akkor lett István felesége, amikor Henrik még nem uralkodott, a házasság tényéről azonban tud a burgund krónikás. A magyar király és a Birodalom között tehát ugyanúgy házasság révén jött létre a béke, ahogyan a szász Ottó is házasságok kötésével pecsételte meg a franciákkal kötött békét.⁵⁴⁷

Glaber a magyarok megtéréséről szóló fejezetben az Úr születése utáni eseményeket kezdi elbeszélni. Az ezredik évben a krónikás szerint nélkülözte a világ

⁵⁴⁴ GLABER I. 22.; ÁKÍF 185.; GYÖRKÖS 2002. 122. Szerinte a Glaber által említett magyar támadások 951-ben és 954-ben történtek.

⁵⁴⁵ GLABER III. 2.; ÁKÍF 185.

⁵⁴⁶ ADÉMAR III. 31. Lásd az Adémarról szóló fejezetet.

⁵⁴⁷ GLABER III. 2.; ÁKÍF 185.; GYÖRKÖS 2002. 122., 124.

a nagy embereket, később azonban Itáliában és Galliában is fölbukkantak olyanok, akiknek élete és munkássága követésre méltó. Ilyen nagy emberekként említi meg a *legkeresztényibb* Róbert és Henrik királyokat. Miután megemlékezik Henrikről, elbeszéli a bambergi püspökség alapítását, akkor tér rá István királyra. A magyar István király is a nagy emberek sorába illeszkedhet tehát Glaber krónikájában.⁵⁴⁸ Glabernél fontos szerepet kapnak a megtérő népek. A megtérő pogányok folyamatos megújulást jelentenek a keresztény világ számára. A keresztény hitre térő frankok átveszik a gögös rómaiak szerepét. A megtérő normannok olyan herceget adnak a kereszténységnek, aki buzgó segítőtje lesz a zarándokoknak. A magyarság megtérése Glaber krónikájában szintén ajándék a kereszténység számára. A magyar király ugyanúgy segíti a zarándokokat, akárcsak Richárd normann herceg. István királynak köszönhetően megnyílik a szárazföldi zarándokút Jeruzsálem felé.⁵⁴⁹

A burgund szerzetes elbeszéli, hogy az itáliai és galliai zarándokok, akik a Szent Sír felé tartanak, elhagyják a szokott tengeri útvonalat, és Magyarországon keresztül utaznak, a magyar király pedig biztonságos utat bocsát rendelkezésükre, és megajándékozza őket.⁵⁵⁰ Hogy Cluny-ben tudtak Szent István zarándokokat pártfogoló tevékenységéről, azt igazolja Odilo cluny apátnak Istvánhoz írt levele, melyben megdicséri őt a zarándokok segítéséért.⁵⁵¹ Glaber művében azonban nem egyértelműen pozitív a zarándokok megítélése, hiszen Keleten jön el az Antikrisztus, és mindenki abba az irányba tart. Nem tagadja azonban, hogy az utolsó ítéletkor meg lesz a jutalma a hívők jámbor fáradozásának.⁵⁵²

A következő magyar vonatkozás III. Henrikhez kapcsolódik.⁵⁵³ Glaber feljegyezi, hogy a német uralkodó beiktatja a hunok királyságába *Abbot*. Abbo Aba Sámuellel azonosítható, a francia krónikás olyan névvel illeti a magyar uralkodót, mely saját nyelvterületén is szokásos volt.⁵⁵⁴ Henrik természetesen nem Abát iktatta be

⁵⁴⁸ GLABER III. 2.

⁵⁴⁹ GYÖRKÖS 2002. 121., 12.

⁵⁵⁰ GLABER III. 2.; ÁKÍF 185–186.

⁵⁵¹ Azecho wormsí püspök (1025–1044) egy bizalmasa kedvéért ír levelet Egilbert freisingi püspöknek (1005–1039), és hogy lássa el őt ajánlólevéllel a magyar királyhoz és magyarországi barátaihoz. Azecho levele, ÁKÍF 143–144.; Berno reichenau apát (1008–1048) köszönetet mond István királynak, amiért jól bánt a Jeruzsálembé igyekvő szerzetesekkel. Berno levele, ÁKÍF 146–167.

⁵⁵² GLABER IV. 21.; ENGELBERT 1995. 482.

⁵⁵³ Lásd ÁKÍF 186.

⁵⁵⁴ GLABER V. 17. A kor jelentős íróegyénisége volt Abbo, Fleury-i szerzetes. Lásd a Gscogne-ról szóló fejezetet.

A nyugati kútfők mind az Aba névalakhoz hasonló névváltozattal illetik a magyar királyt (Obo; Ovo). Berno levele Henrik királyhoz (3) ÁKÍF 152., 154. Berno az asszírok hadvezéréhez, Rapsaceshez hasonlítja Abát, aki Jeruzsálem ellen vonult, de kudarcot vallott.; Altaichi évkönyv MGH SS ÁKÍF 242–255. Itt Obo. Hildesheimi évkönyv, ford. Makk Ferenc, III. 103. Ovo rex: ÁKÍF 217–218. A magyar 14. századi krónikaszerkesztés is Abának nevezi az uralkodót. A magyar történetírók közül egyedül Anonymus őrizte meg azt az adatot, hogy a királyt Sámuelnek hívták,

a királyi hatalomba, hanem Orseolo Pétert, akit korábban Aba Sámuel kergetett ki Magyarországból. Glaber a hunok királyságáról ír. A 11. században már jelen van az a szokás, hogy a hunokkal azonosítják a magyarságot. Az első szövegek, melyek a magyarokról hírt adnak, többnyire Ungri, Hungri néven illetik a magyar népet, sőt a magyarokat említő első források némelyike ismeretlennek tekinti a magyarokat. Hunokkal eleinte csak szórványosan azonosítják a magyarságot. Említésre méltó a 10. század második feléből a szász Widukind, aki azonosnak tekintette a hunokat, avarokat és magyarokat. A 12. századtól egyre inkább elterjed a magyarok és hunok azonosítása. Glaber művében ez az egyetlen hely, ahol a magyarokat hunoknak mondja.⁵⁵⁵

Amikor a magyarok második felkelését szóba hozza, leírja Henrik csatáját a magyarok ellen.⁵⁵⁶ A csatajelenetet hasonlóképpen beszéli el, mint ahogy az auxerre-i Szent Germanus monostorának ostromát leírta. Mindkét esetben köd akadályozta a gonoszokat, és segítette győzelemre a jókat. Az auxerre-i ostromnál azonban a monostort takarta el a köd, úgy, hogy a támadók nem láthatták, merre haladjanak. Amikor Henrik magyarok elleni harcát leírja a krónikás, ott a magyarokat takarja el a köd, nem látnak semmit, és a német király harcosai nagy mézszárlást vihetnek végbe közöttük.⁵⁵⁷ Glaber elbeszélése szerint a német király serege számban kevesebb volt a magyarokénál. Ez a fordulat is a győzelem csodálatos voltát érzékelteti: a király kisszámú seregével is győzelmet arat, mert bízik az Istenben. Kérdés, hogy hányan lehettek a szemben álló felek. A kortárs német Reichenau Berno szerint Henrik 17 hadosztállyal győzte le Aba seregét. Hogy ez hány embert jelentett, arról nem ír.⁵⁵⁸

Ha azt vizsgáljuk, mennyit tud a burgund krónikás a magyarokról, azt kell mondanunk, hogy nem sokat. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy mennyit ír más közép-kelet-európai népekről, a magyarokról szóló híradások már nem is tűnnek olyan kevésnek. Hiszen a csehekről csak Adalbert kapcsán ír a krónikás, a lengyelekről és a Kijevi Rusz népéről pedig nem mond semmit. A magyarokról a burgundi monostorban tehát egyrészt a kalandozások emléke élt – amit saját bőrükön tapasztalhattak – másrészt a német kapcsolatok, illetve a zarándokutak révén juthatott el információ a magyarokról.

és kegyessége miatt nevezték őt Abának. Anonymuson kívül a király pénzein olvasható a Samuel rex elnevezés.

⁵⁵⁵ ENGELBERT 1995. 483. 32. jegyzet. Lásd még KULCSÁR 1987–1988. 523–545.; HÓMAN 2003.; KRISTÓ 1983. 313–329; RÓNA-TAS 1997.

⁵⁵⁶ Lásd ÁKÍF 186–187.; Glaber megemlíti, hogy püspökök és klerikusok is elkísérik Henriket a hadjáratába, de fegyvertelenül. Az 1044-es hadjáratban két püspöknek tudjuk a nevét: az egyik III. Gebhard, regensburgi püspök, a másik Bruno, würzburgi püspök. ENGELBERT 1995. 487.; PRINZ 171.

⁵⁵⁷ GLABER V. 23

⁵⁵⁸ BERNO, ÁKÍF 154.; DHA 133.

2. 3. 4. 6. Zsidók

A zsidókat több esetben ószövetségi utalások kapcsán említi Glaber. Az egyik ilyen utalásnál *Iudeis*-nek nevezi őket. Itt az ereklyehamisító történetét vezeti be a krónikás egy ószövetségi hivatkozással. Eszerint Isten Mózes által intette a zsidókat („*Iudeis*”), hogy ne higgyenek a hamis prófétáknak.⁵⁵⁹ Egy másik fejezetben hébereknek, illetve Izrael fiainak („*filiis Israhel*”) nevezi Glaber az Ószövetség választott népét. Ebben a részben arról elmélkedik, miért van az, hogy régen sok csoda történt, ma pedig kevés. A bibliai történetet hozza magyarázatul. Amikor a héberek („*populus Hebreorum*”) a pusztában vándoroltak, mannákat kaptak eledélül, az Ígéret földjén azonban elapadt a manna. Ezt Glaber úgy értelmezi, hogy a Krisztusban való megkeresztelkedés után már nincs szükség csodajelekre.⁵⁶⁰ Mózes, aki megijedt a kígyóvá vált bottól, Glaber szerint a zsidó népet („*Iudaicus populus*”) jelképezi, akik elutasították Jézust. Ahogy azonban Mózes végül mégis megfogta a kígyó farkát, úgy a zsidóság is vissza fog térni Krisztushoz az idők végezetén.⁵⁶¹

Az ószövetségi próféták érdekes megítélésével találkozunk abban a jelenetben, melyben Mayolus apát fogságba esését írja le Glaber. Miután Mayolust az Alpok hágójánál elfogják a szaracénok, egyikük rálép az apát Bibliájára. A többiek ezen felbőszülnek, mivel – Glaber megjegyzése szerint – „*a szaracénok olvassák a héberek, azaz inkább a keresztények prófétáit*”, és Mohamedre vonatkoztatják azokat a jóvendöléseket, melyek Krisztusban teljessétek be.⁵⁶² Glaber tehát inkább a keresztények „tulajdonába” veszi az ószövetségi prófétákat, inkább a keresztényeket érzi a próféták örökösének. Indoklást azonban nem fűz ehhez. Arra is érdemes felfigyelni, hogy itt sem a *Judeis*, azaz *zsidó*, hanem a *Hebres*, vagyis *héber* kifejezést használja a szerző.

Krónikája elején Glaber az időszámítással is kapcsolatba hozza az Ószövetséget. Megállapítja, hogy a héber Biblia és a Septuaginta szerint különböző idő telt el a világ teremtése óta.⁵⁶³ Itt is a héber kifejezést használja tehát az ószövetség népével kapcsolatban.

⁵⁵⁹ GLABER IV. 6.

⁵⁶⁰ GLABER V. 10. „*populus Hebreorum*”; „*filiis Israhel*”; „*regnum Israhelitice gentis*”

⁵⁶¹ GLABER V. 10. „*Per Moysen enim Iudaicus populus, qui cerens Dominum Ihesum uerum Deum et hominem, fugit ab eo incredulus; sed recipiet illum circa finem seculi*” Szent Pál apostol római-akhoz írt levele 11,26; Máté evangéliuma 23,39.

⁵⁶² GLABER I. 9. „*Sarraceni Hebreorum, quin potius Christianorum, prophetas legunt*”

⁵⁶³ GLABER I. 1. „*series annorum a mundi origine pernotata secundum Hebreorum historias a Septuaginta Interpretum translatione discrepet*”

Az Ószövetség iránti tisztelet fejeződik ki abban a részben, melyben az ereklyék nagyszámú előkerüléséről ír. Sens érseke megtalálta többek „Mózes vesszejének” egy darabját.⁵⁶⁴

Az egyik fejezetben a vezető papság fősvénysége fölött elmélkedik a krónikás. Megállapítja, hogy a fősvénység gyakran megfojtja az igazságot. Nyilvánvaló volt ez az izraeliták papjainak és levitáinak körében. Glaber ebben a szövegben is izraelitáknak nevezi az Ószövetség népét. Figyelemreméltó, hogy amikor saját korának bűneiről, a főpapok fősvénységéről ír, a fejezetet a világ végéről szóló jövendöléssel vezeti be: sokakban kihűl a szeretet, és elhatalmasodik a gonoszság.⁵⁶⁵

Saját korával kapcsolatban két fontos helyen fordulnak elő a zsidók a krónikában. Sens grófjáról, Raynardról jegyzi meg, hogy a gróf parancsot adott kíséretének, hogy a neve elé tegyék oda a zsidók királya címet. Glaber zsidózónak (*Rainardo iudaizante*) nevezi a gróft. Elképzelhető, hogy Raynard a grófsága területén védelmet nyújtott a zsidóknak. Ez adhatott alapot olyan pletykáknak, amiket Glaber a krónikájába belevett.⁵⁶⁶

A jeruzsálemi Szent Sír templom lerombolását olyan formában adja elő Glaber, ami rossz fényt vet a zsidókra. A krónikás szerint az Orleans-i zsidók küldöncöt menesztettek a *Babilon herceghez*, egy Róbert nevű szökött szerzetest. A küldöncel héber nyelvű levelet juttattak el az uralkodóhoz. Ebben arra biztatták fel őt, hogy rombolja le a jeruzsálemi templomot.⁵⁶⁷ Akit Glaber Babilon hercegének nevez, Al-Hākim kairói kalifa, aki 1009-ben valóban leromboltatta a Szent Sír templomot. Amikor a templom lerombolásának híre nyugatra is eljutott és a „római világban” is elkezdtek üldözni a zsidókat. A püspökök megtiltották a zsidókkal való érintkezést, kivéve azokat, akik keresztény hitre tértek. A krónikás szerint volt rá példa, hogy néhányan áttértek a keresztény hitre, de ezt inkább félelemből tették, mint őszinte hitből.⁵⁶⁸ Glaber megjegyzi, hogy néhányan el tudtak rejtőzni, és az üldözések elcsendesedése után újra előjöttek. A krónikás magyarázatot ad arra, vajon Isten mért hagyja életben a zsidókat: azért kell élniük, mert tanúskodniuk kell bűnükéről, és tanúskodniuk kell Krisztus vérééről, melyet kiontottak.⁵⁶⁹ Ebben Nagy Szent Gergely véleményét követi a krónikás. Az ezredforduló idején több helyen folyt zsidóüldözés. Talán ez is összefüggésbe hozható a kor világvegét váró

⁵⁶⁴ GLABER III. 19.

⁵⁶⁵ GLABER II. 10.; Máté 24,12.

⁵⁶⁶ GLABER III. 20; III. 23.

⁵⁶⁷ GLABER III. 24.

⁵⁶⁸ GLABER, *Historiae* III. 24. A kortársak közül Chabannes-i Adémar tud olyan apátról, aki a zsidóságból tért meg. Adémar tisztelettel szól róla, ez mutatja, hogy az ő felfogása szerint a vallás az, ami számít, nem pedig a származás.

⁵⁶⁹ GLABER III. 25.

hangulatával.⁵⁷⁰ Glaber annak a küldöncnek a sorsát sem hagyja említés nélkül, aki elbeszélése szerint a levelet elvitte az emírnek. Miután hazatért, egy zarándoktársa leleplezte őt. A szerzetest elfogták, kínozták, majd miután kivallotta bűnét, a városon kívül máglyán elégették.⁵⁷¹ A sensi grófnak, és Róbert szerzetesnek példája nyomán elmondható tehát, hogy Glaber nemcsak saját korának zsidóiról szól el-lenszenvvel, hanem azokról is, akik velük barátságot ápolnak.

A következő történetnek nem főszereplői a zsidók, hanem összehasonlításban említi őket a krónikás. A montefortei eretnecség jellemzéséről van szó. Az eret-nekek Glaber szerint bálványoknak áldoznak, mind a pogányok, és hiábavaló ál-dozataik vannak, akárcsak a zsidóknak.⁵⁷² A krónikás ezen a helyen is a *Iudeis* kifejezést használja.

A fentiek alapján elgondolkodhatunk Glaber szóhasználatán. Az Ószövetség népével kapcsolatban mindössze egyszer említi a *Iudeis* szót, egyébként a *Hebres*, *Israhelitice plebs*, *filii Israhel* kifejezéseket használja. Az Ószövetséget tisztelet-ben tartja, de a prófétákat kisajátítja: inkább keresztény „tulajdonnak” tekinti őket. Mózes tiszteletben részesíti, hiszen ereklyének tekinti a botját; a kígyóval kap-csolatos helyen azonban mégis hitetlennek mutatja az ószövetség nagy alakját: Mózes eleinte nem meri megfogni a kígyóvá vált bot végét. A Krisztust elutasító népet, illetve saját korának zsidóságát *Iudeis* néven említi a krónikás. Saját korá-val kapcsolatban mindössze egyszer használja a „héber” megjelölést: a babiloni herceghez írott levél Glaber szerint héber betűkkel volt írva.⁵⁷³ A burgund szer-zetes merőben negatívan mutatja be a zsidókat, eltérően Merseburgi Thietmartól. Még amikor megkeresztelkedett zsidókról ír, akkor is megjegyzi, hogy sokan csak félelemből keresztelkedtek meg. Fönntartja azonban azt a meggyőződést, hogy a zsidóság a világ végén megtér Krisztushoz.

Glaber művében találunk olyan utalásokat, melyek helytelenítik a keresztények közötti háborút: elítéli a frank és a szász uralkodó viszályát, Anjou Gozfredus cso-dálatos módon, vérontás nélkül győzi le Blois Odo fiait. Vannak olyan harcok, amelyeket helyesel: ilyen a szaracénok és a liuticsok elleni küzdelem, ami po-gányok elleni harcot jelent; a magyarok III. Henrik korában ugyan keresztények voltak, a német uralkodó magyarok elleni háborúja mégis szinte szent háborúként tűnik fel a burgund krónikásnál. Jónéhány esetben (így a fent említett Gozfredus

⁵⁷⁰ FRIED 1989. 469–470.

⁵⁷¹ GLABER III. 25.

⁵⁷² GLABER IV. 5. „idola more paganorum ac cum Iudeis inepta sacrificia litare nitebantur”

⁵⁷³ 13. századi forrásban is megjelenik az a különbségtétel, hogy ha pozitíve írnak a zsidókról, az a Biblia korára vonatkozik, és ez esetben nem Iudeusnak, hanem Hebreusnak nevezik őket. BEREND 2012. 220.

esetében is) igazságosnak tartja a háborút akár keresztények közt is, ha az az általa igazságosnak tartott rend helyreállítását célozza.⁵⁷⁴

2. 3. 5. Összefoglalás

Radulfus Glaber nem töltött be magas egyházi méltóságot: egyszerű szerzetesként írta műveit. Élete során azonban számos apátságban megfordult, többek közt a kor híres kulturális központjában, Cluny-ben is, így megvolt rá a lehetősége, hogy értesüléseket szerezzen a nagyvilágban történt eseményekről. Glaber minden bizonnyal burgundi volt, hisz elsősorban burgundi monostorokról ír. Mégsem vállal közösséget sem Burgundiával, sem tágabb hazájával, a Francia Királysággal, Azok iránt a monostorok iránt fejez ki ragaszkodást, melyekben élete során megfordult. Nem mulaszt el leírni olyan történeteket, melyek Cluny vagy Auxerre dicsőségét öregbíthetik. Glaber fogalomhasználatában felfigyelhetünk a tengerentúl és tengeren innen kifejezésekre. Tengerentúlon nemcsak a nyugati tengeren túli területet – a Brit szigeteket – érti, hanem a Bizánci Birodalmat is. A „tengeren innen” megjelölés a kontinensre vonatkozik. II. Róbert Francia Királyságát és a Német Birodalmat egyaránt ide érti, közösséget vállal egy olyan térséggel, melybe a francia és a német királyság is beletartozik. A „római világ” fogalmat is használja, nosztalgiát érez az egykori, saját korára már felbomlott birodalom iránt. Nemzetek fölötti eszménye abban is megmutatkozik, hogy tisztelettel szól a német császárokról. II. Konrádot ugyan az ördög cimborájaként tünteti fel, ám amikor az uralkodó a pogány liuticsok ellen harcba száll, már pozitívan ír róla, mint a keresztények vezérééről. Glaber azonosságtudatát vizsgálva tehát elmondható, hogy nem egy népcsoporthoz, vagy országhoz, hanem egyrészt apátságokkal – tehát kisközösségekkel – másrészt népcsoportok, országok fölötti tényezőkkel vállal közösséget, mint a szerzetesség, a kereszténység, és az a térség, amely a „római világ” örökösének tekinthető.

Emlékezhettünk rá, milyen megvetéssel írt a burgundiai Glaber az aquitánok szokásairól. A következő fejezetben menjünk hát gondolatban Aquitániába, és ismerkedjünk meg egy ottani szerzetes szemléletével, Chabannes-i Adémaréval.

⁵⁷⁴ FRANCE 1988b. 105–119. Lásd Lothar háborúját, amit Lotharingiáért folytatott GLABER I. 7. Jelen munka 131. jegyzet.

2. 4. CHABANNES-I ADÉMAR VILÁGKÉPE

„Mondjátok meg nyíltan, melyik a tisztább és a jobb: az élő forrás-e, vagy a forrás patakjai, amik messzire futnak?”⁵⁷⁵

2. 4. 1. Élete, munkássága

Chabannes-i Adémar születésének évét egyik leveléből tudjuk kikövetkeztetni. A levelet 1029-ben írta (bár 1028-ra dátumozta), és a szövegben negyven évesnek nevezi magát. Eszerint Adémar születése 989-re tehető.⁵⁷⁶ Saját írásában röviden megismerteti olvasóját családjával, felmenőivel. Nagy művében, a *Históriában* valamint a *Limoges-i apátok történetéről* írt művében egyaránt szól a családjáról. Apja Chabannes-i Rajmund volt, anyjának Aldearda (Hildegard) volt a neve. Püspök is volt a felmenői között.⁵⁷⁷ a családnak nem voltak ugyan nagy birtokai, de jó összeköttetésekkel rendelkeztek. Adémar nem említi, hogy testvérei lettek volna, elképzelhető, hogy szüleinek ő volt az egyedüli gyermeke. Ebben az esetben még inkább figyelemreméltó, hogy szerzetesi pályára lépett.⁵⁷⁸

Saját feljegyzése szerint legzsengőbb gyermekkorában került monostorba (*ab ipsa tenerrima pueritia*), ami körülbelül 7 életévet jelenthet.⁵⁷⁹ Első állomáshelye az angoulême-i Szent Cybard monostor. 1005 és 1010 között a Limoges-i Szent Martialis monostorba ment tanulni. 1010-ben mindenképpen itt tartózkodott, hiszen *Históriájában* beszámol róla, hogy a limoges-i rendházban, az 1010. év folya-

⁵⁷⁵ „Dicite palam quis purior est et quis melior, aut fons vivus aut rivuli ejus longe decurrentes?” ADÉMAR II. 8. 89. o.

⁵⁷⁶ „...revertens ad Egolismam civitatem, ubi ab ipsa tenerrima pueritia hactenus, aetate quadragenarius, vitam monasterio Eparchii transigo.” Ademari Epistola de apostolatu Martialis. *Patrologia Latina*. 141. 89–90. LANDES 1995. 77. 1. jegyzet. Max Manitius még 988-ra teszi Adémar születését. MANITIUS 284., 291.; Migne 141. 95D „usque in praesentem annum, quod loquimur, qui est millesimus vicesimus octavus ab incarnatione domini.”

⁵⁷⁷ ADÉMAR III. 45. „...genuitque ex ea filium Ademarum Engolismensem monachum, qui haec scripsit.” *Commemoratio abbatum Lemovicensium*. (Migne 141. 81D) „... S. Turpio episcopus obiit VIII Kalendas Augusti. Ex cuius nepte Officia nomine nati sunt Adalbertus decanus et Rogerio patre Fulcherio in proprio iure hereditario quod vocatur Campanense iuxta castellum Potentiam. Tertius quoque Raimundus iunior natu germanus extitit amborum, cuius ego Ademar filius fui matre Hildegarde.” Lásd még *Commemoratio* 84.

⁵⁷⁸ LANDES 79–80.

⁵⁷⁹ Sevillai Isidor szerint a gyermekkor (pueritia) héttől tizennégy éves korig tart, tehát Adémar körülbelül 7 évesen kerülhetett az angoulême-i rendház falai közé. LANDES 80.

mán látomásban volt része: látomásában éjszaka a kereszten függő Krisztus jelent meg neki, aki a könnyek folyóját sírta.⁵⁸⁰

Adémar lelkes híve volt Martialis apostolságának. Liturgikus szöveget készített, mely a hajdan élt szentet apostoli tiszteletben részesíti. A liturgia ünnepélyes bemutatójára Limoges-ban, 1029 augusztusában került volna sor. Egy lombardiai szerzetes, Chiusa-i Benedek azonban váratlanul azt kezdte hirdetni a nyilvánosság előtt, hogy Martialis nem volt apostol. Az ünnepség így elmaradt, Adémar pedig kénytelen volt visszatérni kiindulási helyére, Angoulême-be. A limoges-i közösséget elhagyva töretlen híve maradt Martialis apostoli mivoltának. Pápai bullát, zsinati határozatot hamisított, hogy a hajdan élt szent apostolságát alátámassza.⁵⁸¹

Adémar talán utolsó írása egy imádság, melyben ismételten arra kéri az Urat: „jőjj el!” Majd jeruzsálemi zarándoklatra indult, valószínűleg 1033-ban kelt útra. Itier-i Benedek, a Szent Martialis monostor könyvtárosának feljegyzése szerint Adémar 1034-ben halt meg Jeruzsálemben.⁵⁸²

Thietmar, Brúnó és Glaber művei egyaránt a közelmúltat mutatják be. Adémar velük ellentétben a távolabbi múlttól, a frankok őstörténetétől kezdi elbeszélését, onnan halad saját kora felé. Históriaja három könyvből áll.⁵⁸³ Az elsőben Kis Pipin haláláig és Nagy Károly trónra kerüléséig jut el. A második könyvet Nagy Károly halála és fiának, Jámbor Lajosnak trónra kerülése zárja. A harmadik egységben Jámbor Lajos uralkodásától saját koráig viszi el az eseményeket. Adémar jelentős részeket emelt át korábbi művekből,⁵⁸⁴ így krónikájában önálló értéke leginkább annak a résznek van, amit saját koráról ránk hagyott. Amíg Thietmar püspöktől mindössze egy írásmű – a krónikája – maradt ránk, Glabertől pedig a krónikája mellett Volpianói Vilmosról írt életrajza, addig Adémartól a krónikáján túl számos levél és prédikáció is fennmaradt. Húsvéttáblázatokat és rajzokat is készített, sőt saját arcképét is az

⁵⁸⁰ Historia III. 46. „multo flumine lacrimarum inlacrimantem”; LANDES 87. A megfeszített Krisztust korábban győztesként ábrázolták. Bizánci és késő Karoling feszületek kezdték megjeleníteni a haldokló és a halott Krisztust. Az Ottók korának művészetében fejlődött ki a szenvedő Krisztus ábrázolása. LANDES 87–88. 63. jegyzet; MANITIUS 285., 292.

⁵⁸¹ LANDES 193. 217., 223., 228–250. 1028 körül írhatta meg a Szent Martialis apátság apátjainak történetét is (Commemoratio abbatum sancii Martialis) LANDES 193.

⁵⁸² Bernard Itier, Chronicon, ad. An. 1034; Chroniques de Saint-Martial de Limoges, ed. Duplè-Agier, 47. Idézi LANDES 320. „Anno gratie MXXXIII obiit Ademarus monachus qui iussit fieri vitam s Marcialis cum littaris aureis et multos alios libros et in Jherusalem migravit ad Christum.” Idézi MANITIUS 292. Adémar versét lásd FRIED 2001. 68.

⁵⁸³ ADÉMAR. A Liber Historiae Francorumnak megfelelően Adémar is trójai menekültektől származtatja a frankokat, akik a Meotis mocsarai mellől, Pannónia vidékéről költöznek nyugati hazájukba.

⁵⁸⁴ Liber historiae Francorum, Continuatio Fredegarii, Annales Laurissenses, stb. LANDES 131–132. Introduction LXIII–LXIV.

utókorra hagyományozta. A fenti történetírókkal szemben Adémar kétszer is átdolgozta krónikáját, így Alfa, Béta és Gamma változatot is tanulmányozhatnak a kutatók.⁵⁸⁵

2. 4. 2. Monostorok

Az aquitániai szerzetes önazonosságát vizsgálva érdemes különválasztani, hogy egyházi és világi téren mit tekintett sajátjának. Szerzetes krónikásként azok a monostorok játszanak nála kiemelt szerepet, amelyekben megfordult: az angoulême-i Szt. Eparchiusról, más néven St. Cybarról elnevezett monostor, valamint a limoges-i Szt. Martialis rendház. A frankok és Aquitánia történetéről írva újra és újra megragadja az alkalmat, hogy az életében szerepet játszó két város és monostor történetéről is szóljon. Adémar önazonosság-tudatában azonban fontos szerep jut monostorok védőszentjeinek is, Eparchiusnak és Martialisnak. Eparchius, az angoulême-i monostor védőszentje a 6. században élt. Foglyok kiváltásában, halálra ítélték megmentésében jeleskedett. A 9. században alakult monostor a tiszteletére. Adémarnak Eparchiushoz való ragaszkodását példázza, hogy a szentről készített rajzán saját önarcképét is megjelenítette. Eparchius tiszteletének másik megnyilvánulása, hogy amikor Angoulême grófja, Vilmos megrendelésére életrajzot készített Szt. Amant-ról, Adémar úgy mutatta be Amant, mint Eparchius tanítványát.⁵⁸⁶

Fontosabb szerepet kap Adémar életében Szent Martialis, Limoges és Aquitánia 3. századi hittérítő püspöke. Kialakult az a hagyomány, miszerint Martialis Krisztus korában élt, és a tizenkét apostolon kívül ő is Krisztus apostola volt. Mindez az úgynevezett Aurelianus-féle életrajz előadására épül. Aurelianus tanítványa és utóda volt Martialisnak a püspöki székhelyben, ám a neki tulajdonított Vita

⁵⁸⁵ Az első változat, az Alfa töredékben maradt fenn. A Béta változatot 11. század közepén, Angoulêmeben készült másolat tartotta fent. Ez számít hivatalos változatnak, ez képezi a középkori és modern kiadások alapját. A Gamma változatot 12. század végi kézirat őrzi. Ez a harmadik szöveg átfedéseket mutat egy 1159 körül készült alkotással, a „*Historia pontificum et comitum Engolismensium*”-mal, amit egy Angoulême-i szerzetes készített. Felmerült olyan nézet, hogy Adémar krónikájának harmadik átdolgozását a *Historia pontificum* alapján készíthette valaki, tehát ez a harmadik változat a 12. század közepe után keletkezett volna. Olyan vélemény is hangot kapott, hogy a C változat és a *Historia pontificum* közös forrásokból merítettek. Több jelből azonban arra lehet következtetni, hogy a *Historia pontificum* használta fel Adémar művét. Pl. Adémar részletesen kiaknázza angoulême-i Vilmos gróf adománylevelét, melyet a gróf a Szent Cybard monostornak juttatott. Adémar a monostor szerzeteseként maga is megismerhette ezt az oklevelet. A *Historia pontificum* ezzel szemben csak röviden ismerteti ezt az adományozást. Adémar továbbá szól egy bizonyos Turpióról, Angoulême grófjáról, akit Jámbor Lajos nevezett ki erre a tisztségre. Leírja, hogy Turpio Kopasz Károly idején, miután visszatért a Francia területéről, a normannok elleni harcban elesett. A *Historia Pontificum* lerövidíti a híradást, és az értelmét is megváltoztatja. Lásd WERNER 1963. 297–326.

⁵⁸⁶ WOLFF 139–189., 155–156.; LANDES 110–111.; Önarcképekre a középkor más időszakából is hozható példa, lásd GUREVICS 2003.165–166.

Martialis minden bizonnyal későbbi hamisítvány.⁵⁸⁷ Ahogy fentebb utaltam rá, Adémar lelkes híve volt Martialis apostolságának. Ezt igazolja a liturgikus szöveg is, amit Martialis tiszteletére írt, és a hamisítványok, melyeket a tervezett ünnepség kényszerű elmaradása után készített. Mindez persze nemcsak a Martialishoz való hűséget példázza, hanem saját eredeti elképzeléséhez való ragaszkodást is.⁵⁸⁸ Énközpontúsága más műveiben is megmutatkozik.⁵⁸⁹

2. 4. 3. Népek, országok

2. 4. 3. 1. Francia Királyság, Aquitániai Hercegség

Világi téren Adémar krónikájában a szerző tágabb és szűkebb hazája játszik kiemelt szerepet, vagyis a Francia Királyság,⁵⁹⁰ és az Aquitániai Hercegség. Nem találunk a krónikában szülőföldje iránti szeretetről árulkodó sorokat, mint amilyenek Merseburgi Thietmar művében előfordulnak. Ilyen érzelmes részeket egyébként a burgund Glaber sem használt. Mindkettőjüknél a monostorokhoz való ragaszkodás mondható erősebbnek a világi kötődésnél.

Adémar históriája elején elsősorban a frankok történetéről ír, később kerül át a hangsúly az aquitániai eseményekre. A királyság népét nem tekinti egységesnek, bár használ olyan kifejezést, amely lehetőséget ad a lakosságának egységben láttatására: ez a gallok (*Galli*) megnevezés. Ennek a népnévnek a használatára látunk példát abban az elbeszélésben, mely a Frank Királyságból valókat egy külső népcsoporttal, a rómaiakkal állítja szembe. Amikor Nagy Károly Rómában ünnepli a húsvétot, énekversenyt rendeznek a színe előtt a római és a gall egyházi énekesek (*cantores Romanorum et Gallorum*). A gallok azt tartották magukról, hogy ők szebben énekelnek, a rómaiak magukról azt, hogy ők tudósabban, mert Nagy Szent Gergely pápától tanulták a művészetet. A gallokat magukkal szemben ostobáknak és parasztoknak nevezték. A frank uralkodó példázattal világítja meg a helyzetet. A forrás tisztább, mint a forrástól messze eső folyó. A rómaiak éneke tehát többet ér, mert ők őrizték meg jobban Nagy Szent Gergely örökségét. A frank király kántorokat kért a pápától, akik megtanították a franciáknak a római éneklés

⁵⁸⁷ WOLFF 159–162.; LANDES 53–74. A 6. századi Tours-i Gergely (I. 30.) szerint Martialis Decius császár idején került Galliába.

⁵⁸⁸ LANDES 193. 217., 223., 228–250. 1028 körül írhatta meg a Szent Martialis apátság apátjainak történetét is (*Commemoratio abbatum sancii Martialis*) LANDES 193.

⁵⁸⁹ WOLFF 150–156.

⁵⁹⁰ Hangsúlyozandó, hogy krónikája első része, amit más művekből emel át, a frank népnek, frank uralkodóknak története. A frankokat trójai menekültektől származtatja. Erről a 9. századi *Liber Historiae Frankorum*ra visszavezethető eredethagyományról lásd ECKHARDT 1927.; PLASSMAN 2006. 174–188.

művészetét. Adémar szerint Károly előtt nem foglalkoztak Galliában a szabad művészetekkel.⁵⁹¹ Adémar tehát a hazai énekeseket galloknak nevezi, nem frankoknak. (Az elbeszélés második felében már használja a *Francia, Francorum* kifejezéseket.) Az aquitániai krónikás elbeszélése Róma szellemi fölényét domborítja ki Gallia fölött. A néphez, királysághoz való ragaszkodásnál eszerint fontosabb számára a tudomány, a művészet tisztaságához való hűség. Hogy Adémar mit értett Gallia alatt, azt érdekesen árnyalja egy másik elbeszélés: ebben Keresztelő Szent János fejének megtalálásáról van szó. Az ereklye állítólag az aquitániai Angély-ben tűnt elő. Megtalálásának hírére Aguitania és Gallia, Hispánia és Itália népe egyaránt megmozdult, és versengve futott a szent földi maradványához.⁵⁹² Adémarnak ebből a megfogalmazásából az tűnik ki, hogy külön területegységként kezelte Aquitaniát és Galliát.⁵⁹³ Az énekversenyről szóló részben vegyesen használja a Francia és a Gallia kifejezéseket, így elmondható, hogy a frank térséget tekinthette Galliának.

Emlékezhetünk rá, hogy Glaber szintén ír Galliáról és a 10. század végén alkotó reimsi Richer is használja az antikizáló Gallia megnevezést, amikor egységben akarja láttatni a Francia Királyság népét. Glabernél a Rif-hegyek, Hispánia, az óceán és az Alpok jelentik a határokat, Richer a Rajna, a Pireneusok és a tenger közé helyezi Galliát. Richernél annyiból erősebb az egység tudata, hogy általános tulajdonságokkal is jellemzi Gallia népét, és több ízben használja a „gallok” kifejezést. Mindezt magyarázza, hogy Richer a királyhoz kötődött – apja IV. Lajos szolgálatában harcolt,⁵⁹⁴ – Glaber és Adémar azonban távolabbi hercegségekben éltek, ahol az egység tudata csak lazábban létezett.

Adémar a Francia Királyságon belül Bretagne-ról, Gascogne-ról és Normandiáról is szól, kiemelt szerep jut azonban szűkebb hazájának, a királyság

⁵⁹¹ ADÉMAR II. 8., 89. ; a frankok a 8. század végén elhagyták a gallikán rítust, és átvették a római liturgiát, ám megőrizték a gall hagyományok egyes elemeit is. Így jött létre a frank-római liturgia, mely elterjedt Nagy Károly birodalmában, és Itáliára is hatással volt. A frank-római liturgián belül kialakultak helyi változatok. DOBSZAY 1993. 21. 54. 55. 59.

⁵⁹² ADÉMAR III. 56. „omnis Aquitania et Gallia, Italia et Hispania ad famam commota, ibi occurrere certatim festinat.”

⁵⁹³ Adémar művének második, majd harmadik átdolgozásában már kételyeit fejezi a Keresztelő fejének Aquitániába kerülésével szemben. A kritikus magatartás abból adódhat, hogy az Angély-i ereklye mintegy vetélytársa lehetett Szent Matrialis kultuszának. LANDES 219.

⁵⁹⁴ BUR 1994.: 830–831. Galliáról való gondolatait lásd RICHER I. 1., 2., 3., 16. cap., II. 1., 2. cap. Richer Gallia nevét Sevillai Izidor Etimológiája alapján a fehér szóból magyarázza (Gallia a candore vocatur), mivel az ottaniak fehérek (candidioris speciei insigne eius oriundi preferant). Szerinte a gallok merészek és nem tűrik az ármánykodást. Galliát Caesar szövege alapján Belgiumra, Keltikára és Aquitániára osztja, és ezeket a „népeket” külön jellemzi. I. 2., 3. cap. Ehlers rámutat arra, hogy Richer nem ír a frankok honfoglalásáról, Gallián kívüli hódításairól, sem Nagy Károly birodalmának széteséséről. Gallia leírásából indul ki, így szövege olyan benyomást kelt, mintha egy egységes királyság folyamatos történelmét mutatná be. EHLERS 577.

déli részén fekvő Aquitániának. Ha szülőföld iránti érzelemnyilvánítást nem is találunk nála, művéből kitűnik az aquitán és a frank hovatartozás-tudat közti különbségtétel. A História harmadik könyvének nagyobb része az aquitániai eseményekről tájékoztat. Tudatában van annak, hogy Jámbor Lajos fia, Pipin Aquitánia királya volt, ennek megfelelően királyságnak nevezi Aquitániát.⁵⁹⁵ Amikor a krónikás Capet Hugó francia király és IV. Vilmos, Aquitánia hercege közti viszályt elbeszéli, frankok és aquitánok közti harcként írja le.⁵⁹⁶ Gerbert-t, a későbbi II. Szilveszter pápát aquitán nemzetből valónak (natione Aquitanus) nevezi.⁵⁹⁷ Adémar tehát ahol teheti, független politikai egységként jeleníti meg szűkebb hazáját, sőt, külön nemzetként kezeli annak lakóit. Aquitánia tekintélyét öregbíti hercegének, V. Vilmosnak dicsőítése is, aki a krónika fontos alakja. Adémar szerint inkább király, mint herceg. Évente elzarándokol Rómába, vagy ha nem teheti, Szent Jakab sírját látogatja meg Compostellában. Vilmos számos európai uralkodóval kapcsolatot tart: ajándékot küld Alfonz spanyol királynak, Sanchónak, Navarra királyának, Kanutnak, a dánok és angolok királyának, II. Henrik német császárnak. A pápák Augustusuként fogadják.⁵⁹⁸ Vilmos művelt uralkodóként jelenik meg: könyveket tart palotájában, éjszakánként pedig olvas, míg el nem nyomja az álom. A herceg műveltségének felvillantása után uralkodókat sorol föl, akik szintén művelődtek: Jámbor Lajost, Nagy Károlyt, Theodosiust és Augustust.⁵⁹⁹ A felsorolt példák azt a hatást keltik, hogy Aquitánia herceget is a császárok sorába emeli Adémar. A jog szerinti francia király Róbert egyébként még hercegnek sem titulálta Vilmost, csupán Poitou grófjának. Vilmos semmiképp sem volt király, és ez a hiányosság veszélyeztethette az aquitániai békemozgalom sikerét. Adémar azzal, hogy királyi magasságba emelte Vilmost, mintegy alátámasztotta a békezsínat összehívására való jogát.⁶⁰⁰ Vilmos dicséretét eszerint inkább egyházpolitikai okok indokolták, ám a herceg szerepének hangsúlyozása a francia királlyal szemben az Aquitániai térség szerepét is kiemeli Franciaország északabbi részének ellenében.

2. 4. 3. 2. Normannok

Aquitániával kapcsolatban olyan népcsoportokról is szól Adémar, melyek a dél-francia térséget támadták. Ilyenek a normannok és a szaracénok. Adémar

⁵⁹⁵ ADÉMAR III. 16. „Pipinus rex Aquitaniae”, „Qui pro regno Aquitaniae inter se discordantes”

⁵⁹⁶ ADÉMAR III. 30. „Ubi in gravi praelio decertantes Francorum et Aquitanorum animositates”

⁵⁹⁷ ADÉMAR III. 31. Gerbert életrajzírója, Richer szerint is aquitán volt (aquitanus genere) III. 43. Idézi RICHÉ 16.

⁵⁹⁸ ADÉMAR III. 41.; BACHRACH 1989. 12–13.

⁵⁹⁹ ADÉMAR III. 54.

⁶⁰⁰ Adémar egy helyen Aquitánia királyaként tartja számon Istvánt is, aki Martialis életrajza szerint segítette a térítőt, noha korábbi szövegek Istvánt csak dux-ként címzik. BACHRACH 1989. 11–21.

a normannokat Dánia (*Danomrcha*) és Írország (*Iresca*) területéről származtatja. Amikor Aquitániát normann támadás éri, Vilmos herceg a püspökökön keresztül arra inti a népet, hogy böjtökkel és litániákkal kérjék az Isten segítségét.⁶⁰¹ A háborúban megmutatókozó idegenfelfogást tárgyaló fejezeten még foglalkozom a félelmet tükröző imádság és litánia kérdésével.

A herceg csapatokat gyűjtött a normannok ellen és megtámadta őket. Adémar leírása szerint a normannok éjszaka gödröket ástak, befedték őket, így próbálva csapdába csalni a herceg lovasait. A herceg lova is megbotlott, de Vilmosnak sikerült megmenekülnie. A küzdelem után a normannok végül is elhajóztak, a herceg pedig ezüstért kiváltotta tőlük a foglyokat. Adémar tapintatos sorai mögül is kitűnik, hogy Vilmos herceg elvesztette a csatát.⁶⁰² Figyelemre méltó az a hadicsel, hogy az ellenséget előre kiásott gödrökbe csalják bele. Ezt a fortélyt egyes elbeszélések szerint a breton Conan is alkalmazta ebben a korszakban Fulkóval, Anjou grófjával szemben.⁶⁰³

A normannokról szóló krónikarészek közül emlékezetes a Rollo (Roso) vezér kettős vallásosságáról szóló híradás: a keresztény hitre tért normann vezér aranyat ajándékoz a keresztény templomoknak, a pogány istenek számára azonban foglyokat végeztet ki áldozatképpen.⁶⁰⁴ Ez a fajta „kettős” vallásosság, melynek során az egyén a keresztény vallásnak és a pogány hitnek egyaránt hódolt, nem állt példa nélkül ebben a korban: Merseburgi Thietmar hasonló képen írja le Deuix (Géza) fejedelem hitét. Beda Venerabilis (†735) pedig Kelet-Anglia királyát jellemzi hasonlóképpen.⁶⁰⁵ Figyelmet érdemel, hogy Adémar királyként említi Rollót, a francia királlyal, Károllyal 911-ben kötött szerződéséről pedig nem ír.⁶⁰⁶ Ezzel Rollót független uralkodóként tünteti föl, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan aquitániai Vilmos herceget is királyi magasságba emeli.

⁶⁰¹ ADÉMAR III. 53. „Willelmus mandat ubique per episcopos, ut suaderent plebem Domini auxilium cum ieuniis et letaniis implorare.”; Itt jegyzem meg, hogy Adémar krónikájának korábbi szerzőktől átvett részében is említi Írországot (II. 24.) és a frízeket is (II. 22.).

⁶⁰² ADÉMAR III. 53. Bachrach rámutat arra, hogy Vilmos ebben a csatában és másutt is gyenge hadvezérként szerepelt. A csata 1006-ban történt. BACHRACH 1979. 11–21.

⁶⁰³ GLABER II. 4. A csata 992-ben történt, helye Conquereuil. BACHRACH 1979. 14. Hogy lovasrohamot gödrök ásásával igyekeztek meggátolni, arra Bajorország déli részén, Schäftarn közelében is van példa. Ott a 10. században mentsvár épült a magyarokkal szemben. Az erődítmény előtt saktáblaszerűen kialakított gödröket ástak, bizonyára lovasroham feltartóztatása végett. KELLNER 150–151.

⁶⁰⁴ ADÉMAR III. 20. „Et factus christianus a sacerdotibus Francorum, imminete obitus in amentiam versus, christianos captivos centum ante se decollari fecit in honore quae coluerat idolorum, et demum centum auri libras per ecclesias distribuit christianorum in honore veri Dei, in cuius nomine baptismum susceperat.” Lásd ZETTEL 108.

⁶⁰⁵ BEDA VENERABILIS II. 15. cap. Lásd bővebben a vallási idegenség fejezet „kettős hitű” fejedelmek alfejezetét.

⁶⁰⁶ Adémar 1999-es kiadásának jegyzete, 267. (III. 20. 33-hoz írt jegyzet.)

Rolló lánya egyébként Adémar szerint III. (Kócfejű) Vilmos aquitániai herceg anyja volt.⁶⁰⁷

A normannok beolvasására is szolgált adatot Adémar. Rollo fia, Vilmos elhagyva az eredeti népnyelvet, a „latin”, tehát francia beszédre szokott rá.⁶⁰⁸ A következő történet tanúsága szerint azonban a letelepedett normannok megőrizték kapcsolataikat és befolyásukat a még portyázó rokonaik irányában. Adémar elbeszéli, hogy a limoges-i vicomte feleségét, Emmát elrabolták a normann martalócok. Váltásdíjat adtak érte, ám a normannok nem engedték őt el, míg II. Richárd, Rouon grófja tengeren túli követek útján (*per legatos ultramarinos*) el nem érte, hogy az asszonyt szabadon engedjék.⁶⁰⁹

A normannok esetében írországi, hispániai és itáliai szerepvállalásáról ugyan csak tud a szerző. Ír egy Roger nevű normann vezérről, aki azért utazott Hispániába, hogy az ottani szaracénok ellen hadakozzék. Roger de Tosny-ról van szó. Az ő alakja azért is fontos, mert ő az első ismert normann, aki nem kifejezetten a rablás, hanem egyfajta keresztes elhivatottság, a szaracénok elleni harc szándéka visz Hispániába. Adémar szerint szaracén hadifoglyok testét megfőzette, egyrészt a többi fogollyal etetett meg, más részről azt színelte, hogy társaival megeszi. Adémar nem minősíti az esetet, ám az elbeszélés visszataszító képet fest a normann vezérről. A normannokat egyébként Fleury Abbo emberevökként tünteti föl, az ő esetében azonban nyilván antik toposzról van szó. Roger esetében elfogadható, hogy valóban megtörtént eset áll Adémar leírása mögött. Roger az 1020–1030-as években járt Hispániában.⁶¹⁰

Adémar egy másik normann harcosnak, Rudolfnak az apuliai harcairól is tud. Elbeszélése szerint a dél-itáliai Apuliára Benedek pápa beleegyezésével támadt a normann vezér, és ott Basileios bizánci császár seregével hadakozott. Háromszor győzték le a normannok a bizánciakat, negyedik alkalommal azonban a császár rusz segédsapataitól vereséget szenvedtek. Adémar itt egy szólást is beleszó az elbeszélésbe: „ökörfogattal nyulat fogtak a görögök”. A mondásnak görög, török és más balkáni változatai mellett olasz, német és francia változata is van. A normannok apuliai csatája 1018-ra tehető. A hadi eseményről Glaber is beszámol, ő azonban nem tud ruszok szerepvállalásáról a bizánci oldalon. Adémar tehát e tekintetben pontosabb ismeretet szerzett.⁶¹¹ Az aquitán krónikás elbeszéléséből úgy tűnik, a normann támadás a jeruzsálemi zarándokutat is bajba sodorta: a „normannok

⁶⁰⁷ ADÉMAR III. 32.

⁶⁰⁸ ADÉMAR III. 27. „Roso defucto... filius ejus Willelmus loco ejus pefuit; hic fuit a pueritia baptizatus, omnisque eorum Nortmannorum, qui juxta Franciam inhabitaverant, multitudo fidem Christi suscepit, et gentilem linguam obmittens, latino sermone assuefacta est.” ZETTEL 106.

⁶⁰⁹ ADÉMAR III. 44. Lásd BLOCH 2002. 65–66.

⁶¹⁰ ADÉMAR III. 55.; VILLEGAS-ARISTIZÁBAL 2007. 66–81.

⁶¹¹ ADÉMAR III. 55. „Grecus cum carruca leporem capit.” WOLFF 146–148.; GLABER III. 3.

haragja miatt”a görögök foglyul ejtették a zarándokokat, és bebörtönözték őket.⁶¹² A normannokkal való összetűzés után gyanúsnak számíthattak a nyugatról jövő zarándokok.

2. 4. 3. 3. Szaracénok

A normannok mellett Adémar művében a szaracénok is fenyegetik a kereszténység területeket. Hispániai és közel-keleti muszlimokról egyaránt tud a krónikás.⁶¹³ A hispániai szaracénokat móroknak nevezi (*Cordubenses Mauri*). Leírja, hogyan támadják meg éjszaka hajóhaddal Narbonne-t. A keresztények visszaverték a szaracén támadást, foglyokat is ejtettek. Limoges-i vonatkozása is van a történetnek, hiszen a Szent Martialis monostor apátja is kap húsz mór foglyot. Adémar a nyelvüket is jellemzi: nem szaracén módra beszéltek, hanem kutyák módjára.⁶¹⁴ Kedvelt fordulat volt ez az ismeretlen nyelvű, megvetett idegenek jellemzésére: Sankt-Galleni Ekkehard leírásában a magyarok üvöltöttek kutyaszerűen.⁶¹⁵ A hispániai szaracénok esetében a becsmérlő jellemzéssel élesen szemben áll az a tény, hogy Bizánc mellett Hispánia muzulmán fennhatóság alatt álló része volt a korabeli Európa legfejlettebb térsége. Adémar azonban nem a magaskultúrájú muszlim hátszögöt látta, hanem az Aquitániát sújtó martalócokat.

Adémar figyelme a szaracénok egy másik fajtájára, a közel-keletiekre is kiterjed. Jeruzsálem először akkor jelenik meg az aquitán krónikás művében, amikor Hérakleios (610–641) (*Eraclius*) császár tetteiről ejt szót: a császár Jeruzsálembe viteti a II. Khusrő-től (*Cosdroe*) Perzsiából (*Perside*) visszaszerzett szent keresztet.⁶¹⁶ Niképhoros Phókas (963–969) hadjáratának elbeszélésekor a szaracénok királysága (*Sarracenorum regnum*) kifejezést alkalmazza. Ismeri Antiochia és Tripoli nevét.⁶¹⁷ A szaracénokkal kapcsolatban leginkább emlékezetes elbeszélése a jeruzsálemi Szent Sír templom lerombolásáról szóló történetét. Az esetet Radulfus Glaber, burgundi szerzetes is leírta, érdemes a két híradást összehasonlítani egymással. A Szent Sír templomot a kairói kalifa, Al-Hākim (996–1021) romboltatta

⁶¹² ADÉMAR III. 55. „nam propter iram Normannorum, quicumque invenirentur peregrini, a Grecis ligati Constantinopolim ducebantur, et ibi carcerati affligebantur.”

Itt jegyzem meg, hogy munkája korábbi szerzők alapján készült részében többször olvashatunk dánokról, pl. II. 17. 20. 21. 24.

⁶¹³ Munkája korábbi szerzők alapján készült részében is említi szaracénokat (pl. I. 52. 54.; II. 5. 13. 15. 19. 22.) Említi Martel Károly győzelmét Poitiersnél a szaracénok ellen (I. 52.), .), szól Nagy Károly és a „perzsa” uralkodó, „Áron” közti követjárásról (II. 15. 22.)

⁶¹⁴ ADÉMAR III. 52. „Loquela eorum nequaquam erat Sarracenisca, sed more catulorum loquentes, glatire videbantur.”; a mórokra nézva lásd még II. 13. 24.

⁶¹⁵ EKKEHARD 4. cap. 254.

⁶¹⁶ ADÉMAR I. 41.

⁶¹⁷ ADÉMAR III. 22.

le,⁶¹⁸ Adémar és Glaber egyaránt babiloni uralkodónak nevezi őt. Az azonosítás alapja nyilván az a tény, hogy Kairó közelében is volt Babylon (Bābalyūn) nevű város. Az arabok nyelvhasználatából kiveszett ez a városnév, a koptok azonban tovább használták. A megnevezés a nyugati írókhoz is eljutott, akik Babilonnak kezdték nevezni Kairót.⁶¹⁹

Adémar néven is nevezi a babiloni uralkodót: Admiratus nevet adja neki, és a jeruzsálemi Templomot leromboló bibliai uralkodó után Nebuchodonosorral azonosítja a szaracén fejedelmet.⁶²⁰ Glabernél az európai zsidók levelet küldenek a babiloni hercegnek, amelyben a templom elpusztítására biztatják. Adémarnál is szó van arról, hogy a nyugati zsidók (*Judei occidentales*) levelet küldenek a babiloni uralkodónak. Későbbi átdolgozása során nyugati zsidók mellett a hispániai szaracénokat is felbujtókként említi Adémar. Az aquitán krónikásnál nincs szó arról, hogy a levél küldői kifejezetten a templom lerombolására biztatnák a babiloni királyt. Arra figyelmeztetik, hogy a keresztények sereget készülnek indítani ellene. Ez tehát a kereszties hadjárat gondolatának korai megnyilvánulása. Adémar változata szerint a király a hír vétele után kényszeríti arra a helyi keresztényeket, hogy váljanak szaracénná. Az elbeszélés szerint sokan tényleg át is tértek. A jeruzsálemi pátriárka és egy egyiptomi testvérpár kivételével más nem vállalta a vértanúságot.⁶²¹ A Szent Sír templomának lerombolása után, a betlehemi születés templomát is el akarták pusztítani, ám egy fényjelenség hatására felhagytak ezzel a szándékkal. Babilon királya ezután a Sínai-félszigeten levő monostor ellen vult. A monostor fölött azonban tűz tűnt fel, mely nem ártott az ottani embereknek. A Sínai-félszigeten feltűnt láng emlékeztet a bibliai történetre az égő csipkebokorról. A szaracén uralkodó a csoda után bünbánatot tartott, és elhatározta a Szent Sír templomának újjáépítését.⁶²²

Glaber nem szól arról, hogy a templom lerombolója megbűnhődött volna. Adémar azonban leírja, mit történt a szaracénokkal a templom lerombolása után. A térséget három éves éhínség sújtotta, sokan meghaltak bele, akik nem, azok kard által veszttek el, a vidéket ugyanis előzönlötték az arabok (*gentes Arabie*). A babiloni király hasát kövekkel töltötték meg, nyakába követ kötöttek, és a tengerbe

⁶¹⁸ CANARD 76–82.

⁶¹⁹ BECKER 844–845. Az adatért köszönet Kovács Szilviának. Az egyiptomi uralkodónak a babilonival való azonosítási lehetőségét erősíthette még, hogy a Bibliában Jeruzsálem ellenpontjaként tűnik fel Babilon. A magyar krónikáshagyomány Bábel tornyát Egyiptomba teszi. A Budai Krónika családja, KÉZAI: SRH I. 249.144.

⁶²⁰ ADÉMAR III. 47. „Tunc Nabuchodonosor Babiloniae, quem vocant Admiratum”

⁶²¹ ADÉMAR III. 47. „...sed morte nemo dignus pro Christo fuit nisi patriarcha Hierosolimorum, qui variis suppliciiis occisus est, et duo adolescentes germani in Egypto, qui decollati sunt...”

⁶²² ADÉMAR III. 47.

dobták.⁶²³ A történet szerint Adémar nem tarja azonosnak az arabokat a szaracénokkal, noha a kor történetírói az arabokat, általában véve a muszlimokat nevezték szaracénoknak. Talán a szunnita–síita ellentét, vagy a muzulmán világon belüli más hatalmi különbségek tudata jelentkezik ilyen formában a nyugati krónikásnál. Adémarnál az arabok úgy tűnnek fel, mint az isteni igazságszolgáltatás eszközei. A babiloni király halálát szintén bibliai fordulattal írja le a szerző. Az aquitániai történetíró a muszlim vallásról sem árul el semmilyen ismeretet, míg a kortárs Radulfus Glaber feljegyzi Mohamed nevét. Valószínű, hogy Adémar sorai a világvégevárással is kapcsolatba hozhatók. A Szent Sír lerombolóját nyugaton az Antikrisztusnak tarthatták, és fellépésének hírére úgy vélhették, hogy közel az utolsó ítélet.⁶²⁴

2. 4. 3. 4. Zsidók

A zsidókat már a Dagobert királlyal és Herakleiosz császárral foglalkozó részben is megemlíti. Amikor a bizánci uralkodó ajándékot küld a frank királynak, arra kéri, hogy kényszerítse megkeresztelkedésre királyságban élő összes zsidót. Adémar szerint ez meg is történt.⁶²⁵ Fent már említettem, hogy a jeruzsálemi Szent Sír templom pusztulásával is kapcsolatba hozza a nyugati zsidóságot (*Iudei occidentales*), bár műve átdolgozásakor már nemcsak nekik, hanem a hispániai szaracénoknak is tulajdonítja a babiloni királyhoz intézett, nyugati keresztényeket vádoló levelet. Adémar, mielőtt a templom lerombolására rátérne, megemlékezik a Limoges-i zsidókról is. A limoges-i püspök arra kényszerítette őket, hogy keresztelkedjenek meg, különben el kell hagyniuk a várost. Adémar elbeszélése nem hozza összefüggésbe a limoges-i zsidók üldözését a keleti keresztények üldözésével. Radulfus Glaber azonban arról tájékoztat, hogy a jeruzsálemi Szent Sír templom lerombolása után Orleans környékén üldözni kezdték a zsidókat. Valószínű, hogy az Adémarnál olvasható limoges-i üldözéseket is a keleten történt események híre válthatta ki. Az aquitániai szerzetes azonban mérsékeltebb fellépésről számol be – vagy tompít a történeteken. Szerinte a limoges-i püspök tudósokat hív, hogy üljenek egy asztalhoz a zsidókkal, vitázzanak velük, és térítsék meg őket. Hárman vagy négyen térnek meg, a többség családjával elhagyni kényszerül a várost. A későbbi változatban Adémar mindezt azzal is kiegészíti, hogy némelyek inkább elvágják saját torkukat, mintsem hogy megkeresztelkedjenek.⁶²⁶ Michael Frassetto szerint ebben a korban felüti fejét egy olyan

⁶²³ ADÉMAR III. 47. Al-Hākim uralma valóban rejtélyesen ért véget: 1021-ben az uralkodó nem tért vissza egy éjszakai útjáról. CANARD 81.

⁶²⁴ FRIED 1989. 418.

⁶²⁵ ADÉMAR I. 41. „...rogavit, ut baptizare compelleret omnes Iudeos qui erant in omni regno eius; quod et factum est.”

⁶²⁶ ADÉMAR III. 47. „Quidam etiam se ipsos ferro iugulaverunt, nolentes baptismum suscipere.” LANDES 219.

szemlélet, amely kapcsolatba hozza a zsidókat az eretnekekkel és a szaracénokkal. A zsidókat úgy tüntetik fel, mintha a szaracénok szövetségesei volnának. Ez a vélemény eszmei alapot adhatott az üldözésükhöz.⁶²⁷

Egy további fejezetben Adémar római zsidóüldözésről számol be: Rómában föld-rengés történt, és ezután VIII. Benedek pápa zsidókat végeztetett ki. Egy káplánról leírja, hogy megütött egy zsidót, ahogy ez húsvétkor ott szokás, és az illető belehalt.⁶²⁸ Adémar történeti művének egyik részén azonban megbecsüléssel is tud írni zsidó származású emberről: Theodelint, Maillezais apátját az égi tudományok legerősebb oszlopának nevezi, majd a História harmadik átdolgozásakor hozzáteszi, hogy az illető a zsidó vallásból tért meg.⁶²⁹ Theodelin példája mutatja, hogy a zsidó vallásból megtért keresztények közt akadt olyan, aki magas rangot ért el az Egyházon belül.

Phyllis G. Jestice szerint az európai zsidók hangot adtak ellenvéleményüknek olyan keresztény meggyőződésekkel szemben, amelyek újak számítottak abban a korban, és amelyeket a keresztények körében is többen elleneztek (pl. felfokozott ereklyetisztelet). Ez az ellenvélemény-nyilvánítás szolgálhatott eszmei alapot üldözésükhöz.⁶³⁰ Elméletével szemben felhozható: vajon mennyiben hihető a kisebbség részéről a többséggel szemben tanúsított kihívó magatartás? Érdemes rámutatni arra is, hogy a szász krónikásnál, Thietmárnál inkább rokonszenves képet találunk a zsidókról. Szászországban nyilván kevesebb zsidó élt a 10-11. század fordulóján, mint a nagyobb francia városokban, így a közösségek közti súrlódásra is kevésbé nyílt alkalom.

Németország valamint Közép-Kelet Európa szintén helyet kapott Adémar látókörében. Németekkel szembeni ellenérzésre nem enged következtetni a szövege. Ottó úgy tűnik föl nála, mint Együgyű Károly frank király megmentője – noha Károlynak I. Ottó apja, I. Henrik segített. III. Ottó esetében arról ad hírt Adémar, hogyan szállt le a császár Aachenben Nagy Károly sírjába. II. Henrik császárt a krónika szerint ajándékkal tisztelte meg az aquitán Vilmos herceg. Mindez arra utal, hogy Adémar tisztelettel viszonyult a német uralkodók, és a császárság felé. A teuton kifejezéssel összefogja a különböző német törzseket, a bajorokat és alemannokat azonban külön is említi.⁶³¹

⁶²⁷ FRASETTO 2002.

⁶²⁸ ADÉMAR III. 52. „...colaphum Iudeo, sicut illic omni pascha semper moris est, inposuit...”

⁶²⁹ ADÉMAR III. 41. „In quibus coenobiis regulares monachos adgregavit plures, qui die noctuque Deo laudes persolverent, eisque ordinavit ferventissimum in sancto proposito et disciplinae celestis fortissimam columpnam ablatem Theodelinum qui ex Iudaeis conversus fuerat.” LANDES 219.

⁶³⁰ JESTICE 2007. 25–42.

⁶³¹ ADÉMAR III. 22., II. 9. A sír meglátogatásáról lásd VESZPRÉMY 2003. 462–463.

2. 4. 3. 5. Kelet- és Közép-Európa

A kelet-közép-európai térségről való ismeretei többnyire hittérítéssel, zárándoklattal kapcsolatosak. A lengyel Boleszláv Szent Adalbert révén kerül szóba. Boleszláv Adalbert kezéből nyeri el a keresztséget, majd a hittérítő vértanúhalála után ő váltja ki Adalbert holttestét, és monostort emel földi maradványai fölé. Boleszlávot királyként (rex Scalanie) szerepelteti Adémar. Michel Rouche elmélete szerint Poznań püspöke, Jordán és társai Aquitániából Lotharingián keresztül juthattak Lengyelországba. Ha az elmélet helyes, akkor arra is sor kerülhetett, hogy Lengyelországból való hírek visszajussanak Aquitániába.⁶³²

Magyarország Géza (Gouz) megkeresztelkedése,⁶³³ a magyar uralkodó III. Ottótól kapott lándzsahordási joga,⁶³⁴ valamint Fekete és Fehér Magyarország közti háború említése miatt emlékezetes.⁶³⁵ Magyar szempontból fontos még az a rész, melyben István megsegíti a Szentföldre tartó francia zárándokokat.⁶³⁶

Hogy a keleti területekről való hírek összemosódnak a nyugati történetíró tudatában, arra jó példa Brúnó hittérítő esete: az ő alakjában Adémar valószínűleg három különböző Brúnó személyét mossa össze: Sankt-Galleni Brúnó, Querfurti Brúnó valamint II. Henrik fivérének, Brúnó augsburgi püspöknek alakját. Az ismeretek összemosását példázza Adémarnak a besenyőkről való értesülése is. Az aquitán krónikás szerint Adalbert püspök a besenyők közt lelte halálát. Egyéb forrásokból (Adalbert első életrajza és a Querfurti Brúnó által írt életrajzok, valamint Rodulfus Glaber Adalbertről írt sorai) azonban tudható, hogy a poroszok gyilkolták meg a térítő püspököt. Adémar tévesztése mutatja, hogy a távoli vidékekről származó értesülések már összekeveredtek a nyugati ember gondolkodásában.⁶³⁷

⁶³² LANDES 150. 88. jegyzet; VESZPRÉMY 2003. 466.; ROUCH 1985. 40–52. Rouche elméletével szemben lehetnek fenntartásaink, lásd ebben a könyvben az Idegenek királyi hatalom szolgálatában c. fejezetet.

⁶³³ ADÉMAR III. 31. A História más helyén egy Eroidus nevű emberről számol be, akinek szintén a császár volt a keresztapja. ADÉMAR III. 11.

⁶³⁴ GERICS–LADÁNYI 1995. 43–50. Királyok, császárok valóban vállaltak keresztapjai szerepet. ANGENENDT 1984. 307–309. Angenendt tudomásul veszi a magyar uralkodóval kapcsolatos keresztapaságot, megemlítve, hogy szó lehet a bolgárokéhoz hasonló legendás motívumról is. VESZPRÉMY 2003. 464.

⁶³⁵ ADÉMAR III. 31. Figyelemre méltó, hogy nem említi meg Adalbertnek a magyarok közti térítő működését. Ez a szöveg korai lejegyzése mellett szól. Lásd VESZPRÉMY 2003. 466. Fekete magyarokról lásd BALOGH 2005. 31–45; TÓTH 1987. 23–29.; TÓTH 1997. 81–93.; TÓTH 2010. 140–158; TÓTH 2012. 41–55.

Itt jegyzem meg, hogy Adémar művének korábbi szerzőktől átvett részében többször szerepel a pannoniai térség, az avarok, Nagy Károly avarok elleni hadjáratai, Liudewit elleni hadjárat Jámbor Lajos idején, pl. II. 6. 9. 10–13. III. 6.

⁶³⁶ ADÉMAR III. 65.; SIGAL 1989. 67–68.

⁶³⁷ ADÉMAR III. 31.; a három Brúnó összemosásáról lásd MAKK 1999. 164. 509. jegyzet, GYÖRFFY 2000³ 70.

A ruszokat két helyen is megemlíti Adémar. Egyrészt, mint bizánci szolgálatban álló harcosokat, akik Apuliában legyőzik a normannokat. Erről fentebb már szoltam. A kelet-európai hittérítések ismertetésénél ugyancsak szól a ruszokról, ők váltják ki Brúnó hittérítő testét. Ezután görög püspök érkezik hozzájuk, ő téríti meg őket. Figyelemre méltó, hogy Adémarnál a ruszoknak nincs fejedelme, népként, gensként cselekszenek.⁶³⁸

Részletes ismeretei vannak arról, hogyan igázza le II. Basileios Bulgáriát majd Grúziát. Áron és Sámuel bolgár vezéreket királyoknak nevezi. Elbeszélése szerint a Basileios a bolgárokon aratott győzelme után császári ruhája alatt szerzetesi öltözéket hordott. Ez ugyan nem igazolható, annyit azonban állíthatunk, hogy Basileios valóban önmegtartóztató módon élt.⁶³⁹ A fentiek alapján elmondható, hogy kelet-európai ismeretei sok tekintetben alaposabbak, mint amit a kortársa, Radulfus Glaber elárul, hiszen a lengyelekről, ruszokról, besenyőkről, bolgárokról, Grúziáról Glaber egyáltalán nem ír.

Az információáramlásban fontos szerepet töltöttek be a *zarándoklatok*. Vilmos, Angoulême grófja és társai 1026–1027-ben megtették a hosszú szárazföldi utat Jeruzsálembe és vissza. Hazafelé két szerzetes is csatlakozott hozzájuk: Simon és Kozma, a Sínai-félszigeten levő Szent Katalin kolostorból. Simon Trierben fejezte be mozgalmas életét, ott született meg életrajza is Eberwin tollából. Eszerint Simon Szicíliában született, calabriai apától és görög anyától. Apja később Konstantinápolyba vitte a fiút. Simon ott lett figyelmes a Jeruzsálembe tartó nyugati zarándokokra. Maga is a Szentföldre utazott, és a nyugati zarándokok vezetőjeként tevékenykedett. Később a Sínai-félszigeten folytatta tovább életét a Szent Katalin kolostorban. Mivel Normandia hercege, II. Richárd ajándékot ígért a monostornak, a szerzetesek Simont és Kozmát küldték el, hogy az adományt átvegyék. Csatlakoztak a hazafelé tartó angoulême-i Vilmos grófhhoz, és társaihoz, Belgrádnál azonban nem engedték tovább őket. Róma érintésével utaztak hát tovább Franciaország felé. Angoulême-ben Kozma meghalt. Társa, Simon eljutott ugyan Normandiába, ám ott Richárd herceg haláláról kellett értesülnie. Innen Trier felé folytatta útját. A trieri érsek, Poppo engedélyével a Porta Niger nevezetű kapu egy cellájában, befalazva élt tovább. 1035-ben halt meg. Poppo még abban az évben keresztülvitte a pápánál Simon szentté avatását.⁶⁴⁰ R. L. Wolff szerint Adémar műve négy bizánci vonatkozásához – Niképhoros erőszakos halála; Basileios bulgáriai

⁶³⁸ ADÉMAR III. 55., 31.

⁶³⁹ ADÉMAR III. 32.; WOLFF 1978. 143–144.

Adémar művének korábbi szerzők művei alapján írt része is említi a bolgárokat pl. III. 4. 10.

⁶⁴⁰ WOLFF 1978. 139–189.; LANDES 154–158. A zarándokútról Adémaron kívül beszámol Adémar (Historia III. 65.) Eberwin a Vita s. Symeonis monachi c. írásban AA SS June 1: 91. (1038)-ban, Vita b. Richardi MGH SS. 11. 288–289. (1040–1050) és Flavigny Hugó Chroricon-ja MGH SS 8. 393–398. (1090–1102). Adémar írása született a eseményhez legközelebb, és ő ír róla a leg-rövidebben. LANDES 156. 14. jegyzet.; Glaber krónikájából is tudható, hogy a normann herceg segítette a Sínai-félszigetről jövő zarándokokat: GLABER I. 21.

és grúziai hódítása; a normannok itáliai veresége valamint a Sínai-félszigeten levő monostor elleni szaracén támadás – a Simonnal és Kozmával folytatott beszélgetés során szerezhette az ismereteket. Darius Baronas ehhez hozzáteszi, hogy Adémarnak a ruszokkal, besenyőkkel és Querfurti Brúnóval kapcsolatos ismeretei szintén a Sínai-félszigetről jött szerzetesektől származhatnak, akik görög egyházi személyektől értesülhettek a Rusz területén történt eseményekről.⁶⁴¹

Adémar királyként említi olyan személyeket, akiket más források másképp említettek. Normandia herceget, Rollót, Vitéz Boleszláv lengyel fejedelmet is királynak tekintti, Vilmos aquitán herceget is királyi magasságba emeli. Babilon királyának nevezi a kairói kalifát, akit Radulfus Glaber csak Babilon hercegeként tart számon. Boleszláv esetében a királyi címnek van létjogosultsága: 1025-ben Boleszláv megkoronázta magát, ám Adémar Adalbert testének kiváltása kapcsán, tehát, 997-ben történt eset kapcsán nevezi őt királynak. Merseburgi Thietmar érthető módon csak dux-nak tekinti Boleszlávot, ezzel érezteti, hogy Boleszláv nem független a német királytól. Adémar nyilván kevésbé tartotta fontosnak a német és lengyel uralkodó közti viszont éreztetni. Királyi címmel nyilván azokat tiszteli meg, akik bizonyos tekintetben független uralkodókként tevékenykedtek. Ezt figyelembe véve feltűnő a normann és az aquitán herceg függetlenségének éreztetése. Ez is azt példázza, hogy Adémarban nem élt erősen a Francia Királyság egységének tudata.

Adémarról Glaberhez hasonlóan elmondható, hogy inkább azon monostorok iránt fejez ki ragaszkodást, amelyekben megfordult, mintsem politikai egységek felé. Adémar világgépében ezenfelül fontos szerep jut Limoges-i Martialis tiszteletének, akinek apostoli mivoltát hamisítványok gyártásával is igazolni igyekezett. Régebbi művek anyagát átmásolva sokat ír ugyan a frank történelemről, Adémar önálló fogalmazásában azonban egységes „gall” tudat nem tapintható ki, ahogyan Glabernél sem. Emlékezhetünk rá, hogy Thietmarnál és Querfurti Brúnónál az egyházi hovatarozás-tudaton kívül az egységes németiség gondolata is megjelent. Adémar aquitániai voltával függ össze, hogy figyelmet fordít a szülőföldjét támadó normannok és szaracénok megemlégtetésére. Korabeli szerző esetében ritkán állapítható meg, hogy pontosan kiktől szerezte be értesüléseit. Adémarnál igen valószínű, hogy a Sínai-félszigeti szerzetesek szolgálhattak neki adatokkal a keleten történt eseményekről. A Lengyelországban történekről talán az esetleges aquitániai–lengyel kapcsolatok révén értesült. Adémar műve tehát nemcsak az idegenfelfogás, hanem a hírek áramlásának története szempontjából is hasznos forrásul szolgál.

Konkrét személyek felfogásának vizsgálata után képzeljük magunk elé az élet olyan területeit, melyekben az idegennel találkozhatott a kor embere. Előbb lásunk példát a fegyveres idegennel való találkozásra, majd haladjuk a találkozás békésebb változatai felé az együttműködés irányába.

⁶⁴¹ BARONAS 2008.

3. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS LEHETŐSÉGEI

3.1. TALÁLKOZÁS AZ IDEGENNEL HÁBORÚS KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT

*„A szerzetesek atyját, Benedeket hívják segítségül.
Akkor Benedek nevét visszhangozzák a völgyek hajla-
tai...”⁶⁴²*

A háború az idegenrel való találkozás szélsőséges formája: a találkozó felek közül legalább az egyik a vele szembenálló elpusztítására törekszik. Érthető, hogy a vizsgált források egy része a félelmet tükrözi. Forrásértékűek azok a könyörgések, amelyekben az idegentől való félelem fejeződik ki. A források nem egyszer tudósítanak minket a harcban résztvevők csatakiáltásairól is. A harci kiáltások összefoghattak egy közösséget, és elválaszthatták a másiktól, így ezeket is érdemes figyelemre méltatni az önazonosság és az idegenség vizsgálata során. Szentekről szóló elbeszélésben azzal is találkozunk, hogy a jó oldalon állók imával az ajkukon vér nélkül aratnak győzelmet a támadókon. Ezek a legendák szépen tükrözik az egyházi szerző békéről való felfogását. A háború arra is lehetőséget adott, hogy a szembenálló felek megismerjék egymást. Hadjáratok során a harcosok messzi vidékre is eljuthattak, és a visszatérők hozták magukkal a híreket, tapasztalatokat. Érdemes vizsgálni, milyen ismeretek juthattak el a háborúk résztvevői útján az általam elemzett szerzőkhöz.

3.1.1 Félelmet tükröző könyörgések

A 10. század első felében szaracénok, normannok és magyarok egyaránt fenyegették a keresztény Európát. A támadóktól való félelem könyörgésekben is kifejeződött. Látni fogjuk, hogy imádságok nem mindig nevezik nevén a támadókat. Vannak olyan imádságok, melyek korabeli forrásokban is fennmaradtak. Akadnak azonban olyan könyörgések is, amelyek bizonyosan híven tükrözik a 9-10. századi

⁶⁴² „Benedictum invocant monachorum patrem; Benedictum resonant tum vallium concava...”
Míracula Sancti Benedicti, Liber III. Aimoni monachi Floriacensis secundus. 139.

ember érzéseit, félelmét, ám a korabeli forrásokban nem maradtak ránk. Ilyenkor érdemes elgondolkodni azon, hogy létezett-e az adott szöveg, csak nem maradt korunkra, de régebben élt írók még ismerhették, vagy a későbbi szerzők tollán született meg az adott fordulat.

Dél-Franciaországban, Provence-ban fönmaradt egy hosszabb imaszöveg, amelyből a következő részt ragadom ki: „Sempiterna Trinitas ...libera populum tuum xpistianum de obpressione paganorum...”⁶⁴³ „Örökkévaló (Szent)háromság... a pogányok elnyomásától szabadítsd meg a Te keresztény néped.” A szöveg nem árulja el, kik ezek a pogányok, akiktől az imádkozók félnek. Poupardin, francia kutató szerint a szaracénoktól való félelmet tükrözi a könyörgés. Amennyiben a szöveg Franciaország déli részén maradt fenn, valóban ésszerű a következtetés. Érdemes azonban arra is gondolnunk, hogy a 10. század során magyar csapatok is meglátogatták Franciaország déli részét. (A 942-ben vezetett hadjárat emlékezetes, amelyet Hispániába vezettek, de érintette a dél-francia területeket is.)

Észak-Franciaországban fönmaradt egy antifónáskönyv, amely a normannoktól való félelmet tükrözi. A hosszabb szövegből a következő részletet érdemes itt idézni „...de gente fera Normannica nos libera, quae nostra vastat, Deus, regna.”⁶⁴⁴ „Az országainkat pusztító normannok vad népétől ments meg bennünket, Isten!”

⁶⁴³ „Sempiterna Trinitas de cuius est. prosternere forcia et elevar...umilia.....clemenciam tuam supliciter deprecamur.....ecclesi...prestes auxilium sicut liberasti filios Israel de manibus Egiptiorum ita libera populum tuum xpistianum de obpressione paganorum et da victoriam servis tuis quatenus ecclesie status erigatur in sublimi egentes perfide dei[ciantur] in infimis et xpistiani gaudeant de reditu et in omnibus [t]ua protegente dextera semper catholica gratuletur hecclesia. Super ob. Omnipotens sempiterna deus nostras indignas suscipe preces. Sanctos sacris libaminibus non quod meren... intende et sicut Moisen et Aaron fuisti previus ex Egipto ita preire digneris famulos tuos ut liberentur de tiranorum iugo eos cum exultacione facias ad propria remeare per A. O. G. P.

Quos celesti dominepresta ut et nostris mundemur oculitis et ab ostium liberemur insidiis et servis tuis in adversis fluentibus prebe sufragium ne plebs xpistiana per infidele discrimen ullum possit habere dispendium set te oppitulante mereatur gratulari solacio.”

Missa pro persecutione paganorum. Bibl. Nat., Ms. Lat. 2812, f° 1, v^o. POUPARDIN 1901. 408. Az Arles-i templom szakramentáriumában maradt fenn ez a liturgikus szöveg. I. m. 1. jegyzet.

<http://www.archive.org/stream/leroyaumedeprove00poupuoft#page/408/mode/1up> (2009.08.08. 15:34)

Lásd még Marc BLOCH 2002. 64. (Ua. 1989⁶. 75–76.)

⁶⁴⁴ „Summa gratia nostra conservando corpora et custodita, de gente fera Normannica nos libera, quae nostra vastat, Deus, regna. Senum iugulat et juvenum ac virginum puerorum quoque catervam. Repelle, precamur, cuncta a nobis mala. Convertte, rogamus, Domine, supplices nos ad te, rex gloriae, es qui vera pax, salus pia, spes et firma. Dona nobis pacem atque concordiam. Largire nobis spem integram, fidem simul veram, karitatem continuam concede nobis et perfectam. Sanctorum precibus nos adjuvemur ad haec impetranda, de quorum passione g[ra]tulamur modo gloriosa. Sit laus, pax et gloria Trinitati quam maxima cuncta per secula. Amen.”

„fol. 24 du ms. latin 17436 de la Bibliothèque nationale” DELISLE 1890. 17. 18. <http://www.archive.org/stream/litteraturelati00deligoog#page/n26/mode/1up> (2009.08.08. 15:44)

Chabannes-i Adémar felfogásának tárgyalásakor utaltam már rá, hogy amikor Aquitániát normann támadás érte, Vilmos herceg a püspökökön keresztül arra intette a népet, hogy bőjtökkel és litániákkal kérjék az Isten segítségét.⁶⁴⁵ Fontos ezt megemlíteni, hisz a normannokkal kapcsolatban gyakran idézik, hogy a keresztények így imádkoztak a tőlük való féltükben: „A furore normannorum libera nos Domine.” Ez pedig a Mindenszentek litániájába illő imaformula. Delisle francia történész szerint azonban olyan forrás, mely a fenti imát tartalmazná, nem maradt fenn a Karoling-korból. Delisle az antifónáskönyv fentebb idézett könyörgésére mutat rá, mely valóban fennmaradt, és tükrözi a normannoktól való félelmet.⁶⁴⁶ Adémar sajnos nem jegyezte fel az aquitániai könyörgés szövegét. Amennyiben azonban a nála szereplő „letaniis” kifejezés nem általában véve könyörgésekre, hanem kifejezetten litániára vonatkozik, akkor elmondható: Aquitániában litániában is kifejezésre jutott a normannoktól való félelem. A magyaroktól való félelmet tükröző imák közt is találunk litániaszerű könyörgést.

Az egyik legismertebb ima, amely a magyaroktól való félelmet fejezi ki, a modenai himnusz. Szent Geminianushoz, Modena védőszentjéhez szól. A vers a 900-as évek legelején születhetett.⁶⁴⁷ Az itáliai történész, Ludovico Antonio Muratori adta ki 1738-ban.⁶⁴⁸ A szöveg megemlíti, hogy Szent Geminianus már Attila idején

A sorok fölött pontok jelölik a hangmagasság változását. Az antifónáskönyv Kopasz Károly udvarának iskolájában keletkezhetett, Compiègne-ben vagy Soisson-ban.

<http://www.archive.org/stream/litteraturelati00deligoog#page/n27/mode/1up> (2009.08.08. 15:45)

Lásd még ROSENTHAL /WILSON 1992. Idézi <http://home.netcom.com/~kyamazak/myth/norse/viking-prayer.htm> (2009.08.08. 16:57)

Lásd még BLOCH 2002. 64. (UA. 1989.⁶ 76.)

⁶⁴⁵ Ademari Historiarum libri III. Ed. D. G. Waitz. In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum (in Folio) IV. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae 1841. 139. III. 53. „Itaque dux fortissimus Willelmus mansunt ubique per episcopos, ut suaderent plebem Domini auxilium cum ieiuniis et lataniis implorare.” (www.dmgh.de)

http://bsbdmgh.bsb.lrz-muenchen.de/dmgh_new/app/web?action=loadBook&bookId=00000871 (2009.08.09. 19:29)

⁶⁴⁶ DELISLE 1890. 17. 18.

⁶⁴⁷ Modenai himnusz: GOMBOS, Tomus II. 843. Gombos itt iaculist ír, Muratorinál jaculis szerepel. GOMBOS 1927. 429–519., 483.; Monumenta Germaniae Historica, Antiquitates, Poetae Latini aevi Carolini. III. Berolini, 1896. Recensui: L. Traube. 702–706.; TÓTH 1901. (2001) 3–4. Tóth munkáját lejjebb bővebben tárgyalom. Ő egy 924-es betöréshez kapcsolja a himnuszt.; Vajay Szabolcs magyarokkal kapcsolatos imát nem idéz, de Modena megtámadását megemlíti, 900. jan. 26-ra teszi. Tiraboschi, Girolamo: Memorie Storiche Modenensi I–V. Modena 1793–1795. I. 48. Lásd: VAJAY 1968. 30.

⁶⁴⁸ MURATORI, Ludovico Antonio: Antiquitates Italicae medii aevi, Tomus primus, 1738. 21–22., 21. „Confessor Christi, pie Dei famule, / O Geminiane, exorando supplica, / Ut hoc flagellum, quod meremur miseri, / Coelorum regis evadamus gratiâ. / (22) Nam doctus eras Attilae temporibus / Portas pandendo liberare subditos. / Nunc te rogamus, licet servi pessimi, / Ab Ungerorum nos defendas jaculis. / Patroni summi exorate jugiter / Servis puris implorantes Dominum.” A Tóth Bélánál olvasható fordítás (i. m. 4.): „Krisztus hitvallója, isten jámbor szolgálja, Geminianus,

is megmentette a várost. Most azt kéri tőle, hogy „*Ab Ungerorum nos defendas iaculis*”.⁶⁴⁹ Védj meg minket a magyarok nyilaitól.

Egy másik imádságot, mely a magyaroktól való félelmet tükrözheti, a freisingi Mindenszentek litániájában találjuk. Érdekes néhány szót szólni a litánia műfajáról. A szó görög eredetű: *litaneia* azt jelenti, könyörgés. A litánia az előimádkozó és a hívek párbeszédese könyörgése. Az előimádkozó megszólításokat tesz, könyörgéseket kezd meg, mindig mást. A hívek hosszabb gondolatsoron át ugyanazzal a könyörgéssel felelnek.⁶⁵⁰ A Mindenszentek litániájában a könyörgők megszólítják az égi seregeket: angyalokat, pátriárkákat, prófétákat, apostolokat, vértanúkat, hitvallókat, pl. Szűz Mária, /könyörögj érettünk....Szent Ágoston, /könyörögj érettünk, Szent Atanáz, /könyörögj érettünk...stb.⁶⁵¹ Viszontagságok elhárítása is szerepel a könyörgésben: ...*Ab impugnatione diaboli* (Az ördög támadásától/ *libera nos Domine* (Ments meg, Uram, minket!). *Ab omni adversitate* (Minden bajtól)/ *libera nos Domine* (Ments meg, Uram minket!).⁶⁵² Az egyik oldalon jelen van tehát a változás, a másikon az állandóság. A litánia lelki békét ad, lehetőséget arra, hogy az ember kilépjen a telő-múló időből, és közelebb kerüljön az Örök-kévalóságához. A freisingi litánia kéziratán látható, hogy egy sort később szúrtak bele: *Ab incursione alienigenarum*.⁶⁵³ Az idegenek betöréseitől... (*libera nos Domine* = ments meg Uram minket.) Éppen időszerű veszély esetén ezt a könyörgést fogalmazták be a litániába. A szöveg nem árulja el, kik azok az idegenek, akiktől a freisingiak féltek. Tekintve, hogy Freising Bajorországban van, és a szöveg X. századi lehet, az imádság bizonyára a magyaroktól való félelmet tükrözi.⁶⁵⁴

Felmerülhet a kérdés: a jól ismert fordulat „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!” milyen középkori forrásban fordul elő? Van, aki latinul is idézi: „A sagittis Hungarorum libera nos Domine!” Ez is litániaszerű könyörgésnek tűnik. Kutatásaim alapján arra jutottam, hogy aki ezt az imádságot idézi, vagy nem

könyörögve kérjed, hogy a csapástól, melyet mi nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyelméből megszabaduljunk. Már Attila idejében a kapukat kitárván szabadítottad meg az alattvalókat. Most mi, bár rossz szolgák, kérünk, hogy védj meg bennünket a magyarok hajító dárdái-tól. Legfőbb pátrónusok, szüntelenül kérjétek, a tiszta szolgákkal együtt könyörögven, az Urat.” A *iaculum* szó ebben az esetben inkább nyílnak fordítható. Lásd: NIERMEYER 2002. A–L 734. *iaculum*: *flèche – arrow – Pfeil; lásd még KOVÁCS 1996. 94., 98. FINÁLY a *jaculus*, *jaculum*nál hajítódárda, kelevéz, kopja szavakat említ.

⁶⁴⁹ KÁLMÁN: 2007. 153. Hozza a szöveg kéziratosa változatát. Lásd még BLOCH 2002. 64. (UA 1989⁶. 76.)

⁶⁵⁰ Magyar Katolikus Lexikon litánia szócikke. VII. kötet. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest 2002. 894. <http://lexikon.katolikus.hu/L/litánia.html> (2009.08.08. 15:26)

⁶⁵¹ Mindenszentek litániája. Magyar Katolikus lexikon, IX. kötet. Budapest 2004. 177. <http://www.katolikus.hu/mindenszent.html> (2009.08.09. 09:25)

⁶⁵² Lásd a Freisingi litánia M. G. Kellernél közölt oldalát. KELLNER 1997. 186.

⁶⁵³ KELLNER 1997. 186.

⁶⁵⁴ Egyéb imákat is idéz FASOLI 1945. 88–90.

hivatkozik középkori forrásra, vagy hibásan teszi. Persze elképzelhető, hogy a középkorban is megvolt ez a könyörgés, csak nem maradt fenn, de az is elképzelhető, hogy a középkorban *ebben* a formában nem létezett a fent idézett könyörgés. Elkezdtem hát nyomozni, vajon kinél fordul elő először.⁶⁵⁵

Wachsmuth 1833-ban leírja a következő mondatot: In der kirchlichen Litanien Italiens wurde der Himmel um Rettung vor ihren Geschossen angefleht.⁶⁵⁶ „Itália templomi litániáiban az eget kérték, hogy mentse meg őket a lövésektől.” Azok a mozzanatok, hogy az imát Itáliában mondják, hogy a lövésektől félnek, a modenai imára emlékeztetnek. A litániaszerű imádság említése, a lövésektől való félelem a keresett *sagittis*-os változatot juttathatja az olvasó eszébe. Figyelemreméltó, hogy Wachsmuthnál nem egy szenthez könyörögnek, nem is az Istenhez, hanem az „*éghez*”. Nem kizárt tehát, hogy itt a Geminianushoz szóló modenai imádság pontatlan felidézéséről van szó.

Horváth Mihály, a szentesi születésű ismert paptörténész 1842-ben kiadott könyvében, „*A magyarok története*” címűben ezt írja az egyik lábjegyzetben: „Olasz s Németország több vidékein olly félelmesekké lőnek e miatt a magyarok, hogy a lytaniákba is beiktattatnék: »A magyaroktól ments meg uram minket.«” Horváth ezen a helyen nem hivatkozik forrásokra, bár könyvében másutt megteszi. Ezen a helyen magyarul idéz, bár másutt idéz latinul is. Nem a magyarok nyilait említi, csak azt, hogy „A magyaroktól”. Idézetét ráadásul feltételes módban vezeti be: „lytaniákba is be – iktattatnék”. Úgy tűnik, Horváth maga is bizonytalan volt, vajon hiteles-e ez az állítás.⁶⁵⁷

A könyörgés legkorábbi latin említése, amit kutatásaim jelenlegi állása alapján be tudok mutatni, Horvát István *Über Croatien Unterjochung* című könyvében szerepel. Ezt a művet az 1843-as rendi gyűlésnek ajánlotta Horvát, de 1844-ben jelent meg, külföldön, németül. A 17. oldalon olvasható az ismert latin könyörgés:

⁶⁵⁵ Lásd: HALMÁGYI 2007. 142–147.

⁶⁵⁶ WACHSMUTH 1833. 24–26.

⁶⁵⁷ HORVÁTH 1842. 17–18. 2. jegyzet.

Könyve második kiadását 1860-ban jelentette meg „Magyarország történelme” címen. Ebben a következőket írja: „istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, menten meg a népet a magyarok nyilaitól, melyek előtt számra nagyobb hadak sem mertek s birtak megállani.” (HORVÁTH 1860. 58.) Itt tehát már megemlíti a nyilakat. Forrására azonban itt sem hivatkozik. Horváth Mihály 1867-ben cikket jelentetett meg a Századokban „Szent István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal” címmel. Asztrik római útjával kapcsolatban írja, hogy a pápa számára a magyar nem lehetett ismeretlen nép: „Hogy egyebet ne mondjak, »ignota gens« volt-e az olaszok előtt az, melyről litániáinkban is könyörgőleg tő-nek említést, hogy mentse meg őket isten a magyarok nyilaitól?” (HORVÁTH 1867. 18–42., 40. 3. jegyzet. Gépi kereséssel a Századok 1867–1880 Arcanum CD-ROM kiadása segítségével.) Láthatjuk tehát, hogy Horváth visszatérő gondolata ez a litániaszerű imádság. Azonban mindhárom esetben magyarul idézi, nem pedig latinul, és egyszer sem említi forrást.

„A sagittis Ungarorum libera nos domine!”⁶⁵⁸ Lehetséges, hogy korábbi előfordulására is bukkanhatunk a sagittis-os könyörgésnek. Nem lehet teljesen kizárni, hogy a keresett imádság mégiscsak megtalálható valamilyen középkori forrásban. Elképzelhető azonban, hogy a modenai imádság pontatlan idézése vezetett a vizsgált könyörgés-változat kialakulásához.

3.1.2 Csatakiáltások, harc előtti könyörgés

Háború során az azonos oldalon küzdők összetartozását erősíthették a csata előtt közösen elmondott imák, és a közösen harsogott csatakiáltások. Régi szerzők csaták leírásainál gyakran ránc hagyományozták, milyen kiáltásokat hallattak a harcban induló vitézek. A harci kiáltásokkal félelmet kelthettek az ellenségben, de saját félelmüket is leplezték. A közösen harsogott jelszó összefogta a csapatot és elválasztotta őket az ellenségtől. Ennek különösen akkor volt jelentősége, ha különböző nyelvű emberekből állt a sereg. A jelszó közös kiáltása önkívületi állapotba hozhatta a harcosokat, hogy félelem nélkül rohanjanak az ellenséges fegyvereknek. A csatakiáltások gyakran imádságok voltak, így megvolt a segélykérő szerepük is.

Tisztán vallásos tartalmú a *Kyrie eleison* csatakiáltás is. A görög szókapcsolat jelentése: *Uram, irgalmazz*. A Bibliában több helyen előfordul, először a 4. századból van rá adat, hogy a keleti keresztény szertartásban is elhangzott. Nyugaton az 5. század vége óta imádkozza az Egyház, a szentmisébe is bekerült.⁶⁵⁹ Tudomásom szerint először a 9. századból van rá adat, hogy csata előtti imádságként is használták. Egy ófelnémet vers, a Lajos-ének számol be róla, hogy a normannok megtámadták a frank területeket. III. Lajos, nyugati frank király ellenük vonult, és

⁶⁵⁸ HORVÁT 1844. 17.

PAÚR 1958. A 115. oldalon hozza az idézetet: „A sagittis Ungarorum libera nos Domine”. Paúr cikkében (más helyen) hivatkozik Horvát István fent idézett művére.

Kossuth Lajos *Irataim az emigrációból* című három kötetes művében is olvasható ez a fordulat: „a sagittis hungarorum libera nos Domine”. A szöveg, melyben az idézet szerepel, Horvátország és a panslavizmus címet viseli, s ez egy hosszabb értekezés része. A szerző hat részes felolvasásorozatot dolgozott össze egy értekezéssé. A felolvasásokat 1858 novemberében, Nagy-Britanniában tartotta Kossuth. A „Horvátország és a panslavizmus” az értekezés harmadik része. Kossuth szerint „... a kereszténység csaknem minden templomaiban felhangzott a félelmetes lythania: »a sagittis hungarorum libera nos Domine« (a magyarok nyilától ments meg, uram, minket).”

Tóth Béla munkájában még Kossuthot idézi. A témáról írt korábbi cikkemben még én sem tudtam Horváth István írásáról, mely Kossuthénál régebbi. Tóth szerint „nem akadunk a régiségekben annak nyomára, hogy akár Olaszországban, akár Svájcban, akár Németországban így könyörögtek volna segítséget a keresztények ...” TÓTH 1901. (2001) 3–4.

⁶⁵⁹ Magyar Katolikus Lexikon. 7 kötet. Budapest 2002. 584.; Theologische Realenzyklopädie. Berlin–New York, 1983. 11. kötet. Formeln, Liturgische III.

Kyrie eleison énekelt a csata előtt. Serege vele énekelte ugyanezt, és legyőzték a normannokat. A csatát 881-ben vívták Saucourtnál, Észak-Franciaországban.⁶⁶⁰

A *Kyrie eleison* következő előfordulása már jóval ismertebb a magyar olvasó számára. A merseburgi csata leírója, Liudprand örökítette meg, hogy a csata elején a keresztények részéről a *Kyrie eleison* hangzott fel, míg a magyarok a *turpis et diabolica hui hui frequenter auditur* (az ocsmány és ördögi hui, hui-t hallatták gyakran).⁶⁶¹ Felmerült az a gondolat, hogy őseink nemcsak egyszerű indulatszóként hallatták a huj-huj kiáltást, hanem ez is egyfajta imádság volt, mint ellenfeleik részéről a *Kyrie eleison*. Rokonnépek *kaj-kaj* kiáltásokkal hívják segítségül az ősök szellemét.⁶⁶²

Merseburgi Thietmar krónikájában többször találkozunk a *Kyrie eleison* imádsággal.⁶⁶³ a merseburgi krónikás elmeséli, hogy a pogány liuticsok megostromolták Brandenburg várát. A király (III. Ottó) felmentő sereget küldött a vár megsegítésére, a sereget azonban szétszórták a liuticsok, és csak kevesen jutottak be a várba. A király ezután új sereget gyűjtött, és maga sietett a vár felmentésére. Ahogy a liuticsok az újabb sereget meglátták, elmenekültek. A védők kitörés közben örömmükben „*kirieleison*”-t énekeltek, a felmentő sereg pedig válaszolt nekik.⁶⁶⁴ Úgy tűnik, ebben a csatában a *Kyrie eleison* nemcsak segélykérő imádságként és harci kiáltásként működött, hanem egymásnak jelezni is tudtak így az egymástól távol levő csapatok.

Az előző három példában pogányokkal szembeni harcban használták a keresztények a *Kyrie eleison* kiáltást. Thietmarnál olyan esetről is olvashatunk, amikor keresztények keresztények elleni csatában kiáltották a *Kyrie eleison*-t. Schweinfurti Henrik 1003-ban föllázadt királya, II. Henrik ellen. A király megostromolta a lázadó várait, közben Schweinfurti Henrik kívülről nyugtalanította a királyi csapatokat. Egy paraszt azonban elárulta, hol van a lázadó gróf tábora. A király csapatai megközelítették a táborát, majd, amikor észrevették a sátrakat, fennhangon *kirieleison*-t kiáltottak, hogy barátaikat összegyűjtsék. Az ellenség erre megfutamodott.⁶⁶⁵ A csatakiáltással tehát ebben a rajtaütésnél is jeleztek egymásnak a harcosok.

Magyarországi csata előtt is elhangzott a *Kyrie eleison*. Szent Gellért nagyobbik legendájában olvashatjuk, hogy mielőtt Csanád vezér serege Ajtony ellen

⁶⁶⁰ Ludwigslied 137.; ERDMANN 83.; HAUBRICHS 1991. 2204. A *Kyrie eleison* imát a forrásokban megadott formában idézem.

⁶⁶¹ LIUDPRAND: Antapodosis, II. 30. MGH. Tomus V. Scriptorum (in Folio) SS. Annales, chronica et historiae aevi Saxonici. (3.) Scriptorum Tomus III. Ed. G. H. PERTZ. Hannoverae 1839. 294. A *Kyrie eleison* forráshelyet megemlíti: ERDMANN 83. 88. jegyzet.

⁶⁶² PAIS 1957. 133–158. Egyéb irodalmakat sorol még föl ZOLNAY 1977. 40–42.

⁶⁶³ A forráshelyet megemlíti ERDMANN 83. 88. jegyzetben.

⁶⁶⁴ THIETMAR IV. 22. cap. „Nostrum autem in ereptione interius gaudentes kirieleison canunt, et advenientes unanimiter respondent.”

⁶⁶⁵ THIETMAR V. 34. „... alta voce per sotios kirieleison convocantes...”

indult, így kiáltottak: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster*.⁶⁶⁶ Nem tartozik ugyan az ezredforduló korához, de érdemes megemlíteni, hogy Kézai Simon szerint Szent László király Kyrioleis hegyénél győzte le a besenyőket.⁶⁶⁷ a XIV. századi krónikaszerkesztés (Képes Krónika) szerint Salamon király, László és Géza hercegek Kyrieleis-nél győzték le a kunokat.⁶⁶⁸ Újabb kutatás szerint az úzok voltak azok a nomádok, akiket a király és a hercegek abban a csatában legyőztek.⁶⁶⁹ Antonio Bonfini Cserhalom-hoz hasonló néven említi a csata helyszínét (Cyrihylem).⁶⁷⁰ Nem tartom kizártnak, hogy Szent László csatájában is elhangozhatott a *Kyrie eleison* könyörgés, és esetleg ennek nyomán kaphatta az a hely a Kerlés nevet.⁶⁷¹

Nemcsak a keresztényeknek, de a pogányoknak is megvoltak a vallási jellegű harci kiáltásaik. Brémai Ádámnál olvashatjuk, hogy a svédek, ha a csatában megszorultak, isteneik nevét kiáltották, hogy segítségül hívják őket. A keresztények Istenét is segítségül hívták, és azt tapasztalták, hogy Ő erősebb, mint a többiek, akikben gyakran megcsalatoztak.⁶⁷²

A fenti csatakiáltások tisztán vallásos tartalmúak voltak. Többnyire keresztény jellegű fohászokról olvashattunk, amelyek a kereszténységhez való tartozást fejezték ki. A felsorolt esetek többségében pogányok elleni harcban használták őket a keresztények (bár előfordult keresztények közti harcban is). Találunk azonban példát olyan jelszóra is, mely a vallásos tartalom mellett egy szűkebb közösséghez, kolostorhoz, országhoz való tartozást is kifejez.

Fleury-i Aimoin Szent Benedek monostorának történetéről írt a 10. század végén. Elbeszél egy küzdelmet, melyben Szent Benedek javait védelmezték. A védők vezetője Benedek nevét kiáltotta, ugyanezt tették a harcosok is. A völgyek

⁶⁶⁶ Legenda S. Gerardi, 491. Pesty Frigyes szerint „nincs tudomásunk” róla, hogy „magyar részen használtatott volna” a *Kyrie eleison*. PESTY 1868. 113.

⁶⁶⁷ „...in monte, qui Kyrioleis dicitur.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. (Ed. Alexander DOMANOVSKY.) SRH I. 182.

⁶⁶⁸ „Est enim ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatur Kyrieleys.” SRH I. 367.

⁶⁶⁹ KISS 2004. 3–8.

⁶⁷⁰ Bonfini szerint: „Montem accolere Cyrihylem appellant, quia sylvarum quasi dominus esse videntur.” BONFINI, Decas II. Lib. III. 117. (58.) Más szövegváltozatok Cherhelem, Erdeihely alakokat hoznak. Lásd uo. Annotaciones criticae, 256. Magyar ford.: „A magyarok Kerlésnek nevezik azt a hegyet, mintha az erdők ura volna.” BONFINI 1995. 294.

⁶⁷¹ A Kiss Lajos által összeállított Földrajzi nevek etimológiai szótára elfogadja, hogy Kerlés neve a *Kyrie eleison*-ból származik, és szláv közvetítéssel került a magyarba. Azt azonban nem magyarázza meg, mért kaphatta ez a hely arról az imádságról a nevét. Prágai Kozma gesztája szerint Thietmarnak, Prága püspökének beiktatásakor az egyszerű emberek krlessu-t kiáltottak (PRÁGAI KOZMA I. 23.). Břetislav fejedelem trónra ültetésekor, 1034-ben pedig a csehek háromszor krlessu-t kiáltottak. „At illi succlamant ter: Krlessu, quod est Kyrieleison.” PRÁGAI KOZMA I. 42. (Német ford. I. 41.); KISS 1978. A *Kyrie eleison* egyéb forrásaira lásd még HALMÁGYI 2007. 4–5.

⁶⁷² BRÉMAI ÁDÁM IV. 22.

és az erdők Benedek nevétől visszhangoztak. „A szerzetesek atyját, Benedeket hívják segítségül. Erre Benedek nevét visszahangozzák a völgyek hajlatai, és Benedek nevét válaszolják a szomszédos erdők rejtekei.” Hasonló esetet olvashatunk Fleury-i Andrásnál és a *Miracula sanctae* Fidisben is. Szent Benedek segítségül hívása a monostorhoz való tartozást is kifejezhette.⁶⁷³ Szent Benedek egyik csodás elbeszélése szerint 40 ifjú Benedek zászlajával, Benedek nevének segítségül hívásával megy 140 ellenséggel szemben. Azok megrémültek és megfutamodtak. Vérontás nélkül sikerült őket megfutamítani.⁶⁷⁴ Szent Benedek segítségül hívása a monostorhoz való tartozást is kifejezte.

3.1.3. Hadi hírek, torzuló emlékezet

A háborúról szóló forrásokat abból a szempontból is érdemes vallatóra fogni, hogy a hírek közvetítésében milyen szerepet kaptak a messze vidékre elkerült harcosok, és adott esetben hogyan mosódnak össze a távolról érkezett ismeretek.

Az Ottók uralma idején a német birodalomban megvolt az az egység, ami képessé tette a birodalmat külföldre vezetett hadjáratokra. Amikor Thietmar távoli népekről, vidékekről ír, sok esetben háborúk kapcsán teszi azt. A Thietmar felfogásával foglalkozó fejezetben tapasztalhatta az olvasó, hogy az elbai szlávokkal és a lengyelekkel főleg a háborúk kapcsán foglalkozik a krónikás. Bizonyára harcosoktól szerezte az ismereteit. A Thietmarról szóló fejezet életrajzi áttekintőjében említettem, hogy a krónikás ősei részt vettek Elba-vidéki szlávok és lengyelek elleni csatákban. Ezekről a harcokról tehát családi történetekből is értesülhetett a merseburgi püspök. Két alkalommal maga Thietmar is felkerekedett II. Henrik oldalán, amikor az uralkodó Boleszláv lengyel fejedelem ellen vonult, de hamar otthagya a sereget: 1010-ben a megbetegedett királlyal tért haza, 1015-ben és 1017-ben a királynéval fordult vissza a gyülekezőhelyről a sereg indulása előtt.⁶⁷⁵

⁶⁷³ ERDMANN 83. „...et praemitto praeposito, qui praevis dudum sibi fidus, tunc autem hostiles aggreddens muros, beati Benedicti nomen celsius in clamaret, ipsi, elata in excelsum voce, Benedictum invocant monachorum patrem; Benedictum resonant tum vallium concava, respondentque Benedictum proximae silvae abdita. Quo fragore vicinos consedis montes infernaque patuisse hostibus visum; et quia montium facta mentio est, non sit audientibus onerosum jam dicti Salensis castris memorare situm.” *Miracula Sancti Benedicti*, Liber III. Aimoni monachi Floriacensis secundus. 139.

Sonderdruck aus Frühmittelalterliche Studien, Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster in Zusammenarbeit mit Hans Belting, Hugo Borger, Dietrich Hofmann, Karl Josef Narr Friedrich Ohly, Karl Schmid, Ruth Schmidt-Wiegand, Rudolf Schütteichel und Joachim Wollasch. Herausgegeben von Karl Hauck. Berlin–New York 1978.

⁶⁷⁴ *Miracula Sancti Benedicti*, Liber II. Cap. 15. (118.) Aimoni monachi Floriacensis primus elbeszélése.

⁶⁷⁵ LIPPELT 116.

Saját tapasztalatot tehát viszonylag keveset szerezhettek a hadjáratokról, de kapcsolatba kerülhettek olyanokkal, akik végigküzdötték ezeket a harcokat.

1018-ban, Boleszláv oldalán a Kijevi Rusz területére is eljutottak német csapatok. A krónikásnak Kijevről való ismeretei bizonyára tőlük származnak. A német királyok számos hadjáratot vezettek Itáliába, főképp azért, hogy császárrá koronáztassák magukat. Olvashattuk, hogy a szaracénokkal elsősorban Itáliában találkozhattak a németek. Thietmar krónikájának vannak olyan görög vonatkozású részei, melyek szintén Itáliához kapcsolódnak. A dánokkal foglalkozó sorok többnyire megintcsak harcokkal kapcsolatosak. Angliáról is főképp egy háború, a dán megszállás kapcsán ír a krónikás. Elmondhatjuk, hogy a háború számos esetben ad témát Thietmarnak. Bizonyos népekről való ismeretei harccal kapcsolatosak, és a távoli vidékeket – Kijev, Itália – hadjáratokból visszatérő vitézekről ismerhette meg a merseburgi püspök környezete.

Thietmar krónikájának vizsgálatakor csak röviden utaltam Mihály regensburgi püspök magyarokkal vívott csatájára. Az ütközet egyfelől hatásos példája az idegennel való találkozásnak, másrészt elgondolkodtat afelől, miként jutottak el a hírek ahhoz, aki azokat lejegyezte. Miként mosódtak össze egymással különböző események emlékei? Mihály csatájáról bizonyára hallomás alapján írt a merseburgi püspök, hiszen más forrás ebben a formában nem számol be a csatáról.

Thietmar, miután megemlíti két regensburgi püspöknek, Isengrimnek, majd Gunthernek halálát, a következőképpen meséli el az eseményeket. I. Ottó király Gunther halálát követően Mihályt tette meg Regensburg püspökévé.⁶⁷⁶ Az ő püspöksége idején történt, hogy a magyarok ismét (*iterum*) nyugtalanítani kezdték a keleti területeket (*orientales*). Mihály más bajor előkelőkkel együtt a keleti területek segítségére sietett. Alig került sor a csatára, az ellenség legyőzte a németeket. A püspöknek levágták a fülét, egyéb sebeket is kapott, és mintegy holtan rejtőzött el az elesettek között. Mellette egy ellenséges ember feküdt. Amikor észrevette, hogy csak a püspök van életben, lándzsát ragadott, és megpróbálta megölni a püspököt. A püspöknek azonban sikerült legyőznie a magyart, majd, fáradságon út után hazaérkezett. Otthon örömmel fogadták, csonkasága pedig nem szégyenére vált, hanem *inkább dicsőségére*.⁶⁷⁷

⁶⁷⁶ I. Ottó Gunther halála után 941-ben tette püspökké Mihályt. TRILLMICH 63. 117. jegyzet, 64. 120. jegyzet.

⁶⁷⁷ THIETMAR II. 27. „Hic audito obitu tanti patris, Michaelem huic succedere fecit. Qui cum commissa sibi optime diu regeret, commoventibus iterum orientales Ungris, cum caeteris Bawariorum principibus his ad succurrendum venit. Sed exorto mox inter eos duello, pro dolor! nostri victi ab hostibus atque prostrati sunt. Episcopus autem, abscisa suimet auricula et caeteris sauciatu membrum, cum interfectis quasi mortuus latuit. Iuxta quem inimicus homo iacens et hunc vivere solum ab insidiantium laqueis tunc securus cernens hastam sumpsit et necare eundem constus est. Tunc iste confortatus in Domino post longum mutui agonis luctamen victor hostem prostravit et inter multas itineris asperitates incolomis notos pervenit ad fines. Inde gaudium gregi suo exortur

Figyelmesen olvasva észrevehetjük, hogy az esemény pontos idejét nem adja meg a krónikás. Ami a helyszínt illeti, Thietmar szövege alapján a keleti területekre, – Bajorország, Ausztria vidékére – képzelhetjük Mihály püspök csatáját. Olyan ütközetről van szó, melyből a magyarok kerültek ki győztesen.

Mihály püspök magyarokkal való harcát egy másik forrás is elbeszéli. Ez a mű Regensburg nagy szentjének, Szent Emmeramnak csodáiról szól, szerzője pedig Arnold, regensburgi szerzetes. Arnold 1000 körül született előkelő bajor családból, és 1050 előtt halt meg, viszonylag fiatalon. Szent Emmeramról szóló munkáját az 1030-as években készítette.⁶⁷⁸

A Mihály püspök csatájáról szóló részt az első könyv vége felé találjuk. Arnold leírja, hogy amikor a püspök közeledni érezte a halálát, magához hívatta a vitézeit és szolgálait, és beszélni kezdett hozzájuk. Arnold szerint haldokló püspök elbeszélte, hogy a Lech folyónál a szász Ottó császár alatt részt vett egy csatában, melyben a *mieink* (értsd: németek) és a *pogányok* (értsd: magyarok) között kemény küzdelem támadt, és *Krisztus kegyelméből a keresztények legyőzték a pogányokat*. A magyarok levágták a püspök fülét, kardokkal és lándzsákkal a földre terítették. Pártfogója (értsd: Szent Emmerám) azonban megmentette őt reménytelen helyzetéből.⁶⁷⁹ Hogy pontosan hogyan menekült meg, azt a szöveg nem részletezi. Ezután következik a püspök végrendelete.

et omni Christum cognoscenti. Excipitur ab omnibus miles bonus in clero et servatur optimus pastor in populo, et fuit eiusdem mutilatio non ad dedecus, sed ad honorem magis.”

A Leviták könyve szerint az, akinek testi hibája van, nem ajánlhatja fel az áldozatot. Leviták 21.; Josephus Flavius szerint Hyrkanus főpapnak és királynak ellenfele, Antigonos levágatta a füleit, hogy ne tölthesse be a főpapi méltóságot. FLAVIUS XIV. könyv 13. 10. (236.) XV. könyv 2. 2. (258.)

⁶⁷⁸ A regensburgi Szent Emmeram monostornak volt szerzetese, 1030/31-től jószágigazgatója (praepositus rerum). Arnold ismert egy korábbi művet Szent Emmeramról, melyet Arbeo, freisingi tudós készített. Arnold azonban ezt a művet nem tartotta megfelelőnek. Amikor ki akarta javítani, a regensburgi szerzetesek tiltakoztak ellene, így az apát száműzte őt Szászországba. Arnold a szászországi Magdeburgban rávette a tudós Meginfridet, hogy dolgozza át az Emmeramról szóló életrajzot. Meginfrid 1024 előtt kezdett neki az írásnak. Arnold később visszatért Regensburgba, majd apátja utasítására Magyarországra is elutazott az esztergomi érsekhez. 1030-ban kapta meg az Arbeo-szöveg átdolgozását, amit Meginfrid készített. Arnold folytatást írt ehhez a műhöz, a Liber I. de miraculis beati Emmerami-t, amit 1036-ban fejezett be. Művében megemlékezik Tuto és Mihály regensburgi püspökökről, óv a földi javak utáni vágytól, különösen az egyház vagyonyának megkivánásától. 1037-ben elkészítette a Liber II. de memoria beati Emmerami et eius cultorum c. művét. Mindkét munkában olvashatunk magyar vonatkozású részeket.

LANGOSCH: Arnold v. St. Emmeram; THOROCZKAY 1999. 170–176., 170. Lásd még GALLA 316.; VESZPRÉMY 1985. 137–141.; Regensburgi (de Cham et Vochburg) Arnold tanúsága Günterről c. fejezet utószava. In: a remeteélet iskolájában. Válogatott források és tanulmányok. Szerk.: Baán Izsák OSB, Xeravits Géza. Bakonybél–Budapest 2005. 43–44.; BISCHOFF 1967. 77–115

⁶⁷⁹ Arnoldus De S. Emmerammo, Lib. I. 17. 554. „Contigit me aliquando secus Licum flumen sub Ottone Saxonigena imperatore primo gravi interfuisse prelio. Ubi cum inter nostros atque paganos acerrime fuisset pugnatum, et Christo propitio a christianis esset triumphatum, Ungri meam abscondentes auriculam, gladiis ac spiculis inter ceteros me straverant ac adaequaverant

Megemlítenéd, hogy a 16. század elején alkotó bajor humanista tudós, Aventinus (Johannes Turmair, 1466–1534) Arnoldhoz hasonlóan az augsburgi csatába helyezi a püspök kalandját.⁶⁸⁰ Kérdés, hogy Aventinus milyen forrás alapján dolgozott. Ismert-e vajon Arnold szövegén kívül más ide vonatkozó forrásokat? Aventinusnál nincs szó a fül sebesüléséről, ahogyan azt Thietmárnál és Arnoldnál olvastuk, Aventinusnál a püspök a kezén sebesül meg. Így valószínű, hogy a tudós humanista nem Arnold szövegét használta. Aventinusnál is szó esik azonban arról, hogy Emmeram segítette meg a püspököt. Így valószínű, hogy Aventinus forrása a regensburgi Emmeram-monostorhoz köthető.

Thietmar szövegét és a másik két forrást összehasonlítva több kérdés is felmerül. Melyik csatában került sor Mihály kalandos megmenekülésére? Az augsburgiban, ahol a magyarok vesztek vagy a német területek keleti részén vívott csatában, ahol a magyarok győztek? A Thietmar által említett, keleti területeken vívott csatát pedig hol és mikor vívhatták? Az emlékek alakulása, hírek folyása szempontjából az is fontos, hogy melyik szerző honnan szerezte be a csatáról való ismereteit?

Thietmar merseburgi, tehát szászországi püspök volt. Krónikájából azonban kiderül, hogy járt Regensburgban. Elbeszéli, hogy amikor püspöki kinevezését megkapta, családi birtokán Rotmerslebenben tartózkodott. Innen előbb Magdeburgba utazott, majd onnan Augsburgba, hogy átvegye II. Henrik királytól a püspöki pásztorbotot. Innen Neuburgba utaztak, ahol a Tagino magdeburgi érsek püspökké szentelte Thietmart. Neuburgból a Dunán Regensburgba hajóztak.⁶⁸¹ A krónika másik helyén Thietmar azt is elárulja, hogy Merseburg első püspöke, Boso Bajorországból származott, és a Szent Emmeram monostorban nevelkedett. A krónikás azt is tudja, hogy a monostor Regensburgtól délre feküdt.⁶⁸² A merseburgi püspökséget 968-ban alapította I. Ottó. Boso tehát még Mihály püspök életében került

glebis. Ibi insperato raptus, ad salutem sensi beneficiis adesse patronum clementem, quem nunc timeo ob temeritatem peccati mei irascentem. Eia quaeso, fideliter agite quae iniungo.”

Galla Ferenc Regensburgi Arnold alapján megemlíti a „német püspök” megmenekülését a „lechmezei” csatából, az ide vonatkozó más forrásokkal azonban nem veti össze Arnold szövegét. GALLA 316.; Hasonlóképp jár el VESZPRÉMY 1985. 141. Galla alapján említi a „német püspök” esetét NYULASSY 1998. 97–108. 98.; G. Fasoli az althaichi, freisingi, és regensburgi évkönyvek idézett adatai mellett utal a regensburgi püspök Thietmárnál olvasható történetére, de a Nekrológiumot és Arnold művét nem említi (FASOLI 1945 183.). Ezt a két művet GIESLER (61.) és LÜTTICH (110–111.) sem említik.

⁶⁸⁰ AVENTINUS V. könyv, 1. fejezet, 27. Idézi SZABÓ 288. 3. jegyzet.; „Michael episcopus Reginoburgensis in manu vulnus accepit, aegre evasit, ope (ut aiunt) divi Haimerani.” Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annorum MCCC. I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Budapestini 1937–1938. Tomus I. Nr. 757. Aventinus, 354.

⁶⁸¹ THIETMAR VI. 39–40.

⁶⁸² THIETMAR II. 36.

Merseburgba. Mihály kalandjának története akár Boso vagy a környezetének egyik tagja révén is eljuthatott a szászországi városba. Thietmarnak voltak kapcsolatai Bajorországgal, így szerezhettek hiteles adatokat bajor vonatkozású eseményekkel kapcsolatban.⁶⁸³ A merseburgi krónikás 1012 és 1018 között írt. Tehát évtizedekkel Mihály püspök halála után, de még mindig közelebb élt az eseményekhez, mint Regensburgi Arnold. Arra is érdemes odafigyelni, hogy Thietmar és Arnold elbeszélése közül Thietmaré a részletesebb. Ő megemlékezik a püspöknek és a magyarnak a párviadaláról is, és szól a püspök hazatéréséről is. Ezek a mozzanatok amellettszólnak, hogy a két változat közül inkább Thietmaré fogadható el: az a csata, amelyben Mihály püspök fülét levágták a magyarok, magyar szempontból győztes ütközet lehetett a *keleti területen*, tehát Bajorország és a mai Ausztria határvidékén. Egyike lehetett azon utolsó csatáknak, amelyekben a magyarok még le tudták győzni a bajorokat.

Mit mondhatunk Arnold tájékozottságáról? Ahogy fent említettem, Arnold Regensburgban volt szerzetes, tehát Mihály püspök városában. Így sok mindent megtudhatott a néhai püspökről. Arnold azonban 1000 körül született, az 1030-as években írta műveit, tehát jóval a püspök halála után (972). Az eltelt idő elegendő lehetett ahhoz, hogy a részletek összemosódjanak az utódok tudatában. Ez hitelessége ellen szólhat. Megbízhatósága mellett szól azonban az a tény, hogy regensburgi volt, valamint az is, hogy Aventinus hozzá hasonlóan az augsburgi csatába helyezte Mihály sebesülését, de Aventinusnál a karján sebesül meg a püspök, a fül sérüléséről nem ír. Aventinus tehát talán Arnoldtól független forrásból merített, és a két forrás állítása egymást erősítheti. Figyelemre méltó mindamellett, hogy Mihály püspök augsburgi csatában való részvételét a csata más forrásai nem említik.⁶⁸⁴

Hol és mikor vívhatták azt a csatát, melyről Thietmar beszámol? Jóval az augsburgi csata elbeszélése után ad róla hírt a krónikás.⁶⁸⁵ Fel is merült a szakirodalomban olyan nézet, mely szerint Mihály csatájára az augsburgi ütközet után került volna sor. Hiszen határ menti csatározások minden bizonnyal voltak 955 után is

⁶⁸³ Regensburgot többször is említi művében, amikor elbeszéli I. Ottónak és rokonainak harcát.

⁶⁸⁴ A csata két alapvető elbeszélő forrása Widukind műve, és Udalrik, augsburgi püspöknek AUGSBURGI GERHARD által írt életrajza. Thietmar is elbeszéli a csata történetét források alapján, olyan mozzanatot is megemlít, melyről Widukind és Udalrik nem írtak – ez Ottó fogadalma a merseburgi püspökség alapítására – Mihály részvételéről azonban nem ír.

⁶⁸⁵ Az augsburgi csata THIETMARNÁL II. 9–10. Figyelemre méltó, hogy Mihály püspök csatájánál Thietmar Ungris (abl.) névvel illeti a magyarokat. Korábban, az augsburgi csata leírásánál és a más kalandozó hadjáratok említésénél avaroknak nevezte a magyarokat. Az avar név használatában valószínűleg Widukindot követi. Widukind ugyanis azonosnak nyilvánítja a hunokat, az avarokat és a magyarokat, ám a kalandozó magyarokra gyakran az avar szót használja. Thietmar a regensburgi püspök csatáját úgy vezeti be, hogy a magyarok ismét (iterum) nyugtalanították a keleti területeket. Korábban az Ungri szót nem használta, így az ismét szó nem vonatkozhat másokra, mint a korábban avar néven emlegetett kalandozó magyarokra. Ezek szerint Thietmar is azonosnak tekintette az avarokat a magyarokkal. A II. 34-ben szintén ungarii-nak nevezi a kalandozókat Thietmar.

bajorok és magyarok között.⁶⁸⁶ Tudnunk kell azonban, hogy a szász történetíró nem követi feltétlenül az időrendet. Magáról is bevallja krónikájában, hogy nem tud minden leírandó dolgot sorrendbe szedni, ezért utólag mesél el történeteket. Vándorhoz hasonlítja magát, aki az egyenes útról időnként mellékutakra tér.⁶⁸⁷ Mihály püspök történetét akkor írja le, amikor a regensburgi püspökökről mesél. Így a regensburgi püspök csatáját érdemes inkább a 955 előtti időben keresni.

949-950 tájáról több német évkönyv is megemlíti egy magyar diadalt. Valószínűleg ugyanarról az eseményről adnak hírt. A Freisingi évkönyv szerint 950-ben *a bajorok közül sokakat megöltek a magyarok Luo-nál, és a karantánokat megölték a magyarok.*⁶⁸⁸ A Regensburgi évkönyv szerint 950-ben *a bajorokat megölték Lova-nál.*⁶⁸⁹ Az Altaichi évkönyv szerint 949-ben *csata volt a magyarokkal Loanál.*⁶⁹⁰ A Necrologium S. Emmerammi szerint *augusztus 9-én megölték a bajorokat Wels-nél, és Luo-nál és Lech-nél.*⁶⁹¹ Az évkönyvadatok alapján kialakult a szakirodalomban az a vélemény, hogy Mihály püspök Thietmar által leírt csatája az évkönyvekben megőrzött magyar győzelemmel azonosítható.⁶⁹² Holtzmann, Thietmar krónikájának kiadója azt az álláspontot fogadja el, hogy a csata 949. Aug. 9-én volt Lova-nál, amely a Traun melletti Laufennel azonosítható.⁶⁹³ Trillmichnél,

⁶⁸⁶ HORVÁTH 95. 1. jegyzetben hivatkozik Thietmarra; Vancsa egy helyen szintén 955 utánra teszi Mihály csatáját. A 955 utáni magyar–bajor harcokra lásd pl. GIESLER 1997. 79–80., 462–463.

⁶⁸⁷ THIETMAR IV. 55. Csapongására jó példa a II. 34-ben említett kalandozó hadjárat.

⁶⁸⁸ Annales Frisingenses, 51.; „950 Multi Baioariorum occisi sunt ab Ungariis ad Luo, et Carantani ab ungariis occisi sunt.”

⁶⁸⁹ Annales Notae S. Emmerammi Ratisponenses, 583. „950 Interfectio Bawarorum ad Lova.”

⁶⁹⁰ Annales Altahenses maiores, 8. „949 Praelium cum Ungariis in Lõa”

⁶⁹¹ Necrologium Monasterii S. Emmerammi Ratisbonensis. 321.; „V. id. Aug. Occisio Bawariorum apud Wels et Lõ et Lech.” Ezt a forrást a fenti évkönyvidézetekkel együtt Pauler Gyula idézi. PAULER 1900. 174. 116. jegyzet.; Breit idézi a három évkönyvet, a necrológiumot azonban nem. A Mihály harcáról való forrásokat sem említi. BREIT 77.

⁶⁹² R. Lüttich 949-re teszi a püspök csatáját. A nekrológiumot és az alább ismertető Regensburgi Arnold művét nem említi. Hivatkozik Vancsára, aki 184 Anm. 950-re, 193 a 1 a 955 utáni évekre teszi ezeket a harcokat (Vancsa: Geschichte Nieder- und Oberösterreichs, Gotha 1905, Allg. Staatengesch. III 6, I. 182 ff.) Lüttich szerint nem lehet megadnia csata pontos helyét, de Vancsára hivatkozva azt írja, hogy bajor területen, Traungauban kell azt keresni. LÜTTICH 1910. 110–111. 31–32. jegyzet; FASOLI 1945. 183.; GIESLER 61.; HOLTZMANN 72–73. 4. jegyzet.; TRILLMICH 64. 121. jegyzet.

Kellner idézi Thietmar sorait a csatáról és Mihály püspök kalandjáról, de más forrást nem említi. Az ütközet Kellner szerint is 949-ben történt a Traun melletti Laufennél. KELLNER 1997. 46. 237. jegyzet, 146. 276. jegyzet.

⁶⁹³ HOLTZMANN 72–73. 4. jegyzet. Akikre hivatkozik: DÜMLER, Ernst: Kaiser Otto der Große, begonnen v. Rud. Köpke. 1876 (Jbb. Der Dt. Gesch.). Böhmer, Joh. Friedr: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Herrschern aus dem Sächs. Hause, neu bearb. v. E. v. Otenthal. 1. Liefg. 1893. 179a; LÜTTICH 110f. BRESSLAU, Harry: Die ältere Salzburger Annalistik. 1923. (Abh. Der preuß. Ak. Dd. W., Philos. Hist. Kl. 1923 Nr. 2.) 21.

Thietmar krónikájának újabb német fordítójánál is ez olvasható.⁶⁹⁴ Ez lehetett az utolsó olyan hadi esemény, melyben a magyarok a 955-ös augsburgi vereség előtt még le tudták győzni a németeket.⁶⁹⁵

A magyarok nyugati kalandozásainak forrásaira jellemző, hogy az eseményekkel közel egy időben született feljegyzések többnyire évkönyvek. Ezek szükségszerűen tesznek említést az eseményekről, és azok idejéről. A bővebb, részletekre is kitérő elbeszélések abból az időből származnak, amikor a magyarok már nem kalandoztak nyugat felé.⁶⁹⁶ Úgy tűnik, Mihály püspök csatájával kapcsolatban is ez a helyzet. Azok a források, melyek az esemény idejét és helyét megadják, évkönyvszerű feljegyzések. Thietmar és Regensburgi Arnold, akik bővebben, anekdotaszerűen beszélnek el a küzdelmet, már az ezredforduló után írtak: Thietmar az 1010-es, Arnold az 1030-as években. Az esemény kései felidézése könnyen eredményezhetett pontatlanságokat.

3.1.4. Harc és a béke

Thietmar művében nem találtam olyan részt, mely kifejezetten elítélné a hadakozás valamilyen formáját. Querfurti Brúnónál és Radulfus Glabernél azonban felfigyelhetünk ilyen gondolatokra. A hittérítő Brúnó műveiben érthető módon kisebb szerepet kapnak a harcok, mint a merseburgi püspök könyvében. Amikor Brúnó a háborút szóba hozza, a vallással kapcsolatban teszi. Megemlékezik II. Ottó szaracénok ellen vezetett hadjárataról. Rosszalja a vállalkozást, mivel nem a vallás érdekében, hanem területszerzés végett indította az uralkodó. II. Ottónak a francia király elleni hadjárataát azért ítéli el, mert keresztények ellen harcolt. II. Ottó vesztes hadjáratait azzal magyarázza, hogy a császár feloszlatta a Szent Lőrincnek szentelt merseburgi püspökséget.⁶⁹⁷ Figyelemre méltó, hogy Brúnó kortársa, Thietmar Brúnótól eltérően világi okot is talál a liuticsok lázadására.

⁶⁹⁴ TRILLMICH 64. 121. jegyzet; Felmerültek más vélemények is: lásd HALMÁGYI 2008.

⁶⁹⁵ Az augsburgi csata utáni (Géza fejedelem korabeli) bajor–magyar harcokkal kapcsolatban a régebbi szakirodalom megemlíti egy olyan nézetet, miszerint Melket egy Gizo nevű úr birtokolta, őtől vette volna el 976-ban Liutpold osztrák ögróf. Az esetről egy 12. századi melki forrás számol be. Gizót a régebbi irodalmak Gézával azonosítják. Karl Oettinger az eredeti irat alapján állítja, hogy ott Sizo szerepel. Sizo Siegeharden, a salzburgi érsek testvérével lehet azonos. Liutpold őt verhetné ki Melkből, nem pedig Gézát. Ez a nézet újabban a magyar szakemberek számára sem ismeretlen. Karl Oettinger: *Das Werden Wiens*. Wien 1951. 166. Idézi GIESLER 462–463.

⁶⁹⁶ KELLNER: 21. (16–26.); 26–27. (26–49.) Liudprand, Widukind, a 10. század második felében írtak, Thietmar és Arnold a 11. sz. elején.

⁶⁹⁷ GÖRICH 33.

III. Ottó Róma elleni hadjáratát is rosszalja Brúnó, hiszen az uralkodó Róma megtámadásával Szent Péter ellen vétkezik, de a város lázadását is elítéli.⁶⁹⁸ II. Henriknek Vitéz Boleszláv elleni háborúja még súlyosabb lehet a szemében: azért ítéli el, mert Henrik a pogány liuticsokkal szövetségbe lép a keresztény lengyelek ellen. Görich megállapítása szerint Brúnó világi célból indított háborút nem fogad el. A háború csak akkor fogadható el a számára, ha annak a célja a misszió.⁶⁹⁹ Ezt az állítást is érdemes árnyalni. Más fejezetben utaltam már rá Kahl írása nyomán, hogy Brúnó életében fontos szerepet kap a fegyvertelen térítés: elítéli például a fekete magyarok megvakítását. A liuticsokkal szembeni erőszakos fellépést azért hangsúlyozhatta, mert ők visszaesőknek számíthattak. A poroszokkal szemben felvetett térítő hadjárat felvetésének oka elgondolkodtató. Talán azért pártolhatta, hogy a hadjárat lehetővé tegye a térítők ottani működését.

A Glaberről szóló fejezetben több helyen is találkozhattunk a burgund krónikás békéről való gondolataival. A vér nélkül aratott győzelemre is van példa Glaber művében: Anjou Gozfredus csodálatos módon futamítja Blois Odo fiait. Részletesen ír az Isten békéje (*treuga Dei*) mozgalomról. Nemcsak a Francia Királyságon belüli, hanem általában a keresztények közti békét is hangsúlyozza Glaber: amikor a frank és a szász uralkodó háborúznak egymással, büntetésként sújtja őket a magyar támadás.⁷⁰⁰ Önazonosság szempontjából is megemlítendő a mozgalom, hiszen összefogta egy tágabb térség lakosságát, sőt a kereszténységet. A pogányokkal szembeni háborút azonban Glaber is helyeselte – pl. liuticsok, szaracénok elleni háború. Szent háborúként tünteti fel továbbá III. Henriknek Aba Sámuel elleni hadjáratát.⁷⁰¹

Az Isten békéje mozgalomról Adémar is ír. Elbeszélése szerint járványos betegség pusztított Limousin tartományban. Limoges püspöke ezután V. Vilmost, Aquitánia hercegevel együtt gyűlést tartott, ahová elhozták a szentek ereklyéit is. Adémar elbeszélése szerint a gyűlésen sokan meggyógyultak, a herceg és az urak pedig egyezséget kötöttek a békéről.⁷⁰²

Az Isten békéje mozgalom eltorzulását mutatják a „békeharok”. Fleury-i Andrásnak Szent Benedek csodáiról írt művéből tudható, hogy Aimon, Bourges érseke 1038-ban feleskette a tizenöt éven felülieket, hogy nem vesznek el egyházi javakat, nem támadják meg a szerzeteseket, apácákat, klerikusokat. Arra is felszólította őket, hogy fegyverrel lépjenek fel azok ellen, akik nem esküsznek fel a békére. Meg is támadták azokat, akik nem tették le az esküt. A béke érdekében fellépők közt sokan voltak fegyvertelenek, de voltak fegyveresek is. Eleinte

⁶⁹⁸ WENSKUS 1956. 107–108. Vita prior 16. cap.; BRÚNÓ, Vita Adalberti 12. cap.; GÖRICH 29.

⁶⁹⁹ GÖRICH 35–36.

⁷⁰⁰ GLABER I. 22.

⁷⁰¹ FRANCE 1988b. 105–119.

⁷⁰² ADÉMAR III. 35. Translation by Richard Lands. In: *The Peace of God*, 1992. 329–330.

sikerrel küzdöttek. Később már kegyetlenül viselkedtek azokkal szemben, akiket legyőztek. Fleury-i András ezek után istenítéletként írja le vesztüket: Déols-i Odo a Cher folyó közelében vereséget mér a békeharcosokra, akik menekülés közben egymást kaszabolják.⁷⁰³

Olvashattunk példát olyan hadi eseményekre, amikor a főszerelők vér nélkül aratnak győzelmet. Ezen történetek számát gyarapítja Szt. Geraldus életrajza, amelyet Odo, Cluny második apátja készített. Geraldus világi volt, de jámbor életet élt. Amikor hadba kellett szállnia, ügyelt rá, hogy ne ontson vért se ő, se az alárendeltjei. Ennek ellenére ellenségei nem tudtak neki ártani: Geraldus mindig győzött. A szerző rövid elmélkedést fűz hozzá, vajon helyes-e hadakozni. Ábrahám és Dávid példájával támasztja alá, hogy igen. „Akiket az egyházi méltóság nem tud alávetni, azokat vagy a háború jogával vagy az ítékezés erejével zabolázza meg.”⁷⁰⁴ Odo hangsúlyozza azonban, hogy Gerladus nem a maga hasznát kereste harcaival, és nem sebesített meg senkit. John France a pacifizmus példaként említi az Odo apát által írt életrajzot.⁷⁰⁵ Gerlad életrajzának ez a fejezete azonban mégiscsak jogszerűsíti a hadakozást, igaz, annak vértelen formáját. A szintén cluny-i szellemiséghez tartozó Glaber és más általam vizsgált szerzők bizonyos esetekben már a véres beavatkozást sem ellenzik.

Geraldus világi ember volt. Figyelemre méltó kérdés, hogy egyházi szerzők hogyan viszonyultak egyházi személyek hadakozásához. Thietmar művében Mihályon kívül más püspökök is feltűnnek fel nála hadakozással kapcsolatban. Thietmar leírja, hogy Ramward, Minden püspöke keresztrel a kezében lovagolt a német sereg előtt a hevellerek elleni harcban, és buzdította a többieket.⁷⁰⁶ Ott volt tehát a csatában, de arról nincs szó, hogy fegyvert viselt volna. Thietmar szól Arnról, Würzburg püspökéről is, aki elbeszélése szerint vértanúhalált halt a szlávok között. Korábbi forrásokból tudni lehet, hogy Arno 892-ben hadba vonult

⁷⁰³ Andrew of Fleury: Activities of the peace league of Bourges in 1038. *Mirac. s. Benedicti*, 5. 1–4. Composed 1040–43. Translation by Thomas Head. In *The Peace of God*, 1992. 339–342.; Thomas Head: The judgement of God: Andrew of Fleury of the Peace League of Bourges. In: *The Peace of God*, 1992. 219–238.

A Német Birodalom területén III. Henrik hatalmi szóval törekedett a béketeremtésre, és Magyarországra is igyekezett kiterjeszteni béketeremtő szándékát. Lásd VARGA 2007. 35–57. Érdemesnek tartom hozzátenni: egy uralkodó által életre hívott béke aligha jelenthet mást, mint a saját érdekei szerinti békét. Így a béketeremtés egyúttal érdekövezetének, befolyási területének kiterjesztését is jelenti.

⁷⁰⁴ „Et qous ecslesiastica censura subigere nequit, aut bellico iure, aut vi judiciaria compesceret.” Odo: *Vita Geraldii* cap. 8. In: *Patrologia Latina* 133. 647.

⁷⁰⁵ FRANCE 1988b. 111.

⁷⁰⁶ THIETMAR IV. 29.

a szlávok ellen, és harcban esett el.⁷⁰⁷ Thietmar vagy tudatosan szépített, vagy felhasználta egy már meglevő legendaszerű hagyományt.⁷⁰⁸

Prinz német történész szerint a 9. században, 10. század elején az évkönyvek és hagiografikus művek többnyire rosszállás nélkül említik a püspökök, apátok harcait. A 10. század második felétől már más a helyzet. Püspökök, apátok ebben az időben is vettek részt harcokban. Arn püspök halálát azonban Thietmar már vértanúságként írta meg.⁷⁰⁹ Másik érdekes példa Szent Udalrik életrajza. Az augsburgi püspök a magyarok ellen védte Augsburgot 955-ben. Az életírás szerint püspöki díszben, páncél és sisak nélkül ment az ütközetbe. A fegyvertelenül győzelmet arató szent képe Szent Márton életrajzában is megtalálható.⁷¹⁰

Hogy a németországi egyház milyen jelentős szerepet játszott a hadügyben, arra jó bizonyíték az az összeírás, amit *Indiculus loricatorum*nak neveznek. II. Ottó parancsát tartalmazza 981-ből. Az uralkodó utasítja vazallusait, hogy ki hány páncélos lovas (*loricatus*) küldjön utána Itáliába. Több mint 2100 páncélos lovasról van benne szó, ennek majdnem háromnegyedét a püspökségek és apátságok adják.⁷¹¹

3.1.5. Normannok és „skraeling”-ek

Az eddig vizsgált szerzők az európai kontinensen alkottak. Az ezredforduló korát vizsgálva fontos szem előtt tartanunk, hogy korszakunk európai embere Grönlandig, sőt Amerikáig is eljutott. A fegyveres idegennel való találkozásról Germánia és Gallia szerzőin kívül tehát tanulságosak azok a skandináv források is, melyek a Vinlandra, vagyis Amerikába látogató vikingekről szólnak. A Grönland-saga és az Erik-saga említhető meg itt. Mindkét alkotás beszámol a nyugati szigeteken kikötő viking hajósok és a bennszülöttek találkozásáról.

⁷⁰⁷ REGINO 892. 140.; *Miracula S. Wigbert c. 11.*, MG SS IV. 225.; PRINZ 140–141.

⁷⁰⁸ PRINZ 140–141.

⁷⁰⁹ PRINZ 171.; *Egyházi személyek, német egyháziak harcban való részvételéről* lásd BRADÁCS 2006. 26. 30–31.

⁷¹⁰ PRINZ 172. AUGSBURGI GERHARD 12. cap. 401 (magyar ford.: 242.); Glaber krónikájában III. Henrik magyarországi hadjárata kapcsán szerepel, hogy a püspökök és klerikusok fegyvertelenül kísérik a német királyt. Engelbert 1996. 487. PRINZ 171. Prinz megemlíti Mihály kalandját is Thietmar szövege alapján. Más forrásokat azonban nem említ ezzel a csatával kapcsolatban, és az esemény idejének és helyének kérdésével sem foglalkozik. PRINZ 143. 95. jegyzet. 907-ben, a pozsonyi csatában több püspök és apát esett el a magyarok elleni harcban, köztük Theotmar salzburgi érsek. Erről a csatáról lásd: VESZPRÉMY 2007. 1–17.

⁷¹¹ KÖLZER: 1990. 403–404.; KOSZTA 2000. 87.; Lásd még BRADÁCS 2006 26–27.

A szövegek *skraeling*-eknek nevezik a bennszülötteket, ami a *hitvány* szóval adható vissza.⁷¹² A Grönland-saga szerint Vörös Erik egyik fia, Thorvald Vinland felderítése során már megállapítja, hogy itt szeretne élni. Ám nem sokkal később három csónak tűnik fel a láthatáron, mindegyikben három bennszülött. A vikingek megtámadják és megölik őket, egyet kivéve, aki el tudott menekülni. Nem sok idő múltán számos csónak tűnik fel, tele skraelingekkel, akik lövöldözve támadják a vikingeket, majd gyorsan visszavonulnak. Az egyik nyilvánvalóan halálosan megsebesítette Thorvaldot, aki belehalt a sebébe.⁷¹³ Az első találkozás a bennszülöttekkel tehát gyászos véget ért.

A Grönland-saga további fejezete békésebbnek induló találkozásról is hírt ad, a jól induló kapcsolat azonban hamar véres összetűzésbe torkollott. Ennek a vállalkozásnak Karlsefni a vezére. Az ő emberei és a skraelingek között egyfajta cserekereskedés indult meg. A bennszülöttek fegyvert akartak kapni a vikingektől saját portékáikért. Karlsefni azonban megtiltotta övéinek, hogy a helyiek számára fegyvert adjanak el. Ehelyett tejet kínáltak a skraelingeknek. Az egyik viking azonban megölt egy bennszülöttet, aki állítólag fegyvert akart lopni. Ez követően került sor fegyveres harcra a skraelingek és a skandináv jövevények között. A vikingeknek végül is sikerült visszaverni a támadást.⁷¹⁴

Minderről érdemes megemlékezni, hisz a grönlandi és a vinlandi (amerikai) térség ebben a korban az európai kultúra egyfajta peremterületének tekinthető a skandinávok ottani jelenléte folytán. Olyan kultúrák találkozásáról olvashattunk, amelyek közül az egyiket már megérintette a kereszténység, a másik azonban még teljesen pogány. Hittérítésre így nem került sor. Szó esett a forrásban a nyelvi különbségről: a találkozás azonban túl rövid és ellenséges volt ahhoz, hogy egymás nyelvét megtanulhatták volna. A cserekereskedés során sikerült áthidalni a nyelvi akadályokat, ám nem kellett hozzá sok, hogy a biztató kereskedés ellenségesse fajuljon. Tapaszthalhattuk a haditechnikák közti eltérést is: a skandinávok kardjai és bárdjai vonzóak a bennszülöttek számára, ők azonban nyilazásban jobbak. Hogy Vinland skandináv gyarmatosítása végül abban maradt, az nagyrészt a helyiek hatékony fegyveres ellenállásán múlhatott.

A skraelingekkel való találkozásról szóló szövegek mindenesetre érdekes ellentétét jelentik Szent Brendan legendájának, amelyben a nyugat felé hajózó szerzetesek a hosszú tengeri út után a boldogok szigetére lelnek.

⁷¹² Nemcsak az észak-amerikai, hanem a grönlandi bennszülötteket is ezzel a kifejezéssel illették. 61. jegyzet.

⁷¹³ Graenlendinga saga. 5. cap. 60–61.

⁷¹⁴ Graenlendinga saga 7. cap. 64–67.

Gondolatmenetünk végén megállapíthatjuk, hogy a fegyveres ellenséggel utóbb békés kapcsolatok is szövődhettek. A liuticsokkal való ellenségesség után II. Henrik szövetséget kötött velük Boleszláv ellen. A Boleszláv elleni háborúk végére is pontot tett a bautzeni béke. A magyarok és normannok a keresztény világot sújtó hadjárataik után maguk is a keresztény világ részeivé váltak. A szaracénokkal való együttműködésre vizsgált forrásainkban ugyan nem volt adat, ám Hispániában és Szicíliában volt példa a békés egymás mellett élésre.

Hogy a fegyveres idegennel való találkozás milyen benyomásokat ébresztett a kor emberében, arról különböző forrástípusok tájékoztatnak. A támadóktól való félelem kifejezésre jutott a fennmaradt imádságokban. Normannoktól és magyaroktól való félelmet tükröző imára egyaránt van példa. Maradt fenn olyan könyörgés is, amelyből a szaracénoktól való félelemre lehet következtetni. Tanulságos, hogy nem mindegyik könyörgés tartotta fontosnak nevesíteni azt a támadó népcsoportot, amelytől féltek. Láthattuk, hogy a magyarokkal és a normannokkal kapcsolatban egyaránt létezik olyan közismert imádság, amely nem maradt ránk korabeli forrásból. A csatakiáltások, csaták előtti könyörgések segélykérő szerepükön túl arra is alkalmasak voltak, hogy összefogják a csapatot. Láthattuk, hogy a Kyrie eleison népszerű röpima volt a 10-11. században. Említésre méltó, hogy amikor vizsgált szerzőink számukra távoli népekről, vidékekről írtak, nem egyszer háború leírása kapcsán tették ezt. A távoli tájakra hadjárataból hazatért harcosok hoztak magukkal ismereteket. Hogy a harcokról szóló elbeszélések milyen változatokat ölthettek, arra jó példa Mihály püspök és a magyar harcosok csatájának története, amiről Thietmar Regensburgi Arnold és Aventinus is beszámolt. Viking hősmondákból értesülhetünk a skandinávok és az amerikai kontinens bennszülötteinek találkozásáról, amely az európai kultúrához tartozó, kereszténységtől épphogy megérintett nép, valamint Európától és a kereszténységtől teljesen távoli népcsoport találkozását jelentette. A vizsgált keresztény szerzők a béke fontosságát is hangsúlyozzák, bár bizonyos esetekben – így Glabernél pogányok ellen, vagy keresztények közt a rend helyreállítása érdekében – megengedhetőnek tartják a háborút.

A 10-11. századi események például szolgálhatnak arra, hogyan lesz az ellenséges pogány népből hittestvér. A más vallású idegennel való találkozással, a keresztény hitre térés folyamatával foglalkozom a következő fejezetben.

3.2. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS VALLÁSI OLDALA

„Ezért, ha ez az új tanítás valami biztosabbat hozott, méltónak látszik rá, hogy kövessük.”⁷¹⁵

A vallás olyan kötelék, mely egy közösségbe foglal különböző származású, nyelvű és társadalmi helyzetű embereket, különféle népeket. Az eltérő vallások azonban élesen el is választhatnak egymástól embercsoportokat. A 10-11. századi keresztények, amikor idegen vallású népekkel találkoztak, átélhették a fenyegetettség érzetét, különösen, ha az idegenek támadóan léptek fel a keresztényekkel szemben. Tekintheztek azonban rájuk úgy is, mint megtérítésre váró népekre, akikhez el kell vinni Krisztus tanítását. Ahogy a bevezetőben utaltam rá, az ezredforduló idején hatalmas az a térség, amelyben a keresztény vallás és a pogány hitvilág érintkezhetett egymással. A más vallással való szembesülés nemcsak a más vallású emberrel való találkozást jelenti: a szemlélőnek saját lelkébe is be kell tekintenie, hogy magában kialakítsa véleményét az övétől eltérő hitvilágról. A más vallású emberrel, idegen meggyőződéssel való találkozás több kérdést is felvet. Hogyan gondolkodtak a korabeli emberek a másik vallásról? Hogyan hidalták át a hittérítők a nyelvi különbséget, mely köztük és leendő híveik közt fennállt? Mi bírta rá a pogányokat a kereszténységre való áttérésre? Milyen fokozatok figyelhetők meg az áttérés során?⁷¹⁶ Elgondolkodhatunk az idegenség másik vallási megközelítéséről is: arról a meggyőződésről, mely a földi élet számítja idegennek, és törekszik a mennyei haza felé. Elsőként tekintsünk át a 10-11. századi források azon fordulatait, amelyek fegyveres támadók és számukra idegen vallású szent találkozásáról és támadó megszelídüléséről szólnak.

3.2.1. A „barbár” támadó megszelídülése

Történeti művekben, legendaszerű elbeszélésekben nemegyszer találkozhatunk azzal a fordulattal, hogy kezdetben támadóan fellépő harcosok tiszteletet nyilvánítanak a számukra idegen vallás szentje iránt. Ha valaki közülük kezdetet emel a szent-re, azt szerencsétlenség éri. Ezek az elbeszélések érdekes példák a különböző

⁷¹⁵ „Unde si haec nova doctrina certius aliquid attulit, merito esse sequenda videtur.” BEDA II. 13.

⁷¹⁶ Font Márta logikusan vázolja azokat a fokozatokat, melyeket a magyar, cseh, lengyel terület és a Kijevi Rusz népe a kereszténységgel való első találkozástól a lelkület tényleges átalakulásáig átélt. Ez a folyamat a 9. század végétől a 11–12. század fordulójáig tartott. FONT 2005 87–97. Magam a folyamat azon mozzanatait tárgyalom részletesebben, melyek az idenséggel és önazonossággal erősebben összefüggenek.

kultúrák, vallások találkozására.⁷¹⁷ Ezenfelül azt is példázzák, mekkora ereje lehet a biztos hitű fegyvertelen embernek a fegyveresekkel szemben. A magyar kultúrtörténetből is jól ismerünk ilyen eseteket. Eszünkbe juthat krónikairodalmunk elbeszélése Attila és Leó pápa találkozásáról,⁷¹⁸ valamint Cirill és Metód találkozásának története a magyarokkal.⁷¹⁹ a következő gondolatmenetben a 10-11. század fordulójának néhány ide illő elbeszélését vizsgálom. Felmerül a kérdés, vajon megtörténtek-e ezek az események ebben a formában, vagy a legendaíró illesztette ezen fordulatokat az elbeszélésébe. Mi bennük a valóság és mi a legenda? Mi bírta rá a támadókat arra, hogy tiszteletüket fejezzék ki a szent iránt? Mit akar üzeni a szerző az általa leírt elbeszéléssel? Hogy a válaszokhoz közelebb juthassunk, meg kell vizsgálni az ide vonatkozó szövegeket.

A 10. századi magyar hadjáratok korából is említhetünk ide illő elbeszélést. Wicbert szerzetes életrajza szerint a magyarok 954-ben eljutottak Gembloux közelébe, a mai Belgium területére. Ott találkozott velük Wicbert szerzetes. Életrajza szerint készen állt arra, hogy feláldozza életét a testvéreiért, a magyarok azonban nem bántották őt. Wicbert a szavaival megszelídítette őket, és néhányat meg is térített közülük Krisztushoz. Wicbert életrajzát a fenti történettel Sigilbertus Gemblacencis írta meg a 12. században.⁷²⁰ Albert D’Haenens szerint Wicbert és a magyarok találkozásáról való elbeszélés nem hiteles életrajzi adat, csupán toposzzerű fordulat. Az életrajzíró ezzel akarta volna Wicbert tekintélyét növelni.⁷²¹ a fenti elbeszélés azonban ettől függetlenül példázza a szerzőnek a magyarokról való gondolkodását és azt a meggyőződést, hogy a hit erejével a támadók megszelídíthetők.

Ekkehard elbeszélése a magyarok Sankt-Galleni kalandjáról és találkozásuk az együgyű Heribald szerzetessel megítélésem szerint nem sorolható

⁷¹⁷ Font Márta rendszerében ez leginkább az első lépcsőfokkal, a megkeresztelkedést megelőző, ”információs” szakasszal feleltethető meg. FONT 2005. 93–94.

⁷¹⁸ FÓTI 1910. 49–64. Szépen nyomon követhető a legenda fejlődése. Az 5. századi szerző, Prosper Tiro Aquitanus, aki az eseménnyel egy időben élt, csupán arról számol be, hogy az Istenben bízó Leó pápa találkozott Attilával, a hun király pedig ezután megállította előrenyomulását Róma felé, és visszafordult a seregével. Prosper a pápa mellett Trygetius és Avienus római előkelőket is megemlíti, mint a küldöttség tagjait. A pápa és Attila találkozásának későbbi elbeszélői a két római előkelő nevét már nem említik. A 8. századi Paulus Diaconus a *Historia Romana ab Urbe condita* című művében már legendaszerűen írja meg a találkozás történetét. Az ő írásában szerepel, hogy miután Attila enged a pápa kérésének, megkérdezik tőle az emberei, hogy mért tette ezt. Attila azt feleli, hogy a pápa mellett egy tiszteletre méltó férfit látott, aki karddal fenyegette őt.

⁷¹⁹ TÓTH 2003. 41. 49. ; Konstantin legendája 1978. 33. ; Konstantin-legenda 1995. 160. ; Metód-legenda 161. ; Lásd KIRÁLY 1974. 20. ; MORAVCSIK 1928. 108–109.

⁷²⁰ Vita s. Wicberti fundatoris coenobii gemblacensis auctore Sigeberto Gemblacensi, 14. cap. MGH Pertz, *Scriptores* (Folio) VIII. 513–514. ; KRISTÓ–MAKK 2001. 131. ; KRISTÓ 1980. 286–287.

⁷²¹ D’HAENENS 429–431; Gina Fasoli is hagiografikus kitalálásnak („invention hagiographique”) tartja a Wicbertről szóló elbeszélést. FASOLI 1962. 461.

a megszelídülésről és tiszteletnyilvánításról szóló történetek sorába. Igaz, hogy a magyarok nem bántják Heribaldot, de pofozzák, nem nyilvánítanak előtte tiszteletet.⁷²² Nem a „szent örület” látják tehát benne, hanem olyan embert, akin nevetni lehet.

Az ezredforduló korának nagy történetírója, Rodulfus Glaber egyik emlékezetes elbeszélése Maiolus apát és a szaracénok találkozásáról szól. Elbeszélése szerint a szaracénok támaszpontot építettek ki maguknak Dél-Franciaországban, Fraxinetumban. Innen indították rabló hadjárataikat. Állást foglaltak az Alpok egyik hágójában, és kifosztották az arra menő zarándokokat. 972 júliusában, 21. és 22-e közti éjjelen foglyul ejtették Maiolust, a cluny-i apátot is.⁷²³ Az apát meg is sebesült, amikor egyik társát védte. A szaracénok váltságdíjat kértek Maiolus szabadon bocsátásáért. Glaber elbeszélése szerint a szaracénok jól bántak az apáttal. Az egyik harcos, aki felismerte, hogy tiszteletreméltó emberrel áll szemben, friss kenyeret sütött neki, amikor az apát nem ette meg a szaracénok száraz kenyerét.⁷²⁴ Amikor pedig az egyik muszlim harcos ráállt az apát Bibliájára, a többiek rátámadtak, és levágták a lábát. Glaber itt megjegyzi, hogy a szaracénok Mohamedre vonatkoztatják a próféták jövendöléseit, melyek Krisztusban teljesedtek be.⁷²⁵ Ezért tartották tiszteletben az apát Bibliáját. Ebben a történetben is kifejeződik, hogy a szaracénok a foglyuk hitében, a keresztény hitben felfedeztek valamit, ami az ő hitüknek is része. Glaber egy időben a cluny-i monostor szerzetese volt, így hiteles értesüléseket szerezhetett az apát fogságáról. Idézi Maiolus levelét, melyben az apát a váltságdíj kifizetését kéri övétől. Glaber ehhez a levélhez is hozzáférhetett Cluny-ben.⁷²⁶ Felfigyelhetünk arra a fordulatra, hogy a szent embert bántó fegyverest szerencsétlenség éri. Az illető azonban itt nem magát a szentet bántja, hanem a Bibliájára lép rá, a büntetés pedig nem csodás eseményként jelentkezik, hanem a saját társai büntetik meg a helytelenül viselkedő haramiát. Glaber egyébként csodás eseményekről is beszámol a históriáiban: pl. szerzetesekről, akik cet hátán utaznak, sárkányról, ami az égen megjelenik, akasztott emberről, aki megmenekül. Maiolus esetében azonban ezekhez hasonló csodáról, (pl. A támadó

⁷²² EKKEHARD 246–256.

⁷²³ A dátumra nézve lásd BRUCE 2007. 432. Bruce a következő cikkekre hivatkozik: P. A. AMARGIER: 'La capture de saint Maieul de Cluny et l'expulsion des Sarrasins de Provence' *Revue bénédictine* 73 (1963) 316–23. Bruce jelzi, hogy készít egy munkát a történelmi eseményről és annak irodalmi feldolgozásairól: *Hagiography and the Construction of Islam in Medieval Europe: Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet (972–1156)*.

⁷²⁴ GLABER I. 8., 9. „Cernens vero unus illorum uiri Dei reuerentiam, ...” I. 9.

⁷²⁵ GLABER I. 9.

⁷²⁶ „Torrentes Belial circumdederunt me, ...”. Syrus is idézi ezt a levelet Maiolusról írt művében (Syrus, *Vita Sancti Maioli, Liber tertius*, 767.) a fogság történetét azonban Glaber másként beszéli el. Lásd FRANCE 1989. *Introduction* XXXVIII. 6. jegyzet; xlviii–xlix.

megbénulásáról) nem szól.⁷²⁷ Ez a viszonylagos visszafogottság bizalmat ébreszt a történet hitelessége iránt. Meg kell azonban nézni, vannak-e más források az apát fogságba eséséről.

Maiolus fogságának első kortárs forrása magának a foglyul esett apátnak a levele, melyben övétől a váltságdíj megfizetését kérte. Erre a tényre és a levéllel kapcsolatos más kérdésekre Scott G. Bruce mutat rá egy tanulmányában. A levelet Syrus szerzetes Maiolusról írt életrajza valamint Glaber históriája őrizték meg. A Syrusnál és Glabernél közölt levélszöveg csaknem megegyezik, a különbségek arra utalnak, hogy Glaber nem Syrus szövegét másolta. Mindkét szövegen megvan a „*Torrentes Belial circumdederunt me*”, Bibliából vett fordulat. Belial jelentése héberül értéktelen, haszontalan. (Sámuel második könyve 22. 5–6.)⁷²⁸ Bruce bemutatja, hogy a Biblia mely pontjain fordul elő a Belial szó, és a kora középkori szerzők milyen értelemben használták. Kimutatja, hogy a keresztény szerzők többnyire a kereszténységgel ellenségesnek tekintett csoportokat hozták kapcsolatba Beliállal. Maiolus is ilyennek tekintette tehát a szaracénokat. Maiolus első életrajzát (*Vita Brevior Sancti Maioli*) névtelen páviai szerzetes készítette Maiolus halála után, 1000 körül.⁷²⁹

A fent említett Syrus szerzetes is elbeszéli az apát fogságát Maiolusról készített életrajzában, melyet Odilo apátnak írt. Syrus 1010 körül alkotott.⁷³⁰ Ebben a szövegben is megvan, hogy az apát megsebesül egyik emberének védelmében. Syrusnál a megkötözött apát csodás álmot lát, majd felébredvén azt tapasztalja, hogy megszabadult kötelékeitől. Amikor a szaracénok látják, mi történt, lecsillapoznak a vadságuk, és tiszteletet kezdenek mutatni az apát iránt. A kenyérsütés és a Bibliára rálépő szaracén megbüntetése Syrus leírásában azonban nem szerepel.

⁷²⁷ Glaber csodás eseményeket is leír históriáiban: pl. bálna hátán utazó szerzetesek (II. 2.), sárkány az égen (II. 15.), akasztott ember megmenekülése (III. 21., 22.).

⁷²⁸ BRUCE 2007. 426–440.

⁷²⁹ BRUCE 2007. 427. 4. jegyzet; Bruce hivatkozott tanulmányában jelzi az életrajz tervezett kiadását. 'The Earliest life of Abbot Maiolus of Cluny (BHL 5180)' a *Bibliotheca Hagiographica Latina: Antiquae et Mediae Aetatis* (BHL) repertórium a *Vita Brevior* kiadásaként megjelöli az 1614-ben megjelent Martin Marrier et André Duchesne *Bibliotheca Cluniacensis 1763–1782.* kiadást, magam ezt a kiadást használtam. 1769–1771. Ebben az életrajzban is megvan, hogy néhányan csodálták az apát állhatatosságát: „*Quod quidam Sarracenorum videntes, minus effieiebanturefferi, ammirantes & stupentes constantiam, & perseuerantiam sancti Patris Maioli.*” Az apátot itt is megkötözik, ebben a szövegben is leoldódnak róla a kötelékek. Itt is szerepel, hogy az apát megsebesül egyik embere védelmében. Ebben az elbeszélésben csodálatos módon meg is gyógyul a keze. Syrusnál és Glabernél a foglyuleséskor sebesül meg Maiolus, ebben az életrajzban ez a jelenet később szerepel. A megegyező vagy hasonló jelenetek különböző helyeken történő előfordulásából arra is következtethetünk, hogy a szerzők szóbanelhangzott visszaemlékezések alapján dolgoztak, vagy emlékezetből írtak.

⁷³⁰ BRUCE 2007. 427. 4. jegyzet.

A szaracénok vallásáról sem árul el ismeretet ez a szöveg.⁷³¹ Odilo, Cluny apátja is írt életrajzot elődjéről, Maiolusról, 1031–1033 körül.⁷³² Ő is beszámol az apát fogságáról. Odilo ellenszenves képet fest a szaracénokról, nem írja, hogy tisztelték volna Maiolust.⁷³³ Glaber *Históriáinak* megírását Bruce az 1040-es évekre teszi. Megemlítendő még, hogy a 12. század elején egy Nalgod nevű szerző dolgozta át Syrus munkáját.⁷³⁴

Az eseménnyel valóban kortárs beszámolóban, Maiolus levelében nincs szó arról, hogy a szaracénok tiszteletet nyilvánítottak volna előtte, ez azonban nem zárja ki a tiszteletnyilvánítás megtörténtét. Syrus a levél közlése előtt említi, hogy a szaracénok tisztelni kezdték az apátot, Glaber a levél közlése után szól erről. Ha Glaber leírását a többi elbeszéléssel összehasonlítjuk, elmondható, hogy Glaber híradása az emberséges szaracénokról nem illeszkedik a szaracénokról alkotott korabeli szokásos felfogásba. A szokatlan ábrázolásmód, a muszlim vallásról elárult ismeret, a sebesülés-történet, a levél, mely Syrusnál és Glabernél csaknem szó szerint egyezik, valamint az a tény, hogy Glaber egy időben a cluny-i rendház tagja volt, bizalmat ébreszt Glaber előadásának hitelessége iránt.⁷³⁵

A szaracénok túl messzire mentek Cluny apátjának túszul ejtésével. Maiolus kiváltása után a keresztény csapatok Provence grófjának, II. (Arles-i) Vilmosnak, fivérének Rothbaldnak, valamint Turini Arduin grófnak vezetésével megostromolták és kifüstölték a szaracénok fraxinetumi támaszpontját.⁷³⁶

Magyarokon és szaracénokon kívül skandináv harcosok is átéltek hasonló találkozást. Thietmar krónikájában is olvashatunk erről. A történet az 1010-es években játszódik, abban az időben, amikor Angliát megszállták a dánok. Foglyul ejtették a Canterbury érsekét is, akit Thietmar Dunstannak nevez. Váltásdíjat követeltek tőle, amit az érsek Thietmar szövege szerint nem tudott előteremteni. Erre a dán martalócok nekitámadtak, hogy megöljék. Vezérük, Thurkil meg akarta menteni az érseket. Óvta embereit attól, hogy az „Úr felkentjét” bántsák. Még saját kincseit is felajánlotta az érsek életéért, hajóját kivéve. Mindez azonban mit sem használt: a harcosok megölték az érseket. Az egyik gyilkost ezután utolérte a büntetés:

⁷³¹ SYRUS 765., 766–767. „...barbari stupentes miraculo, quod eum cernebat compede divino solutum numine, ulterius ut vinciretur ausi sunt nullomodo preasumere, sed ferocitate paulisper mitigata, venerari deinceps coeperunt quem prius in derisum habuerunt.”

⁷³² BRUCE 2007. 427–428. 4. jegyzet.

⁷³³ Sancti Odilonis Abbatis Cluniacensis V. De Vita Beati Maioli Abbatis libellus. Migne PL 142. 959–960. www.documentacatholicaomnia.eu (2009.12.13. 13:42)

⁷³⁴ BRUCE 2007. 428. 4. jegyzet. Glaber *Históriáiról* magyarul lásd VADAS 2007.

⁷³⁵ Bruce szerint a Maiolus levele utáni elbeszélések jámbor fikciók, inkább tükrözték szerzőiknek az iszlámmal kapcsolatos félelmét, mint a történelmi tény. Bruce szerint a Belial szó használata igazolja, hogy ezek az elbeszélések nem teljesen kitalálások, hanem történelmi hagyományt dolgoznak fel. BRUCE 2007. 39.

⁷³⁶ COULET 1998. 150–151.

megbénult a keze. Ez az elbeszélés tehát nem a szent megmenekülésével végződik, hanem a vértanúhalálával. Ám ebben a történetben is megjelenik a tisztelet, amely a támadóban felébred az idegen föld szentje iránt.⁷³⁷ Hogy megbénul a karja annak, aki a szentre kezét emel, ugyancsak ismétlődő fordulat a szent és a „barbár” támadók találkozásáról szóló elbeszélésekben.⁷³⁸ Thietmar egyébként más csodás, sőt hátborzongató eseményt is leír krónikájában: szól égből lenyúló kézről, mely kimentti a felgyújtott templomból a szentek ereklyéit. Krónikája más helyén gonosztevő lovagról ír, akit felfalnak az egerek. Beszámol egy Burgund Királyság területén élő püspökről, akit kutyákkal hajszoztat egy nagyúr, a püspök azonban keresztet vet a nyomára, majd lefekszik, mintha meghalt volna. A kutyák megszagolják a megjelölt helyet, majd visszafordulnak, és nem bántják a püspököt. A rendkívüli események, jelenések száma még szaporítható.⁷³⁹ A dán harcos megbénulásáról szóló híradás tehát nem az egyetlen csodás esemény, melyről Thietmar beszámol.

A merseburgi krónikás Dunstannak nevezi Canterbury érsekét. Történetünk idején azonban Aelfeah volt a canterbury érsek – 1005-től 1012-ig – őt ejtették foglyul a dánok. Dunstan a 959-től 988-ig élt, tehát jóval az elbeszélte esemény előtt. Dunstan a maga korának híres szentje volt, így érthető, hogy Thietmar, a merseburgi krónikás Dunstant tette meg a történet hőségévé.

A canterbury-i érsek fogságba eséséről és haláláról az Angolszász Évkönyv is beszámol. Ez az elbeszélés bizonyos pontokban eltér Thietmar leírásától. Az évkönyv szerint 1011-ben ejtik foglyul Aelfeah érseket a dánok. E szerint a forrás szerint az érsek megtiltotta, hogy váltságdíjat fizessenek érte, így 1012-ben fogvatartói megölték őt.⁷⁴⁰ Amíg tehát Thietmarnál az érsek nem tud fizetni, addig az Angolszász Évkönyv szerint megtiltja, hogy fizessenek érte. Az évkönyv arról sem tud, hogy Thurkil, dán vezér meg akarta volna menteni az érseket. Aelfeah érsekről életírás is készült 1080 körül Osbern szerzetes tollából.⁷⁴¹ Ebben a szövegben is fontos szerepet kap a dán megszállás. A támadók Osbern művében is foglyul ejtik és bántalmazzák az érseket. Ezután betegség üti fel köztük a fejét.

⁷³⁷ THIETMAR VII. 42–43.

⁷³⁸ Tours-i Gergely majd Paulus Diaconus elbeszélésében egy longobárd harcos keze bénul meg, aki Hospitius remetére kezét emel, majd a szent imájára nyeri vissza egészségét. (TOURS-I GERGELY VI. 6.; PAULUS DIACONUS III. 1–2.) Kaisareiai Prokópios ír egy Iakobos nevű remetéről, akit egy heftalita akart lenyilazni, de megmerevedett a karja, és Iakobos szavára gyógyult meg. MORAVCSIK 1928. 108–109.

⁷³⁹ Kéz nyúl az égből (Thietmar III. 18.); egerek (VI. 58.); burgundiai püspök megmenekülése (VII. 28.). Halottak lelkeinek visszatéréséről is ír, annak bizonyosságaképp, hogy a halállal nincs mindennek vége. I. 11–14. Stb.

⁷⁴⁰ Anglo-Saxon Chronicle. 244., 255.

⁷⁴¹ ROLLASON 1993. 1491. Osbern († 1093) két életrajzot is írt Aelfeahról, az egyik eltűnt. A szócikk szerzője szerint Osbern művei nem mentesek a tévedésektől.

A dánok ezt követően bocsánatot kérnek az érsektől, és kivezetik őt börtönéből, ő pedig meggyógyítja a betegeiket. Ezután a martalócok váltságdíjat kérnek az érsekért. Míután a kért összeget nem kapják meg, újra börtönbe vetik Aelfeah-et. Itt megjelenik neki a korábbi érsek, Dunstan. A dánok végül is megölik Aelfeah érseket.⁷⁴² Láthattuk, hogy ebben az elbeszélésben is jelen van Szent Dunstan, aki Thietmar krónikájában a történet hőseként szerepel. Osbern leírásában is találkozunk azzal a fordulattal, hogy a szent bántalmazóit szerencsétlenség sújtja. Utána bocsánatát kéri, és a szent meggyógyítja betegeiket. Mielőtt azonban a betegség kitorne közöttük, nem mutatnak tiszteletet Aelfeah iránt. Thietmar krónikájában Thurkil, a dán vezér mindenféle intő jel nélkül próbálja megmenteni a fogoly pap életét. Hogy Thurkil meg akarta volna menteni az érseket, arról csak Thietmar krónikája tudósít. Eltéveszti ugyan az érsek nevét, ez mutatja, hogy a kortárs szerzők sem minden esetben megbízhatók. Elbeszélésének más pontjai azonban lehetnek hitelesek.⁷⁴³ Thietmar a forrását is megnevezi: bizonyos *Sewald*tól szerezte ismereteit.⁷⁴⁴ A harcos megbénulása toposzszerű fordulat Thietmar krónikájában, mely egyébként is bővelkedik a csodás eseményekben. Elképzelhető, hogy ezt a fordulatot Thietmar adatközlője építette az elbeszélésbe. Thurkil kísérletéről szóló híradása esetében azonban feltételezhetjük, hogy hitelt érdemel.

Werner Trillmich, Thietmar krónikájának német fordítója Thurkil kísérletének magyarázatát a pogányok a helyi istenségtől való félelmében látja.⁷⁴⁵ Érdeemes megemlíteni, hogy a dánok körében ekkorra már nem volt ismeretlen a kereszténység. Kékfogú Harald annak idején már megkeresztelkedett, az ő uralmát azonban megdöntötte fia, Villásszakállú Sven. Harald belehalt a harcban kapott sebébe. Kérdés, hogy Harald megdöntésében játszott-e szerepet a pogánymozgalom. Brémai Ádám krónikája szerint a Harald elleni lázadás a kereszténység ellen is irányult. Ádám krónikája vértanúként tünteti fel Haraldot.⁷⁴⁶ Madary Kamill szerint azonban nincs bizonyíték arra, hogy Sven hitehagyó lett volna, sőt, angol hittérítőket támogatót Dániában és Norvégiában.⁷⁴⁷ Talán nem zárható ki, hogy Sven az apja elleni harc során támaszkodott pogány érzelmű emberekre, hatalma megszilárdulása után azonban hívott hittérítőket királyságaiba, de nem német földről,

⁷⁴² OSBERN 380–384.

⁷⁴³ STENTON 1962. 378. 2. jegyzet. Stenton arra is felhívja a figyelmet, hogy a viking vezér, akitől harcosai megtagadták az engedelmességet, már nem érezhette magát biztonságban közöttük. Ez magyarázhatja, hogy amikor a dán had többsége elhagyta Angliát, Thorkell negyvenöt hajóval Aethelred angolszász király oldalára állt. STENTON 1962. 378–379.

⁷⁴⁴ THIETMAR VII. 42.

⁷⁴⁵ TRILLMICH 401. 146. jegyzet. Trillmich a 146. jegyzetben rámutat arra, hogy amikor Thurkil megkísérelte megmenteni az érseket, szándékában a helyi istenség (Landesgott) szentje iránti tisztelet nyilvánult meg.

⁷⁴⁶ BRÉMAI ÁDÁM II. 25., 26.

⁷⁴⁷ MADARY 2000. 162., 163.; MADARY 165.

hanem Angliából. Mindez hasonló volna a magyar András herceg (később I. András király) eljárásához. A XIV. századi krónikakompozíció szerint ő is felhasználta a pogánymozgalmat, amikor Péter királytól át akarta venni a hatalmat. Uralomra kerülése után megszilárdította a keresztény hitet, de nem német földről, hanem francia nyelvterületről hívott papokat.⁷⁴⁸ A dánok vallási helyzetére visszatérve: Thietmar az Angliára támadó dánokat *perfidia Nortmannorum*, és *profani*-ként emlegeti, tehát nem a *paganus* kifejezést használja rájuk. Trillmich német fordítása a profanus kifejezést Ungläubig, hitetlen szóval adja vissza.⁷⁴⁹

Maiolus apát és a canterbury-i érsek esetében egyaránt megfigyelhetjük, hogy a szaracénok, illetve a dánok rangos egyházi embert ejtenek foglyul, akiért váltságdíjat remélnek. A magyar kalandozások korából azonban nincs tudomásom olyan név szerint ismert rangos egyházi emberről, akit a magyarok túszként tartottak volna fogva.⁷⁵⁰

Querfurti Brúnó szintén átélt egy csodálatos találkozást a pogányokkal. Felfogásáról szóló fejezetben már megemlékeztünk arról a levélről, amit II. Henrik királynak írt. A szász szerzetes ebben a levélben számol be hittérítő tevékenységéről. Elbeszéli, hogyan lépi át a Kijevi Rusz határát, hogy a besenyők közé menjen. Beszámolója szerint, a harmadik napon, azután hogy a társaival együtt átlépte a határt, három ízben meg akarták őket ölni. Csodás jel hatására azonban megmenekültek a támadók kezéből. Hogy pontosan mi történt, azt Brúnó nem fejt ki részletesen. Amikor a besenyők táborhelyére értek, ott megostorozták és rémítették őket. Végül a besenyő előkelők engedélyezték térítő tevékenységüket. A hittérítők harminc embert kereszteltek meg. Brúnó közbenjárása folytán békekötés jött létre a besenyők és a rusz fejedelem között, bár a béke nem bizonyult tartósnak. Brúnó végül egyik társát püspökké szentelte, és hátrahagyta a besenyők földjén, maga pedig Lengyelországba távozott. Végül a balti törzsek földjén halt vértanúhalált 1009-ben, valószínűleg március 9-én.⁷⁵¹ Példáink között Querfurti

⁷⁴⁸ TÓTH 2007. 31–36.

⁷⁴⁹ THIETMAR VII. 42–43.

⁷⁵⁰ Leo Marsicanus (†1115), a Monte Cassino-i monostor krónikása beszámol egy 937-re tehető magyar támadásról Capua közelében. Marsicanus szerint „Mivel ebben az időben embereink közül sokat fogságba ejtettek, ezeknek a kiváltására nem keveset adtunk ki.” Fel is sorolja a váltságdíjat. Hogy kiket váltottak ki, arról nem ír. A magyarok elődeiről... 230. (Ford. Horváth János)

⁷⁵¹ „tribus vicibus – mane, meridie, nona omnes ad occisionem flexa cervice ducebamus; qui totiens ab occurrentibus nobis hostibus – sic dixit Deus et dux noster Petrus – mirabili signo inlaesi exivimus.” Brúnó levele, DHA 45. A támadások az imaórák idején érték őket, tehát akkor, amikor imádkoztak. Voigt szerint mint varázslókat akarhatták őket megölni, ám sorsvetés során megkegyelmezték nekik. VOIGT 1907. 107–108., 280., 438. Voigt a sorsvetéssel kapcsolatban a liuticsok emberáldozatait és a sorsolás szokását hozza fel példaként. 280. 439. jegyzet. Thietmar írja le, hogy a liuticsok sorsvetéssel döntenek kérdéses esetekben, és megemlíti az emberáldozataikat. THIETMAR VI. 23–25. A liuticsoknál meglévő szokás azonban nem igazolja, hogy a besenyők is ilyen szokást követtek volna. Brúnó térítő útjával kapcsolatban lásd még: GALAMB 2001. 180–185.

Brúnó az egyetlen, aki saját magával kapcsolatban ír le ilyen rendkívüli találkozást.⁷⁵² Ugyanakkor Brúnó műveiben a besenyőkkel való találkozás az egyetlen olyan történet, amelyben Brúnó saját magával kapcsolatban ír le csodás eseményt.

Az 1515-ből való Halberstadti breviárium szerint Brúnó két évet töltött Magyarországon, templomokat alapított, erősítette az egyházszerkezetet. Amikor egy részint keresztény, részint pogány városban szónokolt, az ottani előkelők bottal agyon akarták verni, ám Brúnó csodálatos módon megmenekült. Támadói ezután megtértek. A breviárium szerint a város neve Prago volt. Ez a név első hallásra Prágát juttathatja az olvasó eszébe, de Voigt német kutató szerint kizárható, hogy a cseh Prágával keverték volna össze a település nevét.⁷⁵³ A breviáriumban megőrzött történet igen kései lejegyzésű, ami kételyt ébreszt a történet hitelességével szemben. Más források alapján azonban annyi valószínűsíthető, hogy Brúnót megsebesítették magyarországi térítő útja során.⁷⁵⁴

Mi bírhatta rá a támadókat a szent tiszteletére? Egyes esetekben adódnak gyakorlatias válaszok: Konstantinon a magyarok észrevették, hogy követ, ezért engedhették útjára; a túszul ejtett Maiolus apát esetében a váltságdíj reménye is szerepet játszhatott abban, hogy jól bántak vele. Figyelembe kell azonban venni más szempontokat is. A tárgyalt példák többségében a barbár támadók számukra idegen területre nyomulnak be, és ott találkoznak a „szent emberrel”. Az iránta való tiszteletben talán szerepe lehetett egy olyan meggyőződésnek, hogy az idegen földön az ottani törvények az érvényesek, és az ottani Isten uralkodik, akinek hatalma arra a helyre korlátozódik. Ezért kell tisztelni az ő szentjét.⁷⁵⁵ A hunok, germánok, magyarok minden bizonnyal nem tekintették kizárólagosnak a maguk hitét. Brémai

⁷⁵² Maiolus ugyan szól a levelében az elfogatásáról, de a találkozás csodás voltáról nem ír, és arról sem, hogy tiszteletben részesítették volna.

⁷⁵³ A német kutató szerint Brassóról lehet szó. VOIGT 1907. 100., 277. 417. jegyzet. Az azonban nem tűnik igazolhatónak, hogy Brúnó járt volna Erdélyben. Voigt szerint a fekete magyarok földje Ajtony (Achtum) területe volt.

⁷⁵⁴ Brúnó magyarországi térítéséhez lásd KRISTÓ 1985. 11–17.; TÓTH 1997. 81–94. Újabbán TÓTH 2012. 41–55. Szent Dénesről is azt tartja a legendája, hogy amikor a frankok földjére ment téríteni, a bálványimádó papok ellene uszítják a népet, Dénes közelébe jutva azonban az emberek térdre hullanak vagy elmenekülnek. JACOBUS DE VORAGINE: Szent Dénes. 251–252.

⁷⁵⁵ Lásd fentebbi hivatkozást Trillmichre. A vallásnak és egy területnek az összekapcsolódására lehet példa Szent Adalbert korai életrajza. A poroszok azzal fogadják Adalbertet, hogy abban az országban közös törvény uralkodik, és a hittérítők, akik idegen törvényt képviselnek, vagy elmennek innen, vagy lefejezik őket. (Vita prior 28. cap.) Az egyistenhitnek és a területhez kötődő hitnek szembenállására jó példát találunk a Bibliában: Benhadad, Arám királya vereséged szenved Izrael királyától, Áchábtól. Szolgái ezután azt javasolják neki, legközelebb síkságon ütközzön meg Izrael fiaival, mert „Istenük hegynek Istene”. Izrael serege azonban ismét legyőzi őket. Eszerint tehát az arámiak saját hitük mellett elfogadták Izrael Istenének létét is, de hatalmát helyhez kötöttnek képzelték. (Királyok első könyve 20,1–20) A Kivonulás könyvében így szól az Úr: „Senki mást ne tekints Istennek, csak engem” (Kiv. 20,3). A Benhadad elleni csata története is azt fejezi ki, hogy Izrael Istene mindenütt Úr, hatalma nincs helyhez kötve.

Ádám szerint például a svédek isteneik nevét kiáltozták a csatában, de a keresztény Isten nevét is kiabálni kezdték.⁷⁵⁶ A keresztény hitet tehát fokozatosan vették át. Ennek a fokozatosságnak lehetett része a keresztény pap tiszteletben tartása is. A kora középkor germánok többségükben keresztények voltak, igaz, ariánusok.⁷⁵⁷ A vikingekről és a magyarokról szintén elmondható, hogy nem hagyta őket érintetlenül a keresztény hit. Ez is magyarázza, hogy tisztelték a keresztény szentet. A támadók elé lépő ember meggyőződéssel teli, tekintélyes fellépésének szintén meg lehetett a maga hatása.⁷⁵⁸ A földi magyarázatok mellett vallásos szempontból megemlítendő az isteni Gondviselés szerepe a megtámadottak megmenekülésében.

A szent és a barbárok találkozásáról szóló legendaszerű elbeszélésekben visszatérő fordulatok a csodák. Több helyen találkozunk azzal a fordulattal, hogy a támadónak megbénul a karja. Jelen van Szt. Hospitius és a langobárdok találkozásáról szóló elbeszélésben Tours-i Gergelynél és Paulus Diaconusnál. A támadó megbénulásának fordulata ugyancsak fellelhető Thietmar krónikájában, amikor a canterbury-i érsek és a dán támadók találkozását írja le a szerző. Megvan a bémulas csoda Iacobus remetéről és Theothimusról szóló elbeszélésekben is. Attila és Leó pápa találkozásának leírásánál Paulus Diaconus szól Attila látomásáról. A csodás elem tehát visszatérő fordulat a szent és a „barbár” támadóról szóló történetekben. Ezekhez hasonló „látványos” csodás elem azonban hiányzik Wicbert és a magyarok találkozásának leírásából. Az elbeszélés szerint Wicbert szavaival megszelídítette őket, és néhányat meg is térített közülük Krisztushoz. Ebben a tekintetben Wicbert és a magyarok története eszünkbe idézheti Konstantin-Cirillnek és Metódnak az ungrokkal (magyarokkal) való találkozástörténetét.

A fentiek során szóltam szaracénokkal, vikingekkel, valamint magyarokkal és besenyőkkel találkozó szentekről. A magyarokkal, besenyőkkel kapcsolatban felmerülhet az a gondolat, hogy a nyugati szempontból „barbár” steppei népek türelmesek voltak keresztény papokkal szemben, és nem is gondoltak rá, hogy bántalmazzák a hozzájuk érkező papot. A példák azonban azt mutatják, hogy a türelem nem mindig érvényesült. A portyázó magyarok megölték Szent Wiboradát, a Sankt Gallen közelében élő remeteasszonyt. Luxeuil apátját megölték, a remiremonti

⁷⁵⁶ BRÉMAI ÁDÁM IV. 22. Ádám szerint az északiak azt tapasztalták, hogy a keresztény Isten jobban segíti őket, míg a pogány istenekben gyakran csalódnak.

⁷⁵⁷ Amikor az ariánus vizigótok Alarik vezetésével feldúlták Rómát 410-ben, a keresztény templomokat és az oda menekült embereket megkímélték. Lásd Szent ÁGOSTON: Isten városáról, I. kötet, 62–64.

⁷⁵⁸ Hasonló eset játszódik le a Szent János szerinti Evangéliumban Jézus elfogásakor. (János 18,4–6) Jézus halálfélelméről Máté 26,36–46.; Márk 14,32–42.; Lukács 22,39–46.

apácákat pedig télvíz idején beledobálták a Mosel folyóba.⁷⁵⁹ Igaz, ezekben az esetekben *nem* a megszentelt életű keresztények érkeztek a maguk mindennapi életét élő nomádok közé, hanem a portyázó harcosok hatoltak arra a földre, ahol a keresztények éltek. Brúnó és társai azonban a nomádok földjére léptek. Az ő történetükben pedig arról olvasunk, hogy a besenyők megostorozták a hittérítőket, és csak később jutottak a vezérek elé, akik engedélyezték a térítést. Ezeknek az eseteknek a tükrében még inkább elgondolkodtató, miért voltak a „barbárok” más alkalmakkor türelmesek a hithirdetők iránt?

Hosszabb folyamat eredménye, amíg a pogányok elfogadják a keresztény hitet. Ennek a folyamatnak egyik állomását szemléltetik azok a történetek, amelyek a szent és a pogány támadó találkozásáról és az utóbbi megszelídüléséről szólnak. A pogányok és a szentek találkozása nem mindig végződött a szent életben maradásával. Számos példa hozható fel arra, amikor a szent halálával tesz tanúbizonyságot hite mellett. A pogányok tiszteletnyilvánítása a szent ember előtt azonban szintén gyakori fordulat a szentekről szóló elbeszélésekben. A legendaszerű szövegekben a barbár támadás gyakran úgy tűnik föl, mint Isten büntetése. Amikor a szent ember előtt megszelídül a barbár támadó, ez jelképezi az Isten megbocsátó kegyelmét. A fenti történetek ezen felül azt is példázzák, hogy a biztos hitű fegyvertelen ember milyen erővel bírhat a fegyveres támadókkal szemben.

3.2.2. Kapcsolattartás, nyelvtudás, egymás megértése

Miután a kereszténységtől eltérő vallású embercsoport nem mutat ellenségességet, a hittérítő megkezdheti igehirdető munkáját. Felmerül a kérdés: hogyan értettek szót a térítők azokkal, akiket téríteni akartak?

Amennyiben nem állt rendelkezésükre a szükséges nyelvtudás, tolmácsokat kellett igénybe venniük. Európa keresztény hitre térésének kora középkori történetéből is találunk erre figyelemre méltó példát. Az angol nép egyháztörténetének szerzője, a 735-ben elhunyt Beda Venerabilis leírja, hogy az angolokhoz induló itáliai hithirdetők féltek attól, hogy olyan nép közé jutnak, melynek nem értik a nyelvét. A frankok földjéről tolmácsokat vittek tehát magukkal.⁷⁶⁰

Korszakunkban Szent Gellért nagyobbik legendájában találunk tolmácsokról szóló adatot. Amikor Gellért beszédet mondott a napba öltözött asszonyról, Konrád, fehérvári prépost tolmácsolta a szavait.⁷⁶¹ A marosi püspökség megalapításakor

⁷⁵⁹ Szent Wiborada élete, HKÍF 206.; BÓNA 2000. 48–49. Az apácák vízbe vetéséről a *Miracula S. Adelphi* ír (835. o.), lásd VAJAY 1968. 60.

⁷⁶⁰ BEDA I. 25. (53.)

⁷⁶¹ Szent Gellért püspök nagy legendája, 73.; SRH II. 488. „... Gerardus indutus assumpto interprete, videlicet Conrado Albense preposito...”

Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél és Pannonhalma közösségei szerzeteseket küldtek Gellért segítségére. Köztük volt „hét tanult es magyar nyelven avatott tolmácsoló férfi”: Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István.⁷⁶² Gellért nagy művében, a *Deliberatióban* azt írja, hogy a hitetlenek terítésénél felhasználja az észérveket.⁷⁶³ Tehát Gellért a közvetlen térítésben is részt vett. Ilyenkor minden bizonnal tolmács fordított neki. Amikor Gellért Aba Samuel királyt húsvétkor a templomban megfeddte, latinul beszélt, a királynak pedig tolmács fordította a püspök szavait.⁷⁶⁴ Ebből úgy tűnik, Gellért ekkorra sem tanult meg annyira magyarul, hogy beszédet tudott volna mondani.

Másik lehetőség, amikor a hittérítő megtanulja a leendő hívei nyelvét. Querfurti Brúnó írja az öt remete testvéréről szóló művében, hogy a testvérek fáradtságos munkával tanulták a szlávok nyelvét, hogy téríthessenek. Az öt testvér közül kettő volt itáliai, ők lengyelországi társaikkal gyakorolhatták a szlávok nyelvét. A missziót végül is nem kezdhették el, mert nem érkezett meg a szükséges pápai engedély, és időközben rablók ölték meg a remetéket. Az egyik remete, Benedek még Itáliában arra figyelmeztette Brúnót, hogy tanuljon meg szlávul. Erre még Itáliában, Szent Romuald remetéi között nyílhatott is számára lehetőség, hisz Boleszláv, lengyel fejedelem fia is tagja volt a közösségnek.⁷⁶⁵ Arról, hogy térítő útjai során ütközött-e nyelvi akadályokba, Brúnó nem ír. Arról sem értesülünk, hogy a magyarok vagy a besenyők földjén milyen nyelv segítségével boldogult a szerzetes. Nem derül ki, hogy elég volt számára a szláv tudása, vagy a magyar és besenyő nyelvvel is meg kellett-e ismerkednie.

Hogy az idegen nyelv használata bonyodalmakkal járhatott, és furcsa helyzeteket eredményezhetett, arra jó példát ad Merseburgi Thietmar krónikája. A krónikás püspök megemlékezik elődjéről, Merseburg első püspökéről, Bosoról. Leírja, hogy Boso tanította a szlávokat a *Kyrie eleison* imádságra. A szavak értelmét is megmagyarázta nekik. A szlávok azonban elferdítették a szavakat, és *Kyrie eleison* helyett azt mondták, *ukrivolsa*, ami az ő nyelvükön annyit jelentett, az éger a bozótban áll.⁷⁶⁶ A történetből megtudhatjuk, hogy a hittérítők szlávul szóltak a pogányokhoz, hiszen Boso megmagyarázta nekik a szavak értelmét. Azonban mégis liturgikus nyelven tanította őket erre az imádságra.

Érdemes megemlékezni a 11. század végén élt merseburgi püspökről, Werner-ről is. Róla azt olvashatjuk, hogy nem tudott szlávul. Hogy híveinek prédikálni

⁷⁶² Uo. 77–78.; SRH II. 494. „... erant septem viri literati et Ungarica lingwa (sic) interpretes expediti...”

⁷⁶³ *Deliberatio*, VII. 114. 454–455.; SZEGFÜ 2000. 387–400., 391.

⁷⁶⁴ Szent Gellért püspök nagy legendája 83.; SRH II. 500.

⁷⁶⁵ BRÚNÓ, *vita quinque fratrum* 2–5. cap. 720–722.; VOIGT 68. 386–390.; KÜRBIS 2000. 317–321., 319.; MILADINOV 212/213–224/225.

⁷⁶⁶ THIETMAR II. 37.

tudjon, leíratta magának a beszédet szláv nyelven, de latin írásjelekkel, és azt olvasta fel a hívei előtt.⁷⁶⁷

A térítés során nemcsak a szavak és az érvek hathattak a hallgatóságra, hanem a szertartások, a jelképek ereje is. Beda művében olvashatjuk, hogy a Kentbe érkező hittérítők kereszttel és Krisztus képével közeledtek az uralkodó Ethelbert király elé, és közben litániát énekeltek. Miután a király intett nekik, leültek, és kifejtették nézeteiket. Ezután Ethelbert engedélyt adott nekik, hogy országában térítsenek. Amikor a város felé közeledtek, kereszttel és Krisztus képét vitték maguk előtt, közben pedig énekeltek.⁷⁶⁸ Felfigyelhettünk rá, hogy a hithirdetők gondot fordítottak a szavakkal történő meggyőzésre. A szavak erején túl azonban a jelképek, a szertartások is hatással lehettek a pogányokra. Hasonló módszerek előfordulhattak a 10-11. századi közép- és kelet-európai térítések során is.

A 10. század második feléből, tehát vizsgált korszakunkból találunk ide illő esetet. Az Elmúlt idők történései c. orosz forrásban olvasható, hogy a ruszokhoz különféle népek hithirdetői érkeztek, hogy megtérítsék őket. A zsidó vallást Vlagyimir elutasítja, mert nem akarja, hogy az ő népe is szétszóródjék, mint a zsidóké. Az iszlámtól leginkább a szesztilalom riasztja el a Vlagyimirt. A nyugati kereszténységet is elutasítják. Egyedül a görögök hitet nem vetik el. Ezután követeket küldenek mindenfelé, hogy ismerjék meg az egyes vallásokat a maguk hazájában. A követek mindenhol csalódottan érkeznek, egyedül a görögöktől nem. Ott megragadja őket a templomban a tömjén és a papok éneke.⁷⁶⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a szertartások, jelképek ereje is fontos szerepet játszott a pogányok megtérítésében.

A meggyőzés eszköze lehetett az is, hogy a régi vallást nem söpörték el nyom nélkül, hanem átvettek belőle olyan elemeket, amelyek a kereszténység rendszerétől sem idegenek.⁷⁷⁰ Erre példa Nagy Szent Gergely pápa levele Mellitus apátnak, melyben a britanniai hittérítőknek ad tanácsot. Eszerint nem szabad lebombolni a pogány templomokat. A bálványokat ugyan le kell rombolni, a templomot azonban nem. A nép nagyobb kedvvel fog abba a templomba járni, amely régen is szentélye volt. Az áldozatbemutatásról azt írja Gergely pápa, hogy vágjanak le ezután is állatokat. Azonban ne áldozzák fel őket, hanem egyék meg azokat egy ünnepség keretén belül. Így továbbra is megmarad valami a régi ünnepek emlékéből.⁷⁷¹ Ezt a módszert az egyházi szakirodalom akkomodációnak,

⁷⁶⁷ MGH SS XII. 246.; RICHTER 1976. 59–60.

⁷⁶⁸ BEDA I. 25.

⁷⁶⁹ The Russian Primary Chronicle, 96–111.; Nyesztor-Krónika. Poveszty vremennyh let. Ford. FERINCZ István. 29–38. (Köszönet Ferincz Istvánnak, amiért használhattam a kéziratot.)

⁷⁷⁰ Font Márta is ír erről a lépcsőfokról, és használja a „szinkretizmus” kifejezést. FONT 2005 97.

⁷⁷¹ BEDA (A history ...) I. 30. 86–87.

inkulturációnak nevezi.⁷⁷² Gergely pápa levelét Beda Venerabilis beépítette az angol nép egyháztörténetéről írt művébe. Ez a szöveg a magyar térítés történetében is érdekes lehet. Pilgrim, Passau püspök ugyanis ezt írja a magyarok közt végzett missziós tevékenységről: „Amikor hozzájuk a szerzeteseket és a kanonokok közül alkalmas férfiakat, papokat, továbbá minden egyes egyházi rangból klerikusokat küldtem, és életük teljes megtérésük révén úgy rendeztettem, ahogyan azt az angolok történetéből ismerem, az isteni kegyelem intézményeivel tüstént meghozta gyümölcsét.”⁷⁷³ Elképzelhető, hogy a magyarországi térítés során is alkalmaztak hasonló módszereket, mint amelyek Beda könyvében olvashatók. A skandináv térségből hozhatók ide illő példák. Közép-Svédországban, Frösö szigetén, a templom kórusa alatt elszenesedett nyírfatörzslet találtak, körülötte állatesontokkal. 900 és 1050 között szentként tisztelt fa állhatott ott, melyre áldozati állatokat akasztottak. Később annak helyén épülhetett a templom. A Gutasaga szerint egy Botair nevű ember templomot épített egy „vi” nevű helyen. A „vi” kőrákás, mellyel pogány szentélyt kerítettek körül.⁷⁷⁴

Fontosnak érzem a különbségtételt két vallástudományi fogalom, a szinkretizmus és az inkulturáció között. A szinkretizmus szó Plutarkhosznál jelenik meg. Abban az értelemben használja, hogy a krétaiak gyakran háborúskodnak ugyan egymással, de a külső ellenséggel szemben az összes kréai összefog. Rotterdami Erasmus a belső (felekezeti) különbségek ellenére történő összetartásra használja ezt a kifejezést. A 19. századtól alkalmazzák vallástörténeti fogalomként.⁷⁷⁵ Az én meglátásomban a szinkretizmus különböző vallások özszemosását jelenti. Eredményképpen olyan hitvilág jön létre, amely egyik alkotóelemével sem azonos. Az inkulturáció esetében az egyik vallás magába épít a másikból olyan elemeket, amelyeket beépíthetőnek tart. Eredményképpen az egyik vallás kerül ki győztesen találkozásból, mely megtartja saját lényegét. Erre példa az az eljárás, amelyet Gergely pápa javasolt a Britannia hittérítőinek.

Alább kitérek majd „kettős” hitű uralkodókra. Az ő hitük nem nevezhető kereszténynek, de a korábbi pogány hitvilággal sem egyezett meg teljesen. A pogány hitvilág ugyan befogadta Krisztust is, de csak mint egy istent a sok közül. Hosszabb folyamat eredménye volt, amíg a kereszténység kizárólagossá válhatott.

⁷⁷² ORVOS 2000.

⁷⁷³ PILGRIM 24.

⁷⁷⁴ CAPELLE 36–38. Torsten Capelle könyve, melybe a fenti példák olvashatók, nem a kereszténység elterjedésének folyamatát szándékozik bemutatni, hanem a pogány hitvilág elemeinek középkori továbbélését.

⁷⁷⁵ STOLZ 2001. 527.; Christoph Marksches: Synkretismus V. Kirchengeschichtlich. 539. Lásd még Szinkretizmus. In: Magyar Katolikus Lexikon XIII. Budapest 2008. 300.; Inkulturáció. In: MKL. V. Budapest 2000. 313.; a rítusvita a 17–18. században, a kínai és indiai misszió során merült fel. Rítusvita. In: MKL. XI. Budapest 2006. 634.

3.2.3. Mi bírta rá pogányokat a megtérésre?

A források alapján érdemes elgondolkodni azon, mennyiben játszott szerepet a pogányok megtérésében a megfontolt érdek, a kényszer és a személyes meggyőződés.

A pogányok számára vonzóvá tehetta a kereszténységet, hogy a tapasztalataik szerint több sikert remélhettek tőle, mint korábbi vallásuktól. Kora középkori esetek is fölhozhatók erre példaként,⁷⁷⁶ de a 11. század második felében alkotó Brémai Ádám művében is olvasható ide illő történet. A harcban tapasztalt idegenfelfogásról szóló fejezetében már említettem, hogy Ádám szerint a svédek azt tapasztalták: ha a csatában a keresztény Istenhez kiáltanak, jobban segíti őket, mint a pogány vallás istenei.

A sikeren túl áttérésére ösztönözhetette a pogányokat, hogy a kereszténység jobb magyarázatot adott életük nagy kérdéseire, mint saját korábbi hitük. Beda Venerabilis és Toursi Gergely műveiben találunk erre példát.⁷⁷⁷

További indok, hogy sokan mérceként tekinthettek a nyugati világra, és hasonlítani igyekeztek hozzá. A 9. századtól a szláv fejedelmek a frank urak életmódját akarták átvenni, ehhez hozzátartozott a vallás átvétele is. Nem hagyható figyelmen kívül a politikai szempont sem. A pogány fejedelem a keresztény hitre térés által számíthatott arra, hogy a keresztény uralkodók maguk közé valónak ismerik el. Ezenkívül az egyházszerkezetre támaszkodva hatalmát is megerősíthette. Egy államban élő, de különböző nyelvű népcsoportok összekovácsolására is lehetőséget adott a közös vallás. Erre látunk példát Bulgáriában, ahol török nyelvű bolgár hódítók és szlávok éltek.⁷⁷⁸ A közösen felvett keresztény vallás egységbe foghatta őket. Vlagyimir rusz birodalmában is megvolt a vallásnak ez az összekötő szerepe a különböző népcsoportok között. Az uralkodói hatalom megszilárdításával

⁷⁷⁶ A gótok egyes kutatók szerint azután tértek át a keresztény hitre, miután királyuk, Fritigern legyőzte vetélytársát, a keresztényüldöző Atanarichot. (HAENDLER 7.) Toursi Gergely is ír hasonló esetről a frankok történetéről szóló művében. Elbeszélése szerint Chlodwig király az alamannokkal vívott csatában fogadalmat tett, hogy felveszi felesége, Chrodichilde hitét, ha győzedelmeskedik (TOURS-I GERGELY II. 30.).

⁷⁷⁷ Beda Venerabilis írja le következő történetet. Northumbria királyának, Edwinnek egyik főembere beismeri, korábbi hitük nem magyarázta meg, mi van a születés előtt és mi lesz a halál után. Azt javasolja, hogy ha a kereszténység biztosabbat mond ezekről a dolgokról, akkor azt a hitet kell követni (BEDA II. 13.). Toursi Gergely gestájában is olvashatunk hasonló esetről. Eszerint, amikor Chlodwig be akarja jelenteni a frank harcosoknak, hogy megkeresztelkedik, a frankok meg sem várják, amíg királyuk megszólal, és így kiáltanak: „Elhagyjuk a halandó istent, kegyes király, és készek vagyunk azt az Istent követni, akiről Remigius azt hirdeti, hogy halhatatlan.” (TOURS-I GERGELY II. 31.) Miért mondják a harcosok, hogy régi istenük halandó? A germán hitvilágban találunk erre magyarázatot. A germán hit szerint a világ végen meghalnak az istenek. Chlodwig népe inkább a halhatatlan Isten oldalán akart állni, annak az oldalán, akié a végső győzelem lesz. (K. D. SCHMIDT: Germanischer Glaube und Christentum. 1948. 57. Idézi HAENDLER 21. Lásd még: EDDA 7–23. és az 501. oldalon Balogh Anikó utószavát.)

⁷⁷⁸ NÓTÁRI 2005. 44.

összefüggésbe hozható, hogy a közép- és kelet-európai térségben az uralkodók viszik keresztül népük krisztianizálását.

A megtérésről szóló történetek bővelkednek a csodák leírásában. Ezek többnyire a hittérítő szent által mennek végbe. Ilyen Poppa tüzesvaspróbája Harald dán király előtt, amiről Widukind, később Thietmar és Brémai Ádám is írnak. Vannak olyan elbeszélések is, melyekben nem a hittérítő műveli a csodát. Ilyet olvashatunk Gallus Anonymus krónikájában Mieszko fejedelemről. Eszerint Mieszko hét éves koráig vak volt, majd a születésnap ünnepségen az ujjongás és taps hatására váratlanul meggyógyult.⁷⁷⁹ A krónika szerint gyógyulását úgy tekintették, mint előjelet: Lengyelország addig sötétben járt, Mieszko vezeti majd a hit világosságára. A vakságból való felgyógyulás szerepel a rusz fejedelem, Vlagyimir történetében is. Az Orosz Őskrónika szerint Vlagyimir éppen vakságban szenvedett, amikor megérkezett hozzá Anna, a menyasszonya. Anna tanácsára Vlagyimir megkeresztelkedett. Erre elmúlt a betegsége.⁷⁸⁰ Brémai Ádámnál egy pogány pap vakul meg, majd csodálatos módon visszakapja látását.⁷⁸¹ A megtérések történetében tehát visszatérő fordulat, hogy egy pogány ember vakságból gyógyul fel, és ez lesz előképe lelki megvilágosodásának. Figyelemre méltó, hogy Merseburgi Thietmar csak a dán király, Harald megtérésénél beszél el csodát, a lengyel Mieszkóval es a rusz Vlagyimirral kapcsolatban ilyesmit nem említ.⁷⁸² Vlagyimirt bűnös embernek ábrázolja Thietmar, és nem írja, hogy a keresztsége után megjavult volna. Arról azonban beszámol, hogy segített a szegényeknek. Az Őskrónika is szól Vlagyimir bűneiről, de csak a keresztsége előtt.

Az uralkodók áttérésében több esetben is szerepe volt a feleségeknek. Korszánkban Mieszko feleségéről, a cseh Dobraváról írják a források, hogy megtértette férjét.⁷⁸³ A rusz fejedelmet, Vlagyimirt is felesége, Anna inti a megkeresztelkedésre.⁷⁸⁴ Arra is van azonban példa, hogy a vallási különbség eltávolította az asszonyt a férjétől: Grönland viking honfoglalójának, Vörös Eriknek a felesége, Thjodhild keresztény lett. Templomot is épített Grönlandon. Erik azonban megmaradt korábbi hite mellett. Az elbeszélés szerint Thjodhild nem élt együtt pogány férjével. Erik mindenesetre megengedte, hogy felesége templomot építsen. Igaz, a templom olyan helyre épült, ahol Erik nem mindig látta.⁷⁸⁵

⁷⁷⁹ GALLUS I. 4. 398.

⁷⁸⁰ The Russian Primary Chronicle 113.

⁷⁸¹ BRÉMAI ÁDÁM IV. 28.

⁷⁸² THIETMAR IV. 55., 56., VII. 72.

⁷⁸³ THIETMAR IV. 55.; FONT 2005. 93.

⁷⁸⁴ The Russian Primary Chronicle 113.; FONT 2005. 93.

⁷⁸⁵ Erik's saga 5. cap. 86. Az 1960-as évek elején tárták fel a grönlandi Kagssiarssukban azt a kicsiny templomot, mely Thjodhild templomával lehet azonos 86–87. 3. jegyzet; CAPELLE 24–25.

Amikor az államhatalom vezényelte le a hittérítést, ez összefonódott az erőszakkal.⁷⁸⁶ Hogyan vélekedtek az erőszakos térítésről az egyházi szerzők és maguk a hittérítők?

A kereszténység korai szakaszában a keresztény írók teljesen elvetették a háborút. Tertullianus, Origenes, Lactantius egyházatyák szerint a keresztény ember csak az imáival harcolhat, fegyverrel nem. Szent Ágoston volt az, aki fölújította a rómaiak elméletét az igazságos háborúról, a *bellum iustum*-ról. Ágoston szerint igazságos a háború, ha annak célja a béke és a rend helyreállítása.⁷⁸⁷ Helyénvalónak tartja az erőszakot a donatista eretnekekkel szemben, de ebben az esetben is figyelmeztet az emberségre.⁷⁸⁸ Az eretnekekkel kapcsolatban idézi az *Evangélium cogo intrare* szavait. Az idézet abból az evangéliumi példabeszédből való, melyben a király lakomát rendez, de a meghívottak nem jönnek el. Erre a király megparancsolja szolgálóinak, hogy menjenek ki az utakra, és akit csak ott találnak, azt kényszerítsék bejönni a lakomára. Ágoston ezt azokra vonatkoztatja, akik elpártoltak az igaz hittől: a szakadárokra, eretnekekre. Velük szemben lehet erőszakot alkalmazni. A pogányokat azonban nem lehet rákényszeríteni az áttérésre. Hans-Dietrich Kahl szerint Ágoston alapján a pogányok térítésével kapcsolatban elkülöníthető az erőszakos térítés közvetett és közvetlen fajtája. Ágoston a közvetlen erőszakot elveti, a közvetett erőszakot helyesnek tartja. Eszerint le kell rombolni a pogányok szentélyeit, lehetetlenné kell tenni hitük gyakorlását, hogy így megnyíljon a lehetőség a megterítésükre.⁷⁸⁹ A közvetett erőszakos térítés mellett a pogányok elvileg megtarthatták saját hitüket, de csak titokban, nyilvánosan nem gyakorolhatták.⁷⁹⁰ Nyílt erőszakot először a szászok térítésénél vetettek be. Nagy Károly törvénye, a *Capitulatio de partibus Saxoniae* (782) halálbüntetés terhe mellett tette

⁷⁸⁶ FONT 2005. 93., 95.

⁷⁸⁷ Lexikon des Mittelalters (LdM). München–Zürich 1977–1998. I. 1849–1851.; ERDMANN 5–7.; BOROSY 1987. 199–200.; ANGENENDT 2007. 372–380.

⁷⁸⁸ Szent Ágoston Marcellinushoz írt levele. Lásd Szent ÁGOSTON: Az Isten városáról, I. kötet, 61. 2. jegyzet.

⁷⁸⁹ ERDMANN 5–7.; KAHL 159–160. Kahl Ágostonnal kapcsolatban a következő műre hivatkozik: G. WALTER: Die Heidenmission nach der Lehre des hl. Augustinus. Münster–Wien 1921. A bibliai idézet magyarázatához lásd FRAESDORFF 141. Lc. 14. 23. Baronas is Kahl munkájára hivatkozva írja, hogy Brúnó csak a hitehagyókkal szemben tartja megengedhetőnek a kényszert. BARONAS 2009. 46.

⁷⁹⁰ A közvetett erőszakot javasolja Nagy Szent Gergely pápa is. Egyik levelében megjelenik az a gondolat, hogy a keresztényeknek hatalmuk alá kell vetniük a pogány népeket, hogy így lehetővé tegyék a békés hittérítést. Gergely egy másik levelében azt javasolja, hogy a pogányokra magasabb adót vessenek ki, és így szorítsák rá őket a megtérésre. (Erdmann 8.; Gregorii I. papae Registrum epistolarum I. 73. ep. MG EE. I. 93.; IV. 26. ep. MG EE I. 261. Epistolae.; KAHL 161. 230) Bedánál is találunk ide illő sorokat. Eszerint Ethelbert király azt tanulta, hogy Krisztus szolgálatát szabadon kell elfogadni. Mindazonáltal szívesebben nézett azokra, akik keresztények voltak. (BEDA I. 26., 71.)

kötelezővé a megkeresztelkedést. A birodalmi évkönyv szerint 782-ben Verdennel 4500 száaszt mészároltak le a király parancsára.⁷⁹¹ Alkuin, Nagy Károly udvarának tekintélyes teológusa helytelenítette a véres térítést. Ez tűnik ki abból a leveléből, amit Arnak, Salzburg püspökének írt. „A szászok szánalmas nemzetsége azért veszítette el annyiszor a hit szentségét, mert sohasem volt meg szíve mélyén a hit alapvetése.”⁷⁹²

Az avar kagánátus megdöntése után az avarok és szlávok térítése során már nem folyamodtak ilyen mértékű erőszakhoz. 796-ban egy gyűlésen úgy határoztak: „A pokol rémes kínja keltsen félelmet, ne pedig a véres kardél.”⁷⁹³ Hátrányos megkülönböztetést azonban alkalmaztak a pogányokkal szemben, sőt, közembe-
rekkel szemben a verést is.⁷⁹⁴

Hand-Dietrich Kahl, német történész öt fokozatát különíti el az erőszakos térítésnek. A legendásabb fokozat esetén a világi hatalomnak az volt a célja, hogy a hit-térítést akadályozó pogány hatalmat legyőzze, és megadja a biztonságos terítés feltételeit. Az egyes pogányokat ebben az esetben nem kényszerítették arra, hogy áttérjenek.⁷⁹⁵ Erősebb fokozatot jelentett, amikor a pogány lakosság választhatott megkeresztelkedés és a száműzetés között. Erre példa a christburgi szerződés, melyet a balti térségben tevékenykedő Német Lovagrend kötött 1249-ben a poroszokkal. Eszerint a pogányoknak egy ingben kellett átlépniük szülőföldjük határát.⁷⁹⁶ Még kíméletlenebb volt az a módszer, amikor halálbüntetés terhe mellett tették kötelezővé a megkeresztelkedést. Erre utasít Nagy Károly törvénye, a *Capitulatio de partibus Saxoniae*.⁷⁹⁷ A térítésre irányuló hadjáratoktól különböznek az egykori keresztény területek visszaszerzésére irányuló hadjáratok, es az ehhez kapcsolódó megtorlás. Ennek nem a térítés volt a célja, hanem a pogányok, hitehagyók kiirtása. Ennek enyhébb változatában megkegyelmezték azoknak, akik a hajlandók voltak megkeresztelkedni. Kíméletlenebb hadjárat során a kiirtás volt a cél.⁷⁹⁸

⁷⁹¹ Itt figyelembe kell venni, hogy a szászok többször is felkeltek a frankok ellen, tehát visszaeső bűnösöknek, hitehagyóknak számíthattak. A szász terület meghódítása ugyanakkor nemcsak vallási, hanem politikai esemény is volt. A szászok a frank uralkodó alattvalói lettek, az uralkodó elleni lázadás pedig felségárulásnak számított, és szintén halállal büntették.

⁷⁹² „Idcirco misera Saxonum gens toties baptismi perdidit sacramentum, quia numquam habuit in corde fidei fundamentum.” ALKUIIN 118. levele, 164. o.; SZÁDECZKY-KARDOSS 295.; Lásd még ANGENENDT 2007. 403.

⁷⁹³ NÓTÁRI 2005.; *Dictatus Paulini patriarchae*. In SZÁDECZKY-KARDOSS 291.

⁷⁹⁴ *Ratio de cathecizandis rudibus*. Lásd VAVŘINEK, Vladimír: *Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grosmährens*. Historica VII. Praga 1963. 5–56., 11.

⁷⁹⁵ KAHL 223–224.

⁷⁹⁶ KAHL 228–231.

⁷⁹⁷ KAHL 231–232.

⁷⁹⁸ KAHL 224–228.

Az erőszakos térítésben nyilván szerepe volt a vallásos buzgalomnak. Ugyanakkor a térítésnek ez a fajtája ürügyet adott a hódításra, és lehetővé tette, hogy a meghódított pogány vidék beépüljön a keresztény államba.⁷⁹⁹ Thietmar Deuvix (Géza) fejedelemtől jegyzi meg, hogy sokakat erővel tett kereszténnyé. Ezt Szent István legendái is megerősítik. A kis legenda szerint István apja a katonaság vezetőit az igaz Isten hitére térítette. „Akiket pedig rajtakapott azon, hogy más utat követnek, fenyegetéssel és rémítetéssel törte igába.”⁸⁰⁰ Ha Szent István harcait szemügyre vesszük, tapasztaljuk, hogy keveredik bennük a vallási és a politikai indíték. Koppány vallását nem ismerjük, de tudjuk, hogy a levírátus szokása szerint akarta feleségül venni István anyját, tehát hódolt az ősi szokásoknak.⁸⁰¹ Az erdélyi Gyula ortodox keresztény lehetett, népe körében azonban még sokan lehettek pogányok. A hildesheimi évkönyv szerint István erőszakkal térítette keresztény hitre Gyula orszagát.⁸⁰² A fekete magyarokról tudjuk, hogy pogányok voltak. Az ő térítésüknél is alkalmaztak nyílt erőszakot. Querfurti Bruno szerint némelyeket közülük megvakítottak.⁸⁰³ Ajtonyról, Marosvár uráról leírja Szent Gellért legendája, hogy megkeresztelkedett, sőt monostort is alapított. Vallásában azonban nem volt tökéletes, hiszen hét felesége volt.⁸⁰⁴ A törzsfők népe valószínűleg inkább a pogányságra hajlott. Mindez lehet érv a háborúk vallási jellege mellett. Ajtonyról ugyanakkor leírja a Gellért legenda, hogy nem tisztelte István királyt, bitorolta a Maroson leúsztatott sőt, öröket tartott a Maros révhelyein a Tiszáig, és mindent megvámoltatott.⁸⁰⁵ Az erdélyi Gyuláról megjegyzi a krónika, hogy gyakran támadta meg a magyarokat. A Keán elleni háború kapcsán pedig nem említ vallási okot a krónika.⁸⁰⁶ A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy István háborúiban a vallási indíték mellett nagyon fontos szerepet játszott a politika is. A győzelmet követő hittérítésre, tömeges keresztelésre egyébként csak Ajtony legyőzése utánról tudunk, illetve a fekete magyarok esetében lehet ezt valószínűsíteni.

Az erőszakos térítéshez sorolhatók a tömeges kereszteltetések. Az Orosz Öskrónika Vlagyimir fejedelemtől jegyezte fel, hogy a Dnyeperben kereszteltette meg Kijev népét.⁸⁰⁷ Magyarországon Szent Gellért legendájában olvashatunk hasonlót.

⁷⁹⁹ Erdmann a szász térítéssel kapcsolatban figyelmeztet arra, hogy keresztiség nélkül nem volt lehetséges a terület beépítése a frank államba. ERDMANN 20.

⁸⁰⁰ Szent István király kis legendája, 12. Lásd meg Szent István király nagy legendája, 18.; Szent István legendája Hartvik püspöktől, 28–29.

⁸⁰¹ SRH I. 64. cap. 313.; Képes Krónika. 41.

⁸⁰² KRISTÓ 2001. 61.

⁸⁰³ KRISTÓ 1985. 11–16.

⁸⁰⁴ Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford.: Szabó Flóris. In Árpád-kori legendák... 74.

⁸⁰⁵ Szent Gellért püspök nagy legendája: 74.

⁸⁰⁶ Chronica: SRH I. 66. cap. 315–316.; Képes Krónika: 42–43.

⁸⁰⁷ The Russian Primary Chronicle 117. fejezet. 116–117.

Eszerint, miután Ajtonyt legyőzték, Gellért lett a marosi püspök. (A pozsonyi évkönyv szerint 1030-ban szentelték püspökké.) Az emberek özönlöttek hozzá, és kérték a keresztséget. A legenda azt is megjegyzi, hogy sokakat az ispánok hoztak oda. Olyan nagy tömeg gyűlt össze, hogy akik őket keresztelték, csak éjszaka pihenhettek.⁸⁰⁸

A magyar viszonyokat szemlélve hátrányos megkülönböztetésre hozható példaként, ahogy Vata és János nemzetségéhez viszonyultak. A Képes Krónika a magyarkor régi történetére hivatkozva állítja, hogy a keresztényeknek nem volt szabad feleséget venniük Vata és János rokonságából.⁸⁰⁹ Ez a hír valószínűleg a legrégebb magyar elbeszélő forrásban, az ösgesztában/öskrónikában maradtatott fenn.

A példák mutatják, hogy Közép- és Kelet-Európában is volt példa az erőszakos térítés közvetlen formájára. Arnold Angenendt német egyháztörténész felhívja rá a figyelmet: a középkori tömeges áttérések mögött az állt, hogy a fontos döntéseket nem az egyén, hanem a közösség hozta. A vallásváltoztatásról az uralkodó és a vezető réteg döntött.⁸¹⁰

A nyílt vagy mérsékelt erőszakon kívül számos példát lehet hozni olyan hittérítőkre, akik katonai segítség nélkül, az üldöztetést is vállalva mentek a pogányok közé, és ott vértanúságot is szenvedtek. Ilyenek voltak az ír és az angolszász térítők, egyik leghíresebb közülük a wessexi Bonifác(672//75–754).⁸¹¹ A 10. század végén a békés térítést gyakorolta a cseh Adalbert püspök is, ahogy ezt egy korábbi fejezetben már taglaltam. Amikor a poroszok közé indult, egy darabon elkísérték őt Boleszláv lengyel fejedelem katonái. A fegyveresek azután hazatértek, Adalbert és társai pedig fegyvertelenül mentek a poroszok közé. Adalbertet 997. április 23-án megölték a poroszok. Hozzá hasonló utat járt be Querfurti Brúnó is, akiről egy korábbi fejezetben már szintén részletesen szóltam. Láthattuk, hogy Brúnó a fekete magyarok, a besenyők és a poroszok közti misszió során is tanúságot tett a békés térítés mellett. A pogányságba visszaeső, keresztények ellen erőszakosan fellépő liuticsokkal szemben a közvetett erőszakot pártolhatta.

Az uralkodók által levezényelt, erőszaktól sem mentes térítés nemcsak a magányos hittérítők munkájával állítható szembe, hanem az egyeduralkodók nélküli, gyűlés által irányított népek áttéréseivel is. Izlandot az ezredforduló idején népgyűlés irányította, az Althing. 1000-ben Thingvellir-ben a gyűlés döntött arról, hogy áttérnek a keresztény hitre. Először azonban Ljósvatni Thorgeir, a törvénytmondó tanácsát kérték ki. Ő, amikor egyedül maradt, köpennyel takarta be magát, és a köpeny alatt töltött egy napot és egy éjszakát. Utána összehívta a gyűlést, és eléjük terjesztette meggyőződését: a népnek egy törvényt kell követnie, különben nem

⁸⁰⁸ Szent Gellért püspök nagy legendája 77–78.

⁸⁰⁹ SRH I. 82. cap. 338.

⁸¹⁰ ANGENENDT 2001³. 420.

⁸¹¹ PADBERG 1998. 80–88.

élhet békében. Ezért át kell térni a keresztény hitre. A gyűlés döntött az áttérésről, bár a csecsemők kitevését és a lóhús evését akkor még megengedték. Később azt is eltörölték. A történetet 1122/1123-ban, Shálholt püspökének kérésére jegyezte le a Bölcs Ari Thorgilsson az Ízlandiak könyvében.⁸¹² Az áttérést tehát itt elsősorban az egység kialakítása indokolja.

Figyelemre méltó az a mozzanat, hogy a törvénymondó a köpenye alá bújik. Van olyan értelmezés, hogy Thorgeir végig akarja gondolni a beszédét, belső hangra akar figyelni. Olyan vélemény is létezik azonban, hogy sámánisztikus eljárásról van itt szó.⁸¹³ A döntést tehát a gyűlés hozza meg, de egy személy, a törvénymondó szava hatására. Amennyiben a törvénymondó a túlvilággal kapcsolatot tartó személyként szerepel, az izlandi történet kapcsolatba hozható azzal a történettel, amit Beda művében az angolok megtéréséről olvashattunk: ott a korábbi főpap érvelt a keresztény hitre térés mellett.

Izland esetével érdekesen áll szemben a liuticsok példája. Thietmar leírása szerint az ő törzsszövetségüket is gyűlés irányította. Ők azonban ellene szegültek a kereszténységnek. Mivel Közép- és Kelet-Európában többnyire uralkodók tették lehetővé a hittérítést, ezért a liuticsok ellenszegülése, kereszténységtől való távol maradása talán azzal is magyarázható, hogy az ő köreikben nem akadt olyan uralkodó, aki saját hatalma alatt egyesíteni tudta volna az elbai szlávokat.

3.2.4. „Kettős hitű” fejedelmek

Hosszú folyamat eredménye volt, amíg az újonnan megkeresztelkedett népek lelkiületükben is kereszténnyé váltak. A keresztény hit uralkodóvá válását átmeneti időszak előzte meg. Erre jelentenek példát azokról az uralkodókról szóló feljegyzések, akik keresztény hitük mellett pogány szokásoknak is hódoltak. A következő gondolatmenetben ezekről a „kettős hitű” fejedelmekről szóló adatokat vizsgálom. Az áttekintés magyar művelődéstörténeti szempontból is érdekes, hisz utána járhatunk egy elterjedt tévhit/torzítás eredetének. Arra is kitérek majd, vajon önszántukból vagy kényszer hatására gyakoroltak pogány szertartásokat a szóban forgó uralkodók.

„Kettős hitű” fejedelmekről hallva a magyar olvasó elsősorban Géza fejedelmre gondolhat. Az ő esetében érdemes szem előtt tartani, hogy a köztudatban meglevő ismeretek nem mindig egyeznek meg azzal, ami a forrásokból tudható. Sokhelyütt találkozhatunk ugyanis azzal a fordulattal, hogy Géza *két istennek* áldozott. Pontosabb ismerethez juthatunk, ha elolvassuk a kortárs szerző ide

⁸¹² Íslendingabók, Chap. VII. 9.; PADBERG 1998. 253–254.; FOOTE jegyzete. In: SNORRI 97. 2. jegyzet; BROWN 1999. 292., 294-295.

⁸¹³ Íslendingabók 25. 72. jegyzet.

vonatkozó sorait. A magyar fejedelem vallásáról Thietmar, Merseburg püspöke adott hírt. Ahogy a Thietmar szemléletével foglalkozó fejezetben már említettem, a szász krónikás Deuvix (Deviux?) néven említi azt az uralkodót, akit Gézának nevez a magyar történetírás.⁸¹⁴ Thietmar szerint „*Hic Deo omnipotenti variisque deorum inlusionibus immolans cum ab antiste suo ob hoc accusaretur, divitem se et ad haec facienda satis potentem affirmavit.*”⁸¹⁵ Magyarul: „Ez a mindenható Istennek, de [más] istenségek különféle hiú képzeteinek is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.”⁸¹⁶ a mondatnak más fordításai is vannak,⁸¹⁷ mind-egyikben ott van azonban az *istenek* többes számú alak. A fordítások eltéréseik ellenére visszatükrözik azt a gondolatot, melyet Thietmar, a keresztény püspök magáénak érezhetett: egy Isten van, a rajta kívül való „istenek” a képzelet szülöttei. Thietmar szerint tehát Gézának abban a vallásában, melyet a kereszténység mellett gyakorolt, több isten is helyet kapott.

Honnan van hát az a gondolat, hogy Géza „két istent imád”?⁸¹⁸ Jókai Mór *a magyar nemzet története* című munkájában számos történelmi mondát feldolgozott. Ezek egyike – *Az amazon* – Saroltról szól. Itt találtam az általam ismert legkorábbi magyar nyelvű felbukkanását a keresett fordulatnak. Jókai ekként ír:

„Kupa nem állhatta meg: hogy elő ne hozza a fejedelemnőnek férjét Geizát, ki két istent imád, a keresztényt is, a pogányt is.

– *Elég gazdag rá, viszonya tréfásan Sarolta, hogy mind a kettőnek áldozhasson.*”⁸¹⁹ Jókai kalandos elbeszélést farag abból, amit a források alapján a fejedelemről és feleségéről tudhatunk. Döltén emeli ki a forrásokra visszavezethető szavakat. Hivatkozást is tesz novellája végére: Schneller *Ungarns Schicksal und Thatkraft* című könyvéhez utasítja az olvasót. A grazi professzor ezen művében azonban „két istenről” nincs szó.⁸²⁰ Ennek alapján úgy tűnik, Jókai elbeszélésében

⁸¹⁴ CZEGLÉDY 1956. 325–333.

⁸¹⁵ THIETMAR (HOLTSMANN) VIII. 4.

⁸¹⁶ THOROCZKAY G. fordításában, ÁKÍF 113.

⁸¹⁷ GYÖRFFY 1977. (2000.³) 59.; VESZPRÉMY 2002. 34.

⁸¹⁸ A kérdés részletesebb historiográfiai kifejtése egyelőre kéziratban. Joannes Stilingus (*Vita Sancti Stephani Regis Hungariae*. Jaurini. 41.). PRAY 1761. 381.; KATONA 1778. 683.; ENGEL 1813. 103.; FESSLER 1815. 308.; SZALAY 1852. 43–44.; IPOLYI 1854. 19. Vagy idézik Thietmar sorait, vagy olyan formában mesélik újra, hogy Géza a keresztény hite mellett több pogány istennek is hódolt.

⁸¹⁹ JÓKAI 1854. 48. A Vasárnapi újság c. lap. 1854. 14-i számában, június 4-én is megjelent. 112.

⁸²⁰ SCHNELLER 1817. 26. „Geysa (972–997) fuhr fort im Jähzorne Graumsamkeiten zu üben, and als man ihn zur Rede stellte, warum er den Götzen der Heiden, und dem Gotte der Christen zugleich Opfer brächte, gab er zur Antwort, weil ich reich genug für beyde bin.”

fogalmazódott meg, hogy Géza „két istent imád”.⁸²¹ Korábbi előfordulás sem zárható ki azonban teljesen.

Mire vezethető vissza a torzítás? A 18–19. század számos kutatójában, élt az a meggyőződés, hogy a pogány magyarok egyistenhívők voltak. Elgondolásukat Theophylaktos Simokattés (Theophylaktos Simokattes), 7. századi bizánci történetíró művére tudták építeni, aki szerint a „...a turkok igen nagyon tisztelik a tüzet, megtisztelik a vizet és a levegőt, megéneklük a földet, viszont egyedül imádják, és Istennek nevezik az ég és a föld megteremtőjét.”⁸²² Ez alapján létezhetett tehát egy fel fogás a 18–19. századi kutatók körében a magyarok egyistenhitéről. Horváth Mihály szerint Thietmar a „magyarok Istenét nevezhette bálványoknak”, Toldy Ferenc szerint Géza „dem Gott der Ungern” a „magyarok istenének” áldozott.⁸²³ Horváth későbbi megfogalmazásában Géza az egy Istennek hódolt keresztény és pogány módra.⁸²⁴ Hóman Bálintnál szöveg szerint is visszaköszön a „két istent imádhasson” szófordulat.⁸²⁵ A keresett kifejezés kialakulásában bizonyára szerepe volt annak, hogy a kereszténység felvétele előtti magyarokat egyistenhívőknek tartották.

⁸²¹ Hogy az embernek követnie kell meggyőződését, és nem szolgálhat kétfelé, az már a Bibliában is megfogalmazódik. Jézus így tanít: „Senki sem szolgálhat két úrnak” Máté 6,24. Vö. Lukács 16,13. A bibliai idézetek, hivatkozások a Szent István Társulat kiadását követik.

⁸²² Theophylaktos 260. 7. könyv, 8. cap. Köszönet Szabó Pálnak a fordításért. Lásd még IPOLYI 1854. 6.; Theophylaktos Simokattés 582 és 602 közti időkről írt. RÓNA-TAS 1997. 55. Lásd még Theophylaktos Simokattés VII. 8. fej. 249.

Cornides Dániel is azon a nézeten volt, hogy a régi magyarok egyistenhívők voltak. Lásd VOIGT 2003. 14.; Horváth János figyeljen az ellentmondásra, mely az egyistenhit és Thiermarnak (Ditmár) Géza hitéről való állítása közt fennáll. Megfogalmazása szerint „Gejza” „...”az igaz Istenen kívül bálványoknak is áldozott.” Theophylaktos művére hivatkozva vallja, hogy a magyarok csak az egy Istent imádták, a tüzet, eget, levegőt, vizet tisztelték, énekeltek a földnek. Horváth J. szerint ezt értelmezhetette Ditmár bálványimádásnak. HORVÁTH J. 1817. 37–38.; HORVÁTH Mihály (1847a. 87.) szintén Theophylaktos alapján ír egyistenhitről.

⁸²³ HORVÁTH 1847a 89. „Abból, mit egy német író (2) Gejza fejedelemről mond, hogy a keresztény vallás fölvétele s gyakorlása mellett is áldozott a pogány bálványoknak, semmi módon nem lehet következtetni, hogy a magyarok is bálványokat imádtak volna. Dithmar, mint keresztény s e fölött a magyarok vallásával aligha eléggé ismeretes, vagy a magyarok vallási tiszteletének említett tárgyait, vagy a keresztény religio ellentétében magát a magyarok Istenét nevezhette bálványoknak. S ezért midőn mondja, hogy Gejza ezen Istennek áldozott, a keresztény hit által tiltott, pogány módon művelt cselekedetet nevezi bálványozásnak.” 89. 2. jegyzet. Dithmar. Merseb. Leibnitznél: Script. Brunsvic. illustr. 3, 517.; TOLDY 1850. 19. Géza megkeresztelkedik stb. „ohne selbs aufzuhören, dem Gott der Ungern zu opfern;” 12. „Gott der Ungern (magyarok istene)”

⁸²⁴ HORVÁTH 1860. 108.; HORVÁTH 1862.³ 39.; HORVÁTH 1878. 87. Lásd még ACSÁDY 1903. 63. „Mások ellenben azt állítják, hogy megtérése általában nem volt őszinte, hogy lényegileg pogány maradt s tovább áldozott ősi isteneinek, azt mondván, elég gazdag vagyok, hogy a keresztény és a pogány istennek egyaránt áldozhassak!” TÓTH 1906. 67. „Elég gazdag a magyarok fejedelme, hogy áldozzon mind a magyarok istenének, mind a keresztények istenének.”

⁸²⁵ HÓMAN 1935. 168. „Mint később mondották, elég gazdagnak tartotta magát, hogy két istent imádhasson.” HÓMAN 1938. 96. «Géza – úgy mondják – „elég gazdagnak tartotta magát, hogy két Istent imádhasson.”»

A középkorban több olyan frissen megtért uralkodót ismerünk, akik a híradások szerint Gézához hasonlóan a keresztény hit mellett a pogány szertartásokat is gyakoroltak. Beda Venerabilis (†735) angol szerzőnél hasonló esetet olvashatunk Raedwaldról (Reduald), Kelet-Anglia királyáról. Raedwald Kentben ugyan keresztény lett, de hazájába visszatérvén feleségének és rossz tanítóknak a hatása alá került. Ezután rosszabbra fordult a dolga, mint korábban volt. Beda megfogalmazása szerint a szamaritánusok módjára Krisztusnak is szolgált, és az isteneknek is, akiket azelőtt tisztelt. Ugyanabban a szentélyben tartott egy oltárt, hogy a Krisztusnak áldozzanak, és tartott egy oltárocskát a démonoknak szóló áldozatok számára.⁸²⁶ Beda a Krisztusnak szóló áldozatot a *sacrificium* szóval fejezi ki, ez a szó a szentséggel (sacramentum) hozható kapcsolatba. A *démonoknak* szóló áldozatra a *victima* kifejezést használja. Nyelvileg is érzékelteti tehát a kétféle áldozat különbségét, és keresztény szertartás magasabbrendűségét. Hogy a bűnbe visszaeső ember rosszabb helyzetbe kerül, mint annak előtte volt, azt az Evangéliumban is szemlélteti egy példabeszéd.⁸²⁷ Beda a démonoknak szóló oltárt kicsinyítőképzős szóval (*arula*) jelöli. Ez azt sugallja, hogy a királyi udvarban mégis a keresztény hagyomány volt az erősebb. Raedwald kettős vallásosságát a szamaritánusok valóságához hasonlítja az angol krónikás: ők a zsidó hitet pogány elemekkel keverték.

A 11. század elején egy franciaországi szerzetes, Chabannes-i Adémar hasonló módon ír a normannok vezéréről. A vezért Roso-nak nevezi, más forrásokban Rollo, eredetileg Hrolf a neve. Az ekkor már megkeresztelkedett Rollo foglyokat fejeztetett le áldozatképpen a pogány istenek tiszteletére, ugyanakkor aranyat ajánlékozott a keresztény templomoknak.⁸²⁸

Az északi történelemben is találunk ide illő esetet, Snorri Sturluson (1179–1241) munkájában. Snorri izlandi költő volt. Heimskringla című művében írta meg

⁸²⁶ BEDA II. 15. 108. „Et quidem pater eius Reduald iam dudum in Cantia sacramentis Christianae fidei imbutus est, sed frustra; nam rediens domum ab uxore sua et quibusdam perversis doctoribus seductus est, atque a sinceritate fidei depravatus habuit posteriora pejora prioribus; ita ut in morem antiquorum Samaritanorum et Christo servire videretur, et diis quibus antea serviebat, atque in eodem fano altare haberet ad sacrificium Christi, et arulam ad victimas daemoniorum.” PADBERG 1998. 239.

⁸²⁷ Máté 12,43–45.

⁸²⁸ ADÉMAR III. 20. „Qui factus christianus, captivos plures ante se decollare fecit in honore quos coluerat deorum. Et item infinitum pondus auri per ecclesias distribuit christianorum in honore veri Dei in cuius nomine baptismum susceperat.” Adémar később átdolgozta krónikáját. Az átdolgozott változat szerint: „Et factus christianus a sacerdotibus Francorum, imminente obitu in amentiam versus, christianos captivos centum ante se decollari fecit in honore quae coluerat idolorum, et demum centum auri libras per ecclesias distribuit christianorum in honore veri Dei, in cuius nomine baptismum susceperat.” (Köszönet Szabó Pálnak az értelmezéshez nyújtott segítségért.)

Eszerint a normann vezér miután a frankok papjai által kereszténnyé lett, a haláltól fenyegetve megőrült, és száz foglyot fejeztetett le maga előtt az idolk (bálványok) tiszteletére, akiknek hódolt, és száz mérő aranyat adott a keresztény templomoknak az igaz Isten tiszteletére, akinek a nevében megkeresztelték. RENOUX 1994. 966–967.

a norvég királyok történetét.⁸²⁹ Ebben Jó Håkon, 10. századi norvég uralkodóról (930k–960k) szerepel ide illő történetet. Håkon Széphajú Harald fia volt. Angliában nevelkedett, Athelstan angolszász király (924–939) udvarában, ahol meg is keresztelték. Odahaza idősebb fivére, Véresbaltájú Erik vette át az uralmat apjuk, Széphajú Harald halála után. Håkon angol segítséggel tért vissza Norvégiába, elűzte a fivérét, és elfoglalta a trónt.⁸³⁰ Håkon keresztény volt, azt akarta, hogy népe is a keresztény hitet kövesse. A norvégok azonban még többnyire a maguk pogány vallását gyakorolták. Amikor a népgyűlésen (Frosta Thing) a király megkövetelte az egybegyűltektől a keresztény hit felvételét, az emberek morgolódva fogadták a király szavait. Szószólójuk kinyilvánította, hogy a királynak engedelmeskednek ugyan, de lehetetlent ne kérjen tőlük.⁸³¹ Később Lade-ban egy pogány ünnepen Håkon királynak is jelen kellett lennie. Egy Sigurd nevű pogány előkelő, aki híve volt a királynak, Odin nevében megáldott egy serleget, ivott belőle a királyra, majd Håkon felé nyújtotta. Håkon keresztet vetett a serlegre, mielőtt kiitta volna. Mikor az egyik jelenlevő erre méltatlankodni kezdett, Sigurd megpróbálta a pogányok kedvére magyarázni az esetet: a király Thor jelét, a kalapácsot rajzolta a serleg fölé.⁸³² Håkontól azt is követelték, hogy egyen a lóhúsból, ami szintén pogány szokásnak számított. A király ellenkezett, mire a jelenlevők már-már azon voltak, hogy kezet emelnek rá. Ekkor Sigurd tanácsára a király föléje hajolt a húsos edénynek, bár nem evett belőle. Az elbeszélés szerint ezzel egyik oldal sem volt megelégedve. Később a jarlok egy része szövetséget kötött a kereszténység ellen, Möre közelében templomokat égettek fel, és papokat öltek meg. Miután a király Möre-be érkezett, az összegyűlt emberek rákényszerítették Håkont, hogy egyen a ló májából és igyon a serlegből, amit feléje nyújtanak.⁸³³ Håkon rosszkedvűen távozott az áldozati helytől, és elhatározta, hogy harcosaival lesújt a pogányokra. Akkor azonban rátörtek az országra az elűzött Erik fiai Dániából. Håkon király és a pogány urak erre összefogtak egymással, és legyőzték az ellenséget.⁸³⁴ Jó Håkon 961 körül esett el egy újabb csatában, amit testvérérének, Véresbaltájú Eriknek fiaival szemben vívott. Az uralkodó haláláról szól a Håkonarmál (Hakon-ének),

⁸²⁹ VOLZ 1995. 2016.

⁸³⁰ MADARY 2000. 163. Előbb Sigurd jarl öntött vizet a gyermek fejére születése után. Később Athelstan udvarában megkeresztelték. SNORRI: Harald the Fairhaired 40., 42., 43. cap. 80–81.

⁸³¹ SNORRI: Hakon the Good 17. cap. 95–96.

⁸³² SNORRI: Hakon the Good 18. cap. 96–97. Thórnak, a „kalapácsos istennek” jelképét, a T-jellet kardmarkolatokba is vészték, majd ez a jel keresztté alakult át. BÁRÁNY 2008. 126.

⁸³³ SNORRI: Hakon the Good 18. 19. 20. cap. 96–98.

⁸³⁴ SNORRI: Hakon the Good 19., 20. cap. 98–99. Hogy a keresztény Jó Håkon pogány véráldozaton részt vett részt, és „az Odinnak szentelt serlegre keresztet vetett”, megemlíti VÍZKELETY 2008. 30–35., 31–32. Ő Capelle könyvére hivatkozik. CAPELLE 2005. 44. Az esetről szól MAKK 2009. A hivatkozott magyar munkákban azonban nem esik szó arról, hogy a forrás szerint Håkon kényszer hatására cselekedett.

Eywind Skaldaspillir szerzeménye. A vers pogány hangulatú: Håkonról megjegyzi, hogy védte a szentélyeket, és mióta eltávozott a pogány istenekhez, azóta sok szenvedés éri az országot.⁸³⁵ A svéd jarlokról szintén elmondható, hogy még a XII–XIII. században is kettős-vallásosság jellemezte őket.⁸³⁶

Håkon történetében felfigyelhetünk a lóhús-evésre, mint pogány skandináv szokásra. Az előző fejezetben, az izlandiak megtéréséről szólva már említettem ezt a szokást. A lóáldozat pogány magyar eleinket is jellemezte, ahogy erről Anonymus is beszámol.⁸³⁷

A kettősségre találunk példát Widukind művében is. Elbeszéli, hogy a dánok keresztények voltak, ugyanakkor bálványimádók is. Elismerték Krisztus istenségét, de úgy tartották, vannak nála nagyobb istenek is. Egy Poppa nevű hittérítő az egy Istent hirdette nekik, aki Atya, Fiú, Szentlélek, és tüzesvaspróbával is tanúságot tett hite mellett. Harald dán király ezután keresztény hitre tért.⁸³⁸ A csatakiáltások fejezetben is szóltam már hasonló kettősségről: a svédek pogány isteneiket és a keresztény Istent is segítségül hívták. Izland felfedezésének történetében olvashatunk Helgi-ről, aki hitt ugyan Krisztusban, de a tengeren Thort hívta segítségül. Így tett akkor is, amikor Izland partjait meglátta.⁸³⁹

Håkon története annyiban hasonlít Deuvix, Raedwald és Rolló viselkedésére, hogy Håkon is pogány szertartásban vett részt keresztény létére. Rá kell azonban mutatni a különbségre is: Håkon keresztény ember, aki terjeszteni szeretné Krisztus hitét, de ellenállásba ütközik. Nem akar pogánykodni, pogány környezete kényszeríti őt rá a megalkuvásra. Deuvix, Raedwald és Rollo esetében a források nem szólnak arról, hogy kényszer hatására hódoltak volna pogány szokásoknak. Ők bizonyára a saját meggyőződésüket követték.⁸⁴⁰

Az írott forrásokon kívül persze régészeti emlékek is tanúsítják, hogy a frissen megtért keresztény fejedelmek pogány szokásoknak is hódoltak. Bizonyára a fent említett Raedwald király nyughelye lehet a Sutton Hoo-i királysír: az ott pihenő angolszász uralkodót fegyverekkel, jelvényekkel és egy hajóval ellátva helyezték

⁸³⁵ HAKONSLIED 198–201.; SNORRI: Hakon the Good. 28–32. cap. 104–111. A halálos sebesült Håkon utolsó szavaival kinyilvánítja, hogy ha meghosszabbodna az élete, keresztény földre utazna, hogy vezekeljen az Isten ellen elkövetett vétkeiért. Arra az esetre, ha pogány földön kell meghalnia, arra utasítja embereit, hogy temessék el, ahogy jónak látják. A haldokló király eszerint büntudatot érezhetett a pogánysággal való megalkuvás miatt. Lásd a HAKONSLIED bevezetőjét 198.

⁸³⁶ BARÁNY 2008. 125. „Norvég és svéd jarlok sokáig Thorhoz fohászkodtak háborúba vonulás és tengerre szállás előtt, amellet, hogy Krisztusban hittek.” BARÁNY 2008. 126.

⁸³⁷ Ond, Ketel és Tarcál áldozatáról ANONYMUS 16. cap.

⁸³⁸ WIDUKIND III. 65.

⁸³⁹ CAPELLE 23.

⁸⁴⁰ Horváth Mihály szerint Gézát a lázadástól való félelem is vezethette abban, hogy hódolt az ősi szertartásoknak. HORVÁTH 1847. 23. A források azonban ezt nem állítják.

nyugalomra.⁸⁴¹ A fenti példák igazolják, hogy a kereszténységet viszonylag könnyen befogadták a pogányok, ám mellette saját korábbi hitüket is igyekeztek megőrizni. A kereszténység kizárólagossá válásának útja már rögzösebbnek bizonyult.⁸⁴² Ha összehasonlítjuk az egyes térségek milyen gyorsan tértek meg, elmondható, hogy az angol királyságok területén aránylag gyorsan, néhány évtized alatt elterjedt a kereszténység, Skandinávia területén azonban sokáig tartották magukat a pogány hiedelmek.⁸⁴³

A forrásként szolgáló Thietmar szerint Gézának a kereszténység mellett gyakorolt hitében több isten is helyet kapott. Az elterjedt fordulat, miszerint Géza „két istent imádott”, jelenlegi ismereteim szerint Jókainál tűnt fel először, de korábbi előfordulását sem lehet kizárni. A fordulat elterjedésében az játszhatott szerepet, hogy a pogány magyarokat egyistenhívőknek tartották. Tapaszthalhattuk, hogy a frissen megtért fejedelmek több esetben pogány szertartásoknak is hódoltak, a keresztény hit uralkodóvá válását tehát átmeneti időszak előzte meg. Az említett uralkodók közül Hákon keresztény király volt, és erőszak kényszerítette arra, hogy pogány szokásnak hódoljon. Deuvix, Raedwald és Rollo esetében azonban nem olvashatunk kényszerről.

3.2.5. Pogánylázadások

A pogányságból a kereszténységbe való átmenetet visszaesések, pogánylázadások tették rögzössé. Ezeknek a lázadásoknak nyilván megvolt a vallási indítékuk, de a vallási okhoz gyakran járultak társadalmi, gazdasági, politikai okok is. Közép- és Észak-Európa keresztény hitre térésének történetében különböző népeknél egyaránt kimutatható ez a jelenség.

Így volt már a 8. században is, amikor Nagy Károly a szászokat törekedett keresztvív alá hajtani, ám azok fellázadtak hatalma ellen. Alkuin szerint a szászok hitét a tized rontotta meg.⁸⁴⁴ A szászok utolsó pogánylázadása, a Stellinga-felkelés (841/842, 843) az alsóbb néposztályok felkelése volt, és nemcsak a kereszténység és a frank hódítók ellen irányult, hanem a szász előkelők ellen is.⁸⁴⁵

⁸⁴¹ ANGENENDT 2001³. 224.

⁸⁴² Koszta László a magyarországi hittérítés kapcsán mutat rá arra, hogy hittérítők eleinte nem törekedtek kizárólagosságra. „A pogány magyarok hitvilágát a sokszínűség jellemezte”, „elfogadók voltak más vallási tanok irányába”. Géza uralmának vége felé azonban már kizárólagosságra törekedtek a német földről jött térítők. KOSZTA 2009. 13–42., 23.

⁸⁴³ BÁRÁNY 2008. 125.

⁸⁴⁴ „Decimae, ut dicitur, Saxonum subverterunt fidem.” Alkuin 107. – Arn püspöknek szóló, – levele, ALKUIIN 154. o.; SZÁDECZKY-KARDOSS 294. Lásd még NÓTÁRI 2005a. 40., 55

⁸⁴⁵ LdM. 8. 107–108.; HAENDLER 65.

A liuticsok 983-ban kitört felkeléséről Thietmar leírja, hogy Dietrich örgróf dőlyfösen viselkedett a szlávokkal, és ez ingerelte őket lázadásra.⁸⁴⁶ Brémai Ádám ugyanerről a felkelésről megjegyzi, hogy a keresztény bírák jobban elnyomták a szlávokat, mint kellett volna, így azok fegyverrel védték szabadságukat.⁸⁴⁷ A magyarországi 1046-os pogánylázádnak is voltak valláson kívüli elemei: a király német és itáliai előkelőinek szerepét sokan nehezményezhették.⁸⁴⁸

A világi okokon kívül persze szerepe volt a lázadásokban a régi hithez, szokásokhoz való ragaszkodásnak. Brémai Ádám leírja, hogy két buzgó térítő el akarta pusztítani a svédek szent helyét, az uppsalai szentélyt. A király azonban lebeszélte erről őket, mert attól tartott, hogy felháborodásukban azok is visszatérnek régi hitükhöz, akik már megkeresztelkedtek.⁸⁴⁹ Ugyancsak Brémai Ádám írja, hogy Olaf norvég király előkelő emberek feleségét gonosz varázslatok miatt száműzette. Ezután felkelés tört ki ellene, és elűzték őt az országból.⁸⁵⁰ Elmondható, hogy a hittérítőknek az a törekvése, hogy kizárólagossá tegyék a kereszténységet, ellenhatást válthatott, váltott ki.

A pogánysághoz való visszatérés gyakran azután következett be, hogy meghalt a kereszténység útját egyengető erőskezű király. A régi hithez való visszatérés törtenhetett lázadás formájában, például Magyarországon Péter második uralma idején és 1061-ben I. Béla uralkodása alatt, vagy a lengyeleknél az 1030-as évek elején.⁸⁵¹ Előfordult, hogy a keresztény király utódja tért vissza a pogánysághoz. Beda művében olvashatunk ilyen esetekről.⁸⁵² Van példa arra is, hogy egy pogány nép támadása elsöpri a keresztény uralkodó hatalmát, és pogányságba dönti a frissen keresztény hitre tért népet. Ilyen esetet ír le Thietmar. Krónikája szerint 1018-ban a liuticsok legyőzik az obodritok uralkodóját, Mistizlawot. Ezután az obodritok visszatérnek a pogány hithez.⁸⁵³

A liutics lázadás azért figyelemre méltó a pogányságba való visszaesések sorában, mert a sikeres vállalkozás után kb. 200 évig meg tudtak maradni a maguk kereszténységtől idegen vallása mellett. Mindez azért volt lehetséges, mert a német uralkodónak szüksége volt a liutics szövetségesekre a lengyel Boleszláv elleni háborúi során, így elnézte pogányságukat. Úgy tűnik, a pogány hitvilág

⁸⁴⁶ THIETMAR III. 17.

⁸⁴⁷ BRÉMAI ÁDÁM II. 40.; Lásd FRAESDORFF 341.

⁸⁴⁸ *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV.* In SRH. I. 323. 338–339.; KRISTÓ 1965. 24., 33.

⁸⁴⁹ BRÉMAI ÁDÁM IV. 29.

⁸⁵⁰ BRÉMAI ÁDÁM II. 59.

⁸⁵¹ Vitéz Boleszláv halála után Körülményes Mieszko lépett a trónra. Féltestvére, Bezprym azonban megdöntötte őt. Bezprym rövid uralma alatt törtek ki pogánylázádnak. Lásd SROKA 185–187.; FONT 96.; GALLUS I. 19. 415–416.; GALL NÉVTELEN 131–132.

⁸⁵² BEDA II. 5. 108–109.

⁸⁵³ THIETMAR VIII. 5.

önazonosságot adó tényezőként kezdett működni a liuticsok számára. Christian Lübke szerint az elbai szláv kultusz a 7–9. században már létezett, de csak a 10. század végén bontakozott ki igazán. Lübke megállapítása szerint 983-as felkelésnek nem voltak túl látványosak a következményei, ám az etnikai identitás a pogányság jegyében szilárdult meg.⁸⁵⁴ A 12. században, III. Konrád idején a németeknek sikerült uralmuk alá hajtani az Elba vidéki szláv területet, és a szlávok többsége lassan elnémetesedett. Figyelemre méltó, hogy amíg az északnyugati szlávok közül az északabbra lakó liuticsok ellene szegültek a kereszténységnek, a délebbre lakó szorbok megőrizték a keresztény hitet. Az északnyugati szlávok közül a keresztény szorbok tudták leginkább megtartani önálló azonosságukat a legújabb időkig, és tudták elkerülni, hogy elnémetesedjenek.⁸⁵⁵ A pogányságba visszaeső liuticsok azonban nem maradtak meg, mint önálló nép. Miután meghódították őket, mint nép megszűntek létezni.

A liuticsok történetét érdemes figyelembe venni magyar szempontból is, hiszen gyakran vetődik fel a kérdés: mi történt volna, ha a magyarság nem veszi föl a kereszténységet. Szabados György Koppány lázadásával kapcsolatban azt a nézetet képviseli, hogy ha a somogyi vezér győzött volna István felett, Magyarország sorsa lényegesen nem változott volna: „Nem igazolható az a nézet, hogy Koppány győzelme mindenképpen a magyar állam és a magyar nép megsemmisüléséhez vezetett volna. Logikai lehetőségként fennáll az is hogy” vagy Koppány, vagy leszármazottja felveszi a keresztény hitet.⁸⁵⁶ Az ötlet abból a szempontból érdekes, hogy megfogalmazója szakítani mer a „történelemben nincs ha” tétellel. Egy rövid eszmefuttatás erejéig csakugyan érdemes elgondolkodni azon, mi történt volna, ha sorsfordító kérdésekben más döntéseket hoztak volna a vezetők, mint amit forrásaink szerint valóban hoztak. Ezáltal értékelhetjük a döntés helyességét, és tapasztalatokat szerezhethetünk a jövőre nézve.⁸⁵⁷ Hogy merre haladt volna a történelem szekere egy másik döntés eredményeképpen, azt leginkább hasonló helyzetek, párhuzamok alapján képzelhetjük magunk elé. A 10. század végi magyar és liutics helyzetet nemcsak azért érdemes összehasonlítani, mert ugyanabból a korból valók, hanem mert politika-földrajzi helyzetük is hasonlított egymáshoz: mindkét népcsoport szállásterülete keresztény államok között feküdt. A magyarok a Bizánci Birodalom és a Német Császárság, az Elba vidéki szlávok a német és a lengyel hatalom közé szorultak. A liuticsok pogány törzsszövetségének sorsa azt mutatja, hogy egy pogány politikai szervezet sikeres pogányláadás után, sajátos

⁸⁵⁴ LÜBKE: *Auftstand*. 114–115.

⁸⁵⁵ BRÜSKE 1955. 1–2.

⁸⁵⁶ SZABADOS 2011. 278.

⁸⁵⁷ Ennek fontosságára Makk Ferenc figyelmeztetett. Lásd még Bálint Csanád írását, aki az „utopia” mintájára használja az „uchronia” kifejezést elképzelt esemény sor megnevezésére. BÁLINT 2000. 14.

politikai körülmények együttállása révén képes volt fennmaradni hosszabb ideig keresztény hatalmak közé ékelődve. Előbb-utóbb azonban megsemmisült, és nemcsak régi hitvilágát volt kénytelen feladni, hanem elvesztette politikai önállóságát, sőt a népesség is beolvadt a hódítók közé. A magyarokra is bizonyára hasonló sor várhatott volna hosszabb távon, ha nem alapítanak keresztény államot.

Balogh Albin megállapítása szerint forrásaink nem írják, hogy Koppány lázadása során a „keresztények ellen történt volna valami”⁸⁵⁸ Szerinte a felkelés pusztán István ellen irányult, nem a kereszténység ellen. Pannonhalmát sem támadták, hanem Veszprémet, a király városát. A források valóban nem szólnak egyházi személyek, templomok, kolostorok elleni támadásokról. Arra azonban utalnak a legendák, hogy a lázadás szellemi háttéréként jelen volt a pogányság: a nagyobbik legenda szerint az ördög „sugallatára vonakodott a pogány nép nyakát a keresztény hit igájába hajtani, s azon mesterkedett, hogy főembereivel együtt kivonja magát uralma alól.”⁸⁵⁹ a kisebbik legenda szerint „ördögi sugallatra elvetették a király meggyőződését, és a korábbi élvezetekre adva lelküket, fegyvert ragadtak ellene.”⁸⁶⁰ Összehasonlításképpen érdemes figyelni arra, hogy a Nagy Károly ellen harcoló pogány szászok 772-ben a fritzlari kolostort és a büraburgi püspöki székhelyt is támadták, 778-ban pedig Fulda ellen is indultak.⁸⁶¹ A 983-as liutics lázadásról, majd az 1018-as pogánylázadásról szóló források úgyszintén tudnak a keresztény szent helyek elleni támadásról. Az 1046-os magyarországi eseményekről szóló források is szólnak püspökök, klerikusok és templomok elleni támadás szándékáról, és gyilkosságok tényéről.⁸⁶² A Koppány felkeléséről szóló források ilyesmire csakugyan nem adnak hírt, a kereszténység elutasításának vádja azonban jelen van a legendákban.

Az 1046-ban vívott úgynevezett pogánylázadás felvet egy figyelemre méltó kérdést: Hogyan sikerült I. Andrásnak oly gyorsan véget vetni a pogánymozgalomnak? A krónika szerint törvénnyel tiltotta a pogány szertartás gyakorlását, fővesztés terhe mellett.⁸⁶³ Nem tudunk azonban arról, hogy trónra kerülése után fegyveresen harcolt volna a pogányok ellen. Arról sem értesültünk, hogy mi történt

⁸⁵⁸ BALOGH 1915. 844–850., 846.

⁸⁵⁹ Szent István király nagy legendája, 20.

⁸⁶⁰ Szent István király kis legendája, 13.

⁸⁶¹ A szerzetesek elmenekültek Fuldából Szent Bonifác vértanú maradványival együtt. PADBERG 1998. 94.

⁸⁶² A krónika szerint a magyarok csoportosan kérik, hogy legyilkolhassák a püspököket és klerikusokat, lerombolhassák a templomokat. A Péter király táborába behatoló kikiáltók is erre bujtogatnak. A krónika elbeszéli Gellért, Buldi és Besztrik püspök halálát. András koronázásánál pedig kijelenti, hogy három püspök koronázta, akik megmenekültek a keresztényeket ért mészárlásból. SRH I. 82. cap. 337–338.; 83–86. cap. 339–344.

⁸⁶³ „Precepta itaque universe genti sue sub pena capitalis sententiae, ut deposito ritu paganismo prius eis concessa ad veram Christi fidem reverterentur...” SRH I. 344.

Vatával, a lázadás egyetlen név szerint ismert alakjával. Tömegmozgalmak esetén általában az tapasztalható, hogy a lázadó tömeg sok különféle nézetű embert egyesít magában, akik rövid időre összefognak közös célért, közös ellenfél ellen. Miután elérik céljukat, egymás ellen fordulnak. A Péter király ellen lázadók között is bizonyára sokféle csoport lehetett jelen. A pogánysághoz visszatérők, az eretnekek,⁸⁶⁴ a keresztény és pogány hitvilágot vegyítők mellett sokan lehetnek közöttük olyan keresztények, akik ugyanazon a valláson voltak, mint Péter király, de elleneztek a politikáját. Akik számára a pogány hitvilág annyira fontos volt, hogy harcoltak volna érte, nem lehettek sokan. Miután Pétert megbuktatták, András uralomra került, a tömegmozgalom véget ért, és a felkelők hazatértek. Andrásnak ezután elég volt törvényt kiadnia ahhoz, hogy a keresztény rendet helyreállítsa. A többség bizonyára élni akart, és legalább hallgatólagosan elfogadta az erősnek mutatkozók uralmát.

Vata kiléte azért is figyelemre méltó, mert a korszak más pogánylázasai – a 983-as liutics lázadás, a 1030 körüli lengyel mozgalmak – történetében nem olvasunk nevesített személyekről. Uhrman Iván meggyőzően vonta kétségbe azokat a nézeteket, miszerint Vata volt az 1046-os felkelés vezére, Békés várából származott volna és, hogy a Csolt nemzetség tagja lett volna.⁸⁶⁵ Az a felfogást azonban, hogy az 1046-os felkelésben csak eretnekek vettek részt, nem pedig pogányok, nem tartom valószínűnek.⁸⁶⁶ Láthattuk, hogy Géza fejedelem hitében még jelen volt a pogányság. Egy-két nemzedék alatt, az unokák korára aligha tűnik el az ilyesmi teljesen. 1061-ben ismét sor került egy nagyarányú pogány tömegmozgalomra, László királynak pedig még mindig tiltania kellett a pogány szokásokat. A pogány szellemiség tehát az 1046-os felkelésben is jelen lehetett.

3.2.6. Keresztény szerző a pogány vallásról

Ha arra keressük választ, hogyan ítél meg egy szerző valamely nem keresztény népet, érdemes megvizsgálni, milyen kifejezést használ rájuk. Az egyik lehetséges szó a *paganus*. Ez a latin *pagus* – mező – szóra vezethető vissza. Egyes értelmezések szerint ezt a szót a seregen kívülre, civilekre, majd általában a közösségen kívül állóra használták korábban.⁸⁶⁷ Figyelemre méltó, hogy Szent Jeromos latin

⁸⁶⁴ Eretnekek ejlenlétéről lásd SZEGFÜ 1980. 11–18.

⁸⁶⁵ UHRMAN 2010. 64–71. A krónikaszöveg nem nevezi Vatát a felkelés vezérének, a Selus, és Belus szavak nem feltétlenül jelentenek Békést-t, a Csolt nemzetségben a 13. században voltak ugyan Vata nevű személyek, és volt Vata nevű birtokuk, de más nemzetségekben is előfordultak Vatak.

⁸⁶⁶ UHRMAN 2010. 99–100, Uhrman szerint a pogányság „1046-ban már csak külsőséges, üres gesztusokban merült ki.”

⁸⁶⁷ FRAESDORFF 190–191.

bibliafordításában, a Vulgatában a *paganus* szó nem fordul elő.⁸⁶⁸ A másik lehetőség a *gens*, *gentes* kifejezés. Ahogy a bevezetőben is rámutattam, a szó a nemzéssel áll kapcsolatban, tehát eredetileg azonos származású emberekre érthették. A Vulgata a görög *ethné* megfelelőjeként hozza a *gentes* szót, tehát pogány jelentésben.⁸⁶⁹ Van olyan középkori szöveg, mely fokozatbeli különbséget tesz a *paganus* és a *gentes* kifejezések között: a *gentes* azokra használja, akik azért nem keresztények, mert még nem ismerték meg Krisztus hitét, a *paganus* azokra, akik ellenségesen lépnek föl a kereszténységgel szemben. Ezt a különbségtételt használta a 9. században Rimbirt, aki Ansgar hittérítőnek a skandinávok között végzett munkájáról írt.⁸⁷⁰ Thietmar krónikájában is találkozunk a *gens* szóval, és valószínű, hogy ennek a kifejezésnek az az értelme lehet nála, hogy pogány. Krónikája elején a rómaiakat is *gens*nek nevezi, majd a lázadó *liuticsok*at is.⁸⁷¹ Mivel a kereszténység ellen fellépő *liuticsok*ra is használja ezt a szót, nem mondható el, hogy ez nála szelídebb kifejezés volna a nem keresztények jelölésére. A *paganus* kifejezést a hamburgi száműzetésben levő V. Benedek pápa szájába adja Thietmar: Benedek megjövendöli, hogy azon a vidéken kell meghalnia, halála után pedig a pogányok kardja által (*gentili gladio*) pusztul el az a vidék. Amíg haza nem viszik a testét, nem is számíthatnak nyugalomra a lakosok. Ha azonban otthon nyugodhat – mármint Rómában – abban, bízunk, hogy közbenjárásával le tudja csillapítani a pogányokat (*apostolica intercessione paganos quiescere spero*).⁸⁷² A fenti szövegkörnyezetben a *gentilis* és a *paganus* egymás helyett használható, azonos jelentésű szavakként tűnnek fel. A csehek esetében az *execrando ritui* kifejezéssel utal pogány szokásaikra.⁸⁷³ A canterbury-i érseket megölő dán *martalócok*at a *profani* szóval jellemzi.

A Querfurti Brúnó felfogásáról szóló fejezetben láthattuk, hogy Brúnó többször is használja a *paganus* kifejezést különféle népekre. Ezek a népek az adott szövegösszefüggésben többnyire fenyegetést jelentenek a keresztények számára. Szaracénok, besenyők, *liuticsok*, poroszok és meg nem nevezett szláv népeket egyaránt a *paganus* kifejezéssel illet.⁸⁷⁴ *Paganus*-ként jellemzi azonban a régi római

⁸⁶⁸ Gépi kereséssel csak a *pagi* szóra találtam adatot.

⁸⁶⁹ Az *ethné* a görögöknél a poliszközösségen kívülállókra volt használatos. A Biblia a választott népen kívüliekre, tehát pogányokra használja. Pl. Lukács 21,24; Apostolok cselekedetei 9,15; Rómaiakhoz írt levél 1,13, 2,14. Az Újszövetség néhány helyén a Vulgata is megtartja az *ethnikosz* szó fordításaként az *ethnicus*-t. Máté 5,47, 6,7, 18,17.

⁸⁷⁰ FRAEDORFF 191–194., 213–215.; KAHL 204–207.

⁸⁷¹ THIETMAR I. 2., „Romulea ex gentes” THIETMAR III. 17.; ŠEDIVÝ 1995. 32., 33.; WEINRICH 1988. 79.

⁸⁷² THIETMAR IV. 62. „Quandocumque vero domi resideo, apostolica intercessione paganos quiescere spero.”

⁸⁷³ THIETMAR V. 29.

⁸⁷⁴ Brúnó levele, 45–48.; BRÚNÓ, *Vita quinque fratrum* 10. cap; BRÚNÓ, *Vita Adalberti*, hosszabb 24. cap.

uralkodókat is, amikor arról ír, hogy III. Ottó az ő erkölcsök szerint él, és a régi Róma szokásait akarja feleleveníteni.⁸⁷⁵

Brúnó a gens megnevezést is használja, egy esetben a liuticsokra is. Elmondható, hogy a pogányokkal kapcsolatot kereső hittérítőnél gyakori kifejezés a *paganus*. Radulfus Glaber a montafortei eretnekeket bélyegezte meg azzal, hogy pogányok módjára (*more paganorum*) bálványoknak áldoznak.⁸⁷⁶ A gens szót azonban keresztény embercsoportra használja (Neustrie gens)⁸⁷⁷

Figyelmet érdemel, hogyan nevezi a keresztény szerző a pogány vallás isteneit. Thietmar, amikor Géza pogány áldozatairól hírt ad, „istenek különböző hiú képzelei”-ről, – más fordításban képzeletbeli (illúzióbeli) istenekről –ír. A merseburgi püspököt az a meggyőződés hatja át, hogy egy Isten van, rajta kívül nincs más. Thietmar a magyar fejedelem pogány vallásáról nem árul el többet. Részletesebben ír azonban a dánok és a szláv liuticsok hitéről, szertartásairól. Elbeszélése szerint a dánok a Ledurun (Leire) nevű helyen, a Selon (Seeland) vidékén jönnek össze minden 9. évben, az Úr megjelenésének ünnepe (Vízkereszt, jan. 6.) után. Isteneiknek 99 embert, ugyanennyi lovat és – sólymok helyett – kakasokat áldoznak, hogy a földalatti hatalmaknál segítségükre legyenek. I. Henrik német király tiltotta be ezt a szertartást.⁸⁷⁸ Thietmar nem nevezi meg a dán vallás isteneit, tud azonban a szertartás idejéről, helyéről, és arról is, hogy mit áldoztak. Az Elba és Odera közt élő szláv törzsszövetség, a liuticsok vallásának szent helyéről részletesebben számol be a merseburgi püspök. Megnevezi hitük főistenét: *Zuarasici*. Leírja, hogyan jósolnak, emberáldozatról is szól. A szentélyek kapcsán használja az *idol* – vagyis bálvány –, a *deorum dearumque imagines mirifice insculptae*; valamint az *idolum* és *simulacra demonum* kifejezéseket.⁸⁷⁹ Máshol a liuticsok hadi jelvényeit nevezi Thietmar az ő isteneiknek.⁸⁸⁰ Ezek a fordulatok mind a tárgy formájában, kézzelfogható alakban megjelenített istenségekre utalnak. Ha mindezt összevetjük azzal,

⁸⁷⁵ BRÚNÓ, *Vita fratrum* 7. cap. 722.; VOIGT 393.; MILADINOV 228/229.

⁸⁷⁶ GLABER IV. 5.

⁸⁷⁷ GLABER V. 16.

⁸⁷⁸ THIETMAR (Trillmich) I. 17. „Est unus in his partibus locus, caput istius / regni, Lederun nomine, in pago, qui Selon dicitur, ubi post VIII annos mense Ianuario, post hoc tempus, quo nos theophaniam Domini celebramus, omnes convenerunt, et ibi diis suimet LXXXX et VIII homines et ttdem equos, cum canibus et gallis pro accipitribus oblatis, immolant, pro certo, ut predixi, putantes hos eisdem erga inferos servituros et commissa crimina apud eopdem placaturos.” Felfigyelhetünk a fogalmazásbeli hasonlóságra: a dánok „diis...immolant”; a magyar fejedelem „variiisque deorum inlusionibus immolans”.

⁸⁷⁹ THIETMAR (Trillmich) VI. 23., 24., 25. Jólsláznál szerepet kap a ló. VI. 24., 25. A Zuarasici nevet Trillmich fordítása Swarozyc alakban hozza. VI. 23.; BAGGE 137.

⁸⁸⁰ THIETMAR (Trillmich) VI. 22., VII. 64. Thietmar Riedegost (Redigonsc) néven említi a szentélyt. Brémai Ádám a helyi vallás egyik istenét nevezi hasonlóképpen (Redigast), a hely neve nála Rethre. Valószínűleg a Redari törzsnév félreértése lehet. Megoszlanak a vélemények abban a tekintetben, hogy hol lehetett ez a szentély. Egyesek a volt Mecklenburg–Sterlitz területére

amit Géza hitéről ránk hagyott, szembetűnő, hogy a merseburgi püspök a dánok és a szlávok hitéhez képest keveset tudott a magyar fejedelem vallásáról. Thietmar több pogány isten hívének tartja a fejedelmet, de hogy a Géza által tisztelt *képzelt istenségeket* megjelenítették-e tárgyi formában, azt szövege nem árulja el.⁸⁸¹ A „*képzelt istenek*” kifejezés mindenesetre egyedülállónak látszik Thietmar krónikájában.

Beda Venerabilis a pogány vallás isteneit ördögöknek nevezi. Ez a szemlélet a pogány hitvilág alakjait próbálja beilleszteni a keresztény vallás rendszerébe. A pogány vallás isteneit olyan lényekkel azonosítja, amelyek a kereszténység rendszerében is megvannak: az ördögökkel. Ezt a felfogást példázza a szász keresztváros fogadalom szövege is. Ez a forrás 780 körül íródott, korabeli szász nyelven. Abba az időszakba enged bepillantást, amikor a frankok keresztény hitre térítették a szászokat. A kereszttség felvételét kérő, fogadalmat tevő személy ellene kell, hogy mondjon a Gonosznak. A szász fogadalom szövegében néven nevezve szerepelnek a germán hitvilág istenei: Thor, Wodan és Saxnot.⁸⁸² A pogányságból megtérő szász őket is meg kellett, hogy tagadja.

Querfurti Brúnó is feljegyzi a liutics vallás istenének nevét: Thietmarhoz hasonló alakot találunk nála: *Zuarasi*. Ami a minősítést is tartalmazó megnevezéseket illeti, más megoldással él, mint Beda vagy Thietmar. Brúnó a pogány vallás isteneit Jeremiás prófétától vett kifejezéssel idegen isteneknek (*deos alienos*) nevezi.⁸⁸³ Brémai Ádám krónikájában a 11. század második felében újabb megközelítést találunk. Miután leírja a svédek szentélyét, benne Thor, Wodan és Fricco szobraival, megjegyzi, hogy a svédek isteneknek tartott embereket is tiszteltek, és kiemelkedő tetteik miatt halhatatlanoknak tekintették őket.⁸⁸⁴

helyezik. A Mecklenburgtól keletre levő Tollensesee vidékére tette Bernhard Schmeidler, más a Schloßberg am Luzinsee vidékére tette. Lásd SCHMIDT 1974. 366–393.

⁸⁸¹ Szegfű László rámutat arra, hogy „ösmagyar bálvány” eddig még nem került elő, és korabeli írott források sem tudnak ilyenekről. (SZEGFŰ 1996. 16.) Mit érthetett Thietmar azokon, amiket isteneknek nevez? Lehet, hogy általános fordulattal kívánt utalni Géza pogány voltára, mert hitvilágát nem ismerte pontosan. Amennyiben Géza az ősök szellemét tisztelte, rájuk is vonatkozhat a német püspök művében az „istenek” megjelölés. Napjainkban is van olyan nézet, hogy a magyarok kereszténység előtti hitében jelen volt az Ég-isten, de kívülre más létezőket is tisztelhettek, ahogy Ibn Fadlán szerint tették a baskírok (lásd RÓNA-TAS 1997. 126–127.). Ezekre is vonatkozhat Thietmar többes számú megfogalmazása. A szellemösökről lásd SZEGFŰ 1996. Ekkehard a Sankt Gallen-i kaland leírója szerint a magyarok „...félelmetesen kiáltoztak isteneikhez...” EKKEHARD 250.

⁸⁸² „Thuner ende woden ende saxnote” Interrogationes.... 222.; BROWN 1999. 301.

⁸⁸³ BRÚNÓ: Vita Adalbert 10. cap. Ea tempestate effrena gens Luttizi pagani iugum christianitatis deponunt et, quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo cucurrerunt;” a hosszabb szerkesztést idéztem, (8.) a rövidebb ezzel lényegében egyezik (49.). Jeremiás 76. Lásd KARWASIŃSKA jegyzetét Brúnó kiadásához.

⁸⁸⁴ BRÉMAI ÁDÁM IV. 26.

Elképzelhető még egy megközelítési mód a hittérítő részéről. Szent Pál apostol az athéni Areuspaguson az „ismeretlen istennek” emelt oltárra hivatkozva így beszél „*Nos, én azt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül tiszteltek.*”⁸⁸⁵ Az apostol olyan kiindulási alapot talál, amit várhatóan a hallgatósága is elfogad. Ezután tér rá tanítására.⁸⁸⁶ Visszaemlékezhetünk itt Horváth Mihály műveire: ő is arról írt, hogy „a magyarok csak egy lényt imádtak”, az Ő tisztább ismeretét hozta el a kereszténység.⁸⁸⁷ Horváth szerint Géza az egy Istent tisztelte keresztény és pogány módra. Fentebb tapasztalhattuk, hogy a liuticsok és a skandináv vallás istenei emberáldozatot is követeltek. Ez érthető módon kiváltotta a hittérítők komoly ellenállását. Aligha volt tehát lehetőség részükről olyan hozzáállásra, mint amilyent Pál apostolnál láttunk: azt hirdetem nektek, akit ismeretlenül tiszteltek.

A középkori keresztény szerzők különféleképpen szóltak a pogány vallások isteneiről (bálványok, ördögök, idegen istenek, isteneknek tartott emberek). Abból ahogy Thietmar a magyar fejedelem pogány hitét minősíti – istenségek különféle képzeleinek áldozott – nem következik, hogy Géza kézzelfogható tárgyak előtt hódolt volna.

3.2.7. A saját nép pogány múltja keresztény szerző tollából

További kérdés, hogyan viszonyulnak a korszak keresztény szerzői saját népük pogány múltjához. Vállalják-e a közösséget pogány őseikkel, vagy elhallgatják? Bevallják az ősök pogány voltát, vagy pedig szépíteni igyekeznek rajta? A 10. században élt Widukind, corvey-i szerzetes szász volt, olyan nép fia tehát, amelyet Nagy Károly alatt a frankok leigáztak, és erővel terjesztették köztük a keresztény hitet. Widukind műve őstörténeti részében a szászok vallását, hiedelmeit sem hagyja említés nélkül. Ír Irmen oszlopáról, amit a szászok tiszteltek. Megvallja azonban fenntartásait. A régi szászok hitét atyáik tévelygésének nevezi.⁸⁸⁸ Nem tagadja meg tehát az ősöket, de hitükkel nem azonosul. Megemlíti a tejút eredetének mondáját,

⁸⁸⁵ Apostolok cselekedetei 17,23. 22–34. jegyzet.

⁸⁸⁶ Lásd 1Kor 9,19–22 „Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek.” Lásd még I. (Nagy Szent) Gergely pápa Mellitus apáthoz írt levelét, melyre korábban hivatkoztam. BEDA (A history...) I. 30.; ORVOS 2000.

⁸⁸⁷ HORVÁTH 1847a. 87.

⁸⁸⁸ WIDUKIND I. 12. „secundum errorem paternum sacra sua propria veneratione venerati sunt”. A magyar krónikáshagyományból a Kajászószentpéter közelében állt kő említhető meg párhuzamként mint kereszténység előtti emlékhely. Ez ugyan római oltárkö, mégis bekerült a hun-történetbe mint hunok által emelt sírhely. Az 1308-ban keletkezett Kelet-Európa-leírásban is szó van róla mint magyar győzelmi emlékműről, amelyet a pannónok tíz királya feletti győzelem után emeltek a hunokkal azonosnak vélt magyarok. Vö. ECKHARDT 1928. 626–627; 1940. 196.; HORVÁTH 1963. 467; Descriptio 13–27., 22. A mű részleteit lásd Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526. Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest 2000. 191–194., 192.

ami szintén szép példa az ősi hiedelmek felhasználására. Egy Iring nevű harcos ösvényének nevezik, aki előbb megöli, majd megbosszulja urát.⁸⁸⁹ A frankokat, akik népét legyőzték és keresztény hitre térítették, nem állítja be negatívan a szász krónikás. Ahogy fentebb utaltam rá, megfogalmazása szerint Nagy Károly részint rábeszéléssel, részint erővel térítette meg a szászokat. Frankok és szászok „szinte egy néppé váltak” a keresztény hitben.⁸⁹⁰ Widukind tehát a térítőt látja Nagy Károlyban és népében, nem a leigázót. Később leírja, hogyan kerül át Szent Vitus ereklyéje frank területről a szászországi Corveybe. Ettől kezdve a szászok szerencséje növekszik, a frankoké hanyatlik.⁸⁹¹ Widukind leírásában tehát a szászok előbb egy szintre emelkednek a frankokkal, majd fölérnek kerekednek.

Merseburgi Thietmar krónikájának elemzése során rámutattam már arra, hogy a krónikás püspök elsősorban a merseburgi püspökség és a szász királyok történetére összpontosít. Főképp a közelműltről, ill. számára kortárs eseményekről ad hírt, a szászok őstörténetéről keveset szól. Említettem két rövid történetet is, amelyekben mégis föl villan az ősi múlt emléke. Amikor egy Szent Péter tiszteletére emelt templomról említést tesz, megjegyzi, hogy a régiek azon a helyen tisztelték Irminsult. Nem magyarázza meg, mi az az Irminsul, a régieket (antiques) pedig nem mondja őseinek. A pogánysággal tehát nem vállal közösséget Thietmar. A krónika egy másik helyén elbeszéli, hogyan győzték le a szászok egy ízben Nagy Károlyt és a frankokat. A menekülőknek egy nőstényszarvas mutatta meg a gázlót a Majnán. Azt a helyet nevezték el a frankok gázlójának, vagyis Frankfurtnak. Ebben a történetben Thietmar közösséget vállal a Nagy Károlyt legyőző ősökkel, de nem mondja róluk, hogy pogányok. A vitéz múlttal közösséget vállal Thietmar, a pogánysággal nem. Nagy Károlyról tisztelettel emlékezik a krónikás, és megemlíti az általa alapított püspökségeket.⁸⁹²

A normannok krónikása, a 11. század elején alkotó St-Quentin-i Dudo két lépésben írja le a főhősként szereplő nép honfoglalását. A kettős honszerzés elbeszélése lehetőséget ad a pogányság és a kereszténység ellentétének hangsúlyozására. Hasting, dán vezér a keleti őshazából, a szkíták szomszédságából költözik a normannok későbbi hazájába. Hastingot barbár, pogány vezérként ábrázolja

⁸⁸⁹ WIDUKIND I. 13. Sebestyén Gyula is megemlíti ezt a Widukindnál levő mondát, amikor a Csabamondakört, a magyar mondavilág tejútját tárgyalja. SEBESTYÉN (1904) 2001. 243. Ipolyi Arnold Lugossy József közlése alapján írja le a Csaba csillagösvényének mondáját. IPOLYI 1854. 354., 581. Lásd még GREXA 1922.

⁸⁹⁰ WIDUKIND I. 15.

⁸⁹¹ WIDUKIND I. 33., 34.

⁸⁹² THIETMAR II. 2., VII. 75. Thietmar szarvastörténete és a magyar szarvasmonda hasonlóságára felfigyelt HORVÁTH 1928. 22–56., 161–181., 49.; BERZE NAGY 1927. 65–80., 145–164., 70. Berze Nagy Thietmar nevét nem említi, csak a forráshelyre utal.

a krónikás, ezáltal még inkább kihangsúlyozódik a későbbi keresztény fejedelem, Rollo érdeme. Rollo szintén a keleti őshazából érkezik, ő már áttér a keresztény hitre.⁸⁹³

A magyar krónika- és gestairódalom kezdete kívül esik az ezredforduló korán, érdemes azonban röviden utalni rá, hogy a kettős honszerzés fordulata a magyar szerzőknél is jelen van. Náluk előbb Attila hódítja meg Pannóniát, majd Árpád népe. Pogányság és kereszténység szembeállítására azonban magyar szerzők többnyire nem alkalmazták ezt a kettősséget. Tömör formában viszont megvalósult ez a szembeállítás Szent István király verses históriájában, mely 1280 és 1290 között születhetett. Az officium megemlíti Attilát mint magyar királyt, de kegyetlen zsarnokként ábrázolja. Vele szemben István a hívő, szent király, aki megfékezi a pogányságot.⁸⁹⁴

A lengyel történetírás kialakulása szintén későbbi korszak eredménye, mint az ezredforduló, így itt csak röviden utalok rá, hogy a lengyeleknél is jelen volt a pogány múlttól való elhatárolódás. A lengyelek 12. század eleji gestairója, a Névtelen Gall leírása szerint a pogány fejedelmet, Popielt, aki nem fogadja be a szállást kérő vándorokat, felfalják az egerek. A szántóvető Piast ellenben szállást ad a jövevényeknek. Az ő családjából származik majd Mieszko fejedelem, aki a népét keresztény hitre téríti.⁸⁹⁵

Az ezredforduló korában alkotó szerzők számára túl közeli még a megénekelt nép pogány múltjának emléke. A korabeli szerzők tehát élesen elhatárolódnak az illető nép pogányságától. Ennek egyik eszköze, hogy nem vállalnak közösséget

⁸⁹³ PLASSMANN 248–255.; BAUDUIN 2001. 79–91., 80–81.

⁸⁹⁴ MEZEY 1948.; DÉR 2004. Az officium Kun László udvarának szellemiségével szemben született, amit Kézai Simon gestája képviselt, hisz ő részletesen tárgyalja a kereszténység felvétele előtti múltat, és különösen kiemeli Attila szerepét. Ezzel szemben a fenti officium költője Szent Istvánt állítja példaként a pogány Attila ellenében.

Az előző gondolatmenetben szóltam a *paganus* és *gentes* fogalmak használatáról. Érdemes megvizsgálni, hogy a magyarországi legendaíró miként használja ezeket a kifejezéseket a pogány magyarokra. Szent István nagyobbik legendája Géza fejedelem életét a *paganismi* szóval jellemzi, a kereszténység előtti magyarságot a kárhozat fiainak vallja. Az István ellen lázadókat *plebs gentilis*nek nevezi; „ritu *paganismi licet obvolutus*”, *Legenda S. Stephani regis*, *Legenda maior* 2. cap. 379; „*filios perdicionis*” 1. cap. 378; „*plebs gentilis*” 6. cap. 381. A kisebbik legenda *gentilis*nek mondja Géza fejedelmet, a régi magyarságra a *barbár* és a *gentilis* kifejezést használja; „*barbarica gens Hungarorum*”, „ritu *gentilium*”; „*Pater eius rex quidem, sed primum gentilis fuit*”; *Legenda minor*, 2. cap., SRH II. 394. Gézára és a magyarságra tehát egyaránt használja a *gentilis* és a *paganus* kifejezéseket is mint azonos jelentésű szavakat, a két kifejezés közti különbséget nem használja föl arra, hogy egyes személyeket jobb színben, másokat sötétebben ábrázoljon.

A „kárhozat fiai” fordulat mutatja, hogy a legenda írója igen élesen határolódik el a pogány múlttól. Veszprémy László rámutat arra, hogy a legenda szerint a magyarok Isten rendeléséből támadják a bűnös nyugatiakat. Ez a fordulat viszont annak a jele, hogy a szerző mégis közösséget vállal a kereszténység előtti magyarokkal. Lásd VESZPRÉMY 2000. 96.

⁸⁹⁵ GALL NÉVTELEN 75–83.

a hajdani pogány néppel. Más esetben együtt szerepel az ősök felvállalása és a pogányságtól való elhatárolódás. Hatásos megoldás a pogányság és kereszténység szembeállítására a kettős honszerzés fordulata. Azok a szerzők, akik a gesztában szereplő nép pogány múltjától már távolabbi időben alkottak, bátrabban eleveníthették fel az illető nép múltjának dicső fejezeteit.

3.2.8. A böjti fegyelem és a közösségtudat

A vallási önazonosság kialakításában és a másoktól való megkülönböztetésben szertartások, vallási gyakorlatok is szerepet kaphattak. Ide tartozik a bizonyos ételktől való tartózkodás és a koplalás gyakorlata. A böjt a hívő ember számára a testi-lelki megtisztulás, önmegtartóztatás és bűnbánat ideje: felkészülés az Istennel való találkozásra. Más böjti fegyelem jellemzi azonban a keleti és a nyugati kereszténységet, sőt, a középkori nyugati világon belül is felfigyelhetünk különbségekre a böjt tekintetében. Lehetséges, hogy a böjti gyakorlat a középkorban nemcsak egyes térségekre, hanem politikai egységekre is jellemző lehetett: összefoghatta egy ország lakosságát, és megkülönböztette őket másoktól. Roman Michałowski lengyel történész ezzel összefüggésbe vizsgálta Thietmar krónikájának egyik híradását.

A száz krónikás a legyelek szokásai közt említi meg, hogy akit a Septuagesima után húsevésen érnek, annak kiverik a fogát. Thietmar nem írja, hogy ezt a szokást valamelyik uralkodó vezette volna be, Michałowski azonban Vitéz Boleszláv törvényeként értelmezi.⁸⁹⁶

A sajátos böjti fegyelem meglétéről Szent Adalbert 12. századi legendája is tájékoztat. A legenda szerint, amikor Adalbert Lengyelországban járt, kinevették őt szokatlan öltözete és beszéde miatt. A büntetés nem maradt el: akik a szentet kinevették, megnémultak. Később visszanyerték beszédképességüket, és arra kérték a szentet, szabjon ki rájuk vezeklést. Adalbert arra utasította őket, hogy böjtöljenek hosszabb ideig, mint ahogy ez másutt szokás: tartson a böjtjük húsvét előtt 9 héten keresztül.⁸⁹⁷

Lengyelországban 1248-ig érvényben maradt a Septuagesimától kezdődő hústilalom. 1248-ban Boroszlóban (Wrocław) zsinatot tartott a pápai legátus, Jacques Pantaléon. A lengyelországi német telepések panasszal fordultak hozzá. A püspökök ugyanis kiközösítés terhe mellett rá akarták őket kényszeríteni

⁸⁹⁶ MICHAŁOWSKI 2004. 6. 44–49. Bak János elképzelhetőnek tartja, hogy a törvény hasonló pogány szokás átvétele lehet. BAK 2000. 117. 8. jegyzet. MICHAŁOWSKI 2004. 6. 6. jegyzet.

⁸⁹⁷ MICHAŁOWSKI 2004. 7–8.

a Septuagesimától tartó, kilenc hetes hústilalomra, mivel ez az ottani szokás. A pápai legátus végül úgy rendelkezett, hogy nem kötelező a Septuagesimától kezdődő húsmegvonás.⁸⁹⁸

Felmerülhet az a gondolat is, hogy a bizánci böjti fegyelem lehetett hatással a lengyelekre. A bizánci gyakorlatban azonban nem a húsvét előtti kilencedik, hanem a 8. vasárnapon hagyták el a húst.⁸⁹⁹

Michałowski rámutat a lengyel szokás és a nyugati keresztény világ böjti fegyelme közti különbségre. A nyugaton hamvazószerdával kezdődik a nagyböjt. A Septuagesima és a húsvét utáni vasárnap között hetven nap telik el. A Septuagesima a húsvét előtti kilencedik vasárnap. A lengyel területen tehát hetekkel korábban kezdődött a hústilalom. A Karoling kortól a Septuagesimával már elkezdődött az önmegtartóztatás, tilos volt pl. a házasság. A húsevést azonban ettől az időponttól még nem tiltották. Jámbor emberek megtartóztatták magukat a hústól: Thietmartól tudjuk, hogy II. Henrik király a Septuagesimával már felhagyott a húsevással. Hivatalosan azonban ekkor még nem volt tilos húst enni. Michałowski felveti a következő lehetőséget: Vitéz Boleszláv azért hozta ezt a törvényt, hogy soknemzetiségű birodalmát ezáltal egységessé tegye. Az azonos böjti fegyelem összefogja a népet, és megkülönbözteti őket másoktól. Saját népe ugyanakkor a szigorúbb fegyelem révén vallásosabbnak is tűnik fel másoknál.⁹⁰⁰ Hasonló hatása lehetett Magyarországon Szent László törvényének is, amelyet 1092-ben a szabolcsi zsinat során hoztak. László utasítása szerint hamvazószerda előtti hétfőtől kell megkezdeni a böjtöt. Azokat a latinokat, akik ezt nem voltak hajlandók követni, a törvény kiutasítja az országból.⁹⁰¹ Magyarországon a 12. század végén keletkezett Pray-kódex őrizte meg

⁸⁹⁸ MICHALOWSKI 2004. 8–9.

⁸⁹⁹ MICHALOWSKI 2004. 33–34. A húsvét előtti böjt ideje a keletieknél összesen 10 hét. Első vasárnap a Vámos és Farizeus Vasárnapja, ezután még fogyaszthatnak húst. Második a Tézókló Fiú Vasárnapja. A harmadik vasárnap hagyják el a húsevést – tehát a nyugati rítus szerinti hatvanadvasárnapon (Sexagesima). A következő vasárnaptól már tejet, tojást sem ehetnek – ez a Vajhagyó Vasárnap. A konstantinápolyi egyetemes Patriarchátus Magyarországi Exarchátusának honlapja. <http://www.patriarchatus.hu/boe.html>; Hamvazószerda. In: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/H/hamvaz%C3%B3szerda.html>; KOMÁROMI 2013. 121–122.

⁹⁰⁰ MICHALOWSKI 2004. 5–50; a keleti és nyugati fegyelem közti különbségére lásd KOMÁROMI 2013. 121–122.

⁹⁰¹ Szent László király első törvénykönyve (A szabolcsi zsinat határozatai). 31. cap. 156. Moravcsik Gyula bizantinológus László király törvényének bizánci vonatkozására figyelmeztet. Véleménye szerint a magyarországi böjti gyakorlat nemcsak a nyugati rendtartástól, hanem a korabeli bizánci fegyelemtől is eltért, és egy régebbi bizánci gyakorlattal egyezett. Moravcsik feltételezi, hogy a magyarok még a honfoglalás előtt ismerték meg ezt a szokást. (MORAVCSIK 1953. 63–64.) Kevésbé látszik azonban életszerűnek, hogy a korai időszakban megismert gyakorlat, amit bizonyára csak a népesség egy része tett magáévá, évszázadokkal később törvényerővé emelkedjék a nyugati és korabeli bizánci gyakorlattal szemben.

a legrégebb hamvazószerdai liturgiát.⁹⁰²A böjti fegyelem tehát érezhető különbséget tudott tenni népcsoportok között, szerepe volt az önazonosság és idegenfelfogás kialakításában.⁹⁰³

3.2.9. Imaközösségek

A böjti fegyelem esetében olyan tényezőről szóltam, amely összeköthetett, de el is választhatott. Az imaközösségek esetében az összekötő szerepet hangsúlyozhatjuk

A bizánci és a magyar böjti fegyelem összefüggéseiről lásd KOMÁROMI 2013. 121–124. Meglátása szerint a szabolcsi zsinatarrendelésében „a keleti és az általános nyugati szokás elemei vegyültek.” KOMÁROMI 2013. 123.

Knausz Nándor és Michałowski egyaránt leszögezik, hogy a klerikusok Quadragesima vasárnapján, tehát a hamvazószerda előtti vasárnap ehettek utoljára húst. Knausz elgondolása szerint a magyarok hittérítőiktől átvették ezt a böjti fegyelmet. I. Miklós pápa (858–867) egyébként a laikusokra is ki akarta terjeszteni a Quadragesimától kötelező hústilalmat, de kezdeményezését nem fogadták el. (MICHAŁOWSKI 40–41.) Knausz Nándorral arra is rámutathatunk, hogy a dél-franciaországi Beziers-ben 1368-ban rendezett zsinaton a klerikusok és világiak számára egyaránt előírták a hamvazószerda előtti hétfőtől kezdődő hústilalmat. A 2. századi Telesphorus pápa a Liber pontificalis szerint bevezette a 7 hetes böjtöt, ami még abban az esetben is igazolja az említett böjti szokás nyugati meglétét, ha a Liber pontificalis adata 6. századi kitalálást tartalmaz. (KNAUZ 184. 186.; SZALÁGYI 200.; Statuta synodalia ecclesiae Biterrensis 629.; HALL–CREHAN 52.; KNAUZ 184.; SZALÁGYI 193. 194.; TALLEY 220.) a nyugati párhuzamok megléte nem teszi feltétlenül szükségessé a Bizánctól való átvételt.

⁹⁰² BALINT 1989. 186.; a húshagyás áthelyezését egy kedves moldvai legenda magyarázza. 1504-ből fennmaradt krónika őrizte meg, egyházi szláv nyelven. Eszerint László király hadat viselt a tatárok (!) ellen. Miután legyőzte őket, hadjáratából húshagyás napján érkezett haza. Engedélyt kért püspökeiktől, „hogy még három napot mulathasson a királynővel és az urakkal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig tartják ezt a szokást, hogy nagyböjt hetében hagynak húst.” Fegyelemre méltó fordulat, hogy a szent király a tatárok ellen hadakozik. Emögött nyilván egy Nagy Lajos kori hadjárat emléke húzódik. Nagy Lajosról ugyanis fennmaradt egy névtelen szerző tollából írt geszta. Előadása szerint a székelyek és magyarok Szent Lászlót hívták segítségül, és így győzték le a Moldvába betörő tatárokat. Egy tatár fogoly úgy beszélt el az esetet, hogy egy csatabárdos, koronás lovas harcolt ellenük. A csatát 1345-ben vívták, és Szent László „utolsó csatájaként” ismeretes. LÜKÖ 51–52.; Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról 8–9. cap. 50–51.

⁹⁰³ Kristó Gyula a latinok és magyarok böjti fegyelméi közti különbség kapcsán megjegyzi, hogy társadalmi méretű idegenellenességről aligha szólhatunk. Véleménye szerint „sokadrangú kérdésben feszülő ellentmondásról” volt szó. (KRISTÓ 1990. 428.) Mai szemléző számára valóban apró eltérésnek tűnhet, hogy hétfőtől kezdődjön a böjt, vagy szerdától. A külsőségek azonban lényeges elválasztó szerepet tudnak betölteni embercsoportok között. A száműzetés lehetősége ugyancsak arra mutat, hogy a törvény kibocsátója számára nem volt lényegtelen a kérdés.

A böjti fegyelemhez hasonlóan a liturgiában is megfigyelhető volt a regionális különbség a latin kereszténységben belül: volt gallikán, ibériai mozarab, dél-itáliai beneventán rítus. A 9–11. században regionális liturgiák visszaszorultak a római liturgiával szemben. A milánói rítus azonban megőrződött. A gragoriánumon belül is kialakultak azonban változatok. DOBSZAY 1993. 59. 60–63.

ki. Ide sorolhatók a Francia Királyság területén lezajlott békemozgalmak is, amelynek során a tömegek ereklék jelenlétében esküdtek fel arra, hogy betartják a békét. Az idegennel háborús találkozásról szóló fejezetben már szoltam a békemozgalmak szerepéről és ezzel kapcsolatos visszaélésről is. Radulfus Glaber művét vizsgálva felhívtam a figyelmet a cluny-i szerzetesek halottakért végzett imáira is, és arra is, hogy az ő közbenjáró szerepük messze földön híres volt. Az imaközösségre a Német Birodalom területéről is hozhatunk példát. Érdemes megemlíteni a dortmundi zsinat határozatát 1005 júliusából. II. Henrik király, felesége Kunigunda számos püspökkel együtt elhatározták, hogy ha valamelyikük meghal, a többiek miként áhítatoskodjanak a lelki üdvéért. A püspökök és papok miséket mondanak, a diakónusok és az alsóbb egyházi rendek képviselői zsoltárt imádkoznak, a püspökök, a király a királyné, valamint Burchard herceg szegények élelmészését vállalták. A résztvevők vállalták meghatározott ünnepek előtti böjtök végzését is.⁹⁰⁴ Arra is van adatunk, hogy nyugat-európai imaközösségbe magyarok is bekapcsolódtak. A salzburgi St-Péter bencés monostor halottas könyve megemlíti István király és Kysla (Gizella) királyné nevét.⁹⁰⁵ Reichenai Berno levelében olvashatjuk, hogy felvette István királyt és Gizella királynét az Élet Könyvébe (in *Librum Vitae*), és ünnepi miséket tartott értük.⁹⁰⁶ A reichenai halottaskönyvben valóban ott olvasható a királyi pár neve.⁹⁰⁷ Orseolo Péter királyt és feleségét a regensburgi St. Emmeram monostor martyrologium-necrologiumába jegyezték föl: Iudita reg(ina), Petrus rex Vangarior(um).⁹⁰⁸ A regensburgi halottaskönyv számos világi előkelő, uralkodó nevét feltünteti. A 10. sz. végéről, 11. sz. első feléből ott találjuk pl. I. és III. Ottót, a száli uralkodók közül II. Konrád császárt, a cseh Přemysl dinasztiából I. Břetislav fejedelmet stb.⁹⁰⁹ Mindez a monostor széleskörű kapcsolatrendszerét mutatja. Nemegyszer olyanok neve kerül ugyanabba a halottaskönyvbe, akik életük bizonyos időszakában hadban álltak egymással (pl.

⁹⁰⁴ THIETMAR VI. 18.

⁹⁰⁵ „Stephanus rex ungarorum, Kysla regina eiusdem uxor” In: *Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg*. Graz 1974. Hermann, Karl-Friedrich: *Geschichte der Erzabtei St. Peter zu Salzburg: Frühgeschichte 696–1193*. Salzburg 1996. 129–131. Hivatkozva KOSZTA 2008. 45–46.; KOSZTA 2008a. 71.

Az agaune-i Szent Móric monostor halottaskönyvében is ott áll az uralkodópár neve: „Stephanus rex Ungariorum, Kisila regina” *Libri confraternitatum Sancti Galli, Augiensis, Fabariensis*. Berolini 347. 668. oszlop, 12. sor. Lásd TÓTH 1997. 32.

⁹⁰⁶ Berno levele, ford. Thoroczkay Gábor. *ÁKÍF* 147.; *DHA* 112. A könyv, az élet könyve kifejezés a Biblia különböző pontjain is olvasható. Azok üdvözlnek, akiknek neve fel van jegyezve az élet könyvébe. (Dán 12,1; Fil 4,3; Jel 20,11–15.) Lásd GYÖRFFY 2003. 299.; THOROCZKAY *ÁKÍF* 147.

⁹⁰⁷ *Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau*, 158. C3. „Stephanus rex Ungarior(um) kisila reg(ina)”. Lásd még GYÖRFFY 2003. 299.

⁹⁰⁸ *Martyrolog-Necrolog von St. Emmeram zu Regensburg*, 205. Lásd KOSZTA 2008, 45.; KOSZTA 2008a. 71.

⁹⁰⁹ *Martyrolog-Necrolog von St. Emmeram zu Regensburg*, 204–205.

Szent István, II. Konrád). Egyazon valláshoz tartoztak azonban, és ugyanannak a szerzetesközösségnek az imáit kérték. Az imaközösség olyanok között jelentett kapcsolatot, akik térben nem voltak ugyan egymás közelében, de lelkileg közösségben voltak egymással.

3.2.10. Végítéletvárás és idegenfelfogás

Az idegenhez való viszonyulást és az önazonosságot befolyásolta a közlő végítéletéről való meggyőződés is. Vitatott dolog, hogy az első ezredforduló korában milyen mértékben volt jelen a végítéletvárás, a világvégétől való félelem. Érdemes tehát a kérdés áttekintésére néhány gondolatot szálni.

A keresztény tanítás része, hogy nemcsak az emberi élet ér egyszer véget, hanem a világ története is. Az idő beteljesedik, és eljön az utolsó ítélet. A középkoron keresztül lényegében folyamatosan számon tartották, hogy eljön a végítélet, bizonyos időszakokban azonban fokozottan jelentkezett a világvége-félelem. Krisztus az evangéliumban azt tanította az utolsó ítélet idejéről: „Azt a napot és órát azonban nem tudja senki, még az ég angyalai sem, csak az Atya.”⁹¹⁰ Ennek ellenére mégis akadtak, akik igyekeztek meghatározni az ítélet pontosabb idejét. Az egyik számítási lehetőséget a következő bibliai helyek adták: a Teremtés könyve szerint Isten hat nap alatt teremtette a világot, a hetedik napon megpihent.⁹¹¹ A zsoltság és Péter apostol levele szerint pedig „egy nap az Úr előtt annyi, mint ezer év, ezer év pedig annyi, mint egy nap.”⁹¹² a két biblia hely összeegyeztetése érhető tetten a 2. századi elejéről való Barnabás-levéletben: e szerint a világ története 6000 évig tart.⁹¹³ Tudós komputisták igyekeztek kiszámolni a Bibliában levő évszámok és a világtörténelmi adatok összeegyeztetésével, hogy a világ teremtése után hányadik évben volt Krisztus születése, és hányadik évben vannak ők maguk. Amennyiben 6000 évnek vették a világ történetét, a teremtés kiszámolásából következtethettek rá, mennyi

⁹¹⁰ Máté 24,36; Márk 13,32; Lukács 12,40.

⁹¹¹ Teremtés 1,1–2,4.

⁹¹² 2Pt 3,8 „Mert ezer év előtte annyi, mint a tegnapi nap.” Zsolt 90(89.), 4.

⁹¹³ Barnabás levele, 240. „A mindenség tehát, gyermekeim, hat nap alatt, azaz hatezer év alatt fog beteljesedni.” 240–241. „A nyolcadik nap kezdetét hozom létre, azaz egy másik világ kezdetét. Ünnepeeljük ezért örömmel a nyolcadik napot, melyen Jézus is feltámadt halottaiból, és megjelent, és felment a mennybe.”

idő van még hátra az ítéletig.⁹¹⁴ Ennek megfelelően Kr. u. 500 körül, majd 800 előtt is várták az utolsó ítéletet.⁹¹⁵

Másik fontos bibliai támpontot ad a Jelenések könyve. János jelenései szerint 1000 évig fog majd tartani Krisztus országa. Utána az istenellenes hatalmak – Góg és Magóg – támadnak majd a szent város ellen, de Isten legyőzi ellenségeit. Ezután jön el a mennyei Jeruzsálem. Az ezer évet Szent Ágoston úgy értelmezte, hogy itt a Krisztus utáni időszakról van szó. Krisztus ezer éves uralma az Egyház földi története. Az ezer évet, mint számot azonban jelképesen értelmezte Hippó püspöke. Magyarázata szerint az ezer a teljességet jelképezi.⁹¹⁶ A 10. században azonban Thietland, Einsiedeln apátja szó szerint értelmezte a Jelenések könyvében olvasható 1000-es számot. Eszerint a Krisztus szenvedése utáni ezredik évre, 1033-ra várható az utolsó ítélet.⁹¹⁷

Egyes kutatók arra mutatnak rá, hogy kevés adatunk van az 1000 körüli végítélet-félelmekre.⁹¹⁸ Johannes Fried ezzel kapcsolatban arra figyelmeztet, hogy

⁹¹⁴ A 200 körül alkotó Hyppolitus szerint a teremtés után 5500-ban volt Krisztus megtestesülése. Eszerint Kr. u. 500-ra várható az ítélet. In: Daniele 4.23-24.; LANDES 111. 54. jegyzet. A 303 körül alkotó Eusebius szerint a teremtés után 5199-ben testesült meg Krisztus. Eszerint a teremtés utáni 6000. év Kr. u. 801-re várható. LANDES 111.; a témához lásd még BLAZOVICH 2011. Köszönetet mondok Balzovich Lászlónak, amiért a cikk kéziratát volt szíves elküldeni nekem.

⁹¹⁵ A hispániai Liébanai Beatus (776–786) 800-ra várta az ítéletet. Értelmezést írt a Jelenések könyvéhez Tychonius kommentárjának felhasználásával. Beatus kommentárja leginkább azért nevezetes, mert gazdag illusztrációk készültek hozzá a 9–12. századokban (pl. urgelli, silosi, saint-severi). Az illusztrációk tanúskodnak róla, hogy a 10–11. században is foglalkoztatta az embereket a végítélet. SÁGHY 2008. 17.

⁹¹⁶ LANDES 105. 32. jegyzet. „Az ezer évet, amennyire látom, kétféleképpen lehet érteni. Az egyik szerint ez az esemény az utolsó ezer évben történik, a hatodik évezredben vagyis a most folyó idő hatodik „napján”. A másik értelmezés szerint az ezer évet ’a jelen korszak éveinek összessége’ értelemben használja a szerző, azért, hogy egy tökéletes számmal jelölje az idő teljességét.” ... „Miközben a sátán ezer évig megkötözve tartják, a szentek uralkodnak Krisztussal ezer évig, és ez kétségtelenül azonos időnek értendő, vagyis mindkettő Krisztus első eljövételének korszakában történik.” ... „Tehát a mostani egyház is Krisztus országa, a mennyek országa, szentjei most is uralkodnak vele, igaz, másként mint majd akkor fognak.” ... „És az első feltámadásról szól a könyv, amely most van. Ugyanis, miután elmondta, hogy a sátán ezer évre megkötöztetik, majd rövid időre eloldoztatik, mintegy összehozva, mit tesz ebben az ezer évben az egyház, illetve mi történik benne, a következőket mondja: És trónusokat láttam, és azokon helyet foglalókat, és kaptak ítélő hatalmat. Ne gondoljuk, hogy ez az utolsó ítéletről szól! Az előljárók trónusaira és magukra az előljárókra kell gondolni, akik jelenleg kormányozzák az egyházat.” Szent Ágoston: Isten városáról, IV. kötet. XVII-XXII. könyv, ford. Dér Katalin, Heidl György, Budapest 2009. (Vonatköző rész Dér Katalin fordítása.) XX. könyv, 7. 9. fejezet, 789–790. o. 798. o. 300. o. 301.o. ; a dőlt betűvel szedett idézet Jel. 20, 4.; SÁGHY 2008. 17. 21.; Lásd még a Szent István Társulat bibliakiadásának Jelenések könyve 20,1-10-hez írt jegyzetét, Kosztolányi István munkáját.

⁹¹⁷ CARTWRIGHT 93–108. A Jelenések könyvét kombinálja Szent Pál apostolnak a thesszaloniakiakhoz írt második levelével.

⁹¹⁸ Abbo, Fleury apátja (994–1004) Apologeticus c. művében számol be arról, hogy egy párizsi hitszónok szerint az 1000. év eltelte után jön el az Antikrisztus, utána pedig a végítélet. Abbo

a végítélet-várással kapcsolatos adatok vizsgálatakor nem szorítkozhatunk a Kr. u. 1000. évre. A korabeli komputisták is tudatában voltak annak, hogy Dionysius Exiguus a 6. században hibásan számította ki Krisztus születését. A 10-11. században újabb számítások készültek. Ezen kívül Krisztus megtestesülésének és szenvedésének milléniuma egyaránt várakozással tölthette el az akkori embereket. A kevés egyértelmű adatot Fried azzal magyarázza, hogy a végítélettől való félelmekről nem illett írni. Ez annak a jele lett volna, hogy az illető szerző bűnös, és túlzottan ragaszkodik az anyagi világhoz. Fried ezért számos közvetett adatot gyűjtött össze tanulmányában, amelyek elmélete szerint a végítéletre való készülődésről tanúskodnak. Elmélete szerint a végítélet-várás nem bénító félelmet jelentett. Inkább hajtóerőt adott a korabeli embernek, amely felszabadította az energiákat, hogy használják fel az időt, és minél több jót tegyenek.⁹¹⁹

A világvégéről való gondolkodást összekapcsolják az idegenfelfogással a Gógról és Magógról való nézetek. A Teremtés könyve szerint Jáfet fia volt Gómer és Magóg. A szöveg itt még nem társít hozzájuk semmi negatívumot.⁹²⁰ Ezekiel próféta könyvében azonban erre szólítja föl az Úr a látnokot: „fordulj Góg felé és Magóg földje felé, Rós, Mesek és Tubál fejedelmei felé.” Ezek a fejedelmek istenellenes hatalmakként tűnnek fel.⁹²¹ A Jelenések könyvében Góg és Magóg népéről olvashatunk, ők testesítik meg az istenellenes hatalmokat.⁹²² A történelem során különböző népeket azonosítottak Góg és Magóg népével. Olyan népeket véltetek velük azonosnak, melyek a „civilizált” világ peremén éltek, és veszélyt jelentettek a keresztény világra.⁹²³ Az Ezékiel könyvében említett Rós azonosítható volt a Konstantinápolyt fenyegető ruszokkal. Egy 10. században keletkezett levél arról tanúskodik, hogy abban az időben Nyugat-Európában volt olyan nézet, amely a magyarokat tekintette Góg és Magóg népeinek.

A levelet Verdun püspökének, D-nek írja egy szerzetes. A püspök kérdésére válaszolva kifejti, hogy a magyarok nem Góg és Magóg népe, a Bibliában említett nép az eretnekeket jelképezi. A magyarokról (Hungri) eddig azért nem lehetett hallani, mert megváltoztatták a nevüket. A kutatásban különböző nézetek merültek fel arról, mikor keletkezhetett ez a levél. Volt olyan elmélet, mely szerint 960 körül írhatták. Ebben az esetben a szöveg alátámaszthatná a közeledő ezredfordulóhoz

vitába szállt a szónokkal. Thüringiában 960 körül Bernát remete azt hirdette: a világvége akkor jön el, amikor Gyümölcstől Boldogasszony ünnepe (Krisztus fogantatásának napja, márc. 25.) nagypéntekre esik. SÁGHY 2008. 12. 18. 20.; GYÖRFFY 1977. 150.

⁹¹⁹ FRIED 1989. 45., 381–473.

⁹²⁰ Teremtés 10,2.

⁹²¹ Ezekiel 38.

⁹²² Jelenések, 20,710.

⁹²³ A 13. századi ebstorfi TO formában kialakított, feliratokkal is ellátott világtérkép embrevókként mutatja be Góg és Magóg népét, akiket Nagy Sándor elzárt, és majd az Antikrisztus kísérői lesznek.

kapcsolódó félelmeket. Valószínűbb azonban Németh András elmélete. Megállapítása szerint a levelet Dado-nak, Verdun püspökének írta egy szerzetes, aki Szt. Germanus közösségéhez tartozott. Dado 923-ban halt meg, a levél valamivel előtte, 920 körül keletkezhetett.⁹²⁴ Ezzel a szöveggel aligha támaszthatók alá az ezredforduló körüli félelmeket. Ezek a félelmek nem feltétlenül kötődtek időpontokhoz. Más rendkívüli események, például egy idegen nép támadása is kiválthatott hasonló rettegést.

A fentebb bemutatott forrásokból tudunk azonban olyan eseményről is, mely valóban az ezredforduló idején játszódott, és amelynek során idegen támadás váltott ki végítélet-félelmet. Merseburgi Thietmar krónikája szerint 1018 februárjában a liuticsok megtámadták a szomszédos obodritok keresztény uralkodóját, Mistizlawot. Mistizlaw feleségét és menyét elűzték, őt magát előbb Schwerin várába szorították, majd az ország elhagyására kényszerítették. A nép a király vereségének hatására visszaesett a pogányságba. Thietmar azon van, hogy a világvége-félelmeket eloszlassa. Szent Pál apostolnak a tesszaloniakhoz írt második levelére hivatkozik.⁹²⁵ A szerencsétlenség miatt senki ne gondolja, hogy az ítélet már a küszöbön áll. Előbb be kell következnie az elpártolásnak, és el kell, hogy jöjjön az Antikrisztus. Figyelmeztet rá, hogy az utolsó ítéletben nem szabad kételkedni, de attól is óvja olvasóit, hogy a közeli jövőtelét várják, *hisz borzalmas lesz az az igazak számára is, sokkal inkább a bűnösök számára*. Szavai azt mutatják, hogy a pogány támadás világvége-félelmeket idézett elő.⁹²⁶ A szövegből azonban nem következik, hogy Góg és Magóg népének nézték volna a lázadó és hitehagyó szlávokat. A félelmet inkább maga a megdöbbentő eset válthatta ki. Erősíthette a félelmet egy evangéliumi szöveghely: a végső időkben „sok szívben kihűl a szeretet.”⁹²⁷

Az idegenfelfogással összefüggésbe hozható a végső időkkel foglalkozó szövegek másik alakja, az antikrisztus. Pál apostol fent idézett levélében említi, hogy a végső idők előtt be kell következnie az elpártolásnak, majd eljön a bűn embere, a kárhozat fia. János apostol levele arra inti a híveket: „eljön az antikrisztus”.⁹²⁸

⁹²⁴ NÉMETH 2001. 113–161. Németh felhívja rá a figyelmet, hogy a szóban forgó levélnek nyugaton az R. Huygens féle kiadását ismerik (Un témoin de la crainte de l’an 1000: la lettre sur les Hongrois. Latomus 15. (1956) 225–239). Huygens 960 körülre teszi a levél keletkezését. A magyar szakirodalom K. J. Heilig kiadását használja (Der Brief des Remigius von Auxerre um 900 über die Ungarn. A gróf Klebelsberg Kunó Bécsi magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 3. (1933) 7–30.) Heilig Dadót tartja a levél címzett-jének. Németh mindkét kiadást ismeri, új kéziratot is felhasznál, és arra jut, hogy a levelet egy ismeretlen, Szent Germanus-közösséghez tartozó szerzetes írta Dado verduni püspöknek 917 és 923 között.

⁹²⁵ 2Tessz 2.

⁹²⁶ THIETMAR, VIII. 5., 6.; FRIED 1989. 432.

⁹²⁷ Máté 24,12

⁹²⁸ Szent János apostol első levele 2,18.

A 10. században Adso, Montier-en-Der apátja értekezést írt IV. Lajos nyugati-frank király felesége, Gerberga számára az Antikrisztus eredetéről. Adso Krisztus ellentétéként mutatja be az Antikrisztust. Dán törzséből származik majd, és Babilonban fog megszületni. Az elpártolás – amiről Pál apostol beszél – a Római Birodalom széthullását jelenti. Mások véleményére hivatkozva írja, hogy a frankok birodalma fenntartja a Római Birodalom dicsőségét. Egy frank király majd újra egyesíti a Római Birodalmat, majd elmegy Jeruzsálembe, és ott az Olajfák hegyén leteszi a koronáját. Ezután jön el az Antikrisztus.⁹²⁹

A fenti gondolatok a korabeli önazonosság-tudatot is befolyásolhatták, hisz az Adso által lejegyzett nézet kiemelt szerepet adott a frank birodalomnak. Querfurti Brúnó feljegyezte a remetetestvérekről írt művében, hogy III. Ottó német császár, miután elhagyni kényszerült Rómát, azt tervezte, hogy lemond a trónról, és elzarándokol Jeruzsálembe. Elképzelhető, hogy az ifjú uralkodót befolyásolta a végső idők császáráról való elgondolás. Az Antikrisztus kifejezés alkalmazható volt azokkal szemben, akiktől a beszélő el akart határolódni.⁹³⁰ Mivel Adso értelmezése szerint is keletről jön az Antikrisztus, így alkalmazható volt keleti ellenség jellemzésére is. Ezzel a szemlélettel találkozunk Chabannes-i Adémar és Radulfus Glaber műveiben.

A Szent Sír templomának lerombolása 1009-ben szintén kelthetett végítélet-félelmeket Nyugaton. Al-Hakim egyiptomi kalifát az Antikrisztussal azonosíthatták. Johannes Fried rámutat arra, hogy Adémar egyfajta elégtétellel írja le „Babilon királyának”, a Szent Sír temploma lerombolójának halálát, mintha megnyugodna: nem a szaracén uralkodó az Antikrisztus. Tény, hogy az Antikrisztust kelet felől várták. Radulfus Glaber művében is megjelenik ez a nézet, amikor fenntartást fogalmaz meg a jeruzsálemi zarándoklatokkal szemben: a zarándokok abba az irányba mennek, ahonnan az Antikrisztus eljön. Hogy a szaracén uralkodót ténylegesen azonosították-e a végítélet ezen baljós előhírnökével, az történészi feltételezés, a források erről hallgatnak. Szent István és Gizella által készített miseruhán – a későbbi koronázási paláston, – Györffy György ugyancsak észrevenni véli a templom lerombolásának és újjáépítésének jelenetét. Értelmezése

⁹²⁹ A végső idők császáráról való elképzelés régi keletű. Először a 7. században jelenik meg Pseudo-Methodiosnál, és az úgynevezett Sybilla iratok későbbi változatai is szólnak róla. (MCGINN 1995. 102.) a Tiburtiumi Sybilla című szövegnek leginkább „tizenegyedik századi latin változatai ismertek, azonban valamikor a negyedik században keletkezhetett”. MCGINN 102.

⁹³⁰ Arnulf (Arnoul) Reims érsekének lemondatása körüli vitában nagy szerepet kapott egyfelől a pápák támadása, más részről a pápák védelme. Arnulf, reimsi érsek vádlója, Orléans püspöke, akit szintén Arnulfnak hívtak, állást foglalt a Római Egyház tisztelete mellett, és örök érvényűnek vallotta az isteni sugalmazásra kihirdetett kánoni törvényeket, saját korának pápáit azonban támogatta: „Ha hiányzik belőle a szeretet, és csak tudományában pöffeszkedik, akkor ő maga az Antikrisztus, aki befészkelte magát isten templomába, s el akarja hitetni, hogy ő maga az Isten.” A római Szent Elek és Bonifác monostor apátja, Leó a pápát támadókat nevezte Antikrisztusoknak. Lásd RICHÉ 1999. 120–122., 147–148.

szerint az apostolok körüli árkádok felett forgolódo emberkek egy része a templom rombolóit szemléltetik, mások azonban a zarándokokat, akik a templom újjáépítés után Jeruzsálemben zarándokoltak.⁹³¹ Kovács Éva kétségbe vonja az elmélet helyességét, Tóth Endre felvállalja, hogy nem tud állást foglalni a kérdésben.⁹³² Marosi Ernő összehasonlító elemzése alapján azonban elképzelhetőnek látszik ez az értelmezés.⁹³³

A Máté szerinti Evangéliumban azt olvashatjuk: „Isten országának ezt az evangéliumát hirdetni fogják az egész világon, bizonyoságul minden népnek. Csak ekkor jön el a vég.”⁹³⁴ a korszak hittérítői talán azzal a tudattal munkálkodtak, hogy térítő tevékenységük közelebb hozza az idők beteljesedését.⁹³⁵ A korabeli szövegek azonban nem állítják, hogy a térítők ezzel a beállítottsággal keltek volna útra.

A fentiek alapján elmondható, hogy egy-egy pogány támadás, mint 1018-ban az Elba vidékén vagy 1009-ben a jeruzsálemi templom lerombolása felidézhetett világvége-félelmet. Az idegenről való felfogás tehát összekapcsolódhatott a végítélettről, a világvégéről való meggyőződéssel.

3.2.11. A földi élet mint idegen v

A vallási jellegű idegenségnek a fentiektől különböző változata, amikor a szerző a földi életet tekinti idegennek, és a halálra gondol úgy, mint hazatérésre.⁹³⁶ A Bibliában is találunk hasonló gondolatokat: Pál apostol a korinthusiakhoz írt második levelében így szól: „... ha földi sátrunk összedől, Istentől kapunk lakást: örök otthont a mennyben ...”⁹³⁷ A Zsidókhoz írt levél szerzője, miután felidézi az ószövetségi igazak hitét, így ír: „Mind hitben hunytak el, de anélkül, hogy az ígéret teljesedését megérték volna; csak messziről látták és üdvözölték, elismerve, hogy vándorok és jövevények a földön. Akik így beszélnek, megvallják, hogy hazát keresnek. Ha arra a földre gondoltak volna, ahonnan kijöttek, lett volna alkalmuk a visszatérésre. De egy jobb haza után vágyódtak, a mennyei után. Ezért az Isten sem szégyelli, hogy Istenüknek hívják, hiszen hazát készített nekik.”⁹³⁸

⁹³¹ GYÖRFFY 353–354.

⁹³² TÓTH 1997. 40. Hivatkozik KOVÁCS Éva–LOVAG Zsuzsa: a magyar koronázási jelvények. Budapest 1980. 66.

⁹³³ MAROSI 2003. 21–33.

⁹³⁴ Máté 24,14

⁹³⁵ SPELLENBERG 1999.; Máté 24,14.

⁹³⁶ Eichenberger a 1–12. századig tekinti át a patria szó jelentéseit. A szó egyebek mellett a mennyországot is jelenthette. EICHENBERGER 1991. 12., 236–237.

⁹³⁷ 2Kor 5,1.

⁹³⁸ Zsidókhoz írt levél 11,13–16.

A vándorlás – mint a földi élet jelképe – a középkor szellemiségében is jelen maradt. Ír szerzetesek közül sokan a hazátlan életet választották, és a kontinensen zarándokolva, térítve jelenítették meg a mennyei haza iránti vágyat.⁹³⁹ Merseburgi Thietmar krónikájában is kimutatható ez a szellemiség. Jeles személyek halálának leírásakor a halált a száműzetésből való kiszabadulással azonosítja. Így tesz abban a részben, melyben I. Henrik feleségének, Matildnak halálát leírja: „elköltözött ebből a száműzetésből”.⁹⁴⁰ Ezt a fordulatot használja Mieszko, lengyel fejedelem halálának leírásakor is: „Ebből a száműzetésből hazatért”.⁹⁴¹ A canterbury-i érsek a vikingek foglyaként halálára készülve ugyancsak száműzetésnek nevezi a földi életet.⁹⁴² A földi élettel szemben az örök boldogság jelenti a hazát. Amikor V. Benedek pápa halálát – amely a hamburgi száműzetésében érte őt – ezzel a fordulattal írja le Thietmar: „elzarándokolt a mennyei hazába”.⁹⁴³ Egy magdeburgi nővér halálát a következőképp beszéli el: „átment a mindig óhajtott hazába”.⁹⁴⁴ Amikor a felkent uralkodók jelentőségéről ír, a zarándoklat (peregrinatio) metaforájával szemlélteti az élet folyamatát.⁹⁴⁵

A fentiek során olyan forrásokat tekintettünk át, melyek különböző vallások, eltérő vallási szokások találkozásáról adnak hírt. A pogányok körében a kereszténység elfogadásának egyik korai lépcsőfoka a szent hithirdető tisztelete volt. Ezt példázzák azok az elbeszélések, melyekben a támadóan fellépő fegyveresek tiszteletet nyilvánítanak a számunkra idegen vallást képviselő szent ember iránt. Amikor elkezdődött a hittérítői munka, alapvető feladat volt, hogy a hithirdető szót értsen a néppel. A források alapján tudunk tolmácsok alkalmazásáról és idegen nyelvet tanuló hittérítőkről, a misszionáriusok azonban az érveken túl jelképek erejével is hatással tudtak lenni leendő híveikre. Tapasztalhattuk, hogy a kereszténységre való áttérést átmeneti időszak előzte meg. Magyarok és más európai népek körében is olvashattunk példát arra, hogy egyesek a pogány és a keresztény vallásnak egyaránt

⁹³⁹ A 6. századból Szt. Columban emlithető meg. Az ír zarándok szellemiségről lásd WALZ 1989. 80. Walz hivatkozza: Arnold Angenendt: Die irische Peregrinatio und ihre Auswirkung auf den Kontinent vor der Jahre 800. In: Die Iren und Europa im frühen Mittelalter. Ed. Löwe, Heinz. 1982. Bd. 1. 52–79, valamint T. M. Charles-Edwards: The Social Background to Irish Peregrinatio. In: Celtica 11. (1976) 46ff

⁹⁴⁰ THIETMAR II. 18. „... migravit ab hoc exilio...”

⁹⁴¹ THIETMAR IV. 58. „ab exilio hoc ad patriam transit”

⁹⁴² THIETMAR VII. 42.

⁹⁴³ THIETMAR VI. 88. „ad caelestem pergeret ad patriam”; Lásd EICHENBERGER 1991. 237.

⁹⁴⁴ THIETMAR VII. 55. „ad patriam semper optatam ... transiit” EICHENBERGER 1991. 237.

⁹⁴⁵ THIETMAR I. 26. „... reges nostri et imperatores, summi rectoris vice in hac peregrinatione prepositi...”, „...királyaink és a császár a legfőbb Irányító által helyettesként állítottak ebben a zarándokútban...” Lásd GUREVICS 1987. 44–45. Gurevics arra mutat rá, hogy a szentek számára „«idegenben bolyongás»” színhelye a „történelmi világ”.

hódoltak. A megtérés folyamatát visszaesések, pogánylázadások nehezítették. Ezekben a vallási alap mellett egyéb gazdasági, társadalmi, politikai szempontok is szerepet játszottak. A pogánysággal szemben természetesen határolódnak el a keresztény szerzők. Saját népük pogány múltjától szintén elhatárolódnak, hiszen az ezredforduló idején még túl közeli az adott népek történetíróinál a pogány múlt emléke. A két szellemiség szembeállítására érdekes megoldás a kettős honszerzés története. Az idegenről való gondolkodással helyenként végítéletvárással kapcsolatos szövegek is összekapcsolódnak, mivel egy-egy pogány támadás felidézhetett világvége-félelmet. A keresztény világon belüli különbségekre láthattunk példát az egyes térségek eltérő böjti fegyelmét vizsgálva. A sajátos böjti szokás összeharthatta egy ország népét, és elkülöníthette őket másoktól. Végezetül arról is olvashattunk, hogy a forrásainkban nemegyszer a földi élet tűnik fel száműzetésnek, a túlvilág pedig égi hazaképpen.

3.3. AZ IDEGEN ÉS A HAZAI HÖLGYEK

„Derék asszonyt ki talál? Értéke a gyöngyét messze meghaladja....”⁹⁴⁶

Az idegenekkel való találkozás egyik lehetősége volt a távolról érkezett menyasszonnyal való házasság. Az előkelő menyasszonnyal együtt kíséret is érkezett, melynek tagjai magukkal hozták szülőföldjük szokásait. Felmerülhet a kérdés: miért volt fontos távoli országból menyasszonyt hozatni? Kézenfekvőnek tűnik a válasz: Az uralkodócsalád ilyen módon törekedett kiemelkedni saját országa előkelői közül, és igyekezett elfogadtatni magát más országok hatalmasai előtt. Látni fogjuk azonban, hogy nem minden fejedelem házasodott másik ország uralkodócsaládjából. Némely forrásunk nemcsak a jövevény, hanem a távoli országokban élő hölgyekről is megemlékezik. Ezekből a beszámolókból következtethetünk a különböző tájak szokásaira, erkölcsre. A soron következő fejezetben azt vizsgálom, hogyan vélekedtek az ezredforduló idején alkotó szerzők a messziről jött, a távoli vidéken élő és a hazai hölgyekről. Ebből a szempontból elsősorban Thietmar krónikája használható.

⁹⁴⁶ Példabeszédek könyve 31,10.

Távoli uralkodóházak közötti házassági kapcsolatra példa Thietmar művében Ottó királyfi és a Brit szigetről származó Edit királylány története. I. Ottó még apja életében vette feleségül Athelstane Wessex királynak testvérét, Editet. Thietmar Athelstane nevét nem említi, Editet Edmund király lányaként nevezi,⁹⁴⁷ ám a házasságkötés idején már Athelstane volt a király.

Az egyik legjellegzetesebb példa távoli vidékeket összekötő házassági kapcsolatra a görög Theophanu és II. Ottó házassága. Thietmar krónikájából megtudhatjuk, hogy I. Ottó eredetileg a konstantinápolyi császártól kért feleséget a fia számára. Elbeszélése szerint a bizánciak csellel megtámadták, megölték vagy foglyul ejtették a német követeket. Thietmar szerint az ezt követő calabriai megtorló hadjárat után hatalomátvételre került sor Konstantinápolyban. Az új császár már küldött menyasszonyt a németek földjére, de nem azt a lányt küldte el, akit a császár fia számára eredetileg feleségül kért, hanem saját unokahúgát, Theophanu-t. Thietmar szerint akadtak, akik vissza akarták őt küldeni, I. Ottó azonban hozzáadta a fiához a görög lányt.⁹⁴⁸

Theophanu alakjának tisztelettel adózik a krónikás, bár megjegyzi, hogy nemére nézve gyöngé volt (*sexu fragilis*) és hogy a görögöknél ritka a jó tulajdonság. A görögök iránt való általános rossz véleményével állítja tehát szembe Theophanut. Megállapítja, hogy férfi módra őrizte fia birodalmát.⁹⁴⁹ Érdeemes odafigyelnünk erre a mozzanatra, mert férfias, harcias hölgy másutt is feltűnik Thietmar krónikájába. Theophanu fia, III. Ottó rajongott az antik Róma iránt, és görögül is tanult. Elképzelhető, hogy rajongása az antikvitás iránt görög édesanyja hatásával is magyarázható.⁹⁵⁰

Dobrava, a cseh fejedelem testvére Mieszko lengyel fejedelemhez ment feleségül. Olvashattuk, hogy ő térítette meg férjét a keresztény hitre.⁹⁵¹

Skandináv–lengyel kapcsolatokra világít rá Thietmar krónikájának az a része, melyben Villásszakállú Sven feleségéről, Mieszko lányáról szól. A név

⁹⁴⁷ THIETMAR II. 1.

⁹⁴⁸ THIETMAR II. 15.

⁹⁴⁹ THIETMAR IV. 10. „Haec, quamvis sexu fragilis, modestae tamen fiduciae et, quod in Grecia rarum est, egregiae conversationis fuit regnumque filii eius custodia servabat virili, demulcens in omnibus pius terrensque ac superans erectos.” Az idézet magyar fordítását lásd RICHÉ 1999. 135.

⁹⁵⁰ Létezik olyan felfogás, mely szerint Géza fejedelem nyugat felé irányuló politikájában szerepe volt Theophanu és II. Ottó házasságának: a bizánci császár rokona és a nyugati császár fia közti frigy „harapófogóba” fogta volna Magyarországot, és Gézának lépnie kellett valamelyik irányba. (GYÖRFFY 2003. 68.) Makk Ferenc a Bizánc részéről megnyilvánuló katonai fenyegetést is hangsúlyozza. (MAKK 1996. 29–30., 36.) Más nézet szerint a nyugati irányultságban a földrajzi helyzetnek volt szerepe, hiszen Géza törzsterülete a Kárpát-medence nyugati részén feküdt. (BALINT 2000.) Varga Gábor Brúnó püspök szerepét hangsúlyozza, aki eléri, hogy Géza nemcsak a békére lesz fogékony, hanem népe keresztény hitre térítésére is. (VARGA 2003. 47–49.) Bóna helyteleníti a bizánci fenyegetettség elméletét (BÓNA 2000. 66–71.)

⁹⁵¹ THIETMAR IV. 55.

nélkül említett hölgyet Thietmar szövege alapján Knut anyjának tarthatjuk.⁹⁵² Erőről a hölgyről a 13. századi ízlandi szerző, Snorri Sturlusson is ír. Snorri művében a hölgy neve Gunhild, *Burizlaf*, vend uralkodó lánya, Nagy Knut anyja. Burizlaf a lengyel Boleszlávval azonosítható. Az emlékezet nyilván összekeverte a lengyel uralkodókat, és Mieszko lánya, Boleszláv testvére helyett Boleszláv lányáról kezdett szólni a monda.⁹⁵³ A sagák szerint Gunhild halála után Sven újra nősült, és Gőgös Sigridet, a svéd Harcias Toste (Skögul Toste) lányát vette el. A sagák szerint Sigrid korábban Győzelmes Erik svéd királynak volt a felesége: tőle született Olaf svéd király. Erik halála után ment hozzá a dán Villásszakállú Svenhez. Nagy Magnus sagája szerint egy Astrid nevű nő testvére Nagy Knutnak apai részről, – mert Sven az apjuk –, és testvére Olaf svéd királynak anyai részről, Sigrid révén. Ez a saga tehát arra is rámutat, hogy Knutnak nem Sigrid volt az anyja.⁹⁵⁴ A 11. század második felében alkotó Brémai Ádám szintén megemlíti, hogy Sven feleségül veszi Erik svéd király özvegyét. Az asszony Erik királynak szülte Olafot, a későbbi svéd királyt, Svennek pedig Knutot. Brémai Ádám azonban nem árulja el sem az asszony nevét, sem a származását.⁹⁵⁵ Ádámnál mintha összemósódna Gunhild és Sigrid alakja. Felmerült az a gondolat, hogy Sigrid csak a képzelet szülötte. Amennyiben valóban létezett, mondabeli megformálására hatással lehetett a harcias Brunhilda mondája, akit a Nibelung-ének is megénekel.⁹⁵⁶ Sven házasságáról (házasságairól) való források ellentmondása emlékeztet Géza fejedelem házasságáról (házasságairól) való vitás helyzetre, amiről majd alább szövegek.

A lengyel Vitéz Boleszláv házasságai az uralkodó különböző irányokba nyúló politikai kapcsolatra is rámutatnak. Boleszláv első felesége Rigdag, meißeni örgróf lánya volt. Figyelemre méltó, hogy a fejedelem nem uralkodó lányát vette el, csak egy grófét. Ez a házasság a közeli német térség meghatározó személyével való szövetséget jelentette meg. Rigdag lányát hamarosan eltaszította Boleszláv. Másodszorra vett feleségül egy magyarországi nőt, akinek Thietmar sem a nevét, sem a származását nem említi.⁹⁵⁷ A XV. századi lengyel krónikás, Jan Długosz szerint az illető Géza fejedelem lánya volt, és Juditnak hívták.⁹⁵⁸ A XIX. századi lengyel kutató, Balzer szerint azonban Długosz a XI. század második felében élt

⁹⁵² THIETMAR VII. 39

⁹⁵³ King Olaf Trygvesson's saga. 38. cap. In: SNORRI 34–35., 80. 3. jegyzet.

⁹⁵⁴ King Olaf Trygvesson's saga, 98. cap. In: SNORRI 80.; Earl Hakon. VI. cap. In: SNORRI 122.; Magnus the Good. XXII. cap. In: SNORRI 143.

⁹⁵⁵ BRÉAMI ÁDÁM II. 37

⁹⁵⁶ Lásd King Olaf Trygvesson's saga, In: SNORRI 80. 2. jegyzet. Az ízlandi és a kontinentális hagyomány különbségeire lásd uo. 1. jegyzet.

⁹⁵⁷ „ab Ungaria sumpsit uxorem” THIETMAR IV. 58

⁹⁵⁸ „Boleslaus filius Myeczislai Judith virginem, Geisae Hungariae ducis filiam accepit in uxorem.” (Johannes Długossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. 1. Krakow. 1873. lásd a hivatkozást: VAJAY 1967. 65. 10. jegyzet.

Ulászló-Hermann fejedelem Judit nevű feleségével keverhette össze Vitéz Boleszláv nejét.⁹⁵⁹ Vajay Szabolcs ennek megfelelően elutasítja, hogy a magyar asszonyt Juditnak hívták volna, ám elfogadja, hogy a hölgy Géza fejedelem lánya lehetett. Thietmar szövege azonban a magyar nő származását sem említi, így nem zárható ki, hogy Boleszláv más magyar nagyúr lányát vette feleségül.⁹⁶⁰ A kérdés abból a szempontból is érdekes, hogy elsődleges szempont volt-e a fejedelem számára, hogy magával egyenrangú ember lányát vegye feleségül, és ha igen, ki számított Boleszlávval egyenrangú félnek. Láthattuk, hogy Boleszláv első felesége „csupán” egy örgróf lánya volt.

Thietmartól tudjuk, hogy a magyar asszonytól született Boleszlávnak Beszprim nevű fia. Ő később fontos szerepet játszott a lengyelországi trónharcokban. Boleszláv magyar feleségét is eltaszította magától. Harmadik házasságára 987-ben került sor. Ekkor szláv nőt vett el, egy Dobromir nevű fejedelem lányát, Emnildát.⁹⁶¹ Boleszláv negyedik alkalommal is megházasodott: ezúttal Meisseni Ekkehard lányát, Odát választotta.⁹⁶² Láthatjuk, hogy Boleszláv apósai között több olyan urat is találunk, aki nem volt fejedelem, vagy csak helyi hatalmasságnak számított. Ez alapot ad annak a feltételezésnek, hogy magyar felesége sem volt feltétlenül Géza fejedelem lánya.

Vlagyimir, kijevi nagyfejedelem bíborbanszületett hercegnőt kapott Konstantinápolyból. A hercegnő hatására Vlagyimir megkeresztelkedett. Az ezzel kapcsolatos hagyományt a hittérítésről szóló fejezetben taglalom.

A merseburgi püspök könyvének magyar szempontból is emlékezetes alakja Beleknegini, a magyar fejedelemasszony. Személyével és nevével kapcsolatban számos tanulmány látott már napvilágot, köztük Szegfű László érdekes elmélete.⁹⁶³ Igyekszem a Beleknegini-vel kapcsolatos főbb véleményeket áttekinteni, majd összevetem Belekneginit a krónika más nőalakjaival. Választ keresek rá, miben hasonlít a magyar fejedelemasszony a krónika egyéb nőalakjaihoz, és miben különbözik tőlük. Lássuk azonban először a magyar fejedelemnőről szóló krónikarészt és annak szövegkörnyezetét.

Thietmar a krónika vége felé megemlékezik a pannóniai király kegyességéről. Nem nevezi őt nevéen, de nyilván Szent Istvánról van itt szó. Annál sötétebb képet fest a király apjáról, Deuvixről,⁹⁶⁴ és annak feleségéről. Róla ekként ír: „Felesége

⁹⁵⁹ VAJAY 1967. 65. 10. jegyzet.

⁹⁶⁰ KRISTÓ 2001. 28–29.

⁹⁶¹ THIETMAR IV. 58

⁹⁶² THIETMAR VIII. 1

⁹⁶³ SZEGFŰ 1974. 239–251.

⁹⁶⁴ Deuvix a magyar forrásokból ismert Géza fejedelemmel azonosítható. Lásd a Thietmar szemléletéről szóló fejezetet.

Beleknegini, azaz szlávul mondva szép úrasszony pedig mértéktelenül ivott, és katona módjára ülve meg a lovat egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, és őrzöngő lelkét türelemmel megfőkezné.”⁹⁶⁵

A magyar források Szent István anyját Saroltnak nevezik.⁹⁶⁶ Karácsonyi János szerint azonban Saroltot csak a magyar krónikások találták ki. Szerinte I. Mieszko lengyel fejedelem nőrokona, Adelheid volt Szent István anyja. XIII. századi lengyel források ugyanis ezt állítják. Karácsonyi érvelésében szerepet kapnak a *Procui* és a *Waic* névalakok is. Thietmar a pannóniai király anyai nagybátyját nevezi Procui-nak. (Őt a magyar krónikáshagyományban szereplő Gyulával szokás azonosítani.) Belekneginihez hasonlóan Procui is szláv szóalak. Szintén Thietmar művéből ismerjük Waic nevét, amit Szent István pogány neveként tartunk számon.⁹⁶⁷ Karácsonyi nyomós érvek tekinteti, hogy a *Beleknegini* és a *Procui* szláv alakok, és a *Waic* nevet is szlávznak tartja. Elmélete szerint a lengyel herceglányt eredetileg Beleknegininek hívták, és a keresztségben kapta az Adelheid nevet. Szerinte Procui is lengyel előkelő lehetett.⁹⁶⁸

Wertner Mór szerint Gézának két felesége volt, előbb Sarolt, majd az ő halála után Adelheid.⁹⁶⁹ Vajay Szabolcs szerint Géza politikai okokból eltaszította első

⁹⁶⁵ THIETMAR VIII. 4. „UXOR autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Slavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae nimio fervore occidit. Manus haec polluta fsum melius tangeret et mentem vesanem patientia refrenaret.” Magyarul THOROCZKAY G. fordításában, ÁKÍF 113. Thietmar (HOLTZMANN). Berlin 1935.

A domina és a knegini magyar megfelelőjének tekinthetjük az alán eredetű asszony szót, mely eredetileg úrnőt, fejedelemnőt jelentett. Lásd a magyar nyelv történeti etimológiai szótára. I. Budapest 1984.² 189.

A kortárs Querfurti Brúnó szintén erőskező asszonyként írja le a magyar fejedelem feleségét, bár Brúnó nem adja meg sem az asszony, sem a fejedelem nevét. Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza. Querfurti Brúnó: Rövidebb szerkesztés. 23. cap. Ford., bev. jegyz. THOROCZKAY G, ÁKÍF 83. Sarolt és Gizella alakja közti párhuzamról lásd MAKK 2011. 141. 178. jegyzet.

⁹⁶⁶ Saroltu, Sarolt, ANONYMUS 69.; Sarolth, Chronoci Hungarici Compositio Saeculi XIV, 312.: Lásd még: MELICH 1929. 48–50.

⁹⁶⁷ Vajk valószínűleg a török bay szóból ered, mely gazdagot, hőst jelent. Ehhez járult a -k kicsinyítő képző. NÉMETH 1991.² 281–282.

⁹⁶⁸ Továbbiakban KARÁCSONYI 1906. „Mesko habuit sororem nomine Atleyden, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem. Quae, cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum protomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.” Karácsonyi szerint a soror ebben az esetben unokatestvér jelent. A források, az Annales Kamenses, Annales Silesiaci compilati, Annales Heinrichovienses szerzői szerinte korábbi, hiteles munkából merítettek.

⁹⁶⁹ WERTNER 1885. 151.; WERTNER 1892. Saroltról 25–27., Adelheidről 27–31.

feleségét, Saroltot, hogy aztán a lengyel Adelheiddal köthessen házasságot.⁹⁷⁰ Van azonban olyan elméletek is, melyek a Beleknegini és Sarolt neveket próbálják megfeleltetni egymással.

A török *Šary aldy* szókapcsolat jelentése fehér vad, fehér menyét.⁹⁷¹ A *Beleknegini* nevet szláv nyelvek alapján *fehér úrnő*nek lehetne fordítani. Tehát mindkét név magában hordja a fehér szót. Ez alapján már egymás megfelelőjének lehetne tekinteni a két nevet. Melich János szerint azonban a *běla* szó az óoroszbán mókust jelentett. Így szerinte a *Beleknegini* név *mókusúrnőt* jelent, ami megfelel a fehér menyét jelentésű *Sarolt* szónak.⁹⁷² Thietmar egyébként a *bele* szót következtesen fordítja szépné. A Belegora helynevet így adja vissza: *pulcher mons*, azaz *szép hegy*. Thietmar német monográfusa, Lippelt szerint a püspök nem tudott jól szlávul, és a fehér jelentésű *bele* szláv szót az újlatin *bellus* hatására fordította

⁹⁷⁰ VAJAY 1967. 71–81.; FEHÉR 1974. 135–152. Elfogadja egyrészt, hogy Beleknegini a lengyel forrás Adelheidjával azonos, másrészt, hogy első férje Géza testvére, Mihály volt. Ehhez kapcsol egy másik elméletet, miszerint Beleknegini anyja viking származású. (H. JANICHEN: Die Wikinger im Weichsel- und Odergebiet. Leipzig 1938. 89. és köv.-re hivatkozik.) Ennek alapja Adelheid testvérenek, Mieszko fejedelemnek állítólagos viking származása lehet. A 11. század 2. felében készült másolatban fennmaradt ugyanis egy 10. századi oklevél, melyben Dagome iudex felajánlja az országát Szent Péternek, vagyis a pápaságnak. Dagome iudex -et Mieszko fejedelemmel lehet azonosítani. Felmerült olyan nézet, hogy a fejedelemnek kettős neve volt – Mieszko és Dagome, – a Dagome pedig a Dagobert rövidítése. Erre építhető az az elmélet, miszerint a fejedelem nem szláv, hanem viking lett volna. Ha Mieszko viking, akkor testvére is az, ha Beleknegini Mieszko testvére, akkor Beleknegini viking. Érezhető, hogy Beleknegini viking származásának elmélete feltételek láncolatára épül. Fehér M. Jenő Beleknegini harcias jellemét, nevének „fehér” jelentését és az Árpád-családban előforduló szökecséget is említi, mindez azonban nem csak skandináv származással magyarázható. A tanulmány nagyobb része amazonokkal foglalkozik. Dagome iudexhez lásd GALL NÉVTELEN I. 4. cap. 96. Vikingek élhettek a korai Lengyel állam területén, (lásd JUREK 2003. 243–276.) ez azonban még nem jelenti, hogy a lengyel uralkodócsalád is skandináv lett volna.

Bogyay Tamás nem cáfolja azt a nézetet, hogy a fejedelem eltaszíthatta Saroltot, és Adelheidet vette el, sőt hozzáteszi, hogy ilyen eltaszítások akkoriban „szokásosak voltak keresztény uralkodók körében is.” BOGYAY 1988.² 20–21.

⁹⁷¹ Lásd MELICH 1929. 45–50. Települések is őrzik ezt a régi nevet. A Küküllő vidékén Sarold falu, Hevesben Sarud, Sopron környékén Sarród. GYÖRFFY 2000.³ 60.

⁹⁷² MELICH 1927. 493. Belekneginiről való gondolatait MELICH 1929-es könyvében is kifejti: 247–253. Benkő Lóránd szerint a Proci és a Beleknegini nevek egyaránt Thietmar alkotásai. Arra is rámutat, hogy Thietmar nem tudhatott törökül, így nem lehetett tisztában a Sarolt névben benne rejlő „fehér asszony” jelentéssel. (BENKŐ 2001. 7–68., 18.) Thietmar nyilván tudott szlávul, de magam nem tartom életszerűnek, hogy a latinul író száz püspök szláv neveket alkotott volna. Azt elképzelhetőnek tartom, hogy a „Proci” ragadványnév lehet, amit Thietmar fölhasznált a krónikájában. Beleknegini esetében Melich alapján azt tartom valószínűnek, hogy Magyarországon lehetettek olyan – szlávul és törökül egyaránt tudó – emberek, akik a török nevet lefordították szlávra. Ez a szláv alak kerülhetett aztán a merseburgi krónikás fülebe. Benkő szerint a Proci neve mellett álló senior szó Proci életkorára vonatkozik (idősebb). Thietmar művében azonban a senior urat jelent (Pl. egy szláv uralkodót így említi: „Mistizlavum seniore”. VIII. 5.).

szépnek.⁹⁷³ Valószínűbbnek tűnik azonban Melich elgondolása: szerinte létezhetett olyan szorb nyelv, amelyen a *bele* szépet jelentett.⁹⁷⁴

Magam nem tartom elképzelhetetlennek,⁹⁷⁵ hogy Gézának lehetett Adelheid nevű felesége. A Thietmarnál szereplő *Beleknegini* és a magyar források *Saroltja* azonban nyelviileg meggyőzően azonosíthatók egymással, így Sarolt és Beleknegini minden bizonnyal ugyanaz a személy.

Beleknegini és Sarolt alakját a fentiekől eltérő módon azonosította Szegfű László. Ő arra mutat rá, hogy Thietmar *szép úrnő*nek fordítja a *Beleknegini* szót. Szegfű László a *pulchra domina*, szép úrnő megnevezést a magyar hitvilág bűbajos alakjával, a szépasszonnal hozza kapcsolatba. Arra is rámutat, hogy a szépasszony és a menyét a hiedelemben gyakran ugyanazt jelentette. Elméletében szerepet kap az orsó említése is. Thietmar szövegéből az derül ki, hogy Beleknegini nem forgatta az orsót. A magyar néphagyományban pedig orsót tesznek az ól köré, hogy a menyétet távol tartsák, vélvén, hogy a menyét nem szeret fenni. Szegfű László elméletében tehát a Beleknegini (szép úrnő) és a Sarolt (fehér menyét) alakok tartalmilag ugyanazt jelentették.⁹⁷⁶ A néprajzi adatokkal alátámasztott ötletes elmélet megérdemli az alaposabb vizsgálatot. Szegfű ugyan nem Thietmar szemléletét elemzi, elméletének kortárs forrása azonban mégis Thietmar. Ezért érdemesnek tartom áttekinteni, hogy a krónika egésze alapján hogyan vélekedik a merseburgi krónikás a menyétről, az orsóról és a boszorkányokról.

Thietmar számos állatot szerepeltet a krónikájában,⁹⁷⁷ menyétről viszont nem ír. Különbféle európai népek régi hitvilágában azonban fontos szerepet kapott a menyét. A II. századi Apuleiusnál is megjelenik egy boszorkánytörténetben. Több nyelvben nőként becézik.⁹⁷⁸ Egy finn rege az orsóval is kapcsolatba hozza: három

⁹⁷³ LIPPELT 1973. 86.

⁹⁷⁴ MELICH 1927. 493.; KARÁCSONYI 1906.

⁹⁷⁵ BOGYAY 1988.² 20–21. Kristó Gyula szerint Gézának valamennyi gyermeke Sarolttól született. „A kései, 12. század második fele utáni lengyel forrásokon alapuló azon feltételezések, hogy Gézának Saroltot követően második felesége lett volna Adelheid, Mieszko lengyel fejedelem nővére, és ő térítette volna keresztény hitre Gézát. nem állják ki a történeti kritika próbáját.” Azt azonban nem tartja kizártnak, hogy Sarolt nem az első felesége volt Gézának. KRISTÓ 2001. 29. Más vélemények tagadják Gézának Adelheiddel való házasságát. Pl. Pauler Gyula, Nagy Géza, Hóman Bálint, Döry Ferenc. Lásd SZEGFŰ 1974. 240–245. Györffy sem említi Adelheidot. GYÖRFFY 2000. 61. Makk Ferenc sem fogadja el Géza és Adelheid házasságának meglétét. KRISTÓ –MAKK 2001. 188–189.

⁹⁷⁶ SZEGFŰ 1974. 245–249.

⁹⁷⁷ SCHRÖDER 1974. 95–106

⁹⁷⁸ Több nyelvben tabuneve van a menyétnek: olaszban *bella donna* (szépasszony), törökben *pelinvgik* (fiatal asszony), szerbül *kuma* (keresztanya), portugálban *papalva* (papo=nyak, albo=fehér). „A finnek, észtek a háziállatok védőszellemének tartják a menyétet.” Lásd Magyar néprajz II. 51.; Magyar néprajz VII. 540.; HAIKO 1956. Nevek: 20–23. Varázslás: 52–55.; MUNKÁCSI 45–47.; APULEIUS 48. Középkori egyházi előírások tiltották az olyan főzet evését, melyben

lány fonásának eredményeképpen keletkezik a menyét.⁹⁷⁹ Hogy Thietmar ismerte volna a magyar hitvilágot, kevésbé valószínű. A fenti párhuzamok alapján azonban elképzelhető, hogy valamely más forrásból a szász krónikás is tudott a menyét bűbajos szerepéről való hiedelmekről.

Szegfű László elméletének másik fontos pontja a nő és az orsó kapcsolata. Beleknegini történetén kívül Thietmar krónikájának másik pontján is feltűnik a nő és az orsó. Miután leírja Liudgardnak, I. Ottó lányának halálát, megemlíti, hogy a Mainzban eltemetett asszony sírja fölé felakasztották az ezüstorsóját.⁹⁸⁰ Eszünkbe juthatnak a Példabeszédek könyvének sorai a derék asszonyról: „Derék asszonyt ki talál? Értéke a gyöngyét messze meghaladja.”..... „Kinyújtja a karját a guzsaly után, és a kezével megfogja az orsót.”⁹⁸¹ a német felfogásban a férfioldalról való rokonságot kard- vagy lándzsarokonságnak mondták (Schwert- oder Speermagen), a nőoldalról valót orsó- vagy guzsalyrokonságnak (Spindel- oder Kunkelmagen).⁹⁸² A német gondolkodás számára tehát – amíg a kard és a lándzsa a férfi ismertetőjele – addig a nőé az orsó és guzsaly. Liudgard sírja fölé tett orsóra persze más magyarázat is elképzelhető. Wormsi Burchard Dekrétumában elítéli azt a szokást, hogy karóval átszúrják a szülésben elhunyt asszony és a halva született gyermek holttestét, „nehogy visszajárjanak”.⁹⁸³ Nem kizárt, hogy az orsó felakasztása a sír fölé hasonló célzatúnak tekinthető, csak szelídebb formában.⁹⁸⁴ Mainz, Liudgard nyughelye a Birodalom nyugati részén feküdt, Worms szintén. Hogy éppen orsót tettek hölgy sírja fölé, az mindenesetre abból adódhat, hogy az orsót a nőiség jelképének tarthatták. Ide illő párhuzamot Hérodotosznál is találunk. A görög történetíró elbeszélése szerint egy északi nép – a hüperboreusz – szüzeket

egér vagy menyét volt HEFELE 1877² 511. REGINO, DE SYNODALIBUS Lib. II. cap. 377., 339.; Szegfű László hivatkozik rá, hogy magyar krónikáshagyomány elbeszélése szerint a mogyoródi csatában (1074) is megjelent a menyét (SZEGFŰ 1974. 249–250.). Thietmar gondolatvilágát azonban ez aligha befolyásolta. A csata állatkájához lásd BOLLÓK 2001. 193–198. Képes Krónika. 205. 520. jegyzet. (Vonatkozó jegyz. VESZPRÉMY László.) Bollók J. mutatott rá, hogy Izidór Etymologiarum librijében (XII. 7.) sárkánykígyó legyőzője a menyét.

⁹⁷⁹ HAIKO 1956. 82–92.

⁹⁸⁰ THIETMAR II. 39. „Cum autem vitam hanc finiret, in ecclesia Christi martiris Albani in Mogoncia flebiliter est sepulta; cuius fusum argentum in eius memoria ibidem est suspensum.”

⁹⁸¹ Példabeszédek könyve 31,10, 31,19 (BibliaTéka CD-ROM)

⁹⁸² BRUNNER–HEYMANN 9. Meyers 1908⁶. 62. Mage.; a mesékben is gyakran találkozunk az orsóval és a fonással. A Csipkerózsika meséjében ott az álomba ejtő szúrás fordulata. KERKOFF-HADER 2005. 1057–1060.

⁹⁸³ BURCHARD 974–975. A 9. századi Reimsi Hincmar és a 10. századi Regino prümi apát is beszámolnak hasonló szokásokról. Lásd DUBY 2000. 111–112. A grönlandi vikingeknél is szokás volt karót szűrni a sírba. Amikor a szigetre keresztény papok érkeztek, a karót kivették, és a helyére szentelt vizet öntöttek, majd elvégezték a temetési szertartást. Erik-saga 6. cap. 90. o. Lásd PETZOLDT–HAID 167.

⁹⁸⁴ Erre a lehetőségre Szegfű László szóban figyelmeztetett.

küldött Délosz szigetére, hogy áldozatot vigyenek oda, ám a lányok meghaltak a szigeten. A déloszi lányok, mielőtt férjhez mennének, Hérodotosz szerint „levágott és orsóra csavart hajfürtöt tesznek a hüperboreusz sírra...”.⁹⁸⁵ Itt is jelen van tehát a sírra tett orsó, ráadásul nők sírjával kapcsolatban. Maga az orsó azonban ebben az esetben nem az elhunyt nőiségére, hanem a halott előtt tisztelgő lányokra utalhat, hiszen az ifjak inda köré tekert hajfürtjüket tették a sírra.

Thietmar megemlíti a Liudgard sírja fölé akasztott orsót, de a jelenséget nem értelmezi. A krónikájában feltűnő orsókkal kapcsolatban mindenesetre elmondható: Beleknegini úgy jelenik meg, mint aki nem forgatja az orsót, Liudgardnak ezzel szemben ismertetőjegyeként tűnik fel ez a tárgy, hisz sírja fölé orsót akasztanak. Az orsó tehát Thietmar gondolkodásában valószínűleg a nőhöz illő életforma megjelölője lehetett.

Lásuk, hogyan gondolkodott Thietmar a varázshatalommal bíró asszonyokról, boszorkányokról. A krónikában egy olyan részt ismerek, amelyben a boszorkányság lehetősége felmerül. Egy napfogyatkozás leírásakor megjegyzi, hogy ezt nem rossz nők okozzák, hanem a Hold.⁹⁸⁶ A cáfolat nyilván árulkodik mások elképzeléseiről, akik szerint asszonyok – boszorkányok – okozzák a napfogyatkozást. Thietmar ezt tudós módon cáfolja, Macrobiusra és „más bölcsekre” hivatkozva.⁹⁸⁷ A varázslásban, rontásban való hit jelen volt Thietmar korában. Jó példa erre a 10. század elejéről Regino, prümi apát munkája,⁹⁸⁸ a 11. század elejéről pedig Burchard wormsi püspök Dekrétuma.⁹⁸⁹ Elbeszélő források közül megemlíthető a 10. századi Liudprand Antapodosisában szereplő varázsló,⁹⁹⁰ vagy éppen a 11.

⁹⁸⁵ „... a déloszi ifjak pedig egy növényindára tekerik rá egy levágott hajfürtjüket, s azt teszik a sírra.” HÉRODOTOSZ IV. 33. 34. cap. 277. A 21. jegyzet szerint (731.) általános szokás a görögöknél, hogy a lányok férjhez menetelük, fiúk nagykorúságuk előtt hajfürtöt áldoznak.

⁹⁸⁶ THIETMAR IV. 15. Theophanu halála. „Anno dominicae incarnationis DCCCCLXXXVIII sol defecit XII. Kal. Novembris et V. diei hora. Sed cunctis persuadeo christicolis, ut veraciter credant, hoc non aliqua malarum incantatione mulierum vel esu fieri vel huic aliquo modo seculariter adiuvari posse, sed Macrobius testatur caeterique sapientes fieri asserunt, et id de lune.” Ráolvasás és megevés tehát egyaránt szerepelt a hiedelmekben a nap eltüntetésének lehetőségei közt.

⁹⁸⁷ Macrobius: Comment. in Ciceronis Somnium Scipionis I, 15.; TRILLMICH 131. 63. jegyzet.

⁹⁸⁸ REGINO, de synodibus: Lib. II. cap. 371. 334–336. Egyesek azt képelték magukról, hogy éjszaka Dianával és más asszonyokkal különféle állatok hátán lovagolnak. Regino szerint a papoknak prédikálniuk kell, hogy mindez ördög sugallta képzelődés Lásd KLANICZAY 2005. 7–8.

⁹⁸⁹ BURCHARD, Cap. I. 831. „Illud etiam non omittendum, quod quaedam sceleratae mulieres retro post Satanam conversae, daemonum illusionibus, et phanasmatibus seductae, credunt se et profitentur nocturnis horis, cum Diana paganorum dea, vel cum Herodiade et innumera multitudine equitare super quasdam bestias...” a jószokat, jósnőket utasítása szerint megalázó módon ki kell vetni az egyházközsegből.

⁹⁹⁰ LIUDPRAND: Antapodosis. III. 29. cap. 404. Liudprand szerint Simeon bolgár uralkodó egyik fia, „Baianus állítólag oly igen megtanulta a varázslást, hogy emberből hirtelen farkassá vagy akármilyen vadállattá látták átváltozni.” Liudprand adata azért is figyelemre méltó, mert ő is püspök volt, akárcsak a néhány évtizeddel később alkotó Wormsi Burchard és Merseburgi Thietmar.

század első felében alkotó Chabannes-i Adémar krónikájának boszorkányhistóriája.⁹⁹¹ Thietmar művében számos csodás jelenséggel találkozunk, mérgezési esetről is tudósít, boszorkánysággal kapcsolatos dologról azonban csak abban az esetben ír, amikor a napfogyatkozás említésénél a nők közreműködését *cáfolja*. Ettől persze még hihetett Thietmar bűbajos asszonyokban, a krónika alapján azonban bennük való hite nem igazolható.

A krónika tágabb összefüggése alapján nem tartom igazolhatónak, hogy Thietmar a magyar hitvilág szépasszonyával azonosította volna Belekneginit. Nem igazolható, hogy ismerte volna a menyét hitvilágban betöltött szerepét, sem az, hogy hitt volna a boszorkányokban. Az orsó pedig inkább a helyénvaló női viselkedés jelképe lehet Thietmar művében. Más kérdés persze, hogy Thietmar adatközlői miként gondolkodtak a fejedelemnőről.⁹⁹² A merseburgi püspök mindezenre véreskezű, iszákos, ellenszenves nőként szerepelteti Belekneginit.⁹⁹³ A következő gondolatmenetben azt vizsgálom, mennyiben különbözik a magyar fejedelemnő a krónika többi nőalakjától.

Belekneginit ellenszenvesnek mutatja a szászországi krónikás. Más nőalakok is feltűnnek a művében, akiket a szerző kifejezetten sötét színekkel ábrázolt. Ilyen a konstantinápolyi császárné. Thietmar „cselszövő császárné”-nak nevezi, akinek tanácsára egy katona megöli a császárt, majd a gyilkos katona emelkedik a birodalom élére.⁹⁹⁴ A név nélkül említett asszony Theophanu. (Természetesen nem azonos II. Ottó német császár feleségével.) Előbb II. Romanos (959–963) császár felesége volt, majd annak halála után a sikeres idős hadvezért, Niképhoros

⁹⁹¹ BLÖCKER 1979. 533–555.; ADEMARI III. 66. (1999) 185–187. Vilmos, Angoulême grófja, miután 1028-ban hazatért jeruzsálemi zarándoklatáról, rosszul lett. Egy asszonyt megvádoltak, hogy elvarázsolta Vilmost. Istenítéletszerű párbaj következett. Vilmos gróf lovagja legyőzte az asszony bajnokát. Az asszony ellen más nők is tanúskodtak, így elítélték. Vilmos gróf nem engedte bántani a szerencsétlent. A gróf azonban nemsokára meghalt, utóda pedig máglyán elégettette az asszonyt.

⁹⁹² Szegfű László Procuí nevét elemezve arra mutat rá, hogy a név a karóval hozható összefüggésbe. Szűrásra alkalmas tárgy ez is, akárcsak az orsó. Ezt a gondolatmenetet követve Beleknegini és Procuí neve mögött ott állhat a korabeli hitvilág. SZEGFŰ 1997. Szegfű László szóban hívta föl a figyelmem arra, hogy Devix alak is hasonló ragadványnév lehet, hisz a másik két esetben sem a „valódi” névalakokat használja Thietmar.

⁹⁹³ Lovagoló, nyilazó steppei nőkről lásd: CARPINI IV. cap. Jó és rossz tulajdonságaikról, szokásaikról, ételeikről stb. 11. bekezdés, 112. Tatár nők italozásáról lásd Rubruk II. 7. cap. 210. Tatár nők férfimódra való lovaglásáról Rubruktól lásd VI. 4. 218. Lásd még BOGYAY 1988.² 19. Harcias nőkkel a viking mondák világában is találkozunk. Kérdés, mennyiben adnak hiteles képet ezek a mondák a viking hölgyekről. Sawyer rámutat arra, hogy ezek a nők a társadalom felsőbb rétegéhez tartoznak, kivételes jelenségnek tekinthetők, a mondákat pedig irodalmi hatás és propaganda jellemzi. SAWYER 860–861. A keresztény Nyugat-Európa mondáiban szintén feltűnnek harcias hölgyek, ám elmondható, hogy nyugaton nem a szilaj amazon jelentette a nőről való eszményt. DUBY 2000. 138.

⁹⁹⁴ THIETMAR II. 15. „dolosaeque imperatricis”

Phókast (963–969) választotta férjéül. Később egy fiatalabb hadvezérrel, Ióánnés Tzimiskésszel szövetkezett össze Niképhoros ellen. Tzimiskés emberei megölték Niképhorost, és a hadvezér elfoglalhatta a császári trónt.⁹⁹⁵ Kérdés, miért nem említ neveket a krónikás az esemény elbeszélése során. Lehetséges, hogy ismeretei voltak hiányosak.

Érdeemes megemlékezni azokról a hölgyekről is, aki Thietmar számára hazainak számítottak. Külföldi származás ellenére hazáivá vált Theophanu, II. Ottó felesége, ő róla már szóltunk. A róla írt gondolatsorban felidéztem, hogy Thietmar férfias jelleműnek ábrázolja. Most szóljunk olyan – német területen élt – hölgyekről, akikről ugyancsak elmondható a határozott helytállás. Ez a történet Vitéz Boleszláv és II. Henrik háborúinak korába visz minket.

Ahogy erről már korábbi fejezetben szóltam, a Boleszláv és Henrik három ízben is háborúzott egymással (1003–1005, 1007–1013, 1015–1018). A harmadik háborúban Boleszláv fia, Mieszko megostromolta a német kézen levő Meissen várát. Az ellenség már két helyen felgyújtotta a várat. Thietmar leírása szerint a védelmet irányító Hermann gróf ekkor Krisztushoz, és Donatus vértanúhoz imádkozott, majd a nőket is segítségül hívta: az asszonyok fölmentek a bástyákra, köveket hordtak a férfiaknak, és víz híján méhsörrel oltották a tüzet.⁹⁹⁶ A krónikás a védők, tehát a németek oldalán áll. Hálát ad Istennek, amiért sikerült lecsillapítani az ellenség haragját. Míg az erőszakos, gyilkos Belekneginiről elmarasztalóan ír, a Meissen védelemben részt vevő nők harciasságát nem rosszallja Thietmar. Igaz ezek az asszonyok nem támadásban, hanem védelemben serénykedtek. Arról sincs szó a szövegben, hogy megöltek volna valakit, a krónikás annyit ír, hogy a nők a férfiak segítségére vitték a köveket.⁹⁹⁷

Thietmar elbeszélése szerint a határozottság visszataszító formája is megjelenik a német birodalomban élő nők körében. A krónikás ellenszenvesnek mutatja az alsó-lotharingiai Balderich gróf feleségét, akit második Heródiásnak nevez. Akárcsak a bizánci császárné – Theophanu – esetében, a német grófnénak sem említi

⁹⁹⁵ A pátriárka azonban ragaszkodott hozzá, hogy Tzimiskés száműzze a palotából Theophanust, és büntesse meg a gyilkosokat. Ióánnés Tzimiskés (969–976) csak ezután léphetett be a templomba, hogy a pátriárka császárrá koronázza őt. OSTROGORSKY 2001. 243–249.

⁹⁹⁶ THIETMAR VII. 23. „Hirimannus vero comes videns auxiliares suos admodum paucos iam defecisse, Christi pietatem et eius incliti martyris Donati intercessionem sanctam prostratus postulans mulieres ad succurrendum hortatur. Quae propugnacula attingentes lapidibus viros adiuvant, ignem inpositum, quia defecit aqua, medone extingunt et, Deo gratias! Inimici furem et audatiam munuunt.”

⁹⁹⁷ A meissenői nők joggal emlékeztetik a magyar olvasót Eger hős asszonyaira. Róluk lásd TINÓDI: Eger vár viadaljáról való ének, Egri históriának summája. 279. 307–308. Harccal kapcsolatban említi Thietmar a „zaracén királynét”, akit a Luna közelében aratott győzelem után (1016) keresztény harcosok elfognak és lefejeznek. THIETMAR VII. 45.

a valódi nevét. Más forrásból tudható, hogy az illető asszonyt Adélnak hívták.⁹⁹⁸ Szász származású volt,⁹⁹⁹ tehát abból a térségből származott, mint Thietmar. Az elbeszélés szerint férje, Balderich viszályba keveredett a veszfáiai Wichmann gróffal. Wichmann késznek mutatkozott a megbékélésre, és meghívta magához korábbi haragosát, Balderichet. Balderich később visszahívta Wichmant, ám – a történet szerint – felesége sugallatára csapdába csalta a vendégét. Wichmant megmérgezték, majd, miután eltávozott, harcosait visszatartották, és Balderich egyik szolgája megölte a magára hagyott Wichmant.¹⁰⁰⁰ Balderich feleségének ellenszenves ábrázolása azt példázza, hogy Thietmar nemcsak külföldi nőt tud ellenszenvesnek ábrázolni, hanem a birodalom területén élő asszonyt is. Eszerint nem idegenellenesség mozgatta az ítéletét, hanem inkább erkölcsi elvek. Figyelemre méltó, hogy a negatívan ábrázolt asszonyok közül a görög császárnét (Theophanut) és Balderich feleségét (Adélt) Thietmar nem nevezi néven, Belekenginit azonban igen.

Szólunk a Thietmar által ellenszenvesnek ábrázolt nőkről, említjük meg azokat is, akiket példaértékűnek mutat be. Nőkről alkotott eszményképének azok a hölgyek feleltek meg, akik férjükért imádkoznak, és jótettekkel ékeskednek.¹⁰⁰¹ Közéjük tartozik Matild, I. Henrik német király második felesége. (Henrik első feleségét Hatheburgh-nak hívták.) Matild királyné Thietmar szerint nemcsak a szegényeknek adott alamizsnát, hanem a madarakat is etette.¹⁰⁰² A krónika szerint Mathild Henrik halála után, férje lelki üdvéért jótékonykodott.¹⁰⁰³ Férje lelki üdvéért hozott áldozatot Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye is. Henriket, – I. Ottó fivérét – kegyetlen emberként mutatja be Thietmar. Judit könnyekkel és alamizsnákkal vezekelt férje bűneiért.¹⁰⁰⁴ A példák sora gyarapítható.¹⁰⁰⁵ Ezek az esetek érzékeltetik Thietmar szemléletét: illő, hogy a nőknek gondjuk legyen megholt férfitestvéreik üdvösségére. Külön megemlítendő még az az eset, amikor az ellenséggel szemben

⁹⁹⁸ Vita Meinwerci. Imed és Adél (Athela) házasságából született Meinwerk. Adél második férje volt Balderich. Adélról és Balderichről lásd HOLTSMANN 1955. 461–467.

⁹⁹⁹ HOLTSMANN 1955. 461.

¹⁰⁰⁰ THIETMAR VII. 47. Az alsóbb néposztály lenézése jelenik meg abban a megfogalmazásban, hogy Wichmant szolgálja őli meg (miserabiter servili presumpcione). SCHNEIDER 1962. 68.; HOLTSMANN 1955. 464.

¹⁰⁰¹ LIPPELT 1973. 129.

¹⁰⁰² THIETMAR I. 21. „non solum pauperibus, verum etiam avibus subministrans.” SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

¹⁰⁰³ Egy történetet is elbeszél, mely szerint egy asszony halottnak hitt férje üdvéért misét mutatott be. A férj végül élve hazakerült. THIETMAR I. 21.; LIPPELT 1973. 130.; Sancti Gregori Magni, Dialogorum Libri IV. De Vita et Miraculis Patrum Italicorum. Lib. IV. Cap. 57. MIGNE, Patrologia Latina 77. 424.

¹⁰⁰⁴ THIETMAR II. 40.

¹⁰⁰⁵ Gero gróf emlékére a gróf lánytestvére Tetta és a gróf felesége alapítanak kolostort. Az alapítást más forrás szerint még maga Gero tette. A szöveg mindenesre példázza Thietmar szemléletét. THIETMAR III. 10.; LIPPELT 1962. 130. Lásd még THIETMAR VI. 43., VI. 86., VI. 75.

gyakorol irgalmasságot egy asszony. Thietmar szól Villásszakállú Sven dán király Anglia elleni hadjáratáról. Svant Anglia földjén érte a halál. Thietmar elbeszélése szerint Aethelred, angol király el akarta pusztítani a dán uralkodó holttestét, egy helybéli asszony azonban elmenekítette Sven földi maradványait a dánok északi hazájába.¹⁰⁰⁶ A halottak testének megmosása, a gyászszertartás megszervezése a középkori szellemiség szerint a nők dolga volt.¹⁰⁰⁷ Georges Duby megfogalmazása alapján mondhatjuk, hogy a nő úgy tűnik fel a korabeli felfogásban, mint az anyaföld: „a termékeny talajhoz hasonlóan belőlük fakad az élet, és amikor az élet kialszik, hozzájuk tér vissza, a befogadó földhöz.” Az „anyai szerep és a gyász”, az újszülöttekkel és a halottak testével való törődés egyaránt a nő feladatkörébe tartozott.¹⁰⁰⁸ A Thietmar történetében szereplő asszony az ellenséges vezér holttestével gyakorol irgalmasságot, amikor Sven már nem árthat senkinek.

Zarándok nőkről,¹⁰⁰⁹ remetenőről,¹⁰¹⁰ szent életű asszonyról,¹⁰¹¹ derék apátnőről¹⁰¹² és tanult hölgyekről¹⁰¹³ egyaránt hírt ad a krónikás. Tiszteletre méltó hölgyek halálával kapcsolatban Thietmar megemlékezik a korabeli modern nőkről is, akik szerinte illetlenül öltözködnek, a lengyelek szokásainak bemutatásakor pedig szól a házasságtörés büntetéséről.¹⁰¹⁴ Összességében azonban elmondható, hogy

¹⁰⁰⁶ THIETMAR VII. 37. Az *Encomium Emmae reginae* című, 1041–1042 körül keletkezett forrás szerint a haldokló Sven arra kéri fiát, Knutot, hogy amint visszatér a szülőföldjére, vigye magával az ő testét is. „...pater orat filium, ut si quando nativitatis suae rediret ad terram, corpus paternum reportaret secum...” *Cnutonis regis gesta* I. 5. 514.

¹⁰⁰⁷ DUBY 2000. 111., 112.

¹⁰⁰⁸ DUBY 2000. 112.

¹⁰⁰⁹ THIETMAR II. 25. Hidda útját említi, aki Jeruzsálemben halt meg.

¹⁰¹⁰ THIETMAR VIII. 8.; SCHRÖDER 1974. 99. Sisu, aki I. Ottó idejében vonult a Harz hegységbe remetének, ahol önmegtartóztató életet élt.

¹⁰¹¹ Ansfried felesége, Hereswind. THIETMAR IV. 34.; SCHRÖDER 1974. 97. Ansfried felesége halála után szerzetes lett, majd Utrecht püspökévé emelkedett.

¹⁰¹² Ansfried, utrechti püspök holtteste fölött viszálykodás támadt, hogy kié legyen az ereklye. Az apátnő – Ansfried lánya – a szemben álló felek közé vetve magát megakadályozta a harcot. THIETMAR IV. 35., 36., 37.; SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

¹⁰¹³ Thietmart eredetileg nagynénje, Emnilda nevelte, aki apáca volt Quedlinburgban. THIETMAR IV. 16. A krónikás rokona, Lidgard (nem azonos Ottó császár hasonló nevű lányával) halála előtt zsoldárt imádkozott. Úgy jellemzi, mint férje életének és lelkének örét. Imádkozott, böjtölt, alamizsnát osztott érte. THIETMAR VI. 84–85.

Liudgard halálának említése egyébként azért is fontos, mert ennek segítségével határozható meg, mikor kezdhetette írni Thietmar a krónikáját. A Merseburgi *Necrologium* (halottaskönyv) szerint Liudgard 1012-ben hunyt el. Thietmar ugyan részletesebben csak a krónika hatodik könyvében említi meg Liudgard halálát, de rövidebben már az első könyvben utal rá. Tehát 1012-ben kezdhetette írni (diktálni) krónikáját, amin 1018-ig, halála évéig dolgozott. Liudgard első említése: I. 13. A krónika datálásáról lásd HOLTZMANN 1935. Einleitung XXVIII.

¹⁰¹⁴ THIETMAR IV. 63., VIII. 2. 3.

a krónika bővelkedik a példaértékű hölgyek ábrázolásában, bár úgy tűnik, a krónika pozitív nőalakjai inkább a múltban éltek, mintsem Thietmar jelenében.

Érthető, hogy a krónikás elsősorban uralkodók és más előkelők asszonyairól ír. Rajtuk kívül azonban egyszerűbb sorból való nőket is megismerhetünk Thietmar művéből. Egyikük egy magdeburgi polgárnak, Uffo-nak felesége, Gelsusa.¹⁰¹⁵ A másik Willigis mainzi érsek édesanyja. Őt szegény asszonyként (*paupercula*) mutatja be Thietmar, a nevét sem említi meg. Némi előítéletet tükröz minősítése: szegény, de jó (*qaumvis paupercula, tamen ... bona*). A leendő érsek születését a krónikás elbeszélése szerint csodajelek előzték meg. Az asszony azt álmodta, hogy napot szül, majd, miután világra hozta a fiát, házában minden marhának kölyke született. Thietmar úgy látszik, szükségét érzi csodával ellensúlyozni az asszony alacsony társadalmi helyzetét, az Apostolok cselekedeteit idézve megjegyzi azonban, hogy Isten nem személyválogató.¹⁰¹⁶ A várandós asszony látomása arról, hogy napot szül, más életrajzokban is megjelenik: Bobbiói Jónás hasonlóképpen beszélt el Szent Columban születésének előzményét.¹⁰¹⁷ Annak említése, hogy az asszony házában állatok vannak, arra utal, hogy a leendő érsek anyja nem élt mélyszegénységben.

Az eddigiek során elsősorban Thietmar munkájára építettem. Ahogy Franz-Josef Schröder, német történész is megállapította, a 10–11. századi szerzőkkel összevetve Thietmar nagy teret enged nők bemutatásának.¹⁰¹⁸ Querfurti Brúnó munkáiban megjelenő hölgyek közül kettőről Thietmar is ír: ők Theophanu és a magyar fejedelemasszony. Brúnó idegenfelfogásáról szóló fejezetben már tárgyaltam, hogy a szász szerzetes pozitív és negatív jellemzést egyaránt hoz a császárnéről, bár inkább pozitívnak mutatja be, mint negatívnak: egyfelől Theophanut okolja azért a vereségért, amit a németek a szaracénoktól szenvedtek el a Colonna hegyfoknál. Másfelől tiszteletre méltónak ábrázolja, mint olyan nőt, aki férje bűneiért

¹⁰¹⁵ A Szentírásra hivatkozva a törvényes házastársi együttélést nem tarja bűnnek, a tiltott napokon való együttélést azonban elítéli. Két elbeszélést is felhoz ennek szemléltetésére: I. Henrik király és Matild, valamint Uffo magdeburgi polgár és felesége, Gelsusa történetét. Mindkét történetben a kezdeményező részeg férj szerepel bűnösként. A büntetés és a kegyelem egyaránt szerepel ezekben az elbeszélésekben: Henrik és Matild fiát, Henriket születése után megkeresztelik, így nem hal meg, ám lázadó ember lesz belőle. Az ő családjából származik azonban a szent életű II. Henrik király. (THIETMAR I. 24.; WEINFURTER 2000. 7–16., 7–8.) Uffo aprószentek ünnepén van együtt feleségével. Nyomorék gyerekek született, aki azonban a keresztelő után otthagya a földi világot, és az ártatlan gyermekek (aprószentek) egyike lett. Uffot megfeddi a felesége. Thietmar nemcsak azt tarja helyesnek, ha a feleség imádkozik férjéért, hanem azt is, ha fegyelemre inti. (THIETMAR I. 25.) Az arisztokratikus szemléleten való felülemelkedést érhetjük tetten abban, hogy a királyi család történetét a polgárcsaláddal állítja párba a krónikás (SCHNEIDER 1962. 68.).

¹⁰¹⁶ THIETMAR III. 5.; SCHNEIDER 1962. 69., 66–67.; SCHRÖDER 1974. 97–98.

¹⁰¹⁷ ROSSIGNOL 2006. 63, 99. jegyzet.

¹⁰¹⁸ SCHRÖDER 1974. 60.

vezekel.¹⁰¹⁹ A magyar fejedelem feleségét nem nevezi nevén. Az ő jellemzése is kettős, bár inkább negatív, mint pozitív: a fejedelemasszony keresztény hitre téríti ugyan az országot, de ez a kereszténység pogánysággal vegyes.¹⁰²⁰ A két fejedelemasszonyon kívül Adalbert püspök anyjáról is megemlékezik Brúnó, őt egyértelműen erényes asszonyként mutatja be, nem ír róla negatív jellemzőt.¹⁰²¹ Brúnó írásaiban tehát német szemszögből nézve mind a három nőalak külföldinek számít. A házasságtörésért megölt prágai nő az adott szövegkörnyezetben inkább szánalomra méltónak tűnik fel, a templomban történt gyilkosság pedig a prágaiak bűnös voltát szemlélteti. Megemlítendő még, hogy annál a résznél, amikor Adalbert Prágából Rómába utazik, új állomáshelyét a szeretett Rachelhez hasonlítja, akit a főhős magához ölel, az elhagyott város pedig Leával azonosítható, akit elfelejt.¹⁰²² Germániát és Itáliát ugyancsak nőkként tünteti fel: III. Ottó Itália kedvéért hagyja el a hazáját. Prágával szemben Rómát dicsőíti meg az összehasonlítás, Itáliával szemben azonban Germániát. A földrajzi térségek nőkként való megjelenítése felidézi a Liuthar-evangélium Ottó előtt hódoló figuráit.

Radulfus Glaber művében is van példa az idegen területről érkezett feleségre, bár itt jobbra egymáshoz közel eső nyugat-európai területekről van szó. Emlékezetes rész az aquitániaiak jellemzése, akik II. Róbert feleségének kíséretében érkeztek.¹⁰²³ Röviden szól Gerbergáról, Gunzelin, lotharingiai herceg özvegyéről, aki IV. Lajos francia király felesége lesz, és fiuk, Lajos aquitániaiak nevezett feleséről.¹⁰²⁴ Glaber tényként állapítja meg, hogy az eretnekséget egy nő hozza be Itáliából a galliai térségbe.¹⁰²⁵

Vizsgált szerzőink elsősorban nem az alapján dicsérték meg vagy marasztaltak el hölgyeket, hogy azok külföldiek voltak vagy hazaiak, hanem erkölcsi szempontok alapján. Thietmar nemcsak Belegneginit és a görög császárnét mutatja be elmarasztalóan, hanem Balderich gróf feleségét is, aki a német birodalmon belül él, ráadásul szász származású. Querfurti Brúnó az általa megemléltett három külföldi hölgy közül Adalbert anyját egyértelműen dicséri. Theophanút és a magyar fejedelemnőt pozitív és negatív jellemzőkkel egyaránt illeti, bár a magyar fejedelemnő inkább negatív színben tűnik föl, Thephanuról pedig inkább az elismerés hangján szól.

¹⁰¹⁹ BRÚNÓ, Vita Adalberti B 2. c. 23.; Vita Adalberti, 12. cap

¹⁰²⁰ BRÚNÓ, Vita Adalbert, rövidebb szerkesztés 23. fej. (61.)

¹⁰²¹ BRÚNÓ, Vita Adalbert, rövidebb szerkesztés 23. fej. (61.)

¹⁰²² BRÚNÓ, Vita Adalberti, hosszabb szerk. 17. fej. (19.) „Amplexus pulchram Rachel, obliuiscitur laboriosam Liam.” VOIGT 352.

¹⁰²³ GLABER III. 40.

¹⁰²⁴ GLABER I. 7. Lajos felesége Adelaide, másként Blanche, II. Fulkónak, Anjou grófjának lánya volt. FRANCE 1989a. 17. 6. jegyzet.

¹⁰²⁵ GLABER III. 8.

3.4. IDEGENEK A KIRÁLYI HATALOM SZOLGÁLATÁBAN

„A vendég és a jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik...”¹⁰²⁶

Különböző kultúrák erkölcsi tanulságot hordozó történeteiben visszatérő fordulat, hogy a vendéglátás erényes dolog. Emellett arra is számos példa hozható, hogy az uralkodónak hasznára váltak a jövevények. A továbbiakban először a vendéglátás erényes voltát hangsúlyozó szövegekre hozok néhány rövid példát, amelyek a régi ember szellemiségét érzékeltethetik. Ezután a jövevények hasznos voltát hangsúlyozó királytükör, az Intelmek néhány vitás kérdését járom körül, amelyek az önazonossággal és idegenséggel kapcsolatosak. Végezetül arra keresek választ, milyen csoportokra különíthetők azok a jövevények, akik az ezredforduló korában az európai uralkodók szolgálatában álltak.

3.4.1. Vendéglátás mint erény

A vendéglátás fontosságát a Biblia is hangsúlyozza. A Teremtés könyvéből felidézhető Ábrahám és Lót példája, Józsue könyvéből Rácháb története. Az Evangéliumban Krisztus az irgalmasság egyéb cselekedetei mellett az idegen befogadást is elvárja.¹⁰²⁷ A pogány mitológiából Philemon és Baucis históriája állítja élénk példaként a vendégszeretet fontosságát, a bibliai Lót történetéhez hasonló formában. Később az egyházatyák is folytatták a vendégszeretetre intés hagyományát, és Szent Benedek is írt egy fejezetet Regulájában a vendégfogadásról.¹⁰²⁸

Középkori történetek, életrajzok szintén hangsúlyozzák az idegen gyámolításának erényét. Einhard szerint Nagy Károly szerette a jövevényeket.¹⁰²⁹ Hasonlóképp

¹⁰²⁶ Intelmek, 6. cap. /35.

¹⁰²⁷ Teremtés könyve 18,1–15, 19,1–29.; Józsue 2,1–21, 6,17–25; Máté 25,35. A Biblia idegenbefogadást vizsgálva egyaránt találkozunk az elutasítás és a befogadás gondolatával is. A vallás tisztaságának, az egyistenhitnek a megőrzése érdekében az Ószövetség elkülönülést követel a kívülállókkal szemben. Kivonulás 20,5; Másodtörvénykönyv 1–6. Az idegenekkel szembeni nyitottabb szemlélet is jelen van azonban az Ószövetségben: „A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén.” Levitikák 19,34. Lásd még pl. Ámosz 9,7.; Királyok második könyve 5; Jónás könyve rokonszenvesnek ábrázolja az idegeneket: mindenki szimpatikus, kivéve Jónást. Lásd a Szent István Társulat kiadásának előszavát, 816.

¹⁰²⁸ BALOGH 1927. 5.; Szent Benedek Regulája, 53. cap. 83–84.

¹⁰²⁹ „Amabat peregrinos.” EINHARD

ír II. Boleszláv cseh fejedelemről a 12. század elején alkotó Prágai Kozma.¹⁰³⁰ A lengyel mondavilágból ide sorolható a szántóvető Piast példája.¹⁰³¹ Elbeszélő műveken kívül utasításokat tartalmazó művek – a Karoling királytűkrök, sőt törvények – is felszólítanak a vendégszeretetre. Megemlítendő a 7. századi Pseudo-Cyprianus *De XII. Abusivis saeculi* (A világ 12. visszaélése) c. intelme, amely előírja az özvegyek, árvák és jövevények védelmét.¹⁰³² Hasonlóképp szólnak a 9. századi királytűkrök is. Smaragdus, verduni apát 820 körül írt tűkre, a *Via regia* Nagy Károly fiát, Pipint, Aquitánia királyát oktatta. Ugyancsak neki szólt Orléans püspöke, Jonas által 831-ben írt királytűkör, a *De institutiones regia*. Ezek a szövegek is előírják a királynak a jövevények védelmét.¹⁰³³ Karoling kapitulárék konkrétan is állást foglaltak: utasítottak a normannok elől menekülőket befogadására.¹⁰³⁴

A nemzetségétől távolra került jövevény könnyen juthatott kilátástalan helyzetbe. Jól példázza ezt a német nyelv egyik szava: Elend a mai németben nyomort jelent. Jelentése azonban összefügg az idegent jelentő középkori szóval „ellende”.¹⁰³⁵ Az idegenbe szakadt ember rászorult az intézményes védelemre és az emberek jóakarására.¹⁰³⁶ Amikor azonban az uralkodók jövevényeket fogadtak be, tettük nem pusztán jótékony cselekedetként értékelendő: adott esetben az állam számára hasznot hajtó politikai lépés is lehetett.¹⁰³⁷ Az első ezredforduló korában emlékezetesen fogalmazza meg ezt a gondolatot az a „könyvecske” melyet Intelmek (*Admonitiones*) címen tartanak számon.¹⁰³⁸

¹⁰³⁰ PRÁGAI KOZMA II. Boleszlávról.

¹⁰³¹ NÉVTELEN GAL 90–98.

¹⁰³² A *De XII. Abusivis saeculi* c. munkát nem a 3. századi észak-afrikai Cyprianus írta, hanem egy 7. századi, ír szerző (ezért Pseudo-, vagyis Ál-Cyprianus.); BALOGH 1927. 2., 5.; BALOGH 1930. 150–151.; BALOGH 1931. 41–42.; SZÜCS 1988. 32–58., 37., 51., 85. jegyzet.

¹⁰³³ SZÜCS 1988. 37., 51. 85. jegyzet; BALOGH 1927. 5.

¹⁰³⁴ BÉKEFI 1901. 959.

¹⁰³⁵ „Ich setze den Fuß in die Luft und sie trug.” Umgang mit Fremde und Heimat in Gedichten Hilde Domins. Würzburg 2003. 16–17.; SZÜCS 1997 a 59.

¹⁰³⁶ BALOGH 1927. 1–10., 5.

¹⁰³⁷ A fent említett bibliai Rácháb történetében is jelen van az érdek: a rossz hírű jerikói nő menedéket ad Józsué kémeinek, de megesketi őket, hogy ha majd Izrael fiai elfoglalják a várost, megkímélik a családját. Miután Józsué emberei elfoglalják Jerikót, mindenkit legyilkolnak, Rácháb házanépét azonban megkímélik. Az asszony története megelőlegezi az evangéliumi kijelentést: a vámosok és az utcanők megelőznek titeket az Isten országában. Máté 21,31–32.

¹⁰³⁸ Szent István nagyobbik legendája szerint a király fia számára erkölcsstanító könyvecskét állított össze – „libellum de institutione morum constituit”. A legendaszöveg a „verbis eum admonitionis spiritualis alloquitur” – „lelki intelmek szavaival bízta őt”- szófordulatot is használja, ennek alapján szokás *Admonitiones*, vagyis Intelmek néven is illetni a szóban forgó királytűkröt. *Legendae S. Stephani regis, Legenda maior*, 15. cap. SRH I. 391.; HAVAS VII.

3.4.2. Jövevény tartóztatása hasznos: Intelmek

A szövegben Szent István látja el tanácsokkal fiát és örökösét. István nagyobbik legendája ezt a művet Erkölcstanító könyvecskének nevezi, ám a vallási-erkölcsi mondanivalón túl államelméleti szöveggént is tárgyalható. Tíz fejezete közül a hatodikban foglalkozik részletesen a vendégfogadással: „A vendég és a jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számon tartani a Királyi méltóság hatodik helyén.”¹⁰³⁹ Az Intelmek tehát egyebek mellett abban mond újat a korábbi királytűkrökhöz képest, hogy rámutat a jövevények támogatásában rejlő politikai *haszonra*.¹⁰⁴⁰ Röviden a 10. fejezet is kitér a külföldiek iránti jóindulatra,¹⁰⁴¹ ám itt nincs szó a hasznosság elvéről.

3.4.3. Mit értünk a „regnum” szó alatt?

A 6. fejezet sokat idézett mondata: „Nam unius linguae uniusque moris Regnum inbecille est et fragile.”¹⁰⁴² Régebbi fordításban így olvassuk: „Mert az egynyelvű és megszokású ország gyöngye és törékeny.”¹⁰⁴³ Újabb fordításokban a *regnum* kifejezést a *királyság* szóval adják vissza.¹⁰⁴⁴ Olyan értelmezéssel is találkozunk, mely szerint ebben az esetben királyi kíséret, királyi udvar volna a *regnum* megfelelője. Szórszálhasogató ez a különbségtétel? Vagy lényeges eltérést rejtenek maguk mögött a különböző fordítások és értelmezések? Az utóbbi évtizedek során többen foglalkoztak a *regnum* értelmezésével, és eltérő eredményekre jutottak. Fejtegetésem első részében ezért ezeket az értelmezési lehetőségeket vizsgálom. Az alábbiak során látni fogjuk, hogy további kérdések függnék ezzel össze: milyen

¹⁰³⁹ Intelmek, 6. cap. /35. Másik fontos sajátossága a világi előkelők megbecsülésére való felszólítás.

¹⁰⁴⁰ Balogh József fent idézett munkájában erre még nem mutatott rá. Deér József hangsúlyozta, hogy az Intelmek keresztény szemlélettel összhangban „gyakorlati politikai” gondolatokat is megfogalmaz a VI. VII. VIII. fejezetekben. Századok 1942. 440–441.; Guoth Kálmán 1943-ban írt munkájában különbséget tesz az Intelmek 6. fejezetében és a 10. fejezetben levő vendégszeretetről szóló gondolat között: a 6. fejezet a hasznosságot emeli ki, a 10. Az irgalmat.; Szűcs Jenő ugyancsak rámutat arra, hogy az Intelmek 6. fejezetében jelen van a vendég befogadásához kapcsolódó politikai haszon gondolata. SzÜCS 1988. 42. 43.; Lásd még BAGI 2005. 208.

¹⁰⁴¹ Intelmek 10. cap. 48/49.

¹⁰⁴² Intelmek 6. cap. 36.

¹⁰⁴³ BALOGH 1927. 5. Békefi Remig és Kurcz Ágnes szintén „ország” szóval adták vissza a *regnum*-ot. BÉKEFI 928.

¹⁰⁴⁴ „Az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny.” Erkölcsoekre oktató könyvecske. Ford. Bollók János. In Szent István király Intelmei és Törvényei. Budapest 2002. 3. 29.: „Az egy nyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő Királyság ugyanis gyenge és törékeny.” HAVAS 37.

mennyiségben, milyen eloszlásban beszélhetünk István királyságában külföldi jövevényekről?

Mályusz Elemér mutatott rá arra, hogy a *regnum* szó királyi kíséretként értelmezendő. A király tehát *nem* arra utasít, hogy külföldiek tömegeit kellene az országba hozni. Azt hangsúlyozza, hogy kíséretében tartson maga mellett külföldi lovagokat, papokat, akiknek ebben az országban nincs rokonságuk, így rá vannak utalva a királyra, mindenben tőle függenek.¹⁰⁴⁵ Szűcs Jenő ugyancsak ezt a gondolatot viszi tovább. Figyelmeztet a Rómával példálózó szövegrész *nobiles et sapientes* (nemesek és bölcsek) fordulatára: vagyis külföldi lovagok és papok támogatására számított a király.¹⁰⁴⁶ Vekerdi József is hasonló véleményt fogalmaz a Bollók János által készített fordítást mélató cikkében: hangsúlyozza, hogy a *regnum* nem fordítható országgént, ehelyett a királyi udvar, királyi kíséret kifejezések alkalmazandók.¹⁰⁴⁷

Mályusz elméletét a maga korában sem fogadta el mindenki. Guoth Kálmán amellettszállt síkra, hogy *regnum* országgént értelmezendő, hiszen István nem csak egy szűk körnek, hanem „az egész országnak volt a királya”. Az 5. fejezet atól óvja a trónörökös, hogy másoknak adatik a *regnum*. Guoth szerint itt nem lehet szó csupán a kíséretéről: a kifejezés magára az országra vonatkozik. Azon a véleményen van, hogy a 6. fejezet a telepések beköltözésének fontosságát hangsúlyozza, akik tömegesen özönlöttek az országba. Mivel István idejében nem beszélhetünk telepemoszgalomról, Guoth arra a következtetésre jut, hogy az Intelmek abban a formában, amelyben előttünk áll, nem készülhetett Szent István idején.¹⁰⁴⁸

A közelmúlt szakirodalmában sem fogadta el mindenki maradék nélkül a *regnum* = királyi kíséret elvet. Kubinyi András csak részben ad igazat Mályusz értelmezésének. Szerinte az Intelmek bizonyos pontján királysággént értelmezhető a *regnum*. Ilyen szövegösszefüggés a „sine dubio maximum detrimentum tuum patiertur regnum” = kétségtelenül igen nagy kárt szenved a te királyságod. Az „auge regum” fordulatban viszont Kubinyi szerint is királyi kíséretet jelent a *regnum*, hiszen a béke pártján álló István nem kívánhatta az ország területi

¹⁰⁴⁵ MÁLYUSZ 1941. 113–139. Mályusz szerint István után a 11–12. században a magyar uralkodók magyarosítani igyekeztek a külföldi betelepülőket, a zsidókat kivéve. Szétszórtan telepítették le őket, hogy hamarabb beolvadjanak. A 13. században változott a telepítési politika. Akkor azért telepítették őket tömbökben (pl. Erdélyben a szászokat), hogy a nagybirtok ne szerezhesse meg ezeket a területeket.

Szekfű Gyula szerint az Árpád-házi uralkodók nem törekedtek az idegenek beolvasztásra. Eleinte azért telepítették őket külön, mert kis csoportokban jöttek az országa. Szekfű Gyula a magyar királyság idegenekkel szemben barátságos jellegét hangsúlyozta szemben Mályusszal, aki szerint az Árpád-házi uralkodók a 11–12. században a külföldi jövevények beolvasztására törekedtek, a zsidókat kivéve. A Szekfű–Mályusz vitát tágabb összefüggéséhez lásd ERŐS 2000.

¹⁰⁴⁶ SZÜCS 1988.

¹⁰⁴⁷ VEKERDI 2004. 495–499.

¹⁰⁴⁸ GUOTH 1942. 43–64.

növekedését.¹⁰⁴⁹ A „tuum ... auge Regnum” ellenben így is fordítható: „gyarapítsd királyságodat”.¹⁰⁵⁰ Nem területi növelésre utasít tehát a szöveg, hanem a jólét növelésére. A regnum ebben az esetben *királyság* szóval is visszaadható.

3.4.4. Hiteles-e a szöveg?

Mielőtt tovább folytatom a regnum-királyság körüli fejtegetést, nem mehetünk el szó nélkül Guoth felvetése mellett: vajon Szent István korában keletkezett-e az Intelmek szövege? A fennmaradt kéziratok a 15–16. századból valók. Ez tápot ad azok gyanújának, akik a szöveg hitelében kételkednek. Tekintve, hogy a fejezetek rövid kivonatai Szent István nagyobbik legendájában is olvashatók, a legendaszöveg megírása előtt valamilyen formában léteznie kellett az Intelmek szövegének. Ezt Guoth sem tagadja. Hogy abban a formában, amelyben ma előttünk áll, létezhetett-e Szent István korában, már képezheti vita tárgyát. Formája, a rímes próza a 11. században volt divatban,¹⁰⁵¹ de ehhez hozzátehetjük: a 13. század elejére helyezett Anonymus gestájában is felcsendülnek a rímek. Önmagában a rímes próza tehát még nem bizonyítja a 11. századi keletkezést. A kérdés nem könnyű voltát mutatja, hogy Deér József 1942-ben még tagadta az interpoláció lehetőségét, később azonban már pártolta.¹⁰⁵² Guoth az Intelmek szellemisége alapján érvel amellett, hogy későbbi betoldások lehetnek benne. Az erények hangsúlyozása azonban a Karoling idők szellemiségében volt jelen, a király mellett álló tanácsadók szerepére pedig a 10. század végéről lehet példát hozni.¹⁰⁵³ Szent István korára jellemző a szöveg azon megállapítása is, hogy Magyarországon még fiatal a kereszténység. Az idegenek hasznosságáról való gondolat ugyancsak beleillik István korába, hiszen István országába érkeztek külföldi vendégek, és a király épített a munkájukra.

¹⁰⁴⁹ KUBINYI 1999. 123–138., 126. Kubinyi idézi Holub József gondolatait: szerinte a regnum földrajzi egységet, királyi hatalmat, királyságot és a 11–12. században azokat a nemeseket, aki elkísérik a királyt a hadjáratokba. La Représentation politique en Hongrie au Moyen Age. In: Études présentées à la Commission Internationale pour l’Histoire des Assemblées d’États 18. (1958) 80. Idézi KUBINYI 126. Harald Zimmerannra is hivatkozik, aki szintén felvetette, hogy a regnum szót „királyságként, és nem királyi kíséretként kell azonosítani.”

¹⁰⁵⁰ Intelmek 38–39.

¹⁰⁵¹ Az Intelmek stílusát, rímes prózáját Horváth János vizsgálta (HORVÁTH 1954.)

¹⁰⁵² Az interpoláció gondolatát Deér József először tagadta, és a szöveg eredetisége mellett szállt síkra. (DEÉR 1942. 435–452.) 1971-ben azonban azt vallotta, hogy a 11. században nem jöttek idegenek Magyarországra „ex diversis partibus et provinciis”, tehát a szöveg nem származhat a 11. századból. KUBINYI 1999. 126.

¹⁰⁵³ SZÜCS 1988. 42–43.

3.4.5. A Magyarországra érkezett jövevények eloszlása és mennyisége

Elfogadható az a nézet, hogy a király nem telepes tömegeket akart az országba hívni.¹⁰⁵⁴ Ehhez azonban érdemesnek tartom hozzátenni: a királyságba hívott papok és lovagok közül nyilván nem tartózkodott mindenki folyamatosan a király közelében. Valószínűbb, hogy az uralkodó hű embereinek egy részét kinevezte a fontosabb püspökségek, apátságok, ispánságok élére. Jó példa erre Szent Gellért pályafutása. Bizonyos ideig a király közelében élt, mint a trónörökös nevelője, majd remeteségbe vonult, később azonban megkapta a marosi püspökséget. Azt mondhatjuk: az a személyi kör, amely az uralkodótól függött, valószínűleg lefedte azt a területet, amely fölött az uralkodó hatalmat gyakorolt. Vagyis a kíséret lefedte az országot.¹⁰⁵⁵

Ha arra vagyunk kíváncsiak, mekkora szerepet szánt Szent István a jövevényeknek, az Intelmeken kívül érdemes István király törvényére is odafigyelni. A törvény szerint nem szabad más hospeseit elvenni. „Ha valaki jóakarattal vendéget fogad fel, és neki tisztességes ellátást nyújt, (a vendég) ne hagyja el mindaddig kenyéradóját, s ne álljon be más valakihez vendégül, még ez a megállapodás szerint ellátja.”¹⁰⁵⁶ Egy törvény szövegét vizsgálva mindig kérdés lehet, mennyiben valósult az meg a maga korában. A törvényalkotó szándéka és a helyzet, amely őt a törvény kiadására bírta, azonban kihüvelyezhető a szövegből. Eszerint pedig nemcsak az uralkodó tarthatott magánál külföldről jött embereket, hanem más előkelők szűkebb-tágabb környezetében is jelen lehettek vendégek.¹⁰⁵⁷ Ezt figyelembe véve több jövevényrel számolhatunk, mint amennyire Mályusz Elemér és Szűcs Jenő írásai alapján következtethetnénk.

3.4.6. Mit érthettek régen a „regnum” szó alatt?

Vizsgáltuk a *regnum* szó fordítási, értelmezési lehetőségeit; érdemes azt is végiggondolni, mit érthettek a korabeli magyarok a *regnum* szó alatt. *Királyság* szavunk

¹⁰⁵⁴ SZABADOS 2011. 289.

¹⁰⁵⁵ Lásd http://laudator.blog.hu/2009/05/23/egynyelvu_orzag_vagy_egynyelvu_udvar_hozzaszolását.

¹⁰⁵⁶ Szent István törvényeinek XII. századi kézírata az Admonti kódexben. Ford. Bartoniek Emma. István törvénye. 24. cap. „De his, qui hospites alterius sibi tollunt. Si quis hospitem cum benivolentia accipit et nutrimentum sibi honeste inpendit, quamdiu secundum propositum nutritur, non deserat suum nutritorem, nec ad aliquem alium suam deferat hospitalitatem.” In: ZÁVODSZKY Levente: a Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: a törvények szövege. (Pápa 2002). Budapest 1904.

¹⁰⁵⁷ GYÖRFFY 2003. 510.; Guoth szerint a vonatkozó törvénycikk „jelentéktelennek tünteti fel” a „telepesek” szerepét. GUOTH 1943. 31. Én azt tartom fontosnak, hogy a törvény egyáltalán megemlíti a jövevényeket.

a Schlägeli szójegyzékben bukkan fel először az 1400-as évek elején.¹⁰⁵⁸ Maga a szó nyilván korábban is létezhetett. *Ország* szavunk korai előfordulását a Halotti beszédben, 1195 körül találjuk: *munhi uruzag*.¹⁰⁵⁹ Madas Edit prédikációirodalomról szóló könyvében olvashatunk egy latin szövegváltozatot, mely a legközelebb állhat a Halotti beszéd vonatkozó részéhez. Ez a Hartvik-féle Agenda pontificalisban található. A magyar könyörgés így végződik: „adjon neki mennyei országba utat”. Az Agenda szövegében ezt találjuk: *perducere dignetur ad regnum celorum*.¹⁰⁶⁰ Eszerint 12. század végi magyarban a *regnum* megfelelője az *uruzag*, *ország* volt. A 1466-ból való Münchener Kódex a Máté szerinti Evangélium *regnum caelorum* fordulatát így adja vissza: „mennyei ország.” A *regnum* országgént való fordítása tehát hagyomány volt a magyar nyelvben.¹⁰⁶¹ Az *uruzag* egy úr-hoz való kapcsolódást, tehát egyeduralmat fejez ki, akárcsak a görög *basileia* vagy a latin *regnum*. Györffy György az *úr* szót törzsfőnökként értelmezi, *ország* szavunkat pedig a latin *ducatus*, hercegség megfelelőjének tartja.¹⁰⁶² A fenti párhuzam alapján azonban az *uruzag* *regnum*ot is jelenthet. Ezért pontosabbnak érzem, ha az országot – uruzágot – az úr-hoz tartozó politikai egységként értelmezzük. Ennek nagysága attól függött, mekkora hatalommal bírt a fölötté rendelkező *úr*. Az ország szó mai jelentése nyilván más: ma nem érezzük bele az egyeduralom jelentést, hanem földrajzi egységként értjük az országot. A *regnum* korabeli megfelelőjeként azonban elfogadhatónak érzem az *uruzag* kifejezést.

Ha fellapozzuk Niermayer tekintélyes latin szótárában a *regnum* szócikket, kilenc különféle jelentést találunk benne: a fenség, fiskus, a királyság nagyjai, korona, gyertyatartó, trón, törzsterület, hercegség, grófság egyaránt szerepel a lehetséges jelentések között.¹⁰⁶³ A számos eltérő értelem arra figyelmeztet, hogy amikor a szó jelentése fölött töprengünk, nem hagyható figyelmen kívül az adott szövegkörnyezet.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁸ TESZ II. 471.

¹⁰⁵⁹ Először személynévként fordul elő: „In villa Kuceu ... vrsag” 1138/1329.; Ezt követi a halotti beszédben való előfordulás (1195). TESZ II. 1095.; „oggun neki munhi uruzagbele utot.” Ó-magyar olvasókönyv. 70.

¹⁰⁶⁰ MADAS 2002. 101–102. A Pray-kódexben, a Halotti Beszéd és Könyörgés után következik egy hasonló tartalmú és felépítésű Sermo. Ebben azonban nincs meg a fenti *munhi uruzag* párhuzama, arra az Agenda pontificalis-ban található párhuzam. 83–102.

¹⁰⁶¹ Münchener Kódex, 103.; Münchener Kódex (1466). A négy evangélium szövege és szótára. Décsy Gyula olvasata alapján Szabó T. Ádám. Budapest. 1985. 23.

¹⁰⁶² GYÖRFFY 1958. 585.

¹⁰⁶³ NIERMEYER 1177.

¹⁰⁶⁴ Számomra különösen érdekes, hogy a *regnum* gyertyatartót is jelenthetett. Ez az értelmezés onnan eredhet, hogy a *regnum*ot koronaként értelmezték, a gyertyatartó pedig korona alakú volt. Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeznünk arra, hogy a 11. századi csillárokat koronának is nevezték. „Meinwerk paderborni püspök (1009–1036) korából származó összeírás az általa alapított bencés kolostor leltáránál” gyertyatartót nevez koronának. „Coronam argenteam ante

Az Intelmek bevezetőjében a Regna a konzulság, hercegség, ispánság, püspökség és egyéb méltóság sorába kerül.¹⁰⁶⁵ A Regnum tehát itt méltóságként, királyi méltóságként van jelen. A későbbiek során többször jelenik meg olyan szöveggörnyezetben a Regnum szó, mely megengedi a királyi méltóságként való értelmezést.

Találunk azonban olyan szövegösszefüggést is, amelyben a Regnum már kevésbé fordítható királyi méltóságként: „*te ipsum sine dubio sanas tuumque Regnum honorifice gubernas,*”¹⁰⁶⁶ vagyis saját magadat kétségkívül meggyógyítod és királyságodat tisztességgel kormányzod. A Regnum itt olyasvalami, amit kormányozni lehet: embercsoportot, államot, királyságot érthetünk rajta. A tanács fontosságát hangsúlyozó 7. fejezet szerint a tanács – *consilium* – ... *determinantur Regna*...¹⁰⁶⁷ Kurcz Ágnes fordításában „dönt el királyi sorsokat”¹⁰⁶⁸ Bollók Jánosnál „szabja meg az ország határait”¹⁰⁶⁹ Havas László szerint „szabja meg a Királyságok határait”¹⁰⁷⁰. Amennyiben a *determino* szót a határok meghúzására vonatkoztatjuk, a Regnum ebben a szövegösszefüggésben területegységként értelmezendő, amelynek határai vannak.¹⁰⁷¹ Hangsúlyozandó, hogy Bollók János a 6. fejezetben királyságként fordítja a Regnum szót, ebben az esetben azonban ország-ként adja vissza. A fentiekhez érdemes hozzátenni, hogy a középkori királyságokat inkább határsávok övezték, mint vonalszerűen meghúzható határok.¹⁰⁷²

principale altare continens in festis precipuis XII candelas in honorem omnium apostolorum.” Corona néven tartják számon a hildesheimi Szűz Mária székesegyház csillárát, amit Hezilo hildesheimi püspök (1055–1065) a 11. század második felében készíttetett. A mütárgy a Menyneyi Jeruzsálem jelképe. Tizenkét magasabb és tizenkét alacsonyabb kaputorony díszítette. A magasabbakra az apostolok nevét írták fel. TÓTH 1997. 17. A hildesheimi csillár esetében tehát összekapcsolódik a város és a korona jelentése.

¹⁰⁶⁵ „Regna, consulatus, ducatus, comitatus, pontificatus caeteresque dignitates”, Intelmek, Prologus, 6.

¹⁰⁶⁶ Intelmek II. fej. 26.

¹⁰⁶⁷ Intelmek VII. fej. 38.

¹⁰⁶⁸ KURCZ 53. Megemlítendő, hogy Kurcz Ágnes fordítása adja vissza legjobban az eredeti rímes prózát.

¹⁰⁶⁹ BOLLÓK 29.

¹⁰⁷⁰ HAVAS 39.

¹⁰⁷¹ Érdemes ezzel összevetni a főemberekről és vitézekekről szóló 7. fejezetet, melyben ők a királyságnak 9 ... *augmentatores marciarum* (Intelmek VII. fej. 30.) = határok növelői (HAVAS I. fordításában: „gyarapítják a határmenti területeket (vagy: a királyságok – *monarchiarum* – megerősítői).” HAVAS 31.; Bollók fordításában: „a határtartományok erősségei” BOLLÓK 26.

¹⁰⁷² BEREND 2012. 13–19. 23–27. főképp 17. Eddigi fejtegetéseink során láthattuk, hogy Querfurti Brúnó halálának helyszínét leíró források ellentmondásosan és általánosan adják meg a helyset – rusz-besenyő határ, rusz-litván határ. Amikor Thietmar leírja Colomanus zarándok halálát, a bajor morva határ említésénél ugyancsak érezhető a bizonytalanság. Querfurti Brúnó Henrikhez írt levelében határmenti akadályokról majd üresen hagyott sávról is olvashatunk.

Figyelemre méltóak a Regnum azon előfordulásai, amelyek a mennyországra vonatkoznak. A katolikus hit megtartására intő első fejezet szerint, akik a hitet nem tartják meg, sem itt nem uralkodnak tisztességgel „sem az örök királyságban vagy koronában nem lesz részük”¹⁰⁷³: „nec hic honeste regnant nec aeterno Regno uel Corona participantur”¹⁰⁷⁴ Az utolsó fejezet fontos erények felsorolása után ugyan-csak egy mondatban kapcsolja össze a földi uralmat és az örök boldogságot. „... sine quibus ualeat hic regnare nec ad aeternum pertingere Regnum”¹⁰⁷⁵ „...ezek nélkül sem itt nem uralkodhat senki, és az örök királyságba sem juthat.”¹⁰⁷⁶ Figyelmet érdemel az „örök korona” említése. Az Újszövetség több helyén korona jelképezi az üdvösséget.¹⁰⁷⁷

A Regnum többi előfordulása az Intelmekben véleményem szerint királyi méltóságként és királyságként – mint államalakulat – is értelmezhető.¹⁰⁷⁸

Vekerdi József kigyűjti az Intelmek szövegében azokat a fordulatokat, amelyeket a regnum szimonimájaként értelmez: *regalis dignitas, regia dignitas, regalis corona, corona regum, regale palatium, regia, regium solium, régimen, trohni honor, aula, tribunalia regum*. Értelmezése szerint ezek a „királyi udvarra vonatkoznak, nem az országra.” A területre szerinte a monarchia kifejezés utal.¹⁰⁷⁹ Fentebb azonban láttuk, hogy felmerültek más értelmezések is. Szücs Jenő szerint

¹⁰⁷³ HAVAS 17.

¹⁰⁷⁴ Intelmek I. fejj. 16.

¹⁰⁷⁵ Intelmek X. 50.

¹⁰⁷⁶ BOLLÓK 33.

¹⁰⁷⁷ Apo 2:10. coronam vitae, ton stephanon tész zóész (Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.)

Apo 3:11. venio cito tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam (Ragaszkodj ahhoz, amid van, hogy senki el ne vegye koronádat.)

¹⁰⁷⁸ „multa mala passus est in Regno” (Intelmek, Prologus, 10. „...sok bajt kellett kiállnia országglása idején”, Havas L. fordításában.

„si uis beatus vivere et tuum Regnum honestare” (Intelmek III. fejj. 28.) = ha boldogan akarsz élni és a királyságnak tisztességet szerezni

„Illi enim sunt Regni propugnaculum” (VII. fejj. 30.) = ők a királyság sáncai

„Inobedientia enim totius Regni pestilentia” (VIII. 42.) = engedetlenség az egész királyság pestise

„huius climatis tenere Regnum” VIII. 44.) = ezen a klímán, (a földnek ezen az égővén) megtartani a te királyságod

„alienis tuum tradetur Regnum” = idegeneknek adatik a te királyságod

„ut tuum Regnum per omnia pacificum” (32.) = a te királyságodat mindenben békés legyen

„si uis Regni habere honorem” (32.) = ha akarsz, hogy a királyságnak tisztessége legyen

„omnia Regna ornant et magnificant aulam” (VI. 36.) = mind királyságokat ékesítik és nagygyá teszik az udvarokat

„unius linguae uniusque moris Regnum” (VI. 36.) = az egy nyelvű és egy szokású királyság

„maximum detrimentum tuum patietur Regnum” (VI. 38.) = igen nagy romlást szenved a te királyságod

¹⁰⁷⁹ VEKERDI 495–496.

a királyi hatalmat fejezi ki szinonimákkal a szöveg: palota, trón, regalis dignitas, regimen, korona. Ezek a kifejezések az egyes fejezetek elején fordulnak elő: ezek azok a dolgok, melyeket az adott fejezetben tárgyalt helyes magatartás ékesít. Elképzelhetőnek tartom, hogy a korabeli ember fejében nem különültek el olyan élesen a királyi hatalom, királyság, ország és királyi udvar fogalma, mint a mai gondolkodásban.¹⁰⁸⁰ Az Intelmekben a regnum nemcsak az uralkodó szűkebb kíséretére utalhatott, hanem a tágabbra is: az uralkodó hatalma alatt álló politikai egységre, vagyis a királyságra, az országra.¹⁰⁸¹

A fentiekhez hozzátehetjük: az Intelmek szerzője a Római Birodalmat hozza fel példaként, amikor a vendégek fontosságáról ír. A Birodalommal nem annyira a szűk udvari közösség állítható párhuzamba, inkább egy tágabb politikai egység.

3.4.7. A jövevények mennyiségéről

Amíg Mályusz, Szűcs és Vekardi értelmezése szerint István idejében a jövevények aránylag szűk csoportja, papok és lovagok jöttek a királyságba, addig Györffy György nézete némileg eltér ettől. Szerinte Géza fejedelem idején papok és fegyveresek költöztek az országba, István uralma alatt azonban „országos mozgalom-má” növekedett „minden rendű-rangú hospesek bevándorlása”. Hangsúlyozza, hogy nem a lakatlan területek benépesítése volt a cél, hanem a „királyi udvar gazdasági termelésének sokoldalúvá” tétele.¹⁰⁸² Településeket is megjelöl, ahová szerinte még a 11. század elején költöztek németek. Szatmárnémeti 1230-ban kiadott kiváltságlevele azt állítja, hogy Gizella királyné „hitével” települtek oda a németek.¹⁰⁸³ Kristó Gyula ellene veti, hogy a csekély számú közösség bizonyára elmagyarosodott volna a 13. századig.¹⁰⁸⁴ Györffy azonban más településeket is említ, amelyeket 11. századi német településeknek vél. Ilyen az erdélyi Besztercétől délre fekvő Királynémeti. Azok a vallon telepések, akik a 12. századtól arra a vidékre települtek, Bayersdorfnak nevezték. Györffy szerint a bajorok még Gizella és I. András közötti időben települtek oda. A később odatelepültek megkülönböztették maguktól az ott talált németeket. Kristó idézett művében Bayersdorft is 12. századi telepítésnek tartja. Érvet nem hoz a 11. századi telepítés ellen, nyilván hasonló indokot említhetne, mint Szatmárnémeti Gizella-kori telepítésével szemben.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ Közel kerül egymáshoz a corona és a regnum, noha Európában csak 12–13. században fejlődött ki a koronaszimbólika. Szűcs 1988. 43–44.

¹⁰⁸¹ Az Intelmekben egyébként nem szerepel a magyar népnév, sem a gens szó. Szűcs 1988. 39.

¹⁰⁸² GYÖRFFY 2003. 508–509., 511.

¹⁰⁸³ GYÖRFFY 2003. 512.

¹⁰⁸⁴ KRISTÓ 2003. 122.

¹⁰⁸⁵ KRISTÓ 2003. 122.

Győrffy hasonlóan korai telepítésnek tartja a Veszprém megyei Nempti-t is, melyet elsőként az 1086-i évi bakonybéli összeírás említ.¹⁰⁸⁶ Kristó szerint csak a 12. század elejétől számolhatunk német bevándorlással. Megfogalmazásával – „Magam úgy vélem” – azonban ő is érezteti, hogy feltételezésről van szó. Természetes jelenség, hogy a német közösségek igyekeztek minél régebbre visszavezetni magyarországi jelenlétüket. Véleményem szerint a Győrffy által hozott érvek alapján nem lehet teljesen kizárni, hogy már a 11. század elején létrejött néhány németek által lakott település, és azok a 12–13. századig meg is őrizték azonosságukat.¹⁰⁸⁷

Kristó Gyula rámutat arra, hogy „az -i képzős helynevek keletkezésének fénykora nem a XI–XII. század volt..., hanem a XIII–XIV. század.”¹⁰⁸⁸ Ez tehát kétségtelenné teszi, hogy az említett település lakói Gizella idejében települtek volna hazánkba. Győrffy sorai alapján tömegmozgalom képe elevenedhet meg előttünk. Idegenek tömeges bevándorlásáról a források alapján nem beszélhetünk, annyit azonban valószínűsíthetünk, hogy nemcsak főrangú idegenek érkeztek István királyságába, hanem közrendűekkel is számolnunk kell, elsősorban az előkelőbb jövevények kíséretében. Az is valószínűsíthető, hogy a vendégek nemcsak a király szűk környezetében fordultak elő. Egyrészt azért, mert a király az ország különböző pontjain adott nekik egyházi vagy világi hivatalt, másrészt a törvény szövege utal rá, hogy a királyon kívül az előkelők szolgálatában is állhattak vendégek.¹⁰⁸⁹

3.4.8. Az Intelmek a külföldi szakirodalomban

Érdemes szem előtt tartani, hogy nemcsak a magyar nyelvű, hanem a külföldi szakirodalomban is idézik az Intelmeket, amikor az idegen nyelv és a jövevények megbecsülésének fontosságáról középkori forrásra hivatkoznak. Így tesz Arno Bornst *Der Turmbau von Babel* című, nyelvekről, nyelvtudásról szóló nagyszabású művében.¹⁰⁹⁰ Tomasz Jurek lengyel kutató Lengyelországba vándorló német lo-

¹⁰⁸⁶ GYÖRFFY 2003. 512.

¹⁰⁸⁷ Gondoljunk rá, hogy 11. században Magyarországra került újlatin nyelvű közösség még a 15. században is őrizte a nyelvét. 1447-ben vallonul jól beszélő magyarországi zarándokok látogattak Liègebe. KRISTÓ 2003. 173.; Lásd még TÓTH 2007.

¹⁰⁸⁸ KRISTÓ Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Atila József nominatae. Acta Historica* 55. (1976). 57. Idézi: KRISTÓ 2003. 16.

¹⁰⁸⁹ Balogh József megállapítása szerint a skolasztika fedezte fel Arisztotelésznek (Pol. 7,6) azt a gondolatát, hogy az idegenek bejövetele veszélyes. Később a humanizmus fejlesztette tovább ezt a nézetet. Az Intelmek tehát nem keletkezhetett a humanizmus vagy a skolasztika korában. Balogh megállapítása szerint a 6. fejezet nem a magyarországi nem magyarokra vonatkozik, hanem a betelepülőkre. BALOGH 1927. 7.

¹⁰⁹⁰ BORST 1958. Band II. Teil I. 581. Borst szerint az Intelmek idézett sorai Szent Ágostonnak a 44. zsoltárhoz írt értelmezésére emlékeztetnek, mely szerint az Egyházat a nyelvek sokfélesége ékesíti.

vagokról szóló tanulmányában hivatkozik a Libellus-ra, és 11. század eleji magyar szerző művének tekinti.¹⁰⁹¹ Christin Lübke lengyel szakirodalom alapján idézi fel az egynyelvű és egyerkölcsű birodalom (Reich) gyengeségéről szóló fordulatot. Lübke az 1000 körüli német–szláv kapcsolatokat taglalva megemlíti a szláv udvarokban jelen levő külföldieket. Ebben az összefüggésben hivatkozik az Intelmek gondolatára. Megállapítása szerint nemcsak feleségként, egyházi személyként vagy hadvezérként fordultak ott elő külföldiek, hanem a „nemzetközi <életstílus> megjelenítése” végett is.¹⁰⁹² a nemzetközi szakirodalom hivatkozásai is indokolják, hogy európai jelentőségű forrásokat elemző művemben részletesen foglalkozom az Intelmek idegenekkel kapcsolatos fejezeteivel is. Tanulmányom második egységében a 10–11. századi uralkodók szolgálatában álló jövevények szerepét mutatom majd be, Lübke írását is felhasználva. Előbb azonban lássuk az Intelmek 8. fejezetét, mely szintén az idegenséggel kapcsolatos.

3.4.9. Kik a „korábbi királyok”?

Az Intelmek 6. fejezete mellett különféle értelmezésekre adhat alapot a 8. fejezet is. Jórészt arra utasítja olvasóját, a trónörököst, hogy kövesse apja – tehát a szöveg beszélőjének – példáját. A következő gondolatok azonban kérdéseket vethetnek föl: „...Mert a földnek ebben az övezetében nehéz az uralkodói hatalom megtartása, hacsak már előbb is nem úgy léptél fel, mint aki a korábban országló Királyok szokásának nyomdokán halad. Ki lenne az a görög, aki a latinokat görög hagyományok alapján kormányozná, vagy ki lenne az a latin, aki a görögöket latin hagyományok segítségével igazgatná? Nincs ilyen! Ennek okán kövesd az én szokásaimat, hogy a tied körében kimagasló személyiségnek tartsanak, az idegenek körében pedig dicséretre méltónak.”¹⁰⁹³

Kik azok a korábbi királyok, akiknek követésére felszólít a szöveg? Az értelmezések között elkülöníthető két határozott véleménycsoport. Az egyik inkább külföldi királyok követésére való felszólítást, nemzetek feletti eszmét fedez fel a szövegben, a másik szerint az Intelmek szerzője hazai hagyományok, a korábbi magyar uralkodók követésére inti a trónörököst.

¹⁰⁹¹ JUREK 2003. 243–276., 244.

¹⁰⁹² LÜBKE 1993. 86. „Als Ausdruck für das Bewußte streben nach einer internationalen Zusammensetzung der Höfe ganz Mitteleuropas wurde jener Teil der berühmte Ermahnungen König Stephans von Ungarn an seinen Sohn Emmerich gewertet, in dem jenes Reich als schwach bezeichnet wird, das nur eine Sprache und eine Sitte kennt.” Amire Lübke hivatkozik: ZIENTARA, B.: Cudzoziemcy w Polsce X–XV. wieku: ich rola w zwierzciadle polskiej opinii średniowiecznej. In: Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej. Warszawa 1973. 9–37., 9.

¹⁰⁹³ Intelmek 45.

Guoth Kálmán az utóbbi csoportba sorolható. Arra mutat rá, hogy István az első magyar király, a szövegben tehát a többes számú „Királyok” alak későbbi betoldás lehet. Szt. István Nagy Legendája felsorolja az Intelmek fejezetcímeit, ott maiores, vagyis az ősök szem előtt tartásáról van szó. Guoth szerint tehát az Intelmek eredeti szövegben maiores, ősök kifejezés állhatott. Ezt cserélték ki a későbbi királyok idején a Szent Istvánra való tiszteletből „antecessores reges” –re, „Király elődök”-re. Guoth szerint István nem buzdíthatta fiát pogány elődök követésére. A Nagy Legenda címfelsorolása is csak „szem előtt tartást” említ, nem teljesen kötelező jelleggel. Guoth szerint „talán csak az általános keresztény felfogás erős, szinte kényszerítő nyomására kerülhetett egy ilyen rész az eredeti Intelmekbe”.¹⁰⁹⁴

Guoth érvelésében érzek némi ellentmondást. Egyfelől igazolja, hogy az eredeti szövegben ősökről, tehát magyar uralkodókról volt szó. Másfelől úgy érvel, hogy a szöveg „korántsem kötelező formában” intett az ősök „szem előtt tartására.” A fent idézett rész a latinok és görögök kormányzásáról meglehetősen határozott politikai tartalmú intést tartalmaz. Vitathatónak érzem azt a megállapítást is, hogy a szerző az István előtti uralkodókat nem nevezhette királynak. Guoth egy lábjegyzetben maga mutat rá érvrendszere lehetséges ellenérvére, Szent István kisebbik legendájára, mely szerint István „apja király volt”.¹⁰⁹⁵ Ha tehát van olyan magyarországi forrás, mely István apját királyként tartotta számon, miért ne tehetett volna így az Intelmek szerzője is? Nyugati forrásokról is tudunk, melyek királyként emlegettek 10. századi magyar vezéreket.¹⁰⁹⁶ Guoth fejtegetésének lényegét mindenesetre abban látom, hogy szerinte az Intelmek 8. fejezete az *ősök*-nek, tehát a korábbi magyar uralkodóknak ha nem is követésére, de szem előtt tartására buzdíthatott.

¹⁰⁹⁴ GUOTH 1942. 61–64., 63. Az interpoláció gondolatát Deér József először tagadta, és a szöveg eredetisége mellett szállt síkra. (DEÉR 1942.) 1971-ben azonban már azt vallotta, hogy a 11. században nem jöttek idegenek Magyarországra „ex diversis partibus et provinciis”, tehát a szöveg nem származhat a 11. századból. KUBINYI 126. Guoth szerint Szent László törvényeiben „nem találjuk meg az előző királyok követésének elvét”. GUOTH 1943. 39. Ezzel szemben a szabolcsi zsinat (1092) András király rendeletére hivatkozva mondja ki, hogy Szent Péter ünnepét három napos vigília előzze meg.

¹⁰⁹⁵ GUOTH 1942. 62. 4. jegyzet. 1943-ben megjelent cikkében is fenntartja nézetét, de az Intelmek egyéb olyan elemeire is rámutat, amelyek szerinte nem illenek Szent István korába.

¹⁰⁹⁶ A cambrai-i püspökök története, ford. KORDÉ Z. HKÍF 243. AUGSBURGI GERHARD, Ulrik püspök életírója szerint „elfogott királyaikat és főembereiket Regensburgba vitték” 244. Deér József még Guoth cikke megjelenése évében rámutatott arra, hogy Szt. István Nagy Legendája nem szó szerint írta ki az Intelmek fejezetcímeit, tehát a 8. fejezetben sem kell arra gondolnunk, hogy később interpolálták volna. (DEÉR 1942. 446.) Deér a 8. fejezet többes számú reges alakját úgy magyarázza, hogy az a királyi méltóságra utal. Az szövegben megszólaló István ilyenkor nem közvetlenül magára utal, hanem általában a királyi méltóságra. (DEÉR 1942. 451–452.) a szöveg vonatkozó részét azonban gyakorlatiasabbnak érzem. Fennáll a kérdés: kik azok az előző királyok, akiket követni kell?

Szücs Jenő másképp értelmezi a 8. fejezetet. Az ő gondolatmenetében a követésre méltó királyok azok, akiket a szöveg név szerint is említ: vagyis Salamon és Dávid, a bibliai uralkodók. Rajtuk kívül még a római királyokat említi a szöveg. A 9–11. században valóban benne volt az európai királyeszményben Dávid és Salamon tisztelete.¹⁰⁹⁷ Szücs érvelése ellen szólhat, hogy az Intelmek 8. fejezetben az is benne van: a fiak kövessék az atyákat. Márpedig az Árpádoknak nem voltak ősei sem Dávid, sem a római királyok. A követésre méltó királyok említése azonban nem jelent feltétlenül visszautalást az ősökre. A fejezet elején a „maiores” követéséről van szó, ami elődök-nek is fordítható: beleérthetőek tehát a vérszerinti ősök és a felvállalt elődök is. A szöveg beszélője a saját példájának követését írja elő fiának. Arról nem szól, hogy a nagyapa példáját is követni kellene. Azt sem állítja a szöveg beszélője, hogy ő követte a saját apja példáját. Szent István ezt nem is állíthatta maradéktalanul, hiszen Géza kettős vallású volt, István pedig tisztán keresztény. Követendő vér szerinti ősként tehát ott áll a trónörökös előtt az apja, István király, követendő királyelődként pedig rajta kívül a bibliai királyok és a keresztény római uralkodók szolgálhatják a mintát.

Olyanok követésére szólít fel, akiknek uralma „ebben az égövben” példaértékű lehet. A clima kifejezés még ezen a helyen kívül még egyszer fordul elő a szövegben, a bevezető részben: „*amplissimis terrarum climatibus*”, „a földek legszeleesebb tájjeveiben”.¹⁰⁹⁸ Nem érzem helytelennek azt a következtetést, hogy a clima itt egy országnál nagyobb területegységet jelent. Ha a szóban forgó clima, „égöv” a keresztény világ, már elfogadható az a nézet, hogy példaértékű bibliai királyokat és keresztény királyokat kell követni.¹⁰⁹⁹

Vekerdi József Szücs elméletét nem fogadja el,¹¹⁰⁰ szerinte a szöveg a hazai hagyományok követésére int, sőt, arra, hogy a magyarokat magyaroknak kell kormányozniuk. Bollók János fordítását méltatva egy ide kapcsolódó nyelvi finomságra is felhívja a figyelmet. Bollók így tolmácsolja a latinok kormányzásáról szóló mondatot: „Hiszen melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokások szerint?” Vekerdi fejtegetése szerint „A *regeret* coniunctivust a szokásos ’kormányozná’ feltételes mód helyett először Bollók adja vissza ható igével, ami

¹⁰⁹⁷ SzÜCS 1988. 33–53., 34–36. Kubinyi is elfogadja azt a nézetet, hogy itt a bibliai királyokról van szó. KUBINYI 1999. 124.

¹⁰⁹⁸ Intelmek, Prologus, 4-5. o. Magyarul: 7. o.

¹⁰⁹⁹ Szücs fejtegetéséből úgy tűnik, a clima nála a keresztény világnál szűkebb egység, az a táj, ahol a Magyar Királyság létrejött. „Az alapegység tehát, melynek történeti dimenziója Dávid királytól a keresztény Rómán át a jelenig húzódik, az egész virtuális keresztény kozmosz, melynek történetesen eme tájékán, climáján rendeltetett nemrég egy új szervezet, nostra monarchia.” SzÜCS 1988. 38.

¹¹⁰⁰ VEKERDI „igen különös”-nek tartja Szücs nézetét. 498. 10. jegyzet.

érezkelteti a gondolatot: a görögöket görögöknek, a latinokat latinoknak kell kormányozniuk, nem idegen uralkodóknak – tehát a magyarokat magyaroknak.”¹¹⁰¹

Vekerdi véleményével szemben úgy látom, a szöveg olyan helyzetre figyelmeztet, melyben különböző nyelvű közösséghez tartozik az uralkodó és azok, akik az uralma alatt állnak. A korabeli Magyar Királyságban is hasonló helyzettel állhatott szemben az uralkodó. A szöveg arra intheti a trónörökösöt, hogy tiszteletben kell tartania a különböző népcsoportok hagyományait.

Többen figyelmeztetnek arra a hasonlóságra, amely az Intelmek idézett gondolata és István törvényének bevezetője közt fennáll.¹¹⁰² A törvény bevezetője szerint minden népet a maga törvénye szerint kell kormányozni. Madzsar Imre kimutatta, hogy István király törvényének ez a gondolata Bajor Törvénykönyvből való. A Bajor törvénykönyv áttekinti a nagy törvényhozókat Mózesről a görög és római politikusokon át Theodosiusig, majd megállapítja: „Deinde unaquaque gens propriam sibi ex consuetudine elegerunt legem.” „Utóbb minden egyes nép a szokásjog alapján magának alkotott törvényeket.”¹¹⁰³ a Bajor törvénykönyv szerint Theodorik frank király „megparancsolta, hogy utasításának megfelelően jegyezzék le a frankok, az alemannok és a bajorok törvényét minden egyes nép számára, amely uralma alatt állt, szokásjoga szerint; hozzátette, amit hozzá kellett tenni, s lemetszette, ami átgondolatlan és összefüggéstelen volt. És azt, ami a pogányok szokásjoga szerint való volt, a keresztény törvénynek megfelelően megváltoztat- ta.”¹¹⁰⁴ Az István számára mintául szolgáló törvénykönyv tehát olyan birodalom képét idézi, amelyben különböző népek éltek, ezen népeknek pedig saját szokásjoguk volt. Közülük a frank, alemann és bajor törvényt íratta le az egyes népek számára. A bajor törvénykönyv a pogány szokások keresztény törvényekké való átalakításáról is szól. Az Intelmek erre az átalakításra nem tér ki. Azt azonban hangsúlyozza, hogy Magyarországon még fiatal a kereszténység, tehát, ha a régi

¹¹⁰¹ VEKERDI 2004. 497.; a latinok és a görögök említése Havas László szerint nemcsak arra utal, hogy István király tisztában volt mind a latin, vagyis a római illetve német-római kormányzati hagyományokkal, mind a görög, vagyis bizánci politikai alapelvekkel, hanem az is egyértelműen kirajzolódik előttünk, hogy az apostoli magyar államalapító mintegy önálló utat keresett, figyelembe véve a latin és a görög példán kívül nyilván az ősi törzsi-fejedelmi tradíciót is.” HAVAS XXXIV

¹¹⁰² DEÉR 1942. 451–452.

¹¹⁰³ Ford. Nótári Tamás. NÓTÁRI 2011. 8/9.; Az idézett mondat előtti történelmi áttekintést Sevillai Izidor művéből vette a Bajor törvénykönyv írója. MADZSAR 1921. 59.; Lex Baiuvariorum 258.;

¹¹⁰⁴ Ford. Nótári Tamás. NÓTÁRI 2011. 10/11. A Prologus bizonyos részei utalhatnak történelmi tényekre, I. Theuderich, frank király „alemann és bajor törvényhozói szerepe” azonban minden bizonnyal csupán legenda. Theuderich 533-ban halt meg, a bajorok csak ez után tűnnek fel a forrásokban, a „későbbi Bajorország területe pedig nem tartozott frank fennhatóság alá.” A bajorok törvénye 737–743 között keletkezhetett. NÓTÁRI 2011. 161–168. 162.

szokásokat bizonyos formában tiszteletben akarta tartani és keresztény szellemiséget is meg akarta meghonosítani, a régi szokásokat mindenképpen módosítania kellett.

A latin–görög különbségről olvasva eszünkbe juthat egy másik korabeli forrás, Querfurti Brúnó Szent Adalbertől írt életrajza. Az elbeszélés szerint a cseh Adalbert Itáliában találkozik Nílussal, a görög remetével. Nílus hangsúlyozza magáról, hogy ő görög. Arra inti Adalbertet, hogy menjen inkább a latin szerzetesek közösségébe, Rómába.¹¹⁰⁵ A szöveg azt sugallja, hogy a görögnek görög, a latinoknak latin szokás szerint kell élniük. A latin–görög ellentét Adalbert életrajzában a különböző rítusokra utal. Az Intelmekben nyilván különböző uralkodói szokásokról, népekhez kapcsolódó hagyományokról van szó. Mindkét szöveg példa azonban a latin–görög szembeállításra.

Az Intelmek 8. fejezete olyan helyzetet vázol, amelyben az uralkodó saját nyelvétől eltérő nyelvűeket is kormányozhat. Az előző királyok említését nem kell feltétlenül itteni uralkodóknak feltételeznünk, hiszen azokat az uralkodási módszereket, melyeket akár ebben az országban is alkalmazni kell, más területek uralkodóitól is megtanulhatja a magyar trónörökös: a módszer pedig az, hogy tiszteletben kell tartani az uralt nép szokásait.

Az idegen, a kívülálló negatív összefüggésben is felbukkan az intelmek szövegében. Ilyen a pogány jelentésű *ethnicus* kifejezés: aki a Szentegyház tagjait megbotránkoztatja, annak kívül kell maradnia az Egyházon, mint pogány és vámos („*ethnicus et publicanus*”)¹¹⁰⁶. A szófordulat az Evangéliumból való. A Vulgata az „*ethnikosz kai ho telónész*” kifejezést fordítja ekként.¹¹⁰⁷

A Magyarországon letelepedett jövevényeket szembeállítja a szöveg a külföldiek pöffeszkedésével („*arrogantia exterorum*”).¹¹⁰⁸ Ha a trónörökös a főemberekkel és a vitézekkel szemben gögösen viselkedik, az a veszély fenyegeti, hogy idegeneknek adatik a királysága („*alienis tuum tradetur Regnum*”).¹¹⁰⁹ Támadólag fellépő népeket is említi a szöveg beszélője „*diuersarum gentium incursionis*”,¹¹¹⁰ ezeket a népeket azonban nem nevesíti.

A *gens* és *ethnicus* szavak a fenti helyeken negatív összefüggésben jönnek elő. A *gens* kifejezést azonban pozitív értelemben is használja: Az Újszövetség

¹¹⁰⁵ BRÚNÓ, Vita Adalberti 13. cap.; „Ast, inquit, homo ego sum Grecus; melius conueniunt cum quibus hec agas monachi Latini.” VOIGT 348.

¹¹⁰⁶ Intelmek II. fejj. 24. A *publicanus* szót Kurcz Ágnes is vámosnak fordítja a megfelelő bibliai helyet (Máté 18,15–18) idézve. KURCZ 50. 191. Bollók János és Havas László a *publicanus*t adóbérlőnek fordítják (BOLLÓK 24.; HAVAS 25.)

¹¹⁰⁷ Máté 18,17. A *publicani* és *ethnici* szavak egy szövegösszefüggésben jönnek elő még Mt. 5,46 és 5,47-ben.

¹¹⁰⁸ Intelmek VI. fejj. 36.; KRISTÓ 1990. 427.

¹¹⁰⁹ Intelmek, IV. fejj. 32.

¹¹¹⁰ Intelmek Prologus, 12.

választott népét, az Egyházat „*gentem electam*”¹¹¹¹ szókapcsolattal jellemzi. A gens tehát az Intelmekben egyszerűen népet jelent. Az Ószövetség választott népére az „*Antiquus populus a Deo electus*” kifejezést használja.¹¹¹² Feltűnő lehet, hogy a magyar népnév egyszer sem fordul elő az Intelmek szövegében. A király bizonyára saját nemrég megtért alattvalóira vonatkoztatja a „*nouellam sanctae ecclesiae plebem*” kifejezést.¹¹¹³ Nép jelentésben tehát a gens, populus, plebs kifejezés egyaránt előfordul, pogány jelentésben pedig a bibliai ethnicus fordulatot használja. A saját terület megjelölésére érhető a tanács fontosságáról szóló fejezetben a *patria* kifejezés¹¹¹⁴

Megkísérlem összegezni az Intelmekről tett fejtegetéseimet. A vallási szövegpárhuzamok alapján a regnum korabeli megfelelője a magyar nyelvben valószínűleg uruszág (ország) lehetett. A korabeli gondolkodásban a királyi hatalom, királyi udvar, királyság és ország jelentések bizonyára nem váltak el annyira élesen, mint amennyire ma elválasztjuk őket. Külföldi jövevények nem csak a király szolgálatában állhattak, hanem más előkelők környezetében is. A király szolgálatában álló idegenek sem korlátozódtak a király közvetlen közelére, hanem többen közülük az ország különböző pontjain viseltek hivatalt. A magyarországi jövevények valószínűleg többen lehettek, mint ahogy ezt Mályusz elmélete alapján gondolhatnánk. A 6. fejezet mondanivalójával összekapcsolható a 8. caput. Ez utóbbi arra mutathat rá, hogy az egyes népcsoportokat a maguk szokásai szerint kell kormányozni.

3.4.10. Jövevények uralkodók szolgálatában

Az Intelmek a maga korában egyedülálló módon fejezi ki azt az elvet, hogy a jövevények alkalmazása hasznos. Ezt a gondolatot a 10-11. századi Európa különböző országaiban – ha nem is írták le, de alkalmazták. Több európai hatalmi központban találunk olyan egyházi és világi személyeket, akik jövevények voltak az adott országban, ám a helyi uralkodó számított a szolgálataikra. A továbbiakban az uralkodók szolgálatában álló idegenek csoportjai közt igyekszem különbséget tenni.

Érdemes megkülönböztetni az egyházi és világi jövevényeket. Külföldről jövő egyháziakat azokban az országokban találunk, ahol a keresztény vallás és kultúra még fiatalnak volt mondható. Az uralkodó szolgálatában álló világi idegenek között meg kell különböztetnünk a telepített népeket, köztük a határőrzés céljából letelepített népeket, az uralkodó környezetében levő testőröket és azokat

¹¹¹¹ Intelmek II. fej. 22.

¹¹¹² Intelmek, Prologus, 10.

¹¹¹³ Intelmek II. fej. 18.

¹¹¹⁴ Intelmek VII. fej. 38. Kurcz Ágnes (53.) Bollók János (29.) és Havas László (39.) egyaránt hazának fordítják a patria-t.

a jövevényeket, akikre a fejedelem fontosabb politikai tisztséget, mert rábízni. A források alapján persze nem mindig lehet határozott különbséget tenni a fenti csoportok között.

3.4.10.1. Egyházi jövevények

3.4.10.1.1 Egyházi jövevények Magyarországon

Lássunk példát egyházi jövevényekre Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban. A magyarok először bizánci közvetítéssel ismerhették meg a kereszténységet. A magyar szókincs kereszténységgel kapcsolatos kifejezései közt számos nyugati délszláv eredetű szót találunk, így valószínű, hogy szlávok is fontos szerepet játszottak a magyarok térítésében.¹¹¹⁵ Témánktól messzire vezetne a magyarság keresztény hitre térésének és a magyar egyházszervezet kialakulásának ismertetése. Legyen elég ezért röviden utalnom néhány ismertebb egyházi személy származására, akik a 10–11. század fordulóján külföldről kerültek hazánkba. Adalbert, Prága püspöke, aki a kereszténységnek csupán „árnyékát” tudta venni a magyarokra, cseh volt. Vele érkező nevelője, Radla ugyancsak cseh lehetett. Domonkos, Sebestyén egymást követve viselték az esztergomi érseki méltóságot. Származásukról nincs egyértelmű forrás, csak következtetésekre nyílik lehetőség. Domonkost az 1002-ben kelt Pannonhalmi adománylevelével említi¹¹¹⁶ Pázmány, Hont és Orci vezérekkel együtt. Ők nevük alapján németek lehettek, így a velük együtt említett Domonkos is vélhetően Gizella kíséretéhez tartozott,¹¹¹⁷ és talán ő is német lehetett. Sebestyén esetében felmerült, hogy azonos lehet Radlával. Így ő is cseh volna. Ennek az azonosításnak azonban ellenzője is akad.¹¹¹⁸ Az előbb apátként, majd érsekként tevékenykedő Asztrik-Anasztázról elképzelhető, hogy szláv területről származott. Gellért csanádi püspökről tudható, hogy itáliai volt, Velencében született. Bonipert pécsi püspökök esetében a német, lombard, vagy francia származtatás is fölmerült.¹¹¹⁹ Megemlíthető még a német hittérítő Querfurti Brúnó és a szintén német Günter remete, akik bizonyos időt eltöltöttek ugyan hazánkban, de nem telepedtek itt le. Gellért legendájából ismerjük még jónéhány szerzetes nevét, akik bizonyára szintén külföldről érkeztek Magyarországra. A magyarországi

¹¹¹⁵ KOSZTA 1988. 153–207., 169.

¹¹¹⁶ Ezen kívül semmit sem tudunk róla. A hamis zalavári oklevélben bukkan még fel a neve. KOSZTA 1988. 179.

¹¹¹⁷ Lásd KRISTÓ 2001. 48–49.

¹¹¹⁸ Sebestyén érseket Györfly György Radlával azonosította, Thoroczkay Gábor azonban nem ért egyet ezzel az azonosítással. THOROCZKAY 1999 a. 80., 226. jegyz.

¹¹¹⁹ KOSZTA László: Bonipert. KMTL 120.; PITI Ferenc: a pécsi püspökség alapítólevele. In: ÁKÍF. 93. 260. jegyzet.

egyháziak sorában tehát különböző népek fiait találjuk. Van, akiről nem dönthető el biztosan, hová való volt, és vannak, akik egy bizonyos idő eltöltése után távoztak hazánkból.

Gellért nagyobbik legendájából azt is tudjuk, hogy a püspökhöz hazai előkelők is vitték gyermekeiket, Gellért pedig örömmel fogott kiképzésükhöz, mert hazaiak voltak, nem pedig idegenek. Kristó Gyula az idegennel szembeni ellenérzést látja felvillanni a legenda ezen mondatában, és úgy találja, ez a kijelentés később kerülhetett a legendaszövegbe. Emellett szól, hogy a szövegrész ritmikus prózában van megfogalmazva, ami idegen a 11. század stílusától.¹¹²⁰ Tegyük azonban hozzá: ahhoz, hogy egy térségen belül megerősödhessek a kereszténység, elengedhetetlen, hogy odavaló emberek lássák el a lelkipásztori szolgálatot saját népük körében. Gellért öröme ezért érthető volna a hazai tanulók láttán. Gellért legendája egyébként arról is szól, hogy németek, csehek, lengyelek és gallok is érkeztek Gellérthez, akiket felszentelt, majd parókiákat adott nekik.¹¹²¹ Itt ismét hangsúlyozandó, hogy az előttünk levő szöveg kései fogalmazás. Számomra a francia területről való jövevények léte tűnik kétségesnek. Annyi azonban hihetőnek tűnik, hogy nemcsak felszentelt papok, hanem felszentelés előtt álló ifjak, tanulók is érkezettek Gellérthez külföldről.

Az újonnan szerveződő cseh és lengyel államalakulatokban ugyancsak találunk külföldről jött papokat.

3.4.10.1.2. Egyházi jövevények Csehországban

Csehország 10–11. századi egyháztörténetében eleinte bajor, később szászországi kapcsolatokat figyelhetünk meg. Szent Vencelről szóló két életírás – a Crescente fide kezdetű és a Krisztián által írt legenda- szerint Bajorországból és Svábföldről érkeztek papok Szent Vencelhez. Vencelről további életrajz is készült a 10. században Gumpold tollából. Ezt a 11. században szláv nyelvre fordították, és fordítója át is dolgozta. Ez a 11. századi szöveg a bajor, frank terület mellett szász földről is származtat Csehországba érkező klerikusokat. A 10. század végén szász püspökei voltak Prágának, ezért javíthatott a legendaváltozaton a 11. századi átdolgozó.¹¹²²

Prága első püspöke szász ember volt, Thietmarnak hívták. 973-tól 982-ig. Utódja, Adalbert már előkelő cseh nemzetségből származott – bár ő is a szászországi Magdeburgban végezte tanulmányait. Adalbert halála után ismét szászországi ember lett Prága püspöke: ő Thieddag, corvey-i szerzetes (998–1017). Merseburgi

¹¹²⁰ KRISTÓ 1990. 425–443., 426–427.

¹¹²¹ SRH II. „Concurrabantque ad em Thewtonici, Bohemi, Poloni, Gallici et ceteri, quibus ordinatis parrochias sue dyocesis conferebat.” Szent Gellért nagy legendája 79.

¹¹²² GRAUS 1969. 5–42., 21–22.

Thietmar krónikájából tudjuk, hogy Thieddag értett az orvostudományhoz, ezért hívta őt Csehországba II. Boleszláv fejedelem. Boleszláv bénaságban szenvedett, Merseburgi Thietmar krónikája szerint büntetésképpen érte őt a testi betegség, mert összekülönbözött Adalbert püspökkel. Thieddag állítólag eredményesen kezelte a fejedelem betegségét. II. Boleszláv halála után utóda, III. Boleszláv újra és újra eltávolította a Thieddagot a püspöki székéből, a thüringiai nagyúr, Meisseni Ekkehard azonban ismételten visszahelyezte őt oda. Elképzelhető, hogy a cseh fejedelem éppen a német befolyás mérséklése érdekében akarta távol tartani a szász püspököt. Ekkehardnak azonban úgy tűnik, elég tekintélye volt akaratának keresztülvételére. Thieddag 1017-ben halt meg.¹¹²³

3.4.10.1.3. Egyházi jövevények lengyel földön

A lengyelországi Poznań első püspökét Thietmar Jordan-nak nevezi, származásáról azonban nem ír. Jordan eredetéről különféle elméletek élnek. Német, lotharingiai és kelta eredete egyaránt felmerült. Michel Rouche Aquitániából származtatja őt. Elgondolása szerint a lengyel egyházszervezet kialakításánál francia papok segítettek. Elméletét lengyel területen és a Francia Királyságban egyaránt előforduló nevekre építi.¹¹²⁴ Az értelmezési lehetőség felvetését nem tartom haszontalannak, források alapján azonban úgy tűnik, egyelőre nem dönthető el, honnan származott Jordan.

Az 1000-ben alapított első érsekségnek, Gniezónak a cseh Adalbert féltestvére, a szintén cseh Radim-Gaudentius lett az első pástora. A neki alárendelt Reinbern kolbergi, Poppo krakkói, János wroczlavi püspökök talán németek voltak. Poznań püspöke, Unger, akinek püspökségét nem helyezték Gniezno alá, szintén német lehetett. Az ő nevüket Merseburgi Thietmar krónikája őrizte meg.¹¹²⁵ Reinbernől egy másik összefüggésben azt is elárulja Thietmar, hogy Hessegauban született, és már mint kolbergi püspököt a Kijevi Rusz területére küldte őt Vitéz Boleszláv, amikor

¹¹²³ THIETMAR VII. 56.; Karl BOSL: Handbuch der Geschichte der Böhmischen Länder. I. Stuttgart 1967. 221.

¹¹²⁴ ROUCHE 1985. 40–52.; a Birodalom nyugati részének és Lengyelországnak névhasználatban való kifejeződéséről Christian Lübke is ír. I. Mieszkónak talán Dagone volt a másik neve, ami a Dagobert névvel hozható összefüggésbe, a Maas és Mosel területén tisztelt frank király nevével. I. Mieszko fiának, II. Mieszkónak Lambert volt a másik neve. Szent Lambertet Kölnben tisztelték különösen. I. Mieszko másik fiának nevét, a Suentepulcus nevet Lübke nem a morva hagyománnyal való kapcsolattal magyarázza, hanem lotharingiai hatással, ugyanis azon a vidéken használatos volt a Zwentibold név. LÜBKE 1993. 58–90., 84–85.

¹¹²⁵ THIETMAR IV. 45. Unger halálát is megemlíti VI. 65. fejezetben. Tagino magdeburgi érsek paptársának és suffraganeusának nevezi (consacerdos suus et suffraganeus).

lányát Nagy Vlagyimir fiához adta feleségül.¹¹²⁶ Egy másik fejezetben Reinbern káplánját ekként említi: „egy közülünk”. A káplán bizonyára német volt, és a német Reinbernnel együtt érkezett a lengyel területre.¹¹²⁷

Az 1003-ban megölt öt remete közül kettő itáliai, három pedig helybéli volt, tehát itt is van példa a helyi származású egyházi réteg kifejlődésére. Boleszláv fejedelem szívéen viselte a közösség sorsát, sőt országos ügyben is igénybe akarta venni szolgálatukat.

A fenti áttekintés erősíti azt a magától értetődő állítást, hogy a hittérítői, egyházszerzői munkához külföldről jövő személyekre volt szükség, mielőtt kifejlődött a hazai egyházi értelmiség. A jövevények származása gyakran nem dönthető el egyértelműen. Vannak köztük, akik munkájuk színhelyén letelepedtek, és új hazára találtak, és akadtak, akiket új területek felé sarkallt az elszenvedett kudarc és a buzgó hivatástudat. Azt is megfigyelhetjük, hogy mindhárom vizsgált országba különféle térségekből érkeztek egyházi személyek. Csehország kapcsolatot tartott Bajorországgal és Szászországgal; Magyarország Csehországgal, Itáliával, a német és talán a francia térséggel is. Lengyelországban ott találjuk a vitatható származású Jordant, a cseh Radimot és az itáliai remetét. A helyzetet az is magyarázza, hogy az újonnan krisztianizált térség több helyről vonzotta a buzgó hit hirdetőket. Emellett figyelembe vehetjük a politikai szempontot is: ha az uralkodó különféle országokból hív papokat, szerzeteseket saját államába, kevésbé köti oda magát egy másik hatalomhoz, és jobban megőrizheti függetlenségét.

3.4.10.2. Világi jövevények

A világi jövevények közül szóljunk először a határőrökről. Meghonosításukra jellegzetes nyugat-európai példa a normannok letelepítése: 911-ben Együgyű Károly nyugati-frank király megegyezett a dán Rollóval. Területet engedett át nekik, – a későbbi Normandiát – a viking vezér pedig megkeresztelkedett. A normannok megvédték a királyságot a korábbi önmagukhoz hasonló tengeri rablóktól, sőt, Franciaország belháborúiban is hű szövetségesei voltak Együgyű Károly királynak.¹¹²⁸ Elképzelhető, hogy István királyságában is szerepet kaptak a skandinávok. Varég egység jöhet szóba, amely határvédelmi szerepet láthatott el a nyugati határnál. Anonymus beszámol róla, hogy a honfoglalókkal oroszok érkeztek Magyarországra, és Árpád fia, Zolta várat adott nekik. Kristó Gyula szerint legkorábban

¹¹²⁶ THIETMAR VII. 72.

¹¹²⁷ „unus ex nostris” THIETMAR VI. 10.

¹¹²⁸ A normannok estéhez hasonlítható a 11. második felének bizánci történelméből az angliai menekültek letelepítése a Balkán-félszigeten.; a 9. századi Angliában is találunk Nagy Alfréd, angolszász király fríz hajósokat vett szolgálatába, amikor hajóhadat szervezett. BLOCH 2002. 75

a 10. század második felében kerülhettek hazánkba oroszok. A besenyők és székelyek is a határvédelemben jeleskedtek,¹¹²⁹ hasonló szerep jutott tehát nekik, mint a normannoknak a Francia Királyságban.

3.4.10.2.1. Testőrök

Idegen testőrökre a korabeli Európa területéről Bizáncból és a Córdobai Kalifátusból hozható példa. A córdobai kalifa szolgálatában „szláv”-ok álltak.¹¹³⁰ A 942. évi hispániai magyar rablóhadjárat során öt turk (magyar) foglyot vittek a kalifa elé. Át kellett térniük az iszlám hitre, és a kalifa testőrei közé sorozta őket. Eredeti külsejüket azonban megtarthatták.¹¹³¹ Ez utóbbinak lehetett hatáseltű szerepe: újszerű, különleges alakok állnak a kalifa környezetében, érzékeltetik, hogy egy távoli nép fiai közül is vannak szolgálói az uralkodónak. Másfelől fegyvernemük hatékonyságára is számíthatott a muszlim vezetés. Ez egybevág azzal a szellemiséggel, amit az Intelmekben is olvasunk, azzal a különbséggel, hogy az Intelmekben jövevényekről van szó, a kalifa udvarában pedig foglyokról.¹¹³²

Magyarországon is létezhetett külföldiekből álló testőrség. A Hildesheimi Évkönyv ugyanis dux Ruizorum-ként említi Imre herceget. Ruizi alatt bizonyára egy rusz (varég) egységet kell értenünk, mely a trónörökös parancsnoksága alatt állt. Talán összefüggésbe hozhatók a Moson megyében fekvő Oroszvár településsel. Kérdés, hogy testőrségről van-e itt szó, vagy inkább egy letelepített népcsoportról, akik határvédelmi szerepet láttak el a német–magyar határvidéken.¹¹³³

Szent István Nagyobbik legendája szerint a király Orseolo Pétert nevezte ki serege vezéréül. Erre nyilván Imre halála után kerülhetett sor. Valószínű, hogy itt is a testőrség parancsnoka címéről van szó.¹¹³⁴

¹¹²⁹ KRISTÓ 2003. 116., 69–70., 55–60. 1116-ban és 1146-ban csehek és ausztriaiak ellen harcoltak a besenyők és székelyek, tehát a nyugati határ közelében. A cseh határszélen áll Székelyfalva. A székely nyelvjárások a magyar nyelvterület más nyelvjárásaihoz hasonlítanak. Székelyföldi településnevek ugyancsak előfordulnak a magyar nyelvterület más pontjain. Kristó szerint a székelyek a 12. században települtek át a nyugati határszélről Erdély keleti részébe, amikor főlővé vált, hogy a vármegyék hatalma alá kerüljenek. Maga is tisztában van azonban azzal, hogy erre az esetleges áttelepülésre nincs forrás.

¹¹³⁰ GUICHARD / MEOUAK 879–881.

¹¹³¹ ELTER 2009. 63.; Ibn Hajján, 65. Lásd még MARTON: Adalékok...

¹¹³² A Roland-ének szerint, amikor Nagy Károly a szaracénok ellen harcol, a szaracén oldalon magyarok is küzdenek. Csernus Sándor rámutat arra, hogy Ibn Hayyān szövegének ismeretében ez az fordulat nem nélkülözi teljesen az alapot. CSERNUS 1999. 133–137.

¹¹³³ KRISTÓ 2003. 116. Lásd még MARTON: Adalékok...

¹¹³⁴ Szent István király nagy legendája. Ford. Kurcz Ágnes, 27.

3.4.10.2.2. Befolyásos jövevények

Fontos megemlékeznünk azokról a jövevényekről, aki nem egyszerű harcosként szolgáltak, hanem befolyásos hivatalt nyertek. A Córdobai Kalifátusból megemlíthető Mudjáhid, vásárolt „szláv” rab, aki a Baleár-szigeteket is magába foglaló Denia tartomány kormányzójává emelkedett. Hadi vállalkozásáról Merseburgi Thietmar is leír egy anekdotát, bár a szaracén vezér nevét nem említi.¹¹³⁵

Szent István legendájából tudjuk, hogy Géza fejedelem is szívesen látta a jövevényeket. A pannonhalmi kiváltságlevél Istvánnak Koppány elleni csatáját németek és magyarok csatájaként jellemzi. Még ha túloz is a szerző, a német lovagok szerepének mindenképpen jelentősnek kellett lennie. Hont, Pazman, Orci, Vecelin lovagokon mellett megemlíthető egy 1212-ből való oklevélből ismeretes Kaal vendég is. Elképzelhető, hogy Tibold, a Babócsaiak őse, valamint Ajka, Igmánd és Pápa nemzetségek névadó ősei is Gizellával érkeztek hazánkba.¹¹³⁶ Érdeemes név szerint megemlíteni Nürnbergi Hermannnt.¹¹³⁷ Érdeemes rámutatni arra, hogy Nürnberg első írásos említése 1050-ből való – szolgafelszabadító oklevél. A magyar krónikáshagyomány tehát korábbi létét mutatja a német városnak, mint annak első okleveles írásos említése.¹¹³⁸ A velencei Orseolo Péter felemelkedésére már utaltam. Az ő királysága idején tovább nőtt a németek és itáliaiak szerepe, amivel kivívta maga ellen az ország haragját.

Arra, hogy a jövevények tekintélyre tehetnek szert új hazájukban, jó például szolgálnak a Kijevi Rusz és Bizánc szolgálatában feltűnő viking hősök. A Kijevi Rusz területén a skandináv eredetű Rurik dinasztia maga is jövevénynek számított. Szvjatoszlav, majd Vlagyimir fejedelmek nevei azonban már azt mutatják, hogy a varég uralkodócsalád beolvad a szláv közegbe. A novgorodi–kijevi térségben otthon levő Vlagyimir szolgálatában is feltűnnek skandináv területről érkező, jövevény harcosok. A Heimskringla szerint Sigurd Erikson nagy becsben állt a rusz Vlagyimir udvarában. Nála híresebb norvég vitéze is volt azonban Vlagyimirnek: Olaf Trygvason, a későbbi norvég király. A róla szóló elbeszélés szerint Sigurd lánytestvére – Astrid – fivéréhez utazott gyermekével, Olaf Trygvassal együtt. A tengeren azonban foglyul ejtették őket az észtkalózok. A gyermek Olafot elszakították anyjától, és eladták. Nagybátyja, Sigurd, mikor Vlagyimir szolgálatában adót szedett az észtk területen, tudomást szerzett a fiú kilétéről, és kiváltotta őt. Olaf felcseperedvén Vlagyimir szolgálatába állt, és sikeresen harcolt. Az irigyek

¹¹³⁵ WASSERSTEIN 1993. 292–293. Az enciklopédia másik szócikke szerint Mudjáhid Itáliából származhatott. GUICHARD / MEUAK 880.; THIETMAR VII. 45.

¹¹³⁶ KRISTÓ 2001. 49.

¹¹³⁷ KRISTÓ 2000. 61–64.

¹¹³⁸ Sigena-oklevél. III. Henrik császár szabadít fel egy Sigena nevű szolgálant. http://www.sigena-gymnasium.de/index.php?option=com_content&view=article&id=102&Itemid=295 (2012.05.12. 17:20).

pusmogása miatt azonban jobbnak látta, ha elhagyja a rusz birodalmat.¹¹³⁹ A szöveg alapján Olaf nem egyszerű testőr volt, hanem hadvezér a fejedelem szolgálatában. Irigyei nyilván növekvő befolyása miatt támadtak.

Olafhoz hasonlóan a rusz birodalmat szolgálta egy másik norvég hős, Erős Harald is. Valószínűleg a lengyel határon vett részt a védelemben. Később elhagyta a kijevi birodalmat, és bizánci szolgálatba áll. Onnan visszatért északi hazájába, majd megszerezte a norvég királyságot. 1066-ban hadjáratot vezetett Angliába, ám a Stamford hídnál életét vesztette az angolszász Harald király elleni csatában.¹¹⁴⁰

A Kijevi Rusz területén szolgálatba állt magyarokról is tudunk. Novotorzsoki Efrém legendája szerint három magyar testvér, Mózes, György és Efrém bojár rangban szolgálták Vlagyimir fejedelem fiát, Borisz herceget. A Múlt idők elbeszélése és a Tver-i krónika szerint György testével védte urát, amikor Szvjatopolk martalócai rátámadtak, ám a gyilkosok mindkettőjük életét kioltották. Mózeset és Efrémet később szentként tisztelték Oroszországban.¹¹⁴¹

A cseh területen is találunk példát idegen harcosok jelenlétére. Szent Ludmilla legendája szerint az idős fejedelemnét – Szent Vencel nagyanyját – menyének, Drahomírának megbízásából megölték. A gyilkosságot Tunna és Gomon nevű személyek hajtották végre. Jarolsav Ludvikovský rámutat arra,¹¹⁴² hogy a Tunna és Gomon skandináv nevek. Ludmilla menyje, Drahomíra elbai szláv volt. Tunna és Gomon bizonyára az ő kíséretéhez tartoztak. Az elbai szláv térség kapcsolatban állt a skandinávokkal. Régészeti emlék is igazolja a cseh térség és a skandinávok kapcsolatát: a Szent Vencel sisakjaként számon tartott sisak „orrvédője” minden bizonnyal Odint, a skandináv hitvilág istenét ábrázolja, amint a világfán függ, hogy megszerezze az embereknek a rúnákat. A fán függő Odin Krisztusra emlékeztethette a korabeli keresztény szemlélőt. Vencel legendája szerint a szent fejedelem homloka fölött a keresztet vélte látni egyik ellensége. Kérdéses, hogyan került ez a sisakdísz Csehországba: vásárolták-e, vagy viking harcos révén került oda.¹¹⁴³ A csehországi skandináv jelenlét nem volt olyan jelentős, mint a lengyelországi, még kevésbé, mint a Rusz területén levő. Bizonyos csehországi skandináv kapcsolattal azonban számolni kell.¹¹⁴⁴

Népcsoportok áttelepítéséről településnevek is tanúskodnak Csehországban. Ilyenek a Týnec (kis megerősített hely) szót tartalmazó helynevek: Týnec Bitovany,

¹¹³⁹ SNORRI STURLUSON: Olaf Trygvason's saga. In: Uő. Heimskringla. Part one. The Olaf Sagas. Translated: Samuel Layng. 1978. 5–8., 21. A saga Vlagyimir fejedelemet Valdemarnak, a rusz birodalmat Gardarike-nak nevezi.

¹¹⁴⁰ BÁRÁNY 1997. 305.

¹¹⁴¹ FERINCZ 1995. 37–44. Lásd MARTON i. m.

¹¹⁴² LUDVIKOVSKÝ 1971. 172–188.

¹¹⁴³ MERHAUTOVÁ 2001.

¹¹⁴⁴ Köszönet Martin Wihoda professzornak, aki a fenti cikkekre és ismeretekre figyelmem felhívta.

Charvatce, Litice, Krusičany, Úhorce (kb. 3), Týn Srby, Lengyelországban pedig Tynec Wengry.¹¹⁴⁵ Óvatosságra int, hogy egy-egy településnév nem csak népnév segítségével magyarázható: Úhorce pl. nemcsak a magyar népnévből értelmezhető, hanem magyarázható ugarral is. Nem dönthető el egyértelműen, áttelepülés esetén vajon szabad akaratból vagy erőszak hatására települt-e át a lakosság. Prágai Kozma szerint Břetislav 1039-ben áttelepítette Csehországba a lengyelországi Giecz lakosságát.¹¹⁴⁶ A helyzet a leírás alapján nem egyértelmű: a város önként megadta magát a cseh Břetislavnak, tehát elárulta a lengyel Piastokat. Ezek után nem volt számukra biztonságos a Piastok államában maradni. Az áttelepülés tehát a helyzet okozta kényszerrel magyarázható, nem feltétlenül a cseh uralkodó által gyakorolt erőszakkal.¹¹⁴⁷ A poroszok nevét viselő cseh település különösen elgondolkodtató. Nem kizárt, hogy egy porosz területről való emberről vagy családról kaphatta nevét a település.

A 10. században megszerveződő lengyel államban is alkalmaztak idegen harcosokat. Településnevek, régészeti leletek és személynevek egyaránt mutatják, hogy viking harcosok is éltek a korai lengyel állam területén. Vagy közvetlenül a skandináv térségből érkeztek, vagy a Kijevi Ruszon keresztül.¹¹⁴⁸

Lengyelországban 1000 körül Gniezno környékének lakossága lényegesen megnőtt, ami nem indokolható természetes szaporulattal. Valószínűbb, hogy Vitéz Boleszláv erőszakkal telepített át népcsoportokat birodalma középpontjába, ezáltal is elősegítve a különböző népcsoportok összeolvadását.¹¹⁴⁹

Településnevek (Węgry, Węgrzce) teszik valószínűvé, hogy magyarok is tartózkodtak Lengyelországban.¹¹⁵⁰ Jurek szerint fogolyként aligha kerülhettek Lengyelországba, hiszen lengyelek és magyarok közt nem voltak ebben a korszakban háborúk. Így valószínű, hogy a magyar településnevekből Lengyelországban megtelepedett magyar harcos csapatokra kell következtetnünk.¹¹⁵¹ Ami a lengyel-ma-

¹¹⁴⁵ MEDUNE 2006. 83–88.

¹¹⁴⁶ PRÁGAI KOZMA II. 2.

¹¹⁴⁷ Az ötletért köszönet Martin Wihodának.

¹¹⁴⁸ JUREK 2003. 243–276. Biesiekiery falu neve a skandináv berserker szóból eredhet, ami kiváló, vadállati harcosra utal. JUREK 245. Lengyel nemzetségek skandináv őseiktől származhattak, hisz neveik olyan skandináv nevekre vezethetők vissza. (Szczadryk = Caderik, Jaszczold = Askild, Awdank = Audun). JUREK 246.

¹¹⁴⁹ Stanisław KURNATOWSKI: Studia osadnicze nad strukturą zasiedlenia i gospodarką. 329–350. Kurnatowski térképeken szemléltette, hogy Lengyelország központi része a 7–8. században viszonylag gyéren lakott térség, 1000 körülre lényegesen megnövekedett a térség lakossága. Ez aligha magyarázható a természetes szaporulattal, inkább betelepítésre gondolhatunk. Köszönet Wihoda professzornak, aki a vonatkozó részt értelmezte nekem.

¹¹⁵⁰ Azt a Jurek által is hangoztatott elgondolást, hogy a magyar név sok nyugat-európai nyelvben szörnyeteget jelentene (ogr), meggyőzően cáfolja ECKHARDT 1927a. 246–258. Eckhardt fejtegetése szerint az ogre/orge az orcus származékára (orcínus alvilági, orcigenus) vezethető vissza.

¹¹⁵¹ JUREK 246.

gyar háborút illeti, Thietmar krónikájából tudjuk, hogy került sor összecsapásra a pannóniai király (István) és Boleszláv emberei között. Arra azonban nincs adat, hogy nagyobb mennyiségű magyar esett volna itt fogságba, akik lengyel földön maradtak volna. Ugyancsak Thietmar krónikájából tudjuk, hogy amikor Boleszláv 1018-ban Kijev ellen vonult, német és besenyő csapatokon kívül ötszáz magyar is kísérte a lengyel fejedelmet. Ez egyrészt arra utal, hogy II. Henrik és Vitéz Boleszláv Bautzennél megkötött békéje a magyar–lengyel harcoknak is véget vetett. A Boleszláv oldalán hadba vonuló magyar segédcsapat az első adat Lengyelország és Magyarország együttműködésére közös külpolitikai cél érdekében. Arról már nem szól a forrás, hogy mi történt a magyar harcosokkal. Nem zárható ki azonban, hogy a háború után többen közülük lengyel földön telepedtek le. Fentebb olvashattuk, hogy a Kijevi Rusz földjén is álltak szolgálatban magyarok. Hasonló eset a lengyelek földjén is előfordulhatott.

Írott források erősítik, hogy németek is álltak a lengyel uralkodók szolgálatában. Thietmar szerint II. Henrik és Boleszláv háborúja során, 1015-ben a németek átkeltek az Elbán. Egy összecsapás alkalmával foglyul ejtettek egy harcost, akit a krónikás, Thietmar Gögös Eriknek nevez (*Hericum, qui dicebatur Superbus*). Eriknek korábban gyilkosság miatt kellett menekülni a német királyságból. Megkötözve vezették a császár elé. A történet szemlélteti, hogy egy uralkodónak adott esetben olyanok álltak a szolgálatába, akiknek menekülniük kellett a saját hazájukból valamely bűncselekmény elkövetése miatt.¹¹⁵² Eriket később Thietmar krónikája szerint újra Boleszláv szolgálatában találjuk. A lengyel fejedelem oldalán küzdött a ruszok elleni hadjáratban. Henrik 1018-ban békét kötött Vitéz Boleszlávval. A békekötés után 300 német segítette Boleszlávot Kijev ellen 500 magyar és 1000 besenyő mellett.¹¹⁵³ A német segédcsapat kötelékébe tartozhatott a fent említett Gögös Erik. Őt tehát név szerint is ismerjük a lengyel fejedelmet segítő német lovagok közül. Henrik eszerint olyanokat küldött Boleszláv szolgálatába, akik már szereztek tapasztalatot lengyel földön. Erik a Bug folyón való átkelés során vívott harcban vesztette életét.¹¹⁵⁴ Arról már nem tájékoztat Thietmar, hogy mi történt ezekkel a németekkel, lengyel földön maradtak-e, vagy hazatértek? Vitéz Boleszláv szolgálatában álló külhoni harcosokról a lengyelek 12. századi történetírója, Gallus Anonymus is megemlékezett.¹¹⁵⁵

¹¹⁵² THIETMAR VII. 16.; JUREK 248.

¹¹⁵³ THIETMAR VIII. 32.; JUREK 248.

¹¹⁵⁴ THIETMAR VIII. 31. A folyó nevét Thietmar nem említi, lásd TRILLMICH 473. 101. Ezekről LÜBKE 1993. 89–90.

¹¹⁵⁵ „És ha valamely derék vendég elnyerte az ő tetszését a hadi szolgálatban, azt nem vitéznek, hanem fiának nevezte. GALL NÉVTELEN I. 16. 123–124.

Annalista Saxo beszámol arról, hogy 1030-ben II. (Körülményes) Mieszko megtámadta az Elba és a Saale közti területeket. Az évkönyvíró szerint pogányok voltak mellette, valamint egy bizonyos Siegfried. Ez utóbbi grófi családból származott, és szerzetesi közösségben, szerzetesként élt. Apja halála után azonban otthagya a monostort.¹¹⁵⁶ Siegfried esete is Gögös Erikéhez hasonlítható. Mindkettejüknek gyanús múltjuk miatt kellett menekülniük. Gallus Anonymus szerint, amikor Megújító Kázmér németországi száműzetéséből vissza akart térni a hazájába, 500 harcost vett maga mellé. Velük együtt indul Lengyelországba, hogy ott átvegye a hatalmat.¹¹⁵⁷

A külföldről jött jövevény sajátos története a német Wichmann esete. Widukind, szász történetíró írt róla. I. Ottó király rokona volt, és a 960-as években állt a szláv liuticsok élére. Pályafutása emlékeztet a Kelet-Európába költöző skandinávokéra, hiszen ők is szláv területre költöztek akárcsak a német előkelő, és vezető szerepre tettek ott szert. Wichmannak azonban nem sikerült dinasztiait alapítania. A lengyel Mieszko emberei megölték őt, és kardját elküldték Ottó királynak.¹¹⁵⁸

Wichmannhoz hasonló volt a pályája egy Kizo nevű német lovagnak. Ő a 983-as liutics pogánylázadás után állt a szlávok oldalára. Brandenburg ura lett. Végül a német császár is elismerte hatalmát. Az Elba menti hatalmi harcokban esett el.¹¹⁵⁹

Kérdés, hogy a korabeli német uralkodók szolgálatában álltak-e idegen testőrök? Thietmar krónikájában arról számol be, hogy egy Ansfried nevű – vélhetően szász – ember teljesített szolgálatot testőrként I. Ottó mellett. Amikor Ottó Rómában járt, és a templomban imádkozott, a testőrnek mögötte kellett állnia kivont karddal, mert az uralkodó nem bízott a rómaiakban.¹¹⁶⁰ A szász uralkodó tehát szász testőrrel védte magát, nem tartott igényt külföldiekre.

Christian Lübke szerint II. Ottó császárnak voltak szláv fegyverhordozói. Megállapítása után két vitéz nevét említi, akik 982-ben, a szaracénoktól elszenvedett vereség után tettek szolgálatot a császárnak. Thietmar krónikájából értesülünk róla, hogy amikor II. Ottó menekült a szaracénok elől, egy bizánci hajó vette fel őt a fedélzetére. Egyedül egy Henrik nevű vitéze ismerte őt fel, akit szlávul Zoluntának neveztek. A krónikás szerint Henrik biztatására vették fel Ottót a hajóra. Amikor Rossano kikötőjébe értek, Ottó őt küldte el követként a császárnéhoz.¹¹⁶¹ A szöveg nem állítja, hogy Henrik-Zolunta szláv lett volna. Kérdés, hogy a szláv névből lehet-e az illető szláv származására következtetni? Liuppo nevét ugyancsak

¹¹⁵⁶ ANNALISTA SAXO 1030.; JUREK 248–249.

¹¹⁵⁷ GALL NÉVTELEN. I. 19. 133–134.; JUREK 248.

¹¹⁵⁸ WIDUKIND III. 23–25., 50–55., 59–60., 63–64., 66., 68–69.; THIETMAR II. 6. 12–13.

¹¹⁵⁹ LÜBKE 1993. 89.

¹¹⁶⁰ THIETMAR IV. 31–32.; Trillmich jegyzete szerint Mathild királyné rokona volt Ansfried.

¹¹⁶¹ THIETMAR III. 21. 23.; LÜBKE 1993. 73.

a rossanói kaland elbeszélésében említi Thietmar. Amikor a császár emberei már a fedélzeten voltak, és Ottó a vízbe akart ugrani, egy görög vissza akarta tartani őt a ruhájánál fogva. Akkor Liuppo szúrta le a görögöt. Lübke szerint azonos lehet a császár Liuvo nevű pohárnokával, akinek falut adományozott a Saale folyótól keletre.¹¹⁶² Talán ismét az illető nevéből következett annak esetleges szláv származására. Hogy a szláv hangzású név nem jelent feltétlenül az illető szláv voltát, arra éppen Lübke tanulmányában találunk példát. Arnulf császár házasságon kívül született fiának a 870-es években a morva Szvatopluk volt a keresztapja. A fiút Zuendipolch-nak nevezték, tehát keresztapja nevét kapta, a germános bold/pold végződéssel.¹¹⁶³ Rokoni kapcsolatok révén tehát előfordulhatott, hogy nem szláv ember is szláv hangzású nevet kapott.

A Karolingok birodalmában fontos szerepet kaptak az angolszász egyházi személyek. Említést érdemel Nagy Károly udvarának szellemi életét meghatározó Alcuin, a Karoling minuszulák kialakítója. II. Lothár udvarából megemléltendő Sedulius Scottus, aki királytüköröt írt. A 10–11. századra azonban lecsökkenni látszik a jövevény egyháziak szerepe a francia és a germán térségben. I. Ottó, amikor Rómában megismerkedett a tudós Gerberrel, megtette őt fia nevelőjének. A tudós francia azonban nem kapott főpapi hivatalt Ottó birodalmában. Reims, majd Ravenna érseke lett, végül III. Ottó császár Szent Péter utódává emelte, német területen azonban nem töltött be egyházi hivatalt. III. Ottó pályafutásában érdekes szerepet töltenek be a jövevények. Nem a német területre hív külföldieket: a római birodalom iránti lelkesedés őt viszi el odáig, hogy maga költözik Rómába. Kimutatható azonban, hogy itáliai tartózkodása során jól megérti magát az ott tartózkodó németekkel.

II. Henrik német királyságában nem találom nyomát az idegenekkel való tudatos kapcsolatnak. Henrik a frank birodalom felújítására törekedett. Felesége is a birodalmon belülről való: Kunigunda, a luxenburgi gróf lánya. Henrik nem emelt királyságában magas beosztásba külföldi embereket. Maga a birodalom azonban különböző törzsi hercegségekből állt. Henrik törekedett arra, hogy a törzsek előkelői egységé forrjanak. A főbb hivatalokat elsősorban bajorok töltötték be, hiszen Henrik bajor hercegből emelkedett a német trónra.¹¹⁶⁴ Az állam egységesítését szolgálja szigorú házassági törvénye: igyekszik érvényt szerezni annak az egyházi szabálynak, miszerint hetedízigen tilos a rokonházasság. Amennyiben az előkelők eleget akartak tenni a törvénynek, a birodalom távolabbi részéből kellett házasodniuk, ez pedig erősítette a birodalom egységét.¹¹⁶⁵

¹¹⁶² THIETMAR III. 22.; LÜBKE 1993. 73.

¹¹⁶³ LÜBKE 1993. 81. Idézi ANDGENENDTET 243.

¹¹⁶⁴ WEINFURTER 1999. 61., 126.

¹¹⁶⁵ WEINFURTER 1999. Assmann is szól róla, hogy a vérfertőzés tiltásával „közvetlen családon túlterjedő csoportidentitás” születik. 140.

A Capetingek királyságában, az Ottók birodalmában nem tudok példát arra, hogy az uralkodó idegen testőrökkel vette volna magát körül. A királyságon belül persze van példa az elit vándorlására. Radulfus Glabernél olvashattuk, hogy II. Róbert felesége Aquitániából érkezik, és a burgundiai szerzeteskrónikás megbotránkozva ír a kíséretéről. Az a szerző, aki a 11. század elején a normannok történetét megírta – Saint-Quentini Dudo – nem volt normann: ő Vermandois-ból származott.

A fentiek során láthattuk, hogy az idegeneket nemcsak a vallás és az emberség kedvéért segítették az uralkodók, hanem azért is, mert hasznot hajtottak. Erre a hasznosságra azonban a korabeli politikaelméleti szövegek közül csak az Intelmek utal. Külföldről jött vitézek alkalmazására nemcsak Szent István királyságában találunk példát, hanem a korabeli cseh, lengyel és kijevi rusz államban, a Córdobai Kalifátusban és Bizáncban is. Ezen jövevények közt akadt kevésbé előkelő származású vitéz, aki új hazájában jobb előmenetelt remélt, de a lengyel példák közt bűnözőt is találunk, akinek menekülnie kellett régi hazájából. Mindez emlékeztet Róma alapításának történetére, amely szerint Romulus menedékjogot ad a jövevényeknek, hogy felduzzassza Róma lakosságát. A Német Birodalomban és a Francia Királyságban nem tapasztalunk külföldi papokat és lovagokat. Igaz, mind a francia, mind a német állam különböző népcsoportok által lakott tartományokból állt, így egy tartományból érkezett jövevény megjelenése az idegenség hatását kelthette.

3.5. VILÁGIAK NYELVTUDÁSA

„Elovasván a levelet, Ottó apjának és anyjának hű tolmácsként szászul válaszolva közölte azt”¹¹⁶⁶

Hogyan értettek szót egymással a középkori emberek, ha különböző volt az anyanyelvük? Az egyháziak számára adva volt közvetítő nyelvként a latin, bár az ő körükben sem volt egységes színvonalú a latin tudás.¹¹⁶⁷ De mi volt a helyzet a világiakkal? A királyokkal, lovagokkal, közrendűekkel? Ők vajon értettek-e latinul,

¹¹⁶⁶ „Perlecta epistola, Otto eam patri et matri fidus interpres Saxonice reponens insinuavit,” Ekkehardi IV. Casus S. Galli. MGH Scriptorum in Folio 2. 139. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1829. 139.; BORST 578. „Perlecta epistola, Otto eam patri et matri fidus interpres Saxonice reponens insinuavit,”

¹¹⁶⁷ Hogy az egyházi emberek (klerikusok, szerzetesek) latin tudása sem volt minden esetben kielégítő a középkorban, arra érdekes adatokat hoz RICHTER 1976. 43–80. A tanulmányból kiderül, hogy az egyháziaknak a néphez is sok esetben a nép nyelvén kellett, hogy szóljanak.

beszélték-e az idegen népek nyelveit? Ritkaságszámba ment-e az olyan művelt király, mint nálunk, magyaroknál Könyves Kálmán? Az uralkodók rendszerint külföldről hozattak feleséget. Fejedelmi udvarokban különböző nyelvű papok, lovagok fordulhattak meg. A követek beszédét is meg kellett értenie az uralkodónak és udvartartásának. Egyházi szertartásokon a világiak rendszeresen szembesültek a latin nyelvvel, amit az egyháziakon kívül csak kevesen tanultak. Az írott források, amelyek erről a korról tanúskodnak, többnyire latin nyelvűek, és egyháziak tollából születtek. Ezekből is átdereng azonban valami a korabeli világiak nyelvtudásáról.

Ebben a munkámban a 10–11. századi eseményekre igyekszem összpontosítani, érdemes azonban megemlékezni két tekintélyes 9. századi királyról, akiknek nyelvtudásáról megemlékeznek a források. Nagy Károlyról életrajzírója, Einhard megörökíti, hogy latinul olyan jól beszélt, mint az anyanyelvén, görögül azonban inkább értett, mint beszélt. Einhard azt sem hallgatja el, hogy Károlynak nehezére esett az írás: meg akart tanulni írni, ez azonban kevés eredménnyel járt, hiszen ifjú korában nem tanulta.¹¹⁶⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy Einhard nem hallgatja el az uralkodó műveltségének hiányosságát sem, kellett, hogy legyen valóságalapja annak is, amit Károly nyelvekben való jártasságáról ránk hagyott. A következő példa a népi nyelvek ismeretéről árulkodik. Nagy Károly unokái viszálykodtak egymással az atyai, nagyatyai örökség fölött. Német Lajos és Kopasz Károly 842-ben szövetséget kötött harmadik testvérük, Lothar ellen Strassburgnál. Az eseményt egy Nithard nevű krónikás örökítette meg. Eszerint Német Lajos román (ófrancia) nyelven esküdött, Kopasz Károly pedig teutonul (németül); így mindkét sereg érthette a szemben álló uralkodó esküjét.¹¹⁶⁹ Maguk a katonák saját nyelvükön tették le az esküt: Német Lajos népe németül, Kopasz Károly serege franciául. Az eset nemcsak a két uralkodó nyelvtudását példázza, hanem a szerzőét is, aki az eseményt megörökítette. Nithard, a krónikás, Nagy Károly lányának, Bertának és egy udvari tudósnek, Angilbertnek volt a törvénytelen fia. Egyike volt azon keveseknek, akik a kora középkor laikusai közül írói művet hagytak maguk után.¹¹⁷⁰ Nithardnak németül és franciául is tudnia kellett ahhoz, hogy az esküszövegeket megörökítse. A kétnyelvűségre példa a német és francia nyelv másik két korai nyelvemléke is. Az ófelnémet nyelvű Lajos-ének (Ludwigslid) III. Lajos nyugati-frank király győzelmét éneklie meg, amit a király 881-ben a normannok fölött aratott Saucourt-nál. A rajnai frank alapszövegben nyugati frank sajátosságok is megtalálhatók. A dal szerzője és a közönség minden bizonnyal III. Lajos udvarában

¹¹⁶⁸ EINHARD. „Nec patrio tantum sermone contentus, etiam peregrinis linguis ediscendis operam impendit.” In *quibus Latinam ita didicit, ut atque illa ac patria lingua orare sit solitus; Crecam vero melius intellegere quam pronuntiare poterat.* EINHARD 1999 141. 25. cap. Vö. BORST 1958. II./1. 500.

¹¹⁶⁹ NITHARD III. 36–37.

¹¹⁷⁰ GOETZ 1993. 1201.

keresendő, ahol keleti és nyugati frank családok egyaránt előfordultak. Ugyanabban a kódexben, amiben a Lajos-ének fennmaradt, található egy ófrancia vers is, az Eulália-ének (*Chanson de Sainte Eulalie*). A kódex készítője valószínűleg kétnyelvű volt,¹¹⁷¹ és olyanok számára írhatott, akik mindkét nyelvet ismerték. Wessex királya, Nagy Alfréd is művelt uralkodónak tekinthető. Erről tanúskodik életrajzírója, Asser, Sherborn püspöke. Alfréd sokáig nem tanult meg írni-olvasni. Szívesen hallgatta azonban a szász költemények felolvasását. Édesanyja egy alkalommal szász verseskönyvet mutatott gyermekeinek, és annak ígérte, aki azt megtanulja. Alfrédot elbűvölte a díszes kezdőbetű, és isteni sugallatra elkérte a könyvet. Felolvastatta magának mesterével, majd fölmondta édesanyjának. Később megtanulta az imaórák imádságait is, és latin műveket is fordított az anyanyelvére.¹¹⁷²

A távolsági kereskedelemmel foglalkozóknak szintén szükségük volt nyelvtudásra. A 850 körül alkotó perzsa író, Ibn-Khordadbeh megemlékezett a zsidó kereskedők kiváló nyelvtudásáról.¹¹⁷³

I. Ottó király műveltségéről Widukind, szász krónikás tájékoztat minket. Widukind leírja, hogy Ottó első feleségének, Editnek halála után megtanulta a betűket, annyira, hogy könyveket olvasott, és értette is azokat. Beszélte továbbá a „román” és a szláv nyelvet.¹¹⁷⁴ Widukind nem szól arról, hogy Ottó tudott volna latinul. A könyvek, amiket olvasott, valószínűleg latinul lehettek?¹¹⁷⁵ Ottó latin tudásával kapcsolatban érdemes felidézni egy másik kortárs szerzőnek, Liutprandnak, Cremona püspökének egyik munkáját. Liutprand elbeszéli: Ottó Itáliába érkezett, hogy XII. János pápa ügyében döntsön. Ottó előtt összegyűltek az egyházi méltóságok, római előkelők és a római katonaság. Az uralkodó környezetében a cremonai püspök is jelen volt, saját magáról harmadik személyben ír. Ottó megparancsolta Liutprandnak, hogy fordítsa latinra a szavait, mert a rómaiak nem értik az ő szász beszédét.¹¹⁷⁶ A forrás alapján állíthatjuk, a zsinaton latinul folyt a szó. Hogy Ottó tolmácsot kért, arra utal, nem tudott latinul olyan szinten, hogy beszédet tudott volna mondani. Flodoard évkönyve szerint, amikor 948-ban az ingelheimi zsinaton I. Ottó és IV. Lajos francia király is jelen volt, tolmácsolni

¹¹⁷¹ HAUBRICHS: 1991. 2204.; L. GNADINGER: *Eulalie, Chanson de Sainte*. In *LdM*. 1987. IV/1. 94.

¹¹⁷² ASSER 291–292. *Chap.* 22–23.; STENTON 1962. 267–273.; BORST 544.

¹¹⁷³ LOHRMANN 1982. 287.; JULIUS ARONIUS: *Regesten zur Geschichte der Juden im Frankischen und Deutschen Reiche bis zum Jahre 1273*. Berlin 1902. n. 113. 50. Fentieket idézi: HERWIG WOLFRAM: *Österreichische Geschichte. 378–907. Grenzen und Raume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien 1995.

¹¹⁷⁴ WIDUKIND 1980. (1992) II. 36.

¹¹⁷⁵ Borst szerint Ottó nem tanult latinul: 557. írott mű németül is létezett: pl. *A Heliand*. BORST 520.

¹¹⁷⁶ Nagy Ottó császár viselt dolgai. Ford. Gombos F. Albin. In *Liutprand történeti munkái*. Budapest 1908.

kelltek nekik a latin szót.¹¹⁷⁷ St-Galleni IV. Ekkehard szerint Ottónak és feleségének a fiuk – szintén Ottó – fordított le egy latin levelet.¹¹⁷⁸

Ottó szláv tudása kapcsán érdemes megjegyezni, hogy – amennyiben Merseburgi Thietmar krónikájának hihetünk, egyik gyermekének anyja előkelő szláv fogoly nő volt. Közös gyermekük, Vilmos, mainzi érsek lett. Widukind csak annyit árul el az anyáról, hogy idegen volt (peregrina), nem írja róla sem azt, hogy szláv, sem azt, hogy fogoly lett volna.¹¹⁷⁹ A közel fél évszázaddal később író szász krónikás, Merseburgi Thietmar azonban már lejegyzí, hogy az érsek anyja előkelő szláv fogoly volt.¹¹⁸⁰ Elképzelhető, hogy Ottó ettől a nőtől szerezte szláv tudását, mindenestre övele is gyakorolhatta azt. Elgondolkodtató a király ,román’ tudása. Ez alatt valamilyen újlatin nyelvet kell értenünk, vagy francia, vagy olasz nyelvet.¹¹⁸¹ Ottó többször is vezetett hadjáratot Itáliába, éveket töltött olasz földön. Ez alatt megtanulhatta az ottani nyelvet.

Második felesége, Adelheid a burgundi uralkodónak, II. Rudolfnak volt a lánya. Adelheid később az itáliai királyhoz Lotharhoz ment feleségül. Amikor Ottó felesége lett, könnyen lehet, hogy újlatin nyelven beszéltek egymással. Ottó első felesége, Edit az angolszász királynak, Aethelstannak a testvére volt. Widukind nem említi, vajon az ő nyelvét beszélte-e Ottó. A német uralkodónak a politikában mindenestre kevésbé lehetett szüksége erre a nyelvre. A kor tudós nőalakja lehetett Hedvig, sváb hercegnő, I. Henrik bajor herceg lánya. A bizánci császárral, Konstantinnal jegyezték el, eunuch tanította őt görögre. Az adat példázza, hogy a menyasszonyokat felkészítették a majdani idegennyelvű környezetre. A hercegnő latinul is tanult.¹¹⁸²

Nagy Ottó császár fia, II. Ottó is művelt ember volt. Fentebb említettem, hogy latin levelet fordított szüleinek. Ravennában ő elnökölt Aurillac-i Gerbert – a későbbi II. Szilveszter pápa – és Othrich, magdeburgi tanár vitáján. A disputa elején maga Ottó mondott beszédet, minden bizonnyal latinul. A vita a tudományok felosztásáról kezdődött, később más kérdések is szóba kerültek. Talán folyt volna tovább is, Ottó azonban berekesztette a disputát.¹¹⁸³ 981-ben Ottó latinul tárgyalt

¹¹⁷⁷ Flodoard 396.; BORST 556. A forrásban levő teutisca lingua megjelölés Borst szerint az ófranciára és a németre is vonatkozik.

¹¹⁷⁸ „Perlecta epistola, Otto eam patri et matri fidus interpres Saxonice reponens insinuavit,” Ekkehardi IV. Casus S. Galli. MGH Scriptorum in Folio 2. 139. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1829; BORST 578.

¹¹⁷⁹ Widukind III. 74.

¹¹⁸⁰ THIETMAR II. 3 5. „captiva et Sclavonica, tamen nobili”

¹¹⁸¹ Borst szerint valószínűleg ófrancia: 567.

¹¹⁸² EKKEHARD, 122—123. Konstantinnal a házasság nem jött létre, Hedvig II. Burchard sváb herceg felesége lett. BORST 578.; GROFIE 1989. 1824.

¹¹⁸³ Richeri Historiarum libri III. III. 55—65. cap. MGH SS in Folio 3. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1839. 619—621. www.dmgh.de; Pierre RICHÉ: II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest 1999. 53—58.

Capet Hugóval, akinek tolmácsra volt szüksége.¹¹⁸⁴ A császár műveltségéről Thietmar, merseburgi püspök is érdekes adatot jegyzett fel. Amikor a császár 982-ben halálos ágyán feküdt, latinul gyónt meg a pápának, a jelen lévő püspököknek és papoknak.¹¹⁸⁵ Ez a gyónás története szempontjából is figyelemre méltó, hiszen a haldokló császár a fentiek szerint nyilvánosan vallotta meg bűneit.¹¹⁸⁶

III. Ottó nemcsak latinul tudott, hanem görögül is. Édesanyja, Theophanu, görög volt, tőle is tanulhatta a görög nyelv korabeli változatát. Tanítója, Ióánnés Philagatos szintén gyarapíthatta az ifjú uralkodó görög tudását. Másik nagyhatású tanára a kor kiemelkedő tudósa, Aurillac-i Gerbert volt, aki Ottó jóvoltából lett pápa II. Szilveszter néven. Ottó egy levelében arra kérte Gerbert-t, hogy irtsa ki belőle a „szász durvaságot”, és hívja életre a benne lakó „hellén finomságot”. A levél végére Ottó egy verset is írt tudós tanárának.¹¹⁸⁷ Az ifjú feltehetőleg az itáliai nép nyelvén is beszélt. Erre következtethetünk abból a történetből, amit egy Thangmar nevű pap hagyott ránk. Thangmar a hildesheimi püspöknek, Bernwardnak volt hű embere. Azért utaztak Rómába, hogy a pápa igazságot szolgáltatson nekik egy birtokvitában. Rómában váratlan események középpontjába csöppentek. A városban lázadás tört ki III. Ottó ellen. A császár kíséretével, köztük Bernwarddal és Thangmarral együtt az Angyalvárba menekült. Az egyik toronyból a fiatal uralkodó átszellemült beszédet intézett a néphez. A hangulatot sikerült a maga oldalára állítania, annyira, hogy a tömeg két embert Ottó ellenségei közül félig agyonvert.¹¹⁸⁸ A beszéd, amit Ottó tartott minden biztonnyal a római nép nyelvén hangzott el.

Az ezredforduló korában Franciaország trónján is művelt király ült, II. Róbert. Életrajzírója, Helgaud Jámbornak nevezi őt. Helgaud szerint nem is telt el úgy nap, hogy Róbert király ne imádkozta volna el Dávid zsoltárait. Róbert fiatal korában igen jó képzést kaphatott. A reimsi dómiskolában tanult, ahol abban az időben a kor híres tudósa, Aurillac-i Gerbert (a későbbi II. Szilveszter pápa) tanította az ifjakat.¹¹⁸⁹ A hagyomány más himnuszok mellett Róbertet tartja a *Veni sancte*

¹¹⁸⁴ RICHER III. 85. cap. 625.; BORST 558.

¹¹⁸⁵ THIETMAR III. 25. „*Factaque latialiter confessione coram apostolico caeterisque coepiscopis atque presbiteris acceptaque ab eis optata remissione, VII. Id Decemb. exhacluce subtractus est.*” BORST 574. Amikor Widukind leírja az I. Ottó ellen lázadó Wichmann halálát, megjegyzi, hogy ő, ahogy tudott, hazája nyelvén imádkozott. „*Hí potuit, potuit, patria voce Dominum exoravit*” WIDUKIND II. 69. Wichmann eszerint nem tudott latinul.

¹¹⁸⁶ A gyónás középkori történetéről lásd Isnard W. Frank írását a *Theologische Realenzyklopadie*. Beichte szócikkben. V. Berlin–New York 1980.

¹¹⁸⁷ MGH Die Briefe der Deutschen Kaiserzeit II. Die Briefsammlung Gerberts von Reims. F. Weigle. Weimar, 1966. Nr. 186. 220–223; Riché 167–168.

¹¹⁸⁸ THANGMAR, cap. 25. Lásd még Ferdinándy 2000. 310–312.

¹¹⁸⁹ Helgaldi sive Helgaudi floriacensis monachi Epitoma vitae Roberti regis. Incipit epitoma vitae regis Rotberti. In: *Patrologiae Cursus Completus*. Tomus CXXI. Ed. J-P. Migne. 910–936., 911.; B. SCHNEIDMÜLLERT: Róbert II. der Fromme. LdM. VII. 883–886. Lásd DUBY 1998. 21.

spiritus kezdetű himnusz szerzőjének is.¹¹⁹⁰ Az uralkodó műveltségével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a korabeli királyok felkent fejedelmek voltak, félig-meddig papok, így érthető, hogy műveltség tekintetében is illett megközelíteniük az egyháziak tudását.¹¹⁹¹ Róbert király kortársa, V. Vilmos, Aquitania hercege is a művelt előkelők sorát gyarapítja. Chabannes-i Adémar krónikájából megtudhatjuk, hogy a herceg nemcsak a harcban jeleskedett, hanem könyvei is voltak. Ha ideje engedte, éjszakánként olvasgatott, amíg „el nem nyomta az álom”.¹¹⁹²

Az ezredforduló korának fiatal Lengyelországában is akadt művelt, idegen nyelveket ismerő uralkodó. Ilyen volt II. Mieszko, akit később Körülményesnek csúfoltak. A politikában nem volt sikeres, a tudományban azonban járatos volt. Ezt bizonyítja az az ajándék, amit Matildtól, Hermann sváb herceg lányától kapott 1026-ban. Matild liturgikus könyvet küldött Mieszkónak, a könyvhöz mellékelte levélbe pedig a következőket írta: „Nem elég neked, hogy a saját és a latin nyelven méltóképp dicsőítheted Istent, de te még görögül is akarod. E könyvet azért küldöm neked, hogy fenséged előtt semmi se maradjon ismeretlen az Isten szolgálatában, tudván, hogy kétségtelenül te szívesen fogadod ezt, mint aki művelt és járatos a lelki ügyekben.” Mieszko apja, Vitéz Boleszláv úgy tűnik, odafigyelt fia nevelésére,¹¹⁹³ hasonlóan a magyar Szent Istvánhoz, aki Imre herceget neveltette nagy gonddal. A külföldi példák után lássuk, mennyire voltak járatosak a magyarok az idegen nyelvekben. Bíborbanszületett Konstantinnak a birodalom kormányzásáról írt könyvében olvashatunk a honfoglalás előtti magyarok és kabarok nyelvtudásáról. Az elbeszélés szerint a kabarok a kazárok közül valók. Pártütés támadt azonban a vezetők ellen, amit levertek. Akik megmenekültek, azok a magyarok közt találtak menedéket, és ezután kabarnak nevezték őket. Konstantin szerint megtanították a türköket (magyarokat) a „kazárok nyelvére, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is.” Konstantin műve 948—952 körül

¹¹⁹⁰ Hymni et Responsoría. In: *Patrologiae Cursus Completus*, Tomus CXLI. Ed. Migne. 939–941. Valószínűleg Stephan Langton 13. sz-i caterbury érsek a himnusz szerzője. J. SZÖVÉRFY: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*. II. Berlin 1965. 185. Sik Sándor II. Róbertet és III. Ince pápát nevezi meg gyanítható szerzők közt. *Himnuszok könyve*. Ford. Sik Sándor. Budapest 1943. 19., 316–317., 526.

¹¹⁹¹ DUBY 1998. 23.; H. W. Goetz szerint Nyugat-Európában legkésőbb a 12. századtól kolostorokban, dómiskolákban vagy magántanárok által képezték a fejedelmek fiait. Németországban ez egy évszázaddal később következett be. A 12. századi Anjou-krónika szerint a képzetlen király koronázott számár. A krónika a 950 körül élt II. Fulko Anjou szájába adja ezeket a szavakat. A korabeli gondolkodás szerint tehát az uralkodónak nemcsak a vitézségben és a jámborságban kellett jeleskednie, hanem az irodalomban és történelemben is jártasságot kellett szereznie GOETZ 2002. 171.

¹¹⁹² ADÉMAR 1841. 140.; Fordítását lásd DUBY 1998. 23.

¹¹⁹³ SROKA 2000. 185.; *List Maryldy do Miezcystawa II. okto r. 1027*. In: *Monumenta Poloniae Historica* edidit August Bielowski. Tomus I. Warszawa 1960 (= Lwów 1864.) 323–324.

keletkezett.¹¹⁹⁴ A magyarok és kabarok tehát még ekkor is tudták egymás nyelvét. Hasonló lehetett a helyzet, mint a Keleti és Nyugati Frank birodalmak határterületén, ahol a német és az újlatin nyelveket is beszélték. Szent Istvánról kisebbik legendája azt tartja, hogy „már gyermekkorában teljességgel átította a grammatika tudománya.”¹¹⁹⁵ Felmerülhetnek bennünk kételyek ezzel a kijelentéssel kapcsolatban, hiszen a legenda jóval a király halála után született, valószínűleg Könyves Kálmán idejében, aki kétségtelenül művelt ember volt.¹¹⁹⁶ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy István kortársai között is voltak latinul tudó uralkodók, elképzelhető, hogy Szent István is tanult gyermekkorában latinul. Német tudását is feltételezhetjük, hiszen felesége, Gizella a bajor herceg lánya volt.¹¹⁹⁷ Imre hercegnek lelki-szellemi neveléséről is gondoskodott az apja. Korának nagy műveltségű embere, Szent Gellért volt a nevelője. Valószínű, hogy Imre is megtanult latinul. A nevelésére szánt könyvecske, az Intelmek nyilván azért készült, hogy a herceg azt el is olvassa. Szent Imre legendája megemlíti, hogy a herceget „a grammatika egész tudománya” átította. Azt is olvashatjuk a legendában, hogy Imre éjszakánként két gyertya világánál „zsolnárokat énekelve virrasztott”.¹¹⁹⁸ Ez megint csak valószínűsíti, hogy a herceg tudott latinul. Nem téveszthetjük szem elől, hogy a legenda már évtizedekkel Imre halála után született. Így is megőrizhetett azonban hiteles mozzanatokat Imre életéből. Alább fogom tárgyalni Thietmar művének azon részét, amelyben Schweinfurtri Henrik zsolnározásáról olvashatunk. Ha a német előkelő képes volt rá, hogy zsolnárokat imádkozzék, az hihetővé teszi, hogy a magyar herceg is képes volt erre.¹¹⁹⁹ Ha Imre nyelvtudására vagyunk kíváncsiak, segítségünkre lehet még egy érdekes kortárs adat. A Hildesheimi Évkönyvről van szó, arról a forrásról, mely az ifjú herceg haláláról is beszámol. Ez az évkönyv Imrét (*Heinricust dux Ruizorum* címmel illeti. A cím talán így fordítható: ruszok hercege. Ahogy már arra utaltam, magyar király szolgálatában feltehetően rusz segédcsoportok is álltak, ők őrizhették a nyugati határt, és Imre lehetett a parancsnokuk. Ha így volt, elképzelhető, hogy a nyelvükön is értett valamit.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁴ Biborbanszületett Konstantin, a birodalom kormányzása. In ÁMTBF 46. 39. cap.

¹¹⁹⁵ Legenda S. Stephani regis, In SRH II. 394. 2. cap. Szent István király kis legendája. Ford. Kurcz Ágnes. In Árpád-kori legendák... 12.

¹¹⁹⁶ KRISTÓ 1998a. 146.

¹¹⁹⁷ A nyelvek fontosságát az Intelmek is kiemeli. Intelmek, 37.

¹¹⁹⁸ Legenda S. Emerici ducis, 450.; Szent Imre herceg legendája, 56.; a velencei Orseolo Péterről is valószínűsíthető, hogy több nyelven beszélt. A krónika szerzője latin szójátékot ad a szájába: Hungaria, angaria (szolgaság, adóteher). *Chronici Hungarici Compositio Saeculum XIV.*, 71. cap. 324.; Képes krónika. Ford. Bollók János. Gondozta Szovák Kornél–Veszprémy László. Budapest 2004. 47.

¹¹⁹⁹ „Ut totum psalterium memoriter teneat.” MGH, *Leges, Capitularia regum Francorum*, I. Hannover 1883. 119. fej. 236. (Ed. Boretius, Alfred) Lásd MEZEY 1979. 63.

¹²⁰⁰ Hildesheimi Évkönyv. 14. indikció, 1031. év. ÁKÍF 215–216. Lásd KRISTÓ 1983a. 191–207.

Hogy a latin nyelv ismerete mégsem volt általános az uralkodók körében, azt bizonyítja Aba Sámuel példája. Erről Szent Gellért legendáiban olvashatunk. Amikor a püspök a húsvéti ünnepen nyilvánosan megfeddte Sámuel királyt, az uralkodó „szabad tudományokban jártas barátai intettek a tolmácsnak, hogy hallgasson”. A püspök utasítására a tolmács végül mégis lefordította „az atyai szavakat”.¹²⁰¹ Gellért minden bizonnyal latinul beszélt. A király nem tudott ezen a nyelven, tolmács fordított neki. Az uralkodó környezetében azonban úgy tűnik, voltak olyanok, akik járatosak voltak a latinban, és értették a püspök szavait. Csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy I. András tudott oroszul, hiszen Kijevben volt száműzetésben, és Bölcös Jarosláv fejedelem lányát, Anasztáziát kapta feleségül. Hasonlóképpen feltételezhetjük, hogy I. Béla király tudott lengyelül, hiszen jó ideig II. Mieszko lengyel uralkodó udvarában élt, felesége, Richesa pedig Mieszko lánya volt. Arra azonban forrásadatunk is van, hogy latinul nem tudott Béla.

A 14. századi krónikaszerkesztmény elbeszéli, hogy Béla még hercegként részt vett unokaöccse, Salamon koronázásán. A nagy esemény 1058-ban történhetett. Az ünnepségen a kórus ezt énekelte: *Esto dominus fratrum tuorum*, vagyis légy ura testvéreidnek. Bélának fordították a szertartás szövegét, és amikor a fenti szavakat meghallotta, magára értelmezte azokat, és megsértődött.¹²⁰² Béla tehát ugyanúgy nem értett latinul, ahogyan Aba Sámuel király sem.

Közismert dolog Kálmán király műveltsége.¹²⁰³ A 14. századi krónikaszerkesztés Cunues (Könyves) névvel illeti őt.¹²⁰⁴ II. Orbán pápa pedig megdicsérte az „egyházi írásokban” és a „kánonok tudományában” való jártasságáért.¹²⁰⁵ A lengyelek gesztairója, a Névtelen Gall is megemlékezik Kálmán műveltségéről, amely a saját

¹²⁰¹ Legenda S. Gerardi episcopi, SRH II. 477. 6. cap., 500. 14. cap. Szent Gellért püspök kis legendája. Ford. Szabó Flóris. In: Árpád-kori legendák... 66. 6. cap. Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In: Árpád-kori legendák... 83.

¹²⁰² Chronica, SRH I. 91. cap. 352–354.; Képes Krónika 62. Az idézet szöveg alapján következtetni lehet rá, melyik koronázási ordó alapján avatták királlyá az ifjú Salamont. Az *Esto dominus fratrum tuorum* szerepel egy 10. századi angol ordónak, az Egbert-ordónak egyik imájában, de benne van a 973. évi kiadású Edgar-ordóban és a lombard ordóban is, amivel Itália királyait koronázták. A két utóbbi szertartásban a kard is szerepet kap, az Egbert-ordóban azonban csak a jogar, kormánypálca és a sisak szerepel. Magyarországon ebben az időben a kard ekkor minden bizonnyal a hercegség jelképe volt (lásd a kardot válaszd történetet), így elképzelhető, hogy Salamont az Egbert-ordó alapján avatták királlyá, melyben nem kap szerepet a kard. GERICS 1995. 121–131. A kard szerepéhez lásd BAGI 2013. 399–405.

Béla fiainak, a lengyel anyától, Lengyelországban született Lászlónak, Gézának, (esetleg a Magyarországon született Lampertnek) lengyel tudása szintén valószínűsíthető.

¹²⁰³ KRISTÓ 1998 a 145–147.

¹²⁰⁴ SRH I. 152. cap. 432–433.

¹²⁰⁵ II. Orbán pápa levele Kálmán királyhoz 162–163.

korában élő többi királyét felülmúlta.¹²⁰⁶ Eredetileg papnak szánták, püspök is lett Váradon, esetleg Egerben.¹²⁰⁷ Műveltsége így papi tanulmányaival magyarázható. A krónikaszöveg alapján állítható, hogy tudott latinul olvasni. Hartvik püspök is megírja Szent Istvánról szóló legendájában, hogy Kálmán el fogja olvasni a legendát,¹²⁰⁸ és az udvarban latinul (literatorie) beszélnek.¹²⁰⁹ Hogy írni tudott-e a király, feltételezhető abból, hogy papnak szánták. Az adatok sora nyilván bővíthető.

Német előkelő ismereteit példázza a II. Henrik korából való történet. 1003-ban német előkelők felkelést robbantottak ki II. Henrik király ellen. A felkelésnek Schweinfurti Henrik, bajor gróf volt a vezéralakja. A király gyorsan leverte a lázadókat, Schweinfurti Henriket pedig fogságra vetette. Éjjel-nappal őrizték őt. A rab gróf állítólag naponta 150-szer leborult, és a zsoldárokat imádkozta. Valószínűleg latinul imádkozott. Felmerül a kérdés, vajon Henrik fejből tudta mind a 150 zsoldárt? Talán valószínűbb, hogy könyvből imádkozott. Ez esetben tudnia kellett olvasni. A döntően szóbeliségre épülő korabeli kultúrában nyilván lényegesen jobb volt az ember emlékezőtehetsége, mint napjainkban. Egy Karoling kori utasítás szerint a papnak tudnia kell az egész zsoldárkönyvet.¹²¹⁰ Azoka a világiak, akik műveltséget szereztek, egyházi műveltségben részesültek. Így a világiakról – és Schweinfurti Henrikéről is feltételezhető, hogy tekintélyes számú zsoldárt tudtak. A király 1004-ben megbocsátott Schweinfurti Henriknek.¹²¹¹

Egy világi asszony nyelvtudásáról, műveltségéről tanúskodik néhány meghatározó sor Thietmarnak, Merseburg püspökének krónikájából. Amikor a püspök unokafivérének felesége, Liudgard súlyos betegen feküdt, Thietmar elment hozzá, hogy feladja neki a betegek kenetét. Az asszony halálos ágyán szakadatlanul zsoldárt imádkozott: „*suscepit dextera tua, Domine, ipsi vero in vanum quiesierunt animam meam.*”¹²¹²

¹²⁰⁶ „...super reges universos suo tempore degentes litterali scientia erudito” Galli Chronicon II. 29. cap. 448.; NÉVTELEN GALL, 252–264., 258–259.

¹²⁰⁷ Chronica, SRH I. 152. cap.; 140. cap. Képes Krónika 93.

¹²⁰⁸ Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo, 402.; Szent István legendája Hartvik püspöktől, 27–28.

¹²⁰⁹ A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Szerk. Závodszy Levente. Budapest 1904- Synodus Strigoniensis Prior. V. 198.; Szöveggyűjtemény . Magyarország történetének tanulmányozásához. Szerk. Bartoniek Emma. Budapest 1964. 59.

¹²¹⁰ „Ut totum psalterium memoriter teneat.” MGH, Leges, Capitularia regum Francorum, I. Hannover 1883. 119. fejt. 236. (Ed. Boretius, Alfred); Lásd MEZEY 1979. 63.

¹²¹¹ THIETMAR V. 33–35., VI. 2., VI. 13.

¹²¹² THIETMAR VI. 84. A zsoldár: Zsolt 63 (62) 9–10. „Adhaesit anima mea post te, me suscepit dextera tua./ Ipsi vero in ruinam quiesierunt animam meam, introibunt in inferiora terrae” „... jobbod szíldárdan tart engem./ Akik meg akarják rontani életem, azok lekerülnek a föld mélyébe” Liudgard 1012. november 13-án halt meg.

A krónikás latinul idézi az imádságot, valószínű, hogy Liudgard is latinul énekelte azt. Liudgard nem volt apáca, ám valószínű, hogy apácák nevelték, és olyan műveltséget kapott, hogy képes volt latinul imádkozni. Rövidebb imádságokat még az egyszerű emberek is megtanultak latinul vagy görögül. A kor népszerű röpméje a Kyrie eleison. Csatakiáltásként is harsogták a harcmezőkön. Körmene-tekben is imádkozták. Felhangzott király –, illetve püspökavatáskor is.¹²¹³

Egyszerű ember nyelvtudását példázza Liudprand elbeszélése, amikor beszámol I. Burchard, sváb herceg vesztéről. Burchard apósának, Rudolf burgund uralkodónak szövetségében járt Itáliában. Milánóban becsmérelni kezdte az itáliaiakat a saját nyelvén, teutonul, vagyis németül. Egy rongyos ember azonban megértette a herceg szavait, és beárulta őt Milánó érsekének. Az érsek adandó alkalommal csapdába csalta, és megölette a herceget.¹²¹⁴

I. Ottó korából az egyszerűbb emberek nyelvtudására is van adatunk. Widukind elmeséli, hogyan csatázott Ottó lázadó testvére, Henrik ellen 939-ben, a birteni, más néven xanteni csatában. A király seregéből néhányan tudtak valamennyit franciául, és francia nyelven menekülésre buzdították az ellenséget, mire azok valóban futásnak eredtek.¹²¹⁵ Bizonyára létezett menekülésre fölszólító vezényszó, Ottó emberei ezt kiabálhatták.¹²¹⁶ Latin és német nyelv félreértésére is van adat. St-Galleni IV. Ekkehard leírása szerint egy „gall” tudatta, hogy a fürdővíz meleg (cald est), amit a német szolga saját nyelvén hidegnek értelmezett, és még forróbb vízzel fürdette.¹²¹⁷

Liudprand művéből tudjuk meg, hogy amikor követségben járt Bíborbanszületett Konstantinnál, a császár tolmácsot hívva beszélt vele. Meglehet, Liudprand ekkor még nem tudott jól görögül.¹²¹⁸ Amikor 968-ban Niképhoros udvarában jár követként, akkor is jelen van tolmács a császár testvérével folytatott megbeszélésen, de lehetséges, hogy csak hivatalos okból.¹²¹⁹ Saját bevallása szerint tolmács nélkül

¹²¹³ HALMÁGYI 2007a. 591–594.

¹²¹⁴ LIUDPRAND: Antapodosis III. 14–15.

¹²¹⁵ Thuróczy János krónikájában is olvashatunk hasonló esetről. Ott Zsigmond hadvezérei Hervoja, bosnyák herceg seregével ütköztek meg. A bosnyákok a hegyek tetejéről kiabálni kezdték, hogy a magyarok futnak. A magyarok, gondolván, hogy társaik már elszaladtak, tényleg futásnak eredtek. Thuróczy János: a magyarok krónikája. Budapest 2001. Ford. Bellus Ibolya (I. 129., 186–262. cap.), Kristó Gyula (130–185.) 211. cap. 254.

¹²¹⁶ WIDUKIND II. 17. „Ex nostris etiam fuere, qui Gallica lingua ex parte loqui sciebant, qui clamore in altum Gallice levato exhortati sunt adversarios ad fugam.” BORST 568. Liudprand elbeszélése szerint ebben a csatában Ottó a szent lándzsa előtt imádkozott övéi győzelméért. IV. 24. cap.

¹²¹⁷ EKKEHARD 121–122.; BORST 578. A mai németben „kalt” hideg-et jelent.

¹²¹⁸ LIUDPRAND: Antapodosis VI. 5–10.

¹²¹⁹ LIUDPRAND: Legatio 2. Lásd a Nyugat és Bizánc... 508. 15. jegyzet.

is értette a császár szavait.¹²²⁰ Liudprandnak saját tolmácsa is volt, a leírás szerint őt szokta vásárolni küldeni. A nyelvtudás fontosságát példázza, hogy amikor a tolmácsot nem engedik vásárolni menni, csak a görögül nem tudó szakácsot, ő sokkal drágábban szerzi be a kívánt árut.¹²²¹

Példáink között elsősorban uralkodók, előkelők nyelvtudásáról esett szó, hiszen a források leginkább őrájuk figyeltek. Olvashattunk azonban példákat közrendűek nyelvtudásáról is. A példák többnyire pozitívak, a műveltség hiányának megemlítésével ritkábban találkoztunk a forrásokban. A korabeli uralkodók egyházilag felkent fejedelmek voltak, félig-meddig papok. Így érthető, hogy műveltség tekintetében is illett megközelíteniük az egyházi műveltséget. Akiknél negatív példákat találtunk: Aba Sámuel, Béla vagy akár Capet Hugó olyan személyek, akiket eredetileg nem uralkodónak neveltek. Később fordult úgy a helyzet, hogy megszerezték a koronát. Az ő esetükben ez megmagyarázza a latin tudás hiányát. Latin tudásra elsősorban imádságok kapcsán olvashattunk példákat, de ember-ember közti gondolatközlésben is szerepet kapott a latin. Népi nyelvek ismerete uralkodók és közrendűek esetében egyaránt adatolható. Ahol különböző nyelveket beszélő népcsoportok tartósan együtt éltek, ott az emberek megtanulták egymás nyelvét. A felsorolt külföldi példák ugyanakkor lehetővé tehetik a magyar uralkodók, magyar világiak műveltségének megítélését is.

3.6. „NEVEDEN SZÓLÍTALAK”

Nevek és névváltoztatási szokások a 10–11. századi uralkodók és népek esetében

A név fontos eszköze annak, hogy önmagunkat meghatározzuk, önazonosságunkat kifejezzük. Aki fölvesz egy nevet, vagy elnevez valakit, az egy kultúra, vagy világnézet iránti elköteleződését is kifejezi. Hatása van annak is, ahogy a másik embert megszólítjuk. Régi meggyőződés, hogy amit néven tudunk nevezni, afölött hatalmunk van. Tapasztalat szerint az ember számára kedves szó a saját neve. A támaszra vágyó ember számára ezért kínál nyugalmat az a kijelentés, amit Izajás könyvében mond az Úr: „Ne félj, mert megváltalak, neveden szólítalak, az enyém vagy.”¹²²² Az ember azonosságtudatában bekövetkezhet változás. A név megváltoztatása, új név felvétele kifejezője lehet annak, hogy viselője új életet akar kezdeni, új önazonosságra vágyik, vagy legalábbis ezt akarja éreztetni a külvilággal. A soron következő fejezetben a 10–11. századi névváltoztatásokra, kettősnevűsége

¹²²⁰ LIUDPRAND: Legatio 54.

¹²²¹ LIUDPRAND: Legatio 46.

¹²²² Izajás 43,1.

hozok példákat, és a név megválasztásának vallási, kulturális alapjait vizsgálom. Elsősorban magyar esetekre igyekszem figyelmet fordítani, de skandináv és szláv példákat is említek.

Két magyar vezér, Bulcsú és Gyula Konstantinápolyban merültek alá a keresztségbe a 900-as éves közepén. Erről a 11. század második felében alkotó bizánci szerző, Ióánnész Skylitzész tájékoztat.¹²²³ Egy 15. századi orosz forrás azt is tudni véli, hogy a Konstantinápolyban megkeresztelkedett magyar vezérek egyike a Stefan nevet kapta. A forrás szerint halála véget vetett a bizánci kereszténység magyarországi terjedésének.¹²²⁴ Ez a vezér minden bizonnyal a Szkülitzész által említett Gyula lehetett. Dzsajháni hagyománya alapján mondhatjuk, hogy a gyula szó eredetileg tisztségeként volt használatos a magyaroknál. Nem kizárt, hogy a Szkülitzésznél szereplő vezérnek már személyneve volt a Gyula, hisz a vele együtt megkeresztelkedett vezért, Bulcsút is saját nevével említi a szöveg. Ha a forrásnak hihetünk, a megtért Gyula uralkodóhoz méltó nevet kapott a keresztségben, hisz a 'sztephanosz' szó koszorút jelent. Bulcsú keresztségben nyert nevééről nincs tudomásunk.

Chabannes-i Adémar krónikájából tudjuk, hogy Géza fejedelem a keresztségben ugyancsak az István nevet nyerte, akárcsak a fia.¹²²⁵ Az István névnek tehát hagyománya volt Magyarországon.

A pogányságból megtért fejedelmek körében nem ritka eset, hogy a keresztségben új nevet kaptak. Európa „új barbárai”, vagyis a vikingek, magyarok, szlávok esetében egyaránt találunk példákat erre. Borisz (852–889) bolgár fejedelemnek III. Mihály bizánci császár volt a keresztapja, ezért lett ő is Mihály.¹²²⁶ A ruszok fejedelemasszonya, Olga, Igor fejedelem özvegye Bizáncban keresztelkedett meg. A keresztségben a Helén nevet kapta.¹²²⁷ Új nevét az Olgához való hasonló hangzason túl az is magyarázhatja, hogy a Helén uralkodóhoz méltó név. Szent Ilona volt ugyanis Nagy Konstantin császár édesanyja. A ruszokat Olga unokája, Nagy Vlagyimir térítette Krisztus hitére. Vlagyimir szintén uralkodóhoz illő nevet kapott: keresztapjáról, II. Basileios császárról Basileiosnak nevezték.¹²²⁸ A basileus szó

¹²²³ SKYLITZÉS, HKÍF 151–153.; ÁMTBF 85.

¹²²⁴ Elbeszélés a latinokról, HKÍF 178–179.

¹²²⁵ ADÉMAR III. 31.

¹²²⁶ Georgius Monachus Continuatus, De Michaele et Theodora 16 (CSHB 48. 824.) Theophanes Continuatus IV. 14. (CSHB 48. 163.) Idézi Angenendt 1984. 248. Thoma további forrásokat is említ még. THOMA 56–57.

¹²²⁷ Regino folytatója, Adalbert Helena néven nevezi a rusz uralkodónót Angenendt 1984. 290.; Az 1070 körül alkotó Jákob szerzetes ugyancsak megemlékezik Olgáról, aki Jelena nevét kapta. A Nyesztor krónika is beszámol róla, hogy Olga a hajdani császárné, Helena nevét kapta a keresztségben. THOMA 59–60.

¹²²⁸ ANGENENDT 1984. 295.

– melyből a Basileios név származik – görögül eredetileg királyt jelent, a Bizánci Birodalomban pedig *császár* jelentésben használták.

Európa nyugati és északi részén is találunk ide illő példákat. Angliában Nagy Alfréd megkereszteltette az edingtoni csatában legyőzött dán vezért. A vezér korábban a Guttorm névre hallgatott. Keresztapja, Alfréd király az Athelstan nevet adta neki.¹²²⁹

A 10. század elején a normann Hrolf (Rollo) hajtotta keresztvíz alá a fejét. Hrolf 911-ben kötött egyezséget a francia királlyal, Együgyű Károllyal, és letelepedett népével együtt arra a térségre, melyet később Normandiának neveztek. A 11. század elején St. Quentin-i Dudo részletesebben is beszámolt Hrolf kereszttségéről. A forrás szerint a normann vezérnek Róbert, frank herceg volt a keresztapja, róla kapta Hrolf (Rollo) a kereszttségben a Róbert nevet. A keresztsegről és névváltoztatásról az *Annales qui Rainaldi dicuntur* nevezetű évkönyv is beszámol a 912. évnél.¹²³⁰

A skandináv világhoz kapcsolódik a dán Harald esete. Miután Ottó császár legyőzte őt, a kereszttség fölvetelére kényszerítette. Harald fiát is megkeresztelték, és Ottó volt a keresztapja. A keresztapa tiszteletére a gyermek a Sven-Ottó nevet kapta, bár az utókor inkább Villásszakállú Sven néven ismeri.¹²³¹

Mieszko, lengyel fejedelem esetében felmerül, hogy Dago, esetleg Dagobert lehetett a keresztény neve.¹²³² Mindez abból a rövid szövegből következik, melyet Dagome iudex oklevélként ismerhetünk. A szöveg a 11. század második feléből való másolatban maradt ránk, Deusdedít bíboros gyűjteményéből. Az oklevélmásolat szerint *Dagome iudex* és felesége, *Ote senatrix* felajánlják *terra Schinesghe* nevezetű országukat Szent Péternek, vagyis a pápaságnak. Gyermeküket is megemlíti a szöveg: Lampert és Mieszko. I. Mieszko fejedelem második feleségét Odának hívták, volt Lampert nevű fiuk. Schinesghe bizonyára Gniezno-val azonosítható. Ez alapján Dagome iudexet lehetne azonosítani I. Mieszkóval. Felmerülhet a gondolat, hogy a Dago esetleg a kereszttségben nyert neve volna a lengyel fejedelemnek, és a Dagobert névnek volna ez a rövidítése. Léteznek azonban más értelmezések is. Az egyik álláspont szerint a Dagome iudex az *Ego Mesco dux* félreolvasása. Más a magdeburgi érsek, Tagino nevének elferdítését véli felfedezni

¹²²⁹ ANGENENDT 1984. 267.

¹²³⁰ St. Quentin-i Dudo: De moribus et actis primorum Normanniae ducum II. 30. (ed. Lair 170.) Idézi ANGENENDT 1984. 264. A normannokról ANGENENDT 1984. 263–265.; THOMA 68–71., 70.

¹²³¹ Otta Svein. Heimskringla. Olaf Trygvasson saga. 29. cap. Brémai Ádám művében Sueinotto. Nem dönthető e biztonsággal, hogy I. Ottó vagy II. Ottó idején történt-e a kereszttség. II. Ottó hadjáratot vezetett Dánia ellen, ő tehát valóban lehetett Sven keresztapja. Ha I. Ottó idején keresztelték meg Svnt, akkor Ottónak képviselietnie kellett magát. THOMA 72–73.

¹²³² LÜBKE 84.

Dagome iudex nevében.¹²³³ Wihoda professzor felhívta figyelmem a 11. századi másoló által tett megjegyzésre, melyet a lengyel kutatók kevésbé hangsúlyoznak. A másoló Dagome iudex-ről és a többiekről megjegyzi, nem tudjuk, kik ezek az emberek, valószínűleg szardíniaiak. Eszerint az egyetlen biztos dolog, amit a szövegről tudhatunk, hogy a másolónak fogalma sem volt a szövegben szereplő személyek kilétéről. Szardíniában egyébként valóban létezett a iudex megjelölés.¹²³⁴

Ha a Dagome iudex oklevéllel kapcsolatban vannak is bizonytalanságok, összességében elmondható, hogy az új név felvétele gyakori jelenség a frissen megtért uralkodók körében. Géza örököse, Szent István esetében érdemes elgondolkodni azon, mennyiben volt ismert az ő neve kortársai számára. Gombos F. Albin megfogalmazása szerint „Szent István királyunkról 1526-ig körülbelül 500 külföldi író emlékezik meg. Jó híre-neve Európának minden országába, minden népéhez eljutott, és a köztudatban a középkor legismertebb, legnépszerűbb uralkodója, Nagy Károly mellé emelkedett.”¹²³⁵ a keresztény krónikások vitathatatlanul jó emléket őriztek a királyról. A továbbiakban azonban arra szeretnék rámutatni, hogy keresztény és pogány nevét mennyiben ismerték a kortársak.

Merseburgi Thietmar Szent István keresztény nevét egyáltalán nem látszik ismerni. Krónikája negyedik könyvében egy mondatban megemlékezik Henrik bajor herceg sógorának királlyá avatásáról. Utólag két sor közé közbeszúrta a sógor nevét is: Waic. Thietmar nem árulja el, hogy az említett fejedelem milyen nemzetiségű volt. Henrik bajor hercegnek azonban csak egy sógora jöhet itt szóba, a magyar Szent István.¹²³⁶ A püspökségeket alapító és megkoronázott uralkodó nyilván Szent Istvánnal azonos. Thietmar azonban nem ezt a nevet használja,

¹²³³ ŁUKASIEWICZ 2010. 117–126. Az eredeti szöveget szerinte nem I. Miszko készítette, hanem özvegye, Oda. Odát a pápai udvarba Dagome iudex képviselte. Ő a regensburgi Szt. Emmeram szerzetese, aki később Taginóként magdeburgi érsek lett. Különböző forrásokban Tagino neve Dagano és Dagine-ként is előfordul.

Szokatlanul hat a iudex (bíró) és a senatrix (szenátorzó) rangjelölés a korabeli Közép-Európa összefüggésrendszerében. Joachim Stephan azonban rámutat arra, hogy egyik sem példátlan. A senatrix titulust Emma, Liudger gróf felesége, egy Billunger hölgy esetében is használják. Mieszko felesége, Oda szász előkelőként úgyszintén használhatta ezt a címet. Ami a iudex-et illeti: Prágai Kozma írja, hogy a cseheknek is bíráik voltak. A Schwabesspiegel szól a karantán hercegválasztásról. Eszerint előbb bírót választanak, majd az ő vezetésével döntenek a herceg elfogadásáról. (Grafenauer a 11. századra datálja a szöveget.) Mindez Joachim Stephan a kettős királyság intézményére emlékezteti, amely a steppei népeknél volt szokásban. Balkáni szlávoknál latin források iudex-nek mondják a zsupánt. Stephan szerint tehát a iudex cím a középeurópai szlávok jogi szokását fejezheti ki. Mieszko valószínűleg a Dagome szóhoz hasonló nevet viselhetett. STEPHAN 2010. 127–132.

¹²³⁴ 1164-ben tervezték, hogy Paviában, barbarossa Firigyes előtt Arboreai Berisone nevű iudex-et Szardínia császártól függő királyává koronázzák. HETTINGER 198–199.

¹²³⁵ GOMBOS 1938. 281–324., 281.

¹²³⁶ Henriknek volt másik sógora is, mégpedig feleségének, Kunigundának fivére, Luxemburg Henrik. Ő azonban nem volt uralkodó, és nem hívhatták Waicnak.

hanem Waic-ként említi az uralkodót.¹²³⁷ A név a török bay szóból vezethető le, ami gazdagot, hőst jelent. Ehhez járult a *k* kicsinyítő képző. László Gyula felvette, hogy Vajk nem személynév volt, hanem tisztség: kis fejedelmet jelenthetett. Kicsinyítőképzős alakkal van ellátva, így azt jelentené, *kis vezér, kisebbik vezér*. A Vajta, Vajka településnevekben is ez a szó rejtőzik.¹²³⁸ Valószínűbb azonban az a „hagyományos” elmélet, mely szerint Vajk a pogány neve lehetett Géza fiának. Thietmar mindenesetre az egyetlen a kortársak között, aki ismerte a magyar uralkodónak ezt a nevét.

Thietmar krónikájának vége felé pannóniai királyként említi a Szent Istvánnal azonosítható magyar uralkodót. Az István nevet a krónikás itt sem használja. Nem Thietmar azonban az egyetlen, aki a magyar uralkodó nevét nem látszik ismerni. Rokónának, Querfurti Brúnónak munkáiban – ahogy erre már korábban utaltam – nyoma sincs Szent István alakjának, pedig Brúnó járt Magyarországon.¹²³⁹ Megemlíthető ebben a sorban Regensburgi Arnold is. Ő a Dunán hajózva Esztergomig jutott el, de az ő művében sem olvashatunk István királyról.¹²⁴⁰

Azecho wormsi püspök Egilbert, freisingi püspökhöz írt levelet. Pártfogását kérte a magyar királynál zarándok barátai érdekében. A levél azonban nem említi név szerint a „magyar királyt”. Azecho 1044-ben halt meg, 1025 és 1038 közt írta levelét.¹²⁴¹ Berno reichenauai apát (†1048) első levelének fennmaradt szövegváltozata már megemlíti a király nevét. A levél azonban csak 16. századi átiratban maradt ránk, Matthias Vlačić, 1567-ben Magdeburgban megjelent művében.¹²⁴²

Odilo cluny-i apát levét írt egy uralkodónak, akinek nevét S.-nek rövidítette. Felmerült, hogy a levél Sancho navarrai királynak szólhat. Valószínűbb azonban, hogy Odilo a magyar Szent István (Stephanus) nevét rövidítette S-szel. A levélben ugyanis megemlékezik a zarándokokról, akiket a király segített. Itt minden bizonynyal a Jeruzsálembé tartó zarándokokról lehet szó. Odilo életrajzírója, Jotsaldus szerint az apát Sancho királlyal és Istvánnal egyaránt levelezett.¹²⁴³ Odilo tehát

¹²³⁷ THIETMAR IV. 59. Thietmar krónikájának oldalát, melyen Waic neve is szerepel, lásd: <http://www.mgh-bibliothek.de/etc/thietmagn/thietmar071b.jpg> Thoma is felhívja rá a figyelmet, hogy Thietmar közbeszúrva hozza Waic nevét. Az uralkodót ezen kívül kétszer név nélkül szerepelteti Thietmar. THOMA 34.

László Gyula szerint a Vajk szó Szent Istvánnak nem a pogány neve lehetett, hanem a címe. Kicsinyítőképzős alakkal van ellátva, így azt jelentené, *kis vezér, kisebbik vezér*. A Vajta, Vajka településnevekben is ez a szó rejtőzik. LÁSZLÓ 1977. 349–350. Kristó szerint sem közvetlenül a születést követően keresztelték meg. KRISTÓ 2001. 32. Lásd jelen kötet borítóját.

¹²³⁸ LÁSZLÓ 349–350.

¹²³⁹ Lásd a vonatkozó fejezetet.

¹²⁴⁰ Regensburgi Arnold könyvei Szent Emmeramról. In ÁKÍF 170–176.

¹²⁴¹ AZECHO levele, ÁKÍF 143–144.

¹²⁴² BERNO levele, ÁKÍF 145–155., 145–148.; DHA 112.

¹²⁴³ ODILO levele, ÁKÍF 156–159., 157. 475. jegyzet; DHA 110.

ismerhette a magyar király keresztény nevét, ám ő sem írta ki ezt a nevet teljesen. Adémar és Radulfus Glaber már megemlíti István nevét, ahogy erre a műveiket taglaló fejezetekben is utaltam. Adémar a 20-as években alkotott, Glaber is 1030 előtt kezdte el írni históriáit.¹²⁴⁴

Valószínűnek tartom, hogy István személyét és keresztény nevét igazán akkor ismerte meg a nyugati keresztény világ, amikor Magyarországon megnyitotta az utat a Jeruzsálembé tartó zarándokok számára. Ez pedig 1018 után következett be. Akik jártak Magyarországon, és nem emlékeznek meg róla, talán csak azért nem tették, mert nem illett bele a gondolatmenetükbe. Felvetődik a kérdés: vajon mikor keresztelték meg Géza fejedelem fiát? Mikor kapta az István nevet a későbbi szent király? Felnőttkori keresztése mellett szólhat, hogy Thietmar még ismerte a pogány nevét.¹²⁴⁵ Hogy Istvánt felnőttként keresztelték meg, és csak akkor kapta volna az István nevet, nem tűnik valószínűnek, hisz ha Géza megkeresztelkedett, nyilván fiát is megkereszteltette, ahogy Chabannes-i Adémar krónikájából következtethető. A párhuzamok azt mutatják, hogy a kétnevű személyek különböző nevei eltérő kultúrákban, különböző környezetben voltak használatosak. Nagy Knut, dán király keresztény neve, a Lampert csak Brémai Ádám krónikájában szerepel.¹²⁴⁶ Salamon magyar király feleségét a nyugati források – német évkönyvíró, VII. Gergely pápa – Juditnak nevezik, a magyar és lengyel szerzők azonban Zsófiaként említik.¹²⁴⁷ István-Vajk esetében is hasonló helyzete gondolhatunk. Valószínűsíthetjük, hogy

¹²⁴⁴ Lásd a vonatkozó fejezeteket.

¹²⁴⁵ Kristó szerint sem közvetlenül a születést követően keresztelték meg. KRISTÓ 32.; Chabannes-i Adémar szerint Gouz fiával együtt keresztelkedik meg, mindketten az István nevet veszik fel, és a fiúnak III. Ottó a keresztapja. Tényleges keresztapaságról aligha lehet szó, jelképes azonban szó jöhet. III. Ottó 996-tól császár, Géza fejedelem halálát 997-re tehetjük. Ezen gondolat-sor mentén haladva Géza már élete végén kellett volna, hogy megkeresztelkedjék. Prunwartól, Sankt-Gallen szerzeteséről azt írja az évkönyv, hogy megkeresztelte a magyar királyt. Ez alapján szokás mondani, hogy Gézát Prunwart keresztelte meg. A forrás azonban nem ismeri a magyar király nevét. Szem előtt tartva, hogy más források (pl. Sankt Galleni évkönyvek, Augsburgi Gerhard, kalandozó vezéreket is királyként említenek, elképzelhető, hogy Prunwart nem Géza fejedelmet keresztelte meg, hanem egy másik magyar nagyurat.

¹²⁴⁶ THOMA 1983. 36.

¹²⁴⁷ Chronica, In SRH I. 349. 351.; KÉZAI, 57. cap. 61. cap. In SRH I. 179.. 181–182.; Lásd THOMA 207–208. Megemlíti azt a magyaratzkísérletet, mely Orseolo Péter feleségétől, Judittól akarták megkülönböztetni Salamon feleségét. Ezt a lehetőséget elveti: a kettős néven nem szerepel Salamon felesége, a névazonosság nem érv a név megváltoztatása mellett, Péter feleségének nevét pedig magyar források nem említik. Nevet inkább azért volt szokás változtatni, hogy egy térség névadási szokásához alkalmazkodjanak. (THOMA 207.) Hogy hölgyek megváltoztatják nevüket a házasság után, arra ebből a korszakból és a későbbi időből is több példa hozható. Szent László lánya, Piroska Bizáncban Komnénosz János feleségeként az Eiréné nevet kapta. IV. (Kun) László feleségét, Anjou Izabellát a Magyarországon szokatlan név helyett Erzsébetnek szólították, ami egyébként ugyanannak a szónak másik változata. (SRH I. 472.) Kunigundát, Mátyás feleségét Katalinnak nevezték hazánkban, ahogy azt Janus Pannonius is megénekelte. MIKESY 1971. 85–88., 88. 1. jegyzet;

„pogány” neve megkeresztelése után is használatban maradt, az István nevet pedig inkább a külföldi keresztényekkel való érintkezésben használták. Kérdés persze, hogy Thietmar, a nyugati krónikáspüspök miért használja mégis a pogány nevet a 11. század elején írt művében. Bizonyára olyan adatközlőktől szerezte ismereteit, akik a magyar fejedelmi udvarban járatosak voltak, és a magyar fejedelem ott használatos nevét ismerték.

Érdemes azt is szem előtt tartani, hogy új nevet nemcsak a keresztségben vehetett fel valaki, hanem a bérálás során is. Orseolo Péter velencei dózse fiát eredetileg Péternek hívták. Bérma-apja azonban III. Ottó császár volt. Johannes Diaconus beszámolója szerint a dózse fia elhagyta korábbi nevét, és bérma-apja nevét vette fel.¹²⁴⁸ Ő tehát Orseolo Ottó. Ő vette feleségül Géza fejedelem egyik lányát, közös gyermekük Orseolo Péter, a gyászos emlékű magyar uralkodó.

Házasságkötés során előfordult, hogy férje országában új nevet kapott az új asszony, többnyire olyan nevet, amely új hazája névadási szokásainak megfelelt. Thoma részletesen foglalkozik ilyen esetekkel középkori névváltoztatásokról szóló könyvében. Megállapítása szerint Bizáncban általánosnak mondható ez a szokás: ott az idegen asszonynak teljesen új nevet adtak. Nyugaton inkább arra hozható példa, hogy eredeti névhez hasonló nevet kapott a királyné. Nyugaton kevésbé voltak következetesek, mint Bizáncban: a névváltoztatás után gyakran a régi név is használatban maradt.¹²⁴⁹

Az első ezredforduló korának Francia Királyságából királynévá emelkedő asszony névváltoztatására találunk példát. II. Róbert francia király első felesége, Rozala, II. Berengár itáliai uralkodó lánya volt. Először II. Arnulf flandriai grófhoz ment feleségül, halála után lett Róbert asszonya. Királynővé emelkedésekor kapta a Zsuzsanna nevet.¹²⁵⁰

Érdemes megemlékeznünk a ragadványnevekről is. Arról árulkodnak, milyennek láttak egy személyiséget mások, milyen jellegzetes tulajdonságot ismertek fel benne. Amilyen kedvesen hangzik az ember számára az a név, mellyel magát azonosítani tudja, annyira kínosnak, felháborítónak tűnhet, ha olyan néven szólítják, melyet nem érez magáénak. A ragadványnevek sorában találunk tisztelet, tréfát, gúnyt kifejező neveket egyaránt.

Nők házasság utáni névváltására a nyugati kultúrkörből további adatokat is találhatunk, pl. Swatawa cseh grófnő a német Liudgard nevet kapta (12. sz.), a cseh Markéta pedig Dagmar néven lett dán királynő a 13. század elején. BARTLETT 1993. 271.

¹²⁴⁸ THOMA 74–75.; JOHANNES DIACONUS 30.

¹²⁴⁹ THOMA 200–201. A nevek és névváltások témában lásd még BARTLETT 1993. 270–280, bár ő inkább a 11-13. századot tárgyalja.

¹²⁵⁰ THOMA 206.

Ebbe a gondolatkörbe illik a 10. század korából az egyik kalandozó vezérnek, Bulcsúnak mellékneve: a Képes Krónika Vérbulcsúnak nevezi (Werbulchu).¹²⁵¹ A ragadványnev ebben az esetben a vezér félelmetes voltára utal.

Forrásainkban visszatérő elem a kopaszságra utaló ragadványnev. Koppány apját Kopasz Szeréndnek (Calvus) hívták a Képes Krónika szerint.¹²⁵² Ugyancsak a krónikában olvasható Vazul fivérének ragadványneve, Calvus Ladizlaus.¹²⁵³ Őt Kézai Simon Szár Lászlónak nevezi (Zar Ladislaus).¹²⁵⁴ Egyetérthetünk azzal a véleménnyel, hogy rituálisan borotválhatták fejüket.¹²⁵⁵ Vazul fiáról, Béla hercegről ugyan nem írja a krónika, hogy Kopasznak nevezték volna, személyleírást azonban közöl róla a szöveg, ebből pedig kiderül, hogy ő is kopasz volt.¹²⁵⁶ A borotvált fej bizonyára kereszténység előtti szokás maradványa, nem jelenthet azonban egyet pogánysággal. 1237-ben, a Julianus barát útjáról készült beszámolóban Riccardus barát arról ír, hogy Zikiában, a Fekete-tengertől keletre az emberek keresztények, de borotválják a fejüket.¹²⁵⁷ A megtérő népek a kereszttség felvétele után is megőrizhettek tehát olyan szokásokat, amelyeket igen fontosnak tartottak. Azt a nézetet tudom osztani, mely szerint Koppány apja és Szár László esetében a kopaszság nagyobb valószínűséggel utalhatott a pogányságra, Bélánál – amennyiben nem természetből fogva volt kopasz– csak külsőség lehetett.¹²⁵⁸

Tiszteletről tanúskodó ragadványnev Sámuel király megnevezése, az Aba, vagyis apa. Béla király névtelen jegyzője szerint kegyessége miatt hívták így Sámuel királyt. Az Aba név annyira hozzákapcsolódott az uralkodó személyéhez, hogy a nyugat-európai források és a magyar kútfők többsége is ezen a néven, vagy ennek a névnek egy változatán ismeri a harmadik magyar királyt. Anonymuson kívül a király áltla kiadott pénzen szerepel még a Sámuel név.¹²⁵⁹

¹²⁵¹ Chronica, SRH I. 33. cap. 292. o.; Anonymus így jellemzi őt: „Bulsuu vir sanguinis”, SRH I. 53. cap. 107.

¹²⁵² „Cupan filius Calvi Zyrind”. Chronica, SRH I. 64. cap. 313.

¹²⁵³ „filii sunt Calvi Ladizlai” Chronica, SRH I. 87. cap. 344.; Lásd VÁCZY 1940–1941. 332–333.

¹²⁵⁴ „Zar Ladislaus” „filius Zarladislai”, KÉZAI 43. cap., 53. cap. In SRH I. 172., 177.; VÁCZY 1940–1941. 332–333.

¹²⁵⁵ Lásd Képes Krónika (2004) 187. o. 279. jegyzete.

¹²⁵⁶ „Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus, propterea suum monasterium ad suam dispositionem Zugsard appellavit.” SRH I. 96. cap. 360.

¹²⁵⁷ RICARDUS, In SRH II. 537. „De facto Ungarie Magne a fratre Ricardo invento tempore domini Gregorii pape noni.”; Lásd Riccardus jelentése Julianus első útjáról. Ford. Györffy György.; a felkelő Vata kopaszságáról Chronica SRH I. 338.; Képes Krónika 54–55.; UHRMANN 2010.; Hajviselet, külső megjelenés szerepéről lásd még BEREND 2012 275–276.

¹²⁵⁸ Szár László esetében lásd PTTI 2000. 445–446.; Lásd még SZABADOS 2011. 245.; BALOGH 1915. 848.

¹²⁵⁹ A magyar uralkodók névsorában szokatlan a király őszövetségi neve. Kristó Gyula felvetette, hogy a király kabar vezetőként eredetileg zsidó vallású lehetett, később keresztelkedett meg. Szabados György ezzel szembe helyezi, hogy a keresztény András királynak is őszövetségi neveket viseltek a fiai: Salamon és Dávid. H. Tóth Imre véleményét tartja megfontolandónak, aki

Béla herceget a krónika szerint Benyn-nek hívták.¹²⁶⁰ Bizonyára a bölény szavunk korabeli változata ez, a herceg külső adottságaira, erejére utalhattak vele. Felfigyelhetünk rá, hogy a Benyn név nem a Bélához illesztve, hanem helyette, önálló formában szerepel. A Béla név magyarázatai közt felmerült, hogy a bél szóból eredne, de létezik olyan elmélet is, mely török bojla szóból magyarázza.¹²⁶¹ Béla keresztény neve nyilván Adalbert volt. Radó nádor 1057-ben kiadott adománylevele megemlíti András király testvérét, a győzhetetlen Adalbert herceget, aki nem lehet más, mint Béla.¹²⁶² Béla királlyal azonosítja Adalbertet az 1061-ben kelt szekszárdi adománylevél 14. századi átírója.¹²⁶³ Györffy György szerint Béla Adalbert neve azzal függ össze, hogy a herceg Lengyelországban volt száműzetésben és onnan is nősült. Ezért kaphatta nevét a lengyel föld nagy szentjéről.¹²⁶⁴ Kérdés, hogy Béla keresztény neve – az Adalbert – vajon független-e a Béla névtől, vagy olyan latin nevet kerestek a számára, mely bizonyos szempontból hasonlít a Béla névhez. A Béla név emlékeztet a szláv nyelvek fehér jelentésű szavaira, az Adalbertus név pedig a fehér jelentésű latin (albus) szóra, ez tehát alapot adott ahhoz, hogy a Béla névhez hozzákapcsolják az Adalbert nevet. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Béla név eredetileg is szláv eredetű volna.

Elgondolkondhatunk azon, vajon lehet-e a Béla név bibliai eredetű? A bibliai Bela névből való eredeztetés ellen szól, hogy a keresztény kultúrkör más területein nem találkozunk ezzel a névvel.¹²⁶⁵ Amennyiben nem bibliai névről van szó, úgy tűnik, Béla az első olyan magyar király, aki nem keresztény és nem is bibliai névvel foglalta el a magyar trónt.¹²⁶⁶

Béla bátyjának, Anrdás királynak emlékét így idézi föl a krónika: Fehér Andrásnak és Katolikusnak nevezték.¹²⁶⁷ Hogy a pogánylázadás elfojtója a Katolikus melléknevet kapta, érthető. A Fehér elnevezés azonban már találgatásra ad

a „keleti kereszténység hatásának tartja” a bolgárok körében népszerű Sámuel, Salamon és Dávid neveket. SZABADOS 2007. 158.; H. TÓTH 1996. 81.

¹²⁶⁰ „Dux igitur Bela vocatus Benyn” Chronica, SRH I. 94. cap. 358.

¹²⁶¹ Elképzelhető az is, hogy a Boleszláv becézett alakja lehet. SLÍZ 2000. 13.

¹²⁶² „... regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis” Radó nádor adománylevele. DHA 161. Lásd Szócs 2012. 23–24.

¹²⁶³ „privilegium domini Adalberti, qui Bela nuncupabatur, olim regis Panonie, anno ab incarceratione Domini millesimo LX^{mo} primo” DHA 167. Adalbert királynak billoga is fennmaradt (Sigillum Adalberti regis). Kérdés, melyik Béla királyunkkal azonosítható ez az Adalbert. II. és III. Béla nevei merülnek fel a kutatásban: Lásd Györffy 1998. 77–80.; KUBINYI 1999a. 315–333.

¹²⁶⁴ GYÖRFFY 1998. 80.

¹²⁶⁵ SLÍZ 2000. 13.

¹²⁶⁶ Fia I. Géza ugyancsak „pogány” nevet viselt, bár neki volt keresztény neve is: Magnus. Figyelemre méltó, hogy hercegeként és királyként is veretett pénz. Hercegeként pénzén a Magnus nevet használja, királyként pedig a Gézát. Szócs 2007. 78–79.

¹²⁶⁷ „Ipse quidem rex Albus Andreas et Catholicus est vocatus.” Chronica, SRH I. 88. cap. 344.

okot. Mellékneve volt ez Andrásnak valamilyen külső adottsága alapján? Az sincs kizárva, hogy pogány nevének fordítása lehet az Albus. Mikor kaphatta a herceg az András nevet?

Nem zárható ki teljesen, hogy már gyerekkorában így nevezték. Apjának, Vazulnak neve is keresztény: a Vazul, Vászoly név a keleti kereszténység hagyományát követi, a Basileios magyar változata.¹²⁶⁸ István a krónika szerint Imre herceg halála után nem talált olyan embert a családban, aki megtartotta volna az országot a keresztény hitben. Eszerint Vazul pogány módra élt. István bizonyára egy esetleges pogánylázadás vezérének látta Vazulban, ezért tartotta fogságban a herceget. Ettől függetlenül azonban Vazul meg lehetett keresztelve, és talán fiai is akkor részesültek a keresztiség szentségében, amikor az apjuk.¹²⁶⁹

Fel lehet azonban azt is tételezni, hogy a Vazul-fiakat gyermekkorukban nem keresztelték meg. Hármójuk közül Levente pogány nevet viselt, talán Béla neve sem keresztény.¹²⁷⁰ Lehet, hogy eredetileg András is más nevet viselt, és a Kijevi Ruszban töltött száműzetése idején vette fel keresztény nevét. Szent András apostol ugyanis népszerű szent Oroszországban. A 4. században Euszebiosz Egyháztörténete említi, hogy amikor az apostolok elindultak különböző vidékekre hirdetni az Evangéliumot, Andrásnak Szkítia jutott. Euszebiosz a 3. századi Órigenészre hivatkozik ennél a bekezdésnél.¹²⁷¹ András szkítiai útjának hagyománya az oroszok krónikájába, Az elmúlt idők történései (Poveszty vremennih let) is utat talált. Ott úgy jelentkezik a történet, hogy András Szinopéből Kercsbe (Korszuny) utazik, onnan pedig Rómába szeretne eljutni. Hogy ezt megvalósítsa, felfelé hajózik a Dnyeperen. A Dnyeper partján, egy magaslaton keresztet állít fel, és megjövendöli, hogy ott majd nagy város fog létrejönni, ahol templomokat építenek

¹²⁶⁸ MELICH 1905. 184–185. Karácsonyi János szerint Vászoly nem a Basileios magyar változata, hanem ősi magyar név. KARÁCSONYI 1905. 132–133.; KARÁCSONYI 1905a. 309–311. Ez azonban kevésbé valószínű.

¹²⁶⁹ Vazul pogányságáról lásd KRISTÓ 1965. 20.; VÁCZY 1940–1941. 310–311.; GERICS 1966. 7.; PITI 2000. 446. Vazul összeesküvéséről lásd Piti tanulmányának további részét.; Vazul keresztiségéről lásd GYÖRFFY 1966. 30. 34.

¹²⁷⁰ Lásd 33. jegyzetet.

¹²⁷¹ Moravcsik Gyula szerint András apostol térítésének színhelye Szkítia Minor, a mai Dobruzsza területe lehetett. (MORAVCSIK 1938. 176.) František Dvorník azonban azon a véleményen van, hogy András eljuthatott a Fekete-tenger északi részére. (DVORNÍK 1958. 171–175.; 197–222.) Moravcsik és Dvorník álláspontjával szembe állítható Peter Megill Peterson véleménye, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy mindez csak későbbi legenda, a történelmi András életét és tanítását „csak az Isten ismeri.” (PETERSON 47–48.) Figyelemre méltó, hogy későbbi korban is találkozunk egy szkítának tartott Szent Andrással, aki Konstantinápolyban élt, és Krisztusért „bolond módra” viselkedett. I. Leó császár, vagy – hangsúlyos vélemény szerint – Bölcs Leó idején élhetett. Der heilige Andreas – Narr um Christi Willen. Hg. Dr. CHRISTOS GARIDIS. Berlin 2010. Izsák szerzetes bevezető művével. 11., 17–18., 24–25.

az Istennek. Ez a város lesz Kijev.¹²⁷² Amennyiben Vazul fia Kijevben vette fel az apostol nevét, ennek Richard Pražak szerint üzenet értéke lehetett: az apostol nevét viselő herceg fogja keresztény hitre vezetni a szkítákkal azonosnak tartott magyarokat. A ruszok is magukénak érezhették András apostolt, – hiszen Szkítia az ő területükön feküdt – és a magyarok is – a keletről való származás révén. Szlávok és magyarok együvé-tartozásának tudata is kifejeződhetett tehát Vazul fiának névválasztásában.¹²⁷³ Vazul fiának kijevi kereszttségéről azonban nem szólnak a források. Korábbi, pogány nevének létezésében sem lehetünk bizonyosak, hiszen a Fehér megnevezés nem biztos, hogy pogány név. A fent vázolt gondolatmenet tehát csak feltevésnek tekinthető.

Térjünk vissza a ragadványnevek tárgyalásához. Van példa olyan ragadványnevekre is, amelyeket az utókor ragasztott régen élt személyek neve mellé. A 10. századi német történelem nagyjai közül ilyen Madarász Henrik mellékneve. Lippelt, német történész rámutat arra, hogy a közel kortárs Widukind nem nevezi Madarásznak a német királyt, a néhány évtizeddel később alkotó Thietmar sem ismeri ezt a ragadványnevet. Először a 12. századi Saxo évkönyvíró nevezi őt így: Auceps. A szintén 12. századi Pöhlden évkönyv a német elnevezést is megadja: vugelere, ezt fordítja latinra: Auceps. A monda szerint, amikor meghozták neki királlyá választásának hírért, éppen madarászott. Az említett két évkönyv a Gandersheimi évkönyv alapján készült.¹²⁷⁴

Ugyancsak az utókor ragasztott becenevet II. Henrik bajor herceg neve mellé. A 15–16. században alkotó Aventinus nevezte őt így: rixosus. Ennek német fordítása a Zänker, hagyományos magyar változata pedig a Civakodó.

Új nevet nemcsak emberek kaphatnak, hanem népek és országok is. Ahogy a személyeknél, úgy a népek, országok esetében is kifejezheti az új név az új önazonosságot és a másoktól való elhatárolódást.

A lengyelek neve – Polan, Polonia – csak 1000 körül jelenik meg a forrásokban a Szent Adalbertről szóló első életrajzban.¹²⁷⁵ Három magyarázat is van rá, hogyan kapta ezt a nevet a Piastok állama. Az egyik elmélet szerint létezett egy Polan nevű törzs, amely hatalma alá gyűrt más törzseket, és az így létrejött állam a vezető törzs nevét kapta. Az elmélet gyengéje, hogy a Polan név csak 1000 körül tűnik fel, a Piastok pedig már korábbról uralták a térséget. Johannes Fried elmélete szerint az 1000-

¹²⁷² András folytatja útját, eljut a szlovánok földjére, a későbbi Novgorod helyére, majd Rómába. Ott mesél az északon megtapasztalt szaunázás szokásáról, majd visszatér Sinopéba. Die Altrussische Nestorchronik, 4–5.; Nesztor-krónika. Povesztj Vremennih Let. Az elmúlt idők történései (elbeszélése). Honnan ered Rusz föld, ki volt első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld. Ford. FERINCZ ISTVÁN. (Kézirat. Köszönet a kézirat használatáért.) 2–3.; DVORNÍK 263.

¹²⁷³ PRAŽAK 1980. 401–403.

¹²⁷⁴ LIPPELT 219–231.

¹²⁷⁵ Vita antiquor, 25. cap. „Bolizlavo Palaniorum duce”

ben lezajlott gnieznói találkozó után Lengyelország mintegy kereszténnyé vált, és új nevet kapott.¹²⁷⁶ Ennek az elméletnek a gyengéje, hogy Mieszko lengyel fejedelem és az előkelők már a 960-as években kereszténnyé váltak. Wihoda professzor a legmeggyőzőbbnek a harmadik elméletet tartja. Eszerint Mieszko soknemzetiségű birodalmat hozott létre. A birodalomnak semleges töltetű nevet kellett adni, amelyet a birodalom mindegyik népe magáénak érezhetett. Ez a név lett a Polan. Mieszko ugyan 992-ben meghalt, de idő kellett hozzá, míg az új név nyugaton is ismertté vált, ezért jelent meg csak 1000 körül a forrásokban a Polonia elnevezés.¹²⁷⁷

A liutics törzsszövetség neve úgyszintén felvett név. Korábban a wilcánok nevet viselték. A liutics név először a Quedlinburgi Évkönyvben bukkan fel 789-ből. Hosszú szünet után a 10. század végén, 11. század elején bukkan fel újra a liuticsok neve a Quedlinburgi Évkönyvben, Querfurti Brúnó és Thietmar műveiben. A Quedlinburgi Évkönyvet 1007-ben kezdték írni, az 1007 előtti részeket korábbi források alapján készítették. A másoló bizonyára aktualizálta a forrásaiban talált népvnevet, és a 789-es évnél is a liutics nevet használta. Mondhatjuk tehát, hogy ez a népnév a 10. század végén, 11. század elején jelent meg.¹²⁷⁸

A liutics szó értelmezésére különböző magyarázatkísérletek léteznek. Brémai Ádám szerint a kesszinek, circipánok, tollezánok és redárok népeiről írja, hogy vitézségük miatt nevezik őket wilceknek vagy liuticsoknak.¹²⁷⁹ Egy értelmezés a ljut szóból ered a nevük, ami azt jelenti: vad.¹²⁸⁰ Ezzel a névvel a kereszténységgel szembeni állásfoglalásukat akarhatták kifejezésre juttatni. A 11. század második felében alkotó Brémai Ádám szerint is vitézségük miatt hívják őket így. Másik nyelvészeti fejtegetés a mocsárral kapcsolja össze a liuticsok önelnevezését.¹²⁸¹ A kortárs szerzők közül is találunk olyat, aki hasonlóképp vélekedett. Glaber a sár – lutum – szóval hozza összefüggésbe a szláv törzsszövetség nevét.

A magyarságot korai történelme során számos különböző névvel illették különféle szerzők.¹²⁸² A 10–11. századi források a magyarok szállásterületére a Pannonia kifejezést használták. 11. századi szerzők a magyar népre is alkalmazták a pannon megjelölést. A 11. századi Magyarországon ugyancsak használatban volt a Pannonia szó az ország megnevezésére.¹²⁸³ Thietmar a kalandozókat Ungari, Avari nevekkel illeti. A Vitéz Boleszláv emberét legyőző kegyes uralkodót azonban *rex*

¹²⁷⁶ LÜBKE 2004. 283.

¹²⁷⁷ Köszönet Martin Wihodának, aki az elméleteket megismertette velem.

¹²⁷⁸ BRÜSKE 1955. 5–7.

¹²⁷⁹ BRÜSKE 1955. 7.; BRÉMAI ÁDÁM II. 21.

¹²⁸⁰ BRÜSKE 1955. 7.; BRÉMAI ÁDÁM II. 20.; LÜBKE 2004. 281.

¹²⁸¹ LÜBKE 2004. 281.

¹²⁸² RÓNA-TAS 1997. 209–241.; Honfoglalás és nyelvészet, 1997.; HÓMAN (1917) 2003.

¹²⁸³ HÓMAN (1917) 2003. 196–198. Hóman szerint a 11. századi külföldi szerzők által a magyarokra alkalmazott gens Pannonica megnevezés csak tudós szóhasználat.

Pannonici fordulattal nevezi meg. Elképzelhető, hogy a nyugati kultúrához, keresztény „római” világhoz való tartozást fejezte ki a Pannónia megjelölés.¹²⁸⁴

A nevek kifejezésre juttathatják, minek vallja magát valaki, vagy minek tartják őt mások. A név megváltoztatása tükrözheti az identitás megváltoztatásának szándékát. Ez fejeződhet ki a keresztény hitre térés során a keresztnév felvételekkor, de idegen országba férjhez menő asszony is megváltoztathatta nevét, hogy új hazája szokásaihoz alkalmazkodjék. Láthatunk példát arra is, hogy népek és országok ir kapnak új nevet, és ez a névváltás is bírhatott üzenetértékkel.

3.7. IRODALMI HAGYOMÁNYOK, TOPOSZOK

„*Jobb tán még a mezőn lakó / szkítának, ki kocsin húz-
za barangoló / sátrát...*”¹²⁸⁵

A vizsgált szerzők idegenfelfogását tanulmányozva elgondolkozhatunk azon, vajon az idegenek megítélésében mekkora szerep jutott az irodalmi hagyományoknak, közhelyeknek, és mekkora volt a valós tapasztalatok jelentősége. Mindkét lehetőségre találhatunk példát.

Az északi térség bemutatása kapcsán több szerzőnél is megfigyelhetők az antik közhelyek. Közéjük tartozik a szkíták szerepeltetése. Merseburgi Thietmar a szkítákat helyezi a messzi északi vidékre, Horatiust is idézi velük kapcsolatban. Később, a 11. század második felében alkotó Brémai Ádám és az ő munkáját ki vonatoló Bosau Helmold is folytatja ezt a hagyományt. A görög és római szerzők számára a szkíták jelentették az északkeleti, barbár népet. Az észak-német szerzők ezt a hagyományt saját helyzetükre alkalmazva a számukra északi, barbárnak tekintett népeket nevezik szkítáknak.¹²⁸⁶

Varga Gábor szerint a 11. században a magyarok részéről keleti frank, bajor térséghez való kapcsolódás szándéka fejeződik ki a Pannóni név használatában. (VARGA 2003 83–84.) a Pannonia név történetéről, alkalmazásáról lásd EGGERS 2006. 6–27.

¹²⁸⁴ Szent Gellért is említi a „nostra pannonia” fordulatot *Deliberatio* 133. Pannóniát említi még: 259.

¹²⁸⁵ „*Campestres melius Scythae / quorum plaustra vagas rite trahunt domos...*” Horatius, *Ad Divites Avaros* = a fősvények ellen. *Od.* III. könyv, 24. óda, 9–10. sor. 238–239. (Ford.: Beda Anna.)

¹²⁸⁶ „*ibi sunt Scithe, qui domos suas secum vehentes feris et equino lacte pascuntur*” THIETMAR VII. 37. Trillmich jegyzete szerint Horatius egyik ódájából (*Od.* III. 24, 9.), valamint Vergilius *Georgiconjára* (III. 463. sor) vezethető vissza ez a gondolat. A *Georgicon* vonatkozó helyén valóban szerepel a tej ivása lóvérral („*lac concertum cum sanguine potat equino*”), de ott bisalákról és gelónokról van szó. Lásd VERGILIUS, *Georgica*, 1983. 163. Magyarul: VERGILIUS 1973. 93.

A szkíták ebben a korszakban Aurillac-i Gerber, a későbbi II. Szilveszter pápa műveiben is feltűnnek. 997 késő őszén levelet írt Sasbachi birtokáról III. Ottó császárnak. Ebben a levélben aggodalmainak ad hangot: „Növeli a gondokat a szkítiai égtáj, Itália megsokszorozza. Ha a szkítákat elhagyjuk, aggódom. Ha az itáliaiakhoz nem megyünk, félek.”¹²⁸⁷ Későbbi írásában, melynek címzettjét nem ismerjük, már bizakodva ír: „a legtöbb szkíta nép” alávetette magát „a mi császárunk hatalmának”.¹²⁸⁸ Harmadszorra egy könyvének előszavában említi a szkítákat. Ez a mű a Könyvecske az ésszerűségről és az értelmes használatról (Libellus de rationali et ratione uti). Az előszót III. Ottónak ajánlotta Gerber. Ebben az ajánlásban már örvendezve ír: „Miénk, miénk a Római Birodalom. férfiakat ad Itália, hadsereget Gallia és Germania, nem hiányoznak szá kkra a szkíták igen e királyságai sem.”¹²⁸⁹

Itáliában valóban voltak gondjai III. Ottónak, hiszen Rómában fellázadtak ellene. Crescentius felkelését sikerült leverni. Vitatható azonban, kiket ért szkíták alatt a tudós szerző, akik miatt eleinte aggódnia kellett, de később meghódoltak a császárnak. Az egyik álláspont szerint itt a szlávok értendők. Egy evangeliárium III. Ottó császár előtt ábrázol négy nőalakot, akik egy-egy földrajzi térséget személyesítenek meg: Róma, Germania, Gallia és Sclavinia. Gallia és Germania Aurillac-i Gerbert írásában is szerepelnek. Gerber könyvében levő Itália azonosítható az evangeliáriumban megjelenő Rómával. Amíg azonban Gerbernél szkíta királyságról olvasunk, addig az evangeliárium negyedik nőalakja fölött a Scalaviát felirat szerepel. Ez alapján elképzelhető, hogy Sclaviniát, a szlávok területét tekintette szkíta térségnek Gerbert. Hogy mit értünk a szlávok területén, az persze szintén vitatható. Egy vélemény szerint Vitéz Boleszláv lengyel államát kell értenünk rajta. Az evangeliárium Sclaviniáját valóban értelmezhetjük így. A szkíta térséget azonban aligha azonosíthatjuk Boleszláv birodalmával. Gerbernek és Ottónak azonban mért kellett volna aggódnia Boleszláv állama miatt?

Nagyobb valószínűsége van annak a megközelítésnek, mely az elbai szlávokkal azonosítja Gerbert szkítáit. III. Ottó valóban hadakozott az elbai szlávokkal a 990-es években. Az Elba és az Odera között több hatalmi központ is létezett. A Gerbernél levő többes számú alak – szkíta királyságok – tehát ráillik arra a térségre. Gerber nem használja a Sclavi, Bohemi, Liutici népségeket, de a Hungari

(Ford. Lakatos István); BRÉMAI ÁDÁM I. 62. pelagus Scithicum II. 15.b. mare Scithicum II. 18. Hivatkozva FRAEDORFF 294.

¹²⁸⁷ „Auget curas Scythicus axis, Italia multiplicat. Si Scythas relinquimus, metuo. Si Italos non adimus, reformido.” UHLIRZ 1951. 411.

¹²⁸⁸ „Quia enim plurimae Scytharum gentes imperio nostri Caesaris subdere se gestiunt...” UHLIRZ 1951. 411.

¹²⁸⁹ „Nostrum, nostrum est Romanum imperium. Dant vires ferax frugum Italia, ferax militum Gallia et Germania, nec Scythae desunt nobis fortissima regna.” UHLIRZ 1951. 411

kifejezést sem. Thietmar az északi vidékre helyezi a szkíták hazáját, a 11. század második felében Brémai Ádám munkája is hasonló földrajzi világképet tükröz.

Létezik azonban más értelmezés is. Mathilda Uhlirz arra mutat rá, hogy Ottó feldúlta ugyan a szlávok földjét, a szlávok azonban aligha álltak készen arra, hogy örvendve alávéssék magukat a német császárnak. Gerbert az elbai szlávokat Sarmata néven nevezi. Ha a szlávokat szarmatáknak hívja, a szkíta elnevezés más népcsoportot takarhat Gerbert művében. Uhlirz szerint Gerbert aggodalmát Kopány felkelése válthatta ki. Amikor első levelét írta, 997. november elején még nyugtalanító volt a helyzet. 997. november közepén már rendeződni látszott. Miután Szent István – III. Ottó híve – leverte a felkelést, Gerbert 998 márciusában már győzelemről írhatott.¹²⁹⁰ Regino a 10. század elején szkítákkal azonosította a magyarokat, ennek az azonosításnak tehát megvolt már a hagyománya Gerbert korában.¹²⁹¹

Karol Maleczyński ellene veti Uhlirznak, hogy Gerbert szkíta királyságokról ír, noha Magyarország egy királyság volt.¹²⁹² Az Elba és az Odera közt ellenben több hatalmi központ is létezett. Ezzel a kifogással szemben azonban rámutathatunk arra, hogy a 10. század legvégén Magyarország sem volt még teljesen egységes. Istvánnak meg kellett küzdenie az erdélyi Gyulával, majd Ajtonnyal. Gyulát ráadásul királyként jellemzi a német évkönyv. Nem teljesen elvetendő tehát az a nézet, hogy Gerber a magyarokat értette szkíták alatt.

Az északi égtájjal kapcsolatban Radulphus Glaber művében is találhattunk antik toposzt: ilyen a Riph-hegyek említése. Ahogy ezt a Glaberről szóló fejezetben már ismertettem, a burgund szerzetes furcsa módon Gallia kapcsán hozza szóba, és a térség északi határaként szerepelteti.¹²⁹³

A 10. század szerzőinek műveiben olyan gondolatot is találhatunk, amely az amazonokra emlékeztet. Ez a szerző Ibrahim Ibn Jakub, hispániai zsidó utazó. A 960-as években járhatott I. Ottó udvarában. Beszámolót készített a keleti, északkeleti népekről, művét arab szerzők írásaiból ismerjük. Állítólag Ottó szavaira vezethető vissza Ibn Jakub híradása a nők városáról, mely a ruszok földjétől nyugatra helyezkedett el. Leírása szerint az ottani nők bátrak, lovagolnak, és háborút viselnek.¹²⁹⁴ Az amazonokról való felfogás régi közhelye a messzi északkeletről szóló

¹²⁹⁰ UHLIRZ 1951. 411–415.

¹²⁹¹ SZABADOS 2011. 265.

¹²⁹² MALECZYŃSKI 1970. 59–69. Köszönet Slawek Zabaglonak a fordításért.

¹²⁹³ GLABER II. 4.

¹²⁹⁴ Arabische Berichte, 1927. 14. Georg Jakob 973-ra helyezte Ibrahim utazását, Labuda szerint azonban 965–966-ban utazhatott a córdobai kalifa megbízásából Nyugat-, Közép- és Kelet-Európába. Az arab földrajztudós, al-Qazwīnī szerint Ibrāhīm ibn Yakūb azonos a tortósai Ibrāhīm ibn Ahmed al-Turtūshī-vel. LABUDA 1990. 321–322. Lásd még CHARVÁT 2000. 98–99. Charvát a következő szerzőket említi, mint ibn Yakūb hagyományának fenntartóit: 11. századi al-Udhri és al-Bakri, 13. századi al-Quazwini és a 15. századi al-Himyari. A fent említett At-Tartusi is

leírásoknak: már Hérodotosznál is olvashatunk amazonokról.¹²⁹⁵ A róluk való kép kialakulásában szerepet játszhattak azok a hírek, amelyeket a steppei asszonyok harciasságáról hallottak a „civilizált” déli népek.¹²⁹⁶

Az északi égtájjal kapcsolatos antik toposzokat a vizsgált szerzők egyike sem használja fel mind, a példák mégis mutatják, hogy ókori szerzők fordulatai az ezredforduló szerzőinek műveibe is utat találtak.

Korszakokon átívelő közhely az elzárt népek előtörésének fordulata. Többnyire Nagy Sándor az a hős, aki kapukkal zárja el a vad népeket. Ez a fordulat már az első században kimutatható: Josephus Flaviusnál alánok jönnek át Nagy Sándor kapuin.¹²⁹⁷ Szent Jeromosnál (4. sz. vége) hunok törnek át a kapun; a 6. századi kaisareiai Prokopios perzsa háborúról írt könyvében is szól a kapukról. A 7. századi Fredegár krónikájában Hérakleios császár ereszt át népet a kapun át, hogy szaracén ellenségeivel szemben harcoljanak. Pseudo-Kallisthenés Kr. u. 300 körül Nagy Sándorról szóló mesészerű történetében írja, hogy Sándor elzárta Góg és Magóg népét.¹²⁹⁸

A 10. század második felének szerzői közül Liudprandál és Widukindnál olvashatunk az akadályokon való áttörés, átengedés fordulataról a magyar támadással kapcsolatban. Liudprad Antapodosisa szerint a magyarok akadályokkal (clusa) elzártan élnek. Arról nem szól ki zárta el őket, arról azonban igen, hogy Arnulf ráereszti a magyarokat Európára, hogy megnyerje őket szövetségesül Szvatoplukkal szemben. Elbeszélése szerint ezért dicstelen halállal hal meg a frank uralkodó.¹²⁹⁹

Widukind gestája a következőket közli: „Az avarok egyesek szerint a hunok amradékai.” Az avar az a nép, melyet – Widukind szertint – „most” magyaroknak /Ungarios/ „hívunk.” A szász gestaíró szerint Nagy Károly legyőzte, a Duna mögá

megemlékezik a nők városáról, amit a nyugati tenger egy szigetére helyez. Arabische Berichte 30–31. Egy elképzelés szerint a monda háttérben az áll, hogy félreértették Magdeburg nevét. Magdeburgot Adalbert életrajza (cap. 3.) Parthenopolis néven említi, és civitas virginum-ként, szüzek városaként fordítja. Más elgondolás szerint Finnországra (Kainulaiset) vonatkozó ki-fejezésből (Kwenland, Quänland) fejlődhetett ki a monda, germán népetimológia nyomán. Arabische Berichte, 30. 6. jegyzet.

¹²⁹⁵ HÉRODOTOSZ (1997) 2007. IV. 110–117. cap.

¹²⁹⁶ A Kr. e. 4-6. századi nők sírjaiból kerültek elő kardok, török, legalább egy női sírból nyílhegyek. Jeannine Davis-Kimball: *Warrior Women: An Archeologist's Search for History's Hidden Heroines*, New York, 2002. Hivatozza: GEARY 2006. 28. 85.; a *Historia Augusta* szerint, amikor Aurelianus császár 271-ben legyőzte a gótokat, a diadalmenetében tíz férfiruhás nőt vittek, akiket a gótok közt, harcolva fogtak el. A táblán azt írták róluk, hogy az amazonok népéből valók. GEARY 2006. 30.

¹²⁹⁷ FLAVIUS VII. könyv, 7. fejezet, 4. bekezdés, 517–518.

¹²⁹⁸ KRAUSZ 1898. 348–354.; CZEGLÉDY 3–20. Anonymus művében is megjelenik az a hagyomány, hogy Sándor elzárta Góg és Magóg népét (1. fej.) Anonymus Szkítia szomszédságába helyezi őket, de nem azonosítja velük a szkítákat, sem a magyarokat.

¹²⁹⁹ LIUDPRAND: *Antapodosis* I. 5. (319–320. o.) I. 13. (330. o.); I. 36. (341. o.),

üzte, és hatalmas fallal vette körül a magyarokat, így akadályozta meg őket szokásos népi támadásaikban.” Widukindnál is Arnulf az, aki kiengedte őket.¹³⁰⁰ Liudprand és Widukind írásaiban tehát Nagy Sándor neve nem szerepel mint népeket elzáró uralkodó, és vaskaput sem említene, írnak azonban akadályokról, falról, mely a félelmetesnek ábrázolt lovasnépet távol tartja. A pogányokkal szövetséget kötő uralkodót úgy jellemzik, mint aki kiereszti az akadályal elzárt népeket. A fentiek tükrében ez a fordulat is régi hagyományra tekint vissza.

A barbárnak számító népek becsméréseiben is tetten érhetünk közhelyeket. Ekkehard, Sankt Gallen szerzetese szerint a magyarok kutyaugatás szerű hangot hallatnak. Chabannes-i Adémar krónikájában a hispaniai szaracénok beszéde hasonlít kutyaugatáshoz.

Az emberevés fordulata ugyancsak közhelyszerű. Regino művében a magyarok emberi szívet esznek orvosság gyanánt. Mindez talán visszavezethető arra a hagyományra, amely a szkítákat vagy más északi népet tekint emberevőnek. Fleury Abbo Edmund, angolszász királyról írt művében a normannokat bélyegzi meg kannibalizmussal. Mivel a normannok északi nép, érthető, hogy olyan fordulattal becsméri őket a franciaországi szerző, amivel más – a hagyományban északinak számító – népet is jellemeztek. Görög kifejezéssel élve *antropophagus*oknak nevezik őket. A szóhasználat szintjén is megragadható tehát a Hérodotoszig visszavezethető toposz.¹³⁰¹ a normannokkal kapcsolatban Chabannes-i Adémar is megemlíti a kannibalizmust, ahogy ezt az Adémarról szóló fejezetben már említettem. Notger Labeo, más néven Német Notger (950–1022) Sankt Gallen-i szerzetes német nyelven fogalmazta át az 5–6. században élt Martianus Capella *De nuptiis Dhiologiae et mercurii* című művét. Ebben a szövegben Notger a szlávok egyik népcsoportját, a wilceket tartja emberevőknek.¹³⁰²

Toposzerű fordulatként értékelhetjük azokat az elbeszéléseket, amelyekben állat vezet egy emberi közösséget. Thietmar művében a szarvastehén vezette át

¹³⁰⁰ WIDUKINDUS Corbeius: a szász történet három könyve, ford. MAGYAR László András, Budapest 2009. XVII. XIX. (25. 26. o.)

¹³⁰¹ Vita Edmundi. „ex eis populi vescuntur humanis carnibus, qui ex facto Graeca apelatione Antropophagi vocantur.” Idézi ZETTEL 105.; HÉRODOTOSZ IV. 18. cap. 272.

¹³⁰² BRÜSKE 1955 7. 29. jegyzet. Notger: Macianus Capella II. 8.; Az emberevés toposza később is használataban maradt távoli, idegen népek bemutatásakor. 1064/1065-ben német zarándokok indulnak a Szentföldre, köztük a bambergi püspök is, és harcban keveredtek a szaracénokkal. Hersfeldi Lampert is beszámol az útról. A zarándokok előbb megadják magukat. A sejk enni akar a püspök húsából, mire az leüti. Az érett középkorban a gondolatokat ábrázolják emberevőként a nyugatiak. A kései középkorban Aeneas Silviusnál törökök és a svájciak azok, akik vért isznak és szívet esznek. KORTÜM 582.

a menekülő Nagy Károlyt a Majna gázlóján, Radulfus Glaber művében a cet vitte a hátán Szent Brendant és szerzetestársait.¹³⁰³

A keresztény világgal szemben támadóan fellépő népekről érthető módon toposzok segítségével festettek visszataszító képet a nyugati szerzők. Toposzokat azonban keresztény népek jellemzésére is használtak. Körmeny Tamás a nyugati magyarságképről írt cikkében három tényezőre mutat rá, melyek miatt a keresztény hitre tért magyarokkal szemben nem használtak toposzokat nyugati szerzők. Az első két érve ésszerűnek tűnik: a keresztény népek családjába tért magyarokat maguk közül valónak tekintették a nyugati szerzők, és kevésbé becsmérelték őket; ezen kívül jobban megismerték a magyarokat, ezért nem kellett őket toposzokkal jellemezni. Harmadik érve már vitathatóbb. Eszerint a konfliktusok leírásánál a korabeli szerzők szeretik az egyik felet igazságosként, a másikat az igazság ellenségeként feltüntetni. A források gyakran olyan állam területén születtek, amelylyel a magyarok konfliktusban álltak, így a szerzők gyakran a magyarokra osztották a negatív szerepet. „Az ilyen kútfők motívumrendszerét pedig elsősorban nem a korszak magyarságképe befolyásolta, hanem az a konkrét politikai cél, amelynek jegyében szerzőjük tollat ragadott.”¹³⁰⁴ Ezt a harmadik érvet a toposzok hiányára azért érzem vitathatónak, mert ha egy szerző politikai okból rossz színben akar feltüntetni egy népet, arra éppen a toposzok használata kínál kiváló lehetőséget.

Körmeny Tamás olyan német forrásokra hivatkozik, amelyek Orseolo Péter 1046-os megbuktatásáról szólnak. Reichenauai Hermann a „korábbi álnokságukra emlékező” magyarokról ír.¹³⁰⁵ Az Altaichi Évkönyv szerint Péter király országát „hitvány emberek elragadták”.¹³⁰⁶ Az álnokság, hitványság, hitszegés (*perfidia*) Aba Sámuel korára vonatkoztatva a fordulat arra utalhat, hogy a szerző szerint Péter uralmának megdöntésével a pogány kalandozók kora látszik visszatérni.¹³⁰⁷

Körmeny Tamás részletesebben idéz reichenauai Bernónak III. Henrikhez írt leveléből. Berno zsarnokként mutatja be Aba Sámuel.¹³⁰⁸ Valószínű, hogy a zsarnokként bemutatott uralkodó képébe is kerülnek közhelyszerű fordulatok. Magyarországi források közül hivatkozhatunk Szent Gellért *Deliberatio*-jára. Ahogyan Gellért a zsarnoktól való félelmet bemutatja, az emlékeztet Aba Sámuel korára, mások lehetségesnek tartják, hogy Orseolo Péter idejéről, esetleg mindkettejük

¹³⁰³ THIETMAR VII. 5.; GLABER II. 2.; Az utat mutató szarvasokról lásd MORAVCSIK 1914. 280–292., 333–338.; BERZE NAGY 1927. 65–80., 145–164.; HORVÁTH 1928. 22–56., 161–181.

¹³⁰⁴ KÖRMENDI 2009. 42.

¹³⁰⁵ MGH SS V. G. H. Pertz, Hannoverae, 1844. 126. „Ungarii, pristinae perfidiae memores”; ÁKÍF 224.; KÖRMENDI 2009. 42–43.

¹³⁰⁶ KÖRMENDI 2009. 43.

¹³⁰⁷ THIETMAR a normannok jellemzésére használja a *perfidia* szót. VII. 42–43.

¹³⁰⁸ KÖRMENDI 2009. 43.

koráról szól a szöveg.¹³⁰⁹ Szent István Intelmeinek ugyancsak hangsúlyos gondolata a király és a zsarnok szembeállítása: „A türelmes királyok uralkodnak, a türelmetlenek zsarnokoskodnak.”¹³¹⁰ Tanítja a bíraskodásról szóló 5. fejezet. A nem jámborsággal és kegyetlenséggel bemocskolt király ugyanis hiába tulajdonítja magának a király nevet, mert zsarnoknak kell hívni.¹³¹¹ a 10–11. század korából ide sorolható Merseburgi Thietmar krónikája, aki Sven dán királyt írja le zsarnokhoz hasonlóan.¹³¹² Radulfus Glaber a breton fejedelmet, Conant állítja be úgy, mint aki bitorolja a koronát. Gerber egyik levelében az itáliai zavaros viszonyok fölött búsulva úgyszintén megemlékezik a zsarnokságról.¹³¹³ Amikor tehát Aba Sámuelts zsarnoknak ábrázolja a nyugati szerző, olyan fordulatot használ rá, amit szokás volt bevetni az ellenszenves uralkodókkal szemben.¹³¹⁴ Amikor Berno Aba királyt nevezi a zsarnoknak, a közhelyszerű fordulat őrá személyesen vonatkozik.

A távoli vidéket egyaránt lehet eszményien szépnek, jónak és elképesztően vadnak, visszasztítóknak is ábrázolni. Harry Kühnel szerint a csodanépek szerepeltetése azt a célt is szolgálhatja, hogy a szerző a saját világát normálisként tudja láttatni.¹³¹⁵ Vizsgált szerzőink között szörnyekkel nem találkozunk. Liudprand ír ember-ről, aki farkassá tud változni. A kannibalizmus jelent szélsőségesen visszasztító vonást. Állati tulajdonságot tulajdonítanak embereknek, amikor kutyaugatónak nevezik őket. Thietmar az északi égtájat mutatja be zordnak és tasztítóknak. Ember és állat keverékekről azonban szerzőink nem beszéltek. Távoli népek eszményítése sem jellemző a szerzőinknél.

A vizsgált korszakból nézve régtől fogva kereszténynek számító népekkel szemben is használtak bántó toposzokat a keresztény szerzők. A görögöket Thietmar, Glaber és Adémar egyaránt celszövökként mutatják be, Liudprand is hangsúlyozza, hogy nem lehet bennük megbízni. Thietmarnál szöveg szerint is megfogalmazódik: a görögökre jellemző, hogy másokat becsapnak. A merseburgi krónikás idéz

¹³⁰⁹ *Deliberatio /Elmélkedések. 584/585–586/587. ÁKÍF 209–210.* Ford. Szegfű László; Gellért hasonló kifejezéssel él, mint amit legendája szerint a tolmácsnak mondott, amikor arra szólította fel, hogy fordítsa az Aba Sámuelhez intézett feddő szavait: „Az Isten féljétek, a királyt tiszteljétek!” a jó uralkodóról így ír: „Valójában csak az nevezhető igazán királynak, aki maga is Isten szolgája.” ÁKÍF 209.

¹³¹⁰ „Reges vero patientes Regnant, inpatientes autem tyrannizant.” *Intelmeik V. cap. 34.*

¹³¹¹ „Rex enim impietate et crudelitate faedatus in cassum sibi nomen uendicat Regis, quia tyrannus est dicendus.” *Intelmeik X. cap. 48.*

¹³¹² „... non rector, sed destructor” *THIETMAR VII. 36.*

¹³¹³ BALOGH 1930. 127–164. A zsarnokságról lásd 146–152., 149. 30. jegyzet.

¹³¹⁴ A zsarnokság gondolata azonban nem korlátozódik a 10–11. század korára. Salisbury János 1159-ben elkészült *Policraticus* című művében ugyancsak szembeállítja a jó királyt és a zsarnokot.

¹³¹⁵ KÜHNEL 419.

Vergiliustól. Thietmar ismerhette a trójai faló történetét, és ez is erősítette őt abbéli meggyőződésében, hogy a görögök ravasz emberek.¹³¹⁶

A görögök bemutatása mégsem mondható teljességgel közhelyszerűnek. Thietmar megtörtént eseményekről számol be, amikor a bizánci udvar palotaforradalmairól ír. Véleményének kialakításában tehát nem csak irodalmi ismeretei, hanem a korabeli eseményekről halott hírek is befolyásolták.

Cremonai Liudprand művét is érdemes felidézni ebben az összefüggésben. Ő VII. Konstantin udvarát az elmaradottabb vidékről érkező fiatal követ álmélkodásával mutatja be. Amikor azonban megletebb korában Niképhorosz Phókasz udvarában megaláztatásokban volt része, már visszataszító képet fest a bizánci udvarról. Mindezt egyrészt az magyarázza, hogy a hadjáratok gondját magán viselő Niképhorosz udvara kevésbé volt fényes, mint Konstantiné. Ezenkívül azonban az elszenvedett megaláztatások is befolyásolták Liudprandot az udvar és a császár bemutatásában. Elmondható tehát, hogy a személyes tapasztalatoknak, hallott híreknek szerepük volt abban, hogy a szerző felhasználta-e az adott népről való negatív közhelyeket, vagy átsiklott felettük.

Az olaszokat, latinokat, burgundokat Liudprand, Thietmar és Glaber egyaránt gyáváknak ábrázolja. Liudprand egyes itáliai városok lakóit megvesztegethetőknak tartja. Merseburg püspöke, Thietmar a római bírákról állítja ugyanezt.¹³¹⁷ A fenti három szerző közül Liudprand és maga is itáliai, Glaber járt a félszigeten. Thietmar véleményét személyes tapasztalatot ugyan nem szerezhetett a térségről, de ott járt emberektől hallott hírek meghatározhatták a véleményét.

Pozitív közhelyként értelmezendő az angolok neve. Beda Venerabilisnél olvasható, hogy Nagy Szent Gergely pápa az angyalokkal hozza összefüggésbe az angolok nevét. Merseburgi Thietmar, nyilván olvasmányai hatására ugyancsak lehetségesnek tartja, hogy a sziget lakói angyali arcuk miatt kaphatták az angli nevet.

A közhelyek, sztereotípiák segítik a világban való eligazodást, a valóság azonban többnyire változatosabb, mint ahogy az a közhelyekből következne. Az ezredeforduló szerzői előszeretettel alkalmaztak közhelyeket a távoli népek előnyös vagy hátrányos bemutatásánál. A hadjáratok, zarándoklatok, követjárások és más személyes kapcsolatok azonban lehetőséget adtak az idegen tapasztalat alapján történő, élményszerű ábrázolására. Az élményre épülő ábrázolást is áthatta azonban az ellen- és a rokonszenv, amint ezt Liudprand példája mutatta.

¹³¹⁶ Lippelt megállapítása szerint az Aeneis majdnem minden könyvéből idéz. LIPPELT 74.

¹³¹⁷ LIUDPRAND: Antapodosis V. 5. camerumiak, sploletumiak megvesztegethetők.; a burgundok falánkságáról Antapodosis III. 45.;

4. ÖSSZEGZÉS

„... a római világban és a tengerentúli vagy barbár tartományokban egyaránt sok minden végbement, ami, ha az emlékezetnek átadnák, igen hasznos volna az embereknek...”¹³¹⁸

A történelmi munka során források alapján képzeljük magunk elé a múltat.¹³¹⁹ Az ezredforduló korát vizsgálva felfigyelhetünk rá, hogy a német és francia területekről vaskos krónikák maradtak ránk, Kelet-Közép-Európa történelméről azonban jóval szerényebbek a belső forrás-adottságok. Erről a térségről is jobbára a „centrum” szerzőitől származnak a kortárs híradások: közéjük tartozik az általam vizsgált történetírók többsége. Glaber, a burgund szerzetes és Thietmar Merseburg püspöke egyaránt az utókornak akartak üzeni alkotásaikkal. Thietmar a szász királyokról és a merseburgi püspökségről tudósít. Glaber világtörténetet akart írni a számára közeli múltból, hogy az emberek okulására váljon. Műveikből azonban minden bizonnyal más is kikövetkeztethető, mint amit ők tudatosan tovább akartak adni. Merseburg püspöke, a burgund szerzetes és más hasonló szerzők munkáiból megtudhatjuk, mit vallottak magukénak a korbéli szerzők, és mit éreztek maguktól idegennek. Forrásaink nemcsak az eseményekről tájékoztatnak. Árulkodnak a korabeli ember gondolkodásáról is.

Az az időszak, amit áttekintésem során az olvasó megismerhetett – az első ezredforduló kora – képlékeny határok közt mozog. Megfogható kezdetet jelent azonban a korszakról való gondolkodáshoz, hogy a 10. század közepétől elcsitulnak a Nyugat-Európát sújtó magyar, szaracén, viking támadások, és új területek váltak a keresztény világ részévé. Könyvem első részében néven nevezhető személyek felfogását elemeztem, arra keresve választ meddig terjedt a látóköriük, mely népeket ismertek, mit tartottak magukénak és maguktól idegennek a korabeli szerzők. A könyv második részben általánosabb témákat jártam körül: az élet olyan területeit vizsgáltam, ahol idegenekkel találkozhatott a korszak embere. Az első részben elemzett négy szerző közül ketten szászok, ketten a Francia Királyság területén éltek. A szász Thietmar Merseburg püspöke volt, Querfurti Brúnó sok

¹³¹⁸ GLABER I. 1. „... tam in orbe Romano, quam in transmarinis seu barbaris prouinciis perplura deuenisse, quę, si memorię commendarentur, proficua nimium hominibus forent”

¹³¹⁹ Lásd ORMOS 23–26.

országot bejárt hittérítő. A „francia” Radulfus Glaber burgundiai monostorokban volt szerzetes, Chabannes-i Adémar pedig Aquitániában. A különböző nézőpontokból különböző önazonosságfajták bontakoznak ki. Foglaljuk össze, miben hasonlít, és miben különbözik a két szász és a Francia Királyság területén élt két szerző azonosságtudata és idegenfelfogása.

4.1. ROKONI ÉS LELKI KÖTETLÉKEK

Világi téren egyik lehetséges önazonosságot adó tényező a családhoz, nemzetséghez való ragaszkodás. Az elemzett szerzők közül ez a láthatatlan kötelék leginkább Merseburgi Thietmar művében fedezhető fel. Nemcsak szülei nevét jegyzi, de nagyszüleiét is, sőt, két dédapja nevét is megismerteti az olvasóval. A pusztá neveken kívül történeteket is elbeszél róluk. Megelevenedik két dédapja emléke, akik a lenzeni csatában estek el, felidézi édesapja álmát, és olvashatunk unokafivérének, Wernernek kalandjairól is. A családi összetartás figyelemre méltó példája, hogy amikor Werner nem kapja meg a neki ígért menyasszonyt, Thietmar fiverei segítenek neki elrabolni a leányt. A családi kötelék ugyancsak fontos kifejeződése, hogy Thietmar walbecki prépostként kihantoltatja a prépostság első előljárójának, Willigisnek földi maradványait, hogy fivére megholt feleségének testét a családi kolostorban helyezhesse nyugalomra.¹³²⁰

A többi szerző művében nem ennyire erős a családi kötelék szerepe. Querfurti Brúnó szüleiről is Thietmar művéből értesülünk. Brúnó ír ugyan Szent Adalbert családjáról, saját családi kötelékeit nem tartotta fontosnak ránk hagyományozni.

Radulfus Glaber mindössze annyit ír származásáról, hogy bűnben fogant. Szülei kilétét homályban hagyja. Nagybátyjáról, aki kolostorba adta őt, csak annyit árul el, hogy szerzetes volt. Chabannes-i Adémar azonban nemcsak szülei nevét jegyzi fel, de egyéb felmenőit is megemlíti. Nála tehát fontosabb szerepet kap a családi kötelék hangsúlyozása.

A vizsgált szerzők közül tehát Thietmar ír legtöbbet rokonságáról. Nagyhatalmú család sarja volt, így rendelkezhetett azzal az öntudattal, hogy viszonylag sokat eláruljon saját személyéről és családjá tagjairól. A szerzők származása közti különbség mellett a szerzők eltérő személyisége, érdeklődése is magyarázza, hogy ki mennyit ír a családjáról. A hittérítő Brúnót számára a lelki kapcsolat fontosabb lehetett, mint saját vér szerinti rokonsága. Glaber esetében a nem túl előkelő származás mellett a szerzetesi alázat is indokolhatja, hogy keveset írt vér szerinti elődeiről. A fenti források a korabeli családi kapcsolatokról is árulkodnak. Az

¹³²⁰ THIETMAR IV. 45.

egyházi pályára szánt gyermekek aránylag korán elkerülnek otthonról, és egyházi intézmény növendékei lesznek.

A vérszerinti kötelék lelki megfelelője a paptársakra, szerzetestársakra való emlékezés. Thietmar krónikája ezekre is bőven szolgáltat példát. Saját jótetteként tartja számon, hogy megemlékezik a megholtakról.¹³²¹ Glabernél sem hiányzik teljesen a szerzetestársakra való emlékezés, ám ő csak az előjárókat említi meg: Odilo apátot és Vulpiánói Vilmost, aki tanítója volt. Vilmosról életrajzot is készített Glaber. A vele egyenrangú szerzetestársak közül azonban nem említ senkit név szerint.

Querfurti Brúnó munkásságában igen fontos a lelki kötődés. Példaképeről, Adalbertről két életrajzot is készített. A Lengyelországban meggyilkolt öt remetéről írt élettörténet ugyancsak a lelki kötelék fontosságát példázza, hisz a remeték közül kettőt személyesen is ismert: János és Benedek szerzeteseket még Itáliában, Romuald remeteközösségében ismerte meg. Brúnó az ő személyükben olyan szerzetesekről ír, akik vele egyenrangúak.

Vallási szempontú közösségvállalás egyik formája a kolostorral vállalt mi-tudat. A fent említett rokon kapcsolatok nem kötődtek helyhez. A kolostor azonban földrajzi helyként köt össze – formál közösséggé – egy embercsoportot. Radulfus Glaber munkáiban hangsúlyos szerepet kapnak azok a monostorok, melyekben élete során megfordult. Az auxerre-i monostorról többes szám első személyben beszél, ami hangsúlyos kifejezése a mi-tudatnak.¹³²² Hatásos történeteket ír le auxerre-i és a cluny-i monostorokról, melyekkel a monostorok hírnevét öregbíti. Auxerre esetében ilyen II. Róbert király sikertelen ostroma a monostor ellen. Cluny dicsőségét növeli Mayolus apát fogságának története, akit tiszteletben tartanak az őt elfogó szaracénok. Ugyancsak Cluny tekintélyét öregbíti a remete elbeszélése, aki szerint Cluny felülmúlja a római világ monostorait a démonok hatalmából kiszabadított lelkek számában.¹³²³

A kolostorhoz való ragaszkodás bizonyos formában Thietmarnál is kimutatható. Ahogy fentebb említettem, családja prépostságot tartott fenn, ennek egy időben Thietmar állt az élén, majd féltestvére kapta meg ezt a beosztást.¹³²⁴ Thietmar művében azonban fontosabb szerepet kap a püspökség, melyhez tartozott.

Querfurti Brúnó életében ugyancsak volt kiemelt fontosságú monostor. Ez a római Szent Elek és Bonifác közösség. Példaképe, Szent Adalbert is eltöltött itt hosszabb időt, erről Brúnó be is számol Adalbertről írt életrajzában. Ő maga szintén megfordult ebben a monostorban. Másik fontos szerzetesközösség az életében a Szent Romuald által alapított pereumi remeteközösség. Ahogy fentebb

¹³²¹ THIETMAR IV. 75.

¹³²² GLABER V. 8.

¹³²³ GLABER V. 13.

¹³²⁴ THIETMAR II. 21., VI. 39–42., 43., 44., 45., VI. 47.

említettem, név szerint említi a közösség egyes tagjait, és megismerteti életükkel az olvasót.

Chabannes-i Adémar krónikájában ugyancsak a monostorok a meghatározók: a szerző az angoulême-i St. Cybard és a limoges-i St. Martialis monostor tagja volt. Ám ezek olyan intézmények, melyek püspöki városokban létesültek.

Az egyén vallási azonosságában fontos szerepet kaphattak azok a szentek, akiket az illető személy különösen tisztelt. Thietmar esetében ilyen Szent Lőrinc, a merseburgi püspökség védőszentje. Querfurti Brúnónál a Lőrinchez való ragaszkodás még erősebb, mint Thietmárnál, hiszen a 982-983-ban elszenvedett német kudarcokat Szent Lőrinc bosszújaként tünteti fel, amiért 982-ben feloszlatták a merseburgi püspökséget. Brúnó életében nagy szerepet kap egy kortárs szent, akit példaképének tekintett: Adalbert, Prága püspöke. Brúnó nemcsak tisztelője volt Adalbertnek, hanem követője is: hasonló életutat járt be, mint a cseh püspök, és élete is hasonló véget ért. Adémar önonazonosság-tudatában kiemelt szerep jut azon monostorok védőszentjeinek, ahol ő maga, Adémar megfordult. Eparchiusról, az angoulême-i monostor védőszentjéről rajzot is készített, amelyen saját önarcképét is megjelenítette.¹³²⁵ Még fontosabb az életében Limoges védőszentje, Martialis, aki egy késői hagyomány szerint Krisztus apostola volt. Adémar liturgikus szöveget készített, melyben apostoli tiszteletben részesíti a 3. században élt szentet. Pápai bullát, zsinati határozatot is hamisított, hogy Martialis apostolságát alátámassza.¹³²⁶ A kor embere számára tehát nemcsak „földi” kapcsolatok játszottak szerepet: az elhunytakért való imádság és az üdvözültek tisztelete is részét képezte a közösségtudatnak.

4.2. VALLÁSI ÖNAZONOSSÁG ÉS IDEGENSÉG

Mivel egyházi szerzők műveit vizsgáljuk, természetes, hogy mindegyiküknél fontos szerepet kap a kereszténység és a pogányság szembeállítás. A pogány vallások és a keresztény hittérítés bemutatására azonban különböző hangsúlyt fektetnek.

Querfurti Brúnó maga is hittérítő volt, írásai középpontjában is egy hittérítő, Szent Adalbert áll. Brúnó írásaiból részletesen megismerhetjük Adalbert életét, munkásságát, a lengyel földön élt öt remetét, és a szerző saját térítő útjait. Szembesülhetünk a térítés nehézségeivel, érzékelhetjük, mire kellett odafigyelni a térítőnek: nyelvtudás, idegenekhez hasonló külső (ruha, haj és szakállviselet fontossága). Brúnónak a látóköre is széles: a fekete magyarok, besenyők, balti törzsek közt egyaránt tevékenykedett, a svédek közé is küldött térítő püspököt, sőt a liuticsok

¹³²⁵ WOLFF 139–189. 155–156.; LANDES 110–111.

¹³²⁶ WOLFF 159–162.; LANDES 53–74.; LANDES 193., 217., 223., 228–250.

térítését is szorgalmazta. Brúnó figyelme a keresztény térítőkre terjed ki, a pogányok vallásáról alig ír le valamit. Feljegyzi a liuticsok istenének nevét, utal emberáldozataikra, iszonyodik attól, hogy II. Henrik király ezekkel a pogányokkal köt szövetséget. Részletesebben azonban nem ismerteti a liuticsok hitét, más pogány népek vallásáról – magyarokéről, besenyőkéről, poroszokéről, szaracénokéről – pedig még ennyit sem árul el.

Merseburgi Thietmar krónikájában nem mélyed ugyan bele egyes hittérítők életének ismertetésébe, mint Brúnó, de számos misszionáriust megismerhetünk a művéből. Észak felé tekintve beszámol Poppo alakjáról, aki a dánok között tűzpróbával tett tanúságot hitéről. Jóval többet ír ennél a szláv népek felé irányuló vállalkozásokról. Brúnóhoz hasonlóan ő is szól Adalbertről a későbbi magdeburgi érsekről, de Brúnóénál pontosabbak az ismeretei. Krónikájából megtudhatjuk, hogy Adalbert a trieri Szent Maximinus monostor szerzetese volt, és a ruszok közé ment téríteni – Brúnó ezzel szemben a poroszok közé viszi a hithirdetőt. A ruszok térítésével kapcsolatban megemlékezik egy másik német papról, Reinberről is. Röviden ugyan, de értesülhetünk Vojtech-Adalbert életéről, és magáról Querfurti Brúnóról is. Leírásai fontosak, hisz kortársként számol be az életükről. Thietmar földrajzi világnézetét jellemzi, hogy sem Adalbert, sem Brúnó esetében nem szól arról, hogy jártak volna Magyarországon. Günther remetének a liuticsok közé tervezett térítő útjáról is tud, Günther magyarországi látogatásairól azonban ugyancsak nem tesz említést. A merseburgi püspökség területén folyó térítésről szintén van mondanivalója a merseburgi püspököknek: megemlékezik püspökelődjéről, aki szláv szentélyeket pusztított el. Anekdotaszerűen elbeszéli, hogyan tanítja Merseburg első püspöke, Boso a *Kyrie eleison* imádságot a szlávoknak. Thietmar saját hittérítő tevékenységéről nem tudunk. A halottak éjszakai megjelenéséről azonban kifejezetten azért számol be, hogy a hitetlenek, főleg a szlávok számára igazolja: a halállal nincs mindennek vége.¹³²⁷ Ez a krónikarészlet tehát következtetni enged Thietmar térítő szándékára.

A vizsgált szerzők közül Thietmar számol be a legrészletesebben pogány népek vallásáról. A dánok szent helyéről, hiedelmükről, emberáldozataikról rövidebben ír. A szerző számára mindez a múltat jelenti, hiszen beszámolója szerint I. Henrik megtiltotta a pogány szertartások gyakorlását. Thietmar saját korának jelenségeként emlékezik meg a liuticsok szentélyéről, és szokásaikról. Leírásában ott van az ellenszenv, de fontosnak tartja, hogy az olvasó ezekről a dolgokról is értesüljön. A liutics vallás istenének a nevét szintén följegyzí.

A franciaországi szerzők – Glaber és Adémar – műveit tanulmányozva elmondható, hogy az észak- és kelet-európai hittérítés szinte teljesen kiesik a látókörükből.

¹³²⁷ THIETMAR I. 11–12-ben ír visszatérő holtakról, 13-ban is említ fényjelenséget, halottak beszélgetését. A 14-ben említi a szlávokat, Nagy Szent Gergely Dialógusai alapján elmélkedik a lélek fajtáiról (angyalok: nincs testük; embernek testével együtt lelke is van, a test halála után a lelke halhatatlan: az állatnak a testével együtt a lelke is meghal).

Mindketten ismerik azonban Adalbert munkásságát. Glaber a prágai püspök vértanúságát leírva olyan elemről is hírt ad, melyről a többi Adalbert-életrajz nem beszél: Adalbert ki akarja vágatni a poroszok számára szent fát. Chabannes-i Adémar Adalberten kívül Brúnóról is tud, igaz művében három Brúnó alakja is keveredik. Adémar tájékozottsága a kelet-európai térítésről feltehetően azokról a hírcsatornákról tanúskodik, melyek a Kijevi Ruszon és a mediterrán térségen keresztül vezettek Dél-Franciaországba. A muzulmán hitről Glaber művében villan fel némi ismeret: feljegyzi Mohamed nevét, hírt ad róla, hogy a szaracénok is tisztelik a Bibliát, mert hitük szerint a próféták Mohamedre értelmezik, amit a próféták Krisztusról jövendöltek.

Az összehasonlításból látszik, hogy a vizsgált szerzők közül a hittérítés tekintetében is Merseburgi Thietmar a legtájékozottabb: a legtöbb hittérítőt ő ismeri. Querfurti Brúnó kevesebb hithirdetőről számol be, ám az ő ismeretei mélyebbek, hiszen személyes tapasztalatból is meríthetett. A szászországi szerzők közelebb éltek az északi és keleti pogányokhoz, érthető, hogy a térítésről ők többet írnak, mint a franciaországi szerzők. Adalbert számít a legismertebb térítőnek: ő róla a burgund Glaber és az aquitániai Adémar is tudnak.

A térítés során alkalmazott erőszak több ponton is felbukkan a vizsgált szerzőknél. Thietmar szerint I. Henrik megtiltja a dánoknak pogány szokásaik gyakorlását. A merseburgi püspök elpusztítja a szlávok szentélyeit. Olvashattuk, hogy Adalbert ki akarta vágatni a poroszok fáját. Ezekben az esetekben nem a keresztény hitre való átkényszerítésről van szó, hanem a pogány vallás gyakorlásának gátlásáról, tilalmáról. A pogányok embert is áldoztak, érthető, hogy a keresztény hatalmasok ez ellen felléptek. Brúnónak II. Henrikhez írt levelében másfajta erőszak lehetősége mutatkozik. Brúnó arról ír, hogy a liuticsokat be kell kényszeríteni az Egyházba. Arról lehet itt szó, hogy a liuticsok hitehagyóknak minősültek, ellenségesen léptek föl a keresztényekkel szemben, velük szemben tehát a kor felfogása szerint lehetett erőszakot alkalmazni.

A részletesebben vizsgált négy szerző közül Thietmar az, aki saját népének pogány múltját is felváltja. Megemlíti a szászok régi szent fáját, Irminsult. Irminsul tisztelőit régieknek nevezi, nem pedig ősöknek. Azt sem mondja, hogy szászok. A pogány múlttal tehát nem vállal közösséget. Glaber és Brúnó azonban ennyit sem írnak a népük pogány múltjáról.

4.3. NÉPEK ÉS ORSZÁGOK

A világi jellegű azonosságvállalás terén vizsgálendő, hogy milyen népcsoportokkal és politikai egységekkel vállal közösséget a szerző.

A merseburgi püspök szeretettel ír hazájáról, Szászországról. Megjegyzi II. Henrik császárról, hogy gyakran nevezte Szászországot „*paradicsomi virágoskertnek, annak minden biztonságával és gazdagságával*”.¹³²⁸ Bizonyos formában az egységes németiség tudata is létezik nála. Helyenként megvetéssel ír ugyan a bajorokról és a svábokról, amikor azonban külső ellenséggel kerülnek szembe, már közösséget vállal velük. Mieinknek nevezi a magyarok ellen harcoló Mihály, regensburgi püspök seregét, mely minden bizonnyal bajorokból állt.¹³²⁹ A szaracénok fegyvereitől Itáliában elesett német harcosokról gyászoló mondatokban emlékezik meg.¹³³⁰ A szűkebb haza szeretetén túl tehát a tágabb haza, a Német Birodalom népeivel való közösségvállalás is megvan Thietmar művében.

Querfurti Brúnó Szászország szülötte, akárcsak Thietmar, de szűkebb hazájának jelentőségét nem hangsúlyozza ki annyira, mint a merseburgi püspök. Nála inkább az egységes teuton – német – tudat tapintható ki. Brúnó Magdeburgot teuton metropoliszként említi, nem pedig szász városként. A szász térség jelentősége mindössze akkor tűnik fel nála, amikor II. Henriket szász királynak nevezi.

Radulfus Glabernél és Chabannes-i Adémarnál sem találunk olyan szeretetteljes megnyilatkozást a szűkebb hazáról, mint Thietmarnál. Náluk monostorhoz való ragaszkodás erősebb a világi köteleknél. Glaber sokat ír a burgundiai térségről, de nem vállal vele kifejezetten közösséget, és nem hangsúlyozza ki a jelentőségét a Francia Királysággal szemben. A burgundiai szerzetes leírja ugyan Gallia határait, ám különösebb közösségvállalás, mi-tudat nem domborodik ki nála a galliaiak iránt. Közösséget vállal azonban olyan térséggel, melybe a német és francia térség egyaránt beletartozik: ez a tengeren inneni világ.¹³³¹ Glaber művének más pontjain is kidomborodik a nosztalgia az egykori római világgal szemben, ami szétesett. Mindezt az is magyarázhatja, hogy Glaber a cluny-i szellemiség hatása alatt állt. Cluny fontosnak tartotta a pápaság fennhatóságát, ez a szellemiség pedig népek, birodalmak fölé emelkedik.

Adémarnál más a helyzet, mint Glabernél. Külön aquitán nemzetet szerepeltet, ír a frankok és aquitánok közti háborúról, V. Vilmost Aquitánia urát királynak nevezi, és császári magasságba emeli. Mindezzel Aquitánia jelentőségét is kihangsúlyozza a Francia Királyságban belül.

Thietmarnál és Adémarnál tehát egyaránt jelen van a tágabb hazán belül levő kisebb térségek közti ellentét, Thietmarnál szeretetteljes fordulattal megerősítve, Adémarnál anélkül. Querfurti Brúnó művére a szűkebb térséggel való közösségvállalás nem jellemző: nála a német terület egységesen Germania-ként, van jelen.

¹³²⁸ THIETMAR VI.10

¹³²⁹ THIETMAR II. 27.

¹³³⁰ THIETMAR III. 20.

¹³³¹ GLABER I. 1. „Isti igitur duo in nostro citramarino orbe tunc christianissimi atque premaximi habebantur”

Törzsekre utaló szó helyett a teuton kifejezést használja. Hogy Brúnó inkább teuton városról beszél, talán azzal magyarázható, hogy sokat járt külföldön, és kívülről nézve a németiséget, erősebben kialakult nála a különböző német népcsoportok hasonlóságának, összetartozó voltának tudata.¹³³²

Thietmarnál és Brúnónál a tágabb haza, a német terület szeretetre méltó térségként tűnik föl Itáliával szemben. Thietmar szerint az „ő” – tehát az itáliaiak – levegője „nem nekünk” – tehát nem a németeknek – való. Amikor II. Henrik hazatérését leírja, Itáliával szembeállítja a vidámnak mondott német területet.¹³³³ Brúnónál III. Ottó politikája kapcsán jelenik meg hasonló szembeállítás. Helyteleníti, hogy a császár Itália kedvéért elhagyta a szeretetreméltó Germániát. Adémar elbeszélésében másként tűnik fel az ő tágabb hazája – Gallia – és Róma viszonya. Elbeszélésében a római papok énekművészete előrébb valónak tűnik fel, mint a galliaiaké, mert a rómaiak őrizték meg jobban Nagy Szent Gergely örökségét. Róma szellemi fölényét domborítja ki tehát Gallia fölött. A néphez, királysághoz való ragaszkodásnál eszerint Adémar számára fontosabb a tudomány, a művészet tisztaságához való hűség. Hozzá kell tennünk: ez a művészet keresztény.¹³³⁴ Róma vallási jelentőségét Brúnó és Thietmar is elismerik.

Mivel magyarázható, hogy a két német szerzőnél erősebb a tágabb hazához, Németországhoz való kötődés, mint a két galliai szerzetesnél a Francia Királysághoz való ragaszkodás? Az ezredforduló német uralkodói egységesebb birodalmat mondhattak magukénak, mint a korabeli francia királyok. Thietmar és Brúnó ezen felül egyaránt abból a szűkebb térségből – Szászországból – származott, mely a Német Birodalmon belül kiemelt szerepet játszott. Ezen kívül személyes kapcsolatban is álltak az uralkodóval. Adémar és Glaber a központi területtől távol, Aquitániában és Burgundiában, monostorokban éltek. Ezzel magyarázható, hogy náluk kevésbé jelenik meg a királyság egységének érzete.

Az idegenségnek fokozatai vannak. Rámutattam már arra, hogy Thietmar idegenkedik ugyan a bajoroktól és sváboktól, a külső ellenséggel szemben azonban velük is közösséget vállal. A Német Birodalmon kívüli népek tekintetében pozitívan ítéli meg azokat, akik a kereszténységhez közel állnak, de az is fontos szempont nála, hogy a szászokkal milyen viszonyban van egy nép vagy egy uralkodó. Amikor a lengyelek zord szokásairól ír, visszatetsző képet fest róluk: úgy kell őket kormányozni, mint a csökönyös szamarat. A pogány liuticsokkal való szembeállítás során azonban már a lengyelek tűnnek fel jobb színben, noha a liuticsok II. Henrik német király oldalán küzdenek Vitéz Boleszláv lengyel uralkodó ellen. A vallási

¹³³² GÖRICH 25.

¹³³³ THIETMAR: VII.2. „nostrae regionis addidit serenitas, quia aeris huius et habitatorum qualitates nostris non concordant partibus.”

¹³³⁴ ADÉMAR II. 8.

kötélék tehát fontosabb a szász püspök számára, mint a politikai érdek. Thietmar látóköréről elmondható, hogy a keleti és északi területeket ismeri jobban. Krónikája a korabeli lengyel, cseh, Kijevi Rusz történelemnek alapvető forrása. A szláv népcsoportokhoz képest a magyarokról viszonylag keveset ír Thietmar, a magyar történelem számára azonban ezek a híradások is igen fontosak. Az Itáliába vezetett német hadjáratok révén a déli térségről is tájékozott a merseburgi püspök. Angliát Ottó királyfi angol felesége, Edit révén, másrészt egy háború, a dán megszállás révén hozza szóba. Ír Kilián hittérítőről és Columban zarándokokról is, az utóbbi Írországból származhatott. A francia területekről igen kevés a mondanivalója, Hispániáról pedig teljesen hallgat. Thietmar összességében meglehetősen széles látókörűnek mondható. Európa szinte minden népe megjelenik művében a Brit-szigetektől Kijevig, Skandináviától Dél-Itáliáig.

A merseburgi püspökhöz hasonlóan Querfurti Brúnó is inkább a Németországtól keletre eső területeket ismeri. Őt nem a politikai és családi kapcsolatok kötik ezekhez a területekhez, hanem a hittérítői munka. II. Henrik liutics szövetségét és a lengyel Boleszláv ellen irányuló politikáját teljességgel helyteleníti. Amikor politika dolgában tanácsot ad a királynak, az vezeti szívéét és tollát, hogy a hittérítés szempontjából mit tart előnyösnek. Hispánia az ő látóköréből is kiesett, és Thietmarral ellentétben Angliáról sem ír. A Francia Királysághoz sorolható – nyugati térségről Thietmar és Brúnó egyaránt keveset szólnak.

A Francia Királyság területén élő Glaber és Adémar magától értetődően többet foglalkozik a nyugati területekkel. Adémarnál Írország is megjelenik. A német szerzőkkel ellentétben Glaber és Adémar nagyobb hangsúlyt fektetnek a mediterrán térségre is. Mindketten írnak a „babiloni” uralkodóról, aki lerombolta a jeruzsálemi Szent Sír templomot. Az uralkodó Al-Hakim egyiptomi kalifával azonosítható. Európában a zsidókat tartották kalifa felbujtójának, és Orléans térségében zsidóüldözés robbant ki.

A zsidók megítélése Thietmarnál a leginkább kedvező. Szóba hozza ugyan rabszolga-kereskedelemben való részvételüket, mely rossz fényt vet rájuk. Ír azonban Calonimusról is, aki a Colonna hegyfoknál vívott csatában megmentette II. Ottó császár életét. A magdeburgi érsek temetésének jelenetében olyannak tünteti fel őket, mint akik támogatásra szorulnak. Brúnó művében szintén szóba kerül a rabszolga-kereskedelem. Glabernél és Adémarnál az a pletyka vet rossz fényt a zsidókra, amely szerint ők bujtatták volna fel a „babiloni herceget”, vagyis az egyiptomi kalifát a Szent Sír templomának lerombolására. Glabernél megjelenik az a meggyőződés is, hogy a világ végén megtérnek Krisztushoz. Adémar is ír zsidóüldözésről, megbecsüléssel ír azonban egy apátról, akiről műve egyik átdolgozása azt is tudatja, hogy zsidó vallásból tért meg. Akik tehát keresztény hitre tértek, viszonylag magas egyházi méltóságot is elérhettek.

Glaber művében figyelemre méltó az égtájak sajátos megítélése. A kelet nem teljesen pozitív nála, hisz ott jön el az Antikrisztus. Nyugaton és északon szerinte

azért terjedt el jobban a keresztény hit, mert a megfeszített Krisztus nyugatra nézett, és észak felé nyúlt ki a jobb keze. Ez a szemlélet tehát pozitív színben tünteti fel a nyugatot és az északot. Merseburgi Thietmar szerint nyugaton nem csak a nap nyugszik el, hanem kölcsönös szeretet is, ő tehát krónikájának ezen a helyén elmarasztalóan ír erről az égtájról.

Kristó Gyula nyomán elmondhatjuk: nemzettudatról akkor beszélhetünk, ha jelen van az idegennel szembeni ellenérzés, a dicső múlt és az állam összekötő szerepe, valamint egy adott területhez, a hazához való hűség. Vizsgált szerzőinknél ezek tényezők inkább csak nyomokban fedezhetők fel, mégis felfedezhetők a nemzettudat kialakulása irányába mutató jelek. Thietmar és Brúnó képesek egységben látni a németiséget, a szász Thietmar külső ellenséggel szemben képes közösséget vállalni más népet népcsoportokkal. Inkább a közeli múltra összehozták, I. Ottó kora az aranykor számára, a távoli múlt a századok esetében villan fel nála. Vizsgált szerzőink közül Adémar ír ugyan a frankok ősi múltjáról, ám egy korábbi forrás szövegét emeli át saját művébe. Saját fogalmazásában már jobbára saját korának aquitán térségről szól. Azok a monostorok, püspöki városok kapnak nagyobb hangsúlyt nála, ahol szerzetesként élt. A monostorok szerepe domborodik Glabernél is. A francia nemzettudat kialakulását a kutatás előbbre teszi, mint a németét.¹³³⁵ A 10–11. században azonban a vizsgált két szász szerzőnél erősebb a német összetartozás tudata, mint a vizsgált két galliai szerzetesnél.

4.4. TALÁLKOZÁS AZ IDEGENNEL HARCOK SORÁN

Az idegennel való találkozás végletes formája a háború. A támadóktól való rettegettség könyörgésekben is kifejezésre jutott. Normanntól és magyaroktól való félelmet tükröző imára egyaránt van példa 9–10. századi forrásokban. Maradt fenn olyan könyörgés is, melyből a szaracénoktól való félelemre lehet következtetni. Tanulságos, hogy nem mindegyik könyörgés tartotta fontosnak nevesíteni azt a támadó népcsoportot, amelytől féltek. Láthattuk, hogy a magyarokkal és a normannokkal kapcsolatban egyaránt létezik könyörgés, mely napjainkban közismertnek számít, korabeli forrásokban azonban nem maradt fenn. Az „A sagittis Ungarorum libera nos domine” litániaszerű imádság jelen tudásom szerint Horvát István 1844-ben megjelent művében bukkan fel először.

A csatakiáltások, csaták előtti könyörgések is megemlíthetők az önazonosság vizsgálata során, hiszen segélykérő szerepükön túl arra is alkalmasak voltak,

¹³³⁵ A középkori francia összetartozás-tudatban szerepe volt a Trójából való eredet tudatának, Szent Dénes tiszteletének és a felkent király összekötő szerepének. KRISTÓ 1997. 108.; EHLERS 1980. 571–575.

hogy összefogják a csapatot. Láthattuk, hogy a Kyrie eleison népszerű röpima volt a 10–11. században. Pogányok elleni harc előtt is imádkozták, de keresztények közti viszály során is felharsant. Thietmar krónikájában rámutathatunk olyan harci eseményekre, amelyekben nem tisztán könyörgésként hangzik fel a Kyrie eleison, hanem egy másik csapattestnek jelez így egy harcos vagy harcosok. Felvettem annak lehetőségét, hogy esetleg Szt. László és Salamon nomádok elleni csatájában is felharsanhatott a Kyrie eleison, talán ezért kaphatta a csata helyszíne a Kerlés nevet.

Főképp Thietmar krónikája kapcsán mutattam rá arra, hogy amikor távoli vidékekről ír, nemegyszer hadjáratok elbeszélése kapcsán tette ezt. A messzi tájakról hazatért harcosok ismereteket hoztak magukkal Kijevről, Itáliáról, amit a krónikás püspök felhasználhatott munkája során. Egy-egy hadi esemény emléke különféleképp őrződhetett meg az utókor emlékezetében. Ezt példázza Mihály püspök és a magyar harcosok csatájának története. Thietmar Németország keleti területén vívott ütközetben szerepelteti Regensburg püspökét, Regensburgi Arnold és a 16. sz. elején alkotó Aventinus pedig az augsburgi csatában.

Az idegennel való harcos találkozás kapcsán a békéről való gondolkodásról is érdemes szólni. A keresztény szerzők műveiben több esetben is megjelenik, hogy a főhős vagy főhősök vér nélkül aratnak győzelmet az ellenség fölött. Megemlíten-dő ezek közt Szt. Gerald életírása, amit Odo, cluny-i apát készített. Querfurti Brúnó és Glaber egyaránt rosszallják a keresztények közötti háborút. Glaber azonban a pogányok ellen megengedhetőnek tartja ezt az eszközt, ha a rend helyreállításáról van szó. Brúnó elítéli II. Ottó szaracénok elleni háborúját, mert nem a vallás, hanem a területszerzés miatt indították. A pogányok térítése esetében alaposabb vizsgálatot kíván az álláspontja. Helyteleníti, hogy a fekete magyarok közül néme-lyeket megvakítottak. Ez arra utal, hogy a békés térítés híve. II. Henriket ugyanak-kor arra biztatja, hogy Boleszlávval szövetségben kényszerítse belépni az Egyház-ba a liuticsokat. A kényszert magyarázhatja, hogy a liuticsok ellenségesen léptek fel a keresztényekkel szemben, hitehagyóknak számítottak. Pozitívan ír Boleszláv tervéről is, mely a poroszok megtérítését támogatta volna. Itt talán arról van szó, hogy lehetővé tették volna a keresztény hittérítők működését.

Érdemesnek tartottam vizsgálni a vikingek és az amerikai kontinens bennszü-lötteinek találkozásáról szóló skandináv hősmondákat is. Ezekben a keresztény-ségtől épphogy megérintett, de európai nép, valamint Európától és a keresztény-ségtől teljesen távoli népcsoport találkozásáról olvashatunk. Kialakulóban volt köztük a cserekereskedés, ám a bizalmatlanság hamar összecsapáshoz vezetett. Az őslakosok harciassága nagy szerepet játszhatott abban, hogy a vikingek nem maradtak tartósan Vinlandon.

A fegyveres idegennel való találkozás esetei példázzák, hogy a félelmetes ellenfélből – ha nem is mindig -, de számos esetben szövetséges, sőt hittestvér lett. A megtérés és az európai kultúrába való beilleszkedés útját járták végig

a normannok és a magyarok. A pogány liuticsok csupán szövetségeseivé váltak II. Henrik királynak, éppen a német szövetség tette lehetővé, hogy megőrizték és tovább erősítsék pogány különállásukat. Vinlandon az együttműködés kezdetétéről szól ugyan a skandináv forrás a vikingek és az őslakók között, ám ez az együttműködés hamvába holt.

4.5. AZ IDEGENNEL VALÓ TALÁLKOZÁS VALLÁSI OLDALA

Külön fejezetben tekintetem át az eltérő vallások, különböző vallási szokások találkozásáról szóló forrásrészeket. A kereszténység elfogadásának egyik korai lépőcsőfoka a pogányok körében a keresztény szent iránt tanúsított tisztelet. Számos elbeszélésben találkozunk azzal a fordulattal, hogy a támadóan fellépő fegyveres tiszteletet nyilvánít a számára idegen vallást képviselő szent iránt. Ide sorolható Glaber elbeszélése a cluny-i apát és a szaracénok találkozásáról. Ide illik Thietmar leírása a skandináv vezérről, Thurkilról, aki sikertelenül bár, de megpróbálta megmenteni társai kezéből canterbury-i érsekét. Ezekben az elbeszélésekben a támadók a keresztények által lakott térségbe hatolnak be, és ott találkoznak keresztény pappal. Querfurti Brúnó ezzel szemben a besenyők között él át hasonló élményt: beszámolója szerint a besenyők megtámadják ugyan őket, de csodás jel hatására nem ártanak nekik.

A hittérítői munka sikeréhez szükséges volt, hogy a hithirdető meg tudja magát értetni a néppel. Brúnónak az öt remetéről szóló műve szerint a misszionáriusok tanulják leendő híveik nyelvét. Adalbert a poroszok közti misszió nehézsége után azért gondolt a liuticsok közti térítésre, mert az ő nyelvüket ismeri. A szavak meggyőző erején, az érveken túl azonban a jelképek ereje is hatással tudott lenni a leendő hívekre. Korszakunkból ezt példázza a rusz hírszerzők tapasztalata a konstantinápolyi templomban. A hittérítőknek pogány valláshoz való viszonyulását több esetben az is jellemezte, hogy a pogány vallásból átvettek olyan elemeket, melyek a kereszténységbe is beépíthetők voltak. Ez megkönnyítette az áttérést a pogányok számára.

A kereszténységre való tényleges áttérést átmeneti időszak előzte meg. Olvashattunk olyan uralkodókról, akik a keresztény hitnek és a régi pogány vallásnak egyaránt hódoltak. Jó Hákon norvég király a 10. század közepén keresztény volt ugyan, ám a környezetében levő pogány urak megalkuvásra kényszerítették. Thietmar krónikájából tudjuk, hogy a magyar fejedelem a mindenható Istennek és a pogány isteneknek is áldozott. A köztudatban elterjedt fordulat, hogy Géza „két istennek áldozott” jelenlegi tudásom szerint Jókai novellájában bukkan fel először. A torzulásnak Thietmar krónikájában valóban meglevő kettősség mellett az

képezhette az alapját, hogy 18–19. századi vélemény szerint a pogány magyarok is egyistenhívők voltak.

A megtérés folyamatát, visszaesések, pogánylázadások nehezítették. Ezekben a vallási alap mellett egyéb gazdasági, társadalmi, politikai szempontok is szerepet játszottak. Figyelemre méltónak tartom az elbai szlávok és magyarok összehasonlítását: mindkét térség keresztény hatalmak közé ékelődött. A liuticsok sikeres pogánylázadása után a 12. századig meg tudták őrizni pogány önazonosságukat, ám utána a német hódítás során népi önállóságukat is elveszítették. A magyarságra is bizonyára hasonló sors várhatott volna a kereszténységre való áttérés nélkül.

A pogánysággal szemben természetesen határolódnak el a keresztény szerzők. Saját népük pogány múltjától szintén elhatárolódnak, hiszen az ezredforduló idején még túl közeli az adott népek történetíróinál a pogány múlt emléke. A két szellemiséget figyelemre méltóan állítja szembe a „kettős honszerzés” mondanévközlés, mely St. Quentin Dudo normannokról írt történetében szerepel, de a magyar mondavilágban is helyet kapott.

A keresztény világon belüli különbségekre figyelhetünk fel az eltérő böjti fegyelmét vizsgálva. Vitéz Boleszláv Lengyelországában nem hamvazószerdán, hanem hetekkel korábban, Septuagesima vasárnapjától kezdődött a hústiltalom. A század végén, Szent László törvénye hamvazószerda előtti hétfőtől tiltja a hús fogyasztását. Ez a törvény nemcsak a latin kereszténység világiakra vonatkozó fegyelmétől tért el, de a görög böjt rendjétől is. Michałowski lengyel történésszel rámutathatunk arra, hogy a sajátos böjti szokás összetarthatta egy ország népét, és elkülöníthette őket másoktól.

Az idegenről való gondolkodással helyenként végítéletvárásról szóló szövegek is összekapcsolódnak. Az úgynevezett Dado-levél tanúsága szerint a 10. elején voltak, akik a magyar „kalandozókat” vélték Góg és Magóg népének. Az elbai szlávok 1018-ban végbement pogánymozgalmáról írva Thietmar szükségét érezte arra inteni olvasóit: ne gondolják azt, hogy az ítélet már küszöbön áll, ne várják túlságosan a szigorú ítéletet, és arra figyelmeztet, hogy mindig készen kell állni a végre. A jeruzsálemi Szent Sír templomának 1009-ben lerombolása ugyancsak felidézhetett világvégéfélmeket.

Az idegenség érzete nemcsak egy másik népcsoporttal szemben jelentkezhetett. Arra is találunk példát, hogy a földi életet értékeli száműzetésként az ezredforduló korabeli szerző. Ebben az esetben a halált fogja fel úgy, mint a mennyei hazába való megérkezést.

A 9–11. század során megfigyelhető az a folyamat, ahogy pogány népek fokozatosan a kereszténység részeivé válnak. A megismerési folyamat kezdetén az ellenséges és barátságos hozzáállásra egyaránt akad példa. Amikor a pogányok keresztény területen portyáznak, nem mindig bánnak kíméletesen a papokkal, apácákkal sem. Arra is találunk azonban példát, hogy bizonyos esetekben tisztelettel viszonyulnak a számukra idegen vallás szentje iránt. A pogány magatartását

kettősség jellemezte a kereszténységgel szemben. A poroszok mereven elutasították a hittérítőket, féltékenyen őrizve saját vallásukat. Ugyanakkor a skandinávokra és magyarokra inkább az volt a jellemző, hogy beépítettek a maguk rendszerébe keresztény elemeket. Amikor a hittérítők azzal az igénnyel léptek föl, hogy kizárólagossá tegyék a keresztény vallást, már nagyobb nehézségbe ütköztek. Az államhatalommal összefonódó erőszakos valamint a békés térítés hatására azonban Kelet- és Észak-Európa is részévé vált a keresztény világnak.

4.6. HAZAI ÉS IDEGEN HÖLGYEK

Távoli országok, dinasztiaiak közti kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás eszköze volt a házasságkötés. A menyasszony és kísérete új szokásokat, híreket hozhatott magával a távoli hazából. Érdemesnek tartottam tehát megvizsgálni, hogyan írnak korabeli szerzők a „saját” hazájukból való és az idegenből jött vagy idegenben élő hölgyekről. Vizsgált szerzőink elsősorban nem az alapján dicsérték meg vagy marasztaltak el hölgyeket, hogy azok külföldről származtak vagy hazainak számítottak. Inkább az erkölcsi szempontok voltak meghatározók. Thietmar nemcsak Belekneginit és a görög császárnét mutatja be elmarasztalóan, hanem Balderich gróf feleségét is, aki a német birodalmon belül él, ráadásul szász származású. Querfurti Brúnó az általa megemléltett három külföldi hölgy közül dicsérő szavakkal illeti Adalbert anyját, egy cseh asszonyt. Teophanút és a magyar fejedelemnőt pozitív és negatív jellemzőkkel egyaránt illeti, bár a magyar fejedelemnőről inkább az elmarasztalás, Theophanuról inkább az elismerés hangján szól. Brúnó művében a földrajzi térségek nőalakként való érzékeltetése is figyelemre méltó.

4.7. IDEGENEK AZ URALKODÓ SZOLGÁLATÁBAN

A menyasszonyokon kívül másféle idegenek is érkeztek az uralkodók udvarába. A jövevényeket nemcsak a vallás és az emberség kedvéért segítették a fejedelmek, hanem azért is, mert hasznot hajtottak. Erre a hasznosságra a korabeli politikaelméleti szövegek közül tudomásom szerint csak az Intelmek utal. Ezzel együtt nemcsak Szent István királyságában találunk példát jövevények alkalmazására, hanem a korabeli cseh, lengyel és Kijevi Rusz államban, a Córdobai Kalifátusban és Bizáncban is. A lengyel példák közt bűnözőt is találunk, akinek menekülnie kellett régi hazájából, a német területről.

Felvethető a kérdés, milyen mennyiségben és milyen eloszlásban lehettek jelen jövevények Szent István királyságában. Ennek kapcsán az a kérdés is felvetődhet,

mit jelenthet az Intelmek 6. fejezetének regnum szava. A vallási szövegpárhuzamok alapján a regnum korabeli megfelelője a magyar nyelvben valószínűleg ország (ország) lehetett. A korabeli gondolkodásban a királyi hatalom, királyi udvar, királyság és ország jelentések bizonyára nem váltak el annyira élesen, mint amennyire ma elválasztjuk őket. István törvénye alapján azt mondhatjuk, jövevények nemcsak a király szolgálatában állhattak, hanem más előkelők környezetében is. A király szolgálatában álló idegenek sem korlátozódtak a király közvetlen közelére, hanem többen közülük az ország különböző pontjain viseltek hivatalt. A magyarországi jövevények valószínűleg többen lehettek, mint ahogy ezt Mályusz elmélete alapján gondolhatnánk. A 6. fejezet mondanivalójával összekapcsolható a 8. caput. Ez utóbbi arra mutathat rá, hogy az egyes népcsoportokat a maguk szokásai szerint kell kormányozni.

4.8. NYELVTUDÁS

Az idegennel való találkozásnál fontos szerepet kap a nyelvismeret. A hittérítéssel foglalkozó fejezetben kitértem arra, hogyan hidalták át a nyelvi különbségeket a hittérítők. Külön fejezetben tárgyalom a világiak nyelvtudását.

A vizsgált forrásokban leginkább uralkodók és előkelők nyelvtudásáról esett szó, hisz a szerzők elsősorban rájuk fordítottak figyelmet. Hozhatók azonban példák közemberek nyelvtudására is. A példák többnyire pozitívak, a források ritkábban említik a műveltség hiányát. A korabeli uralkodók egyházilag felkent fejedelmek voltak, félig-meddig papok. Így érthető, hogy műveltség tekintetében is illett megközelíteniük az egyháziak színvonalát. Akiknél negatív példákat találtunk: Aba Sámuel, Béla vagy akár Capet Hugó olyan személyek, akiket eredetileg nem uralkodónak neveltek. Az ő esetükben ez megmagyarázza a latin tudás hiányát.

Elsősorban imádságok kapcsán olvashattunk példát a latin tudásra, de akkor is szerepet kapott a latin, amikor ember-ember közti gondolatközlésről volt szó. Népi nyelvek ismeretére uralkodók és közrendűek esetében is van példa. Ahol különböző nyelveket beszélő népcsoportok tartósan éltek együtt, ott az emberek megtanulták egymás nyelvét.

4.9. NÉVADÁS, NÉVVÁLTOZTATÁS

Önmagunk meghatározásának fontos eszköze a nevünk. Ha valaki megváltoztatja a nevét, ezzel kifejezésre juttathatja azt a szándékát, hogy új életet akar kezdeni, új önazonosságra vágyik. A 10–11. század korából számos példa hozható arra,

hogy a pogány fejedelem megkeresztelkedésekor a keresztény kultúrában meghonosodott nevet vesz fel. Arra is van példa, hogy az egyik kultúrában csak az egyik, a másik kultúrában pedig a másik néven nevezik az illetőt: Nagy Kanut király keresztény neve, a Lampert csak Brémai Ádám művében szerepel. Említésre méltó a magyar uralkodó Waic neve, amit Thietmar krónikájában két sor közé közbeszúrva olvashatunk.

Ráműtathatunk arra, hogy királyunk István nevét nyugati források inkább 1018 után említik, tehát azt követően, hogy Szent István lehetővé teszi a Nyugat-Európából Jeruzsálembe tartó zarándokoknak a királyságán való áthaladást.

Tárgyalom a korabeli ragadványnevek használatát is. Ezek azt érzékeltetik, milyenek láttak egy személyiséget mások. A ragadványnevek jelentős része az elnevezett személy saját korából való, de arra is van példa, hogy a történetírás utólag ragaszt egy régen élt személyre valamely találó elnevezést: pl. II. Henrik bajor herceg a Rixosus – Civakodó – nevet kapja a 16. századi történetírótól, Aventinustól. Van, amikor a becenév a tényleges névhez kapcsolódik – Vérbulcsú – máskor önállóan is használatos: ilyen I. Béla ragadványneve, a bölény jelentésű Benin. Sámuel királyt is a legtöbb forrás az Aba név megfelelő alakváltozatával nevezi.

Névváltoztatás nemcsak személyek, de népek, országok történetében is megfigyelhető. Itt is kitapintható az önmeghatározó szándék. Az az elbai szláv törzsszövetség, amelyet korábban wielet-nek neveztek, valószínűleg a keresztény világgal való szembenállását akarta kidomborítani, amikor a 10. század második felében liutics-nak, vadnak kezdte magát nevezni. A lengyel területek megjelölésére az ezredforduló táján jelent meg a Polonia elnevezés. Talán a lengyel fejedelem szorgalmazta az új név használatát, hogy a különböző népcsoportokból álló birodalmát ilyen módon egységbe foglalja. Magyarország a 11. században külföldi és hazai szerzők előszeretettel hívják Pannóniának. Az antikizáló név talán a nyugati kultúrához való tartozást fejezhette ki.

4.10. TOPOSZOK

Az idegen népek jellemzése során szerzőink gyakran alkalmaztak közhelyeket, toposzokat. Az északi népek bemutatásakor ilyen közhely, hogy szkítáknak nevezik az északi népeket. Thietmar és Aurillac-i Gerber is élnek ezzel a fordulattal. Gerber esetében érdekes kérdés, kiket érthet szkíták alatt? Az elbai szlávokat vagy a magyarokat? A magyarokkal való azonosítás mellett szól, hogy az elbai szlávokat szarmatáknak nevezi Gerber.

Antikvitásból örökölt irodalmi hagyomány az is, hogy amazonokat helyeznek az északi égtájra. Ez tapintható ki Ibrahim Ibn Jakub, 10. századi hispániai zsidó utazó művében is, aki Ottó királyra hivatkozva nők városáról ír.¹³³⁶

Az elzártaságból előtörő lovasnép fordulatát korszakunkban Widukind és Liudprand alkalmazzák a magyarokra.¹³³⁷ Az emberevés toposzát Regino a magyarokra, Fleury Abbo a normannokra,¹³³⁸ Német Notger egy szláv népcsoportra, a wilcekre alkalmazza.¹³³⁹

Keresztény népekkel, uralkodókkal szemben is alkalmaztak toposzokat a korabeli szerzők. Uralkodókat elítélő szövegben gyakori kifogás a zsarnokság vádja. Az itáliai és dél-francia népcsoportokról szóló különböző szövegekben is felfedezhetünk hasonló, közhelyszerű fordulatokat. A toposzok használata és a személyes tapasztalat kérdésében figyelemre méltónak tartom Liudprand szövegeit. Első útja során, mikor jól érzi magát Konstantinápolyban, pozitív képet fest a görög udvarról. Niképhorosz udvaráról azonban már visszatetsző képet fest. Ebben bizonyára szerepe volt annak, hogy a katonacsászár udvara kevésbé volt fényes, mint Konstantiné. A negatív képbe azonban az is belejátszhatott, hogy Liudprandnak ez a követjárása sikertelen volt, és megaláztatások érték.

Külön fejezetekben nem tértem ki a követjárások, zarándoklatok és kereskedelem kérdéseire, de más gondolatmenetek keretein belül helyenként ezekről a témákról is esett szó. Szóltam Liudprand konstantinápolyi küldetéseiről és ott szerzett tapasztalatairól. Nem tárgyaltam ugyan, de figyelemre méltó Gorzai János útja, aki I. Ottó követeként járt a córdobai kalifánál. Kiemelkedő fontosságú a 973-ban végbement quedlinburgi találkozó, amelyről szerzőink közül Thietmar is beszámolt. Thietmar ezen kívül megemlíti a Konstantinápolyba küldött német követeket, valamint a Kijevet elfoglaló Vitéz Boleszláv Konstantinápolyba menesztett küldötteit.

Szóba kerültek azok a zarándokok is, akik az Alpokon keresztül utaztak Róma felé, és ki voltak téve a fraxinetumi szaracénok támadásainak, amíg a 970-es években ki nem füstölték támaszpontjukat. Thietmar is szól Németföldről Rómába tartó zarándokokról: egy lovag és egy püspök zarándoklatának említése mellett úgy tudja, hogy I. Henrik király is elzarándokolt az Örök Városba, méghozzá gyalog. Jeruzsálemi zarándoklatot mindössze egyet említ Thietmar. Egy szász hölgy utazásáról számol be, akit Jeruzsálemben ért utol a halál. Olvashattunk a krónikában egy Coloman nevű zarándokról is. Róla nem árulja el hová tartott, de legendája szerint

¹³³⁶ Arabische Berichte, 14.

¹³³⁷ LIUDPRAND, Antapodosis I. 5. (319–320.), I. 13. (330.); KRAUSZ 348–354.

¹³³⁸ Vita Edmundi. „ex eis populi vescuntur humanis carnibus, qui ex facto Graeca apelatione Antropophagi vocantur.” Idézi ZETTEL, 105.

¹³³⁹ BRÜSKE 1955. 7. 29. jegyzet; Notger: Macianus Capella II. 8.

ő is Jeruzsálembé utazott. Coloman sorsa példázza, hogy a zarándokok útja nem mindig volt biztonságos, hisz Stockerau közelében kémnek nézték, és felakasztották. Glaber és Adémár már tudnak azokról a zarándokutakról, melyek 1018 után Magyarországon vezettek a Szentföld felé.

Olvasóim találkozhattak a közösségtudat különböző változataival és olyan élethelyzetekkel, melyekben a közösségi érzés és a másiktól való idegenkedés megmutatkozott. A különféle vélekedések és élethelyzetek vizsgálata során kirajzolódhat bennünk egy kép az ezredforduló emberének önazonosságáról és idegenfelfogásáról. A múltat többnyire azért tanulmányozzuk, hogy a jelenüket megértsük. Az ezredforduló kora természetesen sokban különbözött a mostanitól. Mindennapjaikat erősebben áthathatta a természetfölötti jelenlétének tudata, igen nagy volt a jelképek szerepe, más volt a társadalom, a gazdaság szerkezete, stb. A kor embere azonban a maihoz hasonlóan átélt egy ezredfordulót. Akik ismerték a naptárt, azokban ez az élmény felerősíthette az idő múlásának érzetét, és saját végességük tudtát. Tapasztalhatták a távoli vidékek közötti ismeretközlés, a különböző kultúrák és vallások találkozásának tényét; tarthattak attól, amit nem ismertek, vágyhattak arra, hogy otthon legyenek valahol. A régi szerzők gondolatait tanulmányozva sokban magunkra ismerhetünk, és remélhetőleg saját azonosságtudatunk megértéséhez is közelebb juthatunk.

5. IRODALOMJEGYZÉK

5.1 RÖVIDÍTÉSEK

ÁKÍF	Az államalapítás korának írott forrásai. Ford. bev. jegyz. Thoroczkay Gábor, szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999.
Árpád-kori legendák...	Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Szerk.: Érszegi Géza. Budapest, Osiris, 1999.
ÁMTBF	Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. ford. Moravcsik Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
AUSz	Acta Universitatis Szegediensis
DHA	Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. 1000–1131. Ed. Georgius Györffy. Budapestini, Academia Scientiarum Hungarica, 1992.
Egyház, állam és gondolkodás...	Gerich József: Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. 1995.
Európa és Magyarország...	Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk.: Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, Csongrád Megye Önkormányzata, 2000.
Európa közepe...	Európa közepe 1000 körül. Szerk. Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin, Stuttgart, Theiss, 2000.
HKÍF	A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995.
Írott források...	Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006.
Julianus barát...	Julianus barát és Napkelet felfedezése. Vál., bev. tan., jegyz. ford. Györffy György ; Gy. Ruitz Izabella. Budapest 1986.

- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. sz.) Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- LdM Lexikon des Mittelalters. München – Zürich, Artemis, 1977–1999.
- MEH A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Összeállította Györffy György. Budapest, Osiris 2002.
- MGH Monumenta Germaniae Historica. www.dmgh.de
- TESZ Magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Lóránt, szerk. Kiss Lajos – Papp László. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970.
- Saints of the Christianization... Vitae Sanctorum Aetatis Conversionis Europae Centralis (saec. X–XI) = Saints of the Christianization Age of Central Europe (Tenth–Eleventh Centuries). Ed. by Gábor Klaniczay, translated by Cristian Gașpar and Marina Miladinov, with an introductory essay by Ian Wood. Budapest – New York, Central European University Press, 2013.
- SRH Scriptorum Rerum Hungaricarum, I–II. Ed. Emericus Szentpéteri, Budapest, Nap Kiadó 1999. (1937–1938.)
- Quellensammlung I. Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. (CD-ROM.) Berlin, Bogon. Müller. Pentzel Verlag, 1998.
- Quellensammlung II. Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung. (CD-ROM) Berlin, Heptagon, 1999.
- Quellensammlung III. Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung. (CD-ROM) Berlin, Heptagon, 2007.

5.2 FORRÁSOK

- ADEMARI CABANNENSIS *Chronicon*. Ed. P. Bourgain, R. Landes, G. Pon. Turnhout 1999. Lásd Ademari Historarum libri III. Ed. G. Waitz. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum IV. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1841. 106–148.
- CHABANNES-I ADÉMAR: Az angoulême-i főpapok és grófok története. Ford., bev., jegyz. Makk Ferenc. In *ÁKÍF* 168–169.
- ÁGOSTON: Szent ÁGOSTON: *Az Isten városáról*. I. kötet. Ford. Dr. Földváry Antal. Budapest 2005; IV. kötet. XVII–XXII. könyv, ford. Dér Katalin, Heidl György, Budapest 2009.
- ÁGOSTON Vallomásai *Szent Ágoston Vallomásai*. Fordította és magyarázta BALOGH József. Borzsák István előszavával. Első kötet. Budapest 1995. (Kétnyelvű). I. könyv, 1. fej. 2.; Vass József fordításában (Szent ÁGOSTON vallomásai, Budapest 1999.²)
- ALKUIN Alcuini sive Albini Epistolae. In *MGH, Epistolarum Tomus IV*, Karolini Aevi II. Recensuit Ernestvs Dvemmler, Berolini, 1895.
- Annales Altahenses maiores MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum (SSrG) 4. Editio altera recognovit Edmundus L. B. Ab Oefele. Hannoverae 1890/1891.
- Annales Frisingenses Annales S. Stephani Frisingenses, In *MGH Scriptorum* (in Folio) (SS) Scriptorum, Tomus 13. Hannoverae 1881.
- Annales Palidenses Annales Palidenses. Herausgegeben von Georg Heinrich Pertz. MGH. Scriptorum XVI Hannover 1859. 48–96. Die Jahrbücher von Pöhlde. Übersetzt von Eduard Winkelmann. 2. Auflage neu bearbeitet von Wilhelm Wettenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 61. Leipzig 1894. In *Quellensammlung zur II*.
- Annales Quedlinburgensis Recognovit G. H. Pertz. MGH Scriptorum III. Hannover 1893. Die Jahrbücher von Quedlinburg. Übersetzt: Eduard Winkelmann. Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Gesamtausgabe. Zehntes Jahrhundert 9. Band. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. Leipzig 1891. In *Quellensammlung I*.

- ANNALISTA SAXO Herausgeben von Georg Waitz. MGH. Scriptores VI. Hannover 1844. 542–777. Die Sächsische Annalist. Übersetzt von Eduard Winkelmann. 2. Auflage neu bearbeitet von Wilhelm Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 61. Leipzig 1894. In *Quellensammlung II*.
- ANONYMUS P Magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Előszó: Jakubovich Emil, jegyzet: Pais Dezső In *SRHI*.
- APULEIUS Apuleius: *Aranyznamár*. (Asinus Aureus, Metamorphoseon libri XI.). Ford. Révay József. Budapest 1964.
- Arabische Berichte *Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstenhöfe aus dem 9. und 10. Jahrhundert*. Ins Deutsche übertragen und mit Fußnoten versehen von Georg Jakob. Berlin–Leipzig 1927.
- ARNOLDUS DE S. EMMERAMMO Ex Arnoldi libris de S. Emmerammo, Ed. Waitz, D. G. In *MGH, SS IV*. Ed. Pertz, G. H. Hannoverae 1841. 543–574.
- ASSER Asser's Life of King Alfréd. In *English Historical Documents. I. c. 500–1042*. General Editor: David C. Douglas. Ed. Dorothy Whitelock. London–New York 1979.
- AUGSBURGI GERHARD Gerhardi Vita Sancti Oudalrici episcopi, Ed. Waitz, G. In *MGH SS. IV*. Ed. Pertz, G. H. Hannoverae 1841. 377–428. Magyar vonatkozású részt lásd: Szent Udalrik élete, ford Horváth János In *MEH* 240–244.
- AZECHO levele Azecho levele. Ford. Dér Terézia, bev., jegyz. Kristó Gyula. In *ÁKÍF* 143–144.
- BARNABÁS levele Barnabás levele. In *Ókeresztény írók. III. Apostoli atyák*. Szerk. Vanyó László. Szent István Társulat, Budapest 1988.²
- BERNO levele Berno levelei, ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor. In *ÁKÍF* 145–155.; *DHA* 112.
- BEDA Venerabilis Baedae *Historia ecclesiastica gentis anglorum*. Oxford 1881. Bede, *a history of English Church and People*. Translated and with an Introduction by Leo Sherley – Price revised by R. E. Latham. 1968.
- Biblia *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat, Budapest 1976.
- BONFINI Antonius de Bonfini: *Rerum ungarorum decades*. Ed. I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. Lipsiae 1936. Antonio BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995.

- BRÉMAI ÁDÁM Adamus Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificem. Ex recensione Lappenbergii. MGH. Scriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoverae 1876. = Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. Übersetzt v. J. M. Lappenberg. Leipzig 1888. In *Quellensammlung I*.
- BRÚNÓ, Vita Adalberti *Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi* / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa: Państwowe Wyd. Naukowe, 1970. MGH Scriptores IV. Ed. Pertz, G: H. Hannoverae 1841. 596–612. Brúnó műveinek német fordítását lásd: Voigt, H. G: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart 1907.
- BRÚNÓ, Vita quinque fratrum *Vita quinque fratrum*. Edita a Brunone episcopo, qui et Bonifacius dicitur, ed. KADE, R, MGH Scriptores Tomi 15. Pars 2. Hannovera 1888. Marina Miladinov bevezetőjével, angol fordítással lásd In *Saints of the Christianization...* 185–313. MILADINOV rövidítéssel az ő kiadását és fordítását jelölöm.
- BRÚNÓ levele Bonifatius (Bruno Querfurtiensis) Henrico II. regi litteras mittit. In *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* (1000–1131) Szerk.: Györffy György Budapest 1999. 44–48. Teljes magyar fordítása: Querfurti Bruno levele II. Henrik német királyhoz. Ford. Szaból Pál. Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó – egy vértanú Szent István korában. *Belvedere Meridionale* 24. (2013) Nr. 4. 137–142.
- BURCHARD Burchardi Wormaciensis Ecclesiae episcopus: Decretorum liber decimus. Lib. XIX. Cap. V. *Migne Patrologia Latina*. Vol. 140.
- CARPINI Plano Carpini Carpini úti jelentése 1247-ből. Ford Gy. Ruitz Izabella. In *Julianus barát ...*
- CHRONICA Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Ed. Domonvsky Sándor. In *SRH I.* Képes Krónika. Ford. Bollók J., jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest 2004.
- Cnutonis regis gesta Cnutonis regis gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho Sancti Bertini. Ed. Georg Heinrich Pertz. In *MGH. Scriptores* 19. Annales aevi Suevici. Hannover 1866. 509–525.

- Deliberatio *Deliberatio Gerardi Moresanae Aecclesiae Episcopi Sypra hymnum trium pverorum = Elmélkedés. Gellért, a Marosi egyház püspöke a Három fiú himnuszáról.* Kiadták és a fordítást végezték Karácsonyi Béla és Szegfű László. Szeged 1999.
- Descriptio Borzákné Nacsa Mária – Szegfű László: *Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről.* (Descriptio Europae Orientalis). Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis: Series Marxistica-Leninistica et Historica 12–13. (1987–1988) 13–27.
- EIHNARD Einhardus, Vita Caroli magni, Monumenta Germaniae Historica (MGH), Scriptores rerum Germanicarum 7. Editio quinta. Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz. Hannoverae et Lipsiae 1905. In *Quellensammlung I.*
Einhard, Vita Karoli Magni. In *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet IV–XV. század.* Szerk. Sz. Jónás Ilona. Budapest 1999.
- EKKEHARD Ekkehard. Ford. DÉR TERÉZIA – GALÁNTAI ERZSÉBET. In *HKÍF* 246–256.
- ELBESZÉLÉS Elbeszélés a latinokról. 15. századi gyűjtemény. Ford. Ferincz István. In *HKÍF* 178–179.
- ERIK-SAGA Erik-saga, In *The Vinland Sagas. The norske discovery of America.* Translated with an introduction by Magnus Magnusson and Hermann Palsson. Harmondsworth 1973. (First published 1965)
- FLAVIUS J. FLAVIUS: *A zsidók története.* Ford. RÉVAY JÓZSEF. Budapest 1999.
- FLODOARD Flodoardi annales. In *MGH, SS in Folio* 3. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1839.
- FULDAI RUDOLF Translatio Sancti Alexandri, In *MGH SS. 2.* Ed. G. H. Pertz. 1829. 674–681.
- GALLUS Galli Chronicon. In *Monumenta Poloniae Historica I.* Edidit August Bielowski. Warszawa 1960.
- GALL NÉVTELEN Gall Névtelen: *A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei.* Ford., bevezető jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. Budapest 2007.
- GLABER Rodulfi Glabri Historiarum libri quinque = The five books of the histories /Rodulfus Glaber; ed. by John France–Neithard Bulst. Oxford 1989.

- GRAENLENDINGA SAGA Graenlendinga saga. In *The Vinland Sagas. The Norse discovery of America*. Translated with an introduction by Magnus Magnusson and Hermann Pálsson. Harmondsworth 1973. (First published 1965).
- HAKONSLIED Das Hakonslied, In *Edda*. Zweiter Band. Übertragen von Felix Genzmer, mit Einleitung und Anmerkungen von Andreas Heusler. Jena 1922. 198–201.
- HERBORD Herbord: Vita Ottonis Bambergensis = Herbords Leben Otton von Bamberg. In *Quellensammlung II*.
- HÉRODOTOSZ Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközi Gyula. Budapest 1998.
- HÉSIODOSZ Hésiodosz: *Munkák és napok*. Fordította, a bevezetést, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányokat írta Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest 1955.
- Hildesheimi Évk. Hildesheimi Évkönyv. In *ÁKÍF* 213–219. Ford. Thoroczkay Gábor
- HORATIUS Quinti Horati Flacci Opera Omnia = Quintus Horatius Flaccus Összes versei. Szerk. Borzsák István–Devecseri Gábor. Budapest 1961.
- IBN HAYYĀN Elter István: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. Szeged 2009. Ibn Hajján. Bevezetés és ford. Elter István. In *HKÍF Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum*. = *Szent István. Intelmek I*. A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecen, AFAOA 2004.; Lásd még: *Erkölcsökre oktató könyvecske*. Ford. Bollók János. In *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest 2003; *Szent István király intelmei Imre herceghez*. Ford. Kurcz Ágnes. In *Árpád-kori legendák...*
- INTERROGATIONES Interrogationes et responsiones baptismales 107. In *MGH, Leges. Capitularia regum Francorum 1*. Hannoverae 1883.
- Íslendingabók Íslendingabók, Kristni Saga. The book of the Icelanders. The story of the Conversion. Translated by Siân Grønlie. London 2006.
- JACOBUS Jacobus de Voragine: Szent Bonifác vértanú. Ford. Sarbak Gábor. In *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea*. 1990. 116–117. Szent Elek. Ford. Madas Edit. In *Legenda Aurea*. 148–150, Szent Dénes. Ford. Veszprémy László. In *Legenda Aurea*. 251–252.
- IOANNĒS SKYLITZÉS Ióánnész Skylitzész. Ford. Moravcsik Gyula. In *HKÍF* 151–153

- JOHANNES DIACONUS Johannis Diaconi Chronicon Venetum et Gradense, In *MGH, Scriptores* 7. Ed. Pertz, G. H., Hannover. 1846. 1–36.
- JOTSALDUS Jotsald von Saint-Claude: Vita des Abtes Odilo von Cluny. Herausgegeben von Johannes Staub. *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannover 1999.
- KONSTANTIN Bíborbanszületett Konstantin, a birodalom kormányzása. In *ÁMTBF*
- Konstantin legendája Konstantin legendája. In *Pannóniai legendák*. Az ógyházi szláv eredetinek egyházi szlávra átírt szövegét dr. Ján Stanislav ültette át szlovák nyelvre. A magyar fordítás ennek alapján készült. Ford. F. Kováts Piroska. 1978. Konstantin-legenda. Ford. Ferincz István. In *HKÍF*
- KÉZAI Simonis de Keza: Gesta Hungarorum. Ed. A. Domanovszky, 4. cap. *Chronici Hungarici Compositio Saeculi (S)*, Ed. A. Domanovszky. 4. cap. In *SRH* I.
- LAMPERT Lamperti Hersfeldiensis Annales. Recognovit O. Holder-Egger. In *MGH, Scriptores Rerum Germanicarum* 38. Hannover, 1894. Die Jahrbücher der Lambert von Hersfeld. Übersetzt von L. F. Hesse. Zweite Auflage. Neu Bearbeitet v. W. Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 43. Leipzig, 1893. In *Quellensammlung I*.
- Lex Baiuvariorum Lex Baiuvariorum, Prologus legis. Ed. Iohannes Merkel. In *MGH* Tom 15. Leges III. Ed. G. H. Pertz. Hanoverae 1863. *Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye*. Fordította és a kísérő tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged 2011.
- Libri confraternitatum In *MGH, Antiquitates, Necrologia Germaniae, Suppl. Libri confraternitatum Sancti Galli Augiensen, Fabariensis*. Berolini 1884.
- LIUDPRAND Antapodosis. Ford.: Jurkovich Emil, bevezetés, magyarázat: Gombos F. Albin. In *Liutprand történeti munkái*. Budapest 1908. Liudprand: Antapodosis. Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításait felhasználva ford. Süttő Szilárd. In Peter Classen – Cremonai Liudprand: *a Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest 2005.
- Ludwigslied W. Braune, K. Helm: *Althochdeutsches Lesebuch*. Tübingen 1965. Az ófelnémet szöveget német fordítással lásd még: <http://www.nd.edu/~gantho/anth1-163/Ludwigslied36-39.html> (2006.11.25.)

- Martyrolog-Necrolog von St. Emmeram Das Martyrolog-Necrolog von St. Emmeram zu Regensburg. In *MGH*, Antiquitates. Libri memoriales et necrologia. Nova series. vol. 3. Ed. Freise, Eckhardt–Geuenich, Dieter–Wollasch, Joachim. Hannover 1986.
- Metód-legenda Metód-legenda. Ford. Ferincz István. In *HKÍF* 161
- MIRACULA *Miracula Sancti Benedicti ab Adrevaldo, Aimonio, Andrea Radulfo Tortario et Hugon et Sancta Maria monachis Floriacensibus scripta*. Ed. E. de Certain. Paris 1858.
- MODENAI HIMNUSZ Gombos F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Tomus II. Budapest 1937. 843.
Muratori, Ludovico Antonio: *Antiquitates Italicae medii aevi*. Tomus primus. [Milánó] Mediolani 1738. 21–22.
MGH, Antiquitates, Poetae Latini aevi Carolini. III. Recensui: L. Traube. Berolini 1896. 702–706
- Müncheni Kódex* *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Szerk. Nyíri Antal. Budapest 1971.
- Müncheni Kódex (1466)*. A négy evangélium szövege és szótára. Décsy Gyula olvasata alapján Szabó T. Ádám. Budapest. 1985.
- NAVIGATIO *Navigatio Sancti Brendani Abbatis – Szent Brendan apát tengeri utazása*. Ford. sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Majorossy Judit. Szeged 2011.
- Necrologium Necrologium Monasterii S. Emmerammi Ratisbonensis. In *MGH*, Antiquitates. Necrologia Germaniae Tomus III. Dioceses Brixinensis Frisingensis Ratisbonensis. Ed. F. L. Bavmann. Berolini 1905.
- NÉVTELEN SZERZŐ *Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Ford. Kristó Gyula. Budapest 2000.
- NITHARD Nithardi Historiarum libri IIII. In *MGH*, Scriptorum rerum germanicarum in usum scholarum. 44. G. H. Pertz, E. Müller. Hannover–Lipce 1907.
- II. Orbán levele II. Orbán pápa levele Kálmán királyhoz (1096). Ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor. In *Írott források...* 162–165.
- Ó-MAGYAR *Ó-magyar olvasókönyv*. Jakubovich Emil–Pais Dezső. Pécs 1929. (1995)
- OSBERN Osbern, Vita Sancti Elphegi. Patrologia cursus completus. Ed J. -P. Migne, 1853.
- ODILO levele Odilo levele, ford. Kőrös Imre, bev., jegyz., Thoroczkay Gábor. In *ÁKÍF* 156–159., *DHA* 110.
- PAULUS DIACONUS *A longobardok története*. Ford. és életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. Brassó 1901.

- Peace of God *The Peace of God, Social Violence and Religious Response in France around 1000.* Ed. Thomas Head and Richard Landes. New York 1992.
- PETRUS DAMIANI *Ex Petri Damiani Vita Sancti Romualdi,* Ed. Waitz, G. In *MGH, SS IV.* Ed. Pertz, G. H. Hannover 1841. 846–854.
- PRÁGAI KOZMA *Böhmenckronik des Cosmas von Prag.* In *Quellensammlung II.*
- REGINO *Reginonis Abbatis Prumensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis.* Ed. F. G. A. Wasserschleben. Lipsiae 1840.
- RICARDUS *Relatio fratris RICARDI,* Ed. Josephus Deér. In *SRH II.* 529–542.
- RICHER *Richeri Historiarum libri IIII.* Ed. Georg Waitz, *MGH Scriptores,* Hannover 1877. = *Richers vier Bücher Geschichte.* Übersetzt v. Karl v. d. Osten-Sachen. Neu bearbeitet v. Wilhelm Wattenbach. In *GdV, 2. Auflag,* Leipzig 1891. In *Quellensammlung II.*
- RUBRUK *Rubruk útleírása. 1255-ből.* Ford. Gy. Ruitz Izabella. In *Julianus barát ...*
- SNORRI *Snorri Sturluson: Heimskringla.* Part two. *Sagas of the Norse Kings.* Translated by Samuel Laing. Introduction and notes by Peter Foote. Last printed 1978.
- Statuta Synodalia *Statuta synodalia ecclesiae Biterrensis.* In Martène, Edmond–Durand, Ursin: *Thesaurus novus anecdotorum.* *Varia concilia, episcoporum statuta synodalia.* 1717.
- SZÁDECZKY-KARDOSS, SAMU (1998): *Az avar történelem forrásai.* Budapest.
- Szent Benedek Regulája. Ford. Söveges Dávid. Pannonhalma 2005.
- Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In *Árpád-kori legendák ...* 68–88. *Legenda S. Gerardi episcopi.* II. Ed.: Emericus Madzsar. In *SRH II.* 480–506.
- Szent István legendái *Legenda Sancti Stephani regis maior.* Ed. Bartoniek Emma. In *SRH II.* 376–392.
- Szent István nagy legendája. Ford. Kurcz Ágnes. In *Árpád-kori legendák ...* 17–27. *Legenda S. Stephani regis.* *Legenda minor.* Ed. Bartoniek Emma. In *SRH II.* 391–400.
- Szent István kis legendája. Ford. Kurcz Ágnes. In *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból.* I. Budapest 1999. 11–17. *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta.* Ed. Bartoniek Emma. In *SRH II.* 401–440.

- Szent István legendája Hartvik püspöktől. Ford. Kurcz Ágnes. In *Árpád-kori legendák ...* 28–29. Legenda S. Emerici ducis, gondozta: Bartoniek Emma. In *SRH II.* 441–460.
- Szent Imre herceg legendája. Ford. Csóka J. Gáspár. In *Árpád-kori legendák...*
- Szent István törvényei. In Závodszy Levente: *a Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Függelék: a törvények szövege. (Pápa 2002) Budapest 1904.
- Szent László király első törvénykönyve. (A szabolcsi zsinat határozatai). Ford., bev., jegy. Nótári Tamás. In *Írott források ...*
- Szent Wiborada élete. Szent Wiborada élete, ford. Blazovich László. In *HKÍF* 204–206.
- THEOPHYLAKTOS *Theophylacti Historiae* II. Ed. Ch. De Boor. Lipsiae 1887.
- Theophylaktos Simokattes Oikumeniké historia.* *Világtörténelem / Theophylaktosz Szimokattész.* Ford., bev., jegyz. Olajos Teréz. Budapest 2012.
- THIETMAR (HOLTZMANN) *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier bearbeitung.* Herausgegeben von Robert Holtzmann. Berlin 1935.
- THIETMAR *Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon= Thietmar von Merseburg, Chronik.* Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich. Darmstadt 1974. (2011-es kiadása tartalmazza Steffen Patzold tanulmányát és friss irodalomjegyzéket is.) Magyar vonatkozású részek: *ÁKÍF* 107–114. Vonatkozó részeket fordította és a bevezető szöveget írta: Thoroczky Gábor.
- Merseburgi Thietmar: Krónika. Ford. Veszprémy László. In *Szent István és az államalapítás.* Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002.
- The Russian Primary *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text.* Translated and edited by Samuel Hazzard Cross and Olfred P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge (Massachusetts) 1953.
- Nyesztor-Krónika. Poveszty vremennyh let. Ford. Ferencz István (Kézirat)
- TINÓDI TINÓDI SEBESTYÉN: Eger vár viadaljáról való ének, Egri históriának summája. In TINÓDI SEBESTYÉN: *Krónika.* Szerk. Sugár István. Bev. Szakály Ferenc. Budapest 1984.
- TOURSI GERGELY Gregorii Episcopi Turonensis Historiarum. = Zehn Bucher Frankischer Geschichte vom Bischof Gregorius von Tours. In *Quellensammlung I.*
- TOURS-I GERGELY: *Korunk története.* Ford., bev., jegyz. Mezei Móika, Adamik Tamás. Pozsony 2010.

- Verbrüderungsbuch
der Abtei Reichenau
VERGILIUS
- MGH Libri memoriales et necrologia*. NS. I. Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau. Hannover 1979.
VERGILIUS: *Georgica*. Ed. Maróti Egon. Budapest 1983.
Vergilius összes művei. Ford. Lakatos István. Budapest 1973.
- VITA MEINWERCI
- Vita Meinwerici episcopi Patherbrunnensis. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis* separatim editi, Recognovit F. Tenckhoff. Hannover 1921
- Vita prior
- Vita antiquior auctore Iohanne Canapario. = H. Hüffler: Das Leben des Bischoffs Adalberts von Prag. In *Quellensammlung III*. Lásd még Passio Sancti Adalberti Martiris Christi = Life of Adalbert Bishop of Prague and Martyr. Ed. Gašpar, Cristian, In *Saints of the Christianization...* 96–182. *Monumenta Poloniae Historica*. Series nova – Tomus IV. Fas. 1. S. Adalberti Pragensis Episcopi et Martyris Vita prior. Ed. Hedwigis Karwasińska. Warszawa 1962.
- Vita sancti Brunonis
- Vita sancti Brunonis episcopi et martyris Querfordensis. Ed. H. Kaufmann. In *MGH, Scriptores* (in Folio) Tomi 30. Partis 2. Fasciculus 1. Lipsiae 1926.
- WIDUKIND
- WIDUKIND VON CORVEY: Res gestae Saxoniae. Die Säch-sengeschichte. Übersetzt und herausgegeben von Ekkehart Rotter und Bernd Schneidmüller. Stuttgart 1997. In *Quellensammlung II*. Lásd még WIDUKINDUS CORBEIUS: *a szász történet három könyve*. Ford. Magyar László András, Budapest 2009.

5.3 KÖNYVEK, TANULMÁNYOK

- ACSÁDY IGNÁCZ (1903): *A Magyar Birodalom története*. Első kötet. Budapest.
- ALTHOFF, GERD (1984): *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*. München.
- ANGENENDT, ARNOLD (1984): *Kaiserherrschaft und Königstaufe*. Berlin–New York.
- ANGENENDT, ARNOLD (2001³): *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart–Berlin–Köln. (Első kiadás: 1995)
- ANGENENDT, ARNOLD (2007): *Toleranz und Gewalt. Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*. Münster, Achendorff.
- ASSMANN, JAN (1999): *A kulturális emlékezet*. (München 1992) Ford. Hidas Zoltán. Budapest.
- BAÁN IZSÁK (2005): Regensburgi (de Cham et Vochburg) Arnold tanúsága Günterről c. fejezet utószava. In Baán Izsák OSB – Xeravits Géza (szerk.): *a remeteélet iskolájában. Válogatott források és tanulmányok*. Bakonybél–Budapest. 43–44.
- BACHRACH, BERNARD S. (1979): Toward a Reappraisal of William the Great Duke of Aquitaine, 995–1030. *Journal of Medieval History* 4. 11–21.
- BACHRACH, BERNARD S. (1989): Potius Rex quam esse Dux putabatur’: Some observations concerning Adémar of Chabannes’ Panegyric on Duke William the Great. *Haskins Society Journal* 1. 11–21.
- BAGI DÁNIEL (2003): Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori magyar belpolitikával. *Századok* 137. 349–380.
- BAGI DÁNIEL (2005): *Gallus Anonymus és Magyarország*. Budapest.
- BAGI DÁNIEL (2013): Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai. *Századok* 147. évf. 380–409.
- BAK, JÁNOS M. (2000): Signs of conversion in Central European Laws. In Armstrong, G. –Wood, I. N. (Ed.): *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Ed. International Medieval Research 7. Turnhout. 115–124.
- BÁLINT CSANÁD (2000): Választás Kelet és Nyugat között – és mennyire volt az? In Kredics László (szerk.): *Válaszúton: pogányság – kereszténység; kelet – nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*. Veszprém.

- BÁLINT CSANÁD (2006): Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai) *Századok* 140. évf. 277–347.
- BÁLINT SÁNDOR (1989): *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest.
- BALOGH ALBIN (1915): Egy-két szó a Koppány-féle lázadásról. *Katholikus Szemle* 29. évf. 844–850.
- BALOGH JÓZSEF (1927): 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 37. évf. 1–10.
- BALOGH JÓZSEF (1930): Szent István politikai testamentuma, *Minerva* 9. évf. 129–156.
- BALOGH JÓZSEF (1931): Szent István politikai testamentuma. *Minerva* 10. évf. 39–51., 106–114.
- BALOGH LÁSZLÓ (2005): Megjegyzések a PVL fehér es fekete magyarjaihoz. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 31–45.
- BANGHA BÉLA (1932): Keresztnév. *Katolikus lexikon*. III. kötet. Budapest.
- BÁRÁNY ATTILA (1997): A skandináv államok kezdetei. In *Európa a korai középkorban*. Debrecen.
- BÁRÁNY ATTILA (2008): *Britek, angolszászok, vikingek*. Máriabesnyő – Gödöllő.
- BARONAS, DARIUS (2008): The year 1009: St Bruno of Querfurt between Poland and Rus'. *Journal of Medieval History* 34. 1–22.
- BARONAS, DARIUS (2009): St. Bruno of Querfurt: The Missionary Vocation. *Lithanian Historical Studies* 14. évf. 41–52.
- BARTLETT, ROBERT (1993): *The Making of Europe. Conquest, Colonization and cultural change 950–1350*. Princeton, New Jersey.
- BAUDUIN, PIERRE (2001): Autour d'une construction identitaire: la naissance d'une historiographie normande à la charnière des X–XI s. In Piroška, Nagy (Ed.) : *Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête*. Ed.. Rouen. 79–91.
- BECKER, C. H. (1986): Bābalyūn (Babylon). In *The Encyclopaedia of Islam* I. Brill, Leiden. 844–845.
- BÉKEFI REMIG (1901): Szent István király Intelmei. *Századok* 35. 922–990.
- BENKŐ LÓRÁND (2001): *Észrevételek Erdély déli részének korai Árpád-kori történetéhez. Erdély a keresztény magyar királyságban*. Kolozsvár. 7–68.
- BEREND NÓRA (2012): *A kereszténység kapujában*. Máriabesnyő.
- BERZE NAGY JÁNOS (1927): a csodaszarvas mondája. *Ethnographia*. 65–80., 145–164.

- BISCHOFF, BERNHARD (1967): Literarisches und künstlerisches Leben in St. Emmeram (Regensburg) während des frühen und hohen Mittelalters. In Bischoff, Bernhard: *Mittelalterliche Studien. Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte*. Band II. Stuttgart. 77–115.
- BITSKEY ISTVÁN (2007): Nemzeti identitás. In *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. VIII. Budapest. 192–195.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ (2011): A világtörténet hat korszaka a Budai jogkönyvben. *Szeged: a város folyóirata: várostörténeti, kulturális és közéleti magazin*. 23. évf. 5. szám, 8–11.
- BLOCH, MARC (2002): *A feudális társadalom*. Budapest.
- BLOCH, MARC (1989⁶): *La société féodale*. Paris 75–76
- BLÖCKER, MONICA (1979): Ein Zauberprozess im Jahre 1028. *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte* 29. évf. 533–555.
- BOLLÓK JÁNOS (2001): Tiersymbolik als litterarisches Stilmittel. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. 41. évf. 193–198.
- BOGYAY TAMÁS (1988²): *Stephanus Rex*. Budapest
- BÓNA ISTVÁN (2000): *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest.
- BOJTÁR ENDRE (1997): *Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BOROSY ANDRÁS (1987): Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagok. *Hadtörténelmi Közlemények* 34. 199–234.
- BORST, ARNO (1958): *Der Turmbau von Babel*. Band II. Teil I. Stuttgart
- BOSL, KARL (1967): *Handbuch der Geschichte der Böhmischen Länder*. I. Stuttgart.
- BULST, NEITHARD (1993): Petrus Venerabilis. In *LdM* VI/8. München–Zürich. 1985–1987.
- BUR, MICHEL (1994): Richer von Reims. In *LdM*. 7/4. München–Zürich. 830–831.
- BRADÁCS GÁBOR (2006): Az Ottók és a Száliak birodalmi egyházának néhány problémája. *Történelmi Tanulmányok: a Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének kiadványa* 14 (2006) 17–35.
- BROWN, PETER (1999): *Az európai kereszténység kialakulása*. Budapest.
- BRUCE, SCOTT G. (2007): An abbot between two cultures: Maiolus of Cluny considers the Muslims of la Garde-Freinet. *Early Medieval Europe* 15. évf. 4. sz. 426–440. <http://web.clas.ufl.edu/users/ncaputo/euh4930-08/articles/bruce.pdf> (2009.12.18. 20:59) 432.

- BRUNNER, HEINRICH – HEYMAN, ERNST (1921): *Grundzüge der Deutschen Rechtsgeschichte*. München–Leipzig.
- BRÜSKE W. (1955): *Untersuchungen zur Geschichte des Lutizenbundes*. Münster [u.a.].
- CAHEN, CLAUDE (1989): *Az iszlám. A kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*. Ford.: Sárközi Júlia. Budapest.
- CANARD, MARIUS (1986): Al-Hākim Bi Amr Allāh. In *The Encyclopaedia of Islam*. III. Leiden – London, Brill. 76–82.
- CAPELLE, TORSTEN (2005): *Heidenchristen im Norden*. Oldenburg.
- CARTWRIGHT, STEVEN (2003): Thietland's Commentary on Second Thessalonians: Digressions on the Antichrist and the End of the Millennium. In Richard Landes–Andrew Gow–David C. Van Meter (Ed.): *The Apocalyptic Year 1000. Religious Expectation and Social Change, 950–1050*. Oxford. 93–108.
- CHARVÁT, PETR (2000): Követségek, zarándokutak és útleírások. In *Európa közepe...* 98–100.
- COULET, NOËL: Willhelm (=Guillem) II. v. Arles. In *Lexikon des Mittelalters*. IX. 150–151.
- CRÓINÍN, DAIBHÍ Ó (1992): Marianus Scot(t)us. In *Lexikon des Mittelalters*. VI./2.. 285.
- CURSENTE, B. (1988): Gascogne. In *Lexikon des Mittelalters*. IV./5. München–Zürich. 1126–1129
- CZEGLÉDY KÁROLY (1958): A szír Nagy Sándor legenda. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*. 13. kötet, 1–4. sz. 3–20.
- CZEGLÉDY KÁROLY (1956): Géza nevünk eredete. *Magyar Nyelv* 52. évf. 325–333.
- CSÁKÓ JUDIT (2011): A XI. századi Magyarország a francia kútfolk tükrében. *Fons* 18. évf. 2. sz. 147–208., 167–171.
- CSERNUS SÁNDOR (1999): *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország. (13–15. sz.)*. Budapest: Osiris. 133–137.
- CSERNUS SÁNDOR (2000): Franciaország. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország...* 101–122.
- CSUKOVITS ENIKŐ (2009): Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. *Korall* 10. évf. 38. sz. 5–29.
- CSUKOVITS ENIKŐ (2013): *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Akadémiai doktori értekezés. Vác – Budapest.
- DÉR TERÉZIA (2004): *Szent István és Szent László alakja a magyarországi latin nyelvű liturgikus énekekben*. PhD-dolgozat kézírata. Szege

- DEÉR JÓZSEF (1942): A szentistváni Intelmek kérdéséhez. *Századok* 76. évf. 435–452.
- DELISLE, LÉOPOLD (1890): *Littérature latine & histoire du moyen age*. Paris, Ernest Leroux.
- DEVAILLY, GUY (1986): Conan le Tors, Graf von Rennes (ca. 970 /†992). In *Lexikon des Mittelalters*. München–Zürich. III. 110–111.
- D’HAENENS, ALBERT (1961): Les incurs hongroises dans l’espace belge (954-955). Histoire ou historiographie? *Cahiers de Civilisation Médiévale* 4. 423–440.
- DINZELBACHER, PETER (1981): *Vision und Visionsliteratur*. Stuttgart, Anton Hiersemann.
- DOBSZAY LÁSZLÓ (1993): *A gregorián ének kézikönyve*, Budapest, Editio Musica
- DÖMÖTÖR TEKLA (főszerk.) – HOPPÁL MIHÁLY (szerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Arcanum CD-Rom 2004.
- DUBY, GEORGES (1987): *A lovag a nő és a pap*. Budapest, Gondolat.
- DUBY, GEORGES (1998²): *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980-1420*. Ford.: I. Fázsi Anikó. II. III. IV. Adalbert Sándor. Budapest, Corvina.
- DUBY, GEORGES (2000): *A nő a középkorban*. Budapest, Corvina.
- DÜMLER, ERNST (1876): *Kaiser Otto der Große*. Begonnen v. Rud. Köpke.
- DVORNÍK, FRANCIS (1958): *The idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*. *Dumbarton Oaks Studies* IV. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.
- ECKHARDT SÁNDOR (1927): Sicambria. Egy középkori monda életrajza. *Minerva* 156–201.
- ECKHARDT SÁNDOR (1927): Az emberevő magyarok meséje. *Magyar Nyelv* 23. évf. 246–258.
- EGGERS, MARTIN (2006): Die Verwendung und Bedeutung des Begriffs „Pannonien“ in historischen und geographischen Quellen des Frühmittelalters. *Chronica, Annual of the Institute of History of Szeged, Hungary*. 6. Vol. 6–27.
- EHLERS, JOACHIM (1980): Elemente mittelalterlicher Nationsbildung in Frankreich (10–13. Jahrhundert). *Historische Zeitschrift* 231. 565–587.
- EICHENBERGER, THOMAS (1991): *Patria. Studien zur Bedeutung des Wortes im Mittelalter (6.–12. Jahrhundert)*. Sigmaringen.
- EICKHOFF, EKKEHARD (1997²): *Theophanu und der König. Otto III. und seine Welt*. Stuttgart, Klett-Cotta.
- ELTER ISTVÁN (2009): *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

- ENGEL JÁNOS (1813): *Geschichte des Ungrischen Reichs. Erster Theil. Neu übersehen und verbessert.* Wien, Camesinaschen Buchhandlung
- ENGELBERT, PIUS (1995): Rodulfus Glaber und die Ungarn. In *Unum omnes in Christo in unitas servitio. Miscellanea Gerardo J. Békés OSB.* Vol. I. Pannonhalma. 473–475.
- ENGELBERT, PIUS (1996): Prágai Szent Adalbert. (Püspökideál, politika és szerzetesség). In Takács Imre (szerk.):
- ENGELBERT, PIUS (2002): Das Papsttum in der Chronik Thietmars von Merseburg. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte.* Bd. 97. 89–122.
- ERŐS VILMOS (2000): *A Szekfü–Mályusz vita.* Debrecen, Csokonai Kiadó.
- ERDMANN, CARL (1972): *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens.* Stuttgart 1935. (=Darmstadt 1972.)
- FASOLI, GINA (1945): *Le incursione Ungare in Europa nel secolo X.* Firenze.
- FASOLI, GINA (1962): *Encore des Hongrois? Cahiers de civilisation médiévale Xe-XIIIe siècles.* 5, 461–462.
- FEHÉR MÁTYÁS JENŐ (1974): Beleknegini viking eredete. In Fehér Mátyás Jenő (szerk.): *Ősmagyarok és vikingek.* Buenos Aires. 135–152.
- FERDINÁNDY MIHÁLY (2000): *III. Ottó, a szent császár.* Budapest, Balassi Kiadó.
- FERINCZ ISTVÁN (1995): Magyar Mózes és Efrém – Az ortodox egyház szentjei. In H. Tóth Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig.* Szeged, JATE Szláv Filológiai Tanszék. 37–44.
- FESSLER IGNÁC (1815): *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen.* Des Ersten Theiles Erster Band. Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch.
- FEST SÁNDOR (2000): Czigány Lóránt, Korompay H. János (szerk.): *Skóciai Szent Margittól a walesi bárdokig: magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok.* Budapest, Universitas.
- FEKETE ANTAL (1992²): *Keresztneveink, védőszentjeink.* Budapest, Szent István Társulat.
- FINÁLY HENRIK (1884): *A latin nyelv szótára.* Budapest.
- FOERSTNER, THOMAS (2008): *Vergleich und Identität.* Berlin, Akademie Verlag.
- FÓTI JÓZSEF LAJOS (1910): A római Attila-legenda. *Akadémiai értesítő* 21. évf. 49–64.
- FONT MÁRTA (1998): *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Budapest, Balassi Kiadó. Pécs, University Press.
- FONT MÁRTA (2005): *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században.* Budapest, Balassi Kiadó.

- FRAESDORFF, DAVID (2005): *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbert, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau.* Orbis mediaevalis- Vorstellungen des Mittelalters 5. Berlin, Akademie Verlag.
- FRANCE, JOHN (1975): The Divine quaternity of Rodulfus Glaber. *Studia monastica* 17. évf. 283–294.
- FRANCE, JOHN (1988): Rodulfus Glaber and the Cluniacs. *Journal of Ecclesiastical History* 39. évf. 4. sz. 497–508.
- FRANCE, JOHN (1988): War and Christendom in the thought of Rodulfus. *Studia monastica* 30. évf. 105–119.
- FRANCE, JOHN (1989a): Előszó és jegyzetek. In *Rodulfi Glabri, Historiarum Libri Quinqve...*
- FRANCE, JOHN (1989b): Rodulfus Glaber and French politics in the early eleventh century. *Francia-Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 16. évf. 1.sz. 101–112. <http://francia.digitale-sammlungen.de/Blatbsb00016292,00113.html> (2009.05.09. 15:24)
- FRANCE, JOHN (1992): Glaber as a reformer. *Studia monastica* 34. évf. 41–49.
- FRASSETTO, MICHAEL (2002): Heretics and Jews in the writings of Ademar of Chabannes and the origins of medieval anti-Semitism. *Church History* http://findarticles.com/p/articles/mi_hb050/is_1_71/ai_n28914758/ (2009.11.04. 16:38)
- FRIED, JOHANNES (1989): *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum.* Stuttgart.
- FRIED, JOHANNES (1989): Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45. évf. 381–473.
- FRIED, JOHANNES (2001): *Aufstieg aus dem Untergang. Apokalyptisches Denken und die Entstehung modernen Naturwissenschaft im Mittelalter.* München, Beck.
- FRIED, JOHANNES (2002): Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtung zum älteren Adalbertleben. In Borgholte, Michael (Hrsg.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“.* Berlin, Akademie Verlag. 235–279.
- FRITZE, WOLFGANG H. (1981): Brun von Querfurt. In *Theologische Realenzyklopädie* 7. Berlin – New York. 233–236.

- GALAMB GYÖRGY (2001): Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez. In Márton Alfréd (szerk.): *a Kárpát-medence és a steppe*. Budapest, Balassi Kiadó.
- GALLA FERENC (1938): Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. I. Budapest. 293–328.
- GAŞPAR, CRISTIAN (2012): Preface (The Life of Saint Adalbert Bishop of Prague and Martyr), In *Saints of the Christianization...* 79–94.
- GEARY, PATRICK J. (2006): *Women at the Beginning: Origin Myths from the Amazons to the Virgin Mary*. New Jersey, Princeton University Press.
- GERICS JÓZSEF (1966): A Tatóny nemzetségről. *Történelmi Szemle* 9. évf. 1. sz. 1–24.
- GERICS JÓZSEF (1995): A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években In *Egyház állam és gondolkodás...* 121–131.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET (1995): Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában. In *Egyház, állam és gondolkodás ...* 37–42. = *Magyar Könyvszemle* 106. (1990) 93–98.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET (1995): A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In *Egyház, állam, gondolkodás...* 43–50. = In *Unger Máttyás- Emlékkönyv*. 1991. Budapest. 7–14.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET (2002): Források Szent István királlyáavatásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 118. évf. 213–224. www.oszk.hu/00000/00021/00034 (2007.05.13. 12:14)
- GNADINGER, LOUISE (1987): Eulalie, Chanson de Sainte. In *LdM.* IV/1. 94.
- GOETZ, HANS-WERNER (1993): Nithard. In *Lexikon des Mittelalters* VI. München–Zürich. 1201.
- GOETZ, HANS.-WERNER (2002): *Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*. München. C.H.Beck.
- GOMBOS F. ALBIN (1927): A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *Hadtörténelmi Közlemények* 28. évf. 429–519.
- GOMBOS F. ALBIN (1938): Szent István a középkori külföldi történetírásban. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. Budapest. 281–324.
- GREXA GYULA (1922): *A Csaba-monda és a székelly hunhagyomány*. Budapest.
- GIESLER, JOCHEN (1997): *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen*. Teil 2. Historische Interpretation. Rahden/Westf., Verlag Marie Leidorf.

- GÖRICH, KNUT (1993): Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie. *Historische Forschungen* 18. Sigmarining, Jan Thorbecke Verlag.
- GRAUS, FRANTIŠEK (1969): Böhmen zwischen Bayern und Sachsen. Zur böhmischen Kirschengeschichte des 10. Jahrhunderts. *Historica XVII*. Praha. 5–42.
- GRAUS, FRANTIŠEK (1981): Böhmen. In *LdM* II/2. Zürich–München 335–344.
- GROSSE, ROLF. (1989): Hadwig. X. In *LdM*. IV/8. 1824.
- GUICHARD, P.–MEOUAK, MOHAMED (1995): al-Sakāliba in the Muslim West. In Dorzel, E. van –Heinrichs, W. P. –Lecomte, G. (Ed.): *Encyclopaedia of Islam*. VIII. Brill, Leiden. 879–881.
- GUOTH KÁLMÁN (1942): Egy forrás két történet szemlélet tükrében. *Századok* 76. évf. 43–64.
- GUOTH KÁLMÁN (1943): Megoldandó kérdések az Intelmekben. *Századok* 77. évf. 1–40.
- GUREVICS, ARON (1897): *A középkori népi kultúra*. Budapest 1987.
- GUREVICS, ARON (2003): *Az individuum a középkorban*. Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1958): A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. I–II. *Századok* 92. évf. 1–4. sz. 12–87., 565–615.
- GYÖRFFY GY. (1966): Egy krónikahely magyarázatához. *Történelmi Szemle* 9 25–35.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1993): *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések, új válaszok*. Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1998): Adalbert király idézőpecsétje. In Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest. 77–80.
- GYÖRFFY GYÖRGY (2000³): *István király és műve*. Budapest (Első kiadás 1977.)
- GYÖRKÖS ATTILA (2000): Isten békéje és a treuga Dei a 11. századi Franciaországban. *Aetas* 3. sz. 62–75.
- GYÖRKÖS ATTILA (2002): La relation de Raoul Glaber sur les premières décennies de l'Etat hongrois. In Papp Klára, Barta János (Editors-in-chief), Bárány Attila, Attila Györkös Attila (Co-editors): *The First Millenium of Hungary in Europe*. Debrecen. 120–125.
- H. TÓTH IMRE (1996): A magyarok és szlávok a 9–11. században. In *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről*. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged.
- H. TÓTH IMRE (2000): Bulgária. In *Európa és Magyarország...* 173–188.
- H. TÓTH IMRE (2003): *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged.

- HAENDLER, GERT (1976²): Geschichte des Frühmittelalters und der Germanenmission. In MOLLER, B –SCHMIDT, K. D. –. WOLF, E. (Hrsg.): *Die Kirche in ihrer Geschichte*. Band 2. Göttingen.
- HAIKO, MATTI (1956): *Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition*. Helsinki.
- HAUBRICHS, WOLFGANG (1991): Ludwigslied. In *Lexikon des Mittelalters*. V/10. München–Zürich. 2204
- HALL, STUART GEORGE – CREHAN, JOSEPH H. (1983): Fasten, Fasstage III. In *Theologische Realenzyklopädie*. Band XI. Berlin–New York.
- HALMÁGYI MIKLÓS (2007): Középkori csatakiáltások. *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 591–594.
- HALMÁGYI MIKÓS (2007): A magyarok nyilaitól... Egy kósza idézet nyomában. *Aetas* 22. évf. 3. sz. 142–147.
- HALMÁGYI MIKÓS (2008): Mihály püspök füle. Egy kevésé ismert hadi esemény a kalandozások korából. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2. sz. 448–454.
- HEFELE, CARL JOSEPH VON (1877²): *Conciliengeschichte. Band III*. Strassbourg–München–St. Louis.
- HETTINGER, ANETTE (1993): *Die Beziehungen des Papsttums zu Afrika von der Mitte des 11. bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Köln, Weimar, Wien.
- HOLTZMANN, ROBERT (1955²): *Einleitung. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*.
- HOLTZMANN, ROBERT (1955²): *Geschichte der sächsischen Kaiserzeit: 980–1024*. Berlin.
- HÓMAN BÁLINT (1935): *Magyar történet*. Budapest.
- HÓMAN BÁLINT 1938. (2000²): *Szent István*. Budapest Valamint: DVD könyvtár III. történelem.
- HÓMAN BÁLINT (2003): A magyar hún-hagyomány és a hún-monda. In Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. Máriabesnyő–Gödöllő.
- HÓMAN BÁLINT (2003.): A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. In Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika. I. Máriabesnyő–Gödöllő*, KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. (1997): *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest.
- HERZOG JÓZSEF (1939): Skóciai Szent Margit származásának kérdése. *Turul* 53 (1939) 1–42

- HORVÁT ISTVÁN (1844): *Über Croatien Unterjochung. Stephan von Horvát.* Leipzig.
- HORVÁTH CYRILL (1928): Középkori László-legendáink eredetéről. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 22–56. évf. 161–181.
- HORVÁTH JÁNOS (1817): A Régi Magyaroknak Vallásbeli és Erkölcsi Állapotottyokról. *Tudományos Gyűjtemény* 1817. II. 27–91.
- HORVÁTH MIHÁLY (1842): *A magyarok története.* Pápa.
- HORVÁTH MIHÁLY (1847a): *Párhuzam az Európába költöződő magyar nemzet s az akkori Európa polgári és erkölcsi műveltsége között.* Pesten.
- HORVÁTH MIHÁLY: *A magyarok története a bölcsészettanuló ifjúság számára.* Bécs.
- HORVÁTH MIHÁLY (1860): *Magyarország történelme,* Újjonnan átdolgozta Dr. Hatvani Mihály. Második kiadás. Első kötet. Pesten.
- HORVÁTH MIHÁLY (1862.³): *a magyarok története rövid előadásban.* Pest.
- HORVÁTH MIHÁLY (1867): Szent-István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal. *Századok* 1. évf. 1. sz. 18–42.
- HORVÁTH MIHÁLY (1878): *A kereszténység első százada Magyarországon.* Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS (1954): *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS (1963): A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 46. évf. 446–476.
- HUNDSBICHLER, HELMUT (1980): Bart. In *LdM.* I/8. München–Zürich. 1490–1491.
- HÜFFLER, HERMANN (1891): Vorrede. Das Leben des Bischofs Adalbert von Prag (von Johannes Canaparius) Übersetzt von Hermann Hüffler. Neu bearbeitet und durch die Leidengeschichte vermehrt von Wilhelm Wattenbach. In *Gdv,* 2. Auflage Band 34. Leipzig. V–XXVIII. u. 105–125. In *Quellensammlung III. Magyar Mythologia.* Pest.
- IPOLYI ARNOLD (1854): *Magyar Mythologia.* Pest.
- JESTICE, PHYLLIS G. (2007): A Great Jewish Conspiracy? Worsening Jewish–Christian Relations and the Destruction of the Holy Sepulchre. In Michael Frassetto (Ed.): *Christian Attitudes Toward Jews in the Middle Ages.* New York–London. 25–42.
- JÓKAI MÓR (1854): *A magyar nemzet története.* Pesten.
- JUREK, TOMASZ (2003): Die Migration deutscher Ritter nach Polen. In Wunsch, Thomas (Hrsg.): *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter.* Ostfildern. 243–276.

- KAHL, HANS-DIETRICH (1973): Zum Geist der deutschen Savenmission des Hochmittelalters. *Zeitschrift für Ostforschung* 2. (1953) 1–14. = In Beumann, Helmut (Hrsg.): *Heidenmision und Kreuzzugsgedanken in der Deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Darmstadt. 156–176.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1905): Vászoly nem Basilius. *Magyar Nyelv* 1. évf. 132–133.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1905A): Vászoly még sem Basilius. *Magyar Nyelv* 1. évf. 309–311.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1906): Szent István anyja. András király atyja. Új eredmények. *Turul* 1906. 24. évf. 3. sz. Arcanum Cd-Rom (1901–1921)
- KARPF, ERNST (1986): Von Widukinds Sachsengeschichte bis zu Thietmars Chronicon. Zu den literarischen Folgen des politischen Aufschwungs im ottonischen Sachsen. In *Angli e Sassoni al di qua e al di là del mare*. 26 aprile – 1 maggio 1984. (*Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo* 32) Spoleto. 547–580.
- KARPF, ERNST (1990): Irminsul. In *Lexikon des Mittelalters*. München–Zürich. 663.
- KATONA ISTVÁN (1778): *Historia critica primorum Hungariae ducum*. Pest.
- KELLNER, MAXIMILIAN GEORG (1997): *Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda“ zur „Gens ad fidem Christi conversa“*. München.
- KERKOFF-HADER, BÄRBEL (2005): Spinnen, Spinnrad. In *Enzyklopädie des Märchens*. Band 12. Berlin–New York.
- KERNY TERÉZIA (2001): Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. *Ars Hungarica* 29. évf. 9–32.
- KERTÉSZ BALÁZS (2011): Albert királyról és Szent Kálmán magyarországi tiszteletéről. Magyar vonatkozások egy müncheni és egy melki kódexben. *Magyar Könyvszemle* 127 évf. 4. sz. 445–465.
- KIRÁLY PÉTER (1974): *A magyarok említése a Konstantin- és Metód-legendában*. Budapest.
- KISS ATTILA (2004): A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában. *Belvedere Meridionale* 16. évf. 7–8. sz. 3–8.
- KISS LAJOS (1978): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. k. Budapest.
- KLANICZAY GÁBOR (2005): Boszorkányüldözések kialakulása Európában. *Rubicon* 7.sz. 6–14.

- KNAUZ NÁNDOR (1868): A magyar egyház régi szokásai V–VI. (V. A bőjt. VI. A nagybőjt.) *Magyar Sion* 6. évf. 177–194.
- KNIPL MÁRIA (2000): *Skóciai Szent Margit*. Pécs.
- KOMÁROMI LÁSZLÓ (2013): *a bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Pázmány Press. Budapest.
- KORTÜM, HANS-HENNING (2003): Der Pilgerzug von 1064/65 ins Heilige Land. Eine Studie über Orientalismuskonstruktionen im 11. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift* 277. 561–592.
- KOSZTA LÁSZLÓ (1988): A kereszténység kezdetei és az egyházszerzés Magyarországon. In Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest 153–207.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2000): Németország. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország* 61–97.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2006): A pécsi püspökség Szent Péter patrocíniuma. In Vajda Zoltán (Szerk.): *Bölcsészmuhely*. Szeged 2007. 61–64.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2008): Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23. évf. 1. sz. 42–55.
- KOSZTA, LÁSZLÓ (2008): Eremiten im Königreich Ungarn des 11. Jahrhunderts. In Homza, Martin –Kucharská, Veronika –Kuzmová, Stanislava –Rácová, Nad’ a (Ed.): *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order. Die Mittel-europäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens*. Levoča – Salzburg. 67–81.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2009): A püspökség alapítása. In Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegei József (szerk.): *a pécsi egyházmegye története. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs. 13–42.
- KOSZTA LÁSZLÓ (2012): Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. *Századok* 146. évf. 2. szám 269–317.
- KOVÁCS LÁSZLÓ (1996): Fegyver s vitéz. In (szerk.): Veszprémy László *Honfoglaló őseink*. Budapest. 81–108.
- KÖLZER, THEO (1990): Indiculus loricatorum. In *Lexikon des Mittelalters V*. Zürich–München. 403–404.
- KÖRMENDI TAMÁS (2009): A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. *Korall* 10. évf. 38. sz. 30–46.
- KRAUSZ SÁMUEL (1898): Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia*. 9–27. 109–118. 197–203. 293–305. 348–354.
- KRISTÓ GYULA (1965): Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. *Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 18. évf.

- KRISTÓ GYULA (1980): *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak.* Budapest.
- KRISTÓ GYULA (1983a): Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In Uő.: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest. 191–207.
- KRISTÓ GYULA (1983): Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In Uő.: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest. 313–329.
- KRISTÓ GYULA (1985): A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 82. évf. 11–17.
- KRISTÓ GYULA (1990): Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. *Irodalomtörténeti Közlemények* 94. évf. 425–443.
- KRISTÓ GYULA (1997): *A magyar nemzet megszületése.* Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1998): A középkor magyarjai idegen tükörben. *Tiszatáj* április, 4–11.
- KRISTÓ GYULA (1998): *Magyarország története 895–1301.* Budapest.
- KRISTÓ GYULA (2000): Gizella királyné magyarországi kísérete. In Koszta László–Homonnai Sarolta (szerk.): *Gizella királyné 985k–1060.* Veszprém. 61–64.
- KRISTÓ GYULA (2001): Szent István a kortársak között és a hagyományban. In Az államalapítóról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai. *Makói Múzeumi Füzetek* 98. Makó. 50–54.
- KRISTÓ GYULA (2001): *Szent István király.* Budapest.
- KRISTÓ GYULA (2003): *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest.
- KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (2001): *A kilencedik és a tizedik század története.* Szeged.
- KUBINYI ANDRÁS (1999): Nemzetiségi és vallási tolerancia a középkori Magyarországon. In *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest. 123–138.
- KUBINYI ANDRÁS (1999): Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét. In *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Kubinyi András válogatott tanulmányai. Budapest. 315–333.
- KULCSÁR PÉTER (1987–1988): A magyar ősmonda Anonymus előtt. *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92. évf. 523–545.
- KUNZE, SVENJA (1997): *Das ottonische Reich und der Islam.*
<http://www.grin.com/de/e-book/95232/das-ottonische-reich-und-der-islam-der-umgang-mit-der-islamischen-welt> (2013. máj. 25.10:52.)

- KÜHNEL, HARRY (1993): Mittelalter , In *Das Fremde und das Eigene*, In Dinzelsbacher, Peter (Hrsg.): *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. Stuttgart.
- KÜRBIŠ, BRYIDA (2000): *Purpureae passionis aureus finis. Querfurti Brúnó és az öt vértanú testvér*. In *Európa közepe*.. 317–321.
- LABUDA, GERARD (1990): Ibrāhīm ibn Yakūb. In *LdM*. V/2. Zürich–München. 321–322.
- LÁSZLÓ GYULA (1977): Jegyzetek István királyról. In LÁSZLÓ GYULA: *Régészeti tanulmányok*. Budapest. 348–357.
- LANDES, RICHARD (1995): *Relics, Apocalypse, and the Deceits of History. Ademar of Chabannes, 989–1034*. Cambridge (Massachusetts)–London.
- LANGOSCH, KARL (1933): Arnold v. St. Emmeram. In STAMMLER, WOLFGANG (Hrsg.): *Die Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. I*. Berlin–Leipzig.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (2008 A): Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon. In *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I*. Bárány Attila, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna. Máriabesnyő, Attraktor. 41–62.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (2008 B): Skóciai Szent Margit és az angol–agyar kapcsolatok. In *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I*. 63–90.
- LE GOFF, JACQUES (2000): Az értelmiség a középkorban. Budapest, Osiris.
- LIPPELT, HELMUT (1973): *Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist*. Mitteldeutsche Forschungen 72. Köln–Wien.
- LOHRMANN, KLAUS (1982): *1000 Jahre Österreichisches Judentum*. Katalog. Eisenstadt.
- LOTTER, FRIEDRICH (1983): Brun von Querfurt. In *Lexikon des Mittelalters*. Band II. München–Zürich. 755–756.
- LÖWE, HEINZ (1941): Die Irminsul und die Religion der Sachsen, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 5 (1941/1942) 1–22.
- LUDVIKOVSKÝ, JAROLSAV (1971): Tunna und Gommon: Wikinger aus der Prager Fürstengenfölschaft? *Folia Diplomatica* I. Brno. 172–188.
- LŰKASIEWICZ, KRYSZYNA (2010): Polish Prince Mieszko-Lambert or King of Poland Mieszko II. Lambert? A new look at Dagome iudex and Calendarium Merseburgense. *Slavia Antiqua* 51. évf. 117–126.
- LŰBKE, CHRISTIAN (1993): Slawen und deutschen um das Jahr 1000. *Mediaevalia Historica Bohemica* 358–90.
- LŰBKE, CHRISTIAN (1995): Fremde im frühmittelalterlichen Ost- und Mitteleuropa. In *Mit Fremden leben. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*. München.

- LÜBKE, CHRISTIAN (1998): Der Aufstand der Elbslaven im Jahr 983 und seine Folgen. In *Svatý Vojtěch čechové a Evropa*. Praha. 109–121.
- LÜBKE CHRISTIAN (2000): Az elbai és a keleti szlávok. Ford.: Veszprémy László. In *Európa közepe* 411–412.
- LÜBKE, CHRISTIAN (2001): *Fremde im östlichen Europa: von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert)*. Köln–Weimar–Wien–Böhlau.
- LÜBKE, CHRISTIAN (2004): Qui sint vel unde huc venerint – Bemerkungen zur Herkunft der Namen Polen und Lutizenen. In Pohl, Walter (Hrsg.): *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. Wien. 279–288.
- LÜTTICH, RUDOLF (1910): *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*. Berlin.
- MADZSAR IMRE (1921): Szent István törvényei és a lex Baiuvariorum. *Történeti Szemle* 10. évf. 48–75.
- MADARY KAMILL (2000): Skandinávia. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország... .* 155–170.
- MADAS EDIT (2002): *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig*. Debrecen.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (1941): Az egynyelvű ország. *Századok* 75. évf. 113–139.
- MAKK FERENC (1996²): *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged
- MAKK FERENC (1999): CHABANNES-I ADÉMAR: Az angoulême-i főpapok és grófok története. Ford., bev., jegyz. Makk Ferenc. In *ÁKÍF* 168–169.
- MAKK FERENC: Géza fejedelem, az államálmodó. Az interjú Hancz Gábor készítette. *Kisalföld* http://www.kisalfold.hu/belfold_hirek/geza_fejedelem_az_allamalmodo/2111320/
- MAKK FERENC (2011): Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. *Aetas* 261. 105–142.
- MALECZYŃSKI, KAROL (1970): Sarmatae i Scythae w pismach Gerberta z Aurillac z lat 986-998. In *Europa Słowiańczyzna – Polska. Studia Iż uczenia. Prof. K. Tymienzickiego. Poznań*. 59–69. (Sarmatae és Scytæ Gerbert d’Aurillac 986–998. évi írásaiban. Köszönet Slawek Zabagłónak a fordításért.)
- MANITIUS, MAX (1923): *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. Zweiter Band. Von der Mitte des 10. Jahrhunderts bis zum Ausbruch des Kampfes zwischen Kirche und Staat. München*. (Unveränderter Nachdruck 1976)
- MAROSI ERNŐ (2003): Zu den kleinfigurigen Szenen am ungarischen Krönungsmantel. *Acta Historiae Artium* 44.évf. 21–33.

- MARTON SZABOLCS: *Adalékok a régi Magyarország örökös szokásairól (XI–XVI. sz.).* Kézirat.
- MCGINN, BERNARD (1995): *Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bővületében.* Budapest.
- MEDUNE, PETR (2006): Krátce k tyncům. *Studia Mediaevalia Pragensia* 7. évf. 83–88.
- MELICH JÁNOS (1905): Még egyszer Vászoly nevééről. *Magyar Nyelv* 1. évf. 4. sz. 184–185.
- MELICH JÁNOS (1927): Belecnegini és Proci. *Magyar Nyelv* 23. évf. 488–496.
- MELICH JÁNOS (1929): *A honfoglalás kori Magyarország.* Budapest.
- Meyers Großes Konversations-Lexikon.* 13. B. Leipzig–Wien. 1908⁶
- MERHAUTOVÁ, ANEŽKA (2001): Entsehung und Bedeutung des St. Wenzelshelmes. In Petr Somer (Ed.): *Boleslav II. Der Tschechische Staat um das Jahr Tausend.* Praha. 481–493.
- MEZEY LÁSZLÓ (1948): Szent István XIII. századi verses históriája. In *Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez.* Budapest. 41–51.
- MEZEY LÁSZLÓ (1979): *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázolata.* Budapest.
- MICHAŁOWSKI, ROMAN (2004): The Nine-Week Lent in Boleslaus the Brave's Poland. A Study of the First Piasts' Religious Policy. *Acta Poloniae Historica* 89. évf. 5–50. (Uő.: Post dziewięciotygodniowy w Polsce Chrobrego. Studium z dziejów polityki religijnej pierwszych Piastów. *Kwartalnik Historyczny* 109 (2002) 5–40. Rövid összefoglalását lásd: Uő.: Polen und Europa um das Jahr 1000. Mit einem Anhang: Zur Glaubwürdigkeit des berichts von Gallus Anonymus über das Treffen in Gnesen. In: *Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum Neuen Europa.* Hrsg. Andreas Ranft. 51–72., 66–67.
- MIKESY SÁNDOR (1971): Egy ritka női keresztnevről: Ividő. *Magyar Nyelv* 67. 85–88.
- MILADINOV, MARINA (2012 A): Preface (Life of the Five Brethren by Bruno of Querfurt) In *Saints of the Christianization ...* 185–193.
- MISCH, GEORG (1955): *Geschichte der Autobiographie.* Zweiter Band, Erster Teil, Zweite Hälfte. Frankfurt an Main.
- MORAVCSIK GYULA (1914): A csodaszarvas mondája a bizánci írónál. *Egyetemes Philológiai Közöny* 38. évf. 280–292., 333–338.
- MORAVCSIK GYULA (1928): A Kyrillos legenda magyar vonatkozású epizódjához. *Et-nographia* 39. évf. 108–109.

- MORAVCSIK GYULA (1938): A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység, In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I. kötet. Budapest. 171–212. http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/Moravcsik/moravcsik_honfoglalas_elotti_magyarsag_es_keresztenyse.pdf
- MORAVCSIK GYULA (1953): *Bizánc és a magyarság*. Budapest.
- MOHR, ANDREAS (2005): *Das Wissen über die Anderen*. München–Berlin.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1900): Menyét, mint a menyasszony jelképe, *Ethnographia*, 11. évf. 45–47.
- NAGY KÁLMÁN (2007): *A honfoglalás korának hadtörténete*. Budapest.
- NÉMETH GYULA (1991²): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest Közzéte-szi Berta Árpád. 281–282.
- NÉMETH ANDRÁS (2001): A Dado verduni püspökhöz írt levél. In Róna-Tas András (szerk.): *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Budapest. 113–161
- NIEDERKORN-BRUCK, META (1992): *Der Heilige Koloman. Der erste Patron Niederösterreichs*. Wien.
- NIERMEYER, JAN FREDERIK – KIEFT, C. VAN DE (2002): *Mediae Latinitas Lexicon Minus*. Überarbeitet von J. W. J. Burgers. Brill, Leiden–Boston.
- NÓTÁRI TAMÁS (2005): *Fejezetek Bajorország kora középkori történetéből a salzburgi történeti források tükrében*. PhD-értekezés. Szeged.
- NÓTÁRI TAMÁS (2005a): A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* tükrében. *Belvedere Meridionale* 17. évf. 3–4. sz. 37–62.
- NYULASSY ÁGNES (1998): a szentkultusz kezdetei Magyarországon különös tekintettel Szent Jakab kultuszára c. írásában. In *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*. Szeged. 97–108.
- OLSHAUSEN, ECKART (1999): Makaron Nesoi. In *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. 7. Bd. Stuttgart–Weimar. 725.
- ORMOS MÁRIA (2003): *A történelem és a történettudományok*. Budapest.
- ORVOS LEVENTE (2000): *Az inkulturáció megvalósulása a magyarság és a kereszténység találkozására terén a múltban és a jövőben*. <http://orvosl.hu/pdf/inkulturacio.pdf> (2010.05.29. 15:20)
- OSTROGORSKY, GEORG (2001): *a bizánci állam története*. Ford.: Magyar István Lénárd–Németh Ferdinánd–Prohászka Péter. Budapest.
- ÖRKÉNY ISTVÁN (1977): *Egyperces novellák*. Budapest.
- PADBERG, LUTZ E. VON (1998): *Die Christianisierung Europas im Mittelalter*. Stuttgart.

- PADBERG, LUTZ E. VON (2000): A pogány hit maradványai Szászországban. Ford.: Rozgonyi Ivánné. In *Európa közepe...* 419–420. = Relikten heidnischen Glaubens in Sachsen. In Wieczorek, Alfred –Hinz, Hans-Martin (Ed.): *Europas Mitte um 1000*. Band 1. 668–670.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (főszerk.) – SZILÁGYI MIKLÓS (szerk.) (2004): *Magyar néprajz II. Gazdálkodás*, Arcanum CD-Rom
- PETERSON, PETER MEGILL (1958): *Andrew, Brother of Simon Peter. His History and Legend*. Brill, Leiden.
- PETZOLDT, LEANDER – HAID, OLIVER (2001): Lebender Leichnam. In BECK, HEINRICH – GEUENICH, DIETER – STEUER, HEIKO (Hrsg.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Band 18. Berlin–New York.
- PAIS DEZSŐ (1957): Haj-huj-kaját. In *Kodály emlékkönyv*. Budapest.
- PAPP IMRE (1997): A Karolingok kora. In Angi János–Bárány Attila–Orosz István–Papp Imre–Pósán László: *Európa a kori középkorban*. Debrecen. 247–289.
- PÄTZOLD, STEFAN (2000): Die Anfänge des Christentums an der Mittleren Elbe. Von der Ankunft der ersten Glaubensboten bis zur Gründung des Erzbistums Magdeburg im Jahr 968. *Concilium medii aevi* 3. 135–153. <http://cma.gbv.de/dr-cma,003,2000,a,05.pdf> (2013. május 25. 11:29:52)
- PAULER GYULA (1900): *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest
- PAÚR IVÁN (1958): A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Árpádokhoz. *Hazánk* (Szerk. Török János.) 110–122. <http://www.google.com/books?id=gwAZAAAAYAAJ&pg=PP11&dq=%22paur+iv%C3%A1n%22+a+horv%C3%A1t+nemzet+legkor%C3%A1bbi+viszonyai&hl=hu#v=onepage&q=&f=false> (2009.08.09 09:50)
- PESTY FRIGYES (1868): Magyarországi helynevek (Buziás, Kerlés, Szeben). *Századok* 2. évf. 2. sz. 109–119.
- PITI FERENC (2000): „Keresztúton“ (A pogányság társadalmi-politikai jelenléte I. István korában.) In Piti Ferenc (szerk.) – Szabados György (szerkesztőtárs): „*Magyaroknak eleiről*“. *Ünnepi tanulmányok a 60 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged. 435–450.
- PLASSMANN, ALHEYDIS (2006): *Origo gentis. Identitäts und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*. Berlin.
- POHL, WALTER (1988): *Die Awaren: ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n.Ch.* München.

- POHL, W. (2004): Identität und Widerspruch. Gedanken zu einer Sinngeschichte des Frühmittelalters. In Pohl, Walter (Ed.): *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. Wien. 23–35.
- POUPARDIN, RENÉ (1901): *Le royaume de Provence sous les Carolingiens*. Paris.
- POPPE, ANDRZEJ (1982): The political background to the baptism of Rus. Byzantin-Russian relations between 986–89. In *The rise of Christian Russia*. London.
- POPPE, ANDRZEJ (1993): Vladimír als Christ. *Österreichische Osthefte* 35. évf. 553–575.
- PÓSÁN LÁSZLÓ (1997): A Német-Római Császárság. In *Európa a korai középkorban*. Debrecen. 332–357.
- PRAY GYÖRGY (1761): *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Ad annum Christi CMXCVII*. Bécs.
- PRAŽAK, RICHARD (1980): A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84. évf. 4. sz. 393–408.
- PRAŽÁK, RICHARD (2000): Cseh- és Morvaország. (Csehből fordította Tóth István). In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország....* 191–206.
- PRINZ, FRIEDRICH (1971): *Klerus und Krieg im Frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft*. Stuttgart.
- RADEK, TÜNDE (2008): *Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters*, Frankfurt am Main.
- RADEK TÜNDE (2009): A középkori német nyelvű historiográfia magyarsággképéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534). *Korall* 10. évf. 38. sz. 47–78.
- RENTSCHLER, MICHAEL (2005): Cremonai Liudprand. Tanulmány a középkor keletnyugati kultúrtörténetéhez. Peter Classen – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest. 193–308.
- RENOUX, ANNIE (1994): Rollo. In *Lexikon des Mittelalters*. VII/5. München–Zürich. 966–967.
- RICHÉ, PIERRE (1999): *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Ford.: Somorjai Gabi. Budapest.
- RICHTER, KLEMENS (1981): Bischofsweihe. In *LdM*. II/2. München–Zürich. 326–327.
- RICHTER, MICHAEL (1976): Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter. *Historische Zeitschrift* 222. 43–80.

- ROLLASON, DAVID W. (1993): Osbern, In *Lexikon Mittelalters*. VI. / 7. München-Zürich. 1491.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1997): A néppé válás az újabb kutatások tükrében. In *Honfoglalás és néprajz*. Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1997): *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- RÓNAY GYÖRGY (1997): *Odysseus énekei. Válogatott versek 1931–1978*. Válogatta: Parancs János. Budapest.
- ROSENTHAL, ELSE–WILSON, DAVID M (ed.) (1992): *From Viking to Crusader. The Scandinavians and Europe 800–1200*. New York–Rizzoli
- ROSSIGNOL, SÉBASTIEN (2006): Die Spuckgeschichten Thietmars von Merseburg. Überlegung zur Vorstellungswelt und zur Arbeitsweise eines Chronisten aus dem 11. Jahrhundert. *Concilium medii aevi* 9. évf. 63. sz. <http://cma.gbv.de/dr,cma,009,2006,a,03.pdf> (2013. május 25. 22:23:32)
- ROUCHE, MICHEL (1985): Aux origines d'une eglise nouvelle: l'Aquitaine et la Pologne. In *Les contacts religieux Franco-Polonais du Moyen Age a nos jours. Relations influences images d'un pays vu par l'autre*. Paris. 40–52.
- SÁGHY MARIANNE (2004): Új európai dinasztiák. In Klaniczay Gábor (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor I*. Budapest. 244–256.
- SÁGHY MARIANNE (2008): Az ezredik év. *Világtörténet* tavasz–nyár. 12–23.
- SASHALMI ENDRE (2003): Az Európa-eszme változása a kora középkortól a XVIII. század végéig. *Valóság* 46. évf. 5. sz. 32–37.
- SAWYER, BIRGIT (1988): Frau. VII. Skandinavien. In *Lexikon des Mittelalters*. IV/4. Zürich–München. 860–861.
- SCHMIDT, RODERICH (1974): Rethra. Ein Heiligtum der Lutizen als Heiden-Metropole. In Helmut Beumann (Ed.): *Festschrift für Walter Schlesinger zum 65. Geburtstag*. Bd. 2. Mitteldeutsche Forschungen 74/2. Köln. 366–394.
- SCHNEIDER, ANNAROSE (1962): Thietmar von Merseburg über kirchliche, politische und ständische Fragen seiner Zeit. *Archiv für Kulturgeschichte* 44. évf. 35–71.
- SCHNELLER, FRNAZ JULIUS (1817): Staatsgeschichte des Kaiserthums Oesterreichs von der Geburt Christi bis zum Sturze Napoleon Bonaparte's. Erster Theil. Ungarns Alleinsein. Gratz 1817. Ungarn's Schicksal und Thatkraft vor dem Verein mit Böhmen, Oesterreich und Steyermark. Gratz.
- SCHNEIDMÜLLER, BERND (1992): Neustria. In *LdM*. VI./5. München–Zürich. 1110–1111.

- SCHRÖDER, FRANZ JOSEF (1974): *Völker und Herrscher des östlichen Europa im Weltbild Widukinds von Korvei und Thietmars von Merseburg*. Münster.
- SCIOR, VOLKER (2002): *Das Eigene und das Fremde. Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck*. Orbis mediaevalis- Vorstellungen des Mittelalters 4. Berlin.
- ŠEDIVÝ, JURAJ (1995): *Das Bild der Ungarn und Slawen bei Widukind, Thietmar und Wipo*.
- SIGAL, PIERRE A. (1989): *Isten vándorai*. Budapest.
- SLÍZ MARIANN (2000): *Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig*. Budapest.
- SMITH, ANTHONY D. (1995): a nacionalizmus. In Bretter Zoltán és Deaák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs. 9–24
- SOUTHERN, RICHARD WILLIAM (1978): *Western Views of the Islam in the Middle Ages*. Cambridge
- SPELLENBERG, UTA (1999): Zeichen der Zeit- die Mission im Osten. *Deutschland und Europa*. Heft 38. 30–34. http://www.deutschlandundeuropa.de/38_99/jahrtaus.pdf (2013. május 25. 21:41:30) 332. o.
- SROKA, STANISLAV A. (2000): Lengyelország. Ford.: Biernacki Karol. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország....* 173–188.
- STENTON, FRANK, SIR (1962): *Anglo-Saxon England*. Oxford.
- STEPHAN, JOACHIM (2010): Warum werden im Dagome iudex Oda als senatrix und Mieszko als iudex bezeichnet? *Slavia Antiqua* 51. évf. 127–132.
- STOLZ, FRITZ (2001): Synkretismus I. Religionsgeschichtlich. In *Theologische Realenzyklopädie*. Berlin–New York. 527.
- STRZELCZYK, JERZY (2000): Polen im 10. Jahrhundert. In Wieczorek, Alfred –Hinz, Hans-Martin (Ed.): *Europas Mitte um 1000*. Band 1.. Stuttgart. 446–457.
- SZABADOS GYÖRGY (2007): „Árpád-házi” „szent” királyunk Aba Sámuel. In Révész Éva (szerk.) – Halmágyi Miklós (szerkesztőtárs): *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai*. Szeged. 151–158.
- SZABADOS GYÖRGY (2011): *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szeged.
- SZALÁGYI ISTVÁN (1800): *De statu Ecclesiae Pannonicae*. Vol. VII. [Pécs] Quinque-Ecclesiis.

- SZALAY LÁSZLÓ (1852): *Magyarország története. I.* Lipcse.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1974): Sarolta. In Horváth János–Székely György (szerk.): *Középkori kútfontok kritikus kérdései.* Budapest. 239–251.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1980): Vata népe. *AUSz* 47 évf. 11–8.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1996): *Ősi szellemi örökségünk. I. Gondolatok az ősi magyar hitvilágról.* Szeged.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1997): Gondolatok a X–XI. századi kettős névadásról In Gergely Pirocska (szerk.) – Hajdú Mihály (szerk.) In *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 209. szám* 23–31
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (2000): Gellért püspök filozófiája. In Kristó Gyula–Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország* 387–400.
- SZŐCS TIBOR (2007): A 14. századi krónikaszerkesztmény interpolációi és a 11. századi okleveleink. *Fons* 14. évf. 1. sz. 59–95.
- SZŐCS TIBOR (2010): Egy második „tatárjárás”? (A tatár–magyar kapcsolatok a 13. század második felében.) *Belvedere Meridionale* 22. évf. 3–4. sz. 16–49.
- SZŐCS TIBOR (2012): *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke.* Budapest.
- SZÜCS JENŐ (1974): *Nemzet és történelem. Tanulmányok.* Budapest.
- SZÜCS JENŐ (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest.
- SZÜCS JENŐ (1997): *A magyar nemzeti tudat kialakulása.* Budapest.A: „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdése. In Zimonyi István (szerk.)
- SZÜCS JENŐ (1997): „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdése (Vázlat). In Zimonyi István (szerk.): *a magyar nemzeti tudat kialakulása.* Budapest.
- SZÜCS JENŐ (1988): Szent István intelmei. Az első magyarországi államelméleti mű. In Glatz Ferenc–Kardos József (szerk.): *Szent István és kora.* Budapest. 32–58.
- TALLEY, THOMAS J. 1986. (1991): *The Origins of the Liturgical Year.* New York
- TEIGE, MARKUS (2002): *Der Heilige Volodymyr auf dem Weg. Eine Historische Betrachtung der Berichte in der Nestorchronik.* www.hausarbeiten.de/feacher/download/thi/22071.html
- THOMA, GERTRUD (1985): *Namensänderungen in Herrscherfamilien des Mittelalterlichen Europa.* Kallmünz, Opf.
- THOMAS, HEINZ (1988): Der Ursprung des Wortes Theodiscus. *Historische Zeitschrift* 247. évf. 295–331.

- TOLDY, FRANZ : Culturzustände der Ungern vor der Annahme der Christentums. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe* 1850. II. Band. 1. Heft. 4–20.
- THOROCZKAY GÁBOR (1999): Regensburgi Arnold (Arnolf) könyvei Szent Emmeramról. In *ÁKÍF* 170–176.
- THOROCZKAY GÁBOR (1999a): Querfurti Brúnó: Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza, ford. bev. jegyz. Thoroczay Gábor. In *ÁKÍF* 78–84.
- THOROCZKAY GÁBOR (2009): *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest
- TÓTH BÉLA (1901.«2001»): *Szájru! szájra*. Budapest.
- TÓTH BÉLA (1906): *Szálló igék lexikona*. Budapest.
- TÓTH ENDRE (1997): István és Gizella miseruhája. *Századok* 131. évf. 1. szám, 3–74.
- TÓTH PÉTER (2007): Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. Érszegi Géza. Tihany. 31–36.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (1983): A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *AUSz* 75. évf. 3–9.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (1987): Kabarok és fekete magyarok. *AUSz* 84. évf. 23–29.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (1997): A fehér és fekete magyarok problematikájához. In *a honfoglalás ezer éve és a Vajdaság*. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 81–93.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2010): *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*. Históriaantik Könyvkiadó, Szeged.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2012): Querfurti Brúnó és a fekete magyarok. In Hittérítők és pogányok. Querfurti Brúnó – egy vértanú Szent István korában. *Belvedere Meridionale* XXIV.évf. Tél. 4. sz. 41–55.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE (1955): Az aranykor-mítosz és a boldogok szigetei. In Hésiodos: *Munkák és napok*. 113–136.
- TREŠTÍK, DUŠAN (2007): Proč byli vyvražďeni Slavníkovci? In *Slavníkovci v českých dějinách*. Praha 2007. 13–19. (Német összefoglalóval.)
- TRILLMICH, WERNER (1974): Einleitung, Jegyzetek. In *Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon= Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich*. Darmstadt.
- UHLIRZ, MATHILDE (1951): Die „Scythae“ in den Briefen Gerberts von Aurillac. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, LIX. Band. 411–415.

- UHRMAN IVÁN (2010): Az utolsó törzsfő vagy az első parasztvezér? Az úgynevezett Vata-felkelés. *Hadtörténelmi Közlemények* 123. évf. 1–2. szám, 44–111.
- VÁCZY PÉTER (1940–1940): A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. Forráskritikai tanulmány. *Levéltári Közlemények*, 304–338.
- VÁCZY PÉTER (1985): Mersebugi Thietmar a magyar királykoronázásról. *Történelmi Szemle* 4. szám, 628–642.
- VADAS ANDRÁS (2007): Rodulfus Glaber és az ezredforduló félelmei a *Historiarum libri quinque* című műben. *Világtörténet*, tavasz–nyár 31–49.
- VADAS ANDRÁS (2010): „midőn az emberek ilyen csodát tapasztalnak a természetben, nyomban valami váratlan és rettentő dolog sújt le rájuk” – egy 11. századi bencés szerzetes és a természet elemei. In *Középkori mozaik*. Szerk. Nagy Balázs. Budapest. 27–41.
- VAJAY SZABOLCS (1967): Géza nagyfejedelem és családja. In Fitz Jenő (főszerk.) – Kralovszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai I.* Székesfehérvár. 63–100.
- VAJAY SZABOLCS (1968): *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die Europäische Geschichte (862–933)*. Mainz.
- VAJAY SZABOLCS (1994): Skóciai Szent Margitról... In Beke Margit, Bárdos István (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán*. Esztergom. 115–128.
- VARGA GÁBOR (2003): *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpaden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München 2003.
- VARGA GÁBOR (2007): Heinricus III. rex pacificus. Az Árpádok és a Német-Római Birodalom uralkodóinak kapcsolatáról. *Aetas* 22. évf. 3. sz. 35–57.
- VAVŘINEK, VLADIMIR (1963): Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grossmährens. *Historica* VII. 5–56.
- VEKERDI JÓZSEF (2004): Regnum unius linquae: Megjegyzések az Intelmek új fordításához. *Századok* 138. évf. 2. szám, 495–499.
- VEZSPRÉMY LÁSZLÓ (1985): Anastasius esztergomi érsek műveltségéről. *Magyar Könyvszemle* 101. évf. 137–141.
- VEZSPRÉMY LÁSZLÓ (2001): The Birth of Hungarian Identity in the Historiography of the Middle Ages. In: *Conquête, acculturation, identité: Des Normands aux Hongrois*. Ed. Nagy, Piroska. Rouen, 93–109.

- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (2003): Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. *Századok* 137. évf. 2. szám, 459–467.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (2007): Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. *Történelmi Szemle* 49. évf. 1. sz. 1–17.
- VILLEGAS-ARISTIZÁBAL,
LUCAS BA (Hons), MA
(2007): *Norman and Anglo-Norman Participation in the Iberian Reconquista c. 1018 – c. 1248*. Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy, 2007.
- VÍZKELETY ANDRÁS (2008): Pogányok vagy keresztények? In VÍZKELETY ANDRÁS: *Irodalmak születése* [Keszthely]. 30–35.
- VOIGT, HEINRICH GIESBERT
(1907): *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart.
- VOIGT VILMOS (2003): A magyar ösvalláskutatás kérdései. *Vallástudományi tanulmányok* 4. Budapest 2003.
- VOLZ, RUPRECHT (1995): Snorri Sturluson. In *Lexikon des Mittelalters*, VII/9. München–Zürich. 2016.
- WACHSMUTH, W. (1833): *Europäische Sittengeschichte*. Zweiter Theil. Leipzig.
- WALZ, DOROTHEA (1989): *Auf der Spuren der Meister. Die Vita des heiligen Magnus von Füssen*. Sigmaringen 1989.
- WASSERSTEIN, D. J. (1993): Mudjähid. In Bosworth, C. E.: –Dorzel, E. van –Heinrichs, W. P. – Pellat, Ch. (Ed.): *The Encyclopaedia of Islam* VII.. Brill, Leiden. 292–293.
- WEINFURTER, STEFAN (1999): *Heinrich II. (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*. Regensburg, Pustet. 1999.
- WEINFURTER, STEPHAN (2000): a „Henrikek dinasztíája”, Gizella családja. Ford. Görbe Tamás. In Géczi János (főszerk.), Koszta László – Homonnai Sarolta (vendégszerk.): *Gizella királyné (985 k.–1060)*. Veszprém, Művészetek Háza. 7–16.
- WEINRICH, LORENZ (1988): Der Slawenaufstand 983 in der Darstellung des Bischofs Thietmar von Merseburg. In: *Festschrift für Franz Josef Schmale*. Darmstadt, 77–87.
- WENSKUS, REINHARD (1956): *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster–Köln 1956.
- WENSKUS, REINHARD (1961): *Stammesbildung und Verfassung: das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*. Köln–Graz.
- WERNER, KARL FERDINAND
(1963): Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium. *Deutsches Archiv* 19. 297–326.

- WERTNER MÓR (1885): Az Árpádok házassági összeköttetései. *Turul* 1885. 3. Arcanum Cd-Rom (1883–1900)
- WERTNER MÓR (1892): *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG (1989): *Tractatus logico-philosophicus*. Frankfurt a. M. 1989. Uő (2004): *Logikai-filozófiai értekezés – Tractatus logico-philosophicus*. Budapest.
- WOLFF, ROBERT LEE (1978): How the News was brought from Byzantium to Angoulême; or, The Pursuit of a Hare in an Ox Cart. *Byzantine and Modern Greek Studies* 4. 139–189.
- WOOD, IAN: *The missionary life. Saints and evangelisation of Europe 400–1050*.
- ŽEMLIČKA, JOSEF (2006): Kníže Vladivoj a Přemyslovská consanguinitas Ke Skadbě vladnoucího rodu v 10. A začtkem 11 století). *Studia Mediaevalia Pragensia* 7. 181–195. (Összefoglalóval.)
- ZETTEL, HORST (1977): *Das Bild der Normannen und der Normanneneinfälle im westfränkischen, ostfränkischen und angelsächsischen Quellen des 8. bis 11. Jahrhunderts*. München, Fink.
- ZOLNAY LÁSZLÓ (1977): *A magyar muzsika régi századaiból*. Budapest, Magvető.
- ZOTZ, TH. (1980): Austrien. In *LdM*. 1/6. 1258–1259.

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
szerk@belvedere.meridionale.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László
Kiadóvezető: Jancsák Csaba
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.